ИСТОРИЯ
НА ФИНАНСИТЕ
И БАНКОВОТО ДЕЛО

НАСЛЕДСТВО

Михаил Тенев

ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ

ТОМ ВТОРИ

БЪЛГАРСКА
НАРОДНА
БАНКА

„Книгата на Михаил Тенев е „история на неговия живот и история на нашето банково и държавно-финансово дело през първите две десетилетия от Освобождението на България. В този си обемист труд авторът изнася най-изчерпателно много събития, които засега от малцина се знаят и които в недалечно бъдеще ще се забравят в тяхната подробност, причина и същина. В това отношение споменките на Михаил Тенев ще останат завинаги ценен принос в нашата държавно-финансова и банкова литература. Те ни дават много материал и указания за изучаване на ред събития и случки и мнозина ще намерят в този дълбок извор обилен подтик и съдържание за научни изследвания."

Тодор Обрешков

„Живот и дейност" е най-ярката история за развитието на нашето финансово и банково дело от Освобождението на страната до закрепването ѝ като самостоятелна държава. И едва ли друг с по-голяма вещина и по-голямо умение би могъл да опише дългия и труден път, докато се стигне до основното организиране на банковото и финансово дело в страната (...).

„Живот и дейност" ще остане – убеден съм – най-доброто помагало за всички млади, които биха искали да знаят, да се поучат и да се калят в борбата за живот и за благоденствие на родината ни."

Коста Бояджиев

Михаил Тенев

Живот и дейност

135 ГОДИНИ БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА
135 YEARS BULGARIAN NATIONAL BANK

ПОРЕДИЦА
„ИСТОРИЯ НА ФИНАНСИТЕ И БАНКОВОТО ДЕЛО: НАСЛЕДСТВО“
БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА
Управител ИВАН ИСКРОВ

Издателски съвет
ДИМИТЪР КОСТОВ – председател
НИКОЛАЙ НЕНОВСКИ – заместник-председател
Членове: ГАРАБЕД МИНАСЯН, ДАНИЕЛ ВАЧКОВ, МАРТИН ИВАНОВ,
РУМЕН СИМЕОНОВ, СТАТИ СТАТЕВ
Секретар: ХРИСТО ЯНОВСКИ

В изданието са използвани илюстративни материали от следните източници: интернет страницата „Стара София“ (предоставени от Любомир Юруков); Държавната агенция „Архиви“; Националната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“; Столичната библиотека; Регионалната библиотека „Пенчо Славейков“ – Варна; архива на Радио Видин; собствен архив. Издателят изказва благодарност на всички изброени лица и институции за оказаното съдействие при подготовката на двутомника.

© Българска народна банка, 2014
© Христо Яновски, съставител, 2014
© Любомир Юруков, снимки, 2014
© Нина Иванова, Людмила Димова, Татяна Шаренкова-Ганева, бележки, 2014
ISBN 978-954-8579-49-0

МИХАИЛ ТЕНЕВ

ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ

В ДВА ТОМА

ТОМ ВТОРИ

БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА
София, 2014

МИХАИЛ ТЕНЕВ
ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ
В ДВА ТОМА

ТОМ ПЪРВИ

Предговор от издателя

Абревиатури, съкращения, словосъчетания

ПРЕДГОВОР

ДЕТИНСТВО, ОБРАЗОВАНИЕ И ПЪРВА СЛУЖБА

ЧИНОВНИК ПРИ ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ФИНАНСОВО МИНИСТЕРСТВО

ОСНОВАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА

ФИНАНСОВ МИНИСТЪР

ТОМ ВТОРИ

ФИНАНСОВ МИНИСТЪР (продължение)

СВОБОДЕН ГРАЖДАНИН

ПРИЛОЖЕНИЕ КЪМ МЕМОАРИТЕ МИ

Фотографии

Документи

Речник

Показалец на географските наименования

Показалец на институции и стопански субекти

Показалец на личните имена

СЪДЪРЖАНИЕ

ФИНАНСОВ МИНИСТЪР (продължение) 11
Град София преди Освобождението на България 11
Рапорт до господина министъра на финансите по командировката ми във Франция 21
Министерства във Франция 22
Финансово министерство и подразделенията му 23
Централна администрация 23
Режиите 23
Прямите даждия във Франция 23
Главна дирекция по прямите даждия 24
Департаменталните дирекции 24
Определянето на прямите данъци 25
Поземленият данък 25
Кадастърът 26
Персонален и мобилиерен данък 27
Данък на врати и прозорци 27
Патентът 27
Разни малки данъци и такси 29
Добавъчни стотинки 30
Събирането на прямите данъци 31
Обикновените бирници 32
Дирекция за косвените данъци 32
Дирекция за митниците 38
Дирекция за регистровката (*enregistrement*), държавните имоти и гербовите марки 42
Дирекция на държавните тютюневи фабрики 47
Събирането на прямите данъци 48
Главните ковчежници 49
Главните бирници 50
Департаментални главни ковчежници 51
Наказателни мерки за неизправните данъкоплатци 52
Дирекция за счетоводството 53
Бюджетът, съставлението и изпълнението му 59
Главният отчет 61
Законопроект за сключване на бюджета 62
Дирекция за движението на фондовете 62
Дирекция за държавните дългове 63
Пенсиите 63
Гаранциите 65
Дирекция за спорните дела, статистиката и откриване кредити по Финансовото министерство, законодателните тела, председателя на Републиката и Контролната палата 66
Финансовата инспекция 69

Централната каса ... 69
Дирекция на кабинета, персонала и материала ... 70
Държавният подсекретар ... 71
Контролната палата ... 71
Финансовото министерство в България ... 75
Главният секретар ... 75
Отделението за счетоводството и контрола ... 75
Отделението за прямите данъци ... 77
Отделението за косвените данъци ... 78
Митниците в Княжеството ... 79
Отделението за държавните имоти ... 81
Финансовата част на съдилищата ... 82
Надзорът по финансовата част в съдилищата ... 82
Финансовата част по телеграфите и пощите ... 83
Събиране на данъците ... 84
Слаб контрол у нас в сравнение с другите държави ... 85
Прямите данъци у нас ... 86
Прямите данъци в други държави ... 88
Адам Смит за даждията ... 88
Спазени ли са принципите на Смит ... 89
Сравнение на нашите данъци с чужди ... 90
Какви данъци да установим временно у нас ... 91
По косвените налози ... 92
Бюджетът и Законът за отчетността ... 93
Сметната палата у нас и в други държави ... 94
Пенсиите ... 95
Гаранциите на чиновниците ... 97
Преобразования за временно въвеждане у нас ... 97
Правилник за обязаностите на служащите в Отделението за счетоводството и контрола при Финансовото министерство ... 98
Рапорт по ревизията на финансовите учреждения в България ... 104
I. Окръжни и околийски ковчежничества ... 104
II. Финансови чиновници ... 108
III. Финансови нагледници ... 110
IV. Състоянието на данъчната отчетност в градските и селските общини ... 113
V. Събирането на даждията и мерките, които трябва да вземе правителството относно недоборите ... 115
VI. Постоянните комисии ... 119
VII. Градски общински управления ... 120
VIII. Земеделски каси ... 121
Няколко думи по бюджета и Закона за отчетността ... 122
Няколко думи по бюджета на Военното министерство ... 138
Няколко думи върху прямите даждия ... 148
Обвинение на правителството за увеличение на данъците ... 148
Прямите даждия във Франция ... 149
Прямите даждия в Германия ... 150
Прямите даждия в Англия ... 153

Прямите даждия в Русия ... 153
Прямите даждия във Финландия ... 155
Прямите даждия в Австрия ... 155
Прямите даждия в Италия ... 156
Прямите даждия в Белгия ... 157
Прямите даждия в Португалия ... 158
Прямите даждия в Швейцария ... 159
Прямите даждия в Румъния ... 161
Прямите даждия в Сърбия ... 163
Заключение и сравнение по прямите даждия ... 164
Съществуващите прями даждия в България ... 168
Какви прями данъци да останат временно в България ... 169
Българският данъкоплатец плаща много по-малко от румънския, сръбския и гръцкия . 171
Законопроект за финансовите ревизори ... 171
По Закона за гаранциите на чиновниците ... 175
По закона за гаранциите ... 178
По бюджета за 1885 година ... 180
До редактора на в. „Средец“ г-н А. Франга ... 184
По командировката ми в Белгия ... 186
Рапорт по организацията на Белгийската сметна палата ... 189
Организация и атрибути на Белгийската сметна палата ... 189
Предварителна виза на платежните заповеди и разрешаване споровете с министрите .. 191
Документи, които придружават платежните заповеди ... 193
Процедурата по деловодството и проверката на документите ... 194
Две системи сметни палати: френската и белгийската ... 198
Устройството на българската Върховна сметна палата ... 199
Реформи за въвеждане у нас на Върховна сметна палата ... 201
Спестовни каси в Белгия ... 204
Закон за земеделските кантори в Белгия ... 210
Популярни банки в Белгия ... 211
Дружества за общински кредит в Белгия ... 213
Взаимни кредитни дружества в Белгия ... 215
Рапорт-окръжно по ревизията ми на банковите клонове в Русе, Варна, Пловдив ... 219
Приказ № 8 към служащите на Б.н.банка ... 229
По чуждите капитали и малките дружества ... 233
Отговор на господин М. върху статията му по „Нашето икономическо състояние“, или по-добре върху Българската народна банка ... 243
Нови морални изтезания. Даване под съд кабинета Иванчов–Радославов ... 261
Първо мое обяснение ... 262
Второ мое обяснение, подадено върху доклада на парламентарната комисия на 16.VIII.1901 г. ... 276
По интерпелацията на Юрдан Теодоров в Народното събрание ... 282
Писмото ми до Т. Теодоров от 25 август 1902 г. ... 282
Писмо от министър Сарафов до Народното събрание ... 290
Запитване от Пасаров в Народното събрание и извлечение от речта на министър Л. Паяков по запитването ... 291
Последиците от партизанството ... 293

СВОБОДЕН ГРАЖДАНИН 296

ПРИЛОЖЕНИЕ КЪМ МЕМОАРИТЕ МИ ПОД НАСЛОВ „МИХАИЛ ТЕНЕВ. ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ“ 299

Фотографии 325

Документи

№ 1 УКАЗ НА КНЯЗ АЛЕКСАНДЪР I ЗА НАЗНАЧАВАНЕТО НА М. ТЕНЕВ ЗА НАЧАЛНИК НА СЧЕТОВОДНОТО ОТДЕЛЕНИЕ ПРИ МИНИСТЕРСТВОТО НА ФИНАНСИТЕ
София, 27 февруари 1881 година 334

№ 2 УКАЗ НА КНЯЗ АЛЕКСАНДЪР I ЗА ПРЕУСТРОЙСТВОТО НА СЧЕТОВОДНОТО ОТДЕЛЕНИЕ ПРИ МИНИСТЕРСТВОТО НА ФИНАНСИТЕ И ЗА ПРЕНАЗНАЧАВАНЕТО НА М. ТЕНЕВ ЗА НАЧАЛНИК НА СЪЩОТО ОТДЕЛЕНИЕ
София, 31 декември 1881 година 336

№ 3 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ ДНЕВНИТЕ РАЗХОДИ НА ДИРЕКТОРА НА БНБ ИВ. ЕВСТ. ГЕШОВ И НА НАЧАЛНИКА НА СЧЕТОВОДНОТО ОТДЕЛЕНИЕ В МИНИСТЕРСТВОТО НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ, КОМАНДИРОВАНИ В БЕЛГИЯ ЗА ПРОУЧВАНЕ УСТРОЙСТВОТО НА БАНКОВИТЕ И ФИНАНСОВИТЕ ИНСТИТУЦИИ
София, 5 март 1885 година 338

№ 4 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА КОМАНДИРОВАНЕ НА АДМИНИСТРАТОРА НА БНБ М. ТЕНЕВ ВЪВ ВИЕНА ЗА ПРОУЧВАНЕ ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ВЪНШЕН ДЪРЖАВЕН ЗАЕМ И ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ДНЕВНИТЕ МУ РАЗХОДИ
София, 20 септември 1886 година 340

№ 5 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ПРЕКРАТЯВАНЕ КОМАНДИРОВКАТА НА М. ТЕНЕВ ВЪВ ВИЕНА ВЪВ ВРЪЗКА С ПРОУЧВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ВЪНШЕН ДЪРЖАВЕН ЗАЕМ
София, 24 октомври 1886 година 342

№ 6 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА КОМАНДИРОВАНЕ В ЛОНДОН НА ГЛАВНИЯ СЕКРЕТАР НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ФИНАНСИТЕ ХР. БЕЛЧЕВ И АДМИНИСТРАТОРА НА БНБ М. ТЕНЕВ ЗА УРЕЖДАНЕ НА ФИНАНСОВИТЕ ВЪПРОСИ ВЪВ ВРЪЗКА С ДОГОВОРЕНОТО ОТКУПУВАНЕ НА ЖП ЛИНИЯТА РУСЕ–ВАРНА
София, 21 юни 1888 година 344

№ 7 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОДОБРЯВАНЕ НА ПРОЕКТА НА ДОГОВОР МЕЖДУ БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО И БАНКОВАТА КЪЩА „РОБАРТС, ЛЪБОК И КО“ В ЛОНДОН ЗА ПРЕДОСТАВЯНЕ ЗАЕМ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ ЗА ОТКУПУВАНЕ НА ЖП ЛИНИЯТА РУСЕ–ВАРНА И С РЕШЕНИЕ ЗА УПЪЛНОМОЩАВАНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ДЕЛЕГАТИ ХР. БЕЛЧЕВ И М. ТЕНЕВ ДА СКЛЮЧАТ ДОГОВОРА
София, 9 септември 1888 година 346

№ 8 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ПРЕКРАТЯВАНЕ КОМАНДИРОВКАТА В АНГЛИЯ НА ВРЕМЕННО УПРАВЛЯВАЩИЯ БНБ М. ТЕНЕВ, ЗА ДА ОСВЕДОМИ БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО ЗА ХОДА НА ПРЕГОВОРИТЕ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ВЪНШЕН ЗАЕМ НА СТОЛИЧНОТО ОБЩИНСКО УПРАВЛЕНИЕ
София, 6 юли 1889 година 348

№ 9 УКАЗ НА КНЯЗ ФЕРДИНАНД ЗА НАЗНАЧАВАНЕ НА МИНИСТРИТЕ В ПРАВИТЕЛСТВОТО С МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ Д. ГРЕКОВ, В КОЕТО М. ТЕНЕВ ЗАЕМА ДЛЪЖНОСТТА МИНИСТЪР НА ФИНАНСИТЕ
София, 19 януари 1899 година 350

№ 10 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА УПЪЛНОМОЩАВАНЕ НА МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ ДА ПОДПИШЕ ОТ ИМЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО ДОГОВОРА С ГРУПА ЕВРОПЕЙСКИ БАНКИ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА 5-ПРОЦЕНТЕН ВЪНШЕН ДЪРЖАВЕН ЗАЕМ В РАЗМЕР НА 260 млн. лв.
София, 20 март 1899 година 352

№ 11 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ДНЕВНИТЕ РАЗХОДИ НА МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ, КОМАНДИРОВАН ВЪВ ВИЕНА И БЕРЛИН ВЪВ ВРЪЗКА С ПРЕГОВОРИТЕ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ВЪНШЕН ДЪРЖАВЕН ЗАЕМ
София, 27 септември 1899 година 354

№ 12 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА УПЪЛНОМОЩАВАНЕ НА МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ ДА ПОДПИШЕ ОТ ИМЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО ДОГОВОРА С ГРУПА ЕВРОПЕЙСКИ БАНКИ ЗА ИЗДАВАНЕ НА ДЪРЖАВНИ СЪКРОВИЩНИ БОНОВЕ В РАЗМЕР НА 30 млн. лв.
София, 20 декември 1899 година 356

№ 13 ПИСМО ОТ МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ ДО ФЛИГЕЛ-АДЮТАНТА НА КНЯЗ ФЕРДИНАНД КАПИТАН НИКОЛА РАДЕВ С МОЛБА ЗА АУДИЕНЦИЯ ПРИ КНЯЗ ФИЛИП, ГОСТ НА КНЯЗ ФЕРДИНАНД
София, 25 декември 1899 година 358

№ 14 ПИСМО ОТ МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ ДО СТАРОЗАГОРСКИЯ МИТРОПОЛИТ МЕТОДИЙ КУСЕВИЧ ЗА НЕВЪЗМОЖНОСТТА МИНИСТЕРСКИЯТ СЪВЕТ И БНБ ДА ПРЕДОСТАВЯТ ПАРИЧНА ПОМОЩ НА БЛАГОТВОРИТЕЛНИЯ КОМИТЕТ „СВ. ЙОАН МИЛОСТИВИЙ“
София, 15 април 1900 година 360

№ 15 ПИСМО ОТ ПОДПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА XI-ОТО ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ ДО МИНИСТЪРА НА ПРАВОСЪДИЕТО СЪС СЪОБЩЕНИЕ ЗА РЕШЕНИЕТО НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ ДА БЪДАТ ПРЕДАДЕНИ ЗА СЪДЕНЕ ОТ ДЪРЖАВЕН СЪД БИВШИЯТ МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ Т. ИВАНЧОВ И БИВШИТЕ МИНИСТРИ Д. ТОНЧЕВ, М. ТЕНЕВ И Д-Р В. РАДОСЛАВОВ
София, 25 август 1901 година 362

№ 16 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ ВЪЗНАГРАЖДЕНИЕТО НА АДВОКАТИТЕ ХР. ФИЛИПОВ И ИВ. СЛАВОВ ЗА РАБОТАТА ИМ КАТО ЗАЩИТНИЦИ ПО ГРАЖДАНСКИЯ ИСК НА ДЪРЖАВАТА ПРЕД ДЪРЖАВНИЯ СЪД ЗА СЪДЕНЕ НА БИВШИТЕ МИНИСТРИ Т. ИВАНЧОВ, Д-Р В. РАДОСЛАВОВ, М. ТЕНЕВ И Д. ТОНЧЕВ
София, 27 февруари 1903 година 364

№ 17 ПРИСЪДА НА ДЪРЖАВНИЯ СЪД ПО ОБВИНЕНИЕТО НА БИВШИТЕ МИНИСТРИ Т. ИВАНЧОВ, Д-Р В. РАДОСЛАВОВ, М. ТЕНЕВ И Д. ТОНЧЕВ
София, 30 юни 1903 година 366

№ 18 ТЕЛЕГРАМА ОТ ЦАР ФЕРДИНАНД ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА СОФИЙСКАТА ФОНДОВА БОРСА М. ТЕНЕВ ВЪВ ВРЪЗКА СЪС ЗАПОЧВАНЕ НА ДЕЙНОСТТА НА БОРСАТА И С ПОЖЕЛАНИЯ ЗА НЕЙНАТА УСПЕШНА ДЕЙНОСТ
София, 22 януари 1918 година 372

№ 19 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА НАЗНАЧАВАНЕ НА КОМИСИЯ ЗА ВЛИЗАНЕ В ПРЕГОВОРИ С М. ТЕНЕВ ЗА ОТЧУЖДАВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ МУ ИМОТ В С. БАНКЯ ЗА НУЖДИТЕ НА ДЪРЖАВНАТА МИНЕРАЛНА БАНЯ
София, 10 януари 1925 година 374

№ 20 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОТЧУЖДАВАНЕ НА ОБЩО ОСНОВАНИЕ НА НЕДВИЖИМИЯ ИМОТ НА М. ТЕНЕВ В С. БАНКЯ
София, 10 декември 1925 година 376

№ 21 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОТКУПУВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ ИМОТ НА М. ТЕНЕВ В С. БАНКЯ СРЕЩУ ОБЩА СУМА ОТ 8 678 200 лв.
София, 20 май 1929 година 378

№ 22 МОТИВИ КЪМ ПРОЕКТА НА ЗАКОН ЗА ОТКУПУВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ ИМОТ НА М. ТЕНЕВ В С. БАНКЯ С ПРИЛОЖЕН ТЕКСТ НА ПРОЕКТА
София, 10 юни 1929 година 380

№ 23 ПИСМО ОТ М. ТЕНЕВ ДО МИНИСТЪРА НА ТЪРГОВИЯТА, ПРОМИШЛЕНОСТТА И ТРУДА С РАЗЯСНЕНИЯ ВЪВ ВРЪЗКА С МОТИВИТЕ И ПРОЕКТА НА ЗАКОН ЗА ОТКУПУВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ МУ ИМОТ В С. БАНКЯ
София, 17 юни 1929 година 384

№ 24 ЗАЯВЛЕНИЕ ОТ М. ТЕНЕВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ С РАЗЯСНЕНИЯ ПО НЕОСНОВАТЕЛНИТЕ ИСКАНИЯ НА ОБЩИНСКОТО УПРАВЛЕНИЕ В С. БАНКЯ ВЪВ ВРЪЗКА С ОТКУПУВАНЕТО ОТ ДЪРЖАВАТА НА НЕДВИЖИМИЯ МУ ИМОТ В СЪЩОТО СЕЛО
София, 5 март 1930 година 386

№ 25 ЗАЯВЛЕНИЕ ОТ М. ТЕНЕВ ДО МИНИСТЪРА НА ТЪРГОВИЯТА, ПРОМИШЛЕНОСТТА И ТРУДА С ИСКАНЕ ЗА УСКОРЯВАНЕ ПРИЕМАНЕТО НА ЗАКОНА ЗА ОТКУПУВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ МУ ИМОТ В С. БАНКЯ
София, 10 май 1930 година 388

№ 26 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА УПРАВИТЕЛНИЯ КОМИТЕТ НА ВЗАИМОСПОМАГАТЕЛНАТА КАСА „УТЕХА“ НА СЛУЖИТЕЛИТЕ ПРИ БНБ С РЕШЕНИЕ ЗА ПРИЕМАНЕ НА ДАРЕНОТО ОТ М. ТЕНЕВ МЯСТО ОТ 5 ХИЛ. КВ. М В С. БАНКЯ ЗА ПОСТРОЯВАНЕ НА ПОЧИВНА СТАНЦИЯ
София, 17 декември 1930 година 390

№ 27 ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ВНАСЯНЕ В НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ НА ПРОЕКТА НА ЗАКОН ЗА ОТКУПУВАНЕ ОТ ДЪРЖАВАТА НА НЕДВИЖИМИЯ ИМОТ НА М. ТЕНЕВ В С. БАНКЯ
София, 24 март 1931 година 392

№ 28 ГРАМОТА ОТ ОБЩОТО СЪБРАНИЕ НА ЧИТАЛИЩЕ „М. ТЕНЕВ“ ПРИ ФАБРИКА „ИЗИДА“ ЗА ОБЯВЯВАНЕ НА ПОЕТА Л. БОБЕВСКИ ЗА ПОЧЕТЕН ЧЛЕН НА ЧИТАЛИЩЕТО
София, 21 април 1939 година 394

№ 29 ПИСМО ОТ МИНИСТЪРА НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ И НАРОДНОТО ЗДРАВЕ П. ГАБРОВСКИ ДО М. ТЕНЕВ С ИЗКАЗАНА БЛАГОДАРНОСТ ЗА ПОДАРЕНАТА МУ КНИГА „ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ“ И С ПОЗДРАВЛЕНИЯ ПО СЛУЧАЙ 85-АТА ГОДИШНИНА НА НЕЙНИЯ АВТОР
София, 17 януари 1941 година 396

№ 30 ТЕЛЕГРАМА ОТ ЧЛЕНА НА РЕГЕНТСТВОТО ПРОФ. Б. ФИЛОВ ДО ЕЛИСАВЕТА ЧАПРАШИКОВА ВЪВ ВРЪЗКА СЪС СМЪРТТА НА НЕЙНИЯ БАЩА М. ТЕНЕВ
[---]рово, 8 октомври 1943 година 398

№ 31 ТЕЛЕГРАМА ОТ ЧЛЕНА НА РЕГЕНТСТВОТО ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ Н. МИХОВ ДО ЕЛИСАВЕТА ЧАПРАШИКОВА ВЪВ ВРЪЗКА СЪС СМЪРТТА НА НЕЙНИЯ БАЩА М. ТЕНЕВ
София, 8 октомври 1943 година 400

№ 32 ИЗЛОЖЕНИЕ НА ИНЖ. КР. ИЛЧЕВ ВЪВ ВРЪЗКА С ПОСТРОЯВАНЕТО НА ПОЧИВНАТА СТАНЦИЯ НА ВЗАИМОСПОМАГАТЕЛНАТА КАСА „УТЕХА“ НА СЛУЖИТЕЛИТЕ ПРИ БНБ ВЪРХУ ДАРЕНОТО ОТ М. ТЕНЕВ МЯСТО ОТ 5 ХИЛ. КВ. М В С. БАНКЯ
София, 1991 година 402

Речник 405

Показалец на географските наименования 408

Показалец на институции и стопански субекти 413

Показалец на личните имена 422

ФИНАНСОВ МИНИСТЪР
(продължение)

ГРАД СОФИЯ ПРЕДИ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ

София до Освобождението на България е била турски вилаетски град, седалище на валия, на български митрополит, на иностранни консули – австрийски, френски, италиански, и на независима австрийска поща; заемала е едно ограничено пространство, доколкото си спомням след близо 60 години, между сегашните улици: бул. „Фердинанд“[1], „Патриарх Евтимий“, „Царица Йоанна“[2], „Солунска“, бул. „Хр. Ботев“, част от бул. „Сливница“, „Цар Симеон“, „Тетевенска“[3], бул. „Дондуков“,

София през 1879 г.

„Дунав“, „Московска“, „Париж“, „Цар Освободител“, „Цар Шишман“. До Освобождението София е броила 14 000–15 000 души население. Но няколко дена преди освобождението на града от руските войски, 23 декември 1877 г., всичкото турско население е избягало, като е отнесло със себе каквото е било възможно, а къщите си

[1] Бул. „Фердинанд“ – днес бул. „Левски“ (б.р.).
[2] Ул. „Царица Йоанна“ – днес бул. „Витоша“ (б.р.).
[3] Ул. „Тетевенска“ – днес ул. „Будапеща“ (б.р.).

напуснало. Руските войски при завземането му събаряли турските къщи за горивен материал и при пристигането на княз Дондуков-Корсаков намерихме в турските дворища само купища от камъни, пръст и едва печени тухли. Имаше запазени туктаме няколко двуетажни турски къщи срещу сегашната Руска църква, около Градската градина и в квартала около сегашния Областен съд[4], които бяха ремонтирани и приготвени за окупационното управление.

При пристигането ни в София след 9 месеца от Освобождението населението се смяташе около 11 000 жители, от които около 6000 българи, 4500 евреи и около 500 цигани. Въобще в целия град имаше около 40–50 двуетажни по-свестни паянтови къщи, всички останали бяха едноетажни, ниски, с по една, две и три стаи, зидани с кирпич и глина, а повечето с плет, измазани и баданосани с вар отвътре, а някои и отвън. Чаршията се намираше главно по сегашната ул. „Търговска“[5], част от бул. „Дондуков“ и на мястото около Генералната банка[6]. Всички дюкяни бяха също паянтови, малки, ниски, повечето с кепенци, а някои с големи стрехи. Жилищата на разните народности са били разделени. Турците са заемали кварталите между бул. „Цар Освободител“, ул. „Цар Шишман“, „Граф Игнатиев“, „Александър I“, „Леге“ и няколко в квартала между джамията при баните по „Мария-Луиза“, „Цар Симеон“, „Веслец“ и пл. „Бански“[7]. Евреите заемаха местността между сегашните улици „Леге“, „Алабинска“, „Царица Йоанна“ и бул. „Дондуков“, а българите обхващаха главно местността пл. „Св. Неделя“ по улиците „Царица Йоанна“, „Солунска“, бул. „Хр. Ботев“, „Цар Симеон“, „Мария-Луиза“. На няколко места из града, по

Зданието на Генералната банка днес

[4] *Сегашният Областен съд* – вероятно сграда на ъгъла на бул. „Мария-Луиза“ и ул. „Цар Симеон“, разрушена при бомбардировките на София през 1944 г. (б.р.).

[5] Ул. „Търговска“ – заличена през 50-те години на XX век при построяването на Ларгото (б.р.).

[6] Генералната банка – Българска генерална банка, основана през 1905 г. в София с френски и австрийски капитал. Седалището ѝ се е помещавало в сградата на днешната ул. „Дякон Игнатий“ № 9 (б.р.).

[7] Пл. „Бански“ – сега заличен; намирал се е пред входа на джамията „Баня Баши“ (б.р.).

махалите, имаше малки мегдани (площади) с неправилни фигури, от които поглавните бяха: пред валийския конак (сегашния пл. „Александър“), на сегашния пл. „Св. Неделя“, пред Банята, на сегашния пл. „Славейков“, Житния пазар на сегашната улица „Искър“, при училището „Софроний“[8], Солни пазар (на ул. „Позитано“), Сър пазар[9] (на пл. „Възраждане“), при сегашната черква „Св. Св. Кирил и Методий“, на който площад са ставали и продължаваха да стават в празнични дни хорà.

Зданието на Окръжната палата

С изключение на улиците „Цариградска“ (сегашна бул. „Цар Освободител“) до валийския конак (сегашния дворец) и „Витошка“ (сегашен пл. „Св. Неделя“ по „Царица Йоанна“), които бяха доста прави и широки, всички други улици бяха криви, тесни, мръсни, някои задънени, непостлани, а някои тук-там с тесни пътеки (тротоари) от речни камъни с големи трапчини, а по някои места нахвърляни големи камъни за прекосяване улиците през дъждовно и кално време. Местността между сегашните бул. „Фердинанд“, бул. „Цар Освободител“ и улиците „Шипка“ и „Кракра“, както и в началото на сегашни Лозенец между реката и Самоковското шосе[10] на мястото на сегашното техническо училище[11], също и между „Опълченска“, „Пиротска“ и „Цар Симеон“ до реката, беше изпълнена с турски гробища. Дворищата на българските черкви са служили за погребение на починалите енориаши, а евреите са погребвани близо до пл. „Позитано“. Едва няколко години преди Освобождението е било определено общи гробища за православното население на мястото на сегашната Окръжна палата[12] и на еврейското близо до него, които няколко години след Освобождението се преместиха на се-

[8] Училище „Софроний“ – вероятно разрушено при бомбардировките или при строителството на Ларгото (б.р.).
[9] Сър пазар (тур.) – пазар на добитък (б.р.).
[10] Самоковско шосе – днес ул. „Граф Игнатиев“ и бул. „Драган Цанков“ (б.р.).
[11] *Сегашното техническо училище* – днес Софийска гимназия по строителство, архитектура и геодезия „Христо Ботев“ (б.р.).
[12] *Сегашната Окръжна палата* – наименование на днешната Областна управа; палатата се е помещавала в сградата на бул. „Христо Ботев“ № 55, проектирана от арх. Никола Лазаров (1872–1942); там след 1944 г. се премества Министерството на земеделието (б.р.).

Детската градина

гашните гробища за всички религии.

От източна и западна страна покрай града течаха и сега съществуващите реки Перловска и Владайска. От Владайската река се отделяше една вада, която течеше през сегашната ул. „Солунска“, завиваше по „Левски“ и се разливаше из празното място около сегашните Народния театър и Военното министерство, гдето образуваше малко, понякога непроходимо блато, и през ул. „Аксаков“ и сегашната Детска градина[13] се втичаше в Перловската река. Водите от Старата главна баня, от малката до нея Елица баня и Пералнята[14] се разливаха и образуваха блатиста местност (Кюлюците)[15], която дълги години оставаше неотводнена. На пл. „Александър Невски“ и част от Синодалната палата имаше построени големи турски военни казарми, които през 1879 г. бяха подпалени и изгоряха.

Старата баня, построена през XVI век

По-важни обществени и частни сгради по това вре-

[13] *Сегашната Детска градина* – т.нар. Царска детска градина с множество съоръжения за игра и летен театър, устроена през 1936 г. по проект на архитектите Тодор Горанов и Любен Нейков в Княжеската градина и разрушена при построяването на Паметника на съветската армия (1954 г.), (б.р.).

[14] *Старата главна баня ... Елица баня и Пералнята* – старата баня е била на мястото на днешната градина пред Централната баня, Пералнята била топъл минерален извор зад нея, а баня „Елица“, разрушена при бомбардировките на София, се е намирала на мястото на сегашната градинка с чешмите между ул. „Искър“ и „Екзарх Йосиф“ (б.р.).

[15] Кюлюците (от кюл[л]юк, тур., пепелище) – местност между днешните бул. „Дондуков“, ул. Раковски“, „Козлодуй“, Сточна гара и болница „Царица Йоанна“ (ИСУЛ), (б.р.).

ме бяха: валийският конак, който се ремонтира и малко разшири, за да служи за жилище на първия български княз Александър I; около 15 джамии, които през 1879–1880 г. под разни предлози, въпреки протестите на турското правителство, се разрушиха и останаха само Буюк джамия, преобърната в сегашния музей[16], а през първите години в нея се помещаваше Държавната печатница, докогато се съгради специалната за нея сегашна сграда; Черната джамия, която дълги години служеше за склад на военни материали и затвор, а в 1893 г. се преобърна в сегашната черква „Св. Седмочисленици“; Гюл джамия (древната черква „Св. Георги“), която и до днес е запазена; джамията при Банята (на сегашна „Мария-Луиза“), която единствена се запази за молебен дом на мохамеданите; старата църква „Св. София“, разрушена в голяма част от земетресение и преди няколко години ремонтирана; стари черкви: „Св. Пречиста“ (на мястото на сегашния хотел „Лондон“ на ул. „Мария-Луиза“; „Малки Св. Никола“ (на сегашния битпазар пл. „Св. Никола“). Двете тия черкви по регулационен план бяха съборени при кметуването на Д. Петков въпреки съпротивата на старите кореняшки жени и трябваше да се прибегне до намесата на пожарната команда за разгонването им; „Св. Петка Самарджийска“ на ул. „Мария-Луиза“, която доскоро съществуваше и на мястото ù се построи доходно здание с магазини, като се остави само едно малко параклисче, а вместо нея черковното настоятелство построи сегашната черква „Св. Парашкева“ на ул. „Раковски“; „Стара Св. Петка“, съществуваща и днес, включена в новото митрополитско здание; „Големи Св. Никола“ на сегашната ул. „Цар Калоян“; „Св. Крал“, малка черквица на мястото на сегашната катедрала „Св. Неделя“, с голям двор, ограден с дувари, в който се влизаше през две порти. Близо до „Св. Крал“ имаше малка „Св. Спас“, която отпосле се замести със сегашния „Св. Спас“[17]. Всички тия стари черкви бяха малки, ниски, тъмни, половината височина в земята, в които се влизаше по стълби, с малки прозорчета, без сводове, с

Народният музей (Буюк джамия) през 1920 г.

[16] Буюк джамия – от 1892 г. Народен музей, днес Националният археологически музей (б.р.).

[17] *Сегашният „Св. Спас“* – храмът е полуразрушен при бомбардировките на София и днес руините му се намират в сутерена на централата на УниКредит Булбанк (б.р.).

дървени клепала; Еврейската синагога; Минералната баня, стара гевгирена[18] постройка с купол, на средата на който имаше няколко дупки, покрити със стъклени калпаци за осветление, вътре около хавуза (басейна) имаше две малки тъмни стаички за измиване, а отвън прилепен открит паянтов навес за съблечане на къпещите се; Безистенът, в средата на сегашната Търговска улица, част от който и днес е запазен; остатки от кервансарай[19] на сегашната ул. „Дрин“[20], в който отпосле бяха отворени няколко малки златарски дюкянчета, които доскоро съществуваха. Сахат кула[21], на която беше поставен градски часовник, а най-горе отворен чардак, гдето денонощно дежуреше пазач за съобщаване в случай на пожар. Тая кула беше съборена през 1882 г. На мястото на сегашния Военен клуб и по продължение на улиците „Раковски“ и „Московска“ имаше паянтови едноетажни сгради за турска военна болница, които се ремонтираха и послужиха за помещения на новообразуваното Българско военно училище, докато се построиха сегашните му монументални сгради.

От частните къщи по-главните двуетажни бяха: 5–6 останали здрави и поправени турски, а от принадлежащите на заможни българи и евреи бяха: на х. Мано Стоянов, Димитър х. Коцев, Манолаки Ташев, г-жа Йорданка Филаретова[22], Христо Стоянов, Димитър Трайкович[23], Хаджи Анкови, Соломон Таджер, Сабадучо Таджер, Давичон Леви, Леон Коен, Елена Миланова, братя Андонови, Гаки Трифонов и др.

Димитър Трайкович

На мястото на сегашната Генерална банка и около нея имаше покрит пазар (Кере-чаршия), в която се помещаваха обущарите и бояджиите; при черквицата „Стари Св. Никола“ се намираше Кюркчийската[24] чаршия, а на сегашната ул. „Търговска“ беше Чохаджийската[25] чаршия.

В София нямаше нито един хотел. Съществуваха, както във всички провинциални градове, ханища, между които най-главният беше Хаджи-Мановият хан[26], който служеше дълго време и за хотел, и за ресторант, и за кръчма, а имаше и яхър за коне и в двора му спи-

[18] Гевгирен (строеж), (тур.) – конструкция от дърво, запълнена с непечени тухли (б.р.).
[19] Кервансарай (перс.) – голяма странноприемница (б.р.).
[20] Ул. „Дрин“ – заличена при строителството на Ларгото (б.р.).
[21] Сахат куле (тур.) – Часовниковата кула, която се е намирала на ъгъла на днешните улици „Московска“ и „Малко Търново“, пред сегашната сграда на Държавна агенция „Архиви“ (б.р.).
[22] Филаретова, Йорданка Савова (1843, София – 1915, София) – учи в класното училище в родния си град; просветен и обществен деец; голям дарител; съпруга на Сава Филаретов, (вж. тук бел. 32), (б.р.).
[23] Трайкович, Димитър (Димитър Трайков Чернев), (1817, Велес –1880, София) – не получава формално образование; крупен търговец, националреволюционер, обществен деец, кмет на София, дарител (б.р.).
[24] Кюркчия (тур.) – кожухар (б.р.).
[25] Чохаджия (тур.) – тъкач на сукно (плат), (б.р.).
[26] Хаджи-Мановият хан – намирал се е на днешната ул. „Сердика“ (б.р.).

раха няколко файтони и брички, единствените тогава превозни средства между столицата и провинциалните градове; Шареният хан (сегашна „Златна корона“); Гакевият хан на пл. „Трапезица“[27]; ханът на Кара Димитър (до черквата „Св. Спас“).

До и след Освобождението софийското население се продоволстваше с вода от бунари из дворищата, а по улиците имаше няколко чешми, снабдявани с вода от един стар водопровод. Такива чешми имаше: Куручешме на кръстопътя на сегашните улици „Алабинска“ и „Царица Йоанна“, на пл. „Славейков“, на пл. „Бански“, на Хаджи-Мановия площад и няколко в Покритата чаршия.

За офицерството и чиновничеството се откри наскоро след пристигането на централното управление порядъчен ресторант от един французин, Гери, установен в София още преди войната по предполагаемото продължение на жп линията Саранбей–Ниш–Белград.

В същото време окупационното управление построи набързо една голяма дъсчена постройка (барака) на празно тогава турско място до сегашното кметство[28], която служеше за клуб на офицерството. Тая барака, поскърпена и подобрена, послужи и за помещение на извънредната сесия на Първото народно събрание, в която то държа заседанията си през пролетта на 1880 г. В същото здание се държа през есента и първата редовна сесия на Събранието. В тая същата барака се даде и първото представление в столицата на българската драматическа пиеса „Иванко“, играна от любители, но за нещастие скоро след свършването на второто представление това историческо дъсчено здание се запали и изгоря.[29]

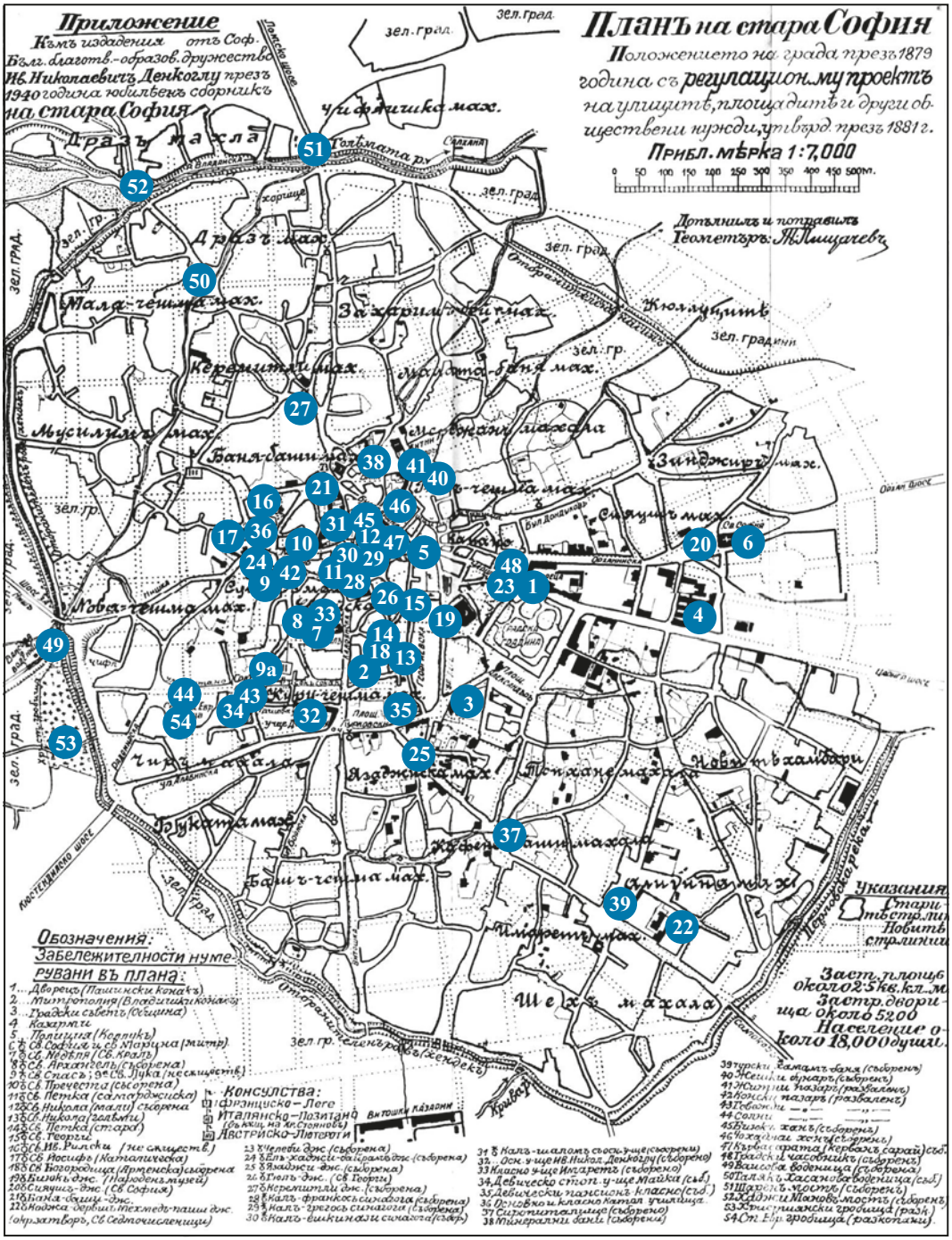
Площад „Бански“ през 20-те години на XX век

[27] Площад „Трапезица“ – днес там е началото на бул. „Тодор Александров“ (б.р.).

[28] *Постройка (барака) на празно тогава турско място до сегашното кметство* – дъсчената сграда се е намирала на ъгъла на днешните улици „Алабин“ и „Княз Александър I“, а на мястото на кметството сега се издига Гранд хотел „София“ (б.р.).

[29] *Представление ... на българската драматическа пиеса „Иванко“* – според други сведения пиесата, след чието второ представление сградата е изгоряла, е драмата „Невенка и Светослав“ от Константин Величков (б.р.).

План на следосвобожденска София, публикуван през 1940 г.
(„Положението на града през 1879 година с регулационния му проект на улиците, площадите и други обществени нужди, утвърден през 1881 г.“)

Легенда:

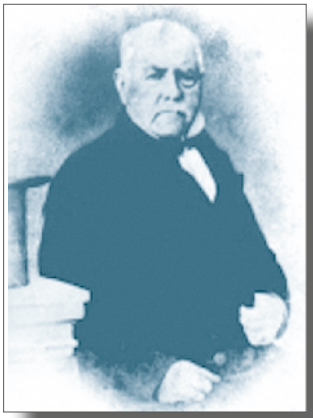
1. Дворец (Пашински конак)
2. Митрополия (Владишки конак)
3. Градски съвет (община)
4. Казарми
5. Полиция (Коллук)
6. ⛪ „Св. София“ и „Св. Марина“ (митр.)
7. ⛪ „Св. Неделя“ (Св. Крал)
8. ⛪ „Св. Архангел“ (съборена)
9. ⛪ „Св. Спас“ (несъществуваща)
9а. ⛪ „Св. Лука“
10. ⛪ „Св. Пречиста“
11. ⛪ „Св. Петка“ (Самарджийска)
12. ⛪ „Св. Никола“ (Мали), (съборена)
13. ⛪ „Св. Никола“ (Големи)
14. ⛪ „Св. Петка“ (стара)
15. ⛪ „Св. Георги“
16. ⛪ „Св. Иван Рилски“ (несъществуваща)
17. ⛪ „Св. Йосиф“ (католическа)
18. ⛪ „Св. Богородица“ (арменска), (съборена)
19. ☪ Буюк джамия (Народен музей)
20. ☪ Сиявуш джамия („Св. София“)
21. ☪ Баня баши джамия
22. ☪ Коджа дервиш Мехмед паша джамия
23. ☪ Челеби джамия (съборена)
24. ☪ Ел хаджи байрам джамия (съборена)
25. ☪ Язаджи джамия (съборена)
26. ☪ Гюл джамия („Св. Георги“)
27. ☪ Керемитли джамия (съборена)
28. ✡ Кал франкос синагога (съборена)
29. ✡ Кал грегос синагога (съборена)
30. ✡ Кал ешкенази синагога (съборена)
31. ✡ Кал шалом с основно училище (съборена)
32. Основно училище „Ив. Никол. Денкоглу“ (съборено)
33. Класно училище „Имарет“ (съборено)
34. Девическо стопанско училище „Майка“ (съборено)
35. Девически пансион (съборен)
36. Основно и класно католическо училище
37. Сиропиталище (съборено)
38. Минерални бани (съборени)
39. Турски хамам (съборен)
40. Жежки бунар (съборен)
41. Житни пазар (развален)
42. Конски пазар (развален)
43. Говежди пазар (развален)
44. Солни пазар (развален)
45. Буюк хан (съборен)
46. Чохаджи хан (съборен)
47. Кървасарата (кервансарай), (съборен)
48. Градски часовник (съборен)
49. Вайсова воденица (съборена)
50. Таляк Хасанова воденица (съборена)
51. Шарен мост (съборен)
52. Хаджи-Манов мост (съборен)
53. Християнски гробища (разкопани)
54. Стари еврейски гробища (разкопани)

В просветно отношение преди Освобождението софиянци са вземали деятелно участие в черковната борба с Цариградската гръцка патриаршия. Още през първата половина на миналото XIX столетие София е имала класно училище, построено в 1849 г. в двора на черквата „Св. Крал“ от живущия тогава в Русия софиянец Денкоглу[30], с известните по това време учители: Костадин Геров[31] и след него Сава Филаретов[32]; девическо училище, построено от Димитър Трайкович в 1859 г.; женско дружество „Майка“, основано от г-жа

[30] Денкоглу, Иван Николаевич (Иван Ненов Денчев), (1781, с. Балша – 1861, Москва) – не получава формално образование, но става крупен предприемач и търговец в Русия; подкрепя финансово Българското книжовно дружество, учредява стипендии за обучение в Русия, строи училище, основава библиотека (б.р.).

[31] Геров, Костадин (1829, Копривщица –1863, София) – учи в Русия като стипендиант на Иван Денкоглу; главен учител в първото класно училище в София (1862–1863), брат на Найден Геров (б.р.).

[32] Филаретов, Сава Вълчев (1825, Жеравна – 1863, Кайро) – учи в Шумен, Цариград, Одеса и завършва Московския университет като стипендиант на Иван Денкоглу; изтъкнат просветен деец, главен учител на софийските училища (1857–1861), (б.р.).

Иван Денкоглу

Йорданка Филаретова през 1869 г., което и до днес съществува под името Стопанско училище „Мария-Луиза“[33]; неделно училище, открито в 1870 г. Всички тия просветни заведения заварихме при пристигането ни в София.

Както във всички почти турски градове, с изключение на Русе и Пловдив, и в София нямаше никакво увеселително заведение. През 1879 г. пристигна една доста сносна музикална банда (трупа), състояща се от 4 чешки девойки и двама мъже под диригентството на някой си Цимерман, която свири няколко време в един локал („Конкордия“), находящ се на сегашната ул. „Ломска“[34], близо до Католишката църква.

Йорданка Филаретова

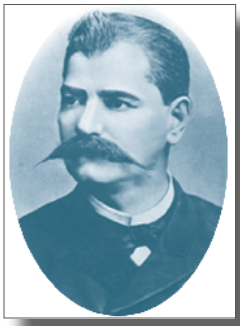
В май 1880 г. се основа дружество „Славянска беседа“ по инициативата на няколко пристигнали в София чехи, повикани от правителството за учители и други служби, и на няколко руски офицери и български чиновници. Целта на дружеството беше: „Да развива славянската взаимност между членовете; да пробужда и подобрява дружествения живот в обществото чрез взаимна размяна на мисли; основаване читалище; устройване забавителни и поучителни сказки и разходки; развиване музика, пеение, гимнастика; даване концерти и други полезни забавления“. Всички почти служащи по разните управления се записаха веднага за членове на Беседата, мнозина започнаха да посещават двете ù скромни стаи, гдето прекарваха част от свободното си време, в началото с четене на вестници и разговори, а след три години да се наслаждават от организираните постепенно в собствен скромен салон периодически концерти, забави, сказки, вечеринки и пр. Дълги години до построяването на Военния клуб „Славянска беседа“ беше едничкото обществено-културно-увеселително заведение в столицата. Благодарение на умелото управление от разните настоятелства, в които и аз участвах известно време, дружеството се развива постепенно и при всичките бури и произшествия в страната то можа да запази съществуването си в продължение на изтеклите 60 години, като членовете му от около 150 в първата година след съставянето му са

[33] Стопанско училище „Мария-Луиза“ – днес Професионална гимназия по облекло „Княгиня Мария-Луиза“ (б.р.).
[34] Ул. „Ломска“ – днес ул. „Георг Вашингтон“ (б.р.).

Сава Филаретов

достигнали на повече от 2000. То успя да се сдобие с нов собствен модерен разкошен палат[35] и да продължава да преследва с досегашната упоритост на ръководителите му благородната си ползотворна дейност.

Особено впечатление ми направи при пристигането ни в София съществуването на един вид аристокрация от няколко жени на първи граждани, които се титулуваха с титлата „кокони“. Такива бяха: кокона Марица Ташева, кокона Ната Михалкович, кокона Тръстина Трайкович, кокона Мариола х. Коцева и кокона Еленица, а минаващата тогава за най-светска, интелигентна и почитана от всички, жената на Сава Филаретов (вдовица) се титулуваше „госпожата“, което название носеше до смъртта си.

Тодораки Пешов

Първите софийски кметове след Освобождението бяха кореняците: Манолаки Ташев (10.II.1878 до 8.V.1878 г.), Д. х. Коцев (7.VI.1878 до 29.XII.1878 г.), Тодор Пешов (30.XII.1878 до 24.VIII.1879 г.), Д. Трайкович (14.XI.1879 до 30.VI.1880 г.).[36]

РАПОРТ
ДО ГОСПОДИНА МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ
ПО КОМАНДИРОВКАТА МИ ВЪВ ФРАНЦИЯ

Както Ви е известно, бившият министър на финансите г-н Начович, като имаше предвид подготовлението на служащи лица българи, които, познавайки условията и нуждите на Княжеството, би спомогнали много по-успешно за правилното организиране на Княжеството, благоволи да разреши със съгласието на *Негово Височество* и Държавния съвет отиването ми във Франция с цел да се запозная колкото се може с организацията ù във финансово отношение. В 4-месечния срок, който преминах във Франция, аз имах за цел да разгледам и схвана колкото е възможно по-ясно главните черти на финансовото ù устройство, като обръщах особено внимание върху съществените части и ония, които у нас са най-неразвити и неизбежни. Понеже впущането в подробности би ми отнело много повече време, отколкото разполагах, а пък подробностите могат много лесно да се подпълнят отпосле чрез изучаването законите и разнородните форми по отчетността, които изисках и донесох със себе си[37], проучих на място в Париж организацията на централните дирекции

[35] *Разкошен палат* – първата сграда на „Славянска беседа“, построена през 1890 г. по проект на швейцарския архитект Херман Майер, е разрушена през 30-те години на XX век (б.р.).

[36] *Първите софийски кметове...* – Манолаки Ташев е кмет до 8 юни 1878 г.; Д. Хаджикоцев заема поста от 9 юни 1878 г.; следва Димитър Димов (2 август – 29 декември 1878 г.); Тодораки Пешов е кмет до 13 септември 1879 г., а Димитър Трайкович встъпва в длъжност на 14 септември същата година (б.р.).

[37] При пристигането ми в Париж и представянето ми на главния директор на Счетоводната дирекция г-н Кудер и на главния финансов инспектор г-н Машар, на които бях особено препоръчан от г-н Кейе, г-н Кудер

във Финансовото министерство и Контролната палата; организацията на департаменталните сервиси в Париж и Марсилия; организацията на сухопътната митница в Еврикур и на морската митница в Марсилия.

В изложението, което представям, са описани в общи черти и по възможност накратко атрибутите на разните служби, които съставляват целокупността на финансовата администрация, и за най-ясно намирам за необходимо да премина едно по друго всички централни дирекции и подведомствените тям учреждения, като обознача в същото време по-важните приходи, що има да прибират, и размера им, без да влизам в подробно изложение на бюджетните приходи и разходи; след това излагам накратко съществуващата у нас организация на Финансовото министерство и атрибутите ù, както и финансовата част на другите министерства и зависещите от тях учреждения, какво има във Франция и в други държави повече, по-добро и по-практично, кое е приспособено у нас и с какви изменения, и най-после, на кое трябва да се обърне най-напред внимание за преобразуване. Ще се считам особено щастлив, г-н министре, ако постигна поне отчасти целта, която си предначертах в изложението на настоящото.

Във всички държави, било монархически, било конституционни, изпълнителната власт принадлежи изключително на държавния глава, който от своя страна има като делегати министрите. „Главната мисия на министрите, казва Вивиен[38] в своя „*Etudes administratives*“, е да управляват целокупността на администрацията, да осигурят из цялата държава приспособяването на законите, да направят всеки да почувства влиянието на властта, да въдворят единство, прогрес и равенство, на които едно добро правителство трябва да бъде пазител и въдворител. На помощ на тая огромна работа министрите имат около себе си *бюрата*, що съставляват *централните администрации*. Тия бюра са сътрудниците на министрите, живите архиви на администрацията, влагалищата на традициите; те изучават делата, турят в изпълнение решенията на министрите и експедират административната кореспонденция, която понякога е много взискателна, но винаги пазителка на закона и обществения интерес.

Министерства във Франция

Понастоящем във Франция има десет министерства, а именно: Министерство на правосъдието, Министерство на външните работи, Министерство на вътрешните работи и изповеданията, Министерство на финансите, Министерство на войната, Министерство на марината и колониите, Министерство на просвещението и изящните изкуства, Министерство на земеделието и търговията, Министерство на общите сгради и Министерство на пощите и телеграфите.

ми определи за ръководител по разните проучвания началника на отделение г-н [Жул] Жоза, дългогодишен служащ в разни финансови администрации, напълно запознат с организацията на всички служби по финансовото ведомство и съставител на свое издание „Министерството на финансите и неговото устройство“. На г-н Жоза особено дължа за по-обстойното изложение на рапорта си, за снабдяването ми с всички закони, правилници и формуляри по разните служби в Министерството и департаменталните учреждения (б.а.).

[38] Вивиен, Александър (*Alexandre-François Auguste Vivien de Goubert*, 1799–1854) – изтъкнат френски юрист, политик и държавник, автор на редица трудове по право, държавно управление и политически науки (б.р.).

Финансово министерство и подразделенията му

На Финансовото министерство, което е душата на администрацията, както казва Жоза, е поверено събирането, съхранението и управлението на общественото имане, а също и контролът върху всички операции на другите министри, имащи за цел изразходването макар една стотинка държавна пара; затова едно време финансовият министър на Франция е носил още титлата *главен контрольор*.

Финансовото министерство във Франция се разделя на две съвършено отделни части: 1) Финансово министерство, или централна администрация; 2) режиите, или финансовите администрации, които също зависят от Финансовото министерство.

Централна администрация

Централната администрация обема девет отделения, а именно: а) Главна дирекция за счетоводството, б) Дирекция за държавните дългове, в) Дирекция за движение на фондовете, г) Дирекция за спорните дела (*Contentieux*), за откриване кредитите, за статистиката и финансовата инспекция, д) Централна каса, е) Управление на централния изплащач държавните дългове, ж) Централния контрол, з) Дирекция на кабинета, персонала и материала, и и) Държавно подсекретарство.

Режиите

Шестте режии, или финансови администрации, са: а) Дирекция за прямите даждия[39], б) Дирекция за косвените даждия, в) Дирекция за митниците, г) Дирекция за региструването, тимбрите и държавните имоти, д) Дирекция за тютюневите фабрики, и е) Дирекция за монетите и медалите.

До 1877 г., 15 декември, надзорът върху лесовѐте и управлението им е бил възложен на една администрация, зависеща от Финансовото министерство; до 1879 г., 5 февруари, и пощите са зависели от същото министерство, от тия дати обаче първото управление е преминало в Министерството на земеделието и търговията, а второто, пощите с телеграфите, са съставили особено министерство.

За по-голяма явност ще изложа по-напред устройството на шестте режии, които са натоварени с прибирането на всички приходи и произвеждане част от разходите, а после ще се върна върху описанието на останалите дирекции и управления. В изложението си ще се поспра върху ония въпроси и части, които съставляват основата на финансовата администрация и контрола и които са еднакво необходими за всички държави, а ще премина накратко онова, което не представлява особен интерес за нея.

Прямите даждия във Франция

Преди всичко ще отбележа, че във Франция прямите даждия са четири, а именно: а) поземлен данък (*impôt foncier*); личен и мобилиерен данък[40] (*personnel et mobilier*); данък върху вратите и прозорците; г) патентите.

[39] За значението на често използвани остарели думи вж. речника в края на този том (б.р.).
[40] Мобилиерен данък – данък върху движимото имущество (б.р.).

Освен тия четири прями данъци има още и няколко други, които се събират било за сметка на държавата, било за сметка на департаментите или общините и влизат в категорията на прямите, затова ги и наричат „приравнени към прямите данъци“.

Такива са: таксите върху кучетата, конете, колите, билярдите и пр., както ще видим по-долу.

Разхвърлянето на прямите даждия е поверено на Главната дирекция за прямите данъци и на департаменталните дирекции, които са под нейното ведомство и действат според нейните заповеди и постановления.

Главна дирекция по прямите даждия

Главната дирекция при Финансовото министерство се управлява от един директор с помощници двама администратори. Съществените ù атрибуции са следните: да приготовлява нужните елементи по прямите данъци за съставянето приходния бюджет; да разхвърля поземления, персоналния и мобилиерния данък, както и за вратите и прозорците; да разглежда протоколите на разните съвети относително разхвърлянето; да разглежда ходатайствата на главните и градските съвети за налагане извънреден данък и разхвърлянето на патентния; да съставлява закони и инструкции по изменението или подобрението на прямите данъци; да надзирава и проверява операциите по ревизирането кадастъра; да приготвя нужните елементи за съставянето разходния бюджет относително прямите данъци; да следи за своевременното приготовление на окладите[41] за четирите прями главни данъци и за другите и тям подобни; да изучава спорните дела, които възникват по тия данъци; да разглежда рапортите на финансовите инспектори, както и на ония по прямите данъци; да открива нови длъжности и закрива съществуващи и пр., и пр. Всичката тая работа е разпределена между две отделения, управлявани от по един администратор, които отделения имат едното две бюра, а другото само едно. Всяко бюро има своя началник и подначалник с потребното число служащи.

Департаменталните дирекции

Департаменталните дирекции за прямите данъци на брой 86 се състоят от един директор, нужното число инспектори, контрольори и служащи. Тия дирекции са обязани: да приготовляват всички необходими списъци за разхвърлянето и събирането на поменатите данъци; да подновяват списъците, които служат за съставяне окладните ведомости; да съставляват ведомостите и известяват за всеки облагаем и патентните листове, както и рекапитулативни ведомости за общата сума на всеки оклад; да разглеждат ходатайствата за опрощаване или намаляване прямите данъци на ония, които са неправилно обложени; и да изплащат съставените от префектите[42] парични искания за опростените или намалени суми. Те ръководят операциите в департамента по кадастъра и съставляват кадастралните основни списъци, а отпосле поправят в тях всички изменения, които кадастърът претърпява. Необходимите сведения за изпълнението на тая задача Дирекцията добива от контрольорите, действията на които се надзират от инспекторите.

[41] Оклад (рус.) – дажба; възнаграждение; ставка; тук: размер на дължимия данък (б.р.).

[42] Префект (фр.) – представител на централната изпълнителна власт в департамент или район във Франция (б.р.).

Контрольорите са най-главните агенти на Дирекцията. Има във всеки департамент един главен контрольор и потребното число второкласни. Те са обязани да съставят първоначалните списъци и ония за измененията по главните прями данъци и повечето от причислените тям такси. Те също са натоварени да изучват заявленията, когато някой подаде за намаление и отменение някой облог; да определят причинените от град, мраз и други подобни случки загуби за населението; да проверяват представените от бирниците ведомости за лицата, които не са в състояние да платят даждията си; да вписват измененията в кадастровите матриси[43] на общините и пр.

Инспекторите въобще са натоварени да следят за действията на контрольорите.

Определянето на прямите данъци

Законодателното тяло определя всяка година в приходния бюджет общата сума, която трябва да се добие от трите входящи в първата категория данъци, като в същото време означава и частта, която всеки департамент има да поеме върху си. Главният съвет на всеки департамент разхвърля общата сума между разните окръжия съразмерно, разбира се, с населението и икономическото положение. Окръжните съвети разхвърлят определената на окръжието сума върху всички входящи в него общини, а припадащата се сума на всяка община се разпределя от департаментната дирекция на прямите налози върху всички данъкоплатци, като взема предвид елементите, що трябва да служат за основа на разхвърлянето и които елементи са определени от контрольорите съвместно с репартиторите[44].

Не същото обаче става с патента. Всеки гражданин, който се занимава с търговия, индустрия или занаят, се облага с определена от закона такса. Сборът на всички частни такси съставлява общата сума на тоя данък, следователно той може да се определи само след като се приготвят окладните ведомости, и всяка година се мени според развитието на търговията и индустрията, и не може да се предвиди в бюджета освен с приблизителна сума.

Без да влизам в подробности относително законодателството на прямите и тям подобни даждия, които са определени в специални закони, ще изложа само най-съществените положения, които ги характеризират.

Поземленият данък

Поземленият данък е разпределен пропорционално върху всички собственици според чистия приход на техните имоти от всякакъв вид, било покрити или не, като: ниви, ливади, лесове, гори, воденици, блата, фурни, къщи и пр., и пр.

Чист приход от непокрити имущества е всичко, що остава на собственика, като се [при]спаднат разноските по разработването, посева, реколтата и поддръжката.

Чистият приход за облагане се определя, като се вземе средното число, пресметнато върху няколко години.

Покритите имоти се оценяват на две части: 1) пространството на мястото; 2) сградата. Мястото се оценява според най-добрата работна земя, а сградата – върху наема, пресметнат за 10 години.

[43] Кадастрова матриса (фр.) – кадастрален регистър (б.р.).
[44] Репартитор (фр.) – разпределител (б.р.).

Чист приход от покрити имущества е всичко, що остава на собственика от наемната цена, като се [при]спадне сумата, потребна за поддръжка, репарация и осигуряване, а тая сума е 1/4 от наема. Освен това при оценяване сградите взема се предвид следното: ако е на земята, без нито един етаж, не може да се оцени по-доле от двойната оценка на мястото, върху което е съградена, ако е с един етаж, не може да се оцени по-доле от тройната оценка на мястото, а ако има повече етажи, – по-доле от четворната оценка на мястото. Къщи, фабрики, магазини, воденици и пр., съградени наново, почват да плащат поземления данък само през третата година след построяването им.

Поземленият налог може да се разхвърля правилно и по-точно там, гдето недвижимите имоти са кадастрирани.

Кадастърът

Кадастърът има за цел: графическото описание на земята; класифицирането на земята според качеството; определението на един постоянен доход от всяко качество земя. Графическото описание на земята се извършва от геометри (снемание плана). Класифицирането на земята и определянето на дохода се извършва от експертни комисии, съставени от 5 членове, избрани от общинския съвет измежду най-първите земеделци, и от контрольора по прямите даждия.

Комисията определя най-напред на колко класа могат се подраздели всеки вид земя (ниви, ливади, лозя и пр.), като има предвид, че съгласно закона не може да направи повече от пет класа, и след това избира два откъслека да служат за образец, които се вземат един от най-доброто качество и други от най-простото. Всички земи се сравняват с тия образци и им се определя класът. Щом се свърши класификацията, комисията се залавя да определи чистия приход на всеки вид и клас земя, който ще служи за основа при разхвърлянето данъка. Приготвената тарифа се представя от комисията за разглеждане в Градския съвет, гдето присъстват и представители от заможните земеделци. Съветът я одобрява или предлага някои изменения, като състави нужния протокол, и след това я публикува, за да може в разстояние на 15 дни всеки да направи своите забележки. Мине ли тоя срок, ако има заявления, Съветът ги разглежда в присъствието на изпратения от департаменталната дирекция инспектор и решава, след което изпраща с един протокол самата тарифа с мненията на заявителите в Дирекцията за прямите налози, а последната, след като ги разгледа, ги изпраща от своя страна на департаменталната комисия, която се произнася окончателно върху тарифата.

Прилагането на тарифата и определянето на чистия приход от всеки откъслек земя според класа, към който се отнася, се извършва в Дирекцията за прямите даждия, като се съставят списъци, в които са описани едно по[д] друго всички покрити и непокрити имоти в общината според приготвените от експертната комисия ведомости.

От тия списъци Дирекцията извлича едно по едно всички парчета, принадлежащи на същия стопанин, и ги вписва в особен регистър, който се нарича кадастрова матриса. В тоя регистър Дирекцията отваря партида на всекиго според азбучния ред на имената, в която отбелязва всички подробности.

Всяка община пази в архивата си: копия от кадастровия план; копия от списъците; копия от кадастровата матриса. Оригиналите от поменатите документи

се пазят в архивите на департаменталната дирекция за прямите налози. В продължение на 6 месеца собствениците имат право да рекламират, ако забележат някои неправилности в кадастъра по класирането, но не и по оценението на имотите им. Мине ли това време, той е в сила.

Основата на поземления налог остава неизменяема до нов кадастър за непокритите недвижими имоти.

Колкото за покритите имоти, стопаните могат да рекламират всяка година върху оценките, а също и администрацията може всеки 10 години да се разпореди за нова оценка.

След изтичането най-малко на 30 години всяка община може да поиска ревизирането или подновяването на кадастъра. Ходатайството трябва да стане чрез Общинския съвет и със съгласието на Главния департаментален съвет, но в тоя случай общината трябва да тегли всички разноски за новите операции.

Персонален и мобилиерен данък

Персонален данък плаща всеки жител, французин или чужденец. Тоя данък се смята в пари като за 3 дни работа. Главният съвет по предложението на префекта определя средната стойност на работния ден във всяка община, но не може да бъде определен на по-малко от 50 сантима, ни на повече от 1 франк и 50 сантима, тъй щото минимумът е 1 франк и 50 сантима и максимумът е 4 франка и 50 сантима, а мобилиерният данък се налага на същите лица съразмерно с наемната цена на жилищата им. Контрольорите по прямите данъци ходят из къща в къща и съставят списък на всички лица, които трябва да плащат, като определят и наема, що трябва да служи за основа на облагането.

Списъците се преглеждат от общинските управления, след което се съставя обща ведомост за представяне в департаменталната дирекция на прямите данъци.

Данък на врати и прозорци

И тоя данък, както мобилиерният, се налага върху жилищата според числото на населението в градовете и общините и броя на отворите (врати и прозорци) на сградите. Облогът се определя по следната таблица:

Население	Сгради					
	с 1 отвор	2 отв.	3 отв.	4 отв.	5 отв.	6 отв. нагоре
до 5000 жители	фр. 0.30	0.45	0.90	1.60	2.50	2.60
от 5–10 000 жители	фр. 0.40	0.60	1.35	2.20	3.25	3.50
от 10–25 000 жители	фр. 0.50	0.80	1.80	2.80	4.-	7.40
от 25–50 000 жители	фр. 0.60	1.-	2.70	4.-	5.50	11.20
от 50–100 000 жители	фр. 0.80	1.20	3.60	5.20	7.-	15.-
от 100 000 нагоре жители	фр. 1.-	1.50	4.50	6.40	8.50	18.-

Патентът

С тоя данък се облага всяко лице, французин или чужденец, което се занимава с търговия, индустрия и някое занятие. Изключват се чиновниците, артистите, професорите, стопаните и наемателите, които обработват свои имоти, работниците и пр. Тоя налог се състои от *постоянно право (droit fixe)* и *пропорционално право (droit proportionnel)*. Постоянното право е равно за всички лица от едно и също занятие в същата община, без да се гледа важността на

печалбата им. Професиите са изложени в 3 разни таблици и съставляват 4 *категории,* от които *първата се подразделя на осем класа*. Тая категория обема всички търговци и занаятчии, които работят било на едро, било на дребно. Постоянното право за тая категория зависи от класа, към който се причислява търговецът или занаятчията, а също и от числото на населението в общината, гдето се занимава. Според населението общините са разделени тоже на осем категории. Първата съдържа общините от 100 000 жители нагоре, а осмата от 2000 надолу. Най-голямата сума от тоя налог е 300 франка, а най-долната е 2 фр., както се види от следната тарифа:

Тарифа първа категория за професиите, които са обложени съразмерно с населението

Класове	От 100 хил. нагоре	От 50 до 100 хил.	От 30 до 50 хил.	От 20 до 30 хил.	От 10 до 20 хил.	От 5 до 10 хил.	От 2 до 5 хил.	От 2 хил. надолу
	фр.	*фр.*	*фр.*	*фр.*	*фр.*	*фр.*	*фр.*	*фр.*
Първи	300	240	180	120	80	60	45	35
Втори	150	120	90	60	45	40	30	25
Трети	100	80	60	40	30	25	22	18
Четвърти	75	60	45	30	25	20	18	12
Пети	50	40	30	20	15	12	9	7
Шести	40	32	24	18	10	8	6	4
Седми	20	16	12	8	8*	5*	4	3*
Осми	12	10	8	6	5*	4*	3*	2*

* Лицата, които са обложени с отбележените със звездички суми, не плащат пропорционално право.

Втората категория съдържа висшата търговия, *le haut commerce,* като: сарафите, банкерите, комисионерите, големите предприемачи и други подобни. Тая категория плаща постоянно право според особена тарифа за всяка професия и пак според числото на жителите в общината, гдето се занимават. Най-голямото (напр. за сарафите) право е 1000 фр., а най-малкото 15 фр.

Третата категория съдържа фабриките, юзините и въобще всички индустриални заведения. Тия професии са обложени според числото на работниците, които употребяват, и според количеството на машините. Тук влизат и банките, застрахователните дружества, параходните дружества и други подобни, които са обложени тоже според особена таблица.

Четвъртата категория съдържа всички свободни професии, като: архитекти, адвокати, доктори, инженери и пр. Тая категория не плаща постоянно право.

Пропорционалното право за патента съгласно чл. 8 и 9 на закона от 25 април 1844 г. е съразмерно с наема, що плаща всяко лице, което влиза в една от горните категории, било за къщата, гдето живее, било за магазини, юзини и други здания, които му служат, за да извършва професията си. Пропорционалното право според поменатите два члена трябва да бъде еднообразно за всички професии, а именно двадесетата част от наема, но в четвъртата категория има много изключения, за които туй право пада върху 10, 15, 20, 25, 30, 40, 50 и 80-ата част от наемната цена.

Патентът се плаща за цяла година от всеки, който през януари се е занимавал с някое занятие. Ако през годината напусне, не му се връща нищо; само ако предаде занятието си другиму, прехвърля на негово име и патента безплатно.

Тия са 4-те главни прями данъци. Освен тях има много второстепенни, които се събират тъй също посредством оклади от същите агенти. Те са:

Разни малки данъци и такси

Данък върху миите. Той пада върху пространството, което обемат експлоатираните мини, и е 10 фр. на квадратен километър независимо от поземления данък, който тежи върху повърхността на земята.

Данък върху недвижими имущества, принадлежащи на общества или конгрегации, на департаменти, общини, благотворителни заведения и други подобни (около 8% от годишния доход).

Данък върху конете и колата, 20-ата част от който се отстъпва на общините. Тоя данък се мени според числото на населението и за колата, според ако имат 2 или 4 колелета. Изключват се колата без ресори и конете им, обществените кола, кола и коне за продан, кобили и атове за развъждане.

Данък върху билярдите, който се мени според населението от 6 до 60 франка.

Данък върху клубовете, дружествата и други събрания, в които се плащат членски вноски. Те се облагат с 20% от вноските. Изключват се благотворителните и помагателни дружества, земеделските, литературните, научните и музикалните дружества, както и гимнастическите дружества за стрелба.

Данък върху мерките и теглилките. Всяка година се прави проверка на мерките и теглилките, върху които се удря щемпел и се плаща такса, за която се съставлява списък от проверчика и предава на директора за прямите даждия за съставяне оклада.

Право за ревизия на фармацистите. Поне веднъж в годината се прави ревизия на аптекарите, хербористите[45] и дрогеристите от докторите и професорите на Медицинския факултет или от членовете на Аптекарското училище, за които ревизии се плаща по 6 и 4 франка. Налог върху заведенията за минералните води, който се събира за сметка на департамента.

Налог за общинските пътища, събиран за сметка на общините. Понеже общините правят и поддържат своите пътища, ако нямат средства, налагат данък на всеки жител от 18 до 60 години, като пресмятат надницата на 3 или 4 работни дни, която стойност се определя от Главния съвет.

Такса върху кучетата, събирана също за сметка на общините. Тая такса не може да бъде по-голяма от 10 франка и по-малка от 1 франк. Кучетата се делят на два класа: 1) хубавите кучета и които служат за лов; 2) всички други.

Контингентът, който трябва да плати всеки департамент за трите първи главни прями даждия, се определя предварително от Камарата в приходния държавен бюджет, както видяхме по-горе, и се разхвърля отпосле по йерархически ред на окръжията, общините и данъкоплатците. За правилното разхвърляне между последните служат приготвените от Дирекцията за прямите налози: 1) списъци относително чистите приходи за облагане с поземлен налог; 2) списъци за лицата, които трябва да се облагат с персонален и мобилиерен налог, в които е

[45] Херборист (фр.) – продавач на лечебни растения (б.р.).

обозначена и наемната цена на жилищата им; 3) списъци, които съдържат количеството и вида на вратите и прозорците за облагане; 4) списъци на всички снабдени с патент лица с обозначение наемната стойност на жилищата им, фабриките, магазините и пр.

Добавъчни стотинки

Всички четири главни прями данъци съдържат две части: една *основна (principale)*, която остава почти неизменяема, а втора – *добавъчни сантими (centimes additionnels)*, от които едни служат за уравновесяване държавния бюджет, втори за департаментални, а трети за общински нужди. Тия добавъчни сантими се увеличават или намаляват според нуждите, без обаче да могат да превишат определения от закона максимум за департаментални потреби и от Главния съвет за общински нужди.

За да се определи сумата, с която ще се обложи всеки данъкоплатец, понеже освен главния налог има много други добавъчни сантими, необходимо е да се пресметне единицата, която да служи за основа, а тя е, що наричат *centime franc*, сиреч сумата, която трябва да плати всеки франк от облагаемото количество.

След като се определи тоя елемент, департаменталната дирекция за прямите налози съставя *окладните ведомости*, които съдържат името, фамилията, професията и жилището на всеки данъкоплатец, както и основите, върху които ще се облага; за поземления налог обозначава общата сума на чистия му доход, определен в кадастровата матриса; за персоналния и мобилиерния налог постоянното право и наема му; за вратите и прозорците числото на отворите от всяка категория. Освен това ведомостите съдържат и няколко колони, за да се впишат сумите, с които се облага всеки. Ведомостта за патентите се променя всяка година, а другите служат за три или четири години, според разпределението им. Като се приготвят окладните ведомости, директорите ги представят за подписване на префектите, без подписите на които не могат да се турят в изпълнение. Щом се изпълни тая формалност, директорите ги изпращат на главния финансов бирник във всяко окръжие, който е обязан да ги предаде на общинските кметове, които ги публикуват и обозначават в края на окладната деня на публикуването.

Публикуването става чрез обявления, в които се известява, че окладът е преминал през всички предвидени от закона формалности и се намира вече в ръцете на бирника, живущ в еди-кое място, и че всеки данъкоплатец трябва да изплаща в определените от закона срокове наложената нему сума, защото другояче ще се вземат предвидените в закона мерки за събирането.

В продължение на три месеца от публикуването на оклада данъкоплатците имат право да рекламират, ако намират, че са обложени повече, отколкото се следва.

Заедно с окладите директорите на прямите налози изпращат на главните финансови бирници известията за всички данъкоплатци, що фигурират в окладните. Известията показват най-първо по кой начин е разпределена дължимата сума между държавата, департамента, общината и пр. Освен това те съдържат за всеки вид налог, в две особени колони, означения за сумите, които се припадат на държавата, департамента, общината и пр. Ако някои лица са били пропуснати в окладната или са започнали някое занятие през годината и трябва да плащат патент, или пък ако общината намери за необходимо да наложи допълнителни суми, съставят се нови допълнителни окладни, които се публикуват по същия

начин. Известията се дават на данъкоплатците безплатно; само за съставянето на окладните от всяко лице се вземат по 5 стотинки.

Веднъж през годината, след 1 май, бирниците заедно с контрольора обхождат всички общини, за да отбележат измененията, които са претърпели окладите; освен това всеки данъкоплатец може да заяви за това на бирника, когато иска през годината, а последният забелязва в едно карнѐ съобщеното изменение, за което е длъжен да събере сведения или на място, или по документите. Резултатите се съобщават на директора за прямите данъци в департамента.

Всеки данъкоплатец, който се намира обложен много или неправилно, може да заяви в префектурата или супрефектурата[46], която взема мерки, за да се изследва заявлението, и ако е действително, вземат се веднага нужните мерки за намалената сума и се изпраща чрез главния ковчежник на бирника, който съобщава на данъкоплатеца и извършва нужните операции по книгите си.

Всички прями даждия се изплащат в 12 срока помесечно. Всяка 12-а част трябва да се внесе на 1 число от следващия месец. За улеснение обаче на службата и на данъкоплатците бирниците имат право под своя отговорност да позволят, щото само в 3 или 4 срока да се изплаща цялата сума. Ако публикуването на оклада е закъсняло по някои причини, особено за патента, изплащането става в толкоз срока, колкото месеци остават до края на годината, и цялата сума се подразделя на толкова равни части.

Данъкът върху мерките и теглилките и върху дружествата се плаща на един път през месеца, който иде след публикуването ведомостите.

След разпращането окладните до главните окръжни бирници департаменталната дирекция съставя ведомост за общите суми в окладните. Тая ведомост съдържа всички общини в департамента, класирани според бирника, под който са поставени, и според окръжието и представлява за всякой налог главната сума, департаменталните, общинските и други сантими, а също и общата сума на окладните. Освен това ведомостта представлява за всяка община всички подразделения на общинските сантими според вида на разходите. Сумите в тая ведомост се събират по окръжие и рекапитулират за целия департамент. Ведомостта се приготвя в три екземпляра. Един се изпраща в Министерството, втори у префекта, трети у главния ковчежник. Ведомостта до Министерството е придружена от втора ведомост, която съдържа статистически сведения, от които главните са числото на членовете в окладите и елементите, които са послужили за основа при разхвърлянето всеки данък. За допълнителни оклади Дирекцията изпраща в Министерството известия, а в началото на всяко тримесечие – и ведомости за общите им суми. Освен това тя изпраща в Министерството всеки три месеца общо резюме за всички оклади, издадени от началото на годината до края на тримесечието, за което се отнася резюмето. Тия ведомости служат на Министерството за разпределение събраните от изложените в окладите даждия помежду държавата, департаментите и общините.

Събирането на прямите данъци

Събирането на прямите данъци е възложено на Главната дирекция за счетоводството, която има за представители във всеки департамент: един *главен ковчежник,* установен в департаменталния град; *главни финансови бирници,* ус-

[46] Супрефектура (фр.) – седалище на помощник-префектите (б.р.).

тановени в окръжните градове, и *обикновени бирници,* които събират данъците направо от данъкоплатците.

Обикновените бирници

Обикновените бирници са натоварени главно със събирането на държавните прями данъци, но повечето от тях са задължени да събират и всички данъци и приходи на общините, благотворителните заведения и болниците в техния окръг.

Дирекция за косвените данъци

На тая дирекция е възложено събирането на налозите върху консумацията, таксите за фабрикуване и продажбата на тютюните, които държавата фабрикува.

Дирекцията се състои от 1 главен директор, който има под ведомството си 4 отделения и 2 бюра с нужното число служащи.

Централното бюро разпечатва адресираните до директора писма и ги разпределя по отделенията, до които се касаят. Изпраща приготвените отговори и други книжа от отделенията. Събира документите, които поисква директорът, и изучава въпросите, които счита за нужно да му представи.

Бюрото за личния състав събира нужните сведения и приготвя доклади и прикази за назначението и преместването на служащите в разните учреждения, зависещи от поменатата дирекция; разглежда рапортите за отпуски. Предлага конкурс за свръхщатни длъжности; следи за повишаването и награждаването на служащите.

Първото отделение се занимава въобще с организацията и управлението на администрацията по косвените налози; съставлява циркулярите и писмата, които се отнасят по тая част; учреждава, закрива или преобразува разните длъжности по събирането даждията върху кибрита, хартията, свещите, маслата и оцетите; учреждава и закрива длъжности по продажбата на тютюна; дава ход на рапортите от финансовите инспектори; следи за правилното събиране на разните косвени даждия и пр.

Второто отделение се занимава с разглеждане съставените актове при залавяне контрабанди или за нарушение законите, както и ведомостите за разпределение глобите; следи за прибирането съдебните разноски; завежда всички дела пред съдилищата; преследва лицата, които се улавят в злоупотребление правителствени суми; води преписка с административните съвети; определя заплатите и възнагражденията, които се следват на адвокатите, що защищават процесите на дирекцията. Туй отделение се занимава още с октроата.

Третото отделение приготовлява законите и правилниците, издавани от Дирекцията за косвените налози, и инструкциите за прилагането им в действие; изучава въпросите относително разните преобразования; следи върху действията на лицата, които преследват фалшификацията на алкохолите; разглежда въпросите, касаещи се до монопола на кибрита; приготвя приходния и разходния бюджет на дирекцията; събира статистически и други необходими данни; изменява според нуждата разните образци по отчетността на косвените даждия и пр.

Четвъртото отделение се занимава със захарта, солта и питиетата, с организацията и управлението на службите, които са създадени за събиране даждията върху тия предмети; с издаването парични искания или делегации за разните разходи. То разглежда и одобрява наемите за разните необходими здания за подведомствените на дирекцията учреждения и сумите за превозване тютюни, барути

и други материали. То се занимава и с контролиране сметките на антрепозитите[47]; със съставяне главното резюме за Контролната палата; с преписки с тютюневите фабрики; с построяването и ремонта на складовете; с покупка инструменти и други материали и изпращането им из департаментите, с държане сметка за тях и пр.

Във всеки департамент има по един директор, под ведомството на който са поставени всички учреждения и служащи по косвените данъци.

В големите градове има поддиректори за окръга, зависещ от департаментния директор, а за по-малките окръзи има един поддиректор на няколко окръзи.

При всеки директор има инспектори, които са натоварени изключително с надзора върху действията на агентите, що се занимават с констатирането и прибирането даждията. Инспекторите биват или заседни[48] (*sédentaires*), когато действията им се простират само в града, гдето са установени, или департаментални, когато са задължени да обикалят из целия департамент. Резиденцията на инспекторите е департаменталният град и се намират под прямата заповед на директора, който им определя пунктовете, които трябва да инспектират. Поддиректорите и инспекторите се числят в същия клас, имат еднакви права и аспирират за повишение на същите длъжности.

Във всеки департаментален град и във всички окръжни градове, гдето има поддиректор, има по един *главен бирник* с потребното число служащи, който централизира операциите на всички частни бирници, натоварени с прибирането косвените даждия в градовете, и с централизирването операциите на всички по-долни агенти в окръга. В същото време главните бирници са и антрепозитори[49] за тютюна и барутите, които разпращат според нуждата на натоварените с продажбата лица. Главните бирници са едничките, които са подсъдими на Контролната палата.

Действителните агенти, които констатират и прибират косвените даждия от разните продукти в градовете и селата, са: а) контрольорите; б) заседните бирници; в) бирниците, които обикалят от община в община; г) бюралистите[50].

Бюралистите са най-последният клас агенти. Те прибират всички суми в брой и им се плаща според количеството квитанции, които издадат. В около 13 000 общини има бюралисти – там, гдето се произвеждат вина и напитки. Бюралистите биват в същото време и тютюнопродавци.

Бирниците, що обикалят, са пеши и конни. Всеки от тях е придружен непременно и от второ лице и двамата действат всякога задружно. Единият държи книгите по проверяването, определя правата, съставя актовете в случай на нужда, а другият прибира сумите и държи отчетността. Длъжностите на тия агенти са да обикалят по селата и да надзират дали питиетата се разнасят, след като са се взели нужните документи; дали не се контрабандират тютюни, карти, кибрити и пр., а в същото време определят и сумите, които кръчмарите и други искат да плащат за продадените от тях количества вина и питиета на дребно. Те имат право да влизат в зимниците на кръчмарите и крупните търговци, във фабриките за карти, свещи, спиртове и пр. В същото време те прибират постъпилите суми у бюралистите в района им и надзират всичките им действия.

[47] Антрепозит (фр.) – склад за стоки, облагани с акциз, тук: тютюневи складове (б.р.).
[48] Засѐден (остар.) – пребиваващ на определено място (б.р.).
[49] Антрепозитор (фр.) – човек, отговарящ за складове с акцизни стоки (б.р.).
[50] Бюралист (фр.) – специализиран събирач на акцизи (б.р.).

В градовете има по един контрольор с няколко подведомствени нему служащи и един частен бирник. Тия двама агенти действат съвършено независимо един от други. Контрольорът със своите подведомствени констатира сумите, които фабрикантите, винарите и пр. трябва да платят за своите произведения; частният бирник ги прибира. Освен това контрольорът е обязан да измерва тютюните, които се изпращат от фабриките за влагане в антрепозитите; да проверява бюралистите и октроата в района му.

Всички горепоменати агенти подпомагат съвокупно за правилното определяне и събиране на съществуващите във Франция косвени даждия. *Бюралистите имат само квитанционни кочани,* в които записват прибираните суми, и издават срещу тях потребните разписки, които в същото време служат и за документ, който разрешава пренасянето декларираните продукти.

Бирниците държат тоже квитанционни кочани, в които записват прибираните от тях сборове, а в същото време централизират и операциите на бюралистите, които са задължени да внасят у тях сумите си, щом надминат 1000 фр., срещу които бирникът им издава, разбира се, квитанция. За централизирване операциите бирникът държи: *една касова книга,* в която вписва общата сума на постъпилите суми през деня, като ги извлича и събира на особен лист от разните квитанционни регистри; *една главна книга,* в която се вписват едно по едно всички постъпления в съответстващите според вида им сметки. От тая именно книга бирникът извлича всеки месец ведомост за приходите, която изпраща на главния бирник. При изтичането на всеки месец контрольорът отива при бюралистите и бирниците, за да провери и приключи книгите им, като ги удостовери. Освен това контрольорът съставя ежемесечно ведомостта за всички права, които той сам лично или чрез своите подведомствени лица е констатирал през течението на месеца и които са прибрани от бирника. Понеже контрольорът и бирникът са съвършено независими един от друг в операциите, то последната ведомост служи като контрола за операциите на бирника. Преди да се представят тия две ведомости на главния бирник, проверяват се в дирекцията и първата, след като се удостовери верността ù, се предава на главния бирник, а втората се задържа в дирекцията за далнейши операции.

Главният бирник съсредоточава представените от всички бирници ведомости, както и извършените от него операции в качеството на обикновен бирник, в един *регистър,* който има същата форма, както и ведомостите, като съдържа в същото време достатъчно число вертикални колони, във всяка една от които се вписват в съответстващите хоризонтални линии всички постъпили през месеца суми у всеки бирник, както и у него. Освен това той държи: *касова книга,* в която записва с обща сума всички видове суми, постъпили през всеки ден, и всички произведени разходи; *главна книга,* в която се пренасят от касовата едно по едно всички видове постъпления и разходи в съответстващите им сметки. Главната книга е разделена на две части: една за прихода, а друга за разхода, тъй като главният бирник е натоварен с произвеждането на всички разходи по администрацията на косвените налози и тютюневите фабрики, както и някои извънбюджетни операции.

Главният бирник извлича всеки месец из последната книга ведомост за приходите и разходите, която изпраща заедно с всички разходни оправдателни документи в департаменталната дирекция на косвените налози, а последната, след като рекапитулира ведомостите на всички главни бирници в департамента върху

един опис и разгледа документите, препраща ги в Счетната дирекция на Финансовото министерство, като издаде всекиму разписка за получените документи.

Счетната дирекция, а именно Бюрото за косвените даждия, проверява оправдателните документи и ги сравнява с представените ведомости, след което съставлява от всички ведомости една, като слее в едно всички видове постъпления и всички разходи според бюджетното подразделение, която ведомост изпраща на Централното бюро за по-нататъшни операции по контабилитета[51], а документите класира по глава, параграф и статия, като ги запазва, догдето стане нужда да се изпратят в Контролната палата.

В края на годината всеки главен бирник съставя годишния си отчет и го изпраща в Дирекцията, придружен само от всички обяснителни ведомости и документи по прихода (понеже разходните документи са изпращани ежемесечно), а последната, след като ги провери, потвърди и рекапитулира в особен опис, изпраща ги в Счетната дирекция, която отново ги проверява и слива всички в едно, за да състави резюмето, което трябва да се изпрати в Контролната палата.

Главният документ, що служи за подкрепление приходите на всеки главен бирник, е ведомостта, която е съставена от документите, доставяни от контрольорите в Дирекцията.

Годишните отчети представят: констатираните приходи през годината; останалите за прибиране суми при сключването на изтеклия екзерсис[52], които са усилили прихода на текущия; опростените суми; прибираните суми и останалите за прибиране на 31 декември.

Предвидените в бюджета за 1883 г. доходи от косвени даждия са следните:

1) от питиета	446 384 000	фр.
2) от консумация на солта (без постъпилите от сол суми в митниците)	13 250 000	фр.
3) от местна захар	83 689 000	фр.
4) от кибрит	16 139 000	фр.
5) от хартия	12 569 000	фр.
6) от минерални масла	22 000	фр.
7) от други видове масла	3 188 000	фр.
8) от стеарин и свещи	8 736 000	фр.
9) от оцети и кислоти	2 924 000	фр.
10) от фабрикуване динамит	2 222 000	фр.
11) от пренасяне пътници и стоки по железни пътища	88 756 000	фр.
12) от същите по други пътища	4 131 000	фр.
13) от разни постъпления	40 806 000	фр.
14) от продажба барут	361 214 000	фр.
15) от продажба тютюн	15 600 000	фр.
Всичко	1 099 631 000	фр.

[51] Контабилитет (фр.) – счетоводен отчет; счетоводна отчетност (б.р.).
[52] Екзерсис (фр.) – упражнение (б.р.).

Разходите, предвидени в бюджета за поддържане и други разходи на администрациите по косвените даждия, възлизат на 179 929 731 фр., следователно те съставляват около 16 процента от приходите.

Без да излагаме подробно законодателството относително косвените даждия, ние ще изброим накратко разните видове продукти и размера, с който се облагат.

Питиета. Относително налога питиетата се делят на три главни категории: 1) вина, сидри, поаре и хидромел[53]; 2) ракии, спиртове и ликьори; 3) бири. Първата категория се облага със: а) право за циркулация (*droit de circulation*); б) право за внасяне (*droit d'entrée*); в) право за продаване на дребно (*droit de détail*). Щом някой изпраща за консумация в друг град каквито и да било питиета от първата категория в количества, по-големи от 25 литра, било в бурета или бутилки, плаща при изнасянето им право за циркулация 80 сантима за хектолитъра сидр, поаре и хидромел, а 1, 1.50 и 2 фр. за вината. Последните такси са според департамента, в който се изпращат питиетата, които департаменти също са разделени на три класа. Туй право се плаща от частните лица, които си доставят питиетата. Правото за внасяне се плаща в градовете и общините, които имат повече от 4000 души жители. Тоя налог прилича на октроа, само че е държавен, когато октроата е приход за общината. Тая такса се мени според класа на департамента и числото на жителите в града или общината. Тя е от 35 сантима до 1 франк и 25 сантима за сидра; от 40 сантима до 3 франка за вината и от 7 франка до 30 франка за алкохолите за всеки хектолитър. Таксата се плаща при внасянето им, но прави се изключение за ония питиета, които са предназначени за антрепозитите и които след няколко време могат да се пренесат в друг град. *Droit de détail* е правото, което се плаща за продавани количества вино или други питиета на дребно, в количества, по-малки от 25 литра. Това право е 12 1/2 на сто от продажната цена. Ни най-малките количества питиета не могат да се пренасят от едно място на друго, без да е снабден преносвачът с потребния документ. Затова всеки продавач, който изпраща в други градове или в ония, гдето се намира, трябва предварително да представи декларация на бюралиста или бирника, в която обозначава количествата, вида и качеството на изпращаните питиета; мястото, отгдето се вдигат и гдето се отправят; името, фамилията и жилището си, както и на коларите и купувачите. Плащало се правото тук или в града, гдето се внася, е безразлично; декларацията все трябва да се подаде и на нейно основание се издава позволително за пренасяне, което според случая носи разни наименования.

Ако в общината, отгдето се изпращат питиета, няма бюро, изпращачът има право да си издаде сам едно приносително из регистър, който му се дава от администрацията, но е задължен при първото бюро да го замени с един от горепоменатите документи, които превозвачът е обязан да представлява на всички агенти, които го потърсят. От гореизложеното излиза, че всички питиета, докато лежат в зимниците или депозитите на производителите и продавците, не са подложени на никакви права и последните се налагат само върху изваденте за консумация количества.

Всяко количество питиета, което се пренася без позволително, ако се хване, се конфискува и му се налага глоба от 200 до 1000 франка. Контрольорите обикалят периодически зимниците на лицата, що продават на дребно, измерват количествата на питиетата, които се намират налице, и изискват таксата за

[53] Сидри, поаре и хидромел (фр.) – ябълково и крушово вино и медовина (б.р.).

продаваните количества, като държат особена сметка на всеки питиепродавец. Контрольорите обикалят също и магазиите на продавците на едро, на които тоже държат особени сметки за внасяните и изнасяните количества питиета, по който начин следят да не би да са продавани тайно, без да се плащат следуемите права.

За да се освободят от тия проверки, продавците на дребно могат да плащат чрез *абонамент* следуемото право, което се определя на основание плащаните суми през изтеклите години. Абонаментът не може да се прави за по-дълги срокове от една година. Абонаментът може да се разреши изобщо, щом две трети най-малко от питиепродавците в общината изявят желание и всеки плаща според изтеклите години. Освен това може да се прави общ абонамент за цяла община, като общинската каса откупи правото за циркулация и продаване на дребно. Много малко общини обаче са се ползвали с тая свобода, защото общата сума трябва да се изплаща в такъв случай от всички жители, вместо да се плаща само от консуматорите.

В градовете, гдето има повече от 10 000 жители, трите вида налог (*droit de circulation, d'entrée* и *de détail*) са заменени с един *taxe unique*, който се плаща при внасянето питиетата в града. Тоя налог е пресметнат тъй, щото да дава същата сума, като кога се налагат и трите, и дохожда по 12 1/2 на сто от продажната цена.

Ракии, спиртове и ликьори се облагат с два вида права: право за консумация и право за внасяне. Първият налог е пропорционален с количеството на чистия алкохол, що съдържат, и дохожда до 156 франка и 25 сантима хектолитъра. Вторият налог се плаща само в градовете, които имат повече от 4000 жители, и е от 7 1/2 до 30 франка според числото на населението. Прибирането на тия два налога се извършва по същия начин, както и ония върху гореизложените питиета.

Бирата, фабрикувана във Франция, плаща право за фабрикуване от 1 франк и 25 сантима до 3.75 на хектолитъра; внасяната отвън плаща мито, което във всеки случай е повече от първото. Бирата плаща според качеството си. Има две качества, силна и слаба бира.

Солта плаща 10 франка за 100 килограма.

Местната захар. Според качеството ù плаща от 8 франка до 43 франка на 100 кила. Който желае да отвори фабрика, трябва да вземе позволение за това. Чиновниците по косвените даждия имат позволение да влизат във фабриките и държат сметка на всякоя за изработваните от тях количества.

Кибритът до 2 август 1872 г. съставлявал монопол на държавата, която го отстъпила на една компания за 16 000 000 фр. на година за една консумация от 40 милиарда клечки кибрит и 5% от продажната цена на количеството, което надмине поменатата цифра. Компанията плаща освен това малка такса за изнасяното извън държавата количество.

Фабрикуваната във Франция хартия се облага от 5 фр. до 15 фр. 100-те килограма съразмерно с качеството ù (за обвиване, картони и пр.). Хартията за вестници и други списания се облага освен това с 20 фр. 100-те килограма. Вносната хартия се облага, освен с митото, и с всички такси, които тежат върху местната фабрикация.

Стеаринът и свещите плащат 30 франка 100-те килограма. Фабрикантите не могат да изваждат за продан пакети свещи, преди да са облепени с бандерол от чиновниците на косвените налози.

Оцетите и оцетните киселини плащат от 5 франка до 62 франка хектолитъра.

Тютюните. Фабрикацията на тютюна е изключително право на държавата. С нея се занимава Дирекцията за държавните тютюневи фабрики. С продажбата им се занимава администрацията на косвените налози. 19 фабрики приготвляват тютюна и го предават на многочислените антрепозити, които снабдяват дюкяните, гдето се продава. В 1880 г. е имало 41 740 дюкяна в цяла Франция.

Масла. Маслата се делят на минерални и растителни. Първите се облагат с 32 до 44 сантима за килограм според плътността им, а вторите от 7 1/2 до 15 сантима за килограм според числото на населението в градовете, гдето се фабрикуват.

Компаниите на железните пътища плащат на държавата налог в размер 29/154 от добитите суми за пренасяне пътници и стоки с голяма бързина, а 9/49 – с малка бързина. Колите, които служат за пренасяне пътници, плащат според числото на местата: с едно и две места 50 фр. годишно; с три места 75 фр. годишно; с 4 места 100 фр. годишно; с пет места 120 фр. годишно; с шест места 137 фр. за годината; от 6 до 50 места по 12 фр. за всяко място; от 50 до 150 места по 6 фр. за всяко място; от 150 места нагоре по 3 фр. за всяко място. Тоя налог се плаща в дванадесет срока и в аванс за всеки месец. Всеки колар, както и всяка компания, преди да пусне колата и вагоните си в циркулация, трябва да подаде декларация, за да се снабди с нужното разрешение, за което плаща още по 6 фр. за всеки вагон; по 6.25 за всяка кола с 4 колелета; 2.50 за всяка кола с две колелета.

С разрешение са длъжни да се снабдят всички питиепродавци, маслари, бирарии, фабриканти на карти, селитри, захар, хартия, свещи, оцети и всички оцетопродавци. Таксата за разрешението е различна за всички и е определена в особени таблици.

Картите за игра, ако са с французки портрет, плащат 625 хилядни от франк за всяко тесте, а с иностранен портрет – 875 хилядни.

Дирекция за митниците

Тъй като сумите, които постъпват в митниците, находящи се във Франция и в Алжирия, съставляват една значителна част от държавния приходен бюджет, то и тия митници са поставени под ведомството на Финансовото министерство. Другите митници, находящи се във французките колонии вън от Европа, зависят от Министерството на марината.

Всичките митници се намират под ведомството на *Дирекцията за митниците при Финансовото министерство, начело на която има един главен директор и двама администратори,* които са негови помощници, а тримата наедно съставляват административният съвет на митниците.

Главният директор е по право член на Върховния съвет за търговията и индустрията, на Съвещателния комитет на изкуствата и манифактурите, на Върховната комисия за международните изложения и на Постоянната комисия за определяне митата, той участва в Хигиеническия съвет; и се назначава, с декрет, ако трябва, правителствен комисар, за да защищава пред Камарата законопроектите по митарствената част.

Дирекцията за митниците има две отделения, начело на които има по един администратор, а работата е разделена на 10 бюра, от които 4 зависят от единия администратор, 5 от другия, а 10-ото бюро за персонала зависи направо от главния директор.

Главният директор туря в изпълнение законите и правилниците, отнасящи се до митниците. Той получава всичката кореспонденция, адресирана до дирекцията; той се сношава направо с другите военни, граждански и съдебни власти; представлява всяка година на министъра на финансите бюджета за разходите по митарствената част и пр.

Административният съвет обсъжда и решава по доклад на единия от администраторите върху бюджета за разходите по митарствената част, върху заявленията от търговци за възвръщане на неправилно и на погрешно внесено мито и др.

Във Франция има 86 департамента и някои от финансовите клонове, като прямите даждия, косвените даждия и пр., са разпределени тоже на 86 дирекции, като във всеки департамент има по една. В митарствено отношение обаче Франция е разделена само на 28 окръжия и във всяко едно окръжие има един директор на митниците, натоварен да управлява, да надзирава и контролира службата в зависещото от него окръжие. Всеки директор, като шеф на митарствено окръжие, управлява всичките работи в своето окръжие, подпомаган от митарствени инспектори и главните бирници, които имат под свое разположение контрольори, оценители, проверители, подведомствени бирници и други служащи.

Директорът е длъжен да препраща на своите подведомствени всичките заповеди, които получава от Централната дирекция; да следи за изпълнението на тия заповеди; да надзирава, щото приходите точно да се внасят в държавното съкровище, и да изпраща в Централната дирекция ведомости за приходите и разходите на зависещото от него окръжие. Той е длъжен поне веднъж в годината лично да обикаля всичките подведомствени учреждения и да се удостовери за добрия ход на службата.

Инспекторите и подинспекторите бдят за правилното и точно изпълнение на службата и контролират разните части. Инспекторите и подинспекторите са разделени на две категории и на всяка една от тях са възложени разни длъжности: инспектори и подинспектори, които се намират постоянно в една митница, *inspecteurs des douanes*[54], на които е възложено да надзиравт административната част на службата в оная митница, гдето са поставени, с изключение на касата и счетоводството. Те са специално натоварени да контролират работите на канцеларията, да контролират регистрите, да удостоверяват точността на документите, изпращани в администрацията, и да нагледват операциите при проверяване на стоките; *подвижните инспектори и подинспектори* са натоварени да обикалят и проверяват разните митници, а специално касите, счетоводството и пограничната служба (...).

Главните бирници са натоварени специално със счетоводството на митниците и да следват спорните дела. Те са подсъдни на Контролната палата и ù представляват отчета си от свое име и под своя лична отговорност. Отчетът на частните бирници влиза в отчета на главните.

Подведомствените бирници са натоварени да прибират митарствените сборове и другите случайни постъпления, както и да изплащат разходите по митарствената част, след като им се открие за това кредит. На тях е възложено да съставляват отчетните, както и разните други статистически ведомости, които служат за основа при публикуването сведенията за външната търговия, за крайбрежното

[54] *Inspecteur des douanes* (фр.) – митнически инспектор (б.р.).

плаване въобще, което публикуване се прави всеки месец и в края на всяка година от централното управление. Подведомствените бирници са длъжни да представляват всеки месец на главния ведомост за приходите и разходите през месеца, а в същото време да изпращат подобна ведомост и на директора, който от тия ведомости съставлява общата ведомост за приходите и разходите по подведомственото му окръжие.

Директорите, инспекторите, подинспекторите и бирниците дават налична гаранция. Те не могат да встъпят в изпълнение на длъжността си, докато не представят квитанцията срещу внесената за гаранция сума.

Инспекторите, подинспекторите и касиерите кореспондират с директора по разните части на службата, която им е поверена, и са задължени да му дават точен отчет за своите действия. Контрольорите са натоварени да контролират действията на оценителите в митниците и са поставени в по-главните митници. Оценителите имат за длъжност да проверяват и оценяват стоките, означени в декларациите, и да пресмятят митото, което трябва да се плати за тия стоки. Лицата, които заемат тия длъжности, трябва да разбират много добре от стоки, тъй като те имат всеки ден работа с проверяване на такива. Те зависят направо от инспекторите и подинспекторите, а в отсъствието им зависят от бирниците. Освен гореизложените лица по митниците има още и канцеларски служители, които извършват канцеларските дела.

Никой не може да постъпи на служба по митарствената част, както и по всички други части на финансовото управление, докато не държи екзамен, и никой не може да се назначи на каквато и да е служба, докато не е стажувал по тая част поне една година. Програмата за екзамена и условията се определят в едно министерско постановление, издадено по предложението на главния директор. Резултатът на екзамените от разните дирекции, подир разглеждането им от една специална комисия, се представя в Централната дирекция, която класира кандидатите, издържали екзамена.

Пазенето на границата, за да се внасят и изнасят стоките само оттам, гдето има митници, или за да не стават контрабанди, е възложено на специална стража, числото на която възлиза на повече от 20 632 души от разни чинове.

Митарствената стража на границите по сухо е поставена на два реда: на самата граница и на 20 километра навътре от границата. Всички стоки, които идат от странство във Франция, трябва да се декларират в митниците, находящи се на самата граница, а всичките стоки, които излизат от Франция за странство, трябва да се декларират в митниците, находящи се на втория ред, на 20 или 25 километра вътре от границата, който е първи ред стража, като се излиза от Франция за в странство.

Жителите от ония села, които се намират между двете горепоменати линии, са длъжни всякога когато имат да пренасят от вътрешността в тяхното село нещо, което подлежи на мито, да представят от селското общинско управление свидетелство, че туй, що носят, няма да се изнесе зад границата, а е за тяхно употребление или за продажба във Франция.

Границите по море се пазят тоже от два реда стража, от които първият ред е стражата, която обикаля на лодки из морето, а вторият ред е поставен по брега. По морските граници има само един ред митници, които служат за деклариране както вносните, така и износните стоки.

Всички произведения, които се внасят във Франция, плащат мито, което е определено в тарифите. Във Франция има два вида тарифи: 1) тарифи, които определят размера на митото за вносните стоки, които идат от държава, сключила с Франция търговски договор; и 2) тарифи, в които се определя размерът на митото за стоки, произходящи от държави, които нямат търговски договор с Франция. В тарифите са означени и всичките произведения, на които внасянето във Франция е забранено. Всички стоки, които излизат от Франция, са освободени от всякакво мито и плащат само „правото за статистика“. Стоки, които идат във Франция, могат: 1) да се внесат за бърза консумация; 2) да се антрепозитират, т.е. да се оставят в една магазия, докато се изнесат за консумация и им се плати митото или се изнесат пак за в странство, или се пренесат в друг град; 3) да се прекарат транзит през Франция; 4) да се изнесат наново вън от Франция, ако лицето, което ги е внесло, пожелае това, като не може да ги продаде; 5) да се внесат временно за преработване.

За стоките, предназначени за консумация, се прави веднага декларация в митницата и трябва да се заплати следуемото за тях мито, преди да се изнесат от митницата. Митото на антрепозитираните стоки се плаща тогава, когато се изваждат за консумация, и за толкова стоки, колкото се изнесат от антрепозита. Антрепозитът е два вида: действителен и фиктивен. Действителен е, когато стоките се внесат в общата антрепозитна магазия, заключена с два ключа, от които единият се пази у митницата, а другият у търговеца; тъй щото не може да се извади стока без присъствието и на двете страни. Фиктивен е, когато стоките се стоварят там, гдето притежателят им желае, и без да се заключват с два ключа. Но в тоя случай притежателят на стоките дава гаранция на митницата, че ще изнесе стоките вън от Франция или ще плати митото на консумираната част. Стоките, внесени в действителния антрепозит, могат да останат там до три години, когато стоките, внесени във фиктивен антрепозит, могат да останат само една година, след който срок митницата може да накара притежателя им или да ги изнесе из Франция, или да плати следуемото за тях мито.

Почти във всичките градове, гдето има действителен антрепозит, магазиите не принадлежат на правителството, а или на търговски дружества, или на градското общинско управление. И в двата случая обаче се назначават лицата, които трябва да държат втория ключ от магазията и да водят отделна сметка за всеки търговец, колко стоки внася и колко изнася от антрепозита. Тия същите лица са натоварени да прибират от търговците сумите, следуеми за наем на магазията, гдето се помещават техните стоки.

Прибиране митото. Всички стоки, които влизат и които излизат от Франция, трябва да бъдат декларирани в митницата. Декларацията трябва да съдържа: тежестта, мярата или числото, ако тарифата е определена по тежест, мяра или число, и стойността на стоката, ако тарифата определя митото по стойност. Забранено е да се обявяват в декларацията повече бали или парчета като едно цяло. Подадената в митницата декларация може да се промени, и то в същия ден, ако търговецът забележи, че е направил някаква грешка. Такова променение обаче се допуска само за качеството, наименованието и количеството на вложените в една бала или сандък предмети. В никой случай не може да се измени и числото на парчетата, декларирани първия път. Подадената в митницата декларация най-напред се зарегистрова, като ù се тури последо-

вателният номер от регистъра, и се предава на магазинера, за да сравни дали означените в декларацията колети, техните марки, тежест и число са верни според магазинната книга. След това декларацията се предава на оценителя. Оценителят сравнява стоките с означените в декларацията данни относително тежестта, мярата или числото и ако ги намери верни, пресмята следуемото мито по тарифите; записва тая декларация в своя регистър и я предава на търговеца, за да отиде и плати митото на касиера, който прибира сумата и издава нужната квитанция. С тая квитанция търговецът отива при магазинера, който освобождава стоките. За улеснение на търговците във Франция е прието, щото те, ако нямат готови пари, за да платят митото – дават полици най-много за 4 месеца. Не всички обаче търговци могат да се ползват с това право, а само ония, имената на които фигурират в списъка на градското общинско управление, изпратен за тая цел в митницата в началото на всяка година. В тоя списък градското общинско управление определя и размера на кредита, с който може да се ползва търговецът. На касиерите в митниците се дава право под тяхна отговорност да вземат полици вместо пари и от търговци, тям познати, които не фигурират в списъка на градското общинско управление, като вземат за това от търговците определена лихва за своя сметка.

Тия са въобще действията при прибирането на митото, които са почти същите както за стоките, внесени по сухо, така и за стоките, внесени по море, с тая само разлика, че за стоките, които се внасят по сухо по железниците, шефът на гарата е длъжен, веднага щом пристигне тренът, да подаде в митницата манифест[55], в който да се означава числото на вагоните, техните номера, в кой вагон какво има и колко, когато за стоките, които се внасят по море, манифестът се подава от капитана на парахода или кораба.

Митарствените приходи, предвидени в бюджета за 1883 финансова година, са следните:

Мито от разни стоки	288 744 000	
Мито от захар	65 380 000	
Право за статистика	6 718 000	
Право за навигация	8 511 000	
Герб, марки, пломби, глоби и пр.	4 219 000	
Такса от сол	19 112 000	
Всичко	392 684 000	фр.

Сумата, предвидена за съдържание[56] личния състав и други разходи на митниците, е 31 529 901 фр. Следователно разходът съставлява около 8 на сто от прихода.

Дирекция за регистровката (*enregistrement*), държавните имоти и гербовите марки

Атрибутите на тая дирекция са най-разнообразни и сложни. Тя има за задача: да регистрира публични, административни, съдебни и от частни лица актове; да приема декларации за прехвърляне недвижими имущества, било поради смъртта или препродаване; да прибира правата за регистриране актовете; да прибира налога върху издаваните акции и облигации от дружества, общини,

[55] Манифест (фр.) – тук: опис (б.р.).
[56] Съдържание (рус.) – издръжка, възнаграждение (б.р.).

департаменти и пр.; да прибира таксите върху осигуровките по море или против пожар; да продава гербовите хартии, марки, паспортите и позволителните за лов; да изпълнява формалностите по ипотеките и да прибира таксите, които са определени за тях; да прибира таксите за удряне печат и издаване преписи в канцеларииите; да прибира глобите и разноските, които са направени по преследването криминални дела; да управлява държавните имоти, с изключение горите и имуществата, които са предназначени за обществена полза; да прибира стойността на продадени имущества или приходите им; да продава държавни мебели, които не могат да се употребяват; да управлява имотите, които са останали без стопани; да секвестира и управлява имотите на емигрантите; да надзирава печатането на гербовите хартии и марките; да надзирава действията на адвокатските писалища, нотариусите, куртиетата, секретарите в съдилищата, икономите в болниците и лицеите, секретарите на общините, префектурите и пр.

Централната дирекция се състои от: един главен директор, 4 администратори, 11 бюроначалници, 37 подначалници и 25 разни служащи.

Департаменталната администрация се състои от: 85 директори, 98 инспектори, 480 подинспектори и проверители, 365 пазители на ипотеките, 60 бирници-контрольори, 3000 бирници, 500 свръхщатни служащи и 85 магазинери.

1) *Директорът* е административният началник в департамента. Чрез него се предават всички разпореждания от централната администрация до всички други служащи, а в същото време бди за правилното постъпване на даждията, като е и второстепенен разпоредител за департамента си. Директорите дават 50 000 фр. гаранция, а получават заплата 8, 10 и 12 000 франка според класа.

2) *Инспекторите* са натоварени да контролират действията на бирниците и подинспекторите, да заместват директорите в случай на отсъствие и да съставят рапортите относително спорните въпроси. Инспекторите дават 2400 фр. гаранция, а получават заплата 5000 и 6000 франка според класа, освен това по 1000 франка прогонни[57] без оправдание.

3) *Подинспекторите и проверителите* са натоварени с проверяването подробно всички операции на бирниците и да гледат дали последните се съобразяват напълно със законите и инструкциите, които се отнасят до техните длъжности. Освен това те са обязани да проверяват регистрите и делата на нотариусите, секретарите и другите обществени служители и да гледат дали те прилагат законите относително разните такси и глоби. Тия агенти дават 1200 фр. гаранция, а получават според класа от 3000 до 4500 франка.

4) *Бирници-контрольори* има само в Париж и някои от по-главните градове. Тяхната роля е да следят дали издаваните квитанции от бирниците са правилни, а в същото време да събират разни сведения, които да улесняват откриването на актове, непредставени за региструване и следователно неплатили определените от закона такси, или пък са платили суми, много по-малки от действителните. Бирници-контрольорите не дават никаква гаранция и получават заплата според класа от 1800 до 2800 франка.

5) *Бирниците* се занимават с региструване актове, продаване гербови хартии и марки, прибиране разните такси и пр. Те са едничките подсъдими на Контролната палата по парична част. Те дават налична гаранция, която е равна

[57] Прогонни (рус.) – командировъчни пари за път, пътни пари (б.р.).

на двойната сума, която получават за възнаграждение. Възнаграждението им се състои от отстъпки върху прибираните суми, а именно: върху първите 20 000 франка – 6 франка на сто; върху следващите 20 до 60 000 – 3 фр., от 60 до 160 000 – 2 фр.; от 160 до 280 000 – 1.50 фр.; от 280 до 400 000 – 0.50 фр.; от 400 до 2 000 000 – 0.25 фр.; от 2 до 3 милиона – 0.10 фр.; 1 от 3 до 6 милиона – 0.05 фр.; върху повечето от 6 милиона франка – 0.01 фр. на сто франка.

6) *Пазителите на ипотеки* извършват формалностите по вписване в регистри актовете, с които известно лице залага някое свое имущество за обезпечение дълга, който има да дава на друго лице. Тия агенти имат двойна отговорност: една срещу хазната, а друга срещу частните лица, в случай че пропуснат или не изпълнят някоя от необходимите формалности. Затова те дават двойна гаранция: едната в налични пари за обезпечение съкровището, а другата в недвижими имущества за обезпечение частните лица. На тия агенти се плаща процент от прибираните за сметка на съкровището суми.

7) *Магазинерите*, които има при всяка дирекция, приемат гербовите хартии и марки, изпращани им от централния склад, и разпращат на бирниците, когато поискат, а в същото време централизират операциите на бирниците в определените за това регистри и приготовляват паричните искания и други документи относително разхода.

8) *Свръхщатните* служащи са прости практиканти, които, без да получават заплата, се подготовляват, за да могат, когато се появи някое вакантно място, да се назначат на длъжност.

Печатането и продаването гербовите хартии и марки е изключително право на държавата.

Има два главни вида гербово право: едно *постоянно*, което зависи от размера на хартията, върху която е писан актът (*timbre de dimension*); друго *пропорционално* гербово право (*timbre proportionnel*). Има пет вида гербова хартия: половин малки листове по цена 0.60 фр., цели малки листове по цена 1.20 фр., цели средни листове по цена 1.80 фр., цели големи листове по цена 2.40 фр., листове на големи регистри по цена 3.60 фр.

Постоянното право се прилага на следните актове: актовете на нотариусите и други обществени служители, извлеченията и преписите, които те издават; договори за наем, поръчителства, свидетелства, контракти, девизи, оферти, прошения и пр., и пр. документи, които са определени в закона. Освен гербовите хартии има подвижни марки, които служат за налепване върху актовете и се погасяват по установения ред. Подвижните марки принасят големи улеснения за публиката, понеже повечето от принадлежащите към горепоменатата категория актове и документи могат да бъдат написвани на бяла хартия и облепвани с подвижни марки. Освен това администрацията продава известни книжки, които са отпечатани върху особен вид хартия и по еднообразен начин. Такива са: паспортите, позволителните за лов, свидетелства за живот и др. При всичко че гербовият сбор върху тия книжа се определя не според формата на хартията, а според предназначението им, те спадат в първата категория марки.

Пропорционалното право е съразмерно със сумите, които се вписват в облагаемите хартии. На него са подложени: 1) записите, полиците и др. подобни, които се препродават, макар те да са издадени във Франция или зад граница: 2) акциите на французките търговски, финансови и индустриални дружества; 3) обли-

гациите за департаментални и общински заеми или на французки компании и обществени заведения; 4) записи, полици и други, които идат във Франция от страни, гдето марки не съществуват, а също които са теглени от една държава за друга и са влезли в обращение във Франция; 5) акциите и облигациите на странни дружества, както и облигациите на странни градове, провинции и корпорации; 6) чуждестранни фондове.

Тарифата за споменатите в първи пункт книжа е 5 стотинки за 100 фр., или дроб от 100 фр. Правото се увеличава постепенно за всеки 100 фр. Акциите на французките дружества се облагат с 50 стотинки за 100 фр. от номиналния капитал, ако срокът на съществуването им е определен до 10 години, а за повече от 10 години облагат се с 1 на сто. Облигациите на дружествата, департаментите, общините и обществените французки заведения се облагат с 1 на сто от сумата на всеки брой.

Погашението на марките става, като се отбележи върху тях с черно мастило мястото и датата на погашението, както и подписът на погасителя. В правителствените учреждения се погасяват чрез удрянието на печата им с мазно мастило, тъй щото част от печата да падне върху хартията, гдето е залепена марката.

Гербовите хартии и гербовите марки се продават от бирниците и от частни продавци (само тютюнопродавците). Продажбата става всякога в брой на същата цена, каквато е определена за всеки лист или марка. Всички учреждения си купуват марки в брой. Също и тютюнопродавците, на които се прави отстъпка в следния размер: в Париж 1% безразлично за всички количества, а в другите градове и места 1.50 фр. на 100 върху първите 40 000 фр.; 1% върху следните 40 до 100 000 фр.; 75 сантима на сто върху следните 100 до 300 000 фр. и 25 сантима на сто за по-голяма сума. Строго е забранено на тютюнопродавците да продават марки или гербови хартии на правителствени учреждения. Тютюнопродавците имат книжки, в които бирниците записват всички количества марки или хартии, що им продават, които книжки са обязани да представят при всяка ревизия. Освен това тютюнопродавците са длъжни да държат окачена постоянно таблицата, която им дава администрацията, в която са определени: цената на марките и случаите, в които се употребява всеки вид хартии; актовете, които подлежат на пропорционално право; актовете, които трябва да се пишат върху определен размер хартия; и наказанията за нарушаване закона.

По принцип гербовите хартии, веднъж продадени, не могат да се приемат назад, но размяната срещу други, както и размяната на марките, е свободна; също при всяко изменение на марката или на тарифата учрежденията и продавачите имат право да си заменят старите срещу нови.

Регистрирането се състои в кратко изложение на известни писмени или словесни актове в нарочно за това определени регистри, които се държат от някой обществен служител. Регистрирането трябва да става колкото е възможно поточно и по-ясно и да съдържа всички съществени клаузи на акта, тъй щото от прочитането му да може всеки да си състави ясно понятие, без да прибягва към самия акт. За регистрирането на актовете се вземат известни такси, определени от специални според вида им тарифи. Таксите се подразделят на две главни категории: постоянни и пропорционални. Постоянните такси са еднакви за всички актове от известна категория, без да се гледа означената от тях сума, а пропорционалните са съразмерни с изложените в актовете суми.

Мито за ипотека. Често се случва едни лица да заемат от други лица суми, за обезпечаване на които те им дават в залог някои от недвижимите си имущества, които, макар и да остават във владение на притежателя, кредиторът има всякога право, щом в определения срок не му се заплати сумата, да продаде заложеното имущество по установения ред. Актът, чрез който се извършва залогът, се записва в нарочно определен за това регистър и заинтересованите лица могат всеки път да искат сведения от пазителя на ипотеките, дали имуществата на известно лице, което иска да им го заложи, не е заложено вече някому и за каква сума. Освен това при преминаването на някое недвижимо имущество из едни ръце в други законът задължава, щото актът, с който се извършва това, трябва непременно да се представи и запише в особения за това регистър. За формалностите по издаването и вписването на поменатите актове се взема мито 1 фр. за 1000 франка.

Актовете се регистрират един по други според постъпването и в същия ден, когато се представят. Всички операции по регистрите се пренасят една по една в главна книга, която се състои от четири части и гдето са отворени графи за всеки вид такса. Всяка операция се вписва в графата, към която се отнася, и общият сбор на всяка графа в известно време представя сумата, която е постъпила и записана в съответстващия регистър.

Бирниците държат сметка за получаваните и разходваните гербови марки. За тая цел служи особен регистър, разделен на три части. В първата част се записват всички видове получавани марки; първата колона на тая част съдържа съществуващите налице марки на 31 декември изтеклата година, които са били проверени от нарочно за това назначен чиновник или от кмета, а в следните колони се записват всички получавани през годината марки от магазинера при дирекцията. Втората част на регистъра се състои от 12 таблици, които са предназначени да представят ежемесечните приходи и от които се съставят ведомостите за положението на прихода. Общата сума на получените количества и останалите на 31 декември трябва да е равна със сумата от наличните марки и наличните пари в касата от продадените. Всяка месечна таблица съдържа следните колони: 1) количествата, що са оставили в натура на 31 декември, и получените оттогаз количества според сметката в първата част на регистъра; 2) съществуващите налице количества в последния ден от месеца; 3) разликата, която представя цялото продадено количество от началото на годината; 4) продадените количества от всеки вид от началото на годината; 5) продадените количества от всеки вид през изтеклите месеци, които трябва да се спаднат от предидущата колона; 6) разликата, що представлява продадените през месеца количества. Резултатите от последната колона се рекапитулират, приключват словом и заверяват във всяка таблица, след което се пренасят в регистъра главна книга. Третата част на регистъра служи да представлява продадените количества на лица, имащи право да продават на дребно, сумите, които представляват, и направените отстъпки.

Главната книга е книга на бирниците. Тя съдържа рекапитулация на всички записани в регистрите приходи и в журнала разходи. Рекапитулацията става в края на всеки месец, а общият сбор на месечните сборове дава в края на годината всички операции през годината. Тая книга се състои от четири части, а именно: 1) за останалите несъбрани приходи от изтеклия бюджет; 2) рекапитулация на приходите за текущия бюджет; 3) разходите от текущия и изтеклия бюджет, извънбюджетните разходи и положението на касата; 4) изложение, според вида

на актовете, за прибираните права от останалите за постъпване от предидущия и текущия бюджет.

Ведомостите и отчетите, които представят зависещите от Дирекцията на регистрирането, тимбрите и държавните имоти бирници, са само три, а именно: кратка 15-дневна ведомост; месечна ведомост; годишен отчет. Първата ведомост съдържа само приходите през всеки 15 дни; втората ведомост съдържа приходите и разходите, които бирникът е извършил от 1 януари до последния ден на месеца, за който се представя. В нея са показани отделно резултатите за миналите и за текущия месец. Месечната ведомост е чисто копие от главната книга. Годишният отчет съдържа същото и се съставя по същия начин, както отчетите на счетоводствата по другите администрации, с тая разлика само, че всеки вид счетоводство излага своите операции.

Поменатите ведомости и отчетът се представят в департаменталните дирекции, които ги препращат в Министерството с общо извлечение. Щом пристигнат в Счетната дирекция на Финансовото министерство, те се проверяват и централизират също както и на другите счетоводства.

Предвидените приходи в бюджета за 1883 г. от регистрирани марки, държавни имоти и пр. са следните:

От държавни имоти (освен горите)		20 715 000
От горите		35 768 000
От регистрирани актове		609 952 000
От марки		163 865 000
	франка	826 300 000

Предвидената сума за поддържане и други разходи на администрацията по същите части е фр. 19 544 900, или 2 1/2 на сто от прихода.

Дирекция на държавните тютюневи фабрики

Тая дирекция е натоварена изключително с надзора по обработването тютюна във Франция, с купуването на суров тютюн от местните производители или иностранни пратки и фабрикуването на суровия тютюн.

Надзор върху обработването на тютюна. Само няколко департамента имат разрешение да обработват тютюн, на които земята е призната за годна. Надзорът се извършва от правителствени чиновници, които приемат декларациите на производителите и ги ръководят при обработването, като им дават потребните наставления според състава на земята и назначението, което се дава на тютюна от всеки район. Тоя надзор почва от избора на семената и приготовляването на земята, като продължава през всички фази на обработването, реколтата, сушенето, докато стане годен за предаване в правителствените магазини[58]. Длъжност на чиновниците е да опишат точно количеството на обрания тютюн и да внимават да не се укрие от него. Във всеки департамент, гдето се произвежда тютюн, има построени магазини и назначени комисии за оценяването на тютюните. Тия комисии се съставят от двама чиновници и трима експерти, назначени от префекта, за да защищават интересите на производителите. В цяла Франция има само 26 магазии. Покупката на иностранните тютюни се извършва чрез търгове, които се произвеждат от една вър-

[58] Магазин (фр.) – склад, магазия (б.р.).

ховна комисия, съставена от всички директори на Финансовото министерство под председателството на държавния подсекретар. Същата комисия може да спазари по частно съглашение тютюни, които са нужни за размесване в много малки количества при фабрикацията на другите, и то след одобрението условията от министъра.

Фабриките се управляват изключително от лица, които свършват Политехническото училище. Във всяка фабрика има един директор, един инспектор, един контрольор, подинженери и потребното число нисши чиновници. Първите четири лица образуват съвет, който ръководи действията на фабриката. Изработените тютюни се изпращат в антрепозитите, които, както и продавачниците, са под ведомството на администрацията за косвените данъци, която е натоварена да продава тютюна, когато фабриките са задължени само да го приготовляват. Цените, по които се продават фабрикуваните тютюневи произведения, са следните: цигари от 12 до 150 франка килограма според качеството им; папироси от 15 до 50 франка килограма; иностранен тютюн и местен най-добро качество по 15 фр. килограма; обикновеният тютюн 12 фр. килограма.

Събирането на прямите данъци

Събирането на прямите данъци спада в Счетоводната дирекция. По събирането работят *бирници, главни бирници и главни ковчежници*. Бирниците се назначават от министъра на финансите, а са подчинени по службата си прямо на главните ковчежници и на главните бирници. Гаранцията, която представя всеки бирник, е пропорционална със сумата на данъците, които събере: 10 на сто от първите 100 000 франка; 6 1/2 на сто от следващите 400 000 франка и 5% от останалите. Гаранцията се влага в налични пари, за които правителството плаща 4% лихва. Заплатата на бирниците е пропорционална със събираните суми. Според съдържанието, което получават, бирниците са разделени на 5 класа. От 1-ви клас са, които получават повече от 8000 франка; във 2-ри клас от 5001 до 8000; в 3-ти от 3601 до 5000; в 4-ти от 2400 до 3600, а в 5-и от 2400 франка надолу. За възнаграждение по събиране даждията бирниците получават добавъчно разни проценти, които зависят от вида на данъка и се пресмятат според низходяща тарифа. Например върху главните прями даждия отстъпките са: 2% от първите 20 000 франка; 1 1/2% от 20 001–300 000 франка; 0.50% от 300 001–600 000 франка; 0.10% от 600 001–900 000 франка и 0.05% от 900 000 нагоре; върху всяка партида от окладите по 22 ст.; върху прибираните за сметка на общините и други заведения суми – 3 ст. на франка, или 3%; върху таксата за кучета по 12 сантима за всяко. От получаваните по тоя начин суми бирниците плащат на всичките служащи в канцелариите им, които те сами назначават и уволняват. Всички суми, които бирниците събират, се записват в партидата на всеки данъкоплатец и в квитанционната книга, от която се откъсва и издава нужната квитанция. Събраните суми за сметка на хазната се внасят от бирниците в главните бирници, а събираните за сметка на общините или други учреждения се разходват за техни нужди, по парични искания на кметовете или председателите на учрежденията. В случай че се наберат повече суми, отколкото е нужно за разход, те се внасят в съкровището на хранение с лихва или без, според ако държавата има нужда или не. Упражнението на общинските бюджети трае само до 31 март втората година, сиреч 15 месеца, а не както държавното – до 31 август, сиреч 20 месеца.

Главните ковчежници

Главните ковчежници с главните финансови бирници са обязани да следят строго за делата на бирниците както по събирането на разните данъци, оправданието на извършваните от тях разходи и пазенето наличността, така и за воденето на отчетността им и представлението изискваните от тях сведения и ведомости. Главните ковчежници са прямо отговорни за всички злоупотребления и нередовности на бирника, както и за несвоевременното постъпване на данъците. Всяка загуба, причинена на хазната от бирника, се плаща от главния бирник, а също всички недоимъци, останали несъбрани на 1 ноември от втората година на едно упражнение, се внасят в съкровището от него. Той е обязан най-малко веднъж в годината да произвежда подробна ревизия върху всички действия на бирниците. Ако при ревизията се забележат немарливост по събирането на данъците или значителни неправилности, главният бирник може да прикомандирова временно някое лице, което да вземе потребните мерки за по-скорото постъпване приходите или за изправление сметките. Ако ли пък се забележат някои злоупотребления, може да го замести с друго лице, като съобщи за това на префекта или супрефекта и уведоми общинските кметове, които са длъжни в най-късо време да известят на населението, че бирникът е отстранен и да се пази да му не внася някакви суми, макар и срещу квитанции. За всяка ревизия, произведена от главните бирници, се съставя акт, в който се излагат както състоянието на касата, тъй и всички нередовности, които се окажат. Актът се съставя тъй, щото да има място за обясненията, които трябва да даде бирникът върху всяко обвинение. Актът се съставя в два екземпляра, единият от които остава у бирника. След всяка ревизия главният бирник изпраща незабавно резюме от акта на главния ковчежник, който от своя страна го изпраща в Дирекцията за счетоводството. Ако при ревизията са се оказали големи нередовности или злоупотребления, както се спомена по-горе, главният ковчежник изпраща при рапорт акта в дирекцията, като си даде и мнението върху мерките, които трябва да се вземат спрямо бирника.

Начинът за събирането даждията, както и мерките, които трябва да вземе бирникът за преследване неизправните платци, са изложени подробно в инструкцията от 1859 г.

За сметките си по прихода и разхода бирниците държат следните книги: 1) квитанционна книга; 2) окладна книга; 3) главна книга; 4) книга за сметките на всяко учреждение; 5) рекапитулативна книга. Всички прибрани от бирника суми се записват в присъствието на вносителя в квитанционната книга, отгдето му се издава квитанция. Получаваните суми се спадат в същото време от партидата на всеки вносител в окладната книга. В квитанционната книга се събират отделно постъпилите през всеки ден суми и под тях се прибавя общата сума на прибраните до него ден. Квитанциите срещу общински и на други заведения вноски за по-големи суми от 10 франка се облепят с 10 сантима гербова марка за сметка на вносителя. *Окладната книга,* както споменахме по-рано, се изпраща от департаменталната дирекция за прямите данъци. В нея са изложени и сгрупирани в особени членове дължимите от всеки данъкоплатец суми за разни данъци. *Главната книга* е, в която се пренасят ежедневно из квитанционната една по една всички постъпили суми и направените разходи в особените сметки за всеки вид приходи и разходи. Тая книга се дели на две части. Първа за прихода, гдето са отворени отделни партиди за всеки държавен данък и за

всеки общински или на друго учреждение, а втората за всеки вид разходи. За общинските приходи и разходи партидите се отварят според подразделенията на приходния и разходния им бюджет. *Книгата за сметките на всяко учреждение:* в тая книга се отварят особени партиди за прихода и разхода на всяка община и други учреждения. Всеки ден бирникът извлича из главната книга общата сума на всеки вид приходи и разходи и ги записва в общата сметка на всяко учреждение, като ги отдели, разбира се, според бюджета, към който се отнасят. *Рекапитулативната книга* служи да представлява общото положение на бирника. Всяка вечер бирникът извлича из квитанционната книга общата сума на постъпленията от прямите данъци, от общински и други приходи и ги пренася с общи суми в рекапитулативната книга. Следователно общият сбор на последната трябва да е всякога равен с общия сбор на квитанционната. В същата книга се записват с обща сума и разходите за всяка община или друго учреждение, както и внасяните у главния бирник.

Бирникът представя на главния бирник следните ведомости и документи: 1) *кратка ведомост* за положението на сметките на всяко учреждение. Тя се извлича из книгата за сметките на всяко учреждение и представлява с обща сума излишъкът, с който приходът на всяка община е надминавал разхода на 31 декември изминалата година; приходите и разходите, постъпили и извършени през текущата година; излишъкът, с който общата сума на прихода надминава разхода, и най-после видът на наличността в касата и портфьойла. 2) *Подробна ведомост* за приходите и разходите на упражнението, която се извлича из главната книга. Тя излага отделно за всеки член предвидените приходи в бюджета; констатираните за прибиране суми; прибраните през годината и останалите за прибиране при сключването на упражнението; също предвидените в бюджета по всеки член разходи; извършените разходи; останалите за плащане суми и унищожените кредити при сключването на упражнението.

Книгите на бирниците се сключват всяка година на 31 декември в присъствието на местния кмет и един член от общинското управление и се съставя протокол за резултатите по прихода и разхода, един екземпляр от който се изпраща на главния бирник.

Главните бирници

Главните бирници са установени във всички окръжни градове и са поставени под прямата зависимост на главните департаментални ковчежници, които отговарят за техните действия. Главните бирници се назначават от председателя на Републиката по представление на финансовия министър. Гаранцията, която всеки главен бирник трябва да положи, се определя в указа за назначението му и се пресмята по следния начин. За прямите налози: 6% от първите 500 000 франка, които събере; 4% от сумата над 500 000 франка. За косвените и други налози: 2% върху първите 500 000 франка; 1% върху следните 4 1/2 милиона, 50 ст. върху сумата, надминаваща 5 милиона. Възнаграждението, що получават главните бирници, е: 50 сантима на сто франка върху първите 400 000 фр.; 40 ст. на сто франка върху следващите 200 000 фр.; 30 ст. на сто франка върху следващите 300 000 фр.; 25 ст. на сто франка върху следващите 1 600 000 фр.; 15 ст. на сто франка върху следващите 500 000 фр.; 10 ст. на сто франка върху следващите 1 000 000 франка; 0.7 ст. на сто върху следващите 1 000 000 франка; 0.4 ст. на сто върху сумата, що надминава 6 000 000 франка. Главните бирници

прибират внасяните тям суми било от бирниците, било от агентите по косвените данъци по същия начин, както главните ковчежници. В същото време те са и бирници за прямите данъци в окръжния град. Главните бирници кореспондират с главните ковчежници, от които получават всичките си наставления и на които изпращат периодически ведомости за операциите си по прихода и копие от журнала си. Счетоводството им е почти същото, както и на главните ковчежници, с разлика само, че те не произвеждат направо разходи, а за сметка на главните ковчежници и по тяхната виза върху паричните искания. Главните ковчежници са длъжни поне веднъж в годината да произведат подробна ревизия на главните бирници, за която съставят протокол и изпращат в Министерството. Мерките, които главните бирници имат право да вземат относително бирниците, когато намерят в делата им някои нередовности или злоупотребления, са напълно приспособими и върху последните от страна на главните ковчежници.

Департаментални главни ковчежници

Във всеки департамент има един главен ковчежник, който съсредоточава в книгите си всички операции на главните и обикновените бирници, които са поставени под негово ведомство и за които е отговорен. Той само представя ведомости, сметки и документи за извършените постъпления и разходи в поменатите учреждения. Освен постъпленията от прямите данъци главните ковчежници съсредоточават в касите си всички суми, прибрани от митнишките касиери, и ония по косвените налози, пощите, телеграфите и пр., като записват по книгите си само общите суми, които получават, а последните им държат подробните сметки за всеки вид сборове и представляват надлежните сведения и ведомости, гдето трябва.

Всички разходи, произвеждани съгласно с откритите по бюджета подразделения, се извършват от главните ковчежници срещу паричните искания на министрите или второстепенните разпоредители. Те могат в същото време да възлагат изплащането някои суми на главните бирници, като поставят визата си върху паричните искания. В последния случай плащането става пак за сметка на главния ковчежник, който само записва сумата на разхода в книгите си, а главните бирници му представят платежните парични искания вместо наличност. Главният ковчежник изплаща разходите от приходите, които централизира, но понеже често се случва, щото приходите да не могат да покрият издадените парични искания, той има право да авансира свои суми или от частни лица, за които съкровището плаща определена лихва. За това той има постоянна сметка и всеки 10 дни тая сметка се кредитира с всички суми, които той получава за сметка на съкровището, и дебитира с всички, които плаща за сметка на съкровището.

Главните ковчежници купуват и продават за сметка на частни лица разни ренти. В тая операция обаче съкровището няма никаква намеса и само ковчежникът е отговорен за тях пред лицата, които му ги поверяват. За труда си ковчежникът добива възнаграждение, размерът на което се определя от финансовия министър. Главният ковчежник дава парична гаранция, която е равна на общата сума, що той получава за шест години било от чиста заплата, било от разни отстъпки.

Главният ковчежник се назначава от председателя на Републиката по представление на финансовия министър, а всички счетоводци и служащи в канцеларията му се назначават и уволняват от него. На тях той плаща от сумите, що получава за

заплата и отстъпки. Чистата заплата на ковчежника е 6000 франка, а отстъпките се пресмятат според една низходяща тарифа върху получените и изразходвани от него суми било за държавна сметка, било за други обществени учреждения. Сумата, която те получават, достига за някои до 150 и 200 000 франка годишно. Тарифата е следващата: по 16 стотинки на сто франка за първите 3 милиона; по 10 стотинки на сто франка от следващите 2 милиона; по 8 стотинки на сто франка от следващите 3 милиона; по 7 стотинки на сто франка от следващите 2 милиона; по 6 стотинки на сто франка от следващите 3 милиона; по 4 стотинки на сто франка от следващите 37 милиона; по 3 стотинки на сто франка върху сумата от 50 милиона нагоре.

Главният ковчежник е отговорен за действията на подведомствените нему бирници и в случай че някои от последните злоупотребят с правителствени и други внесени у тях суми, той е отговорен пред съкровището и изплаща злоупотребените суми. Освобождава се от отговорност само ако докаже, че е взел всички предписвани от закона мерки за отклоняване злото.

Съгласно със закона прямите даждия трябва да постъпят в хазната най-късно до 1 ноември от втората година на упражнението. Всички несъбрани до тоя срок суми се плащат от главния ковчежник, тъй щото съкровището е гарантирано от всякакви недобори.

Главните ковчежници представляват във Финансовото министерство: копие от журнала си, копие от резюмето на месечните операции, копие от баланса на сметките в главната книга, копие от балансите на текущите сметки на общините и благотворителните дружества, талоните от квитанции, приходните и разходните документи.

Приходните и разходните оправдателни документи се пазят в Министерството, за да се изпратят отпосле в Контролната палата заедно с годишните отчети на ковчежниците. Преди всичко обаче Министерството е обязано да ги проверява повърхностно и всеки месец изпраща на ковчежниците известие, с което ги уведомява за количеството на получените документи и забележките относително намерените нередовности при проверката. Ако Министерството срещне неправилни документи, връща ги на ковчежника, като му изложи мотивите. Ако документът е отхвърлен по причина, че разходът е признат за незаконен, ковчежникът унищожава веднага разхода по книгите си, ако ли пък документът се връща само за поправяне някоя формалност, ковчежникът се разпорежда за поправката и го връща колкото е възможно по-скоро.

Отчетите, които трябва да представляват на Контролната палата главните ковчежници, се изпращат предварително във Финансовото министерство, което ги проверява и съставя резюме за Палатата. Министерството ги препраща в Палатата заедно с приходните и разходните оправдателни документи, които са представени постепенно в Министерството и са били задържани там. Отчетът се представя в две части и на два пъти. Първата част съдържа операциите на главния ковчежник за първата година от упражнението, а втората операциите за времето от 1 януари до 31 август на втората година от упражнението.

Наказателни мерки за неизправните данъкоплатци

Прямите даждия, както видяхме, трябва да се изплащат от данъкоплатците в определени срокове. Щом някой данъкоплатец не внесе на 1 число от месеца припадащата му се за плащане дванадесета част за изтеклия месец, бирникът

му изпраща безплатно писмено подсещане, за да се яви и внесе дълга си. Не се ли яви в продължение на 8 дни, бирникът му изпраща втора, плащана, покана, за която данъкоплатецът е обязан да заплати 10 стотинки. Ако след три дни от получаването втората покана не заплати дълга си, бирникът му изпраща трета покана, за която освен определената от префекта такса плаща още и гербова марка. Три дни след получаването ù ако данъкоплатецът не внесе дълга си, бирникът се разпорежда за секвестирането на предвидените от закона предмети, като се състави нужният за това протокол. Осем дни след секвестирането им предметите се продават на търг с разрешението на супрефекта. Всички покани освен безплатната, преди да се изпратят на данъкоплатеца, трябва да ги представя за утвърждение на главния бирник, на когото е подведомствен. Всички разноски, направени по преследването неизправните платци, се взискват от последните.

Предметите, които може да се секвестират, са следните: *за дълг от поземлен данък* се секвестират реколтите, овошките, наемът и приходът от недвижими имоти, за които се иска данъкът; *за дълг от другите прями данъци* всички мебели и движими вещи, принадлежащи на неплатеца, *гдето и да се намират те.* До 1877 г. във Франция е съществувал закон, според който, щом някой не плати дълга си след първата безплатна покана, се поставяли в дома му няколко души солдати, които е бил обязан да храни два дена. Оттогаз обаче тая мярка е заменена с втората платена покана.

Приходът от прямите даждия за 1883 г. е предвиден в бюджета на Франция: поземлен налог – 175 500 000 фр.; персонален и мобилиерен налог – 63 765 000 фр.; върху вратите и прозорците – 43 772 400 фр.; патенти – 94 461 600 фр.; такса за известията – 601 500 фр. Всичко – 378 100 500. Приход от причислените към прямите данъци – 24 723 840. Всичко 402 824 340 фр.

Разходът за събирането и други разноски по прямите и тям подобни даждия възлиза на 21 233 110 фр., следователно разходът съставлява около деветнадесета част от прихода.

Дирекция за счетоводството

Дирекцията за счетоводството, най-голямата и най-важната във Финансовото министерство, има за задача: да приготовлява финансовите законопроекти относително бюджета; да ръководи държавната и обществената отчетност, като изработва нужните правилници и инструкции; да приема периодически отчетите, ведомостите и оправдателните документи по прихода и разхода; да ги проверява и резултатите да записва в централните регистри, които служат за основа на главния отчет за финансовото положение на държавата и за извлеченията, които се представят на министъра, на председателя на Републиката и се раздават на членовете от Сената и Камарата; да надзирава действията на счетоводителите; да проверява годишните им отчети; да води преписка с разните министерства и дирекции във Финансовото министерство и пр.; да ръководи учрежденията по събирането прямите даждия, общинските бирници, както и ония на другите обществени учреждения; да бди изпълняват ли се правилниците и инструкциите по събирането на данъците и преследването на неизправните платци; да проверява сметките, които му представляват главните ковчежници за сумите, които се следват тям и на бирниците като комисиона върху прибраните от тях суми.

Горните атрибути на Дирекцията са разпределени между следните 6 бюра: 1) Бюро за отчетностите на главните ковчежници; 2) Бюро за отчетностите на

главните ковчежници в Алжирия, в колониите и във военните корпуси; 3) Бюро за събирането на прямите данъци, за отчетностите на държавните, общинските и на други обществени учреждения бирници; 4) Бюро за отчетностите на режиите, митниците, косвените налози, регистриране на актовете, държавните имоти, тимбрите, пощите и телеграфите; 5) Бюро за отчетностите на държавните железници; б) Централно бюро, в което се съсредоточават операциите на всичките други бюра.

Първото от горепоменатите бюра, сиреч Бюрото за отчетността на главните ковчежници, е натоварено да надзирава и контролира извършваните от тях операции, а също и ония от бирниците на прямите даждия, които действат под тяхна отговорност. Освен това да проверява предварително представяните от тях отчети за Контролната палата. Персоналът на това бюро се състои от около 80 проверители, управлявани от един бюроначалник и четири подначалници. То е подразделено на седем секции, от които шест контролират ведомостите и другите отчетности заедно с оправдателните документи и всяка има известно число департаменти, а седмата, под име централна секция, централизира в регистри месечните резултати от контрола на шестте други и ги сравнява в края на финансовото упражнение с представените от разните администрации отчети. Централното бюро приготовлява месечните ведомости по прихода и разхода, които са необходими за главното счетоводство, а за Контролната палата – резюме от отчетите, представени от главните ковчежници и главните бирници на Сенския департамент[59].

Бюрото за отчетността на главните ковчежници получава чрез префектите и супрефектите подробни месечни описи за издадените от главните бирници квитанции, които те са визирали. Проверяването на всички тия елементи дава възможност да се види: 1) дали всички операции от журнала са преминати редовно в главната книга; и 2) дали всички операции на главните бирници са преминати редовно в книгите на главните ковчежници. Първият резултат се добива, като се сравнят общите суми в журнала и баланса, а вторият – като се сравнят книгите на главния бирник с ония на главните ковчежници.

Префектът на всеки департамент изпраща ежегодно един екземпляр от акта, съставен при ревизията на касата на главния ковчежник, която се извършва на 31 декември всяка година или пък колчем се замести главният ковчежник с други.

Извлечения от рапортите на главните финансови инспектори относително резултата от ревизиите на главните ковчежници и главните бирници се предават в Дирекцията на счетоводството, именно в първото бюро, което взема надлежните мерки за неправилностите. Всичко това съставлява първата задача на Бюрото за отчетността на главните ковчежници.

Главните ковчежници изпращат в Дирекцията на счетоводството на 20 число от всеки месец оправдателните документи за приходите и разходите през изтеклия месец. Проверяването на приходите се извършва, като се сравнят талоните с квитанциите, с представените от префектите и супрефектите описи за визираните от тях квитанции, а проверяването на разходите става, като се сравнят паричните искания с детайлираните описи; детайлираните пък описи се сравняват после с рекапитулативните описи, които трябва да показват същите резултати,

[59] Сенският департамент – департаментът Сена, до 1964 г. обхващал Париж и предградията му (б.р.).

както и месечното резюме за разходите. От горното следва, че Финансовото министерство само разлежда дали всички парични искания са придружени от оправдателните им документи, без да пристъпва към подробната им проверка, която съставлява задачата на Контролната палата. След като се извърши тая проверка, общата сума от приходните и разходните документи се записва в регистъра *Contrôle*[60], в особните сметки за прихода и разхода по министерствата и пр. Резултатът по проверката се съобщава всеки месец на главния ковчежник чрез известия, в които се показва, ако има, разликата между изпратените оправдателни документи и ведомостите за изтеклия месец. Обясняват се също причините, по които някои документи се отхвърлят и признават за неправилни или се върнат за изправяне и пр. Когато се свърши финансовата година, общите суми в регистъра *Contrôle* се сравняват с представените окончателни отчети за Контролната палата, които трябва да бъдат равни.

Оправдателните документи за бюжетните разходи се представят класирани по финансова година, бюджет, министерство, глава, параграф и статия и са придружени от описи, съставени по параграф и статия. Тия детайлирани описи се рекапитулират върху описи, съставени по министерство. След като се проверят представените от главните ковчежници извлечения и ведомости с оправдателните документи, които ги придружават, приготовляват се потребните данни по прихода и разхода, за да се впишат от Централното бюро на Счетната дирекция в съответните регистри. Подобни данни се приготовляват и от всички бюра, които проверяват извлеченията и ведомостите на главните бирници по косвените даждия, като: митници, телеграфи и пощи и пр. За да добие поменатите данни, секцията на счетоводството в първото бюро държи особени регистри по прихода и разхода на главните ковчежници. Има 6 книги за прихода и 6 за разхода, които са еднакви, само че за по-лесното им водене всяка съдържа операциите на 15 департамента. Във всяка книга за прихода се отварат наред по страница толкова сметки, колкото вида приходи прибират главните ковчежници, и по финансова година. От приходните резюмирани ведомости, които представляват месечните постъпления на всеки ковчежник, се вписват един след други в колоната на съответстващия месец и в своята партида всички видове постъпления. Общата сума на всеки вид приход в 15-те департамента се извлича и вписва в листа „Резюме от операциите на съкровищниците“. Извлеченията и на 6-те секции (които впрочем съдържат еднакви данни само за разни департаменти) се преминават в друга книга за прихода, която, както горните, съдържа особени сметки за всеки вид постъпления. Общият сбор на сумите от 6-те секции представлява действителният приход в цяла Франция от всеки вид постъпления, които се вписват в горепоменатото резюме на операциите, и се представлява в Централното бюро. Същите операции се извършват и с разходните ведомости в „Резюме на операциите в книгата за разходите, гдето се отварят сметки по министерство и финансова година“. Съставят се извлечения за всеки 15 департамента, които извлечения се преминават в книгата за разходите по секции и отгдето се приготовлява извлечение по разхода за Централното бюро. Бордерата за подобно излагане на разходите, представяни също от главните ковчежници и които представят подробно разходите на всяка глава и член, трябвало би по принцип да се съсредоточават в разходната книга по глава и параграф от

[60] Регистър *Contrôle* (фр.) – контролен регистър (б.р.).

бюджета всеки месец, но поради многото труд, който се изисква за това, то се съставя само два пъти в годината и по същия начин, както горепоменатите по прихода и разхода се извличат из резюметата.

Годишните отчети на главните ковчежници се изпращат от Министерството в Контролната палата, придружени с едно „общо резюме“ и всички обяснителни таблици, които са послужили за съставянето му. То се съставя по следния начин. Всички суми по прихода и разхода от всяко упражнение се съсредоточават в особени таблици, за да се извлече общата сума от всеки вид приход и разход за цяла Франция.

Общото резюме се представя всякога в две части. Първата съдържа само чисти приходи и разходи, без извънбюджетните операции, по сключения вече бюджет и резюмира операции от 1 януари до 31 август, а втората за приходите и разходите за първата година от текущия бюджет заедно с извънбюджетните операции на ковчежника. Годишният отчет, представен от главния ковчежник, се приготовлява и изпраща в Контролната палата тоже на два пъти, единият съдържа операциите, извършени от 1 януари до 31 декември относително всеки бюджет, другият, допълнителен, съдържа операциите от 1 януари до 31 август следващата година, сиреч до сключването на бюджета. Единият и другият обаче са разделени на два отдела: 1) за прихода, оправдателните документи на който служат всички главни и допълнителни оклади, както и всички други ведомости, които дават право за прибиране разните вноски; 2) за разхода, оправдателни документи на който служат всички парични искания и делегации, групирани по глава и членове в особени описи и рекапитулирани всички глави на всяко министерство в особен опис. Освен това и всички прями парични искания, които през течението на годината са представяни в Министерството заедно с оправдателните им документи. Главните ковчежници изпращат годишните отчети в два екземпляра във Финансовото министерство, което, след като ги провери, връща черновката с направените поправки, за да се напише и изпрати чист екземпляр за Контролната палата.

Бюрото за отчетността на косвените налози и митниците е разделено на две секции, от които едната се занимава с операциите по чисто косвените налози, разните налози в Алжирия и монетния двор, а другата изключително с отчетността на митниците.

Косвените налози се събират от разни агенти, но от всички само главните бирници, които имат резиденцията си в окръжните градове, са подсъдими на Контролната палата и следователно само те представляват годишни отчети и месечни ведомости по прихода и разхода. Операциите на разните други агенти се съсредоточават в техните книги.

Всеки месец главните бирници съставят ведомост за прихода и разхода си и я изпращат заедно с разходните оправдателни документи (приходните се изпращат чак след изтичането на годината заедно с годишните отчети) на департаменталния директор, който ги съсредоточава в една ведомост за целия департамент и изпраща до Финансовото министерство, в бюрото, за което ни е дума. Поменатите ведомости, оправдателните документи, които ги придружават, както и годишните отчети, се проверяват и съсредоточават в разни регистри по същия почти начин, както първото бюро върши с ония на главните ковчежници. Резултатът, който се гони, е да се приготвят ежемесечно нужните сведения за

счетоводството на Централното бюро, за да се състави резюме от всички годишни отчети за Контролната палата и да се изискват необходимите обяснителни главни таблици за годишния отчет на Финансовото министерство.

Бюрата за телеграфите и пощите, за тимбрите и за железните пътища вършат същото с представяните от съответните тям счетоводни ведомости, оправдателни документи и годишни отчети. Излишно е, прочее, да повтарям една по една всички операции.

Централното бюро съсредоточава в разни регистри общите резултати от операциите на счетоводителите; приготвя бюджетопроекта за приходите и разходите на държавата за всяка финансова година; представя колективните законопроекти за допълнителните и извънредните кредити, искани от разните министри; приготвя разните финансови документи, които министърът е задължен да представя съгласно със законите.

За централизирането на поменатите операции Централното бюро си служи със следните регистри: а) един журнал; б) една главна книга; в) потребното число спомагателни книги на журнала и на главната книга; г) контролни книги за прихода и разхода.

Всички ведомости по прихода и разхода, които се изпращат ежемесечно от разните бюра на Счетната дирекция относително операциите на всички тям подведомствени счетоводители, както и ведомостите на централния ковчежник, се записват най-напред в *контролните книги*. Има толкоз контролни книги по прихода и разхода, колкото вида счетоводители. Книгите съдържат най-напред по две общи сметки за приходите и разходите по категория и финансова година, а после подробни сметки, които представляват толкова колони, колкото вида приходи и разходи има предвидени във ведомостите. Контролните книги дават в края на годината, както и при сключването на упражнението, общите суми на приходите и разходите за всеки счетоводител.

Горепоменатите ежемесечни ведомости се записват една по една в *журнала*, който съсредоточава всичките без изключение операции на разните финансови учреждения. Журналът се смята като най-важния документ в Счетната дирекция и в края на упражнението се заверява от министъра и директора, а отпосле и от всички членове на учредената съгласно със закона от 10 декември 1823 г. комисия за проверяването му. 1) В журнала се вписват: всички законодателни актове, които утвърждават прихода или разхода. Щом се разгледа и утвърди един бюджет от надлежните власти, предвидените в него суми по прихода и разхода се записват в журнала на годината, през която е вотиран бюджетът, и то приходите по отдели, а разходите по министерства, разделени на секции. Измененията, които се направят отпосле чрез закони, било за увеличаване, било за намаляване на сумите по разходния бюджет, се записват тоже в журнала посредством периодически извлечения из спомагателната книга за законодателните кредити, за която ще спомена по-надолу. 2) В журнала се записват всички констатирани права в полза на хазната, признати от натоварените с разхвърлянето и прибирането данъците агенти, както и всички констатирани права в полза на кредиторите на хазната. Относително първата част служат окладните или други ведомости, тарифи и пр., които са послужили за прибирането приходите и които се изпращат периодически от надлежните места в Счетната дирекция, която ги записва в журнала си по отдел, понеже за всеки отдел се отваря особена сметка.

Колкото за втората част, тъй като констатираните права в полза на държавните кредитори са известни само на министрите или на второстепенните разпоредители, то всяко министерство трябва да представлява ежемесечно в Счетната дирекция баланс от главната си книга, гдето се съдържат исканите сведения. Констатираните права както по прихода, тъй и по разхода, след като са вписани в журнала с подробности по бюджет, министерство и отдел, рекапитулират се и вкупом в общи сметки, които дават възможност да се сравняват асигнованите суми с изплатените, издадените парични искания с констатираните права и най-после позволяват да се сравнят законодателните кредити било с предполагаемите разходи, било с извършените платежи. 3) В журнала се вписва общата сума на издаваните парични искания от министрите. За тая операция Централното бюро извлича нужните данни пак от месечния баланс, който разните министерства трябва да изпращат в Счетната дирекция. Паричните искания се вписват в журнала по министерство, с подразделение на отдели и секции, но все пак под заглавието на една обща сметка. 4) В журнала се вписват всички прибрани приходи и всички извършени разходи. За тая цел именно служат месечните бордера, които всяко бюро изпраща в Централното и за които говорихме по-напред.

Често се случва, щото при асигноване кредити министерствата или второстепенните разпоредители по погрешка, вместо да отнасят разхода към една глава или параграф, отнасят го към други. Често се случва също, щото при асигноване кредити да се отпусне сума по-голяма, отколкото се следва. Има случаи, в които едно министерство произвежда разход за сметка на друго, което отпосле трябва да му го върне. Случва се също, щото счетоводителите да представляват ведомостите си погрешени и погрешките се откриват отпосле. Всичките горепоменати грешки и връщани суми се изправят и възстановяват направо в книгите, докато не са сключени и отчетите им, представени в Контролната палата; щом обаче книгите са приключени, никаква поправка и ни най-малкото изменение не може да се извърши в тях, следователно трябва да се употреби друг някой способ. В тоя случай счетоводителите извършват нужните операции, като събират и приготовляват всички необходими сведения, документи и ведомости, които се изпращат после в Палатата, на която са подсъдими. Всички министерства, или бюрата от Финансовото, според ако грешките са извършени при асигнованието кредитите или при изплащането, изпращат предписаните от Закона за отчетността бордера и документи в Централното бюро, гдето, след като се впишат изцяло по министерство в журнала, се предават на поменатия счетоводител, за да ги записва в съответните книги с всички подробности.

В журнала се вписват и измененията, които стават всяка година в гаранциите поради учреждаването нови или пък закриването някои длъжности; разходите за сметка на сключени бюджети; и дефицитите, които се оказват през годината в касите на счетоводителите, и постъпленията, които стават срещу тях, както и срещу авансирани суми в разни времена на търговци и фабриканти.

Спомагателната книга за законодателните кредити представлява толкова колони, колкото вида кредити има, и освен това една колона, в която се обозначават датите на законите, що разрешават или закриват кредити. Има следователно колони: за разрешените в бюджета кредити; за допълнителни и извънредни кредити, открити или закрити със закон; за допълнителните и извънредните кредити, открити или закрити с указ; за разрешени предварително от Държавния съвет; за кредити, открити или закрити с указ; за спомагателни фондове, сключени

бюджети, неплатени през годината и пр. Откриваните или закриваните кредити се записват в тая книга по финансова година, по бюджет, по министерство и глава. С нея се контролират кредитите за всички министерства и от нея се извличат сведенията за журнала, в който се записват само по вида на разхода и по министерство, без никакви други подробности.

Главната книга съдържа изобщо всички операции, които са вписани в журнала, и общият сбор на всички записани в нея суми трябва непремено да е равен с оная на журнала. Необходимо е да забележим обаче, че в главната книга всяка операция от журнала се пренася в съответстващата ѝ сметка и вкупом, без никакви подробности. Всеки месец от разните сметки на главната книга се извлича един баланс, който представлява главните резултати на финансовото положение. Колкото за подробностите на всяка операция от журнала, те се развиват в спомагателните книги на главната, за които споменахме по-горе и които всяка една сама по себе си представлява малка главна книга и дават възможност за извлечение частни баланси. Общите сметки на главната книга, които фигурират и в баланса, са класирани по ред и съответстват на отделите в „Главния отчет относително финансовото положение на държавата“.

Бюджетът, съставлението и изпълнението му

Втората задача на Централното бюро: „Съставянето проекта за бюджета и законопроектите относително допълнителни и извънредни кредити за всички министерства“. Според закона от 31 май 1862 г. „бюджетът е актът, в който се предвиждат и узаконяват годишните приходи и разходи на държавата или на други сервиси, които законите подчиняват на същите правила“. Разходите на една държава не могат по никой начин, веднъж наредени, да останат завинаги в същия размер. Те се увеличават или намаляват според нуждите и обстоятелствата. Стане ли нужда да се увеличат разходите, трябва да се търси източник, от който да се получи потребната сума, за да се балансира с разходите, ако не се иска бюджетът да представи дефицит. Понеже приходите на една добре уредена държава са горе-долу известни, то за да се добие сумата, с която разходният бюджет може да надмине приходния, трябва или да се наложи някой нов данък, или пък да се увеличи размерът на съществуващите. Затова именно разходният бюджет се приготовлява навсякъде преди приходния и последният се регулира по такъв начин, щото ако се може, приходът да се уравни с разхода.

Държавният бюджет се приготовлява във Финансовото министерство от Счетната дирекция според частните бюджети, които ѝ са представени от другите министерства. Всяко министерство нарежда бюджета си, като вземе за основа предшестващия и направи измененията, които мисли за необходими, Финансовото министерство централизира всички в едно и приготовлява приходния, като се основе върху прибраните суми по предпоследния приходен бюджет.

Общият бюджет се състои от две части: приходния, подразделен според вида на данъците и други облози, а разходния по министерства и сервиси. Единият и другият са съставени с всичките нужни подразделения, придружени от обяснения, които оправдават увеличението или намалението на някои приходи или разходи. Приготвеният по тоя начин проект се представлява всяка година за разглеждане от Камарата, в началото на сесията ѝ. Проектът за 1883 г. съдържа: 1) едно изложение от финансовия министър върху финансовото положение на страната; 2) един законопроект от 32 члена с 13 таблици: а) таблица за обик-

новения разходен бюджет; б) таблица за прямите даждия, които трябва да се наложат като главна част и добавъчна; в) таблица, в която е определена сумата, що има да плаща всеки департамент за поземлен налог, личния налог за движими имоти, за врати и прозорци; г) таблица за приходите, на които окладите за 1883 г. могат се състави съобразно със съществуващите закони; д) таблица за специалните такси през 1882 г., които са причислени към прямите даждия (като такса върху билярдите, върху аптеките и пр.); е) таблица за прямите и тям подобни даждия в Алжирия; ж) номенклатура на даждията, които са узаконени за събиране през 1883 г., с обозначение законите, които ги определят; з) таблица за приходния бюджет; и) бюджет извънреден; й) таблица, по глава, за извънредните разходи по Министерството на общите сгради; к) разходите из специални ресурси; л) таблица, по глава, за специалните разходи; м) номенклатура за случаите, в които само може да се иска допълнителен кредит с указ; н) приходи, събирането на които е позволено през 1883 г., и пр. В тоя грамаден волюм[61] има една обща таблица за предлагаемия бюджет; едно сравнение между предполагаемите приходи и разходи; сравнение между предлагаемия и предидущия бюджет и пр.

Камарата избира бюджетарна комисия, състояща се от 33 членове, които се подразделят на подкомисии и всяка от тях се залавя с разглеждането бюджета на едно или две министерства. Бюджетарната комисия обръща най-сериозно внимание при изучването на бюджета; изисква всички необходими сведения от разните министерства за осветление на работата си и след като приготви рапорта си, представя го на разискване в общо заседание на Камарата. Камарата вотира бюджета член по член и всеки депутат има право да прави предложения било за увеличение, било за намаление на разходите по някои глави и даже да предлага съвършено нови разходи. От Камарата бюджетът се представя за разглеждане в Сената, който постъпва по същия начин, само че неговата бюджетарна комисия се състои от 18 членове. Щом се вотира в Сената, бюджетът се утвърдява от председателя на Републиката и влиза в законна сила.

До 1869 г. бюджетът е бил вотиран в разни времена по отдели, а понякога и по глави само. Оттогава обаче досега бюджетът се гласува член по член. Няма съмнение, че колкото вотирането става в по-крупни подразделения, толкова повече министерствата имат широк кръг за действие и следователно повече контролът върху изразходването на държавната пара става по-слаб и по-незначителен. Вотира ли се бюджетът по министерство, всеки министър има право да разполага с разрешените нему кредити както намери за добре и за каквито нужди желае. Вотира ли се по глава, той е длъжен да се ограничава в кръга, който му се предписва от всяка глава, без да може да употреби ни най-малка част от една глава за нужди, предвидени в друга глава. Вотира ли се бюджетът по член, кръгът на действията става още по-тесен. Следователно, колкото в по-малки подразделения се утвърдява един бюджет, толкоз контролът на законодателната власт по изпълнението му може да бъде по-строг, по-внимателен и по-полезен и по-голяма е гаранцията, че държавните суми ще се изразходват правилно. Освен това от 1891 г.[62] и тая свобода на правителството е отнета, понеже подобни операции не могат освен да произведат путаница[63]

[61] Волюм (фр.) – тук обем (б.р.).
[62] *1891 г.* – вероятно 1871 г. (б.р.).
[63] Путаница (рус.) – объркване, бъркотия (б.р.).

в отчетността. Оттогаз допълнителните кредити за предвидени в бюджета предмети или пък извънредни кредити за нужди, непредвидени в бюджета, са се разрешавали след постановление от Държавния съвет по доклада на Министерския съвет. Но подобни кредити трябвало е да се внасят за утвърждение от Законодателното събрание още в първите 15 дни от откриването му и за да се прекрати всяко злоупотребление при искането на подобни кредити, един закон от 12 януари 1876 г. е предписал, щото само чрез финансовия министър да се представляват подобни доклади, който ежемесечно съставя един общ за всички министерства. Законът от 13 юни 1878 г. е определил в една таблица всички предмети, за които може да се иска дъпълнителен кредит. Тая таблица се прилага ежегодно и в бюджетопроекта, който се внася в Камарата. Горните фази, през които е преминала привилегията на правителството да се ползва от допълнителни и извънредни кредити, показват какво внимание законодателят е обръщал, за да въведе колкото е възможно по-строг контрол и да улесни счетоводството, а в същото време да прекрати неправилните разходи, които в подобни случаи могат да се извършват. При всичко това самото правителство най-после е намерило, че при малко по-голямо внимание в приготовляването на бюджета и произвеждането на разходите допълнителните кредити са съвършено излишни, и затова Комисията, която в настояще преработва закона от 31 май 1862 г., ги е съвършено унищожила.

Третата задача на Централното бюро: „Приготовляването на разните финансови документи, които финансовият министър е задължен да представя пред законодателното тяло и Контролната палата“. Тия документи са: главният отчет за финансовото положение на държавата и законопроектът за сключването на всеки бюджет.

Главният отчет

Главният отчет, който представлява финансовият министър всяка година на Камарата, е основният документ, който резюмира всички операции през годината. Съдържанието и начинът за съставянето му са определени в началото на отчета, който централизира всички операции на разните финансови учреждения, извлечени от журнала и главната книга на Счетоводната дирекция.

Освен общото изложение по операциите на текущия бюджет отчетът съдържа специални ноти и таблици: за положението на бюджетите от 1814 г. насам, както са сключени и одобрени от Камарата; за дефицитите, които са се оказали по разните бюджети и са покрити с излишъци от последващите бюджети или други източници; за държавните консолидирани дългове; за операциите на Монетния двор; за заемите за мостове, канали и разни други съоръжения; за лихвите и амортизациите на железопътните компании; за наличните гаранции; за пенсиите и пожизнените ренти; за операциите на финансовите сервиси в Алжирия и пр.

Представеният в Камарата главен отчет се предава на специална комисия, избирана ежегодно, за да го разгледа и провери с всички документи, които му служат за основа. Съставеният от тая комисия протокол се обнародва заедно с приложения към него баланс на сметките от главната книга и резюме от журнала на Счетоводната дирекция, след което отчетът се изпраща в Контролната палата, която трябва да се произнесе дали той е съгласен с резултатите, намерени от нея при проверката на самите документи.

Законопроект за сключване на бюджета

Освен главния отчет Финансовото министерство приготовлява законопроекта за сключване на всеки изтекъл бюджет, който съдържа в разни таблици сключване според вида на приходите, констатираните за постъпления суми, постъпилите на бюджета суми и останалите за събиране при сключването на бюджетното упражнение, а за разходите всички разрешени в бюджета или с особени закони кредити, разходите, които са извършени от тях, и останалите неупотребени кредити, които трябва да се закрият, кредитите за разходи, останали неизплатени, които трябва да се пренесат в бюджета за следващото упражнение.

Дирекция за движението на фондовете

Задачата на тая Дирекция е: да бди, щото изплащането на разходите в цялата държава да се извършва навреме, и затова в касите на отчетниците трябва да има винаги необходимите суми за удовлетворение разходите. Разходите се извършват от предвидените в бюджета приходи, но понеже често се случва, щото през известни периоди от годината постъпленията у някои отчетници да са доста слаби и не могат да покрият разходите, или пък постъпленията у някои отчетници са много по-големи от разходите, които има да произвеждат, то поменатата Дирекция следи, щото според нуждата да дава заповеди за пренасянето на излишните суми в някои каси, там, гдето се усеща нужда от тях. За тая цел Дирекцията си служи с Банк дьо Франс, в която се внасят излишните суми било в Париж, било в департаментите, и превежда нужните суми, гдето се окаже необходимо, разбира се, по предложение на Дирекцията. Случва се понякога постъпленията да са толкова слаби, щото не могат да удовлетворят държавните разходи, в тия случаи пак Дирекцията за движението на фондовете интервенира и ако е необходимо сключването на заем, тя изучава въпроса и се грижи, щото заемът да се сключи при най-сгодни за държавата условия.

Дирекцията за движението на фондовете събира от всички министерства ведомости за сумите, които ще им са нужни за разход през всеки месец, и представя на председателя на Републиката декрет, който определя количествата, за които всеки министър има право да издава парични искания през месеца. За да се не превишат разрешаваните по тоя начин кредити, Дирекцията държи за всяко министерство един регистър, в който записва всички прями искания и всички делегации, които ù се представят, а всички министерства са задължени непременно да ги изпращат, понеже без визата на тая дирекция нито едно ковчежничество не може да отпусне ни най-малката сума. В поменатите регистри фигурират по глава, в една колона, разрешаваните за разход кредити, в друга асигнованите суми, в трета унищожените суми. Щом книговодителите получат изпратените от министерствата парични искания, удостоверяват се по регистрите има ли свободен кредит и не превишава ли се свободната сума. Ако има, исканията се записват, визират и изпращат по принадлежност, ако ли не, връщат се на министерството, което ги е издало. Паричните искания, изплащани от Централната каса, се изпращат всеки ден, а ония за ковчежничествата се задържат и представят отпосле в Счетната дирекция, а на съответните ковчежничества се изпращат всеки 10 дни извлечения, рекапитулирани в описи, с които им се разрешава да изплащат сумите по известията на разните министерства или на второстепенните разпоредители, които известия ще им се представят от лицата, които има да получават суми, разбира се, придружени от означените в тях оправдателни документи.

Ако при издаването парични искания или делегации някое министерство по погрешка е отнесло кредита вместо по един параграф в други или вместо в едно ковчежничество в друго, или по някоя причина едно парично искане трябва да се унищожи, или пък част от някоя сума трябва да се закрие, то в такива случаи министерствата съставят определените за тая цел бордера и ги изпращат в Дирекцията, за да даде потребните наставления на ковчежничествата, като в същото време извърши нужните операции по регистрите си, а след това изпраща бордерата в Счетната дирекция. Паричните искания и делегациите, веднъж подписани от надлежния министър, не могат под никакви условия да се поправят. Те остават непокътнати, а сторените в тях погрешки се изправят чрез сторно (*virement de comptes*) в Счетната дирекция.

Всеки месец разните министерства изпращат в Дирекцията за движението на фондовете извлечение, което представлява положението на кредитите по всяка глава от бюджета му. Тия извлечения се сравнявят с регистрите на Дирекцията и ако съществува някоя разлика, трябва да се проверят самите книги.

Тия са накратко по-главните и съществени атрибути на Дирекцията за движението на фондовете, които са разпределени между четири бюра.

Дирекция за държавните дългове

Дирекцията за държавните дългове, състояща от седем бюра, се занимава с пенсиите, наличните гаранции и държавните дългове. Бюрото за пенсиите следи за прилагане на законите по всеки вид пенсия; съставлява ведомостта за размера на пенсията на всеки чиновник по Финансовото ведомство, след като прослужи определеното от закона време, която се представя за одобрение от Държавния съвет; ревизира ведомостите за пенсиите по другите министерства; записва всички разрешени пенсии в главната книга и се разпорежда за изплащането им от надлежащите ковчежници; подновява пенсионните книжки, когато някои се изгубят, или пък срокът, през който имат сила, е изтекъл; представя нужния отчет на Контролната палата.

Пенсиите

Във Франция съществуват 11 вида пенсии, определени с особени закони. Най-последният закон върху цивилните пенсии е от 9 юни 1853 г. До това време повечето от учрежденията са имали образувани отделни каси, в които са се събирали удържаните от техните чиновници суми, от които им са определяли отпосле пенсия. Законът от 1853 г. е закрил всички тия каси, на брой 24, които са внесли в съкровището находящите се у тях суми, и е положил еднообразие при определяне пенсии, плащани от държавата. В закона е било предвидено за прослужения срок до обнародването му пенсията да се смята по стария закон. В съществуващия сега закон най-съществените постановления са: всеки чиновник е обязан да внася за пенсия: 1) 5% от всички суми, които той получава като редовна заплата или възнаграждение; 2) заплатата за първия месец, ако постъпва за пръв път на служба; 3) разликата за първия месец между старата и новата заплата, когато се повишава на нова длъжност; 4) удръжките от заплатата му във време на отпуск, отсъствие от служба или за дисциплинарно наказание.

Учителите, на които се плаща част от държавата и част от общините, внасят за пенсия без разлика 5 на сто от цялата сума, която получават. От министрите, префектите, супрефектите, членовете на Държавния съвет и помощниците на

министрите не се удържа нищо от заплатата, но имат право да получават пенсия, която не може да надмине 6000 франка.

Времето, което трябва да прослужи едно лице, за да добие право на пенсия, е 25-годишна служба и 50 години възраст, ако е на активна служба, сиреч ако длъжността му е да се намира повечето в обиколка, а 30 години служба с 60 години възраст, ако е на заседна служба. Изключения обаче правят за лицата, които са се разболели на служба и не са в състояние да продължават. Те могат да бъдат пенсионирани на 45-годишна възраст и с 15-годишна служба.

Пенсията се пресмята върху средното число на сумите, които чиновникът е получавал през последните шест години било като заплата, било като добавъчни и пр., и сумата се определя, като се вземе 60-ата част от средното число за всяка прослужена година. В никакъв случай обаче пенсията не може да надминава 3/4 от средното число на заплатите през последните 6 години, нито определения от закона максимум.

Удръжките от заплатата за сметка на пенсията се извършват от отчетниците, които изплащат паричните искания за заплатите на служащите. Сумите, които трябва да се удържат, са пресметнати в требователните ведомости, но паричното искане се издава за цялата сума; отчетникът, макар и да изплаща само чистата сума, която имат да получат служащите, записва на разход цялото количество бруто, а в същото време отбелязва на приход удържаната за пенсия част, като издава и потребната квитанция. Удръжките се записват на приход без никакви подразделения и подробности.

В бюджета се предвиждат суми както по прихода от удръжките, тъй и по разхода за разрешените пенсии. За да се определи пенсията на всеки изслужил чиновник, той трябва да представя: а) кръщелно свидетелство; б) удостоверение за местожителството си; в) препис от послужния си списък, заверен от учреждението, в което е служил. Тоя списък съдържа: името и презимето му; деня на раждането му; времето, когато е постъпил на служба; всички градации, през които е преминал; времето и мотивите на преставането му да служи; и заплатата, която е получавал през последните шест години. Веднъж представените документи признати за верни, министерството, под ведомството на което се е намирал чиновникът, пресмята и определя размера на пенсията. Съставният лист за всяка определена пенсия, придружен от всички оправдателни документи, се изпраща на финансовия министър, за да го провери и одобри, ако няма някои неправилности. След като се удостовери от финансовия министър, Дирекцията за държавните дългове го връща на съответния министър, за да го представи на одобрение от Държавния съвет, а подир това приготовлява и поднася декрет председателят на Републиката, който декрет трябва да е приподписан и от финансовия министър. Утвърденият от председателя на Републиката декрет се обнародва в „Държавен вестник“, съответното министерство връща цялото дело по пенсията в Дирекцията за държавните дългове, за да се запише в главната книга и издаде пенсионният лист, което изпраща на интересуващото се лице направо, ако е по Финансовото ведомство, или чрез съответното министерство, ако е в друго ведомство. В същото време се прави разпореждане до надлежния ковчежник за редовното изплащане на пенсията.

В Дирекцията се водят само два главни регистъра относително пенсиите, а в ковчежничествата – един. Всички разрешени пенсии се записват една по една

по пореден номер в главния регистър, който съдържа в особени колони името, презимето и службата, която е заемал най-после пенсионерът, датата и мястото на рождението му, годишната му пенсия, времето, от което почва да я получава, департамента, гдето се е установил, номера и датата на „Държавния вестник“ и на декрета, с който се определя пенсията, номера и датата на регистъра, в който се записва заличаването поради смъртта или прекратяването на пенсията, ако лицето не се е явило в разстояние на три години да я получи. Вторият регистър служи да се класират пенсиите по ковчежничествата, които са натоварени да ги изплащат. За всяко ковчежничество се отваря особена партида, в която се записват една по една всички съобщени на ковчежника пенсии, както и измененията, които претърпяват. Всяка страница от тоя регистър е разделена на две части: дебит и кредит. На кредита се записват разрешените пенсии за изплащане във всяко ковчежничество, а на дебитите – погасените и прекратените. Ако изплащането на някоя пенсия стане нужда да се пренесе от едно ковчежничество в друго, сумата се записва на дебит в сметката на ковчежничеството, което я закрива, а на кредит в сметката на онуй, което ще почне да я плаща. Всеки три месеца сметките в тоя регистър се приключват и се праща на всеки ковчежник извлечение от неговата, което му показва измененията, които са претърпели пенсиите през течението на трите месеца.

В началото на годината Дирекцията съставлява ведомост за сумите, които са нужни на всеки ковчежник за изплащане записаните у него пенсии, и препраща ведомостта в Дирекцията за движението на фондовете, която открива нужния кредит за всяко ковчежничество. За новите пенсии, които се разрешават отпосле, Дирекцията съставя и изпраща допълнителни ведомости всеки три месеца.

Всяка година Дирекцията е обязана да представлява в Контролната палата извлечения из регистрите си за всички нови пенсии, разрешени през годината, както и за всички погасени поради смърт или неявяване. Освен това годишният отчет на Финансовото министерство, както и бюджетопроектът, трябва да съдържа по министерство: за какъв вид пенсии и в какъв размер са изразходвани разрешените кредити; положението на вписаните пенсии до 31 декември на изтеклата година, за прослужено време преди 1 януари 1854 г. и положението на разрешените пенсии от 1854 г. насам.

Гаранциите

Бюрото за гаранциите има за задача: да следи за изпълнението законите относително наличните гаранции; да записва в главния си регистър внесените в ковчежничествата гаранции и да издава надлежните удостоверения на вносителите; да съставя годишните ведомости за изплащане лихвите на гаранциите и ведомости за връщане сумите на чиновниците, които се уволняват от служба; да води отчетността и преписката относително гаранциите.

Съгласно Закона за отчетността никой чиновник не може да постъпи в изпълнение на длъжността си, докато не удостовери, че е внесъл в съкровището изискваната гаранция. С някои малки изключения всички почти чиновници, от които се изисква гаранция, са обязани да я внасят в налични суми, за които държавата им плаща годишна лихва 3%. Наличните гаранции се внасят в Централната каса в Париж или при главните бирници в департаментите. Всеки месец се изпраща в Дирекцията на държавните дългове ведомост за постъпилите от гаранции суми, в която ведомост са изложени: датата на внасянето; името и длъжността на вно-

сителя; местожителството му и внесените суми. Издадената от ковчежничеството разписка се изпраща от чиновника в министерството, на което е подведомствен, а то от своя страна я изпраща заедно с декрета за назначението му в поменатата Дирекция. Свидетелствата се представят от бюрото в централния контрол, който ги записва в регистрите си, визира свидетелствата и ги изпраща по принадлежност.

Ако някой чиновник се премести от един департамент в други на същата длъжност с по-голяма заплата или пък се назначи на нова длъжност, той е обязан да внесе допълнителна сума за разликата между гаранцията на първата и втората длъжност, в който случай му се издава ново свидетелство за цялата сума и последната се вписва отново в регистъра под особен номер, а старата сметка се затваря.

Когато един чиновник се уволни от служба и поиска да му се върне гаранцията, той е обязан да представи чрез началството си изискваните от закона документи заедно с издаденото срещу гаранцията му удостоверение и бюрото, след като ги провери, разпорежда се да се издаде потребното парично искане за връщане сумата от надлежното ковчежничество, като уведоми в същото време централния контрол, за да затвори сметката. Ако лицето е подсъдимо прямо на Контролната палата, докато последната не се произнесе окончателно върху отчетите му, връща се от гаранцията само двете трети.

Дирекция за спорните дела, статистиката и откриване кредити по Финансовото министерство, законодателните тела, председателя на Републиката и Контролната палата

Тая дирекция обема три съвършено разнородни отделения, които се управляват от четирима бюроначалници под ведомството на директора.

Отделението за спорните дела разглежда всички спорове по финансовата част, които са представени било от другите министерства, било от разните дирекции и администрации на Финансовото; разрешава трудностите, които се би оказали при прилагането или тълкуването на законите, декретите и правилниците относително спорните дела; взема мерки за прибиране дължимите на съкровището суми от отчетниците или други лица; приема и връща гаранциите в недвижими имоти и ренти; записва и заличава привилегиите, които някои лица имат, след съкровището, върху наличните гаранции на отчетниците.

Отделението за статистиката и сравнителното законодателство е учредено от 1877 г. и има за цел да събира и публикува ежемесечно статистически данни и документи относително разните финансови и икономически въпроси, които са на дневен ред във Франция и в чужбина, и отнасящи се до държавните приходи и разходи. За тая цел то си доставя нужните материали от разните дирекции и администрации в Министерството и е в сношение с по-главните задгранични статистически учреждения.

Отделението за кредитите се занимава с приготовляването на частния разходен бюджет за Финансовото министерство, като взема за основа доставените му сведения от дирекциите, които са под ведомството на финансовия министър, и с разходите по законодателните тела, които му се представят от квесторите на Сената и Камарата; със съдържанието на председателя на Републиката; с разходите за Контролната палата. Това отделение приготовлява закона за подразделението по статии на вотираните в бюджетопроекта кредити по представените нему от горепоменатите учреждения сведения. То кореспондира чрез министъра

с парламентарните комисии за всичко, що се отнася до разходния бюджет на Финансовото министерство.

Това отделение приготовлява ежемесечно ведомост за сумите, които ще му са необходими за разходите през следващия месец, и я изпраща най-късно до 25-о число в Дирекцията за движението на фондовете, която централизира представените от всички министерства и с един указ ги представя на утвърждение от председателя на Републиката. Сведенията за тая ведомост се доставят на отделението пак от всички дирекции на Финансовото министерство, а последните получават за това ежемесечно ведомости от подведомствените тям учреждения. Тая операция има за цел, щото Дирекцията за движението на фондовете да знае предварително каква сума ще е нужна във всеки департамент и на всеки отчетник за изплащане паричните искания, които има да му се представят, и ако вижда, че наличността на някого, заедно с постъпленията, които ще прибере, са недостатъчни, разпорежда се, за да му се доставят фондове било от Банката, било от други отчетници.

Отделението за откриване кредитите приготовлява всички прями парични искания и делегации за разходите на Финансовото министерство. За тая цел разните дирекции му изпращат ведомости, които съдържат: за прямите парични искания – означение на лицата, в полза на които трябва да се издадат исканията, както и всички документи, които оправдават разхода, а за делегациите – общите суми по глава, параграф и статия от бюджета, които трябва да се турят в разположение на второстепенни разпоредители. Ведомостите, с които се искат кредитите, остават в отделението, гдето се номерират и записват в особен регистър.

Паричните искания биват два вида: *прями* парични искания, които министрите издават непосредствено в полза и в името на един или няколко кредитори на хазната, и делегации, чрез които министрите турят известни суми в разположението на втори лица, наречени *второстепенни разпоредители*, които от своя страна издават прями парични искания в полза на разни кредитори.

Отделението за откриване кредитите проверява изпращаните от разните дирекции ведомости и оправдателни документи. След като се увери, че исканите кредити са съобразни с подразделенията на бюджета и има свободни суми, и оправдателните документи отговарят на изискваните условия от Закона за счетоводството и Правилника за разходите на Финансовото министерство от 1866 г., приготовлява прями парични искания или делегации и ги поднася за подпис на министъра, като ги придружи и от едно кратко извлечение за останалите свободни суми по глава или по параграф от бюджета. Ако ли пък забележи някоя неправилност, връща ги, като изложи мотивите си и укаже поправките, които трябва да се направят. Всяко парично искане или делегация съдържа: годината, отдела, главата и параграфа от бюджета, както и сумата, която трябва да се плати. Понеже първата грижа на Отделението, щом получи някоя ведомост за отваряне кредит, е да се увери дали по означения параграф и статия от бюджета има свободни суми, то в началото на всяка финансова година отваря в един регистър особени сметки и вписва вотираните в бюджета суми по параграфи и статии, към които прибавя всички допълнителни или извънредни кредити, разрешени отпосле с особени закони. Освен това то записва едно по друго всички парични искания и делегации, издавани от сумите на всеки параграф и статия; тъй щото, когато иска да се увери дали има свободен кредит по някой параграф и статия, няма освен да събере общата сума на всички издадени парични искания и да

я спадне от разрешените с бюджета ù или особени закони кредити. Разликата ни показва дали има още свободен кредит, или е отпуснато повече, отколкото е разрешено.

След като се подпишат от министъра, паричните искания и делегациите се номеруват и изпращат в Дирекцията за движението на фондовете (всички министерства изпращат паричните искания и делегациите през тая Дирекция), която ги записва тоже в особени регистри, като се увери, че откриваните с тях кредити не превишават разрешените по законодателен ред суми за всички параграфи и статии.

Отделението за откриване кредитите изпраща на заинтересованите лица известия за издадените в тяхно име парични искания или делегации, а в същото време уведомява съответстващите дирекции, че исканите от тях кредити са открити комуто следва. В отделението се водят: журнал, главна книга и спомагателни книги. Главната книга съдържа само общи сметки, без подразделения, а всички подробности се съдържат в спомагателните книги. Всеки месец отделението е длъжно да извлича из главната си книга един общ баланс, придружен с извлечение из спомагателните книги, за разходите по параграфи и статии, които изпраща в Счетната дирекция, за да впише резултатите в своите книги. Спомагателните книги са: регистър за констатираните права; контролен регистър за законодателните кредити; регистър, в който се записват едно по едно всички парични искания; регистър, в който се класират всички асигновани суми според отчетника, който ще ги изплаща; регистър, гдето се отбелязват изплатените парични искания; и регистър, гдето се вписва действителният разход през всеки месец по параграф и статия.

Спомагателните книги съдържат подробно всички елементи, необходими за журнала и главната книга; Отделението за откриване кредитите съставя по искането на разните дирекции ведомостите за унищожаване някои искания, за връщане суми, за отнасяне някои суми от една глава в друга и за откриване някой кредит отново, разбира се, след като провери представените за тия операции оправдателни документи. Поменатите ведомости се изпращат в Счетната дирекция и в Дирекцията за движението на фондовете, които вземат мерки, за да се извършат необходимите операции било в книгите на отчетниците, било в книгите само на дирекциите.

Отделението изпраща до второстепенните разпоредители, след сключването бюджета, известия, които обозначават кредитите, що трябва да се закрият, понеже не са били употребени до 31 август втората година от упражнението на бюджета. Същото приготовлява законопроекта за сключването разходния бюджет на Финансовото министерство. То приготовлява привременната ситуация от текущия бюджет на 31 декември всяка година, както и изискваните документи, които изпраща в Счетната дирекция. То приготовлява законопроектите или указите за допълнителните или извънредните кредити по Финансовото министерство, след като докладите на съответните директори са разгледани и одобрени от финансовия министър. То следи за измененията, що стават в персонала на Централното управление, като вписва в особена книга станалите през всеки месец увеличения или намалявания във всяка дирекция, за да може да се контролират требователните ведомости за съдържанието на служащите. То събира и представя в Счетната дирекция обясненията от всички дирекции върху

забелязаните от Контролната палата нередовности, които обяснения се обнародват, заедно с ония на другите министерства, в рапорта на Палатата до Камарата.

Финансовата инспекция

Финансовата инспекция във Франция има следния състав: 13 главни инспектори, 56 инспектори от I, II, III и IV клас, по 14 във всеки клас; и 14 подинспектори, всичко 83 души. Инспекторите всяка година извършват редовни обиколки, които почват през май и продължават до ноември месец. Относително надзора Франция е разделена на 11 окръга. Във всеки е определен по за три години един главен инспектор, който приготовлява маршрута на обиколките и показва учрежденията, които трябва да се ревизират. Под негово ведомство са поставени: един първокласен или второкласен инспектор, който проверява главните финансови учреждения в департамента, и двама инспектори от разни класове и един подинспектор, които контролират действията на всички други финансови служащи. Финансовите инспектори са обязани: 1) да проверяват касите и отчетността на всички финансови и други служащи, които боравят с държавни и обществени суми или със суми, принадлежащи на благотворителни заведения; 2) да изложат в актове всеки дефицит, указан в касата на отчетника, както и всички нарушения и отклонения от законите, правилниците и други разпореждания на финансовата администрация; да отстраняват в случай на нужда всеки отчетник и да вземат всички мерки, определени от законите, правилниците и циркулярите, за опазване поверените на отчетниците суми; за всяка проверка инспекторите съставят актове върху приготвени за това листове, състоящи се от пет колони. В първата колона инспекторът излага всичко, що е намерил при проверката; във втората проверяваният отчетник дава обяснения и отговаря върху изложените от инспектора нередовности; в третата инспекторът вписва новите си забележки върху обясненията на отчетника; четвъртата съдържа бележките на главния инспектор, а петата е предназначена за забележките на администрацията, под ведомството на която се намира ревизираният отчетник, върху бележките и предложенията на инспекцията.

Рапортите на обикновените инспектори се централизират от главния инспектор в един общ рапорт за всички еднородни учреждения в департамента. Той формулира от своя страна забележките си, както и реформите, които намира за необходимо да се въведат. Общия рапорт се изпраща във Финансовото министерство, гдето се разглежда от Отделението на главната инспекция, и се съобщава на надлежните администрации и дирекции, които, след като вземат указаните от инспекцията мерки или пък направят своите забележки, връщат го през същия канал на главния департаментален инспектор, който със забележки връща рапортите на всеки обикновен инспектор. От ноември до май месец, когато няма обиколки, инспекторите се намират под разположението на Финансовото министерство, което им определя разни занятия по финансовата част.

Централната каса

Централната каса е главно ковчежничество на Сенския департамент, с много повече операции, които се произвеждат в столичния град. Относително събиране приходите в тоя департамент има особен централен бирник, който съсредоточава в книгите си операциите на всички главни и обикновени бирници, без обаче да получава от тях каквато и да било сума. Всички прибирани от тях

приходи се внасят направо в Централната каса за сметка на централния главен бирник, комуто представят за удостоверение издадените от касата квитанции. Централната каса е като резервоар, гдето се събират всички излишни фондове на департаменталните главни ковчежници, от които се разпращат навсякъде посредством Банк дьо Франс необходимите суми за усилване фондовете на ония ковчежничества, наличността на които е недостатъчна да изплати представящите се в тях разходи. Централната каса в същото време изплаща парични искания, които се издават от Дирекцията на държавните дългове за рентите; тя издава и съкровищните бонове, когато правителството има нужда да направи някой летящ дълг (*dette flottante*), за да си достави суми, докато се съберат даждията или пък направи редовен заем.

Хранилището на Централната каса се затваря с два ключа, единият от които се пази от касиера, а другия от централния контрольор. Всяка сутрин касиерът предава в присъствието на контрольора необходимите за разход през деня суми и вечерта прибира всичките неизразходвани. Разходът се произвежда обикновено в 12 отделни гишета, които в екстрени случаи се увеличават до 17. При всяка каса има един представител от страна на главния контрольор, който записва един по един всички разходи, що произвежда гишето му, тъй щото едни и същите операции се записват от разни лица в еднакви регистри, които всеки ден се сравняват. За отчетността си Централната каса държи почти същите книги, както главните ковчежници, и представлява същите ведомости във Финансовото министерство.

Дирекция на кабинета, персонала и материала

Кабинетът на министъра се управлява от един началник, който отваря писмата, що пристигат на името на министъра; приема и изпраща телеграфическите депеши; сношава се с редакцията на „Държавния вестник“; разглежда ходатайствата за аудиенции при министъра; и приготовлява списъците за назначаване тютюнопродавците, прошенията и документите, които се разглеждат от специална комисия.

При кабинета има Отделение за персонала, управлявано от един подначалник, който приготовлява указите и приказите за назначаване служащите в Министерството, финансовите инспектори, служащите по прямите и косвените даждия и пр., които се назначават от председателя на Републиката или от министъра, и указите за служащите в Контролната палата. Друго отделение има за задача: да редактира законопроектите, които се искат от министъра; да съставя отговорите, когато се изисква мнението на министъра върху някои въпроси; да приготовлява преписката, която министърът води с Камарата и разните комисии, и да разглежда и дава обяснения върху прошенията, които са подадени в Камарата и препратени в Министерството, и пр. За всичко това отделението събира необходимите сведения и обяснения от надлежните дирекции. Същото отделение купува нужните за Министерството книги и абонира вестници и периодически списания; пази архивите на Министерството и оригиналите на всички декрети, постановления, рапорти, решения и пр. по цялата финансова администрация. Щом се получат поменатите документи, записват се в специален регистър според документа. Същото отделение държи инвентарите за мебелите на Министерството; доставя чрез търг нужните материали; отдава поправките на зданията и пр., най-после нему е възложено

още надзорът и управлението на служащите, които са назначени за пазене и чистене зданието на Министерството.

Държавният подсекретар

Тая длъжност е учредена през 1879 г. Неговите атрибути са почти същите, както и на началник-кабинета, но само относително служащите по финансовите администрации, които не се назначават от министъра или председателя на Републиката. Той приема също предложенията на директорите относително висшите чиновници, които се назначават от министъра или председателя на Републиката, и ги представя на министъра заедно с писменото си мнение. Той кореспондира с директорите, за да им иска необходимите на министъра сведения; той се изпраща понякога от министъра в Камарата или Сената, за да защищава всички въпроси, отнасящи се до финансовите администрации; най-после, в отсъствие на министъра той подписва всичката преписка до същите администрации.

Контролната палата

Контролната палата, състояща от три камари и един паркет[64], има: един първи председател; трима председатели на камарите; осемнадесет съветници (по 6 за всяка камара); осемдесет и шест докладчици (26 от първи клас и 60 от втори); двадесет и пет помощници; един прокурор; един главен секретар; пет помощници на секретаря; един секретар на първия председател; и един секретар в паркета. Освен гореизложените длъжности има още един адвокат и един заместник на прокурора, но те се изпълняват първата от някой първокласен, а втората от някой второкласен докладчик.

Обязаностите на председателите, прокурора, секретаря, съветниците и докладчиците са определени в закона от 28 септември 1807 година.

Контролната палата е върховно съдилище, което заема първото място след касацията и има същите прерогативи.

Председателите и членовете на Палатата се назначават до живот от председателя на Републиката. Първата камара на Палатата проверява сметките относително държавните приходи; втората ония относително разходите, а третата проверява приходите и разходите на департаментите, общините и други учреждения, отчетниците на които са подсъдими на Палатата. Според чл. 375 на декрета от 31 май 1862 г. подсъдими на Палатата са: главните ковчежници и централният бирник на Сенския департамент; бирниците по региструване актовете, тимбрите и държавните имоти; главните митарствени бирници; главните бирници на косвените даждия; главните пощенски бирници; ковчежниците в колониите; ковчежниците; митнишките бирници; бирниците по региструването; пощенските главни бирници; бирниците на косвените даждия; централният касиер; централният изплащач на дълговете; икономите в лицеите; касиерът на Държавната печатница; централният касиер на депозитите и пр., и пр. Освен това Палатата проверява сметките на общинските бирници и на благотворителните учреждения, приходите на които надминават 10 000 франка. Ако са по-малки, проверяват се от префектурните съвети.

Освен отчетниците, що боряват с налични суми, подсъдими са на Палатата и ония, които се занимават с приемането и разходването на материали, като: централният магазинер на гербовите хартии и марки; директорът за фабрикуването

[64] Паркет (фр.) – тук вероятно прокурорски надзор или прокуратура (б.р.).

пощенските марки; антрепозиторите на тютюните; централният магазинер на материалите по косвените даждия; магазинерът на Държавната печатница и пр.

Палатата контролира също и материалите по Военното министерство и Марината. Както видяхме в атрибуциите на Счетната дирекция при Финансовото министерство, всички отчетници, които са подсъдими на Палатата, изпращат ежемесечно ведомости за приходите и разходите си, както и оправдателните документи по разхода, а в края на упражнението годишния си отчет, придружен от всички оправдателни приходни документи. Счетната дирекция, преди да ги изпрати в Палатата, е обязана да ги разгледва предварително; да изиска всички оправдателни документи, които липсват; да състави резюмета върху операциите на всеки вид отчетници; с една реч, да приготви всичко, което е неизбежно за по-бързата, по-лесната и по-полезната проверка на Палатата. Годишните отчети се изпращат в Палатата на две части и на два пъти. Едни за операциите на отчетниците относително втората година от всяко изтекло упражнение, а други за операциите през първата година на текущото упражнение. Отчетите и документите на централния касиер се изпращат направо в Палатата, без да преминават през Финансовото министерство, а ролята на Счетната дирекция относително проверката на документите се извършва от централния контрол, който проверява всички операции на касиера. Годишните отчети трябва да се изпратят от отчетниците в Счетната дирекция: първата част най-късно до 20 октомври на втората година от упражнението, а втората част в края на февруари следващата година. Дирекцията е обязана да ги представи на Палатата най-късно до 30 ноември втората година от упражнението и до 1 май следващата година. Отчетниците във всеки случай трябва да не просрочват определения срок, защото са подложени на глоби от 10 до 100 фр. за всеки просрочен месец.

Щом се получат отчетите от секретаря на Палатата, записват се един по един в особен регистър, след което се разпределят за проверяване от председателя между разните докладчици, като се вземе във внимание, че същият докладчик не може да проверява два пъти наред сметките на същия отчетник, както един и същи съветник не може да докладва два пъти наред върху сметките на същия отчетник. При разпределението на отчетите председателят означава още на всеки докладчик в коя камара ще трябва да представи отпосле рапорта си. Ако някои сметки изискват при проверяването им участието на няколко докладчици, първият председател назначава едного от I клас, който да ръководи операциите, комуто всички други представят забележките си върху проверените от тях части, въз основа на които той съставя рапорта си за Камарата. В такъв случай всички участващи в проверката трябва да присъстват в Камарата при разглеждането на общия рапорт.

Докладчиците проверяват отчетите, като сравняват приходите с докладните ведомости и други основи, които са послужили за постъпленията, като имат предвид законите, които са определили размерите. Относително разходите проверката е много по-сложна и по-трудна, понеже трябва да се следи всеки разход дали е отнесен към съответния бюджет, министерство, глава и параграф; дали паричните искания са издадени законно и комуто се следва; дали всеки разход е оправдан с изискваните от законите и правилниците оправдателни документи; дали последните са съставени по установените форми и заверени ли са от надлежните лица; дали са пресметнати вярно всички означени в тях суми и дали действително са доставени или извършени изложените в тях предмети и пр., и пр. Няма съмнение, че практиката е първото почти условие за бързото и правилно проверяване

на разните отчети, които според вида на приходите и разходите изискват разнообразни оправдания. Съществените документи, които трябва да оправдават приходите и разходите, са определени в издадените закони и правилници.

Ако докладчиците срещнат някои нередовности и погрешки в отчетите или оправдателните документи, те вземат нужните забележки, които излагат в рапорта си, след като проверят целия отчет, който им е възложен.

Докладчиците представят рапортите си на председателя на Камарата, която им е указана, а последният го предава на един от съветниците, който е длъжен да се удостовери: дали докладчикът е проверявал сам отчета; дали указаните от него неправилности и незаконности са основателни, и след като разгледа лично няколко места от проверения отчет, да види дали докладчикът е проверил внимателно всички части. Като извърши това, съветникът с мотивиран рапорт внася отчета в Камарата на разискване, придружен от рапорта на докладчика и проверителя. Камарата разглежда и разисква възбудените в рапорта въпроси, като изслуша предварително мнението на докладчика, и според случаите постановява в какво положение е намерен отчетът на всеки отчетник. Постановлението, съставено от докладчика, подписано от него, от председателя на Камарата и първия председател на Палатата, се предава на секретаря заедно с отчета и всички документи и се съобщава административним образом на отчетниците, като в същото време главният прокурор изпраща един екземпляр на финансовия министър.

Понеже отчетниците не присъстват при разглеждането сметките им и постановяването на Камарата върху тях и нямат възможност да дадат необходимите обяснения, то първото постановление на Палатата се счита за привременно и всеки отчетник има право в продължение на два месеца да даде обяснения по възбудените срещу него обвинения, да изпрати документите, които липсват, да поправи чрез надлежните лица документите, които са се оказали нередовни, и пр. В такъв случай Палатата разглежда представените обяснения и документи и ако ги намери за основателни, отменява привременното си постановление. Ако ли отчетникът не направи никакви забележки, не достави никакви обяснения, или пък представените се намерят от Палатата неудовлетворителни, последната чрез второ, окончателно постановление решава дали сметките представят дефицит, излишък или са верни. В последните два случая тя освобождава отчетника от всякаква отговорност и се разпорежда за връщането на гаранцията му и да се вдигне запорът, ако е имало, над неговите имущества, а в първия случай тя го осъжда да внесе сумите, които липсват, или разходите, които са признати за неправилни. Изпълнението постановленията на Палатата се преследва от финансовия министър.

Отчетниците, както и министрите, които се мислят за неправилно присъдени от Палатата, имат право да подават в разстояние на три месеца от издаването на окончателното постановление касационна жалба в Държавния съвет, и то само ако намират, че Палатата е превишила властта си или нарушила някои форми от закона. Ако Държавният съвет касира постановлението, връща го за повторно разглеждане пак в Палатата, гдето се предава на Камара, която не е участвала при първото проверяване. В случай че някои от членовете и на тая Камара са взели участие, те се отстраняват.

Без да се гледа, че Палатата е издала окончателно постановление върху някой отчет, ако заинтересованият отчетник изнамери отпосле документи, които оправдават част от сумите, било пък че главният прокурор открие погрешки, опу-

щения или два пъти записвани някои суми, Палатата може да ревизира отчета, като предварително се произнесе, че допуща или не ревизирането, а после издава ново постановление. Ако при проверяването на сметките Палатата открие злоупотребление или фалшивост от страна на някой отчетник, тя уведомява незабавно финансовия министър и на правосъдието, които се разпореждат за отдаване обвиняемото лице под съд.

Споменах по-горе, че на Палатата е възложено проверяването сметките относително общинските приходи и разходи, както и ония на разните благотворителни заведения, ако те надминават 30 000 фр. Тия сметки се проверяват по същия начин, както и държавните. Палатата служи като апелация относително същите сметки, разгледани от префектурните съвети, когато приходите и разходите не са надвишавали 30 000 фр. Апелационната жалба се подава в Палатата в разстояние на три месеца от постановяването на Съвета било от отчетниците, било от самите учреждения. След като Палатата провери всички отчети и документи на отчетниците, тя е длъжна да ги сравни с представените от Финансовото министерство резюмета относително операциите на всеки вид отчетници, както и с общия отчет на Финансовото и частните отчети на всички министерства. Резултата от туй сравнение тя излага в своята декларация, която ежегодно произнася в публично заседание и в която констатира сходството между индивидуалните сметки на отчетника и всяко резюме. Декларацията се състои от две части, както и отчетите на отчетниците: една върху операциите през първата година на упражнението, а втора върху общите операции на цялото упражнение. Едната и другата са придружени от обяснителни таблици, в които се прави сравнение между представените от министерствата резултати и намерените от Палатата при подробното проверяване отчетите и документите. Произнесената по тоя начин декларация се изпраща от Палатата във Финансовото министерство за напечатване и представяне в законодателните тела, макар и да е сключен окончателно бюджетът, върху който се отнася. Освен това Палатата е обязана да представя ежегодно рапорт на председателя на Републиката, в който излага общите резултати на действията си през годината, както и всички реформи и подобрения, които тя намира необходими да се въведат в счетоводството на разните учреждения. Рапортът се отпечатва в същия волюм[65] заедно с декларациите, в които са изложени и всички обяснения, които министерствата считат за необходимо да направят по разните забележки и неправилности, които Палатата е констатирала в декларациите си върху сметките и отчетите им.

От всичко изложено се вижда, че задачата на Контролната палата може да се резюмира в следното:

1) да контролира отчетите на всички отчетници, които законите са подложили на нейната юрисдикция;

2) да разглежда апелативните жалби против издадените решения от префектурните съвети относително отчетите на общините, благотворителните заведения и пр., които не са подсъдими на Палатата;

3) да произнася ежегодно декларация относително положението, в което е намерила проверените от нея отчети, сравнени с ония на министрите;

4) да изложи в рапорт до държавния глава общия резултат на действията си през годината и реформите, които намира необходимо да се въведат в счетоводството.

[65] Волюм (фр.) – тук: том, книжно тяло (б.р.).

Финансовото министерство в България

Управлението на държавното съкровище в България е поверено на финансовия министър, който има за свои помощници главния секретар и началниците на отделенията.

Съставът на служащите във Финансовото министерство, както и във всички подведомствени нему учреждения, е подчинен прямо на министъра.

Съставът на служащите в отделенията се намира под прямия надзор и контрол на съответните началници-отделения.

Финансовото министерство се състои от четири отделения: *Отделение за счетоводството и контрола; Отделение за прямите данъци; Отделение за косвените данъци; Отделение за държавните имоти.*

При всичко че не съществува още закон или правилник, който да определя точно атрибуциите на всяко отделение, както и занятията и обязаностите на всеки от служащите във Финансовото министерство, според досегашната практика можем ги определи, както следва:

Главният секретар

Главният секретар в качеството на помощник на министъра е задължен: да замества министъра в негово отсъствие; да отваря всичките телеграми, писма и пакети, отправени до Министерството на финансите, и да ги разпорежда по съответните отделения; да резолира писмата по текущите дела, да иска справки и сведения за всеки въпрос и да го разрешава сам или да го представя на министъра; да прегледва приготвените от началниците на отделенията отговори, окръжни и предписания, след което се предават за подписване на министъра; да предава всичките поръчения от министъра на надлежните началници за изпълнение; да свиква, когато намери за нужно, съвет от началниците на отделенията за разглеждането някой въпрос или проект за подобрението вървежа на Финансовото ведомство или разрешение някое важно дело; да изучава и приготовлява с помощта на надлежния началник за улеснението на министъра всички дела, отнасящи се до по-главните разпореждания, сплетени или спорни въпроси; да подписва в името на министъра всички писма, изходящи от разните отделения на Министерството освен докладите до държавния глава, отношенията до Министерския съвет, паричните искания и други дела, които според особен закон или разпореждание са запазени за министъра; да поднася министру за одобрение назначението личния състав на служащите.

Отделението за счетоводството и контрола

Отделението за счетоводството и контрола се състои засега от: 1 началник, 1 подначалник, 2 главни счетоводители, 1 главен контрольор, 1 счетоводител, 1 помощник-счетоводител, 5 контрольори, 4 книговодители, 1 архивар, 1 помощник-архивар и писари.

Отделението за счетоводството се занимава изобщо със следното: ръководи отчетността на държавните и обществените учреждения, въвежда еднообразие във формите на отчетността, изработва нужните за това правила; разглежда и съсредоточава документите относително разходния бюджет на Финансовото министерство; съставлява проекта за приходо-разходния бюджет на Княжеството по доставените нему сведения от разните министерства; прилага бюджета в

действие след утвърждението му от надлежните власти; приготовлява законопроекти и доклади за откриването допълнителни и извънредни кредити по бюджета на Финансовото министерство; разглежда мотивите за пренасяне суми от една глава или параграф в други от бюджетите на всички министерства; следи за точното изпълнение на Закона за отчетността по бюджета; проверява оправдателните документи относително разходите по Финансовото министерство и издава платежни заповеди и известия за потребните суми (чл. 49 от Закона за отчетността); следи да не би асигнованите за разход кредити по бюджета да превишават разрешените суми във всяка глава и параграф от бюджета на всички министерства; проверява отчетните, месечни, седмични и други ведомости, представяни от ковчежничествата и други учреждения в Министерството, заедно с оправдателните документи съгласно с издадените закони и наставления; централизира резултатите от отчетните ведомости по прихода и разхода на държавата в специалните за това регистри, които служат за основа на главния отчет за финансовото положение на държавата и Закона за сключването на бюджета; приготовлява законопроекта за сключването на бюджета и главния годишен отчет за финансовото положение на държавата (чл. 62 и 63 от Закона за отчетността); съставлява ведомости за състоянието на държавното съкровище, които се публикуват периодически в „Държавен вестник“; събира обясненията от всички отделения и другите министерства относително забелязаните от Сметната палата нередовности при проверяването приходните и разходните документи, които обяснения се обнародват от Финансовото министерство заедно с рапорта на Палатата до Народното събрание; надзирава за правилното функциониране на Българската народна банка; установява курса на монетите, които имат ход в Княжеството; препраща в Сметната палата приключените за всяка финансова година книги на ковчежничествата, които книги са означени в наставленията им; приготовлява нужните книги и материали за отчетността на ковчежничествата; следи в кои ковчежничества се намират излишни суми в наличност и в кои не достигат и се разпорежда за усилване фонда на ония, които се нуждаят; следи за приспособяването законите относително всички видове пенсии; записва всички разрешени пенсии в главната книга и се разпорежда за изплащането им от надлежните ковчежници; подновява пенсионерските листове, когато някои се изгубят или пък срокът, през който имат сила, е изтекъл; следи за изпълнението правилника относително гаранциите на отчетниците; записва в главните регистри внасяните в ковчежничествата налични гаранции или представените поръчителства и издава надлежните свидетелства (чл. 5 и 12 от Правилника за гаранциите); съставя ведомости за връщане сумите или поръчителствата на чиновниците, които се уволняват от служба (чл. 21 и 22 от Правилника за гаранциите); разглежда рапортите на ревизорите относително проверката на ковчежничествата и отчетността на другите учреждения.

Всичко това се изпълнява под ръководството и надзора на началника на отделението, подпомаган от подначалника и другите служащи в отделението му.

Началникът специално се занимава с приготовлението на законопроектите, правилниците, наставленията и наредбите, отнасящи се до съставянето и изпълняването на държавния бюджет и до организацията на всички зависещи от отделението му учреждения, които поднася на министъра за одобрение и узаконяване; съставлява проекта за приходо-разходния бюджет на Княжеството по доставените сведения от разните министерства и от другите отделения на

Финансовото; съставя главния отчет за финансовото положение и законопроекта за сключване на бюджета, които министърът е задължен да представлява в Народното събрание; да приготвя и приподписва писмата по отделението му, които се поднасят за подпис на министъра или главния секретар, и пр. Подробно описание за възложените работи на всеки от служащите в отделението: счетоводители, контрольори, проверители, архивари, книговодители, ще изложа в особен правилник, който ще се приложи от началото на идущата 1884 година.

От гореизложеното се вижда, че Счетоводното отделение е натоварено: с повечето обязаности (някои от които не са още достатъчно развити) на Счетната дирекция във Франция; с повечето от обязаностите на Дирекцията за движението на фондовете, а именно що се отнасят до препращането суми от едно ковчежничество в друго за усилване фонда, и с контрола на асигнованите кредити от всички министерства; с една част от атрибутите на Дирекцията за спорните дела, а именно откриването кредити за разходите по Финансовото министерство.

Книгите, които Счетното отделение води за централизирване операциите на ковчежничествата, са следните: 1) касова книга, гдето се вписват подробно представените от ковчежничествата отчетни ежемесечни ведомости; 2) книга за приходите, гдето се съсредоточават по година и по вид на прихода постъпленията във всички ковчежничества; 3) данъчна книга, гдето се държи сметка за окладите от всеки вид налог и по година на всички окръжия в Княжеството и за постъпилите срещу тях суми; 4) книги за разходите, гдето се съсредоточават по година и министерства произвежданите ежемесечно разходи; 5) книга за наличността; и 6) книги, в които се записват една по една всички асигновани от разните министерства суми, по които се следи да не би да са превишили разрешените в бюджета суми.

Отделението за прямите данъци

Това отделение се състои засега от: 1 началник, 1 старши подначалник, 1 счетоводител, 1 младши подначалник, 1 допълнителен подначалник и 1 архивар. То има за длъжност да върши следното: да разглежда и проверява представените от окръжните управители ведомости за окладите на прямите даждия и утвърждението им; да съставлява и представлява, по изтичане на всяка финансова година, обща ведомост за окончателните оклади в Сметната палата, придружена с едно изложение за движението на сумите по приходния бюджет; да държи сметки за окладите на всеки налог, за намаляването и увеличаването им през годината и да води всичката по тоя предмет преписка; да влиза в сношение със Счетоводното отделение по въпроси за възвръщане неправилно или повече внесени в държавното съкровище суми за сметка на разни прями даждия и да разглежда въобще всякакви оплаквания, подадени или непосредствено от страна на данъкоплатците, или чрез кметовете; да следи за прибиране на прямите данъци в установените от закона срокове; да препоръчва мерки за събирането останалите от изтеклите години неизплатени даждия (недобори); да бди за правилното приложение на съществуващите по събирането на данъците инструкции и да налага наказания на надлежните фискални чиновници за бездействие или превишение власти; да държи сметка за постъпленията и недоборите от прямите данъци по всяко окръжие според сведенията, представени от ковчежничествата; да обсъжда и дава ход на прошенията от частни лица и общини, касаещи се до

неправилно и несъразмерно наложени данъци; да приготовлява нужните елементи за съставяне приходния и разходния бюджет по прямите данъци; да събира статистически сведения за количеството на посеяните с разни произведения земи, за състоянието на реколтата, за земите, съставляващи частна собственост, и въобще да се занимава с добиване на предварителни статистически данни, необходими като материал за изработване на бъдещия поземлен налог; да събира разни сведения, потребни за подобрение на сега съществуващата данъчна система и за постепенното ù изменение съгласно с указанията на опита. Тъй също в кръга на неговите занятия занапред влиза и това: да се грижи за определението и привеждането в известност всичките недвижими имущества във всяко село или град, като: къщи, разни постройки, земи, лозя, и пр., които плащат емляк; да знае числото на данъкоплатците и общото икономическо състояние на всяко окръжие; да има подробни списъци за разните видове занятия, занаяти, търговия и промишленост, които съществуват в Княжеството; да прави от година на година сравнителни таблици за всичките прями даждия и за постъпилите срещу тях суми в държавните ковчежничества; да проверява требователните ведомости за съдържанието личния състав на подведомствените нему учреждения и ги предава в Счетоводното отделение за издаване потребните парични искания, а също да влиза в писмено сношение с последното за издаване парични искания по текущи разходи или връщане неправилно или повече внесени суми за някои даждия, разрешени от министъра или главния секретар; да води послужни списъци на всичките финансови секретари и подсекретари; да следи за тяхното поведение и да отбелязва всичките направени тям виговори[66], удържане част от заплатата им и други наложени тям дисциплинарни наказания.

Началникът приготовлява законопроекти, правилници и наставления по разните прями данъци и прилагането им; съставлява и приподписва писмата до всичките държавни и други учреждения, касаещи се за предмети, свързани с прямите данъци; следи за правилния ход на делата в отделението му; представлява на министъра за назначение служащи в отделението и подведомствените му учреждения; бди за действията на контрольорите и агентите по събиране данъците, които се намират под ведомството на окръжния управител; разпределя работата на подведомствените нему служащи в отделението и надзирава за точното изпълнение на обязаностите им; рапортира на министъра или главния секретар за нередовностите на някои служащи и предлага мерки, които трябва да се вземат спрямо тях.

От гореизложеното се вижда, че Отделението за прямите данъци има повечето от атрибутите на Дирекцията за прямите данъци във Франция, а някои спадат в Счетоводното отделение.

Отделението за косвените данъци

Това отделение засега се състои от: 1 началник, 1 старши подначалник, 2 контрольори, 1 младши подначалник и 1 архивар. То е задължено: да бди за правилното и навременно събиране на митнишките постъпления, приходите от гербовите марки, бандеролите, питиетата и тютюните; да приготовлява нужните материали за съставянето на митнишките тарифи и ги прилага в действие; да приготовлява законопроекти за разните косвени данъци и способа за събирането им; да приготовлява и доставя потребните за Счетоводното отделение сведения

[66] Виговор (рус.) – вид дисциплинарно наказание – забележка (б.р.).

и ведомости относително съставляването и сключването приходния и разходния бюджет на Княжеството; да контролира действията на митниците и други подведомствени учреждения по изпратените от тях документи или на място чрез ревизорите; да проверява требователните ведомости за съдържанието личния състав на подведомствените му учреждения и ги предава в Счетоводното отделение за издаване потребните парични искания, а също да влиза в писмено сношение с последното за издаване искания по текущи разходи или за връщане неправилно събрани такси и митарствени вноски; да води материалните книги за гербовите марки и бандеролите в Княжеството; да представлява министру за назначение служащите в отделението и подведомствените учреждения и да изисква от тях законните гаранции.

От горното се вижда, че Митарственото отделение обема всички ведомства, които във Франция спадат в Дирекцията за косвените данъци, в администрацията за митниците, в администрацията за тютюневите фабрики и част от администрацията за гербовите марки.

Митниците в Княжеството

Митниците и митарствените пунктове са под ведомството на Финансовото министерство и се управляват от Отделението за косвените данъци, атрибутите на което изложихме по-горе. Митниците според доходността си са разделени на 5 класа.

Първокласна митница е само една – Варненската, която прибира повече от четвъртата част на цялата предвидена в приходния бюджет сума от митнишки постъпления; второкласни са: Русенската, Ломската и Свищовската; третокласни са: Вакарелската, Видинската, Раховската, Силистренската и Царибродската; четвъртокласни са: Никополската, Тутраканската, Кюстендилската, Габровската, Самоковската, Балчишката; петокласни са: Пирдопската, Буйновската, Тичанската, Чифуткьойската, Кулската и Троянската.

Освен гореизложените митници по пътищата, през които минават по-малко стоки, на границата има поставени *митарствени пунктове*, управлявани само от един писар, числото на които е 16, а освен това цялата граница се пази от 173 конни и пеши стражари, разпределени на 84 поста, които наблюдават да се внасят или изнасят стоките оттам, гдето има митница или митарствен пункт, и следят да не става контрабанда.

Персоналът в митниците е съразмерен със степента и важността ù. В първо- и второкласните митници главните служащи лица са управителят, секретарят, касиерът, оценителят и магазинерът; в третокласните митници управителят, секретарят, оценителят и магазинерът, гдето има такъв; в четвъртокласните митници управителят и оценителят; в петокласните митници управителят. Управлението на митниците е възложено на управителя, върху когото лежи най-голямата отговорност.

Митарствените пунктове се управляват от един писар, който се намира под ведомството на управителя на оная митница, под която е поставен самият пункт.

За всички стоки, които се внасят и които се изнасят из България, се плаща мито, размерът на което е определен от тарифите (освен ония, които съгласно закона или в изключителни случаи се освобождават от мито). Стоките, на които

оценката не е определена в тарифите, се ценят по стойност и се взема 8% от оценението.

За всички стоки, които се внасят в Княжеството по море и по Дунава, началникът на парахода е задължен да предаде веднага на митницата манифест, в който е обозначено отгде иде параходът, какви стоки има да стоваря, тежината и номерата на колетите. За стоките, които се внасят по сухо, не се представлява манифест.

Щом като митницата получи манифеста, магазинерът на митницата проверява според него стоките, които се стоварват от парахода, и като намери, че всичко е вярно, вписва веднага тоя манифест в магазинната книга. Лицето, на което принадлежи пристигналата стока, когато пожелае да извади стоката си из митницата и да заплати следуемото се за нея мито, подава писмена декларация по установената за това форма, в която обозначава: количеството, качеството, цената на стоката, номерата или знаковете на колетите и държавата, от която иде. За стоки, митото на които не надминава 25 лв., а също за пътнишки вещи, митниците употребяват квитанционни книги, в които една част служи като декларация за обявяване подлежащите на мито предмети от пътника или търговеца, а втора за квитанция срещу платената сума. Щом управителят на митницата се увери, че подадената декларация е съгласна с показанията на издадения от агенцията фрахт и на манифеста, разрешава да се прегледа и оцени стоката. Оценителят, като оцени стоката и пресметне следуемото се мито, предава я за проверяване на секретаря, който пресмята в същото време статистическото право, гербовото право и други узаконени такси, записва ги в счетоводната книга, след което търговецът заплаща на касиера следуемата сума и получава квитанция, на основание на която магазинерът му освобождава означените в декларацията стоки срещу разписка в магазинната книга. Магазинната книга се води само в Дунавските и Варненската митница.

За счетоводството в митниците се държат следните книги: касова книга, влагателна книга и счетоводна книга. Освен това държат се статистически книги, из които се извличат необходимите сведения по вносните и износните стоки за статистическото бюро. *Счетоводната книга* е разделена на толкова графи, колкото разни вида доходи постъпват в митницата; така щото при записването в нея сумите от декларацията те се отнасят всяка в съответната графа и в края на месеца сборовете на разните графи представляват сумите на разните видове постъпления през месеца.

Всеки ден след преустановяване занятията в митницата управителят и касиерът (или само управителят, гдето няма касиер) сравняват постъпленията по касовата книга със счетоводната и като се удостоверят във верността им, записват общата сума на постъпленията през деня във влагателната книга, която е предназначена да представлява във всяко време наличността в касата, понеже всички внасяни суми в ковчежничеството се спадат от общия сбор на постъпленията. Митниците са задължени да изпращат след изтичането на всеки месец във Финансовото министерство извлечение от счетоводната си книга, което представя прихода в митницата през изтеклия месец от всички видове вноски. Освен това изпраща декларациите, квитанционните книги за пътнишки вещи и копие от магазинната книга, по които контрольорите при Министерството проверяват действията на митниците през всеки месец (виж Отделението за косвените данъци).

Устройството на митниците във всички почти държави е горе-долу еднакво. Операциите по внасянето, изнасянето, транзитирането, освобождаването от мито

и пр. на стоките във французките митници не представляват значителна разлика от въведените в нашите митници; само че в първите са в много по-голям размер и по-сложни. Съществената разлика се състои в контрола, който във Франция се извършва на място, в самите митници, било от постоянните инспектори, подинспектори и контрольори, които се намират в митниците, било от дивизионните инспектори, които се намират при митарствените дирекции във всеки департамент, било най-после от главния или второстепенни финансови инспектори, които се изпращат в обиколка от Финансовото министерство, за да ревизират всички учреждения, гдето се борави с държавни или обществени суми. Всички книги, декларации и други приходни и разходни документи, оценението на стоките и пр. се проверяват в самите митници и в такъв случай Контролната палата има да проверява само годишните отчети, които ù се изпращат от митнишките касиери чрез Счетната дирекция на Финансовото министерство и съдържат всички постъпления в митниците. Единственият документ за оправдание на приходите е *статистическата ведомост*, която представя всеки касиер заедно с отчета си и която съдържа всички количества и качества на внесените през митницата стоки, члена от тарифата, що е приспособен при оценението, и добитата сума. Докогато у нас са в сила съществуващите тарифи, които представляват всевъзможни и разнообразни оценки и единични мерки, подобно улеснение не може никога се въведе и Сметната палата ще бъде принудена да проверява една по една всички декларации и квитанционни книги на митниците, за да се увери в правилното оценение на стоките.

В Отделението за косвените данъци има двама контрольори, които разглеждат една по една операциите на митниците. Тяхната проверка обаче остава безполезна, понеже Палатата не може да вземе за основа намерените от тях резултати и е принудена от закона си повторно да проверява същите документи. Действително при проверката си контрольорите срещат разни нередовности, за отстранението на които отделението дава нужните наставления, но нередовностите се забелязват и на място в митниците, когато произвежданите от ревизорите ревизии се извършват както следва. *Много по-голяма полза може да принасят поменатите контрольори, ако се причисляха в състава на Сметната палата.*

Отделението за държавните имоти

Отделението за държавните имоти при Финансовото министерство се състои засега от: 1 началник, 2 старши подначалници, 1 младши и 1 архивар. То се занимава със следното: старае се посредством минния инженер и държавния геолог да разкрива и изследва съществуващите в България руди и минерали; надзирава посредством същите лица експлоатацията на мината за каменни въглища при с. Мошино; следи при помощта на подведомствените нему лесничеи и горски стражари за запазването и правилното сечене на държавните и обществените гори; управлява с помощта на окръжните управители и окръжните съвети държавните, вакъфските[67], черкезките[68] и условните имоти, като: совати[69], риболовни, пасби-

[67] Вакъфски – от „вакъф“ (тур.) – недвижим имот, дарен с благотворителна цел на джамия или на друг обект от обществено значение (б.р.).

[68] *Черкезки имоти* – те се оформят през 60-те години на XIX век, когато около 150 000 черкези (мюсюлмани, занимаващи се предимно с разбойничество), прогонени от Кавказ, се преселват в българските земи и са приети благосклонно от Османската империя, която им осигурява земя и принуждава българите да строят техните домове. Черкезите напускат България заедно с османската армия през Освободителната война, техните имоти за известно време са безстопанствени и държавата поема грижата за тях (б.р.).

[69] Совàт (тур.) – пасище (б.р.).

ща, здания, земи и др., които се отдават под аренда или наем, утвърждава произвежданите за това търгове и следи за правилното и своевременно постъпване в ковчежничествата на арендните суми; застрахова държавните имоти от пожар; съхранява владалата[70] на държавните имоти; управлява и надзирава действията на земеделските каси и утвърждава касиерите им; настанява преселниците в Княжеството и се грижи за подобряването на тяхното положение; влиза в сношение със Счетното отделение за връщане неправилно или повече постъпилите в съкровището суми от аренда и други приходи, за отпущане помощи на преселниците, за усилване капитала на земеделските каси и за издаване парични искания за заплатите на лесничеите, горските стражари и служащите в мината; събира материали и приготовлява законопроекти и инструкции относително всички въпроси, които съставляват неговите атрибути; най-после, следи за всички процеси, които правителството е повдигнало срещу частни лица и общини, или пък последните са повдигнали срещу държавата за разни спорове.

Тия са накратко съществените обязаности на Отделението за държавните имоти. Правата и обязаностите на началника и подведомствените нему служащи са почти същите, както и на другите отделения, за които говорихме по-напред.

Финансовата част на съдилищата

Всичките обозначени в държавния приходен бюджет берии по съдебното ведомство постъпват в градските и в околийските мирови съдии, в окръжните съдилища, в апелациите и във Върховния касационен съд.

Съгласно чл. 957 и 964 и статии 1008–1016 от Временните съдебни правила в мировите съдилища, окръжните съдилища и апелациите постъпват следните берии: 1) искови мита в размер 2% от цената на иска; 2) канцеларски мита, т.е. сумата, която се взема за издадените преписи от решения и други подобни; 3) сумата по статия 40 за прилагане печати на всеки лист, берии от призовки по граждански дела, мита за издадени актове, глобите, наложени от съда, и разни случайни доходи. В Касационния съд постъпват само канцеларски мита, които са обозначени в 961 до 964 статия от временните съдебни правила.

За всичките горепоменати приходи мировите съдии, окръжните и апелативните съдилища и касацията *държат само една квитанционна книга*, разделена на толкова колони, колкото видове берии са изброени по-горе. Всяка сума се записва в книгата, от която се отрязва и дава квитанция на вносителя. Всички прибрани суми се внасят периодически в окръжните или околийските ковчежничества по установения ред. В края на всеки месец мировите съдии представляват в окръжното съдилище, от което зависят, *ведомост за приходите* през месеца, както и за внесените суми в ковчежничеството. Тая ведомост е нарафена по същия начин, както е и квитанционната книга. Окръжното съдилище централизира сумите от всички представени нему ведомости заедно с постъпилите у него и съставя обща ведомост, която препраща в Министерството на правосъдието за контрол. Подобна ведомост представят в Министерството и апелативните съдилища и касацията за постъпилите в тях приходи през месеца.

Надзорът по финансовата част в съдилищата

Тоя надзор *трябва занапред да се възложи на Финансовото министерство*, гдето трябва да се представляват ежемесечните ведомости за приходите, как-

[70] Владало (остар.) – нотариален акт (б.р.).

то и годишният отчет на Сметната палата, който отчет да съдържа целокупно постъпленията им от всеки вид приход.

Финансовата част по телеграфите и пощите

Управлението на телеграфите и пощите до 1 септември 1881 г. е било под ведомството на Министерството на вътрешните работи. След това то мина под ведомството на Министерството на външните дела и изповеданията, гдето е сега. *Финансовата му част се управлява от двама инспектори.*

Телеграфите и пощите из Княжеството са подразделени на разряди според важността на станцията и дохода, който се получава. Всяка станция се управлява от един началник, който е отговорен за всичко, що се отнася до телеграфо-пощенската част в поверената нему станция.

Таксите, които се плащат за изпращани телеграми, писма, пакети и др. подобни из Княжеството *за чужди държави, са определени в международните конвенции, а във вътрешността – от съществуващите закони*. Относително отчетността по телеграфната част *се държи във всяка станция само квитанционна книга*, в която се записват получаваните такси и от която се дава на подавачите депеши разписка. Всеки ден началникът на станцията е длъжен да провери по тая книга постъпилата сума и като подраздели подадените телеграми през деня на вътрешни, служебни и международни, да запише сумата в нарочно приготвената за това ведомост в съответстващите по прихода колони.

Относително отчетността по пощенската част се държат следните книги: *книга № 1* за паричната кореспонденция – в тая книга се записват получените такси за подадените на пощата парични възели[71]; *книга № 7*, в която се записват таксите от ония възели, за които пощенската такса не е платена напълно там, гдето са предадени; *книга № 6*, в която се записват постъпилите такси за отнасяне пощенските колети в дома на получателя; *книга* за получените и похарчените пощенски марки; *книга* за записване таксите от пощенските записи; *книга* за записване сбора от пренасяне пътници и *касова книга* за прихода и разхода по пощенската част.

В *касовата книга* се записват на едната страна с обща сума постъпилите приходи през деня по всички горепоменати книги, а на другата страна се записват сумите, които са внесени в ковчежничеството. Тая книга трябва всякога да показва в какво положение се намира касата на пощенската станция.

В края на всеки месец началникът на станцията представя *ведомост*, която е извлечение от всичките гореозначени книги и по която ведомост се вижда приходът от пощенската част през целия месец. В тая съща ведомост се означава и приходът по телеграфната част, тъй щото тая ведомост е обща за пощите и телеграфите. Ведомостта се съставя в два екземпляра, от които единият се праща в управлението на телеграфите и пощите, а другият в Сметната палата.

Отчетността за телеграфо-пощенските приходи отговаря напълно на нуждите. Излишно е само представянето на единия екземпляр от месечната ведомост в Сметната палата, която няма никаква нужда от нея. Подобна ведомост трябва да се представи във Финансовото министерство, а за Сметната палата началниците на станциите трябва да представят ежегодно чрез Финансовото ми-

[71] Парични възели (остар.) – тук вероятно: парични пратки (б.р.).

нистерство отчет, който да съдържа изобщо всичките им операции по прихода и разхода заедно с подкрепителните документи.

Събиране на данъците

Събирането на прямите данъци се извършва изключително от общинските кметове, които ги внасят с обявление в окръжните или околийските ковчежничества. Събирането на косвените данъци се извършва за едни от ковчежничествата, за други от определените от съответните закони агенти, които от своя страна ги внасят в ковчежничествата. Кметовете се избират направо от населението във всяка община и за техните действия по паричната част трябва по принцип да отговаря цялата община, макар ни един закон да не предвижда подобно задължение.

Окръжните ковчежници съгласно чл. 12 от наставленията им се избират в общо заседание на съединеното присъствие на окръжния съвет, градското общинско управление и окръжния съд (гдето има такъв). Събранието избира трима кандидати, един от които утвърждава Финансовото министерство за поменатата длъжност. Съгласно със забележката на същия член за окръжни ковчежници могат да се назначават и лица, които представят гаранция от 50 000 лв.; изключение се прави за софийското, русенското, варненското, търновското и видинското ковчежничество, гдето ковчежниците биват само по избор. Същият чл. 12 гласи, че „съединеното присъствие отговаря в случай на разпиляване държавни суми от ковчежника“. Тая клауза, колкото и да се вижда по принцип, че гарантира съкровището, на практика се оказва съвършено слаба; още повече че ни един закон не определя отговорността докъде и за колко време се простира; от друга страна, в съединеното присъствие влизат лица, които повечето пъти не притежават никакви имущества, а следователно сами не представляват никаква гаранция; освен това винаги почти се случва, че при избирането на ковчежника по една или друга причина съставляващите съединеното присъствие лица, като не могат да се споразумеят върху гласуването за едно лице, се раздвояват и разтрояват на части, от което произлиза, че назначаваният ковчежник е избран само с три или четири гласа. В такъв случай, разбира се, не може да се възложи никаква отговорност върху тях за делата на едно лице, което те не са желали да изберат; най-после, може да се случи в една година време да се изменят няколко лица за ковчежник; понеже чл. 13 гласи, че при променението личния състав на някое от гарантиращите учреждения (ако и да се изберат наново някои от преждебившите му членове) става изново съединено присъствие, което съставлява протокол, с който се потвърждава отново благонадеждността на ковчежника.

Околийски ковчежници се назначават направо от Министерството, след като представят гаранция за 35 000 лв. Те са задължени, щом се наберат в касата им повече суми, отколкото им са нужни за разход, да ги внасят в най-ближното окръжно ковчежничество.

Митарствените касиери се назначават от Министерството, след като представят определената гаранция според класа и важността на митницата.

Телеграфо-пощенските агенти се назначават от министерството, под ведомството на което е поставено телеграфо-пощенското управление, и са без гаранция. А *секретарите и нотариусите* в съдилищата се назначават от Министерството на правосъдието, без да представят тоже каквато и да било гаранция за извършваните от тях парични операции.

Слаб контрол у нас в сравнение с другите държави

Както се вижда от гореизложеното, *много малко внимание се е обърнало у нас досега, за да се гарантира колкото е възможно по-добре съкровището от злоупотребления,* още повече когато надзорът върху действията на лицата, що боравят с държавни или обществени суми, е много слаб. Във Франция, Белгия, Италия, Германия, Англия и във всички други европейски държави ковчежниците и разните отчетници са зависими направо от Финансовото министерство по паричната си част и са подсъдими на финансовия министър и на Сметната палата. Ни едно лице не може да постъпи в изпълнение длъжността си, преди да представи разписка от някое ковчежничество, че е внесъл исканата от закона гаранция. Навсякъде почти гаранцията се изисква или в наличност, или в държавни бонове, но много рядко в недвижими имущества. Само в Англия за гаранция е достатъчно да се представят двама представляващи доверие поръчители; освен това там съществува дружество, признато от правителството, което гарантира за чиновниците, като взема за отговорността си известно право. Няма съмнение, че гаранцията трябва да е пропорционална с отговорността и значението на учреждението или операциите, които се поверяват на назначаваното лице.

Всички лица, натоварени с прибирането държавни суми, трябва да издават квитанции срещу внасяните у тях суми и да им държат сметки. Повечето от кметовете обаче поради неграмотността си не са престанали досега *да държат сметките си на рабош*[72], а квитанционните книги да турят настрана за увеличение несъществуващите архиви.

Според закона от 13 април настоящата година за надзора и събирането на даждията кметовете са обязани да държат, освен *квитанционни книги, главна книга, окладна книга* и *данъчна.* В главната книга се пренасят една по една всички суми от квитанционната, в съответната според вида на данъка и според годината сметка. Тя представлява във всяко време сумата, която кметът е прибрал от всеки вид данък и за всяка година. В окладната книга се означават в особени сметки по година и вид на данъка, от една страна утвърдените от Министерството оклади за дължимите от селото суми, а от друга прибираните от кмета вноски срещу същите данъци; тъй щото във всяко време разликата между събраната сума и оклада представлява останалата за събиране. В данъчната книга се държи особена сметка на всеки данъкоплатец, от една страна се записват сумите, които всеки дължи за разни данъци, а от друга страна внасяните срещу тях суми, тъй щото разликата между наложените и изплатените показва винаги останалата за плащане от всеки данъкоплатец сума. П*оменатите четири книги отговарят напълно за отчетността на кметовете*, стига последните да са в състояние да извършват изискваната за това работа. *Няма съмнение, че ако за кметове се избират лица, каквито са били досега, не само нямащи първоначално образование, но и неумеещи да прочитат и записват името си, книгите ще си останат настрана и системата на рабошното смятане ще съществува още дълго време.*

Съгласно чл. 17 от Закона за общините и за градското управление от 23 септември 1882 г. за кмет и негови помощници не могат се назначава лица, които не знаят да четат и пишат, а чл. 92 постановява, че всяка община трябва да има един секретар. Ако тия две условия се изпълнят, а особено последното, и ако

[72] Рабош (остар.) – пръчица, по която се правят резки, за да се отбелязват сметки, задължения и др. (б.р.).

се обърне особено внимание, щото за секретари на общините да се назначават лица, които притежават достатъчни познания и опитност, няма ни най-малко съмнение, че отчетността по събирането държавните и общинските данъци, както и всички други задължения, които законът възлага на общинските кметове, ще могат се извършва доста правилно, щом в началото се постави малко по-строгичък контрол и надзор от страна на окръжните управители, околийските началници и финансовите чиновници. *С това нуждата за назначаването държавни бирници поне за няколко години ще се премахне и независимостта на общинското самоуправление ще се запази целокупно, а в същото време ще си остане и традиционното начало у нас за прибиране данъците от кметовете.* Действително във Франция прибирането на прямите данъци се извършва от държавни бирници, които в повечето места са и общински, но там тия учреждения са традиционни и са останали в наследство от предишните монархически режими. Веднъж населението свикнало с тях, няма никакъв резон да се претендира за унищожаването им, когато те функционират със забележителна правилност. В другите обаче европейски държави, като Белгия, Италия, Германия, Австрия и Англия, прямите данъци се събират изключително от лица, назначавани направо от общинските или окръжните съвети, за действията на които те отговарят. Един от главните мотиви за учреждаването бирниците са значителните количества недобори, които населението остава да плаща, но мене ми се струва, че много по-малко е виноват в това кметът, отколкото небрежността относително мерките, които трябва да се вземат спрямо неизправните платци; изложените в чл. 64 до 70 на поменатия закон мерки, които кметът има право да прилага, ако някой не внася в определените срокове припадаещата му се сума, са достатъчни, ако те не останат мъртва буква, както е ставало с повече от издаваните досега разпореждания по същия въпрос. Постъплението на даждията може да бъде още по-правилно и по-редовно, ако учредените със закона от 13 април нагледници изпълнят съзнателно възложените тям обязаности, а още повече ако финансовите чиновници обърнат сериозно внимание да контролират по-често действията на нагледниците и кметовете.

Финансовите чиновници с нагледниците отговарят напълно на съществуващите във Франция департаментални дирекции за прямите данъци, понеже те изпълняват почти същите обязаности, макар и не дотам развити и определени още у нас. Нагледниците в бъдеще трябва да се подведат на същата нога, както са контрольорите при департаменталните дирекции за прямите налози във Франция.

Прямите данъци у нас

В България съществуват сега седем вида прями данъци, а именно: 1) поземлен данък вместо десятък; 2) поземлен данък от лозята; 3) данък от недвижими имоти, наричан емляк; 4) данък от наемната плата на недвижимите имущества, наричан иджар; 5) доходен данък, или теметуат; 6) данък върху овците и козите, или беглик; 7) данък върху свинете, или серчим.

Поземленият данък вместо десятък съставлява най-главният доход на държавата. Предвиден в бюджета за текущата година, той представлява почти третата част от всички приходи. Тоя данък дойде от 9 юни 1882 г. да замени десятъка *в натура* върху земните произведения, лошите последствия и тежестта от които за земеделското население ясно са изложени в доклада до Негово Височество от 9 юни под № 13.181. Самото турско правителство, убедено в непрактичност-

та на юшурната[73] система, беше взело мерки за заменяването ù с кадастралния налог, който беше успяло да въведе в повечето окръзи на империята си, макар не чрез правилно кадаструване на земята, за което се изисква дълго време и значителни разходи. *Поземленият данък* е основан върху средното число от стойността на десятъка, вземен през годините 1879, 80 и 81 от всяко окръжие, или по-добре от всяко село. При всичко че три години са недостатъчни, за да се добие колкото е възможно приблизително средното число на действителния приход, още повече че поменатите години са били съвършено анормални и че не трябва да се бърза толкоз с унищожението на десятъка, веднъж заменен с поземления в пари, новият данък може за няколко години да се практикува в полза, разбира се, на земеделското население, докато се вземат мерки за кадастрацията на Княжеството и определянето правилния поземлен налог. При всичко това правителството трябва да увеличава контингента на поземления налог съразмерно с развитието на земеделието в разните окръзи на Княжеството, за да се избягва неравномерното му разпределение. Начинът за разхвърлянето и прибирането на поменатия данък е определен в закона от 9 юни 1882 г.

Поземленият налог върху лозята. Съгласно закона от 1882 г. акцизът на местните вина, както и патентите за право да продават местните лозари изцяло произведенията си, бяха унищожени и заменени с поземлен налог от 5 и 4 лв. за всеки дюлюм[74] лозя според класа, в който спадат. Със закона обаче от 3 март 1883 г. поземленият налог се намали на 2 лв. за всеки дюлюм, като се въвежда и нов данък, наречен право за фабрикация. Правото за фабрикация е 10% от стойността на произведението. То може да се заменява с годишен абонамент от един лев за всеки дюлюм лозе.

Емлякът, или данъкът върху недвижимите имоти, като: къщи, дюкяни, чифлици, фабрики, мелници, земи, градини, лозя и пр., се плаща от всички живущи в Княжеството лица, не изключая и чуждите поданици, и е 4 на хиляда от общата стойност на имота според направената от специално за това назначени комисии оценка.

Иджарът, или налогът от наемната плата на недвижими имущества, се плаща тоже от всички жители на Княжеството, не изключая и чужденците, които дават имуществата си под наем. Тоя налог е 3 на сто от наемната цена, която се извлича из контрактите или други условителни документи.

Темеmуатът, или доходният налог, който е 3 на сто, се плаща тоже от всички жители на Княжеството върху чистия доход, що се добива било от търговия, занаят и други занятия, било от капиталите или други движими и недвижими имущества. Изключение се прави за чужденците в това, че те плащат темеmуат само за недвижимите си имоти.

Бегликът е данъкът, с който се облагат овцете и козите и който съгласно закона от 17 декември 1880 г. е определен за първите по 60 ст., а за вторите по 80 ст. за всяка глава.

Серчимът е данъкът върху свинете, който според закона от 6 май 1880 г. е определен по 60 ст. за всяка свиня, по-стара от 6 месеца.

Съществуващите във Франция са изложени тук на с. 23–53.

[73] Юшурен – от „юшур“ (тур.) – десятък, изплащан в натура (б.р.).

[74] Дюлюм (тур.) – стара мярка за повърхнина; 1 дюлюм е приблизително равен на 1 декар (б.р.).

Прямите данъци в други държави

В Германия има 6 вида прями данъци: 1) поземлен данък: 2) данък върху къщите; 3) поименен (личен) данък; 4) данък върху прихода; 5) патент; 6) данък върху железните пътища.

Поземленият данък е оня, който се налага върху чистия приход от недвижимите имущества и е около 20 на сто. Разхвърлянето му става по същия начин, както във Франция, сиреч въз основа на кадастъра.

Данъкът върху зданията е 4% от прихода. Не плащат тоя данък необитаемите жилища и заетите здания от обществени държавни учреждения.

Поименният данък и данъкът върху прихода е един и същи с разлика само, че първият пада върху лицата, на които годишният приход не надминава 3000 марки, а вторият върху по-големите приходи. За първите данъкът се мени от 3 до 90 марки в година според класа и степента, в които са причислени. За тях има три класа с по няколко подразделения. В първия клас влизат всички надничари, работници и слуги; във втория всички, които се поминуват от свои имущества или от индустрия, но които не са по-охолни от работниците; в третия всички, които се вижда да се препитават по-охолно, без обаче приходът им да надминава 3000 марки. Всички по-големи от 3000 марки приходи се облагат с втория данък според известна класификация, която разделя данъкоплатците на 30 разряда, имеющи приход от 3750 до 900 000 марки и които според това плащат данък от 112 до 27 000 марки, или около 3 на сто. Разхвърлянето на данъка се извършва от комисии, съставени от самите данъкоплатци, под председателството на кмета или помощника му.

Патентът е данъкът, който плаща всеки занимаващ се с известно занятие. Занятията са разпределени на класове и законът определя тарифата, според която всеки клас се облага с известна сума, която се разпределя отпосле между данъкоплатците от комисия, съставена от занаятчии, под председателството на някой финансов агент. Тарифата е съставена съразмерно с населението на мястото.

В Белгия съществуват само четири прями данъка, а именно: *1) поземленият; 2) поименният; 3) патентът; и 4) налог върху миите.* Тия данъци са базирани на същите основи и разхвърляни по същия начин, както във Франция.

В Италия има само два прями данъка: поземления налог и патента.

В Румъния съществуват шест прями данъка: 1) поземленият; 2) поименният; 3) патентът; 4) данък за пътищата; 5) данък върху завещания; 6) лисанс, или право за продаване спиртни напитки.

В Англия най-главният прям данък е върху прихода, който се дели на пет класа: а) върху прихода на големите собственици; б) върху прихода на чифликчиите от недвижими имущества, вземани под аренда; в) върху приходите от фондове на държавата, на Английската банка и други; г) върху приходи от индустрия, търговия и други занятия; д) върху заплатите и пенсиите на чиновниците.

Адам Смит за даждията

Данъците биват само тогава справедливи, когато отговарят поне приблизително на следните четири принципа, определени от Адам Смит[75], които са станали вече класически.

[75] Смит, Адам (*Adam Smith*, 1723–1790) – шотландски социален философ, един от основоположниците на класическата политическа икономия, професор в университета на Глазгоу, комисар на митниците в Шотландия, сред основателите на Единбургското кралско философско дружество. Най-известното му произ-

1) „Поданиците на една държава трябва да контрибуират за поддържане правителството колкото се може пропорционално със средствата си, сиреч пропорционално с приходите, от които се наслаждават под покровителството на държавата“. Тоя принцип за равенството изисква, прочее, щото всеки да плаща по един или други начин пропорционално с надницата, заплатата или другите приходи, що получава.

2) „*Данъкът*, що има да плаща всяко лице, *трябва да е определен във всичките му части,* сиреч трябва да се узнае в какъв размер се разхвърля, по кой начин и в какви срокове се събира.“

3) *„Всеки данък трябва да се събира във времена и по начини, които най-много благоприятстват за данъкоплатците.“*

Много справедливо се произнася в туй отношение Джевънс[76], като казва в своята „Политическа икономия“[77], че „понеже правителството съществува само за благото на народа, трябва да му даде колкото е възможно по-малко затруднения, и понеже то – правителството – има винаги на разположение несравнено повече пари от частните лица, то трябва да се разпореди тъй, щото данъкът да се иска във времена, когато данъкоплатецът е улеснен и може да го плати“.

4) *„Всеки данък трябва да се събира по такъв начин, щото населението да плаща почти толкоз, колкото постъпва в хазната*, и още щото сумите, веднъж платени, да постъпват във възможно скоро време в съкровището.“

С четвъртия принцип се разбира, щото разходът по събирането на данъците да бъде колкото се може по-незначителен, понеже той се плаща от населението, а е изгубен за съкровището. Освен това агентите по събирането да не държат у себе си дълго време значителни суми, преди да ги внесат в съкровището.

Спазени ли са принципите на Смит

Трите поменати принципа са почти напълно приложени във всички по-уредени държави, но първият, който е най-главният и най-мъчно приспособимият, дава най-широко поле за разискване на политикоекономистите, които не могат да изнамерят още способ, щото всички жители в държавата да се облагат с данък съразмерно с благосъстоянието им. При всичките усилия тоя принцип, макар отдавна прокламиран, е останал почти неосъществен от всички законодателства.

Че *принципът на равенството* не е спазен във французката данъчна система, се вижда най-ясно от факта, че *кадастралният данък* за разни департаменти се мени между 1 и 2 на сто до 18 и 20 на сто; че *персоналният налог* се мени от 1.50 до 4.50 фр., според както е оценен работният ден от департаменталния съвет, и се плаща от всяко живущо във Франция лице. Той е еднакъв за всички жители в същата община, следователно съвършено противен на принципа за равенството.

ведение „Изследване на природата и причините за богатството на народите“, известна като „Богатството на народите“ (*Wealth of Nations*, 1776), се смята за първия труд на съвременната икономическа наука (б.р.).

[76] Джевънс, Уилям Стенли (*William Stanley Jevons*, 1835–1882) – изтъкнат британски учен, професор по логика, философия и политикономия в Манчестър и Лондон, основател на математическата школа в политическата икономия, един от основоположниците на теорията за пределната полезност. Сред първите икономисти, които прилагат математически апарат при икономическия анализ. Продължител на разработената от Джордж Бул математическа логика, създател на една от първите логически машини (1869), който свързва теорията за логическата индукция с теорията на вероятностите (б.р.).

[77] „Политическа икономия“ – пълното заглавие на основополагащия труд на У. Джевънс е „Теория на политическата икономия“ (*The Theory of Political Economy*, 1871), (б.р.).

Мобилиерният данък се разхвърля пропорционално с наема, който плаща всяко лице. Общата сума на тоя налог е около 40 000 000 фр. Той се вижда като да отговаря на принципа, но ако се вникнем по-добре, ще забележим, че не всякога за благосъстоянието на един човек може да се съди по къщата, в която живее, и по обстановката, която има, или пък по облеклото, което носи. Има достатъчно примери, които ни доказват, че състоятелни лица живеят в помещения, на които наемът е 10 пъти по-малък от тоя, в който живеят други лица, които не притежават никакви имущества и богатства. Освен това тоя данък, макар предназначен да пада върху мобилиерните приходи, в действителност той пада върху всичките, защото тоя, който има само недвижими имоти, плаща върху наема си както и оня, който има само движими богатства, в който случай се облага съвсем незначително.

Данъкът върху вратите и прозорците пада без разлика в еднакъв размер върху всичките жители в общината, без да се гледа на качеството на постройката.

Не отговаря на принципа и *патентът*, понеже той е основан на предполагаеми печалби, без да се знае дали те могат се доби.

Както се вижда от горното, ни един от прямите френски данъци не отговаря на принципа за равенството, към което френското законодателство се стреми да ги докара. Разгледани изобщо, те ни представляват, че върху приходите от недвижими имущества падат техният поземлен данък, част от персоналния и мобилиерния и данъка върху вратите и прозорците, когато върху движимите приходи падат само част от персоналния, мобилиерния и от вратите и прозорците и патентът.

Съществуващите в Англия, Германия, Австрия и Италия данъци върху прихода отговарят много по-добре на прокламирания от Смит принцип за равенство, понеже в тях се забелязва именно че законодателят е имал предвид да разхвърля колкото се може по-справедливо данъка пропорционално с благосъстоянието на жителите.

Сравнение на нашите данъци с чужди

*Ако разгледаме съществуващите в България данъци: емляк, иджар и темету*ат, ще забележим, че *емлякът*, който пада върху къщи, чифлици, фабрики, мелници и други постройки, се сравнява с втората част от поземления данък във Франция, сиреч върху покритите недвижими имоти, с разлика само, че във Франция, както и във всички други държави, гдето съществува, той пада върху чистия приход на зданието, когато емлякът пада върху цялата стойност на постройките.

Иджарът пада пак изключително върху недвижимите имоти, значи, че веднъж се облага с емляк цялата стойност на имота, а втори път приходът от капитала.

Теметуатът пада още веднъж върху прихода от недвижимите имоти за ония, които притежават такива. Както за частта, що пада върху чистия доход от търговия, занаят, от движими имоти и други занятия, теметуатът прилича съвършено на германския подоходен данък; даже в турско време той се е определял по същия начин.

От горното излиза, че върху недвижимите имоти тежат поземленият налог в пари, емлякът, иджарът и част от теметуата, когато върху приходите от движимите имоти (капитали в акции и други подобни), от търговия, индустрия и други пада само теметуатът.

Какви данъци да установим временно у нас

Като оставим настрана научните критики на икономистите за въвеждане на съобразни с икономическите принципи данъци, ние можем много добре да се възползваме от съществуващото сега, докато чакаме по-доброто, като подобряваме съществуващите сега и постепенно ги заменяваме.

Поземленият налог съществува във всички почти по-уредени държави и е установен главно върху кадастъра. Няма съмнение, че докато у нас кадастрацията на земята не се извърши, не може и да се мисли за правилен поземлен налог. Но от друга страна, можем смело каза, че и при съществуването на кадастър тоя данък ще бъде доста тежък за земеделското население, като ще пада върху всички без изключение работни и неработни земи. Поземленият данък е превъзходен там, гдето населението е пропорционално с пространството на земята. У нас обаче, гдето работната сила за дълго време ще липсва, докато населението се умножи, и гдето голяма част от земята остава неразработена, поземленият налог ще бъде благодатен за притежателите на толкоз земя, колкото могат да разработват, а ще бъде бич за тия, които притежават значителни пространства и нямат възможност да ги разработват. Факт за това виждаме в Румъния, гдето от въвеждане на кадастъра населението е съвсем недоволно и в някои части даже почваше да се изселва. Паричният данък вместо десятъка по новия закон ще бъде още дълго време по-сносен у нас, отколкото кадастърът, и той би бил много по-справедлив за населението и за съкровището, ако за пресмятането бяха се взели вместо произведенията на три съвсем анормални години поне 6–7 години, а за това, разбира се, трябваше да се практикува още няколко време десятъчната система. При днешните условия контингентът на всеки окръг от тоя данък трябва да се уголемява ежегодно пропорционално с развитието на земеделието и с разработването пустеещите землища. Не е зле обаче, ако се вземеха вече мерки за кадаструването на земята и се работеше малко по малко в някои окръзи, тъй като за довършването му ще се изисква достатъчно време и значителни суми, които съкровището може да понесе равномерно в продължение на няколко години.

Вторият прям данък в България трябва да бъде *върху чистия приход* от покритите недвижими имоти, който ще съответства на емляка, иджара и част от теметуата, а в същото време ще бъде като допълнение на поземления налог, докато се направи кадастърът. Както казахме по-горе, поземленият налог в пари пада само върху непокритите недвижими имоти, когато действителният поземлен налог навсякъде, гдето съществува, пада върху покрити и непокрити имущества. Тоя данък може да се определя на основание извършените от специални комисии оценки на покритите имоти по за три, пет или повече години.

Третият прям налог в България трябва да бъде *патентът*, основан върху разпределението на занятията в класове и разреди според числото на населението в градовете и общините, а още и върху развитието на индустрията и промишлеността, както и благосъстоянието на окръзите. Понеже предполагаме, че всички съсловия ще се причислят към разните разреди за патента, четирите поменати прями данъци ще ни дадат резултата, че всички данъкоплатци, изобщо вземени, ще бъдат обложени горе-долу пропорционално с благосъстоянието на всеки жител, към което клонят всички държави. Ще бъдат пропорционални именно затова, че притежателите на недвижими имущества ще плащат поземления налог и ако се занимават с някое

друго занятие, ще плащат и патента, когато занаятчиите, ако нямат недвижими имущества, ще плащат само патента. Няма съмнение, че правилното разпределение на патента ще зависи много от внимателното класиране на разните занятия.

Бегликът и *серчимът,* при всичко че противоречат на икономическия принцип, който гласи, че „данъкът не трябва да пада върху производителните сили, а само върху произведенията“, трябва да се запазят още няколко години, докато се уредят и затвърдят другите прями дянъци, още повече че на всяка минута може да се унищожи един данък, който с години не може да се уреди.

По косвените налози

Относително подобрението и развитието на косвените налози много малко може да се направи; тъй като, от една страна, капитулациите и търговски трактати[78] не ни позволяват да увеличим митарствените даждия на вносните стоки в по-голям размер от 8 на сто от стойността на стоките, а от друга, телеграфо-пощенските такси се определят от международните конвенции, и от трета, другите косвени налози са едвам в зародиша си у нас.

Главният източник за увеличаване косвените данъци са митниците, които при днешните неблагоприятни за Княжеството условия представляват почти шестата част от приходния бюджет. Няма съмнение, че ако Княжеството добие правото да преобразува тарифите си в специфически и да увеличава или намалява според нуждите си митата на стоките, както имат свобода всички други държави, митарствените приходи могат да се удвоят и удесеторят постепенно и да съставляват едни от най-главните приходни елементи.

Монополът на тютюна, ако се въведе в България, може значително да уголеми приходите по тая част, но подобни фискални мерки, от друга страна, служат за отнемане препитанието на значително число частни лица, които изключително се занимават с фабрикацията на тютюн. Едничкото нещо, което може да се направи засега в туй отношение, е да се повишат цените на бандеролите.

Експлоатацията на отколе узрелите гори в Княжеството може също да послужи като една статия за уголемяване приходите, но и от тая страна ще се срещнат пак големи препятствия поради липса от съобщения.

Няма съмнение, че косвените данъци се развиват пропорционално с развитието и напредъка на индустрията, търговията и промишлеността в една държава. А понеже откъм тая страна ние се намираме още в зародиша си, то дълго време още косвените данъци ще се развиват съвършено незавидно и ще съставляват незначителна пропорция в сравнение с прямите даждия. Например във Франция прямите данъци са 400 000 000 фр. от три милиарда и 900 милиона – общата сума на бюджета за 1883 г., значи около десет на сто; в Белгия са 45 000 000 фр. върху 290 000 000, или около 15 1/2 на сто; в Румъния са 30 000 000 върху 120 000 000, или 25 на сто, а в България 17 626 000 върху 29 068 280, значи 66 на сто от цялата сума на приходния бюджет.

[78] *Капитулациите и търговски трактати* – съгласно членове 8 и 20 от Берлинския договор в Княжество България и в Източна Румелия се запазва т.нар. режим на капитулациите – система от международни договори, установявана постепенно още от XVI век, според която европейските държави имат всевъзможни стопански и други привилегии в Османската империя, включително необмитяване на вноса или много ниски вносни мита. България успява да отхвърли изцяло режима на капитулациите едва по време на Първата световна война (б.р.).

Бюджетът и Законът за отчетността

Както се вижда от Закона за отчетността по бюджета, принципите, които трябва да ръководят Министерството при съставлението, изпълнението и сключването на бюджета, са почти същите, каквито съществуват във Франция, понеже нашият закон е едно сполучливо извлечение от французкия. Навсякъде приходният и разходният бюджет се съставят отделно. Всяко министерство приготовлява отнасящата се до него част, а Финансовото събира всички в едно цяло и го представлява в определен срок за разглеждане от законодателното тяло. Последното избира измежду си една комисия, която, като се раздели на няколко секции, изучава подробно всяка част от бюджета, съставя рапорта си до Събранието, след което се пристъпва към разглеждането му в общо заседание. Премине ли бюджетът през законодателното тяло, внася се за разглеждане и в Сената там, гдето съществува такъв, след което се представя на утвърждение от държавния глава и влиза в законна сила. Една особеност се забелязва в английския бюджет, която не съществува в никоя друга държава и която ми се види много практична; тя е, че бюджетът не се представя и вотира изцяло всяка година, а само измененията, които се правят в приходите и разходите. Тоя способ е много практичен особено за големите държави, гдето бюджетите представляват разнообразни разходи. Много с по-голямо внимание и подробно ще се разгледат измененията, които бюджетът за изтеклата година трябва да претърпи, нежели ако се представя цял бюджет, който като французкия съдържа повече от 1200 страници. Разлика се забелязва още и в това, че не в еднакво време захващат финансовите години в разните държави. В Англия, Дания и други финансовата година почва от 1 април; в Америка от 1 юли; в другите държави от 1 януари. Навсякъде съдържанието на служащите е определено със закон и разходите за тая цел остават като стереотипни в бюджета, без да претърпяват някога ни най-малките изменения. У нас обаче става съвсем противното. *Всички досега наши Народни събрания са имали мания да обръщат всичкото си внимание главно върху заплатите на чиновниците и в тях са намирали винаги източника за балансирането на бюджета. Освен това и самите министерства като че са се надпреварвали кой по-големи заплати да вмъкне в бюджета за подведомствените си чиновници.* И действително, каква анормалност и каква несъразмерност съществува в заплатите на едни и същи длъжности в бюджета за текущата година и даже колко незначителни длъжности се плащат много повече от по-важните!

При всички добри страни на Закона за отчетността по бюджета той е недостатъчно пълен, а съдържа и няколко члена излишни, и други, приспособяването на които е вредително у нас, например:

В чл. 51 е казано, че „второстепенните разпоредители трябва да представляват ежемесечно на надлежния министър сметка за изразходваните от тях суми срещу откритите им кредити, като прибавят оправдателните им документи“. Понеже всички оправдателни документи съгласно чл. 52 се предават заедно с паричните искания в ковчежничествата, които ги представят от своя страна ежемесечно във Финансовото министерство за подкрепление отчетната си ведомост, какви оправдателни документи могат да представят второстепенните разпоредители в надлежните министерства?

Чл. 57 и 59 задължават ковчежниците да изплащат парични искания, неправилно съставени, в които съществуват грешки или пък документите са нередовни, а

освен това да отпущат и суми, без да има отворен кредит, щом второстепенните разпоредители настоят писмено за това. При всичката независимост на ковчежничествата преди издаването на Закона ние виждахме ежедневно какви разпри произлизаха между тях и разните учреждения, които гледат по всеки начин да замаскират неправилността на някои разходни документи. Подобни права се допущат от французкия закон, защото законодателят е бил убеден, че второстепенните разпоредители съзнават напълно отговорността си. Неприложимостта на подобни права у нас се е доказала още в първия ден от издаването на Закона и Министерството на финансите се е разпоредило за отменяването на поменатите членове, като им е дало необходимо тълкувание.

Определеният в чл. 75 петгодишен срок за просрочваните кредити ми се вижда за у нас много дълъг, а шестгодишният срок за извън Европа съвсем ненужен. Чл. 80, който фигурира във французкия закон поради съществуването на пожизнени и вечни ренти, няма никакво значение в нашия, гдето не съществува подобно нещо.

Пренасянето суми от една глава в друга или от един член в други, за които се говори в членове 27 и 28, е тоже не особено необходимо. При всичко че подобни операции се позволяваха по стария закон за бюджета, от 1 януари 1882 г. те бяха запретени и през цялата година министерствата на финансите, правосъдието, военното и просвещението, не поискаха даже да им се позволят подобни операции, които способстват само за заплитане отчетността. Нам е още повече излишно подобно право, защото в бюджета на всяко министерство се предвиждат значителни суми за непредвидени разходи или за попълнение някои членове, когато се окаже недостиг. Всички почти държави клонят все повече и повече да унищожат пренасянето на сумите, а ние, напротив, подновяваме онуй, което е било отменено и което на практика се доказва за излишно.

Като се поправят недостатките и се попълни поменатият Закон, той трябва да служи за основа на цялата отчетност в Княжеството.

Сметната палата у нас и в други държави

Сметната палата според Закона от 8 февруари 1883 г. прилича във всяко отношение на французката, понеже той е кратко извлечение от французкия. Най-главният недостатък на нашия закон се състои в туй, гдето членовете 3 и 4 поставят Палатата в зависимост от финансовия министър и при такова условие тя не може да има самостоятелност. Палатата, при анормалните времена, през които преминава управлението в България, трябва да се постави съвършено на независима нога и ако съветниците ѝ не се избират от Народното събрание, както става в Белгия, то поне трябва да се назначават по за няколко години. Даже Палатата трябва да се постави като върховен блюстител за прилаганието на законите по финансовата част, като ѝ се дадат прерогативи, каквито имат белгийската, италианската и холандската палата. Няма съмнение, че при подобни условия много от неправилните и противозаконни разходи, що се извършваха от две години насам, би се прекратили.

Не особено нужна ми се вижда и новоучредената длъжност прокурор при Палатата, който според чл. 21 на Закона отнима най-главното право на председателя, а означените в членовете 20, 22, 23 и 27 обязаности спадат в атрибутите на председателя със съдействието на деловодителя. С обязаностите, които Законът възлага на прокурора, той през цялата почти година ще стои празен, без никак-

ви почти занятия, когато той може да бъде като съветник, една работна сила в проверката на делата. Съществуването на прокурорската длъжност има резон в големите държави, гдето съставът на Палатата е от стотини лица, които председателят няма възможност да надзирава и занятията ù са много комплицирани, но у нас, гдето цялата Палата се състои само от десетина души, както и във всички малки държави, тая длъжност е само един лукс, без никаква необходимост.

В Закона е забравено да се определи от кого се представляват и назначават председателят, прокурорът и докладчиците.

В *Белгия* Сметната палата се състои от: 1 председател, 6 съветници, 1 секретар и нужното число докладчици. Първите се назначават от Камарата по за 6 години. Главното, което различава белгийската Палата от французката и другите, е, че през нея трябва да минават всички издавани от министрите парични искания, преди да са изплатени от ковчежничествата. Ни едно искане не може да се изплати, без да носи визата ù. Ако Палатата откаже да визира някое искане, Министерският съвет разглежда мотивите на отказването и в случай че настои, тя го визира с резерва и оставя да се произнесе отпосле Камарата.

В *Италия* Сметната палата е съставена също както французката. Председателят и съветниците ù се назначават от краля в заседание на Министерския съвет, но тя е съвършено независима от министрите. Различава се, както и белгийската, по туй, че всички парични искания за суми, по-големи от 2000 фр., не могат да се изплатят от ковчежничествата, преди да са визирани от нея. Освен това тя има друга привилегия, която няма и белгийската, а именно, че всички декрети, за какъвто въпрос и да бъдат, преди да се представят за утвърждение на краля, трябва да са визирани от нея. Ако Палатата откаже визата си и Министерският съвет настои, тя визира декрета с резерва и отпосле представя списък на Камарата за визираните с резерва декрети.

В *Германия* председателите и съветниците на Върховната палата се назначават до живот все пак от императора, комуто са прямо подчинени, но съвършено независими от министрите.

В *Австрия* председателят и съветниците на Палатата се назначават направо от императора и имат чин на министър. Ако председателят и някой министър не могат да се споразумеят върху някой въпрос, той се поднася за разрешение от императора.

В *Англия* Палатата е устроена почти както във Франция.

Като изключим отличителните черти, които характеризират горепоменатите палати, те са съвършено еднообразни в проверката на приходните и разходните отчети и оправдателните документи, които им представляват разните правителствени и обществени учреждения относително паричните и материалните си операции.

Пенсиите

Съществените елементи, които фигурират в законите на по-големите държави относително пенсиите, са следните:

В *Белгия* чиновникът се пенсионира, когато достигне 65-годишна възраст и 30 години служба, освен в случай на злополука, когато се пенсионира и след 10-годишна служба, а ако злополуката му е причинена при изпълнение длъжност-

та, достатъчно е и 5-годишна служба. За пресмятане пенсията се взема 1/65 от средната заплата на последните 5 прослужени години и резултатът се помножава с прослужените години. В случай на нараняване или осакатяване за пенсия се определя 1/4 от заплатата плюс 1/65 за всяка година, щом службата надминава 5 години. Максимумът за пенсиите е 2/3 от заплатата и 5000 фр. За пенсиите се удържа 1% от заплатата на чиновниците.

В *Италия* пенсия се определя след 40-годишна служба и ако чиновникът има 65-годишна възраст, пенсионира се и с 25-годишна служба. Процентът е 1/40 за по-малките от 2000 фр. заплати и 1/60 за по-големите. Минимумът на пенсиите е 950, а максимумът 8000 фр., или 4/5 от заплатата.

В *Австрия* за пенсия се определя 1/3 от заплатата за прослужените 10 до 15 години, 3/8 от 15 до 20 години; 4/8 от 20 до 25 години; 5/8 от 25 до 30 години; 6/8 от 30 до 35 години; 7/8 от 35 до 40 години и цялата заплата, ако чиновникът прослужи повече от 40 години. Всеки, който добие право на пенсия, може, ако не иска да я получава ежегодно, да заяви да му се отпусне цялата заплата за последните две години; разбира се, като изгубва с това правото за пенсия. На чиновници, прослужили по-малко от 10 години, може да се отпуща едновременно пособие, равно със заплатата им за една година, даже и за 18 месеца.

В *Германия* срокът за пенсията е от 10 години служба. След 10-годишна служба чиновникът получава 20/80 от заплатата; и се увеличава по 1/8 за всяка прослужена отпосле година, докато стигне максимума 60/80, или 3/4.

В *Англия* срокът почва тоже след 10-годишна служба и пенсията се пресмята за всяка година по 1/60 от заплатата. Минимумът е 40/60, или 2/3 от цялото съдържание.

В *България* закон за пенсиите още не съществува, но представеният за разглеждане в последната сесия на Народното събрание законопроект, представен от Финансовото министерство, ще попълни тая празнота, щом се вотира и утвърди. Според него срокът за пенсията в България почва след 10-годишна служба и в размер на 25% от средното число на заплатата, която чиновникът е получавал в трите последни години на службата си. За по-нататъшно служене пенсията се уголемява с 2 1/2 на сто от заплатата за всяка година. Максимумът е средното число от заплатата на последните три години служба. Относително срока за пенсионирането и размера на пенсията законопроектът се приближава към австрийския, германския и белгийския закон. Едничкото нещо, което ми се вижда съвършено излишно в законопроекта, е учреждаването на пенсионерска каса с придвидения ù щат, който съставя повече от едно отделение в Министерството. Служащите в тая каса, освен че ще получават даром заплата през няколко години, понеже не ще имаме освен пенсионерите по просвещението, които са само около 50, но и в бъдеще за дълго време операциите относително пенсиите ще бъдат толкоз незначителни, щото едно лице е достатъчно да ги извършва. По моему операциите по пенсиите трябва да се възложат на Счетното отделение във Финансовото министерство, което ще ги записва в нарочна за това главна книга и ще се разпорежда за издаването на потребните парични искания, а определянето на пенсиите да става по същия начин, както във Франция. С това ще се икономисат за съкровището предвидените в щата 28 000 лв., а в същото време, вярвам, и операциите ще се извършат по-правилно, по-скоро и с по-малко труд.

Ковчежничествата при изплащане на платежните заповеди за съдържанието на служащите ще отпущат действително, съгласно чл. 31 от законопроекта, само чистата сума, а следуемата се за пенсии ще удържат и записват на приход, като издават за сумата потребната квитанция. Постъпилите удръжки за пенсии суми ще фигурират ежемесечно в отчетните ведомости на ковчежничествата и по тоя начин не ще има нужда да се изпращат особени известия за всяка сума. Колкото за влагането им в Банката под лихва, Министерството на финансите може да издава ежемесечно платежна заповед за общата сума на постъпилите във всички ковчежничества. Законопроектът трябва да се измени и допълни в тоя смисъл, преди да се е разгледал от Народното събрание.

Гаранциите на чиновниците

Както споменахме по-преди, у нас не съществува още общ закон, който да определя вида и размера на гаранцията, която всеки отчетник трябва да дава, както и срока, през който тя ще бъде в сила. Действително в привременния устав за телеграфо-пощенските служби, в чл. 184, има споменато, че „всичките чиновници, които имат под свое ведомство парична част, дават предварително поръчителство“, но за каква сума и дали поръчителят ще отговаря, докато служащото лице е на длъжност или докато се произнесе Сметната палата върху операциите му, нищо не е казано.

Гаранции в парични суми или в държавни бонове, които се полагат в повечето държави, у нас са още немислими, особено когато длъжността изисква доста значителна сума, като например ковчежниците и касиерите в митниците. Немислими са затуй, че обикновено у нас постъпват на държавна служба лица, които не притежават богатства, а и кой ще се съгласи да поеме върху си отговорността на един ковчежник или касиер на митница с 2000 или 3000 лв. годишна заплата, ако той притежава 40 или 50 000 лв., които трябва да депозира? За дълго време у нас гаранцията трябва да се състои в недвижими имущества или в заможни поръчители, като се унищожи съществуващата сега изборна система за ковчежниците, която не представлява никаква гаранция.

Ни едно служащо лице, което борави с държавни суми, не трябва да заема длъжност, без да е представило гаранция за обезпечение съкровището от умишлени или случайни загуби. За гаранциите трябва да се изработи закон колкото е възможно по-скоро.

Преобразования за временно въвеждане у нас

В заключение ще прибавя, че засега по-важните работи, които трябва да се извършват относително финансовото ни законодателство и отчетността, са следните:

Да се подведат всички учреждения, що събират държавни приходи и произвеждат разходи, под Финансовото министерство по отношение на финансовите им операции; да се определи ясно отговорността и гаранцията на всеки служащ, боравещ с държавни и обществени суми; да се въведе чрез особен закон и правилници еднообразие в отчетността им; да се установи отчетността на общинските управления, окръжни съвети и обществени учреждения; да се установи формата на отчетите и ведомостите, които трябва да представляват всички отчетници чрез Министерството на финансите или направо в Сметната палата; да се установят оправдателните документи по прихода и разхода на държавни или обществени суми; да се развие отчетността във

Финансовото министерство, за да могат се извлича необходимите отчети за представяне в Народното събрание за сключване бюджетите и изпращане извлечения в Палатата; да се преработи и допълни Законът за отчетността, като се приложат към него всички необходими форми; да се изработи Закон за гаранциите; да се приготвят законопроекти и необходимите ведомости за сключване бюджетите 1879, 1880, 1881 и 1882 година; да се допълни Законът за събирането на даждията (въобще трябва да се вземат мерки за преработването и допълването на всички съществуващи сега финансови закони); да се приготвят нови, които липсват, и изработят разни правилници по всичките части на финансовата администрация. С тая работа ще се занимая идните няколко месеца.

София, 15 юли 1883 г.

Началник на Счотното отделение: (п) М. Тенев

ПРАВИЛНИК ЗА ОБЯЗАНОСТИТЕ НА СЛУЖАЩИТЕ В ОТДЕЛЕНИЕТО ЗА СЧЕТОВОДСТВОТО И КОНТРОЛА ПРИ ФИНАНСОВОТО МИНИСТЕРСТВО

В помощ на началника на Отделението са назначени главни счетоводители, главен контрольор, сметководители, проверители, книговодители, архивар с помощник, работата на които се определя, както следва:

1) Главният счетоводител по разхода проверява всички платежни заповеди и делегации, които разните министерства издават на основание разрешените в бюджета кредити; внимава дали сумите се отпущат съгласно със съществуващите закони, правилници и инструкции; да не се превиши кредитът по някой параграф; визира в името на началника всички платежни заповеди и делегации; съставлява преписката по забелязваните неправилности и отклонения от закона, правилниците и инструкциите върху счетоводството и изпълнението на бюджета, по унищожаването на издадените платежни заповеди и делегации и заменяването им с други; възстановяването на връщаните в ковчежничествата суми и контролирането ведомостите на разните министерства с книгите на държавното счетоводство; следи за точното изпълнение на постановленията относително Закона за гаранциите.

2) Главният счетоводител по прихода води главната книга на държавата и частните приходни книги, в които съсредоточава резултатите от отчетните ведомости на ковчежничествата и другите финансови учреждения; приготовлява ежемесечно баланса за приходите и разходите на държавата и следи за правилното и точното изпълнение на постановленията относително разните видове пенсии.

3) Главният контрольор надзирава действията на проверителите по проверката на отчетите и други ведомости на ковчежничествата и всички финансови учреждения относително държавните приходи и разходи, а в същото време и сам контролира. Освен това той сам проверява постъпващите сметки за текущи разходи, сметките с Б.н.банка, земеделските каси и др. подобни; съставлява всички ведомости относително сключването на бюджетите и годишното изложение за финансовото положение на страната; съставлява резюметата (общите извлече-

ния) за операциите по прихода и разхода на всеки вид отчетници, които резюмета се изпращат заедно с главните отчети на отчетниците и всички приходни и разходни оправдателни документи в Сметната палата. Той приподписва всички горепоменати ведомости и извлечения и отговаря за точността и верността им.

*4) Проверителит*е са натоварени изключително с проверяването на отчетните ведомости и главните отчети на окръжните и околийските ковчежници и другите отчетници.

В началото на всяка финансова година началникът на счетоводството разпределя всекиму от проверителите какви именно отчетности има да проверяват в течението на годината. Това разпределение се известява чрез залепено обявление в канцеларията на Отделението. Един и същи проверител не може да проверява отчетни ведомости и отчети на същия ковчежник или отчетник за две години наред.

5) Постъпилите в Отделението пакети с отчетни ведомости и отчети се предават от архиваря на главния контрольор, който ги разпределя на проверителите, а те трябва да се уверят най-напред дали всички означени в рапорта на изпращача книжа са налице и в случай че нещо липсва, да се поиска незабавно. Ако се окаже, че всичко е вярно, проверителят удостоверява за приеманието им върху самия рапорт, с който с изпратени, и го предава на архиваря.

В случай че някой изпратен пакет с документи от ковчежничествата или други отчетници пристигне незапечатен или печатът е повреден, съставя се тутакси акт от главния контрольор или един от главните счетоводители в присъствието на проверителя, който е доложил за това. В акта се излага в какво състояние е намерен пакетът и какви именно документи липсват.

6) Проверителите трябва да пазят отчетностите и делата на ковчежничествата и на другите отчетници в особени заключени долапи.

7) При проверяването отчетностите на ковчежничествата проверителите трябва да имат предвид следното:

По прихода. Всякога сумите според талоните да се съглашават с обявленията за вносовете и да са записани вярно в описа и отчетната ведомост; всичките талони на издадените квитанции да бъдат изложени поред според описа на окръжния управител или околийския началник. В поменатия опис приходните документи се излагат поред според вида на постъпленията, по който ред се класират и от ковчежничествата.

По разхода. Всичките платежни заповеди да бъдат издадени от учреждението, на което е дадено това право; да бъдат подписани от получателя на сумата, комуто е издадена платежната заповед; всички платежни заповеди да бъдат придружени с известия, визирани от Отделението за счетоводството, и всички оправдателни документи, показани в графата за забележки, да са налице и да отговарят на отпуснатата сума според платежната заповед; платежните заповеди с известията и оправдателните документи трябва да са класирани по министерство, глава и параграфи съгласно пункт 10 от окръжното до ковчежничествата № 31594 от 12 декември 1883 г.; частните суми на представяните от ковчежничествата описи съгласно пунктове 3 до 8 от горепоменатото окръжно трябва да са равни със сумите на съответните платежни заповеди, а общата сума на всички платежни заповеди по едно министерство, както и на извънбюджетните разходи, трябва

да е равна с общите суми в отчетната ведомост за съответните министерства и извънбюджетните суми.

По изпращане суми в други ковчежничества. Че приложените квитанции са действително на онова ковчежничество, в което са изпратени парите, и дали това ковчежничество е записало в отчетната си ведомост приетата сума, за това трябва да се заведе една книга, в която ще се записват в особени партиди, от една страна, постъпващите суми във всяко едно ковчежничество, а от друга страна, изпратените суми от всеки ковчежник.

8) Относително отчетните ведомости на другите отчетници контрольорите сравняват показаните в тях суми на приход с внесените в ковчежничествата срещу редовни квитанции и наличността им на всяко първо число от месеца.

9) Относително главните отчети на всички отчетници проверителите сравняват общите суми на всички представени в тях приходи и разходи с извлечените от ежемесечните им отчетни ведомости и дали всичките означени в тях оправдателни по прихода и разхода документи са били получени своевременно в Министерството; след което предават отчетите на главния контрольор за съставяне общото извлечение за прихода и разхода на всеки вид отчетници.

10) След разглеждането на всяка отчетна ведомост главният счетоводител по прихода взема мерки да се запишат всичките суми, които са признати за верни, в съответстващите по прихода и разхода книги, а оправдателните документи се задържат, докато се изпратят в Сметната палата за всестранно проверяване.

11) Оправдателните разходни описи се класират от контрольорите по министерство, глава и параграф, тъй щото в края на годината всички описи по едни и същите министерства, глава и параграф на всеки бюджет да бъдат разположени наред.

12) На всеки ковчежник или друг отчетник се изпраща известие, с което се уведомява за правилността или неправилността на отчетната му ведомост и оправдателните документи. Това известие съдържа: а) резултата от проверката на постъпилите и изразходваните суми; б) изнамерените погрешки и какви поправки следва да се направят по книгите на ковчежничеството, в отчетната му ведомост или в представените оправдателни документи; в) забележка за неизпратените оправдателни документи.

13) Всеки от проверителите държи по една контролна книга, в която записва всички неоправдани платежни заповеди и следи за навременното представяне на документите съгласно със Закона за отчетността.

14) Приходните и разходните оправдателни документи се изпращат от ковчежничествата в две отделни връзки за прихода и разхода. Приходните документи, класирани според вида на прихода, се запечатват в едно дело, а разходните се запечатват за всяко министерство и бюджет в отделни дела.

15) Не е позволено да се отпечатват делата с оправдателни документи освен в предвидените по-долу случаи.

16) За да може се отпечата дело с оправдателни документи, иска се писмено разрешение от началника на счетоводството, като се изложат причините за отпечатването му. За всяко отпечатване, разрешено от началника, трябва да се съставя акт върху кората на делото, в който да се изложат причините на отпечатването му и изтеглените или вложени в него дела. В същото време да се

покаже и номерът на отношението или рапорта, с който е дадено разрешение за отпечатването делото.

17) Отпечатването на всяко дело може да стане: ако е турено по грешка някой чужд оправдателен документ или временен, който трябва да се замести с окончателния оригинал; ако трябва непременно да се вложи някой нов документ, който се е забравил при съставяне на делото.

18) Получените отчетности и дела с оправдателни документи в Отделението не могат да се връщат вече на надлежните ковчежничества. Те могат да се изпращат само по съдебните власти, в случай ако се окаже някоя необходима нужда, която се излага от съдебната власт в писмото, с което се искат от Финансовото министерство. В подобен случай те трябва да се пронижат и подпечатат от Отделението за счетоводството.

19) *Счетоводителят* по разхода съставлява и издава платежни заповеди и известия за съдържанието и други разходи на Финансовото министерство и подведомствените му учреждения на основание требователните ведомости или писма, които му се представят от разните отделения на Министерството. Ведомостта за личния състав трябва да е заверена от надлежния началник на отделението или старшия подначалник, а писмата на отделенията или рапортите на финансовите учреждения, с които се иска отпущането на каквито и да било суми, трябва да носят резолюция от министъра или главния секретар.

20) Получените от счетоводителя требователни ведомости, писма или рапорти трябва да се удовлетворяват чрез издаване платежни заповеди най-късно в продължение на три дена. В случай че забележи да се асигнова сума извън предвидения кредит в бюджета или се иска издаване платежна заповед за разход от друг параграф и статия, счетоводителят долага на началника и не издава платежната заповед, докато не се разреши въпросът.

21) Счетоводителят подписва издаваните известия и приподписва платежните заповеди, подписани от началника, министъра или главния секретар.

22) Платежните заповеди и известията не могат да се изпратят по принадлежност, преди счетоводителят да ги запише в съответния общ дневник за разходите.

23) За контролиране разходите по бюджета на Финансовото министерство счетоводителят е длъжен да води с най-голяма точност по установените правила общия дневник за разходите и книга за разходите по глава и параграф; да следи да се не превиши по някой параграф разрешената сума; да унищожава по книгите си неправилно издадените платежни заповеди, ако се случи подобно нещо; да отбелязва по книгите си пренасяните за изплащане заповеди от едно ковчежничество в друго; да възстановява върнатите в ковчежничествата суми (съгласно чл. 33 от Закона за отчетността) и да съставлява всяко тримесечие ведомост за асигнованите по всяка глава и параграф суми от бюджета на Финансовото министерство за сравнение с държаните от книговодителите регистри.

24) Счетоводителят е длъжен да пренася всички издадени платежни заповеди из общия дневник за разходите в книгата за разходите по глава и параграф най-късно три дена след записването им в общия дневник. Сумите по изпълнените страници и в двете книги трябва всеки ден да бъдат събирани и пренасяни в началото на следващите страници.

25) Книговодителите са задължени да държат разпределените тям книги от началника за разходите по разните министерства. Те записват в тях поред изпращаните от другите министерства и издаваните от Финансовото платежни заповеди и делегации за асигнованите разходи, които се проверяват предварително от завеждащия разходите главен счетоводител. Книговодителите са обязани да бдят строго, щото асигнованите разходи да не превишат кредитите, разрешени в съответните параграфи от бюджета на всяко министерство, и в случай че забележат подобно нещо, съобщават на заведующия разходите главен счетоводител, за да върне платежната заповед на надлежното министерство.

26) Книговодителите са длъжни да пренасят ежедневно записаните в общия дневник платежни заповеди и делегации в книгите за разхода по глава и параграф и в книгата за разхода по глава, параграф и ковчежничество, а в същото време да имат винаги налице сборовете на всички изпълнени страници от книгите.

27) Книговодителите са длъжни по писмените забележки на главния счетоводител да унищожават по книгите си неправилно издадените платежни заповеди, ако се случи подобно нещо; да намаляват или увеличават по съответните сметки в разходната книга по ковчежничества и да отбелязват в другите книги пренасяните за изплащане заповеди от едно ковчежничество в друго; да възстановяват по приетия ред върнатите в ковчежничествата суми съгласно чл. 33 от Закона за отчетността.

28) Строго е забранено на книговодителите да дават каквито и да било сведения из книгите си без разрешението на началника.

29) Не по-късно от 5-о число на всеки месец книговодителите представляват началнику на счетоводството ведомост за движението на кредитите по глава, параграф и министерства, воденето книгите на които им е поверено.

30) Началникът на счетоводството възлага едному от книговодителите или контрольорите да завежда книгите и другите материали, приготовлявани за Отделението, ковчежничествата и другите финансови учреждения. Заведующият се грижи, щото навреме да се приготовляват и доставят исканите от всяко учреждение материали и препращат на всяко учреждение отделно.

31) Началникът на счетоводството има право да възлага на подведомствените му служащи и други работи освен определените на всекиго в горните членове; да отнема според нуждата някои работи от едного и да ги възлага другиму; да командирова, когато намира необходимо и в случай на спешност, някои от служащите в помощ на другиго; да разпределя на служащите специалната работа на ония, които отсъстват по болест, отпуск или други уважителни причини.

32) *Архиварят* приема от регистратурата, под разписка в главната входяща книга, книжата, отнасящи се до Отделението, и ги предава на началника или назначения от него главен счетоводител за разпределение между служащите, а отпосле ги разпределя всяка заедно с отговора ù по надлежните дела и е отговорен за съхраняването им.

33) Оправдателни документи, които се изпращат от финансовите учреждения в Отделението на счетоводството, се предават на лицата, натоварени с проверяването, а рапортът, с който се препращат, се прилага в делото, като се разпише върху му надлежното лице, че е получило споменатите в него документи.

34) Архиварят се грижи, щото черновките за всички дела, които се предават на регистратора за изпращане, да му се върнат навреме заедно с всички приложения.

Нито една преписка приета и неизработена не може да се приложи в делото, догдето не носи забележката „в дело“ от надлежния чиновник.

35) Архиварят е отговорен за изгубване на всяка предадена нему преписка или дело.

36) Без разрешението на главния секретар или началника на Отделението архиварят не може да дава никаква справка или препис от книжа било на чиновници, било на частни лица.

37) Когато се разрешава писмено изнасянето на едно дело вън от канцеларията, архиварят го предава всякога прeброено, пронизано и подпечатано под разписка, като се грижи да му се връща навреме.

38) Помощник-архиварят върши всичко по указанието на архиваря и го замества през отсъствието му.

39) Всички служащи в Отделението отговарят за работите, които им са определени от настоящия правилник, както и за особените поръчки, възложени тям от началника.

40) Служащите са длъжни да присъстват на занятие в работни дни през всичкото определено за това време.

41) Началникът може, когато намира за необходимо, да приканва служащите на занятие и извън работните часове.

42) Във времето на занятията всичките чиновници са длъжни да се занимават с канцеларските си работи. Разходката, разговарянето и четенето в канцеларията се запрещават съвършено.

43) Всеки чиновник, преди да излезе от канцеларията, е задължен да прибере в указаните нему места делата и книгите по своето занятие.

44) За отстъпление от длъжността си, като например за дохождане в канцеларията след определените часове, излизането по-рано, отсъствие във време на занятието без разрешение, неподчинение към началника си, издаване канцелярски тайни и пр., служащите подлежат на дисциплинарни наказания съгласно със Закона за чиновниците от 12 декември 1880 г., а именно на: 1) забележки; 2) глоби; 3) понижение на по-малка длъжност; и 4) уволнение. Наказанието се налага според важността на престъплението. Забележките се правят на служащите от самия началник, а другите три наказания се вземат с разрешението на министъра върху доклада на началника.

45) В Счетното отделение се държи книга за промяна в личния състав и една за наказанията, наложени на чиновниците в цялото Министерство. Тези книги се имат предвид всякога при съставяне ведомостите за заплатите.

46) Отпуск на служащите в отделението се разрешава от министъра съгласно със Закона за чиновниците, и то след като се вземе съгласието на началника. Лицето, което желае да получи отпуск, трябва да покаже кой от служащите в Отделението ще изпълнява под негова отговорност длъжността му през отсъствието.

47) Настоящият правилник влиза в действие от 1 януари 1884 г.

РАПОРТ ПО РЕВИЗИЯТА НА ФИНАНСОВИТЕ УЧРЕЖДЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ

Господину министру на финансите.

Съгласно с резолюцията на Вашия предшественик върху докладната ни записка от 16 май н.г., както и словесните разговори, които имахме с него, относително необходимостта да се прегледат някои от финансовите учреждения, постоянните комисии и общинските управления, на 18 май излязохме от София, гдето се завърнахме едва на 19 юли. В продължение на това време ние имахме възможността да обходим окръжните и околийските центрове във всичките окръжия на България с изключение на цялото Софийско окръжие и на градовете: Осман пазар[79],Ески Джумая[80], Провадия, Враца и Берковица. В настоящия си рапорт имаме чест да Ви изложим, господине министре, накратко положението, в което се намират деловодството и отчетността на ковчежничествата, постоянните комисии, общинските управления и земеделските каси; измененията и допълненията, които намерихме за нужно да се направят в тях; както и положението на финансовите чиновници и нагледници.

I. Окръжни и околийски ковчежничества

Ковчежничествата в Княжеството захванаха да се отварят едва от началото на 1879 г. и в продължение на няколко месеца се уредиха във всичките окръжни тогава градове, от които някои после се закриха и преобърнаха в околийски, като се отвориха и някои нови. Днес в Княжеството съществуват 14 окръжни и 24 околийски ковчежничества. С откриването на първите ковчежничества се приложи в действие и инструкцията за делопроизводството на ковчежничествата, която беше изработена от управлението на императорския русийски комисар. Тая инструкция поради непълнотата си в скоро време след въвеждането ù претърпя значителни изменения, а отпосле още няколко пъти се преработва, докато се съставиха действащите днес наставления за окръжните ковчежничества, въведени от 1 януари 1881 г., които съдържат някои правила и форми по счетоводството и надзора. Измененията обаче, които е претърпяла отпосле отчетността в Министерството, както и в ковчежничествата, изискват, щото да се заменят и те с нов правилник, който веднъж завинаги да установи главните и съществени принципи на счетоводството и делопроизводството в ковчежничествата, за което са взети надлежните мерки.

Няма съмнение, че всяко лице, което има в ръцете си известна сума, пусната в обращение, била тя държавна, обществена, негова или на частно лице, трябва да държи сметка за операциите, що извършва, и намаленията или увеличенията, които претърпява обращаемата от него сума. Поменатата сметка е най-много необходима на едно държавно или обществено учреждение, което е натоварено с прибирането и харченето на държавните или обществени суми.

Държавните и обществените агенти трябва да имат, колкото е възможно, еднообразие и ясност в отчетността си, за да може, от една страна, контролът да бъде по-лесен, по-точен и по-плодотворен; от друга, да е възможно съсредоточаването операциите на всичките агенти в едно, а от трета, да представлява колкото се може по-малко възможност за погрешки.

[79] Осман пазар – днес град Омуртаг (б.р.).
[80]Ески Джумая – днес град Търговище (б.р.).

Правилата за счетоводството трябва да имат двойна цел:

1) да позволят точното и последователно вписване на всички операции;

2) да дават възможност на проверителите да контролират точността или неправилността на операциите.

Тия две цели се достигат, като се държат два независими един от други регистъра, окончателните резултати на които трябва да са еднакви. Единият представлява всички операции, изложени по хронологически ред; другият ги показва класирани според натурата им. Тия два регистъра трябва да се срещат във всичките малко-много уредени счетоводства, макар под разни наименования.

В ковчежничествата поменатите два регистъра са касовата книга и приходоразходната, която съставлява две отделни части. Независимо от тях в ковчежничествата се водят много други спомагателни книги, които са необходими, за да представляват ясно положението и движението на разните операции.

Взети от тая гледна точка, действащите наставления за ковчежничествата съдържат достатъчни положения, макар в много отношения непълни.

Наставленията за ковчежничествата, по счетоводството и всички видове операции са усвоени доста добре от контрольорите благодарение на няколкото ревизии, които им са правени от страна на ревизорите и служащи в Министерството, на ежемесечните ревизии, а още и на строгостта, с която Министерството се е отнасяло постоянно към неакуратните служители; при все това пак се забелязва, че натоварените със счетоводството лица са много малко въодушевени от точност, редовност и изискуемата чистота. В повечето ковчежничества се вижда при пръв поглед, че служащите се отнасят спрямо обязаностите си с особена хладнокръвност и като че възложените тям действия са една ангария[81]. Всеки като че гледа да прекара определените за занятия часове и да си излезе из канцеларията, без да се постарае да прекарва ежедневно по книгите всичките извършени през деня операции, които повечето пъти са съвсем незначителни. Единствената неправилност по счетоводството се забележи само в Ломското ковчежничество, гдето контрольорът в началото на годината е отворил партидите в данъчната книга не едно по друго за всяко село и за всички години, а най-напред за всички села за слетите години, после за всички села за 1883 г. и най-после за всички села за 1884 г. Тая неправилност обаче е съвършено незначителна и не причинява никаква вреда на счетоводството. Най-големите опущения се забелязват в счетоводството на Плевенското ковчежничество, което е следствие не от неспособността на контрольора, не от неразбиране, защото заведените книги са отворени правилно, а от леността и неакуратността му. Всички регистри, воденето на които е възложено нему, се намериха в най-плачевно положение. В приходната книга недоборите за прямите даждия от слетите години и за 1883 г. бяха незаписани в дебит. Постъпленията от 1 май насам не бяха пренесени никак из касовата в приходната книга, а до 1 май колкото са пренесени, не е отбелязан в касовата книга номерът на страницата и статията, под които са записани в приходната книга. Същото се среща и в касовата книга за миналата година. Платежните заповеди по бюджета за 1883 г. незаписвани на кредит в разходната книга, щом са изплащани от ковчежничеството, и до деня на ревизията ни една не беше прекарана, а сумата на останалите неизплатени заповеди, които трябва да се покажат в отчетната ведомост, са извличани от са-

[81] Ангария (перс.) – тук: трудова повинност в Османската империя, премахната през 1856 г. (б.р.).

мите заповеди. Имаше много заповеди, които са получени в ковчежничеството още в началото на април месец, изплатени през същия месец, а още незаписани ни в дебит, ни в кредит на разходната книга. Освен това в касовата книга не е обозначаван номерът на страницата и статията от разходната книга ни при един платеж. В данъчните книги от началото на годината още несвеждани итозите[82] на останалите недобори с увеличенията или намаляванията в окладите, а също постъпленията през разните месеци. Продадените количества бандероли от 1 май до деня на ревизията не бяха още записани в бандеролната книга, макар да не може да се дават никому бандероли, преди да се спадне количеството от поменатите книги. Същото е и с продадените гербови марки. Книгите за отпущането в кредит бандероли и гербови марки, както и книгата за отпущаните в аванс суми, незаведени никак. Отчетната ведомост за април не беше още започната да се съставлява, когато най-късно до 10 май тя трябваше да бъде представена в Министерството. При всичко гореизложено трябва да прибавим, че всичките книги са водени с най-голяма небрежност, понеже са пълни с поправки и заличавания.

Освен Плевенското трябва да спомена нещо и за Свищовското ковчежничество, на което касовата книга привлича вниманието, щом я разгърне някой. В тая книга, която е най-важната, се срещат таквиз грамадни поправки, които са непростителни за едно ковчежничество. На около 40 страници в началото се срещат във всяка по 5–6 важни поправки. Грешките са се вмъкнали само защото вместо да се проверява предварително черновката на касовата книга и тогаз да се преписват операциите в чистата, ковчежникът мимо чл. 35 от Наставленията давал на писеца да съставя чистата касова книга направо от обявленията и платежните заповеди.

Колкото счетоводството на ковчежничествата се води правилно, толкоз деловодството им се намира в застой. Най-голяма аномалия се среща в делата. Няма никакво еднообразие в съставянето им. Едни ковчежничества завели само десетина дела, като сгрупирали нямащи никакво отношение помежду си преписки в едно дело; други съставили с десетки дела и раздробили преписката толкова много, щото не може да се отгадае като в кое дело трябва да се търси известно писмо. Едни подшивали редовно преписките и при всяко дело държали опис за съдържащите се в него писма, а други дълго време трупали писмата, без да ги зашиват и без да са завели нужните описи в делата. Туй разнообразие обаче произлиза, защото ковчежничествата не са били снабдени досега с точни и ясни указания относително деловодството им.

Съставът на ковчежничествата с някои малки изключения е доста сполучлив. Изключение съставляват: 1) контрольорът на Плевенското ковчежничество, който при няколко мъмрения и глоби, които му са правени и налагани от страна на Министерството, не се е поправил ни най-малко; той трябва да се отчисли от занимаемата му длъжност и да се премести като помощник-контрольор в някое окръжно или околийско ковчежничество; 2) еленският ковчежник, който при всичката му честност, добро поведение и старание се оказа много слаб в смятането; 3) контрольорът на Раховското ковчежничество, който със своето си скандальозно поведение, неплащането на дълговете си, които впрочем трябва да са в достатъчно количество и на разни лица, възбужда недоверие както от страна на самите ковчежници, при които е бил акредитиран, за да пази интересите на хазната, тъй и пред самото правителство и обществено мнение. Министерството на финансите

[82] Итог (рус.) – тук: сбор, обща сума (б.р.).

не трябва да има в подведомствените си учреждения, особено в ковчежничествата, лица със съмнителна честност и поведение, затова той трябва да се уволни.

Съставът понегде е несъразмерен с операциите, които извършва ковчежничеството. При определянето на състава досега се е вземало за мерило повече степента на града, в който се намира то. За повечето ковчежничества това мерило се оказва доста сполучливо, като се вземат предвид сега и операциите, които те имат. В някои обаче персоналът се оказва много по-малък, отколкото в други, гдето има по-малко работа. Например второкласни ковчежничества засега се броят: Русенското, Търновското и Варненското, и съставът им е, разбира се, по-голям, отколкото на третокласните. При ревизията обаче се оказва, че Шуменското има много повече работа от Варненското и Търновското, понеже средното число на операциите на първото е около 14 в ден, а на последните около 10 и 13. Освен това между самите третокласни Видинското стои по персонала си по-горе от Шуменското, макар то да има само 5 операции средно число в ден. Плевенското, Свищовското, Ломското, Силистренското и Разградското стоят в туй отношение тоже много по-горе от Видинското. Второкласните околийски ковчежничества имат средно число около две операции в ден, а в състава им влизат по един ковчежник, контрольор, броец, а за някои и писар. Писарите, гдето има такива, трябва да се закрият, понеже контрольорът с ковчежника са достатъчни да извършат два и три пъти повече работа, отколкото се представлява в ковчежничеството. Освен това може да се закрият и длъжностите на разсилните в ония ковчежничества, които се помещават наедно с околийското управление или друго някое учреждение, тъй като един разсилен е достатъчен да удовлетворява нуждите на две или три учреждения в околийските градове. Измененията, които намираме за необходимо да се направят в увеличението или намалението на персонала, ще се вземат във внимание при съставянето бюджета за идущата година.

Съгласно чл. 12 от Наставленията за ковчежничествата окръжните ковчежници се избират от съединеното присъствие на окръжния управителен съвет, градското общинско управление и окръжния съд (гдето има такъв). Присъствието избира трима кандидати, един от които утвърждава Финансовото министерство за поменатата длъжност. Съгласно със забележката на същия член за окръжен ковчежник могат да се назначават лица, които представят гаранция от 50 000 лв. Чл. 12 гласи още, че съединеното присъствие отговаря в случай на разпиляване държавните суми от ковчежника. Тая клауза, колкото и да се вижда по принцип, че гарантира хазната, на практика се оказва съвършено неприспособима; още повече че нито един закон не определя догде и за колко време се простира отговорността. От друга страна, в съединеното присъствие влизат лица, които повечето пъти не притежават никакви имущества, а следователно сами не представляват никаква гаранция. Освен това винаги почти се случва, че при избирането на ковчежника по една или друга причина съставляващите съединеното присъствие лица, като не могат да се споразумеят върху гласуването за едно лице, се разделят на части, от което произлиза, че назначеният ковчежник е избран само с три или четири гласа. Разбира се, че в такъв случай не може да се възложи никаква отговорност върху другите за делата на едно лице, което те не са желали да изберат. Най-после, случва се, щото в една година време да се изменят няколко пъти ковчежниците, понеже чл. 13 от наставленията гласи, че при променяванията личния състав на някое от гарантиращите учреждения става отново съединено присъствие за потвърждение благонадеждността на ковчеж-

ника. Освен това много често се случва, щото избраните за ковчежници лица, макар и честни, да са много малко грамотни и не са в състояние да изпълняват длъжността. За да се запазят колкото се може по-добре интересите на хазната, окръжните ковчежници трябва да се назначават и да полагат нужната гаранция, както става сега с околийските ковчежници.

От Освобождението на Княжеството всичките поръчвани бандероли и гербови марки са разпределяни и разпращани в ковчежничествата, които са натоварени с продажбата им. В някои ковчежничества има такива количества бандероли и гербови марки, които с години не могат се изразходва, а пък контролът за движението им, може да се каже, не съществува. При всичко че ревизионните комисии са задължени да ги проверяват ежемесечно, много малко изпълняват туй постановление на Наставленията, защото в повечето ковчежничества бандеролите и марките не са приведени още в ред. За да се тури ред и контрол при изразходването им, трябва да се съберат всички бандероли и гербови марки в Русенското и Софийското ковчежничество и да се поверят на две занимаващи се специално с това лица под надзора на ковчежниците, и оттам да се разпращат нужните количества в разните ковчежничества.

II. Финансови чиновници

Финансовите чиновници, при всичко че съществуват вече 5 години, макар и не като отделно учреждение, досега не са били ревизувани от централното управление нито веднъж освен видинският, ломският и врачанският, които в последната обиколка на бившия министър-председател г-н Цанков бяха инспектирани специално от ревизора г-н Ангелов. Ревизията на тия чиновници ни показа, че те дотам са натоварени с разнообразни финансови дела, щото и при най-голямата им ревност и трудолюбие все пак ще остават назад в изпълнението на обязаностите си. Действащите закони ги задължават не само да работят в канцеларията на окръжни управители в качеството на секретари по финансовата част, но и да участват в разни комисии по отдаване на търг поправянето на мостове, шосета, различни правителствени здания и пр.; да отиват в съдилищата; да защищават разни процеси на хазната с частни лица; да вземат участие в комисиите по определение границите на правителствените, общинските и частните гори; да привеждат в известност правителствените, вакъфските и на забегналите турци имущества. Освен тия работи, в които хазната има прям интерес, финансовите чиновници се товарят още и с много други занятия, които не влизат в кръга на техните прями обязаности и които нямат даже никакъв финансов характер, като например делата по сехимите[83] и бератите[84], по риболовството, по лова, по сиротските каси, по споровете между общините за мери и пр. Всичките тия много сложни обязаности, при такъв един ограничен персонал, с който разполагат финансовите отделения във всяко почти окръжие, естествено, че ще остават неизпълнени и че много от поверените дела на финансовите чиновници трябваше да хромят[85], както и се оказа това на дело.

[83] Сехим (тур.) – краткосрочна правителствена дългова ценна книга, емитирана от Високата порта в случаи на финансови кризи преди 1840 г., когато започва емитирането на банкноти – т.нар. каймета (б.р.).

[84] Берат (тур.) – султански указ или грамота за назначаване на служба и определяне на привилегии с предимно стопански характер (б.р.).

[85] Хромя (остар.) – куцам (б.р.).

С изключение на Русе, Ловеч, Варна и отчасти Търново във всичките други окръзи канцеларските дела на финансовите чиновници за текущата година[86] не са заведени добре и според установения ред, а колкото се отнася до делата от миналите години, те се намират в още по-незавидно положение и за всичко това не може да се обвиняват финансовите чиновници, тъй като те не са имали нужното материално време да следят как се нареждат книжата, кога и как се подшиват те в отделни дела и пр. С една реч, архивата, която съставлява ядката на всяка една канцелария, не се е уреждала както трябва, защото не е имало за това достатъчно персонал. Ето защо намерихме понякъде цял куп книжа, неподшити в дела; преписки от няколко години наред, подшити в текущите дела, вместо да се подшият в делата за съответстващите години; преписки по разнородни и съвършено самостоятелни предмети не образуват особни дела, а се подшиват всички в едно дело. Тъй например: за беглика и серчима вместо да има заведени две дела, заведено е само едно; в делото за десятъка влизат и всичките книжа по възнаграждение населението за описване десятъка през 1880 г., както и книжата по състоянието на сеитбите, когато тия преписки нямат нищо общо с окладите на десятъка; в делото за вергията има подшити преписки по прибиране пари от разни лица за различни даждия; за сиротските и земеделските каси съществува едно дело вместо две. В делото за личния състав са подшити и всичките требователни ведомости за заплатите на чиновниците въпреки чл. 51 от Закона за чиновниците. Независимо от гореизложеното навред почти се срещат големи несъобразности в системата за подшиването книжата в дела, а именно: вместо да се подшиват изпълнените преписки или по реда, както са текли, или по датата на получаването им в учреждението, т.е. по хронологически ред, те се подшиват размесено без всякаква система. Някои от финансовите чиновници са завели твърде голям брой дела, като например търновският, някои пък – като свищовският, имат съвършено незначително число дела – всичко девет; с една дума, трябва да признаем, че относително архивата на финансовите отделения остава много да се желае. Всичките гореизложени недостатъци по деловодството в канцеларийте на финансовите чиновници, за да се отстранят и премахнат съвършено и за да се тури занапред порядък в архивата на финансовите отделения, ще е нужно от Нова година да се изработи и въведе един правилник за деловодството на финансовите чиновници. Тоя правилник, освен гдето ще отстрани досегашните недостатъци и грешки в деловодството, но и ще направи, щото всичките финансови чиновници да водят делата си еднообразно и систематично.

От прегледването делата ние се удостоверяваме, че изпращаните от Министерството предписания се изпълняват навреме, но като пристигнат до кметовете, те се бавят твърде много, докато се извърши по тях нужното. Всичките сведения, които финансовите чиновници искат от кметовете, окъсняват, затова не навреме се доставят в Министерството. Още по-голяма бавност се забелязва в разглеждането от съдилищата делата, свързани с интересите на хазната. Повечето от финансовите чиновници ни заявиха, че делата на много кметове, предадени за злоупотребление на правителствени пари, не са се разгледали още; бавното разглеждане на тия процеси зле влияе на населението; понеже то, като мисли, че законът не наказва престъпниците, не почита тоя закон и се насърчава да прави нови престъпления, да не се подчинява на финансовите агенти и постоянно да

[86] *Текущата година* – 1884 г. (б.р.).

извършва незаконни постъпки. Оттук произтичат главним образом многото углавни дела, заведени от представителите на хазната.

При всичко че са отрупани с много работа, финансовите чиновници, благодарение на това, че не са били премествани, са успели да изучат течението на възлагащите се върху тях дела и затова доста удовлетворително ги изпълняват. Почти всички от тия чиновници служат непрекъснато по 3–4 и по 5 години, следователно всички въпроси, които преминават през тях, им са достатъчно познати. Многото работа и малкото персонал във финансовите отделения са препятствали досега на финансовите чиновници да заобикалят периодически окръжията си с цел да се запознаят по-отблизо със състоянието на финансовата част в поверения им район. За поправление и подобрение хода на работите по финансовата част в окръжията необходимо е бездруго да стане следното: 1) в първостепенните окръжия Варна, Русе и Търново да се назначи от Нова година още по един помощник на финансовия чиновник; и 2) в третостепенните окръжия вместо по един писар да има както и във второстепенните по двама, тъй като не съществува разница в количеството на работата в едните и в другите окръжия. Без тия две мерки финансовата част винаги ще е в застой и не ще се поправи. Тука сме длъжни да отбележим още, че никак не останахме доволни от деятелността и поведението на силистренския финансов чиновник, който като се е предавал и предава на пиянство, е занемарил службата си и е станал въобще съвършено неспособен за ръководене финансовата част в едно окръжие. Заради това на мнение сме той да се понижи и неговият пост да се повери на някое поблагонадеждно лице; ако и след това не се поправи, да се отчисли съвършено.

При Русенското и Софийското окръжно управление има по един младши финансов чиновник, целта на когото е да води и защищава правителствените дела във всичките съдебни инстанции. На тия лица е възложена една толкова широка задача, щото и при най-добрия им избор те не са в състояние да отговарят на назначението си. Докато предаваните в съдилищата дела не излизат вън от обикновените закононарушения, дотогава определените от правителството финансови чиновници са в състояние да ги пледират, но стане ли нужда да се защищават гражданските дела, гдето хазната се явява като ищец или като отговорно лице за значителни суми, там финансовите чиновници, като незапознати с науката на правото и с нашите съдебни закони, естествено, че има повече шансове да загубят процесите, отколкото да ги спечелят. Ето защо правителството трябва да има за такива случаи особен свой представител юрист, който да води всички по-сериозни дела в съдилищата, за да се избави хазната от загуби, които може да я последват.

III. Финансови нагледници

Финансовите нагледници са ново учреждение, което от съществуването си не брои повече от една година. Бившият министър на финансите г-н Начович, като имаше предвид неудовлетворителното състояние на общинските управления и застоя в събирането на даждията, както и хаоса, който владееше в сметките на селските кметове по данъчната част, искаше да създаде бирници, които да поправят бъркотиите в кметските сметки и да събират редовно данъците. Тогавашното III Обикновено народно събрание не се съгласи обаче да приеме проекта на г-н Начович и вместо бирници реши да се учредят един вид надзорници с по-ограничени права, които да ходят от село на село да прегледват състоянието на кметските сметки и да настояват за редовното събиране недобо-

рите. По решението на същото Народно събрание Министерството на финансите изработи съвместно с Държавния съвет Закон за финансовите нагледници, в който определи атрибутите както на нагледниците, така и на финансовите чиновници. В това кратко време на съществуването си финансовите нагледници като че се посрещнаха несъчувствено от страна на една част от обществото, което даже произнесе над тях, макар и преждевременно, своята присъда, като ги обяви за безполезни. Колкото и да почитаме общественото мнение, все пак сме длъжни да кажем, че в тоя случай трябва да се отнесем с голяма предпазливост към взглядовете на ония, които с недоверие гледат на финансовите нагледници. Вероятно причината, по която се укоряват нагледниците, е същата, както и оная, вследствие на която се укоряваха едно време финансовите чиновници. Тая причина се състои в следното: финансовите нагледници, като са задължени от Закона да преследват кметовете за злоупотребление на държавни пари, както и частните лица за нарушение на тютюневия, питейния и горския устав; като са длъжни да настояват за редовното изплащане на даждията и да предават въобще на съд всички нарушители на финансовите закони, дохождат в постоянно стълкновение с населението и с неговите интереси. С това именно се обяснява недоброто разположение на населението към нагледниците. Според нас финансовите нагледници, каквото и да се говори против тях, са полезни за службата, която занимават. В краткото време на съществуването си те са успели да изправят много побъркани сметки на кметовете по правителствените даждия; завели са данъчните селски книги, гдето е имало за това сериозни и непреодолими препятствия, и чрез това са отстранили рабошите; открили са много злоупотребени от кметовете правителствени суми; извършили са проверката на описването тютюните, по измерването на лозята, по преброяването дребния добитък и най-подир съдействали са, колкото е било в тяхна власт и сила, за събирането на недоборите. Последната си обязаност, ако и да не са могли дотам успешно да изпълнят, за това не са криви те, но Законът, който им свързва ръцете в това отношение, и особено разпорежданията от Министерството на вътрешните дела, които забраняваха да им се дава каквото и да било съдействие от страна на полицията. Впрочем върху тая точка ние ще поговорим подробно в отдела за събиране даждията. Ние намираме съществуването на нагледниците, поне временно, за необходимо, защото почти навред селските кметове са хора неграмотни и неподготвени за длъжността си и като са лишени още от добри писари, няма кой да им води сметките по правителствените даждия, да ги проверява периодически и да им дава въобще нужните указвания по финансовата част. Тъй щото, ако да не са и финансовите нагледници, правителството трябвало би вечно да търпи системата на рабошите и да остави да владее оная аномалия, която е съществувала в селата преди завеждането на новата отчетност по правителствените даждия. До окончателното устройство на общините и до турянето в тях добър ред нагледниците за в полза и интереса на службата трябва да съществуват. Даже и след организацията на общините ще е нужно зряло да се обмисли дали премахването на това учреждение ще бъде справедлива и благоразумна мярка.

Във всички почти места, през които минахме, ние намерихме нагледниците, че обикалят околиите си редовно и изправно; те постоянно са на кон и всичкото време минават в обикаляния на района си; единственото изключение в това отношение съставляваше русенският нагледник, който, освен гдето е обичал да

прекарва времето си в Русе, но и се оказа съвършено незапознат с длъжността си, понеже нито на един предложен нему въпрос не бе в състояние да даде удовлетворителен отговор.

При прегледване преписката се оказа, че следващите нагледници нямат заведени дела и книжата им от текущата година са натрупани накуп: златишкият, тетевенският, търновският, еленският, беленският; всичките други освен русенският, на когото не ни се удаде да разгледаме делата, имат заведени дела и преписката почти всичката бе подшита.

Съгласно с 27 член от Закона за надзора и събирането на даждията финансовите нагледници редовно рапортират на окръжните управители за ходенето си по околията и им дават въобще отчет за всичко, което те вършат в обиколките си. В някои места намерихме, че чл. 31 от горепоменатия закон не се изпълнява от финансовите нагледници. В повечето места обаче, макар и да се изпълнява тоя член и нагледниците редовно да съобщават на околийските началници имената на неизправните длъжници, за съжаление навсякъде почти околийските началници не вземат под внимание тия съобщения на нагледниците и не преследват такива платци съгласно чл. 32 от същия закон. От ревизията на делата, от личното ни изпитване нагледниците, доколко са се запознали те с надлежните финансови закони и разпорежданията, ние се убедихме, че по-голямата част от тия чиновници са хора, които са в състояние да изпълняват възложените на тях обязаности. Най-слаби се оказаха орханийският, русенският, беленският, белослатинският, свищовският и кулският; последните трима са назначени неотдавна, но не дават никаква надежда за в бъдеще.

За да може финансовите нагледници да принесат по-голяма полза, ние мислим, че трябва да станат следните преобразования: 1) да се подчинят направо на околийските началници и да бъдат като техни помощници, т.е. да се турят в същото положение спрямо околийските началници, както финансовите чиновници са спрямо окръжните управители, защото, както са сега, околийските началници с малко изключение гледат на тях не с добро око и не им оказват съдействие и улеснение. При това околийските началници, като ще знаят, че те ще са отговорни заедно с нагледниците за добрия ход на финансовата част в околията, ще им спомагат всячески и ще ги контролират по-отблизо. Нагледниците вследствие на по-близкия надзор, който ще имат над тях околийските началници, ще бъдат принудени да изпълняват по-добре и точно обязаностите си; 2) необходимо е сегашният кръг на обязаностите, възлагаеми върху финансовите нагледници, да се ограничи значително; тъй като днес за днес те участват в комисии по разни работи и въобще се товарят с толкова много посторонни[87] дела, които им отнемат по-голямата част от тяхното работно време и нямат никаква възможност да си гледат най-главната и съществена задача – данъчната отчетност в общините и положението на недоборите; и 3) общо правило е, че всекиму, който има известни длъжности, трябва да му се дават и съответни права. Не е така обаче с нагледниците. На тях са възложени много обязаности, но не им са дадени никакви права; всичко е предоставено на инициативата на кмета, тъй щото ако кметът, по каквито и да било съображения, не счете за нужно да вземе препоръчаните от нагледника мерки, всичко остава без последствие и най-благите желания на нагледника остават неосъществени. За пример ще приведем 66 член от Закона

[87] Посторонен (рус.) – страничен (б.р.).

за надзора и събирането на даждията. Според тоя член на кмета принадлежи правото да продава движимите имущества или да туря запор върху дохода на недвижимите имущества на неизправните данъкоплатци, обаче никъде положително кметовете не се решават да приложат на дело горния член по причини, които ние ще изложим в отдела за събирането на даждията. Какво могат, прочее, в дадения случай да сторят нагледниците, за да накарат неизправните длъжници да си платят данъка, когато, от една страна, законът не им дава никаква екзекутивна власт, а от друга – според разпорежданията на Министерството на вътрешните дела те не се ползват със съдействие от страна на полицията. Заради това на мнение сме, щото на нагледниците да се даде право да могат да продават съвместно с общинския съвет движимите имущества на неизправните данъкоплатци и по тоя начин да ги заставят да се подчиняват на техните законни и справедливи требования.

IV. Състоянието на данъчната отчетност в градските и селските общини

Допреди текущата година във всичките почти села и даже градове на Княжеството не са съществували поименни списъци за данъкоплатците, нито пък каквигоде сметки по правителствените даждия. В селата всички сметки са се водели на рабоши; в градовете, гдето тая част е била поверена на така назоваемите кварталнн кметове (мухтари) – положението не е било по-удовлетворително; сборщиците или мухтарите не са давали на данъкоплатците квитанции, тъй щото сега е мъчно да се узнае и провери колко едно известно лице е броило пари на сборщика и срещу кое именно даждие; по тая причина и самите сборщици не са в състояние да покажат от кого имат да получават пари и от кой именно вид даждия. За отстранение на рабошите и за прекращение на тия въпиющи безредици в данъчните сметки се изработиха от Финансовото министерство миналата година нови наставления, съдържащи се в глава IV от Закона за надзора и събирането на даждията. Според тия наставления във всяко село трябва да се държат следните книги: квитанционна, главна, окладна книга и книга за данъкоплатците. С помощта на тия тефтери може да се знае всяка минута: на колко възлиза дългът на един известен данъкоплатец от всякакъв род даждия; колко е изплатил срещу дължимата сума и колко остава още да плаща; може да се знае тоже от същите тефтери редовно ли постъпват и се внасят даждията и пр.; формата им според отзивите на финансовите чиновници, постоянните комисии и нагледници е съвършено проста и достъпна за колко-годе способните за работа селски писари. Във време, когато ходихме по ревизия, не всички от градските управления бяха завели въпросните тефтери, и то по разни причини. Градовете Пирдоп, Етрополе, Орхание, Тетевен, Плевен, Севлиево, Ловеч, Троян, Елена, Бяла, Варна, Балчик, Добрич, Силистра, Рахово[88], не бяха още наредили данъчните си сметки в новите тефтери; едни, защото сегашните общински състави не бяха приели още от бившите всичките книжа и сметки и се изискваше още няколко време до окончателното провеждане в известност положението на недоборите и всички отнасящи се до тях сведения; други, защото имали спорни суми, които не искали да впишат в тефтерите, като се надявали да се опростят, а в Ловеч например, гдето градското управление може да послужи за модел на всички други общински управления, тефтерите не бяха заведени по тая единствена причина, че бившият

[88] Рахово – днес град Оряхово (б.р.).

кмет Векилски[89] не бил предал още сметките си нито на миналогодишния, нито на сегашния състав, при всичко че е имало и комисия, съставена за тая цел от окръжния управител. Останалата част от градовете, които посетихме, като: Златица, Габрово, Търново, Русе, Разград, Шумен, Свищов, Видин, Кула, Белоградчик и Лом, бяха завели и приготвили всичките си тефтери по даждията. От тях някои, а именно Златица, Габрово, Разград и Свищов, не бяха ги написали дотам редовно, като са изпуснали изпредвид последвалите по тоя предмет наставления от Финансовото министерство. От гореизложеното става ясно, че повечето от градовете не бяха приложили още новата данъчна отчетност, но понеже всички почти се готвеха да я приложат и очакваха само да добият от когото трябва нужните сведения и сметки, ние мислим, че около половината от тия градове са приспособили вече въпросната отчетност. Колкото се отнася до положението, в което се намира счетоводството по даждията в селата и паланките, може да се каже, че и то представлява същата картина, както и онова в градовете, а именно: като изключим Златишката и Орханийската околия, гдето книжата не бяха никак заведени, и отчасти Русенското и Варненското окръжие, гдето по причина на разтурването общините и по-късното изпращане тефтерите нямало е възможност да се тури в действие новата система по счетоводството на даждията, във всичките други околии, през които минахме, в по-голямата част от селата им данъчните сметки бяха приведени в порядък и записани по книжата.

Преглеждането на място целия механизъм на държавното счетоводство по данъците в общините ни убеди напълно, че ако през текущата година и да не си послужат някои села с раздадените им книжа по разни причини, то от идущата година смело можем да кажем, че повсеместно в Княжеството, с изключение може би само на Софийското, Трънското и Кюстендилското окръжие, гдето населението е най-неграмотно и неразвито, данъчните тефтери ще се водят порядъчно. Най-голямото препятствие за редовното водене на селското счетоводство се състои в разтурването на общините. Докогато начело на управлението в селата ще стои един неграмотен кметски помощник и полуграмотен писар, дотогава правителството не може да разчита на добър резултат не само по счетоводството, но и по всеки друг отрасъл. Ето защо час по-скоро е нужно да се даде на нашите общини един определен тип и направление, въз основата на които да могат те да се развиват; раздроблението им на такива микроскопически части, както са сега, не ще доведе до желания резултат. Впрочем Министерството на вътрешните дела е забележило напоследък тоя недостатък и е предписало, щото няколко съседни села да се сгрупират и да си хванат за обща сметка един писар, който да им води всичките общински работи и пр. Втората причина, която препятства на воденето данъчните сметки и книги, е следната: в някои места, макар да са те редки, има даждия наложени и утвърдени от Финансовото министерство, но неразхвърляни от общинските власти; тъй също има стари сметки по недоборите, непроверени още и неразчистени, като например в градовете, за които споменахме по-горе, гдето всички тия бъркотии са плод на бившите мухтари. Естествено е, че докато не се разчистят един ден тия стари сметки и докато не се разхвърлят общите оклади върху данъкоплатците, не може и да се мисли за никакъв ред, за никаква отчетност. Утешителното е само това, че градовете сериозно са се заловили да пречистят старите сметки и да се отърват веднъж завинаги от онзи безпорядък, който са наследили от своите предшественици.

[89] Векилски, Георги (неизв.) – кмет на Ловеч през 1881–1883 г. (б.р.).

V. Събирането на даждията и мерките, които трябва да вземе правителството относно недоборите

Когато началството ни изпроводи в командировка по Княжеството, то ни поръча да се заемем най-вече със сериозното и щателно изучаване въпроса за крайно нередовното събиране на данъците. Ние взехме под особено внимание тая поръка, защото съзнавахме и съзнаваме, от една страна, че тоя въпрос е един от най-жизнените за държавата, а от друга, че той бе поставен на нездрави основи от бившето Министерство на вътрешните дела.

От ведомостта на Финансовото министерство до 1 юли т.г. се вижда, че остават недобори от 1877/1882 г. 5 787 171 и от 1883 г. 6 900 296. Всичко 12 687 467 лева.

Сравнителната статистика за постъпленията на даждията през сметните месеци на изтеклата и текущата година показва, че през текущата година недоборите много по-нередовно постъпват, отколкото през миналата. През месеците януари и февруари т.г. са постъпили по-малко 1 245 229 лв., отколкото през същите месеци миналата година. През март т.г. са постъпили по-малко 792 879 лв., през април по-малко 105 501 лв., през май повече 124 344 лв. и през юни по-малко 286 843 лв. Тия цифрови данни напълно установяват факта, че недоборите през текущата година много по-бавно и по-мъчно се събират, отколкото през изтеклата.

Навред почти, гдето има значителни недобори, съществуват два вида причини: едни местни, които действат само в пределите на известни окръжия, околии или села, а други общи, които съществуват в цялото Княжество и упражняват своето влияние безразлично във всяко окръжие и околия. Най-главните причини, които сега пречат на редовното постъпване на даждията, са тия:

1) Отсъствието на всяко съдействие от страна на полицията при събирането даждията и невъзможността да се събират последните с убеждение; 2) слабата деятелност на околийските началници в това отношение; 3) възлагането разнородни обязаности върху финансовите нагледници, като например: участието им в различни комисии по определяне границите на соватите, черкезките, татарските и на забегналите турци имущества, измерването и проверката на тютюните, лозята, беглика и пр., които обязаности им отнемат всичкото работно време и ги отвличат от най-главната им задача – надзора за събирането на недоборите; 4) неграмотността на кметските помощници (селски кметове), няманието писари в селата и разтурването на общините; 5) честото произвеждане избори за членове на градски и селски общински съвети, за окръжни съвети, за представители на Народното събрание и пр.; 6) непредаването някъде сметките от бившите кметове на сегашните общински съвети и неразхвърлянето някои даждия по немарение[90] на общинските власти; 7) съществуването в някои места на спорни даждия, подлежащи на проверка и всестранно изследване; и 8) купуването от населението турски имущества. Първите от петте изброени по-горе причини са общи за цялото Княжество, а последните четири са привременни и частни, имащи сила само в известни места.

След посочването на причините, които са произвели застой в недоборите, ние сме длъжни да се спрем върху всяка една от тях, а най-вече върху първата като най-важната причина. *Известно е, че миналата година в ноември месец Министерството на вътрешните дела беше изпратило циркуляр до окръжните*

[90] Немарение (остар.) – небрежност (б.р.).

управители, в който им предложи да събират данъците с убеждение и по никакъв начин да не отпущат за тая цел стражари. Тая мярка дотолкова зле повлия на събирането даждията, щото направи и добрите дотогава платци нередовни и непокорни. С тази мярка не бяха съгласни и двамата ваши предшественици: господата Начович и Сарафов, и настояваха пред министъра на вътрешните дела да я отмени като безполезна и вредителна, но за съжаление тя не биде отменена. Заради това днес за днес събирането на даждията е оставено на кметовете. Законът за надзора и събирането на даждията (§ 66–68) дава право на кметовете да продават имуществата на неизправните данъкоплатци; никой обаче не е приспособил досега горепоменатите членове, па и не може да ги приспособи, защото го е страх да не го запалят неговите съжители и защото от желание да бъде избран и в бъдеще, не се решава да употреби строгост спрямо когото и да било от избирателите си. Мнозина кметове са ходатайствали пред окръжните управители, за да им изпроводят стражари, които да настоят за събирането даждията, и с това явно са доказали, че те нямат онова нравствено влияние, за да накарат със собствената си сила данъкоплатците да се подчинят на техните искания. От разговора, който имахме както с окръжните управители, тъй и с финансовите и административните агенти, с кметовете и пр., излиза, че у нас поне засега даждията не може да се събират без стражари – с убеждение. Ние навсякъде четохме рапортите на окръжните управители, изпроводени през май и юни месец т.г. до Министерството на вътрешните дела; относително недоборите в тия рапорти те казват, че главната пречка за неуспешното събиране недоборите е това, гдето не се дава полицейска помощ. Нашето население е навикнало да дава пари само когато види стражарин в селото. При това и нашите закони не само че не забраняват на полицията да дава своята помощ на кметовете при събирането даждията, но напротив, даже изрично ù предписват да оказва всячески съдействието си в тоя случай. Чл. 203 от Закона за полицейската стража и чл. 49 от Закона за надзора и събирането на даждията вменяват в обязаност на полицията да дава съдействие във време на събирането даждията. Във *втората причина*, че околийските началници действително упражняват слаба деятелност по прочистването на недоборите, ние се убедихме на дело. Твърде малко намерихме началници, които, след като са получили от нагледниците списъци за неизправните данъкоплатци, да са отишли съгласно с 32 чл. от Закона за надзора и събирането на даждията, за да накарат непокорните да си платят дълговете. Едни от тях правят това по немарливост, а други – защото нямат материалната възможност да се занимават с даждията, като си имат свои специални обязаности, като например: да произвеждат военния набор, да преследват разбойници, да правят разни разследвания и да извършват въобще всички други чисто административни работи, които съставляват тяхната пряма обязаност. *Третата причина* тоже силно влияе на застоя в недоборите и догдето нагледниците не се освободят от разните посторонни занятия, които им се възлагат сега, те няма да бъдат полезни. Същото може да се каже относително неграмотността на кметските помощници и малограмотността на писарите, което винаги влияе зле не само върху събирането даждията, но и върху целия ход на селските работи. Особено гибелно влияние имаха върху събирането на даждията изборите, станали миналата и текущата година и които са на брой осем. Честото преизбиране и променяване на кметовете предизвика пълен застой в недоборите, защото, щом чуе кметът, че ще се избира други, той напуща вече

работата си и не се грижи за нищо, докогато го замести новоизбраният. Причините, изложени в точки 6 и 7, макар и да са временни, изисква се известен срок, докато се премахнат окончателно. Относително спорните даждия се води усилена преписка между Финансовото министерство и окръжните управители, но тъй като е потребно да представят оплаквачите фактически доказателства за спадането на неправилно наложените им суми, разчистването на последните не може да се свърши тъй лесно. Осмата причина, може да се каже, е способствала тоже значително за несъбирането на недоборите, особено във време, когато изселяването на турците из Княжеството е станало в големи размери и селата са се надпреварвали да си накупят имущества от изселващите се турци; тъй щото всичкият почти запас на готовите си пари похарчиха, като го вложиха в земи и др. недвижими имущества, даже и под лихва пари са вземали за тая цел.

За да се тури занапред събирането на даждията върху по-правилна и законна основа и да се пречистят по-скоро недоборите, необходимо е да вземе правителството следните мерки:

1) *Да унищожи циркулярното на Министерството на вътрешните дела от 5 ноември 1883 г. под № 7080 относително събирането даждията с убеждение и да се предостави право на кметовете да искат полицейска помощ всеки път когато те имат от нея нужда;* 2) да се предостави право на финансовите нагледници да продават съвместно с кметовете имуществата на неизправните данъкоплатци съгласно с чл. 66, 67 и 68 от Закона за надзора и събирането на даждията; 3) да се обърне особено внимание върху разчистването на спорните даждия, за която цел да се предпише на постоянните комисии да представят в един определен срок мотивировани постановления за подобните даждия, за да се побърза с разчистването им; 4) да се освободят, доколкото е възможно, финансовите нагледници от излишните обязаности, които сега се товарят върху тях, за да може те да се занимават с надзора по събирането даждията; и 5) по причина, че градовете имат да дават най-големи суми, необходимо е да се задължат да си наемат специални бирници.

Ако не се вземат горните мерки от правителството, ние сме убедени, че съществуващите недобори няма да се съберат още за дълго време; па освен това ще се даде повод, щото и текущите даждия да не се внасят навреме. Вземането построги мерки е толкова повече желателно и необходимо, че 3/4 от цялата сума на недоборите се намира в състоятелни лица. За доказателство на това ни служи следният факт: Врачанският, Раховският, Търновският и Русенският окръг, гдето населението е най-заможно, дължат на правителството около 5 000 000 лв., които съставляват почти половината от недоборите.

Тазгодишното даждие (беглик) най-успешно се е събрало в Шуменското и Варненското окръжие, а именно: в първото е постъпил вече целият оклад в размер 164 000 лв., а във Варненското, по последните сведения в Министерството, от 400 000 лв. постъпили са 370 000 лв. Във време на пребиваването ни във Варна ние следяхме за хода по събирането на това даждие и затова не можем да не отдадем справедливост на тамошния окръжен управител г-н Тишев за разпоредителността му и мерките, които бе взел по събирането на гореозначеното даждие.

Най-значителната сума от недоборите се пада на поземленото даждие, което засега е 5 000 000 лв., т.е. половината от целия дълг на населението.

Нередовното постъпване на това даждие произлиза не от това, че то пада тежко на данъкоплатците (понеже ние знаем, че когато се вземаше същото даждие в натура, окладът му възлизаше не на 10 000 000 лв., а на 12 и даже на 14 милиона), а просто защото у нас няма никаква строгост и ред в събирането на всички почти даждия. Ако правителството би поискало текущата година да събере десятъка в натура, то навярно би получило 15 милиона вместо 10. Както е предвиден в пари десятъкът, според съществуващия сега в Княжеството закон е много по-неизгодно за хазната, отколкото събирането му в натура. Следователно трябвало би да заключим, че населението е доволно от сегашната система, чрез която десятъкът се замени с даждие в пари, понеже то печели. Ние срещаме обаче съвършено противоположно явление. С малки изключения земеделското население повече клони към старата система, отколкото към новата. Това явление се обяснява: 1) с вековния навик да се отделя десетата част от произведенията за царщината; 2) с евтините цени на хлебните произведения през миналите години; и 3) гдето поземленото даждие не тежи еднакво и равномерно върху данъкоплатците: има места, гдето то се пада по 4 гроша на дюлюм, има пък и такива места, гдето се пада по 1 1/2–2 гроша на дюлюм. Естествено е, че жителите в местата от първата категория ще са за десятъка в натура, а ония от втората категория за десятъка в пари. Въз основание на гореизложеното ние дохождаме до заключение, че изобщо законът за преобразуване десятъка в даждие с пари е доста благоприятен за интересите на земеделците и ако има оплаквания против него, това става само гдето при еднакви условия едно село плаща по-малко десятък в сравнение с друго. Най-главният недостатък на нашия закон за поземленото даждие се състои в това, че общата сума (окладът), определена от правителството въз основание на средната цифра от десятъка за 1879, 1880 и 1881 г., не е основана на справедливи данни. Несправедливостта на тия данни се обяснява с това, че: а) трите години, взети за мярка в тоя случай, не са достатъчни, особено като се вземе предвид тяхната анормалност в отношение на производителността; и б) определението стойността на десятъка от храните за 1880 и 1881 г. трябвало би да стане за всички села без изключение на основание средната пазарна цена на храните, а не на основание цената, по която се продадоха на търговци или изплатиха от самото население. Ето защо селата, храните на които добиха добри цени през 1880 и 1881 г., плащат сега сравнително по-много от ония, десятъкът на които се продаде с по-долни цени.

След поземления налог трябва да се спрем върху емляка, иджара и теметуата и да кажем, че тия даждия се разхвърлят и изплащат най-нередовно, по причина че в приготовлението на окладите им стават най-много бъркотии. Тия бъркотии не ще се премахнат, докогато въпросните даждия ще се определят по турските мазбати[91] или пък по неправилните оценки, произведени през 1879/80 г. Капитално подобрение в областта на емляка и иджара ще последва само в такъв случай, ако стане ново описване на недвижимите имущества, за което има вече изработен законопроект от Министерството на финансите. Колкото за теметуата, той е едно даждие с произволна основа и тежи неравномерно на населението, заради това той трябва да се замени с патентно даждие.

Другите окладни даждия, с изключение на беглика и серчима, тоже нередовно се събират, но като окладите им са не дотам значителни, няма да се спираме върху недоборите им.

[91] Мазбата, мазмата (тур.) – протокол, решение (б.р.).

VI. Постоянните комисии

Съгласно чл. 1 и 2 от Закона за окръжните съвети във всяко окръжие има по един съвет, който трябва да се занимава с хазайството[92] на окръга и който се представлява от една постоянна комисия, състояща се от 4 членове, избрани измежду членовете на съвета. Понеже административното устройство на поменатите съвети се намира под прямото ведомство на г-н министъра на вътрешните работи, то и надзорът за правилното им функциониране зависи направо от него. Ние нямаме за цел да разглеждаме тук самия Закон за окръжните съвети, доколко последните отговарят на назначението си и дали принасят каква-годе полза във финансовото управление на държавата. При обиколката си ние счетохме за нужно да обърнем внимание само върху отчетността им там, гдето съществуваше такава.

Чл. 29 до 36 предвиждат приходите и разходите на окръжните съвети, но ни един съвет не срещнахме, който да има какъв-годе приход; сумите за съдържанието и др. разноски на съветите се отпущат засега от държавното съкровище, тъй щото никаква отчетност специално за приходите и разходите на съветите не е въведена досега. В постоянните комисии се намират квитанционни книги за условно постъпващите суми, за десятъка от вар, каменоломни, смрадлика[93], пътната повинност и други някои приходи, събирането на които беше възложено на бившите окръжни съвети, които от своя страна ги внасяха в ковчежничествата. С прилагането в действие Закона за окръжните съвети от 21 септември 1882 г. квитанционните книги бяха отнети от съветите и предадени на финансовите чиновници при окръжните управители, но от началото на текущата година се пренесоха пак в постоянните комисии. Повечето от финансовите чиновници и постоянните комисии са водили квитанционните книги тъй неправилно, небрежно и нечисто, щото оставянето им за по-дълго време в тях намираме за вредително. В някои комисии, като например Търновската, книгите са толкоз побъркани и издадените от ковчежничеството квитанции срещу внесените суми тъй разхвърляни из делата и долапите, щото беше невъзможно да се направи проверка. А пък квитанционната книга на Раховския окръг не се намира нито в постоянната комисия, нито у финансовия чиновник и Бог знае накъде е захвърлена.

Държавните приходи трябва да постъпват направо в ковчежничествата без никакво посредство, щом това е възможно, затова мислим за необходимо от началото на идущата година да се унищожат специалните квитанционни книги по условните приходи и други десятъчни суми, които се водят от постоянните комисии, и постъпленията да се внасят направо в ковчежничествата, като се вземе във внимание следното:

При отдаването под аренда правителствените, вакъфските и на забегналите турци имущества, балтите[94] и др. подобни постоянните комисии да представляват в ковчежничествата чрез окръжния управител списък на арендаторите заедно с един оригинален екземпляр от сключения контракт. В условията трябва да се гледа, щото сроковете на изплащането на наема да бъдат колкото се може по-

[92] Хазайство (рус.) – стопанство (б.р.).

[93] Смрадлика (тетра, *Cotinus coggygria*) – ниско дърво или храст; лечебно растение, на което очевидно е отдавано голямо стопанско значение, след като в член 1 на Закона за поземления данък от 1901 г. изрично е упоменато, че с такъв данък се облагат и „места, гдето расте смрадлика“ (б.р.).

[94] Балта – блато (рум.), но тук очевидно става дума за балталъци (тур.) – горски насаждения, предназначени за сечене, бранища (б.р.).

малко, а ако е възможно, да се предплаща наемът. Наемите в градовете ще се внасят от арендаторите направо в ковчежничествата. Ако в определените срокове не се яви някой да плати, ковчежничеството ще съобщи на управителя да вземе надлежните мерки. Наемите за имуществата по селата, гдето има такива, ще се събират от кметовете и внасят заедно с другите приходи. Ювата[95] да се продава с търг, както сега, от постоянната комисия и след като се спаднат разноските по продажбата и храненето на добитъка, останалата сума да се внася в ковчежничеството заедно с една сметка за получената и изразходваната сума и един екземпляр от съставения при продажбата протокол. Пътната повинност ще се събира от кметовете и бирниците на основание окладните списъци и ще се внася направо в ковчежничеството. По тоя начин и постоянните комисии ще бъдат освободени от един товар, и сметките ще се водят акуратно в ковчежничествата.

VII. Градски общински управления

Особено внимание обръщахме върху отчетността на градските общински управления, като имахме предвид, че досега ни Министерството на вътрешните дела, ни Министерството на финансите, нито пък окръжните управители са се погрижили да погледнат в какво положение се намира тя и да им дадат необходимите елементарни наставления. Законът за общините и за градското управление от 23 септември 1882 г. предвижда, че всяка община трябва да има своя бюджет; определя приходите и разходите; лицата, които трябва да ги събират; кой трябва да преглежда сметките им и пр., но нито в Закона, нито с особен някой правилник, наставления или окръжно е указано на общинските управления, какви книги трябва да водят, какви сметки и кога трябва да представляват за приходите и разходите и даже как трябва да съставляват бюджета си. В някои градски общински управления намерихме съставени бюджети, утвърдени от окръжните управители и захвърлени в делата, без да са ги подирили вече отпосле; други оставили в сила бюджета си за изтеклата година, а трети не съставили още бюджета си, защото мислили, че трябва предварително да изтече годината, за да се види какви приходи ще постъпят и колко разноски ще направят. Това произлиза само отгдето ни едно общинско управление не е било проникнато от целта, с която се съставлява бюджетът. Считаме за излишно да говорим за селските общински управления, защото наникъде не срещнахме бюджет или каквато и да била отчетност. Едни от градските общински управления водят по предание надве-натри един вид квитанционна книга и една приходо-разходна книга; други завели без никаква цел по 4–5 книги под разни названия, от които не могат да се извлекат никакви определени и точни сведения; трети се отрупали с цяла отчетност по подражение на ковчежничествата, без да е имало нужда от толкова много книги, а четвърти водят само квитанционна книга и бухгалтерски книги за прихода и разхода, съставени по подражение на правителствените тефтери за прямите даждия, които са въведени у кметовете. От всичките само последните представят ясно какви суми са постъпили и какви похарчени от всеки вид приход и разход. Всичките обаче са събирали оправдателни документи за изразходваните суми.

Бюджетът е актът, с който се предвиждат приходите, що трябва да събере всяко учреждение, и разноските, които то трябва да направи в продължение на известно време; особено по разхода ни едно учреждение не трябва да иждивява

[95] Юва (тур.) – бездомник; безстопанствен добитък (б.р.).

повече суми, отколкото е разрешено в бюджета за всеки вид разход. За това необходимо е, щото всяко учреждение да държи сметка за разходите по всеки параграф. Сметните книги на повечето от общинските управления представляват само общата сума на прихода и разхода, без никакви подразделения; в такъв случай бюджетът им е съвършено излишен. Забележително е, че служащите във всички общински управления показват най-голяма готовност да подобрят счетоводството си и с особено внимание изслушваха наставленията, които им давахме за временното му поправление, като се оправдаваха, че вината за всичките нередовности не са съставите, а защото никой не се е интересувал да погледне що вършат и да им окаже съдействие, което впрочем е съвършено вярно. За въвеждане необходимото еднообразие, редовност и ясност в счетоводството на общинските управления трябва да се приготви особен правилник от Финансовото министерство, който да се приложи в действие от началото на идущата година, като им се приготвят навреме и нужните за това книжа.

VIII. Земеделски каси

Земеделските каси са учредени, за да се дават в заем пари на занимаващите се със земеделие лица, които имат нужда от пособие за подобрение на домакинството си или обработването на земята (чл. 1 от Устава). Целта, с която са учредени касите, е великолепна и никой не може отказа, че от откриването им досега те са оказали големи услуги на земеделската класа било по селата, било в градищата. Състава на касите, с малко изключения, макар и изборен, намерихме доста подготвен, за да изпълнява възлаганите нему обязаности. Отчетността е добре усвоена от касиерите и секретарите и книгите се водят правилно и доста чисто. Уставът на касите, утвърден още през 1878 г., се оказва в повечето отношения практичен, при все това обаче необходимо е да се въведат в него долеизложените изменения, които би придали на касите много по-голяма здравина и редовност:

1) Чл. 14 от Устава задължава, щото касиерите да се избират от земеделското население за една година. Тоя срок е толкоз кратък, щото едвам касиерът се запознае с длъжността си, ето че нови избори решават да се замени с други. Няма нищо, което да влияе повече за застоя и неуреждането на едно учреждение, колкото честото променение на състава му. Желателно е, щото касиерите, ако се не назначават без избор и гаранции, то поне да се избират най-малко по за три години.

2) В Устава не е предвидено до каква сума касата може да дава назаем, а това дава повод, щото мнозина спекуланти да се ползват от случая и да вземат значителни суми, които от своя страна раздават на населението с по-високи лихви. Освен това много каси са раздали значителни суми (от 1000 до 3000 лв. и повече) на заможни земевладелци, които ги употребяват за купуване турски имоти, когато нуждаещите се да си купят добитък или да подкрепят хазайството си не могат да намерят в касите нужните тям суми.

3) Според чл. 21 на Устава сроковете на заемите се определят по желанието на заимачите, но не могат да бъдат по-малко от три месеца и повече от една година. По-голямата част от заемите са правени с 6-месечен срок, но едва ли ще има 1/10, които при изтичането на срока да си изплатят дълговете или пък да променят записите, като внесат следуемата се лихва за новия срок. Мерките за преследване неизправните длъжници са толкоз слаби и непрактични, щото от

ден на ден положението на касите ще става по-трудно, ако не се вземат надлежните мерки за изправлението на тоя недостатък. Възмутително е да гледа човек във всичките каси записи, на които срокът е изтекъл още през 1879 г., да бъдат още непроменени или неплатени. Поради лекостта и слабостта на касиерите повечето земеделци, като взели пари от касата, не помислили вече, че трябва да ги платят. По-голямата част от капиталите на касата се състои в записи от 1879 до 1883 г., на които сроковете са изтекли, а не са променявани. Ненавременно променяване на записите произлиза от туй, че предвидените мерки в Устава за преследване неизправните длъжници, макар и не особено практични, не се никак приспособяват. След изтичането на срока касиерите се задоволяват само да поканят чрез кметовете длъжниците и чакат да се явят. Много малко длъжници има предавани на съд и след произнасяне решението на съдилището, докато изпълнителният лист не е още издаден, длъжникът се явява в касата и променя записа си. За да се въведе акуратност в променяването на записите, трябва Уставът да се измени, щото преследването на неизправните длъжници да се извършва административним образом, както се постъпва при изплащането на даждията, и на всеки екзекутиран длъжник[96] да се не дават занапред под никакъв начин пари. Ненавременното променяване записите причинява още загуби за касите, защото ако навреме се внасяха лихвите, те ще съставляват капитал, който ще се дава тоже под лихва.

4) Особено затруднение за земеделците е това, гдето касите изискват, щото поръчителите да се явяват заедно с лицата, що вземат пари, за да подпишат записа, който трябва да се завери и от общинското управление или постоянната комисия, ако лицата са неграмотни. Много по-удобно ще бъде, ако поръчителите подписваха записа в селското общинско управление и записът се потвърдеше от кмета, който под отговорност да е обязан да следи за състоятелността на поръчителите.

София, 7 август 1884 г.

Началник на Счетното отделение: М. Тенев

Началник на Отделението за прямите даждия: Ст. Караджов

НЯКОЛКО ДУМИ ПО БЮДЖЕТА И ЗАКОНА ЗА ОТЧЕТНОСТТА[97]

Сесията на Народното събрание наближава и седмият бюджет на Българското княжество ще се подложи за разглеждане на представителите на българския народ, изразителите на неговата воля и желания. Шест редовни бюджета вече съществуват от Освобождението на България, три от тях са вече окончателно сключени с представлението в Народното събрание нужните законопроекти. Както се научаваме, законопроектът за сключването и на четвъртия бюджет е приготвен от Финансовото министерство и ще се представи в идущата сесия; при всичко това много малко ще има, които да са се заинтересували да узнаят как са се приготовлявали разните бюджети, как са се защищавали и прокарвали през Събранията, как са изпълнявани от разните министри и как

[96] *Екзекутиран длъжник* – длъжник по изпълнително дело (б.р.).

[97] Статията (с подпис Т.) е публикувана като подлистник на в. „Търновска конституция“, № 76–78, 80, 81, септември – октомври 1884 (б.р.).

изпълнението им е контролирано от Сметната палата. Ни един орган не се е сетил да погледне върху тоя толкоз важен въпрос и да изкаже някои съждения върху него.

С цел да обърнем вниманието на журналистиката, да осветлим по възможност публичното мнение и да предизвикаме по-сериозното внимание на Народното събрание при разглеждането на бюджета и отнасящите се до изпълнението му закони, ние решихме да изложим долните редове.

Бюджетът е най-важният закон във всяка конституционна държава. Той пуща в движение целия държавен механизъм, защото в него се предвиждат и узаконяват всичките приходи и разходи, необходими за поддържане на разните администрации и за удовлетворяване всички необходими нужди. Никой не може отказа, че във всяка държава съществуването на различни администрации е необходимо. Навсякъде съществуват правителства, на които народът или държавните глави възлагат грижите за защита на страната от външни нападения, за поддържане спокойствието и тишината във вътрешността, за защищаване и запазване честта, имота и живота на гражданите, за процъфтяването и преуспяването на държавата, за подобрение на съобщенията и пр., и пр. А за осъществяването на всичко това се изискват средства, които правителствата трябва да търсят пак вътре в държавата, у ония, които се ползват от защитата и покровителството на законите. Ето защо икономистите казват, че всеки член от обществото трябва да плаща на държавата припадащата му се сума в замяна на услугите, които получава, и че най-добрият способ за събирането на тия суми е облагането с известни даждия. Ние нямаме намерение да излагаме тук разните видове даждия, които се налагат на населението, начините на разхвърлянето и събирането им и пр. Това би ни отвлякло много надалеч, па и мястото, с което разполага един вестник, предназначен за излагане разнообразни нужди, не позволява.

Всички приходи и разходи се предвиждат ежегодно в бюджета на държавата. Разходите обаче на всяка държава не може по никой начин, веднъж наредени, да останат завинаги същите и в еднакъв размер. Те се увеличават или намаляват според нуждите и обстоятелствата, които се представляват. Заедно с напредъка и усъвършенстването на един народ се появяват все повече и по-големи нужди, за удовлетворението на които бюджетът все повече и повече расте. Вземете предвид който искате бюджет, изведнъж ще забележите това. Вземете например френските бюджети от 1860 до 1871 г. и ще видите следното:

1860	година:	приход	1 962 198 617	разход	2 084 031 354
1861			2 006 085 443		2 170 988 607
1862			2 177 885 701		2 212 839 327
1863			2 264 937 963		2 287 069 057
1864			2 204 940 775		2 256 706 386
1865			2 169 152 542		2 147 191 012
1866			2 191 829 285		2 203 074 625
1867			2 167 785 912		2 169 764 572
1868			2 586 413 723		2 137 054 624
1869			2 203 030 794		2 145 431 256
1870			3 439 013 079		3 439 013 079
1871			3 548 523 013		3 374 792 960

Следователно бюджетът се е увеличавал и намалявал в разстояние на първите 10 години почти равномерно, за да достигне изведнъж баснословна сума в 1870, 1871 и последните години. Бюджетът на Франция за 1883 г. представлява приход 3 030 239 032, а разход 3 027 830 098 лева. Няма съмнение, че увеличението бюджета на Франция от 1870 г. насам е следствие от нещастната за нея война с Германия, след която биде заставена да заплати пет милиарда лева само за военна контрибуция.

Ако вземем белгийския бюджет от 1845 г. насам, ще видим, че и там бюджетът се е увеличавал постепенно, при всичко че Белгия се е развивала съвършено спокойно.

Разходният бюджет в	1835	година е възлизал на	37 104 005	лева
	1845		134 389 350	
	1855		146 926 212	
	1865		188 793 735	
	1870		216 907 800	
	1875		256 000 000	
	1882		295 168 477	

Същото се забелязва и във всичките други държави.

Стане ли нужда да се увеличават разходите, трябва да се търси източник, от който да се набавя потребната сума, за да се балансират с приходите, ако не се иска бюджетът да представи дефицит. Понеже приходите на всяка добре уредена държава са горе-долу известни, то за да се добие сумата, с която разходният бюджет може да надмине приходния, трябва или да се наложи нов данък, или пък да се увеличи размерът на съществуващите. Ето защо навсякъде разходният бюджет се приготовлява преди приходния и последният се регулира по такъв начин, щото, ако се може, приходът да се уравни с разхода.

Държавният бюджет се приготовлява от Финансовото министерство на основание частните сметки, които му са представили всички други министерства относително разходите на подведомствените им учреждения. Всяко министерство нарежда бюджета си, като вземе за основа предшестващия и направи измененията, що мисли за необходими. Финансовият министър разглежда частните бюджети и следи, щото да се не вмъкнат излишни разходи. Той служи като модератор и внимава да не бъдат преувеличени предвидените от колегите му суми – понеже той е единственият компетентен да знае до каква сума може да се простре разходният бюджет на държавата. Финансовото министерство сгрупира всички разходни бюджети в едно и присъединява приходния, който то само трябва да приготовлява, на основание окончателните постъпления през изтеклите бюджетни упражнения, като вземе в съображение законните увеличения или намаления, що трябва да се направят.

Държавният бюджет се състои от две части: приходния, подразделен според вида на приходите, а разходния, разделен на глави по министерство и особни администрации. Единият и другият трябва да се съставляват с всичките нужни подразделения. Те трябва да обемат всички приходи и разходи, които се изискват за поддържането на държавния механизъм, и се съставляват на основание положителни и добре определени данни, а също да съдържат всички необходими обяснения за осветление на законодателното тяло и общественото мнение. Приготвеният по този начин бюджетопроект се представя от финансовия минис-

тър за разглеждане в законодателното тяло. Бюджетът се внася в Събранието в определени срокове, които се определят според времето, през което Народните събрания в разни държави заседават. Във Франция бюджетът се представя в началото на сесията, сиреч през януари или февруари месец; в Белгия десет месеца преди настъпването на годината, за която е бюджетът; в Дания и Холандия през септември; в Италия през първата половина на месец март и пр. Камарата избира измежду членовете си една комисия, за да разгледа бюджетопроекта. Сформирането на комисиите в разни държави е различно; например: във Франция Камарата избира бюджетната комисия от 33 членове, които се подразделят на подкомисии; в Австрия Камарата избира комисия от 36 души измежду 360-те представители; в Италия комисия от 30 членове, които се разделят на подкомисии; в Белгия, Дания и Холандия цялото число на депутатите се разделя: в първата на шест, във втората и третата на пет секции, които от своя страна се подразделят на подкомисии и всяка се натоварва с разглеждането на известна част от бюджета; в Германия се избира една комисия, състояща се от 14 до 35 членове, и пр. Бюджетарните комисии обръщат най-сериозно внимание при изучаването на представения от финансовия министър бюджетопроект, изискват всички необходими сведения от разните министерства за осветление на работата си и след като приготвят рапорта си, представят го на разискване в общо заседание на Камарата. Вотира ли се бюджетът от Камарата, внася се за разглеждане и в Сената, гдето съществува такъв, и след като се представи на утвърждение от държавния глава, обнародва се и влиза в законна сила.

Гореизложената процедура относително съставянето и разглеждането на бюджета е горе-долу същата във всички държави с много малки изменения. Една особеност обаче се забелязва в Англия, която не съществува в никоя друга държава и която се вижда много практична; тя е, че бюджетът не се представя и вотира изцяло всяка година, а само измененията, които се правят в приходите и разходите. Тоя способ е много практичен, особено за големите държави, гдето бюджетите представляват разнообразни разходи. Много с по-голямо внимание и подробности ще разгледа Събранието измененията, които бюджетът на изтеклата година трябва да претърпи, нежели ако има пред себе си цял бюджет. Разликата се забелязва още и в това, че в нееднакво време захващат финансовите години в разните държави. В едни, като Англия и Дания, финансовата година захваща от 1 април; в Америка от 1 юли; във Франция, Италия, Белгия, Румъния и др. от 1 януари. Навсякъде съдържанието на служащите е определено със специален закон и предвидените за това суми в бюджета се вотират от Събранията без никакви разисквания и без да претърпяват ни най-малките изменения.

Ако вникнем добре в съществуващите досега бюджети на Княжеството, ако си напомним начина на съставлението им и хладнокръвието, с което са се отнасяли Народните събрания при разглеждането им, ще се уверим, че бюджетът у нас се е представлявал само за форма, а никак не и като закон, из пределите на който министрите не може под никакви условия да излизат. Във всичките бюджети повечето предвидени суми за приход или разход са определени фиктивно, а никак не въз основание на положителни данни. В първите години от Освобождението на България може да бъде извинително представянето на предполагаеми суми, като не е имало никакви данни, които да служат за основа при съставянето на приходния бюджет, а също при определянето на разходите, като ежегодно са въвеждани значителни изменения във формата на управлението. Това обаче не

може да бъде простително и занапред, като имаме пред себе си шестгодишни резултати по прихода и разхода; още повече когато всички родове администрации са вече установени.

Ако разгърнем законопроекта за окончателното сключване бюджета за 1879 година, ще намерим, че в бюджета за същата година са предвидени бюджетни приходи 23 230 137 лв., а констатирано е за постъпване само 21 995 416 лв., когато от непредвидени приходи в бюджета постъпили 2 378 543 лв. Предвидено разход по бюджета само 21 494 980 лв., а изразходвано само 19 868 695 лв., в които влизат 3 653 228 лв. разход из общите остатки – без 590 970-те лв. от условните.

Ако разгледаме законопроекта за окончателното сключване на бюджета за 1880 г., ще видим, че в бюджета за същата година имало предвидено приход 23 486 817 лв., а констатирано за постъпване 33 587 734 лв., без да вземаме във внимание извънбюджетните и условните постъпвания на сума 886 274 лв. Предвидено разход по бюджета 27 306 267 лв., а изразходвано 26 290 101 лв., в които влизат 352 881 лв. разход из общите остатки и условните суми, а именно: 85 000 лв. за съдържанието на съветника Хогде, разрешени от Народното събрание; 60 811 лв. за купуване Държавната печатница; 82 000 лв. за пособие[98] на бедните бежанци; 77 270 лева за купуване здания; 40 000 лв. дадени взаимообразно на Русенското и Добричкото общинско управление.

Ако отворим законопроекта за окончателното сключване на бюджета за 1881 г., ще срещнем, че в бюджета за същата година имало предвидено приход 27 055 497 лв., а констатирано за постъпване 29 927 195 лв. без извънбюджетните и условните суми, които възлизат на 1 422 771 лв. Предвидено разход по бюджета 29 143 814 лв., а изразходвано 24 748 547 лв., в които влизат 1 041 474 лв. разход от общите суми и загуба от курса на монетите. Освен 1 041 474 лв. от бюджета за 1881 г. изхарчени са през 1881 и 1882 г. още 3 209 540 лв. от остатките по бюджета за 1880 финансова година; тъй щото общата сума на похарчените от общите остатки и условните възлизат на 4 251 014 лв. Трябва да забележим обаче, че предвидената сума за разход в бюджета е предположена за 12 месеца, когато финансовата година е продължавала само 10 месеца, а следователно трябва да се вземе за основа при сравнението само десетата част, или 23 315 052 лв.

Според приготвения от Финансовото министерство законопроект положението на сключвания бюджет за 1882 г. ще бъде следното: в бюджета за 1882 г. било предвидено приход 26 426 597 лв., а констатирано за постъпване 29 038 755 лв., без да смятаме извънбюджетните и условните приходи, които възлизат на 2 151 862 лв. Предвидено в бюджета разход 29 000 517 лв., а похарчено 28 947 506 лв., в които влизат 1 113 023 лв. из общите остатки и условните суми.

Гореизложените резултати ни представляват нагледно, че при съставянето на разните бюджети се е обръщало много малко внимание, а при изпълнението им отпосле още по-незначително, понеже министрите, освен че са разполагали с разрешените тям кредити съвършено безцеремонно, но са се ползвали със значителни суми извън бюджета, което не би се позволило ни в една конституционна държава.

[98] Пособие (рус.) – тук: безвъзмездна финансова помощ (б.р.).

Ако направим едно сравнение между бюджетите на някои добре уредени държави и нашия, ще забележим поразителна несъразмерност било във веществените разходи, било в пропорцията на сумите за личния състав. За веществените разходи се предвиждат в нашите бюджети таквиз значителни суми, щото без да искат, представителите на разните учреждения са заставени да купуват съвършено ненужни предмети или пък крайно луксозни. За пример може да служат историческите канцеларски принадлежности на Министерството на външните дела, за които журналистиката беше писала няколко пъти, или пък ако щете, обзавеждането на Свищовския окръжен съд при министерстването на г-н Теохаров[99], който, като му разрешил за обзавеждане 6000 лв., за да настани съда, захванал да купува дръжки от слонова кост, звънчета от платина по за 50 лв. и пр., а колко подобни трябва да се срещат из архивите на Финансовото министерство и Сметната палата. Много от учрежденията в България са убедени, че всичката разрешавана тям сума за веществени разходи трябва да се изхарчи, защото другояче би направили престъпление.

Относително заплатите на служащите в разните ведомства се забелязва във всичките досега бюджети такваз аномалия, такъв хаос, щото едва ли ще може някога се уравни тоя въпрос. Никой не може отказа, че заплатите на служащите трябва да съответстват на важността, значението и отговорността на длъжността, що всеки изпълнява. Досега възнаграждението на чиновниците се е определяло по разни лични съображения, според щедростта и спестеливостта на министрите и според разположението на Народното събрание и бюджетарните комисии спрямо разните службаши. Няма никак да говорим тук за несправедливите назначения, които са ставали досега без никакъв ред и без никаква подготовка; целта ни е да защитим честните и ревностни служители, които са онеправдани, а такива има твърде много. Никой не би имал право да негодува, ако пропорцията между заплатите на разните служби е установена и се намаляваше при извънредни случаи на всички чиновници известен процент, какъвто би намерило за нужно Народното събрание, но всеки има пълно право да негодува, когато неговата скромна заплата се намалява, а оная на нему равния в друго ведомство си остава същата или се повишава, а също когато вижда, че длъжности по-незначителни и без никаква отговорност се плащат наравно или повече от неговата. Няма нищо, което да обезкуражава честния и трудолюбив работник толкоз, колкото несправедливото отнасяне на началството му спрямо него. Че са съществували и съществуват несправедливости, може да се увери всеки интересуващ се, като разгърне който пожелае бюджет. За да не ни обвинят обаче в голословие, ние ще покажем само на няколко случаи, макар всеки бюджет да е пълен с таквиз. При разглеждането бюджета за 1883 г. заплатите на главните секретари при министерствата, на директорите на гимназиите, старшите подначалници, учителите, директорите на Статистическото бюро, членовете и помощник-прокурора при касацията, председателите и подпредседателите при апелациите, председателите при окръжните съдилища, секретарите при агентствата, инспекторите, секретарите, контрольорите и счетоводителите при Телеграфо-пощенското управление, началниците на I- и II-класните станции, I-класните околийски началници и пр., и пр. – са запазени същите, без ни най-малкото изменение. Заплатите на окръжните училищни инспектори, председателя, подпредседателя и секретарите на касацията, членовете на апелациите,

[99] Теохаров, Георги Тодоров (1837/8, Пещера – 1901, Русия) – учи в Одеската семинария, завършва право в Московския университет; юрист, участва във Временното руско управление, министър при Режима на пълномощията (б.р.).

подпредседателите и членовете при окръжните съдилища, агента и канцлера при Цариградското агентство, агентите в Букурещ и Белград, окръжните управители I, II и III клас, околийските началници II клас и пр. са увеличени в значителен размер повече, отколкото са били в бюджета за 1882 г. Освен това явява се в бюджета ново Министерство на общите сгради, в което фигурират несъществуващи дотогаз длъжности: началници на отдели със заплати 24 000, 9600 и 5100 лева. А заплатите на началници-отделения, главни инспектори, председател, членове и докладчици при Сметната палата, членове, прокурор и помощник-прокурора при касацията, секретари при апелациите, окръжни управители II клас и пр. се намаляват значително. При вотирането бюджета за 1884 г. заплатите на главните инспектори при Финансовото министерство, окръжни училищни инспектори, драгоманина[100] при Цариградското агентство и пр. се увеличават отново; заплатите на геолога при Финансовото министерство, на директорите на гимназиите, първокласните и второкласните учители, агентите, секретарите и канцлерите в Цариград, Белград и Букурещ, счетоводителя при Телеграфо-пощенското управление, началниците на I- и II-класните пощенски станции, ревизорите при Вътрешното министерство, окръжните управители, началниците-отдели и счетоводителя при общите сгради, и пр. остават същите, а заплатите на главните секретари, началници-отделения и старши подначалници при министерствата, главни счетоводители и главен контрольор при Финансовото министерство, председателя, членовете и докладчиците при Сметната палата, директора на. Статистическото бюро, председателя, подпредседателя, членовете, секретаря, прокурора и помощник-прокурора при касацията и пр., и пр. значително се намаляват отново. *Гореизложените данни показват, че или министрите не са разбирали важността и значението на разните длъжности, или не са били в състояние да защитят пред Народното събрание бюджета на поверените тям министерства.* Нашите бюджети представляват такваз смешна картина, която може да се нарисува само в България.

Но нека отидем по-нататък. В бюджета за 1884 г., както и в по-предишните, се срещат длъжности, за които възнаграждение е определено по-голямо, отколкото на по-високите длъжности от едно и също или по друго ведомство. Разгърнете бюджета на Финансовото министерство за 1884 г., в глава V ще срещнете, че на помощник-ковчежника и контрольора във второкласните ковчежничества Русенско, Търновско и Видинско е предвидена по-голяма заплата, отколкото на същите служащи при Софийското първокласно ковчежничество. В глава VIII на оценителя на V-класната Пирдопска митница е определено 1500 лв., а на IV-класните оценители само 1400 лв. На счетоводителите при Общите сгради и Телеграфо-пощенското управление е предвидено по-голяма заплата, отколкото на главните счетоводители и главните контрольори при Финансовото министерство. На първите е определено 4200 лв., а на вторите само 3600 лв. Счетоводителите при Общите сгради и Телеграфо-пощенското управление не могат с нищо да се сравнят с главните счетоводители и главния контрольор при Финансовото министерство, които следят за правилното изпълнение на бюджетите на цялото Княжество. На главния контрольор при Финансовото министерство е определено много по-малка заплата, отколкото на контрольорите при Софийското ковчежничество, а той е бил още в 1879 г. контрольор при същото ковчежничество и днес за възнаграждение на неговите трудове и във вид на повишение той е осъден да получава 200 лв. по-малко от контрольорите на Софийското ковчежничество. Ние бихме привеждали подобни примери твърде

[100] Драгоманин (гр.) – преводач на дипломатически представител (в Ориента), (б.р.).

много, ако времето и мястото ни позволяваше това, но и всеки може сам да ги изнамери, щом разгледа малко внимателно съществуващите у нас бюджети.

От горните изложения се забелязва, че Финансовото министерство е претърпявало ежегодно най-големите удари в отношение на намаляването заплатите. Ние не знаем на кого да отдадем тая въпиюща несправедливост: дали на министрите, върху които е лежало нравствената обязаност да защищават по с присърдце бюджета на повереното тям ведомство; или на Народните събрания, които трябва да са имали някое враждебно настроение спрямо финансовите агенти. В единия и другия случай фактът е неопровержим и с намалението на заплатите се нанася все по-голяма вреда на държавното съкровище, защото финансовите учреждения са едни от най-пригодните за косвеното увеличение на възнаграждението, което практиката ни доказва ежедневно.

Във всички държави еднаквите длъжности се възнаграждават най-добре по Финансовото ведомство, гдето има най-тежката и отговорна работа. След него върви Министерството на вътрешните дела, а после другите министерства. У нас обаче се среща съвсем противното и от година на година, вместо да се възнаграждават служащите, те се онеправдават. А че по Финансовото и Вътрешното министерство служащите се възнаграждават най-добре, може да се увери всеки от долната таблица, която е извлечена от бюджетите на няколко държави.

		Държави			
Длъжност	Министерство	Франция	Белгия	Румъния	Сърбия
Гл. секретар	Финансово	25 000	няма	10 000	няма
	Вътрешно	25 000	„	8 800	„
	Правосъдие	20 000	„	няма	„
	Външно	няма	„	12 000	„
	Просвещение	„	„	8 800	„
Нач.-отделение	Финансово	25 000	12 000	8 400	7 072
	Вътрешно	25 000	12 000	5 400	6 062
	Правосъдие	15 000	10 000	5 400	5 400
	Външно	20 000	10 000	5 400	5 002
	Просвещение	16 000	10 000	5 400	5 400
Старши подначалник	Финансово	10 000		4 200	4 041
	Вътрешно	10 000		3 120	3 789
	Правосъдие	8 000		3 120	3 000
	Външно	5 000		3 600	
	Просвещение	8 000		3 120	
Инспектори	Финансово	от 2 500 до 15 000		6 600	няма
	Вътрешно	от 3 500 до 10 000		няма	„
	Правосъдие	„		„	„
	Външно	„		„	„
	Просвещение	„		„	„
Директор на Държ. печатница		15 000		„	5 052
Секретар на Мин. съвет		няма		няма	няма
Секретар на Държ. съвет		7 000		5 400	„

Трябва да забележим още, че съразмерността между заплатите на разните служащи в едно и също учреждение, сиреч между заплатите на лицата, които носят на себе си всичката отговорност на учреждението, и ония, които работят по наставленията и под отговорността на началника, съществува такваз несъразмерност, каквато не се забелязва нигде.

Правителството трябва да вземе мерки, за да изравни тоя толкоз важен въпрос. То е обязано да узакони за известен срок заплатите на своите служители, да ги защищава от несправедливите нападения на народното представителство, което е съсредоточавало досега най-сериозното си внимание върху скромните възнаграждения на чиновниците, в които е намирало единствения източник за уравновесяването на бюджета. Ние разбираме да се намали числото на служащите там, гдето се признае за необходимо, а намаления в персонала може да станат твърде много, ако компетентните лица обърнеха сериозно внимание върху тоя въпрос и ако вземеха по-присърце интересите на страната. Разбираме да се определят качествата, които трябва да притежават лицата, за да се назначават на известни длъжности; разбираме да се определят точно обязаностите на всяко служащо лице; разбираме също да се обръща най-строго внимание при назначаването и повишаването на служащите и да не се допущат лица, които не умеят имената си да записват, но никак не разбираме да се дава преимущество на едни лица в ущърб на други, понеже подобни онеправдания, освен че убиват ревността, енергията и инициативата на добрите и честните служители, но още стават причина за деморализирането им. Следствията от деморализацията захващат все по-често да се проявяват в някои клонове на управлението. Навсякъде длъжностите се възнаграждават според важността, трудността и отговорността им, а също и според условията на живота в разните местности, но никак не – според лицата, които ги занимават. Ако лицата не притежават изискуемите условия за известна длъжност, може справедливо да се заместват с други, но ако са признати за способни да изпълняват службата и ако правителството храни доверие към тях, няма никакво основание да се осъждат на по-малки заплати от други, които изпълняват по-маловажни и неотговорни длъжности. Надяваме се, че сегашното правителство ще се отнесе по-безпристрастно към тоя въпрос, отколкото бившите.

Дотук ние говорихме изобщо върху начина на съставлението и разглеждането на бюджета, с това обаче не се свършва въпросът. Вотираният от Народното събрание и утвърден от държавния глава бюджет узаконява приходите, които правителството има право да събира чрез разните си агенти, и сумите, които са необходими за поддържане на правителството. Но начинът за прибирането на приходите и способът за произвеждането на разходите се определят със специални закони. Един от най-важните закони, които съществуват във всички образовани държави, е без съмнение законът за отчетността по бюджета. В него се излагат: начинът за съставлението и изпълнението на бюджета; правата и отговорността на министрите относително харченето на държавната пара; пределите, в които трябва да се ограничават; принципите на отчетността и пр., и пр. Колкото по-точен, по-ясен и по-строг е законът за отчетността, колкото по-тесен е кръгът, в който трябва да се движат министрите, толкоз по-добра гаранция има, че народната пара няма да се прахосва безполезно, и по-голяма леснина се представлява за контрола от страна на законодателното тяло, в ръцете на което се поверяват съдбините на конституционните народи.

В България съществуват вече два закона за отчетността по бюджета, но ни единият, ни другият не отговарят на целта. Първият закон, приготвен набързо през 1880 г. от лица още неопитни, които не са имали ясни и определени взглядове върху предмета, е толкоз тъмен, непълнен и с противоречия, щото от самото начало е останал неприспособен. Вторият закон, приготвен през 1882 г. от бившия специалист при Финансовото министерство г-н Кейе, внесен за разглеждане в Народното събрание, без да се вземат във внимание забележките на компетентните лица относително непрактичността и неприспособимостта на много от членовете му, макар че е промулгиран с указ от 20 януари 1883 г. и има законна сила, най-главните му принципиални членове са останали неприспособени. При всичките похвали, с които един от бившите министри обсипа г-н Кейе пред народните представители, като ги уверяваше, че нямаме нужните за организуването на финансовото управление сили и че всичките, които викат против вънкашните хора, викат от проста завист, ние ще поддържаме, че нито г-н Кейе, нито никой друг от специалистите, които са били и са в България за уреждане на разните клонове от управлението, не е в състояние да произведе нещо основно, нещо практично, нещо съобразно с нуждите, нравите и бита на нашия народ. Да говори кой каквото ще, но ние сме убедени от практика, че младите наши служители могат да направят много повече по уреждането на поверените тям управления, отколкото всеки чужд специалист, стига да са проникнати с необходимата енергия, трудолюбие и любов към възложените тям дела. Ние нямаме нищо против личностите на досегашните ни съветници; признаваме тяхната честност, любезност и старания; признаваме техните познания по специалността им, но познанията може да им бъдат полезни само у тях. Организуването на една нова страна, каквато е България, не е лесна работа. Не е достатъчно да се надращи или препише един закон за отчетността; след него трябва да последват в едно и също време всички свързани с него закони и правилници, които са необходими за приспособлението му. По-горе споменахме, че законът на г-н Кейе относително отчетността по бюджета е останал неприспособен; за да не ни кажат, че неприспособяването му е станало пак от завист към г-н Кейе, ние ще изложим тук в няколко думи непрактичността му.

Чл. 41 от Закона за отчетността е същият, какъвто е и чл. 40 от Закона за търговете, с разлика само, че последният съдържа повече изключения, без обаче да е предвидил всички.

Членове 41 до 47 от Закона за отчетността трябва да се изхвърлят, понеже са предвидени много по-обстоятелно в специалния Закон за търговете.

Чл. 51 няма никаква логика; всички оправдателни документи съгласно чл. 52 на същия закон трябва да се предават с платежните заповеди в ковчежничеството, което от своя страна ги препраща ежемесечно във Финансовото министерство заедно с отчетната си ведомост; следователно второстепенните разпоредители не могат да представляват никакви докумени в надлежните министерства.

Чл. 36 задължава министрите да съобщават на финансовия министър ежемесечно какви суми им са нужни за разход, за да може той да докладва на държавния глава. Или с други думи, да съставляват ежемесечно нови бюджети, понеже по всичките глави и параграфи ще имат нужди. Тоя член си е останал, както е написан, и ни едно министерство не е могло да си обясни какво значение има у нас. Във Франция е съществувало постановление, за да има чрез това възможност финансовият министър да усилва фонда на ковчежничествата, в които

се предполага да станат големи разходи; понеже ковчежниците са обязани да внасят постоянно събираните от тях суми в Банката и да не държат повече, отколкото им са необходими за посрещане текущите разходи. Туй постановление обаче няма вече никаква сила и във Франция, понеже на ковчежниците е дадена власт да изискват направо от държавната банка да им изпраща суми за увеличение на фонда, щом се представи необходимост. Усилването фонда на ковчежничествата се извършва у нас телеграфически.

Членове 57, 58 и 59 задължават ковчежничествата да изплащат платежни заповеди, неправилно съставени и с неправилни документи, освен това да изплащат суми, без да има отворен кредит, щом второстепенните разпоредители настояват за това писмено. Тия три члена може да предизвикат най-големите своеволия от страна на разните второстепенни разпоредители. Още при самото появяване на Закона са произлезли такива стълкновения между второстепенните разпоредители и ковчежничествата, щото Финансовото министерство е било принудено да ги изтълкува по своему. Подобна свобода в полза на второстепенните разпоредители съществува във французкия закон, но едва ли ще се намери някой да откаже, че второстепенните разпоредители във Франция са проникнати по-другояче спрямо своите права и обязаности, отколкото нашите.

Чл. 77 е съвършено излишен. Във французкия закон е предвиден по причина на колониите, които имат в другите части на света. У нас даже предвиденият срок в чл. 76 за изплащането на просрочените платежни заповеди е много дълъг и за да не се забавя сключването на бюджетите, трябва да се съкрати на три години само.

Чл. 80 предвижда някакви пожизнени ренти, които нито съществуват, нито ще съществуват у нас. Пожизнените ренти във Франция са наследство от монархическите времена и от година на година се намаляват, без да се издават нови.

Чл. 61 позволява отпущането на авансови суми само за учрежденията, които се обдържат по стопански начин, и то в размер до 5000 лв. Докато се не оправдае цялата сума, не трябва да се отпуща нов аванс. Приспособяването на тоя член е немислимо още за дълго време, защото у нас повечето суми за веществени разходи се изплащат в аванс, например канцеларските, продоволствието, осветлението, отоплението и други много. Освен това в аванс се отпуща съдържанието на митарствените и горските стражари, съдържанието на нижните военни чинове, понеже повечето пъти стражарите са разпръснати по работа и няма никаква възможност да се разпишат във ведомостта всички, без което ковчежничеството не може да я приеме за оправдателен документ.

Чл. 33 от Закона гласи: „В случай че някоя неправилно изразходвана сума се върне в продължение на същата година, през която е била тя изразходвана, такава сума може да се запише на приход за възстановление кредита на същото министерство“. Освен тоя член нигде другаде в Закона не се говори за възстановяване кредита, а следователно, както всички министерства са го разбирали, никоя друга върната сума не може да се тури отново под разположението на министъра. Горният член е неприспособим за никое министерство, което се ползва от чл. 50 на Закона за отчетността да туря чрез делегации суми под разположението на второстепенни разпоредители и винаги в приблизителни количества. От това произлиза, че след удовлетворението на някои редовни или случайни разходи повечето пъти остават свободни суми, които второстепенни разпоредители не могат да употребяват за друга нужда, а са длъжни да ги върнат

в ковчежничествата на възстановление кредита. Законосъставителят сгрешил, гдето извлякъл из французкия закон горепоменатия член, а изоставил друг, който гласи, че „неправилно земани, повече получени или остатки от авансови суми се връщат в ковчежничеството доброволно или по заповед. В единия и другия случай трябва да се представи от вносителя в съответстващото министерство издадената от ковчежничеството квитанция срещу върнатите суми, на основание която се унищожава цялата или част от изплатената сума и възстановява в кредита на съответния министър“. Подобен член е още по-необходим у нас, гдето повечето суми се отпущат в аванс.

Чл. 8 от Закона е останал тоже неприспособен. В него се говори, че сроковете, до които трябва да се извършват всички действия по прихода и разхода на едно упражнение, са: 1 февруари, 30 юни и 31 юли. До 1 февруари е определен срокът за довършване почнатите постройки, но ни една от постройките не е била свършена до определения срок и нито едно министерство не се е съгласило да затвори разрешените нему кредити, за да иска отново за същия проект. Срокът за довършване постройките трябва непременно да се продължи у нас поне до 1 юли следващата година. В Закона за съставянето и изпълнението бюджета от 17 декември 1880 г. в § 28 беше предвидено, че сумите за постройки може да продължат в течение на два един подир други следващи бюджетни периода. Същият срок се предвижда и в руския закон за отчетността.

Според същия чл. 8 срокът за прибиране недоборите от разните даждия по всеки бюджет е определен 31 юли. Във Франция тоя срок е до 31 август, а в Белгия до 31 октомври, но ни един от трите срока не може у нас да се приспособи и членът си е останал без сила.

Във Франция всичките недобори, които останат на 31 август, се изплащат от главния департаментален ковчежник и хазната разчиства окончателно сметките си. У нас подобно нещо е немислимо поне засега и ако приключваме приходния си бюджет до 31 юли и август, ще бъде много трудно да се отнасят постъпленията до 31 декември от недоборите към бюджета на същата година. Много по-практична е системата, която Финансовото министерство е следвало досега, сиреч срокът за сключване на приходите да продължава до 31 декември втората година от бюджетното упражнение; тъй щото всички суми, останали като недобор, да се сливат с ония на изтеклите бюджети и да се записват под особена статия, като постъпващи за сметка на слетите години.

Най-главният недостатък на Закона за отчетността се състои в членове 26, 27, 28, 29 и 30, които позволяват пренасянето на сумите из една глава и параграф в други. Пренасянията на сумите из един параграф или глава в други е признато от всички икономисти като най-големия недостатък на законите в ония държави, гдето са съществували. На практика у нас се оказва, че тая свобода не служи за друго, освен да дава възможност на министрите да разходват колкото се може повече, а в същото време да побъркват държавната отчетност.

От 1 януари 1882 г. пренасянето беше запретено с Указ от 5 декември 1881 г. № 1033 и през цялото бюджетно упражнение министерствата на финансите, външните дела и правосъдието даже не са поискали да им се позволят подобни операции. Финансовото министерство, макар и да разрешава съществуващият закон, не е направило от началото на текущата година досега ни едно пренасяне суми от една глава или параграф в други и до края на годината едва ли ще напра-

ви това, при всичко че сумата на запасния му фонд е много по-малка, отколкото разрешаваните суми за непредвидени разноски през миналите години. Пренасянето на сумите от една глава или параграф на бюджата в други не съществува днес в никоя от добре уредените държави.

В повечето конституционни държави, като: Белгия, Италия, Дания, Холандия и др., се предвижда в бюджета им една сума, предназначена да удовлетворява всички непредвидени в бюджета нужди, както и да попълва ония параграфи, които са се оказали недостатъчни.

Единствената държава, в която пренасянията са траяли най-дълго време и са преминали през разнообразни фази, е Франция. Там до 1882 г. всеки министър е имал право, щом отпуснатият кредит за някое министерство, отдел или глава се е оказвал недостатъчен, да изисква чрез царски декрет извънредни или допълнителни кредити, които декрети са били внасяни в най-първата сесия на Събранията за узаконяване. От 1852 до 1870 г. министрите са можели да пренасят суми според нуждата от една глава в друга, а по-сетне само от един член в друг; понеже подобни операции са имали за последствие най-голямата бъркотия в отчетността, оттогаз допълнителните кредити за предвидени в бюджета предмети или пък извънредни кредити за нужди, непредвидени в бюджета, са се разрешавали след постановление от Държавния съвет по доклада на Министерския съвет, но подобни кредити е трябвало да се внасят за утвърждение в Законодателното събрание още през първите 15 дни от откриването му. За да се прекрати всяко злоупотребление при искането на подобни кредити, един закон от 12 август 1876 г. е предписал, щото само чрез финансовия министър да се представляват подобни доклади, а той да съставя ежемесечно общ за всички министерства. Освен това законът от 13 юни 1878 г. е определил в една таблица всички предмети, за които може да се иска допълнителен кредит. Тая номенклатура се препечатва ежегодно в бюджета. Горните фази, през които е преминавала свободата на министрите, да се ползват от допълнителни и извънредни кредити, показват какво внимание е обръщал законодателят, за да се въведе колкото е възможно по-строг контрол и да се улесни държавното счетоводство, а в същото време да прекрати неправилните разходи, които в подобни случаи може да се извършват.

Ние не сме в състояние да отгатнем дали г-н Кейе е знаел измененията, които е претърпял в разни времена законът, от който се е ползвал при съставянето на нашия Закон за отчетността, и ако е знаел, по какви съображения е вмъкнал най-рутинния принцип, който е осъден от всички здравомислящи хора. Или българският народ е длъжен да въвежда в своето законодателство всичко гнило и признато за отживяло своето време.

Нуждата от допълнителни кредити според французките финансисти произлиза от туй, гдето бюджетът се приготовлява във Франция най-малко 15 месеца преди да настъпи бюджетната година и след съставянето му се появяват много нужди, за които не е била предвидена сума.

Едно от най-главните условия относително съставлението на бюджета е той да се приготвя колкото е възможно по-близо към почването на бюджетното упражнение, а ние видяхме по-напред, че представянето на бюджета в Камарата става в разните държави не в еднакви времена. У нас бюджетът се съставя едвам два месеца преди настъпването на годината, а следователно нашите

министри имат всички възможности да предвидят и най-малките разходи на подведомствените им управления; тъй щото даже и запасният фонд може да се премахне съвършено или да се намали до крайност, както е в Белгия, Италия, Дания и Холандия. В Белгия за всички министерства се предвижда запасен фонд само 200 000 лв.; в Италия 160 000 лв. за непредвидени и 160 000 за запасен фонд на всички министерства; в Дания за запасен фонд и непредвидени разноски най-много 100 000 фиорината за всички министерства, а в Холандия 50 000 фиорината за всяко министерство и 50 000 общо за всички министерства. Че свободата на пренасянията суми от една глава или параграф в други и допълнителни кредити е имала много лошо влияние върху нашите финанси и върху счетоводството, се вижда от законопроектите за сключените вече бюджети. Ако съберем изразходваните суми от 1879 г. до днес от условно постъпившите суми, от свръхсметни кредити, от общите остатки по бюджета, от общите постъпления на доходите и пр., ще намерим грамадната цифра 17 000 000 лв., без да вземаме в съображение пренасянията, които са ставали из една глава и параграф в други. От поменатото количество повече от 4 000 000 лв. са изхарчени през 1879 г., около 1 800 000 през 1880 г., повече от 4 милиона през 1881 г., около 3 1/2 милиона през 1882 г., около 2 1/2 милиона през 1883 г. и около 600 000 лева през 1884 година. Забележително е и това, че почти цялата сума 17 000 000 лв. е похарчена за предмети, за които не е имало предвидено ни сантим в бюджета и повечето съвършено безплодни, за които народното представителство едва ли би разрешило най-малката сума. Забележително е още и това, че указите, с които са разрешени разходи за повече от 3 милиона лева, не са нито публикувани досега, нито пък са представени на Народното събрание за узаконяване.

Чл. 25 от Закона за отчетността задължава Народното събрание да вотира бюджети по глави, а министрите отпосле да разпределят разрешените суми между разните членове или параграфи от тия глави и да поднасят разпределението за одобрение от държавния глава. И тоя член, който е копиран от френската закон, издаден още през 1862 г., не съществува нито в една конституционна държава.

В Белгия, Италия, Дания, Холандия и др. бюджетът се разглежда и вотира в Народното събрание член по член с най-голямо внимание и подробности. Във Франция до 1869 г. бюджетът в разни времена е бил вотиран ту по министерства, ту по отделения, а понякога и по глави само. Оттогава обаче досега бюджетът се гласува само по глава. Няма съмнение, че колкото гласуването на бюджета става в по-крупни подразделения, толкоз повече министрите имат широк кръг за действие, а следователно и контролът върху харченето на държавната пара става по-слаб и по-незначителен. Гласува ли се бюджетът по министерство, всеки министър има право да разполага с разрешените нему кредити както намери за добре и за каквито нужди желае. Гласува ли се по глава, той е длъжен да се ограничава в кръга, който му се предписва от всяка глава, без да може да употреби ни най-малка сума от една глава за нужди, предвидени в друга глава. Гласува ли се бюджетът по член, кръгът на действието става още по-тесен. Следователно колкото в по-малки подразделения се утвърдява един бюджет, толкоз контролът, що законодателната власт има да извършва над изпълнението му, може да бъде по-строг, по-внимателен, по-полезен и толкоз по-голяма е, прочее, гаранцията, че държавните суми

няма да се разпиляват произволно. Не знаем защо г-н Кейе не е предпочел гласуването член по член, когато у нас е продължавала същата практика при гласуването на всички досега бюджети.

В членове 50 и 51 на Закона за отчетността се говори за някакви второстепенни разпоредители, а в членове 55 и 56 и др. се споменува за някакви отчетници, без да е определено негде в Закона кой може да бъде второстепенен разпоредител и кои лица се смятат за отчетници.

Считам за излишно да се впущам в по-дребните недостатъци. Мисля, че е достатъчно изложеното дотук, за да се убеди всеки доколко Законът за отчетността по бюджета от 28 януари 1883 г. отговаря на съвременните икономически принципи и по кои причини той се е оказал не само неприложим, но и вредителен за България. Искаме да вярваме, че Финансовото министерство ще представи в идущата сесия на Народното събрание нов законопроект относително отчетността по бюджета, като се погрижи в същото време за приготовлението на всички необходими правилници, които да определят подробно начина за разрешаването на кредитите, изплащането на разходите, контрола върху бюджета, счетоводството на министерствата и второстепенните разпоредители, документите, които трябва да оправдават всеки вид разход и др., а също и всички необходими за правилното приспособяване на закона и правилниците форми.

Най-главните принципи, които трябва да съдържа Законът за отчетността по бюджета, ако желаем веднъж завинаги да турим край на всички произволни разпореждания на министрите с народната лепта, са следващите, повечето от които са приспособени във всички конституциони държави:

а) Сумите, предвидени в разходния бюджет на една финансова година, се употребяват само за удовлетворение разноски по извършени работи през течене на годината. Изключение се прави за кредитите, определени за постройки, които поради някои непредвидени обстоятелства не са били свършени до 31 декември. В такъв случай предвидените в бюджета суми да удовлетворяват извършените работи до 1 юни следващата година.

б) Доходите се предвиждат в приходния бюджет с цялото им предполагаемо количество, без да се спадат разноските, които може да станат по събирането им или за каквото и да било друго нещо.

в) Никое министерство не бива при съставянето на бюджета си да показва по някой параграф от приходния бюджет по-голяма сума от най-горната, що е постъпила по същия параграф в една от миналите години, освен ако по законодателен ред се е уголемил приходът чрез налагане нови или по-високи берии.

г) Разходният бюджет трябва да съдържа в особени параграфи всички необходими разноски за държавата и не повече, отколкото са нужни.

д) За дребни разноски, които не могат да се изброят и определят при съставянето бюджета, всяко министерство да предвижда в особен параграф, под название „непредвидени разноски“, сума не по-голяма от 5000 лв., а за допълнителни кредити по параграфи, предвидени в бюджета, и за извънредни кредити по параграфи, непредвидени в бюджета, да се предвижда по един особен параграф за всяко министерство „запасен фонд“, сумата на който да не надминава 4% от цялата сума на разходния бюджет за всяко министерство.

е) Пренасянето на суми из една глава или параграф в други на бюджета да се запрети безусловно.

ж) Пренасянето суми из запасния фонд за попълнение на някой друг параграф, а също откриването кредит из тоя фонд за разноски, непредвидени в бюджета, да се извършва само след постановление на Министерския съвет, като се вземе писмено мнението на финансовия министър и след утвърждаване с княжески указ. Подобни укази да се внасят за утвърждение от Народното събрание в най-близката му сесия.

з) Свръхсметни кредити да може да се искат само за разноски, които по съществото им не е било възможно да се предвидят при съставлението и одобрението на бюджета и които без крайна вреда не може да бъдат отложени за бъдещия бюджет.

и) Свръхсметните кредити да не могат надминава през цялата година за всички министерства определената в чл. 26 от Конституцията сума 300 000 лв. Ходатайството за свръхсметен кредит трябва да се представя за разглеждане в Министерския съвет, придружено от мнението на финансовия министър. Разрешеният кредит от Министерския съвет трябва да се утвърждава с указ, който да се внася за узаконение в най-близката сесия на Народното събрание.

к) Никакъв данък не може да се налага и събира, ако не е вотиран от Народното събрание и узаконен с указ.

л) Ни едно лице, което борави с държавни суми и материали, не може да постъпи на длъжност, докато не представи гаранция.

м) Трябва да се определят отчетниците, които са отговорни за делата си пред финансовия министър и подсъдими на Сметната палата.

н) Министрите не могат да изразходват повече, отколкото кредит е отворен всекиму.

о) Финансовият министър позволява изплащането само на ония заповеди и делегации, които се отнасят до разрешени кредити в бюджета или с особен закон. Той трябва да спира изплащането на всяка заповед, която е издадена несъобразно със съществуващите законоположения, и да е отговорен за всички суми, които би допуснал да се изплатят незаконно.

п) Издавачите на платежни заповеди са отговорни за сумите, които са отпуснати на някои лица, без да са имали право да ги получат.

р) Постъпилите суми от недоборите на сключени бюджети да се записват на приход в слетите години.

с) Останалите свободни кредити при сключването на един бюджет да не могат под никакви условия да се употребяват за каквито и да било предназначения, а да съставляват икономия за хазната.

Тия са най-главните и съществени принципи, които трябва да се въведат в нашия Закон за отчетността по бюджета, ако искаме да имаме действителен бюджет, ако желаем да се тури един ред при харченето на народната пара и да улесним държавното счетоводство. Искаме да вярваме, че господин министърът на финансите ще обърне внимание на народното представителство върху тоя от най-голяма важност въпрос.

НЯКОЛКО ДУМИ ПО БЮДЖЕТА НА ВОЕННОТО МИНИСТЕРСТВО[101]

В подлистника на броеве 76, 77, 78, 80 и 81 от „Търновска конституция“ ние изложихме няколко общи думи относително бюджета на Княжеството и Закона за отчетността, като направихме малко сравнение между бюджетите на разните министерства по гражданската част, фазите, през които са минавали, несъразмерностите и неправилностите, които се срещат в тях, и указахме на някои мерки за подобрението им. Ние считаме за неизлишно да приложим още няколко думи относително бюджета на Военното министерство, който е съставлявал от началото и досега повече от 1/3 от цялата сума на разходния бюджет, а в същото време е представлявал най-тъмната страница, защото досега ни едно от законодателните тела не е имало смелостта да вникне с изискуемото внимание във военния бюджет; да кажем даже повече, не му се позволява да прави и най-малките изменения в него. Под каквато форма и в каквато сума се е представлявал досега военният бюджет, той се е вотирал от Народното събрание *en bloc*[102], без никакви разисквания. Освен това Военното министерство е гледало да се отклонява по едни или други причини от всичките разпореждания, касаещи се до бюджета или счетоводството на държавата, и ако Финансовото министерство е успявало да прокара понякога и най-малкия принцип за подобрението било на бюджета, било на счетоводството, било на контрола, това се дължи единствено на личните благоразположения на някои от господа военните министри.

Да критикуваме организацията, състава и въоръжението на нашата войска, ние намираме себе си за некомпетентни. Това е работа на нашите специалисти по военната част. При това целта на настоящата ни статия не е друга, освен да обърнем внимание на нашето законодателно тяло върху съставянето и изпълнението на военния бюджет.

Преди няколко дни имахме разговор с един от нашите офицери по тоя въпрос. От думите му заключихме горе-долу следното:

Ако сравним бюджетите на Военното министерство от началото на съществуването на нашето Княжество и досега, ще видим, че тия бюджети постоянно са се изменявали и намалявали, когато навсякъде, както в съседните нам държавици, така и в другите европейски държави, бюджетите по Военното министерство не са се намалявали, а наопаки, всяка година са се уголемявали и уголемяват. България по военните си бюджети следва закона, който следват[103] другите държави. Тая аномалия се обяснява донякъде си с ненормалното, ако и необходимо, положение на нашата армия, командвана от офицери с твърде високи заплати, които (заплати) често са бивали като трън в очите на народните представители и са искали да ги съкращават чрез намаляването изобщо на военния бюджет. Люлеянието на военния бюджет може да се обясни най-главно още и с това, че според изключителното положение на Военното министерство в България то е съставлявало *terra incognita* за българската публи-

[101] Статията (с подпис Т.) е публикувана като подлистник на в. „Търновска конституция“, № 88–90, ноември 1884 (б.р.).

[102] *En bloc* (фр.) – общо, нацяло (б.р.).

[103] *... следва закона, който следват...* – в публикацията във вестника фразата гласи: „... следва по закон, съвършено противен на закона, който следват другите държави“ (б.р.).

ка изобщо и за народното представителство отделно, а според това то рядко се е ползвало с особено доверие по бюджета си и отчетността си. Особено забърканата и почти фиктивна отчетност по Военното ведомство много е спомогнала да се мъчат народните представители винаги да намаляват военния бюджет. И действително, как могат да не се позамислят икономичните българи над големината на военния бюджет, когато по оправданието му е нямало възможности да има някаква отговорност: например Сметната палата иска оправдателни документи от някой си началник за 100–200 хиляди лева и получава отговор: „Аз не мога да зная; това не е било при моето командване; аз не отговарям за делата на моя предшественик, който сега е командир на полк, батальон или батарея в Източния Сибир или Туркестан; не помня хубаво“; с това се свършва всичката отговорност по оправдаването на военния бюджет. Такива фактове, разумява се, не могат да разположат българската публика да се отнася с особени симпатии към големината на военния бюджет, а това неразположение твърде зле се отразява на организацията, развиването и усъвършенстването на нашата армия. В действителност нашият военен бюджет не е така голям, както ни се струва: в това можем да се убедим, като сравним бюджетите и големината на армиите както в съседните нам държавици, така и в другите европейски държави. Във всяка държава, с твърде малки изключения, военният бюджет съставлява или 1/3, или 1/4 част от общата сума, а нашият съставлява 1/3. Така също и големината на нашата армия не излиза вън от закона, по който следват другите държави. Така за пример да вземем съседните нам държави и някои други по-малки:

Държави	Население	Войска	Военен бюджет, лева
Румъния	5 376 000	35 700	28 052 000
Сърбия	1 700 270	20 000	11 384 000
Гърция	1 979 423	23 500	20 733 500
Норвегия	1 913 500	21 000	11 386 306
Дания	1 969 034	2 483[1)]	12 764 000
Швейцария	2 846 102	100 862[2)]	14 830 500
България	2 007 919	19 430	11 000 000

1) 2483 души са само кадрите[104], а рекрутите[105] се викат само на няколко месеца в годината два пъти.

2) 100 862 души са рекрутите, които се събират в годината веднъж, и то само на 43 дена; в другото време съществуват само кадрите, както в Дания.

Макар в повечето от гореизложеното да сме съгласни с приятеля си, има няколко пункта, които ни се виждат не дотам справедливи. Тия пунктове са именно: поддържането му, че нашият военен бюджет се е намалявал ежегодно, когато на другите държави се увеличавали, и че нашият военен бюджет не бил тъй голям, както ни се струва, понеже във всяка държава, с твърде малки изключения, военният бюджет съставлявал или 1/3, или 1/4 от цялата сума на разходния бюджет. Не сме съгласни с приятеля си именно затова, защото нашият военен

[104] Кадри (фр.) – тук: команден състав (б.р.).
[105] Рекрути (фр.) – наборници (б.р.).

бюджет не се е намалявал, а напротив, все се е увеличавал или е оставал същият, както се вижда от следното:

Военният бюджет за	1879 г.	е бил	8 682 839	лв.
	1880		11 250 000	
	1881		11 249 999	
	1882		12 427 199	
	1883		12 016 436	
	1884		11 000 000	

От горното излиза, че през 1880 г. военният бюджет е увеличен с около 3 милиона; в 1881 г. останал същият, понеже поради преврата Народното събрание не се свиква; в 1882 г. е увеличен повече от 1 1/2 милиона лв.; само през 1883 и 1884 г. е намаляван, и то поради намаляването заплатите на руските офицери. Не сме съгласни с приятеля си и относително пропорцията на военния бюджет спрямо цялата сума на разходния бюджет, защото само България и Сърбия са, които имат пропорцията 1/3 за военния бюджет от цялата сума, когато в другите държави пропорцията е 1/4, 1/5, 1/6 и даже 1/7, както се вижда от следната таблица, която е извлечена от бюджетите на разни държави за 1884 година:

Държави	Монети	Обща сума разх. бюджет	Разход на Военното министерство	Процент	
Франция	франка	3 103 700 843	605 307 000	около	1/5
Русия	рубли	778 505 423	196 551 571	„	1/4
Австрия	фиоринти	514 919 373	104 288 000	„	1/6
Италия	лири	1 359 121 419	248 661 753	„	1/5
Белгия	франка	316 136 727	46 073 800	„	1/7
Испания	песети	880 360 937	131 372 045	„	1/7
Англия	лири стерлинги	86 549 000	15 607 000	„	1/6
Дания	крони	51 632 000	12 764 000	„	1/4
Швеция	„	79 740 923	19 370000	„	1/4
Норвегия	„	39 463 054	6 134 956	„	1/6
Румъния	леи	150 000 000	28 052 000	„	1/5
Сърбия	динари	44 236 562	16 211 738	„	1/3
България	левове	34 722 423	11 000 000	„	1/3

При всичко че нашият военен бюджет е в по-голяма пропорция спрямо общата сума на бюджета даже и от най-великите държави; при всичко че военният бюджет се изпречва пред нас с такава грамадна сума, ние си обясняваме неговото значение от изложените редове в брой 33 на „Търновска конституция“ в статията „Нещо за военнофинансовото ни положение“[106], гдето е изложено следното:

„Като вземем във внимание нашето географическо и политическо положение на Балканския полуостров, а именно че ние се намираме на кръстопътя на интере-

[106] Статията (с подпис *Z*) е публикувана във в. „Търновска конституция“, № 33, 28 април 1884 (б.р.).

сите на всичките нас окръжаващи държави и че при всякакви сблъсквания на тия държави ние, и да не щем, ще бъдем вмъкнати в тях, а тия сблъсквания могат всяка минута да възникнат с право или косвено порабощавание[107] или дълбоко нарушение на нашите държавни и народни интереси, и като вземем във внимание, че ние сме млада държава, още незаякнала и добре организирана, че нямаме голям запас на войници, минали през редовете на войската, които другите държави имат, че тъй също нямаме нужния запас на оръжие и че въоръжението ни, както пехотното, така и артилерийското, са неудовлетворителни, и че въобще на нашата армия много неща не достигат, за да бъде тя бойна, и най-после, че на нас гледат с надежда нашите неосвободени и полуосвободени братя, – лесно може да се убедим, че трябва да бъдем добре военно организовани: а за това най-първо трябва да имаме голям военен бюджет; по-голям пропорционално в сравнение с бюджетите на другите държави, и военна организация най-целесъобразна и икономическа. (...) По-добре щеше да бъде, ако не се намаляваше военният бюджет и се изискваше точен контрол на него и разпределението му по параграфи.“

Ние сме напълно съгласни върху последните думи и по-после ще кажем нещо повече относително контрола.

По повод на разпределението съдържанието и другите възнаграждения на служащите по Военното ведомство приятелят ми изложи, доколкото помня, следното: „Военната служба има една особеност, която твърде се отличава от гражданската и която е крайъгълният камък на дисциплината и изобщо на съществуването на високия дух, другарството и единството в армията. Тая особеност е раздаването на службите по старшинство. Тоя принцип е душата на армията и щом той не се спазва строго, поражда се между офицерството завист, омраза, деморализация, недоволство и пр., с една дума, духът и единството на офицерското тяло пада и разваля, деморализира всичката армия. От тоя принцип могат да бъдат направени отстъпки само в известни случаи – по образованието. Има във Военното ведомство служби, които изискват специално за тях образование. Според важността на службата съответства, разумява се, и заплатата на тоя, който я заема. Със служебното положение на офицера тясно е свързано и неговото материално положение, което строго трябва да съответства на службата, защото то е единственият критериум за важността на службата. Отстъпки, и то малки, могат да бъдат само по трудността на службата или по специалността на рода на оръжието и службата изобщо.

За жалост в нашата армия има такива неспазвания на горните основни принципи, които твърде бият в очи и са причина за незадоволството на офицерите от служебното им и материално положение. За пример на неспазването горните принципи ще покажем няколко факта: в пехотата има офицери, които заемат служби нито по старшинство, нито по специално образование и получават годишни заплати, два пъти по-големи от тая на другарите им, по-старши от тях; така също и в артилерията служби за офицери със специално образование се заемат от офицери не с такова образование и получават заплати в два и три пъти повече от другарите си, много по-стари от тях по служба и със специално образование. Освен това има и друга ненормалност в заплатите на офицерите от разни родове оръжия; например тия българи офицери, които в пехотата командват роти, получават заплати почти 2000 лв. повече от своите си даже по-стари

[107] Порабощавание (рус., остар.) – заробване; тук: принуда, принуждаване (б.р.).

другари в артилерията, сапьорите и кавалерията, които са само субалтерн-офицери[108] в частите си, когато навсякъде почти в иностранните армии офицерите от артилерията, сапьорите и кавалерията винаги получават повече от своите си другари в пехотата; тъй като от една страна, в тия родове оръжия постъпват офицери или с по-високо образование, или най-добре свършившите курса във Военното училище; и от друга страна, и затова, защото тяхната служба е по-тежка и по-сложна и изисква повече харчене за снаряжение и обмундироване. Надявам се, няма да разберат, че въставаме против заплатата на ротните командири.“

Като намираме основателни горните забележки, ние се надяваме, че справедливият военен министър княз Кантакузин ще вземе във внимание малките оплаквания; понеже нищо не служи повече за обезкуражаване и за убиване енергията и старанията на честните и способни служители, колкото несправедливото отнасяне на началството спрямо едни или други от подчинените му.

Без да се простираме повече върху съставлението и вотирането на бюджета, като предоставяме на народното законодателно тяло да се произнася върху размера на кредитите, които са необходими за обдържане на Военното ведомство, ние ще обърнем особено внимание на господа представителите върху способа за произвеждането на разходите и контрола за правилното им оправдание.

Доколкото сме имали възможност да се запознаем с тоя въпрос, а също и от разгледаното преди няколко дни дело в помещението на Военния клуб относително злоупотребленията на бившия началник-отделение при Военното министерство капитан Еленев – ние смело можем да се произнесем, че счетоводството и контролът по Военното ведомство през 1879, 1880 и 1881 г. е съставлявало повече от хаос; понеже в самото Военно министерство, центъра и душата на Военното ведомство, не е съществувала ни една книга за записване разходите и едно само лице се е разполагало с грешните суми както е намирало за по-удобно. Желали бихме да се разгледаше тоя процес в обикновените съдилища, гдето за най-невинни погрешки се подвергават[109] простите смъртни, за да получат заслуженото си възнаграждение. Тоя процес би ни извадил наяве много поучителни дела, но нека го оставим настрана с всичките му потайности, в които са посветени вероятно лицата, от които се очаква справедливо прекратяването на подобни нежелателни въпроси за в бъдеще. Когато в Централното военно управление не е съществувал никакъв ред, никаква отчетност, никакъв контрол – то какво може да предполагаме, че е съществувало навън, в отделните военни части?

До 1 януари 1882 г. разходите по военния бюджет се произвеждаха по следния начин:

1) Потребните кредити за съдържанието на разните учреждения, както и всички разходи, предвидени в бюджета за разни потребности, се разсигноваха по ковчежничествата в началото на всяка финансова година в разпореждане на представителите на учрежденията, които имаха правото през цялата година да изтеглят със свои парични искания, в определени срокове или според потребата, каквато сума им е нужна за разход. От това излизаше, че Военното министерство не е имало възможността в известно време да знае колко действителен

[108] Субалтерн-офицер (нем.) – младши офицер (б.р.).
[109] Подвергавам (рус.) – подлагам (б.р.).

разход е произведен по целия бюджет или по някой параграф и статия и колко остава свободен кредит – неща, които са необходими за всяко министерство.

2) Понеже всички почти кредити се разсигноваха по ковчежничествата в началото на годината, щом станеше нужда да се удовлетвори някой разход в едно ковчежничество, гдето няма отворен кредит за тая цел, Министерството беше принуждавано да иска от Финансовото министерство да се пренася потребната сума от едно ковчежничество в друго, а понеже Финансовото министерство не знаеше съществува ли или не във въпросното ковчежничество свободен кредит по искания параграф и статия, трябваше да предписва първо да се закрие в едното исканата сума и да уведоми, а после да открива в другото, което повечето пъти е изисквало не по-малко от един месец.

От горното се вижда ясно, че съществуващата до 1882 г. система при асигнуването на кредитите по Военното ведомство е представлявало най-големите затруднения на самото Министерство, а в същото време поставяло го е в съвършена неизвестност относително движението на сумите по бюджета. Независимо от това поменатата система е представлявала най-големите препятствия за правилното функциониране на държавното счетоводство при Финансовото министерство. За да въведе колкото се може ред по асигнуването на кредитите Финансовото министерство след дълга полемика с Военното едвам е успяло да въведе съществуващия днес порядък, който е развит и изложен подробно и с всичките форми по приспособлението му в приложения към „Държавен вестник“, бр. 98, правилник. Добрите последствия от поменатия порядък не може да се контестират днес даже и от най-големите му противници в него време, понеже той доведе съвършена ясност и светлина по изпълнението на бюджета.

Ако можем се утешава, че от 1883 г. е положена основата за правилното и редовно асигноване на кредити по военния бюджет, не същото можем каза обаче относително оправдаването на сумите. *Нам ни е жално, че Сметната палата, върховният контрольор на всички разрешавани от законодателното тяло кредити, върховното учреждение, което има право да излага мнението си за подобрението на счетоводството и контрола, не е намирало за нужно досега да обърне вниманието на Народното събрание и на Финансовото министерство върху по-правилното оправдаване на разходите по Военното министерство,* като укаже ясно и нагледно печалното положение, в което се намира досега. Ние все сме чакали досега Палатата да се произнесе категорически върху системата на оправдаването сумите по Военното ведомство и валидността на представяните в нея до днес документи, както и мерките, които трябва да се вземат за поправлението на делото, но ожиданията ни остават все осуетени.

Въпросът за формата на оправдателните документи по Военното ведомство се влече още от 1882 г. и при всичките постоянни настоявания на Финансовото министерство не е можал да вземе благоприятен резултат за контрола.

Всички разходи на другите министерства и подведомствените им учреждения се оправдават с установените документи редовно, правилно и без най-малкото препятствие, но за разходите по Военното ведомство през 1879/1880 и 1881 г. не са представени никакви документи, или ако има някои, не може да се признаят за законни и редовни.

Ние няма да бъдем толкоз строги и взискателни, щото да изискваме представянето на редовни и формални документи за разходите през първите години след

Освобождението на България, през които не е имало, може да се каже, никакви определени правила и когато не е никой обръщал внимание на документи. Ние бихме желали още, щото Палатата да бъде по-снизходителна спрямо разходите за първите години, но не можем да си обясним съдържанието на отношението на Военното министерство от 19 януари 1884 г. № 545, напечатано на 89 страница от доклада на Палатата, представен тая година на Народното събрание.

„В Сметную палату

Военное министерство сообщает, что обозначенная в отношении его от 18 января, № 35 сумма, если она только верна, израсходована на те надобности, которые предвиденны в § 15 военного бюджета за 1880–81 год.

Управляющий министерством генерального штаба подполковник Котельников[110], начальник отделения капитан Попов.“

В горното отношение се изразява съвършено презрение към Палатата и категорически отказ от Военното министерство да ù достави най-незначителните обяснения. Същото се забелязва и от отговора на Военното министерство до Палатата, за който се споменава в доклада на финансовия министър до Народното събрание, относително законопроекта за веществената отчетност. В тоя доклад се споменава, че „на окръжното на прокурора в Палатата до министерствата да направят нужните разпореждания, щото подведомствените ù отчетници по веществената част да представят сметките си, а в същото време да обърнат внимание за уреждане на веществената отчетност, понеже материалите, ако се изоставят, както досега, без никакъв контрол, ще бъдат изложени на неизбежно разпиляване и опропастяване“, Военното министерство отговорило, че „на основание постановлението на Министерския съвет от 17 август 1883 година военните складове съставляват секрет и не подлежат на никаква ревизия, а следователно не можело да направи никакво разпореждане“. Тоя отговор, колкото е кратък, толкоз е неоснователен, незаконен и изразява недоверие в Сметната палата, върховното контролно учреждение, като допуща, че то е в състояние да издаде положението на находящите се в складовете материали. Нямаме намерение да критикуваме поменатия отговор на Военното министерство, нито да търсим мотивите, които са подбудили военния министър да иска подобно постановление от Министерския съвет, нито пък се удивляваме какъв е бил оня Министерски съвет, който го е издал. Ще кажем само, че едно министерско постановление, неутвърдено от Негово Височество и необнародвано, няма никаква сила; па даже и да беше утвърдено и обнародвано, не може да унищожи в едно и също време два закона, а именно Закона за отчетността по бюджета и Закона за Сметната палата, в който е предвидена една цяла глава. Че Палатата има пълно право да изисква сметки и документи от всички отчетници било по парична, било по веществена част, не може да има ни най-малкото съмнение. Който се съмнява, няма освен да прочете законите по тая част на всички европейски държави.

Че за оправдаването на разходните суми по Военното ведомство не е имало никакви положителни указания, ще приведем само един случай, който ясно характеризира това. По повод на възбудения въпрос от Финансовото министерство,

[110] Котелников, Виктор Иванович – руски военен деец, участник в Освободителната война, офицер за особени поръчки към Военното министерство (1878–1883), военен министър на Княжество България (1883–1884), (б.р.).

че „докато се не представят документите за отпуснатите досега суми за ремонт на конете[111], Министерството се намира в невъзможност да отпусне нови авансови суми“, Военното министерство е представило цял куп книжа и документи, от преглеждането на които Финансовото министерство изпратило на Военното следното писмо от 21 април тази година:

„В отговор на отношението Ви от 3 текущи април под № 2825 имам чест да Ви уведомя, господине министре, че оправдателните документи по ремонта на конете за българската армия, представени с горното отношение, за да могат се провери от предварителния контрол при повереното ми Министерство и след това да се представят в Сметната палата, нужно е да се знае към кои парични искания се отнасят поменатите документи, по кой бюджет и на каква сума, и пр. Освен това нужно е още да бъдат приложени и бележките на Българската народна банка, отнасящи се до тези парични искания, за да се знае преводите, станали по ремонта на конете, колко книжни рубли съставляват с комисионата наедно.

Доколкото можа да се узнае от книгите на повереното мен Министерство, сумите, отпуснати за тази цел през 1882 г. за сметка на същата година, възлизат на 389 534 лева. Подробната проверка на горните документи още не се е започнала по причина, че не са придружени от повереното Вам министерство с най-необходимите сведения – паричните искания, към които се отнасят, и стойността им, преобърната в рубли. При все това, за да се предупреди още отсега ремонтьорът за някои нередовности, които могли би да се срещнат в документите, прегледаха се повърхностно от предварителния контрол и се оказа следното:

1) За всичките коне, купувани и предавани веднага от продавачите, няма разписка, за каква стойност са продадени и получили ли са стойността. Има разписки само за коне, купувани със срок, предаването на които се е отлагало за по няколко време. Купуване коне без разписки се среща немалко, така например в книга № 1 само има 135 коня, купени без разписки.

2) Сметките са държани така, щото отнигде не може да се види колко коне са купувани и за каква сума, освен ако вземе човек да изважда едно по едно от всичките тетрадки станалите покупки.

3) Като изключим сумата, изразходвана за покупки на 1000 коня за рубли 94 000, от които за 1/3 част няма разписки, за всичките други разходи по конете, които възлизат на 69 912 рубли и в левове 12 283, има оправдателни документи може би за не повече от половината разход, като се е задоволявал ремонтьорът със записването на тези разходи в тетрадките на двамата офицери, унтерофицера, капрала, вахмистъра[112] и пр. За пример ще Ви наведа две сметки: едната за 1099 рубли, изразходвани чрез поручика Дичева, има документи само за 102 рубли, а за останалите 997 рубли казва „по неграмотности людей оправдательных документов не получено“, когато в този разход за сено и овес възлизат крупни суми по 50–100 до 180 рубли, дадени на едно лице. Другата сметка е в книжка № 3. Чрез капрала Карауланов изразходвани 1850 рубли без никакъв документ тоже за суми по 50, 100 и 150 рубли. Относително сумите, за които има приложени оправдателни документи, и по тях се срещат такива разписки, и немалко, щото още отсега не може да се четат. Написани с молив,

[111] *Ремонт на конете* – снабдяване на армията с коне; попълване на конския състав (б.р.).

[112] Унтерофицер, капрал, вахмистър – военни звания от младшия офицерски състав в руската армия (б.р.).

неподписани от никого, необозначена датата, нито градът, в който е станала покупката, зачеркнати, поправяни и пр., и пр. Освен това има много разписки, представени като сметки от канторите и отпосле неразписани, че са си получили стойността, а на други и сметките им неразписани. Така например представените от Гершко Голдштейн сметки за месо под № 4, 7, 8, 10, 13, 16, 20, 34, 42, 44, 45 и 46 за 806 рубли не са разписани от предавача. Ония под № 7, 13 и 16 са разписани, но почеркът на подписа и на трите не е еднакъв.

Като Ви излагам ония нередовности, които можаха да се съгледат от повърхностното разглеждане на документите по ремонта за коне, имам чест да Ви помоля, господине министре, да направите нужните разпореждания да се дадат подробни наставления на ремонтьора, за как да представлява по-редовни сметки и че за всеки един разход трябва да има редовен документ. Ние не се съмняваме никак в честността на лицето, комуто е възложен ремонтът на конете. От горното писмо заключаваме само, че Военното министерство е отпущало на ремонтьора суми без никаква сметка, без никакъв ред и че не му е дало никакви упътвания за оправданието им, за което ремонтьорът може да не е никак виноват. Тоя случай обаче не е единственият.“

Най-главните разходи по Военното ведомство, а именно: продоволствието на долните чинове, хазайствените разходи, варението храна, фуражните и др., се оправдават и досега по една система, която не се среща в никоя уредена държава, и с документи, които никой контрол не може да признае за законни и правилни.

Тия правила съществуват още от 1882 г. и при всичките подобрения в оправдаването на сумите по другите ведомства те са останали непокътнати, макар да противоречат на всички специални закони по счетоводството и контрола на държавата, а освен това и не представляват нищо, подлежащо на проверка.

Кратките отчети, които служат за оправдание изразходваните суми по продоволствието на нижните чинове, фураж на конете и пр., не съдържат освен общата сума, която частта е изтеглила из ковчежничеството за находящите се налице през месеца в частта нижни чинове или коне, като се пресметне за всеки солдатин или за всеки кон полагаемата по бюджета сума, без да се взема във внимание, че изтеглената сума не е изразходвана напълно, защото условията, които частите сключват с подрячиците[113] за доставяне разните продукти, биват всякога по-долу, отколкото се предполага по бюджета; още повече че и самото разпределение на продоволствения оклад е не дотам основен. Например за продоволствието на един долен чин в София е определено в бюджета за текущата година 48 1/2 ст., в Шумен – 43 ст., във Варна – 46 ст., и пр., когато съестните припаси в София са по-евтини, отколкото в Шумен и Варна. Да предположим например, че командирът на някоя дружина в София е сключил контракт да му доставят продукти за всеки долен чин по 35 ст. в ден. Ако е имало налице в дружината през течение на известен месец 12 000 души, то за доставените продукти по контракта с доставчика трябва да му се заплати 4200 лв., когато командирът изтеглюва из ковчежничеството по разчета сума за 12 000 души по 48 1/2 стотинки 5820 лева. От горното излиза, че краткият отчет, който се представя за оправдателен документ на контрола, не може да послужи за друго, освен да удостовери, че действително в течение на месеца е имало на продоволствие в дружината 12 000 долни чинове и че е изтеглено за продоволствието им сумата 5820 лева.

[113] Подря[д]чик (рус.) – доставчик (б.р.).

Колко обаче действително е изразходвано и какви са били условията с доставчика, контролата ни хабер няма. Къде се дява разликата между изтеглената от ковчежничеството и действително изразходваната сума, ще попита някой. Тя не може да се върне в ковчежничеството, защото горепоменатите правила не позволяват това, а съставляват по терминологията на Военното ведомство „икономически суми“ на дружината. А за какво служат тия икономически суми? При всичко че може някой да ни утвърди за тяхното полезно изразходване, ние смело ще се произнесем, че по-голямата част се е употребявала за излишни и незаконни разходи. За да подкрепим думите си, ние ще приведем следните данни, които ни попаднаха в ръце, а напълно сме убедени, че всичките се намират в същото положение.

В касовата книга на конния полк № Х... за 1882 г. срещнахме следните разходи от икономическите суми: на с. 18, за суточни[114] по похода от Шумен до София лева 1882; за прогонни на доктора 78 лв.; с. 32, за суточни на подпоручик Х... 280 лв.; с. 33, за прогонни на подпоручик У... 47 лв.; с. 37, на началника – майор Ф..., 1000 лева; всичко разход от икономическите суми през 1882 г. – 13 495 лв. плюс 120 рубли. От горното се вижда, че повечето суми са отпуснати за предмети, за които е имало особени кредити в бюджета, а последната сума 1000 лева – неизвестно защо и без никакво разрешение.

В касовата на Х... дружина през същата година се среща следващото: с. 2, на капитан У... за устройство на военно събрание 2500 лв.; с. 4, за адютантски кон – 515 лв.; с. 4, за картини – 618 лв.; с. 3, за суми – 659 лв.; с. 3, за храна на конете – 580 лв., и пр., и пр.; всичко разход през 1882 г. от икономическите 10 011 лева, от които някои разрешавани с приказ на дружинния командир, а някои харчени без никакво разрешение, или поне не се забелязва да има такова. Подобни разходи съществуват във всичките части и за всичките години, та затова считаме за излишно да привеждаме повече данни. Едничкото, което ще забележим, то е, че всичките разходи от икономическите суми са произвеждани, както казахме по-горе, или за безполезни и незаконни предмети, или за предмети, разходът за които е предвиден в бюджета специално. Какъв закон например би позволил разход 2500 лв. за устройство на военно събрание или на какво основание може да се дадат на Ф... 1000 лв. неизвестно защо? Това ние не можем да разберем. Едно нещо знаем само, което вероятно е било известно както на тогавашния господин военен министър, тъй и на господа командирите на отделните части, и то е, че всяка сума, предвидена в разходния бюджет, се харчи само за каквото е предназначена и че основата за оправдателните документи е определена в чл. 54 от Закона за отчетността по бюджета. Иначе и не може да бъде. Каква полза да съставяме хубаво подвързани и красиво наредени бюджети с подробно означаване на предметите, за които ще се харчи всякоя сума, когато, щом излезе парата от касията, можем да я употребяваме за каквото искаме? Не е ли много по-лесно, по-практично или по-удобно да се определи в такъв случай на всеки министър топтан[115] една крупничка сума и да се остави нему свободата да разполага с нея, както той намери за по-практично?

Много има да се пише по въпроса за бюджета и за оправдание на сумите, но и нам омръзна, па и на читателите вероятно дотяга да четат за подобни сухи

[114] Суточни (рус.) – дневни командировъчни пари (б.р.).
[115] Топтан (тур.) – наведнъж, изцяло (б.р.).

въпроси. Изложеното обаче е достатъчно да познакоми интересуващите се с възбудения въпрос; затова решаваме да свършим, като заключим със следното:

а) Представляваните от военното ведомство счетове по продоволствието, фуража и пр. не може да се признаят за оправдателни документи от какъвто и да било контрол.

б) Икономическите суми, които досега са съществували в частите на войската, трябва да се премахнат, ако желаем да въведем ред в изпълнението на бюджета си.

в) За дребни нужди, като: маз, боя, конци, игли и пр., и пр. необходимости, за които не може да се предвижда отделно кредит в бюджета, да се разрешава известна сума на всяка дружина или част, която сума да се оправдава на общите основания.

г) Оправдателните документи, които трябва да представляват военните за всеки вид разход, да се определят на общите основания, изложени в особен правилник, обнародван в „Държавен вестник“.

Тия необходими мерки трябва да се осъществят непременно, ако желаем веднъж завинаги да се въведе ред в изпълнението на военния бюджет, ако желаем да се приспособи представеният в Народното събрание от господин финансовия министър законопроект за отчетността по бюджета и да се допълнят с това добрите закони и правилници, които Финансовото министерство е приготвило за счетоводството и контрола на държавните приходи и разходи. Ние сме напълно убедени, че просветеният военен министър княз Кантакузин, във всичките досегашни разпореждания на когото сме забелязвали най-силните стремления и желания за добрата организация на войската ни в икономическо и строево отношение, няма да откаже съдействието си за постигане желаемия резултат.

НЯКОЛКО ДУМИ ВЪРХУ ПРЯМИТЕ ДАЖДИЯ[116]

Обвинение на правителството за увеличение на данъците

От няколко време насам по вестниците, както и в залата на Народното събрание, опозицията на настоящото правителство е повдигнала врява и не престава да говори и пише против увеличението на някои даждия, което се забелязвало в представените законопроекти от господин министъра на финансите. Един от лидерите на опозицията, г-н М. Б. (Марко Балабанов), отиде даже дотам, щото оплаква България, че скоро ще пропадне, ако представените законопроекти се приемат от народното представителство. Ние бихме напълно одобрили виковете и охканията на опозицията, ако в тях имаше поне най-малко основание, ако те съдържаха поне сянка справедливост, ако те действително отражаваха поне частица от искреност. Да плачат, когато трябва, за съдбините на самия народ, това разбираме, но да вдигат врява и да се преструват, че само те желаят доброто на народа; че само те са въодушевени от истински патриотизъм, това е повече от смешно. Да се не увеличават даждията, вика опозицията; да се не преобразува данъчната система; да се не видоизменяват и преработват законите, защото това щяло да съсипе народа, щяло да опропасти данъкоплатците. От друга страна

[116] Студията (с подпис Т.) е публикувана като подлистник на в. „Търновска конституция“, № 94–97, 99–102, ноември – декември 1884 (б.р.).

обаче, те не престават да проглашават пред света: че ние имаме ангажименти на основание един международен акт; че като честни и почтени люде ние трябва да устоим на обещанията си да строим и откупуваме железници; да плащаме лихви и трибути; да повдигаме земеделие, индустрия и търговия; да издържаме войска; да подобряваме просвещение и правосъдие и пр., и пр. Подобни доброжелатели на милия народ обаче не благоволяват да укажат източниците, от които ще се черпят нужните суми за достигането на всичките техни идеали. Ние бихме желали да бъдеха те днес на власт, за да покажат изворите, от които ще черпят средствата. *Разбираме да се критикува разумно всичко от която и да било опозиция, но не можем се примири никога с умишлените стремления и проповеди, които имат за последствие деморализацията на народа.*

В настоящото си аз ще се постарая да изложа, без да имам претенция на финансист, в главни черти съществуващите даждия в някои държави и техните размери, като ги сравним с прибираните в Княжеството, за да се убеди всеки колко малко данък плаща на държавата един български гражданин и доколко виковете и крясъците на опозицията заслужават внимание.

Във всички държави даждията се делят на два главни класа: прями и косвени. Прями даждия се наричат ония, които се налагат право на лицата или имуществата, които се прибират посредством поименни окладни ведомости и които обложените лица плащат право на агентите, що са натоварени с прибирането им. Косвените даждия са ония, които се налагат въобще върху предмети за консумиране или за друго употребление и които се плащат от лицата, що ги консумират и употребяват. Такива са например вносните и износните мита, правото за фабрикуване и пр.

Прямите даждия във Франция

Във Франция *прямите даждия са четири, а именно: а) поземленият налог (impôt foncier); б) персоналният и мобилиерният налог (impôt personnel et mobilier); в) налогът върху вратите и прозорците; г) патентите.*

Освен тия четири прями налози има още няколко други, които са тоже окладни и се събират било за сметка на държавата, било за сметка на департаментите или общините и влизат почти в категорията на прямите, затова и ги наричат причислени към прямите даждия: таксите върху кучетата, конете, колата, билярдите и пр., както ще видим по-долу.

Прямите даждия се подразделят на два вида: *impôts de répartition*[117] и *impôts de quotité*[118]. Първото даждие е онова, на което общата сума се определя предварително и се разхвърля после постепенно между департаментите, окръжията, общините и данъкоплатците, а второто даждие е туй, на което размерът се определя, като се приспособят известни тарифи върху менящи се елементи. В първия случай единичното мерило произтича от общата сума за облагане, а във втория общата сума произтича от частите на данъкоплатците. Към първата категория принадлежат само три главни прями налога, а именно: поземленият, персоналния-мобилиерния и върху вратите и прозорците. Към втората категория се отнася патентът, както и всички останали, които са причислени към прямите даждия (*taxes assimilées*).

[117] *Répartition* (фр.) – разпределяне (б.р.).
[118] *Quotité* (фр.) – част, дял (б.р.).

Законодателното тяло определя всяка година в приходния бюджет общата сума, която трябва да се добие от трите входящи в първата категория даждия, като в същото време означава и частта, която всеки департамент има да поеме върху си. Главният съвет на всеки департамент разхвърля общата сума между разните окръжия, съразмерно, разбира се, с населението и икономическото положение. Окръжните съвети разхвърлят определената на окръжието сума върху всички входящи в него общини, а припадащата се сума на всяка община се разпределя от департаменталната дирекция на прямите налози върху всички данъкоплатци, като взема предвид елементите, що трябва да служат за основа на разхвърлянето и които елементи са определени от специалните контрольори съвместно с назначените от общината лица.

Не същото обаче става с патента. Всеки гражданин, който се занимава с търговия, индустрия или занаят, се облага с определена от закона такса. Сборът на всички частни такси съставлява общата сума на тоя данък; следователно той може да се определя само след като се приготвят окладните ведомости и всяка година се менява според развитието на търговията и индустрията, и не може да се предвиди в бюджета освен приблизителната сума.

Без да влизаме в подробности относително законодателството на прямите и тям подобни даждия, които са определени в специални закони, ще изложим само най-съществените положения, които ги характеризират. (Подробности по прямите даждия във Франция са изложени в рапорта по командировката ми тук на с. 21–74, затова считам за излишно да ги повтарям тук.

Прямите даждия в Германия

В Германия има 7 вида прями даждия: 1) поземлен налог; 2) налог върху зданията; 3) класен налог; 4) налог върху прихода; 5) патент; б) налог върху железните пътища; 7) налог върху кучетата.

1) Поземленият налог се плаща за всички земи, които дават приход, с изключение на ония, които се облагат с налог върху зданието. Не подлежат на поземления налог: 1) държавните имоти; 2) имотите на провинциите, общините, клубовете, улиците, площадите, мостовете, шосетата, реките и пр.; 3) имотите на черквите, училищата, благотворителните заведения и гробищата; 4) мостовете, каналите и железниците, предназначени за обществена полза. Поземленият налог се разхвърля на основания чистия кадастрален приход. Той се пада около 4 1/2 на процент от чистия приход.

2) Налогът върху зданията е част от поземления налог, той има за основа наемната стойност. Къщите, дюкяните, ателиетата, залите за представления, балове, събрания и други подобни се облагат с 4% от наема, а предназначените специално за индустрия и търговия помещения, като: фабрики, юзини, бирарии, ковачници, воденици, зимници, яхъри, се облагат с 2%. Освобождават се от налог необитаемите жилища и заетите здания от обществени и правителствени учреждения. В градовете наемната стойност се определя според наема през 10 години. В селата къщите не могат да се оценяват по-високо, отколкото построените къщи със същите материали и в същия размер и план в най-близките градове. Новопостроените къщи почват да плащат налог само след две години, откато се довършат. Наемната стойност на къщите се ревизира всеки 15 години.

3) и 4) Класният налог и налогът върху прихода е един и същи, с разлика само, че първият пада върху лицата, на които годишният приход не надминава

3000 марки, а вторият – върху по-големите приходи. За първите налогът се мени от 3 марки и 50 пфенинга до 90 марки в годината според класа и степента, в които са причислени. За тях има три класа с по няколко подразделения. В първия влизат всички надничари, работници и слуги; във втория всички, които се поминуват от свои имущества или от индустрия, но които не са по-охолни от работниците; в третия всички, които се вижда да се препитават по-охолно, без обаче приходът им да надминава 3000 марки. Всички по-големи от 3000 марки приходи се облагат с втория налог според известни класификации, които разделят данъкоплатците на 30 степени, сиреч имащи приход от 3750 до 900 000 марки и които според това плащат от 112 марки и 50 пфенинга до 27 000 марки, или около 3 на сто. Разхвърлянето на данъка се извършва от комисия, съставена от самите данъкоплатци под председателството на кмета или помощника му.

Като излага финансовото положение на страната при отваряното на пруския Ландтаг през 1883 г., министърът на финансите г-н Шолц[119] завършва речта си, като известява в Камарата на депутатите, че ще внесе наскоро един законопроект, който има за цел да освободи от данъка върху класовете ония лица, приходите на които са по-малко от 1200 марки, и да намали значително данъка върху по-големите приходи от 1000 марки, като обещава, че дефицитът, който може да произлезе от това, ще се попълни от по-добрата система при определението на приходите от облагането на анонимните дружества, които не плащат нито данъка за железните пътища, нито данъка върху миите, а още и от новия данък, който ще се наложи върху рентите от капиталите.

Поменатият законопроект „върху прихода“ и „върху прихода от капитала“, състоящ от две части, се внесе в Камарата и съдържа следните главни положения: двете части на законопроекта се допълват една-друга и заместват главния налог и налога върху класираните приходи.

Според първата част на закона с налог върху прихода се облагат всички лица и анонимните дружества за приходите, които добиват от недвижими имоти, от индустрия, от заплата или пенсия. Облагат се целите годишни приходи, добити: 1) от капитал; 2) от недвижими имоти; 3) от търговия, индустрия, наеми и пр. (чл. 5).

Налогът за годишни приходи повече от 10 000 марки е по 3 марки за всеки сто марки. От 1200 до 10 000 е 2%, а приходи, по-малки от 1200 марки, се освобождават; разхвърлянето на даждието се извършва от специални комисии. Всеки стопанин на обитаемо недвижимо имущество е длъжен да обяви на надлежното място кои лица обитават жилището и с какво се занимават. Членовете на комисиите се обещават тържествено пред председателя, че ще изпълняват най-съвестно обязаностите си, без да гледат на лица, и ще пазят най-голяма тайна относително положението на данъкоплатците.

Данъкът се определя за два бюджетни периода. Увеличавания или намалявания в прихода през поменатия период дават право на изменения в оклада само ако приходът се е намалил на 1/4.

Данъкът се плаща всеки три месеца в аванс. В случай на катастрофи финансовият министър може да намали или опрости данъка на пострадалите лица.

[119] Шолц, Адолф Хайнрих Вилхелм (*Adolf von Scholz*, 1833–1924) – министър на финансите на Прусия и държавен секретар на Германия (б.р.).

Който откаже да достави исканите от него сведения или не ги достави навреме, или ги достави неточно и невярно, наказва се с глоба до 300 марки, като е отговорен и за загубите, които е претърпяла хазната.

Който от членовете на комисиите не опази тайна, наказва се с глоба до 1500 марки и със затвор до 3 месеца.

На общините се дава възнаграждение 2% от събраната сума за помощта им при определянето и разхвърлянието на данъка. Ако пък общините ги събират сами, отстъпват им се още 2%. Според втората част на Закона относително налога върху прихода от капитала подлежат на налога: лихвите, рентите и други парични печалби, произходящи от капитали, дивиденти и лихви от акциите и други ценни книжа. Тоя налог се определя:

За приходи	по-големи	от	10 000	марки	по	2.0 %
	от 10 000	до	9 000	„	„	1.9 „
	9 000	„	8 000	„	„	1.8 „
	8 000	„	7 000	„	„	1.7 „
	7 000	„	6 000	„	„	1.6 „
	6 000	„	5 400	„	„	1.5 „
	5 400	„	4 800	„	„	1.4 „
	4 800	„	4 200	„	„	1.3 „
	4 200	„	3 600	„	„	1.2 „
	3 600	„	3 000	„	„	1.1 „
	3 000	„	2 400	„	„	1.0 „
	2 400	„	1 800	„	„	0.9 „
	1 800	„	1 500	„	„	0.8 „
	1 500	„	1 200	„	„	0.7 „
	1 200	„	900	„	„	0.6 „
	900	„	600	„	„	0.5 „

от 600 марки надолу се освобождават.

Всеки, който подлежи на облагане, е длъжен да представи на комисията в определения срок писмена декларация, която да означава приходите му, като завери верността ѝ. Наказанията за неверностите са същите, както и за по-първия налог.

5) Патентът е налог, който плаща всеки занимаващ се с известна търговия, индустрия или занаят. Занаятите са разпределени на класове и законът определя тарифата, според която всеки клас се облага с известна сума.

Класирането и облагането на данъкоплатците се извършва от комисия, съставена от занаятчии, под председателството на някой финансов агент. Тарифата е съставена пропорционално с населението на мястото.

6) За железниците не се плаща патент. За тях патентното даждие се заменява с особен налог върху чистия приход, разпределен по следния начин: за чистия приход от 4% надолу плаща се 1/40; за оная част, която надминава 4% до 5%, плаща се 1/20; от 5% до 6% – 1/10; за оная част, която превишава 6%, плаща се 1/8.

7) Налог за кучетата. От 1 януари 1884 г. притежателите на кучетата, които не сучат, плащат постоянен налог, за луксозните от 3 до 15 марки в годината, а за обикновените от 50 пфенига до 1 марка.

Прямите даждия в Англия

В Англия най-главният прям налог е върху прихода (income tax), който се дели на пет класа: а) приходи, добивани от земи, мини, кариери, канали, мостове, железници и други подобни; б) приходи на чифликчиите от недвижимите имущества, вземани под аренда; в) приходи, добивани от държавни дългове, от Английската банка и други фондове, управлението на които е под надзора на публиката (изключват се спестителните каси и благотворителните учреждения). В тая категория спадат и приходите от железници, акционерни дружества и всички иностранни фондове, ренти, акции, облигации и пр.; г) приходи, добивани от индустрия, търговия и други занаяти освен поменатите в пунктове „а“, „б“ и „в“; д) заплатите и пенсиите на чиновниците.

Първият, третият, четвъртият и петият налог са 2.92 на сто от прихода, а вторият – 1.46 на сто.

Всички приходи, по-малки от 100 английски лири, се освобождават от налог. Ония, които не надминават 300 лири, облагат се, като се спадне от цялата сума 80 лири, например ако някой има приход 100 лири, плаща налог само за 20.

Разхвърлянето на данъка се извършва само от лица, избрани от общината. Тия лица, наречени *assessors*[120], получават от всеки данъкоплатец декларация за приходите му, разглеждат я, дават мненията си върху нея и я представят на правителствения контрольор, който има право да прави в нея поправки. Ако поправките не се одобрят от разметателя (*assessor*) или от данъкоплатеца, делото се представя за разрешение на главната комисия, която се състои от 3 до 7 заможни лица. Действията на контрольорите се надзират от 10 инспектори, които зависят направо от администрацията на вътрешните приходи.

Налогът върху означените приходи под букви „в“ и „д“ се удържа при самото плащане на сумите от правителствените каси.

Ако някой не представи на разметача изискваната декларация за означените в пункт 2 приходи, неговите съседи могат да я отправят в затворен плик до специалната за това комисия в Лондон, която има право да ù проверява истинността.

Независимо от налога върху прихода (*income tax*) в Англия има още два прями налога, а именно: поземлен налог (*land tax*) и един вид персонален налог, називаем *assessed tax*[121]. Тия два налога обаче са толкоз незначителни, щото не представляват никакъв интерес за хазната.

Прямите даждия в Русия

В Русия съществуват само три прями налога, а именно: 1) поземлен налог; 2) персонален налог (повинност); 3) патент. Поземленият налог в Русия е въведен от 1870 г. Най-първо той е бил определен само за европейските губернии. Общата му сума до 1884 г. е била около 7 1/2 милиона рубли. Финансовото министерство е разпределяло тая сума между всички административни окръзи, като е вземало предвид производителността им, а местните власти са били натоварвани да разхвърлят върху данъкоплатците определените за района им части.

[120] *Assessor* (англ.) – данъчен инспектор (б.р.).
[121] *Assessed tax* (англ.) – имуществен данък (б.р.).

От началото на текущата [1884] година в Русия е приложен нов закон за поземления налог, по който се облагат всички земи, които плащат налог в полза на земството[122], като се изключват само държавните имоти.

Общата сума на данъка, който трябва да плаща всяка губерния, се определя от Финансовото министерство, а се разхвърля отпосле на окръжията, земствата и данъкоплатците.

Според проекта за разхвърлянето на поземления налог през 1884 г. процентът за разните губернии е от 1/4, 1/2, 3/4, 1, 2, 5, 7, 9 до 17 копейки за десетина[123]. Най-големия процент – 17 копейки – е за Курската губерния, най-малкият – 1/4 – за Архангелската. Общата сума на поземления налог за 1884 г. е определена на 11 650 246 рубли.

Патентов налог. Законът за патента в Русия съществува още от 1863 г., при всичко че е претърпял вече значителни изменения. Според тоя закон всички занимаващи се с търговия, промишленост или занаят се облагат с патентов налог.

Законът разделя търговията на три категории: 1) търговия на едро; 2) търговия на дребно; 3) разносна търговия. Тоя налог се състои от две части: 1) *патент,* който се плаща за право на занятие с търговия, индустрия и занаят; 2) *свидетелство*, което се плаща за всяко търговско или индустриално заведение. Всеки патент води след себе си вземането поне на едно свидетелство, освен ако патентът се отнася до предприятия, които не изискват никакво помещение, или пък ако патентът е взет за отваряне фабрики за тютюн, спирт, бира или продавници за същите предмети, които са подложени на акциз или други специални такси.

Патентите се делят на:1) *патенти по гилдии*, които освен че дават право да се върши известна търговия, но дават на лицето качеството купец[124]; 2) *обикновен патент*, който не дава никакви лични прерогативи.

Патентите по гилдии са два класа: първа гилдия за търговия изцяло и втора гилдия за търговия на дребно. Обикновеният патент се дава за всички дребни и разни търговии, промишленост и занаяти. Таксата за първа гилдия патент е еднаква за цялата империя. Оная за втората гилдия и за обикновения патент зависи от местностите, които са разделени на 5 класа.

Размерът на свидетелството зависи от разряда на патента и от класа на местността, в която е причислено патентовото лице.

Който има патент от първа гилдия, може да отваря максимум десет заведения, стига да плати за всяко особено свидетелство; който има патент от втора гилдия, може да отваря до пет заведения; който има обикновен патент, може да отваря до три заведения. Минат ли заведенията горепоменатия максимум, трябва да се взема допълнителен патент.

Таксите за патентите са следните: за патент от първа гилдия 565 рубли; за патент от втора гилдия: в местности от 1 клас 120 рубли, от 2 клас 92 рубли, от

[122] Земство (рус.) – орган на местното самоуправление в Русия, функционирал от 1864 до 1917 г.; съвет на съответната териториално-административна единица, в който са избирани състоятелни граждани (б.р.).

[123] Десетина (рус., остар.) – стара руска мярка за площ; 1 десетина е приблизително равна на 11 хил. квадратни метра (б.р.).

[124] Купец (рус.) – търговец, но също и занаятчия или фабрикант, който се занимава с покупко-продажбата на произведените от него стоки; в дореволюционна Русия купците формират т.нар. трето съсловие (след дворяните и духовенството) и се ползват с известни привилегии (б.р.).

3 клас 74 рубли, от 4 клас 56 рубли, от 5 клас 38 рубли; за патент за дребна търговия: в местности от 1 клас 22 рубли, от 2 клас 19 рубли, от 3 клас 16 рубли, от 4 клас 11 рубли, от 5 клас 8 рубли; за патент за разнос с кола 16 рубли, за разнос на крака 6 рубли.

Таксите за свидетелствата за заведения по патент от първа гилдия са: за местност от 1 клас 53 рубли, от 2 клас 42 рубли, от 3 клас 32 рубли, от 4 клас 26 рубли, от 5 клас 21 рубли.

За свидетелства за заведения от втора гилдия: за местности от 1 клас 32 рубли, от 2 клас 26 рубли, от 3 клас 21 рубли, от 4 клас 16 рубли, от 5 клас 10 рубли.

За свидетелства за патент на дребно и разнос: за местности от 1 клас 11 рубли, от 2 клас 8 рубли, от 3 клас 6 рубли, от 4 клас 3 рубли, от 5 клас 2 рубли.

Земствата имат право да облагат данъкоплатците за своя полза до 25% максимум от патентите за двете гилдии, а до 10% – обикновените патенти и всички свидетелства.

Прямите даждия във Финландия

В тая част на пространна Русия, която се управлява почти самостоятелно и с особени закони, съществува вече *данък върху прихода*. Всеки чист годишен приход от 500 до 2500 марки плаща 6%, от 2500 до 5000 марки 8%, от 5000 до 10 000 марки 1%, от 10 000 марки и нагоре 1 1/2%.

Облагат се приходите на всички финландци и юридически лица, както и чуждите поданици, които живеят повече от една година в страната. Изключение се прави за черквите, благотворителните заведения, спиталите[125], училищата, учените дружества и пр.

Данъкът се разхвърля от комисии, избрани от самите данъкоплатци, в състава на които влизат и няколко назначавани от правителството лица. Данъкоплатците сами обявяват доходите си, а комисията проверява съобщенията. Рекламациите на данъкоплатците се разглеждат от контролна комисия, която се събира веднъж в годината в губернския град под председателството на губернатора или негов делегат. Решенията на тая комисия са окончателни.

Прямите даждия в Австрия

В Австрия има три главни прями налога, а именно: 1) поземления налог; 2) патента; 3) налога върху прихода.

Налогът върху прихода се дели на три части: 1) налог върху поземлените приходи и ипотечните заеми; 2) налог върху индустриални и търговски приходи; 3) налог върху приходи, произходящи от работа или професия, като: заплати, пенсии, свободни занятия и чифликчилък; и 4) налог на лихви и ренти, добивани без труд.

За поземлените приходи тоя налог е допълнение на поземления налог. Той е третата част от налога, що се плаща за земите и къщите. За приходите от втория и четвъртия клас налогът е 5% от прихода. За ония от третия клас той е от 1 до 10%.

Приходите от третия и четвъртия клас се облагат само ако превишават: първите 600 фиорината, а вторите 300. Във всеки случай обаче за приходите от четвъртия клас се намалява винаги 300 фиорината и останалата част се облага.

[125] Спитал (фин.) – болница (б.р.).

Понеже върху приходите от втория клас пада още и индустриалният налог, а за някои и налогът върху мините, то при облагането им с налога върху прихода вземат се във внимание и другите облагания, за да се избегне несъразмерността.

Облагането на данъкоплатците става въз основа на техните декларации. Ако се породи съмнение за неточността на декларацията, надлежната комисия има право да изследва показанията на данъкоплатеца, да изисква регистрите му и в случай че се констатира укриване, данъкоплатецът се облага с троен налог.

Поземленият налог и патентът в Австрия не представляват съществени някои различия, затова считаме за излишно да се спираме върху тях.

Прямите даждия в Италия

Прямите налози в Италия са само два, а именно: 1) поземленият налог; и 2) налогът върху мобилиерното богатство.

Поземления налог, както във Франция, плащат всички недвижими имоти. С тая само разлика, че в Италия процентът е малко по-голям, отколкото във Франция.

Относително налога върху мобилиерното богатство ние ще се възползваме от рапорта на г-н Веселовски[126], който беше изпратен от руското правителство да изучи на място организацията на тоя налог. Според него законът съдържа следните най-главни постановления:

Налога плащат мобилиерните приходи на всяко лице, било италианец или чужденец, а именно: 1) приходите, които са записани в бюрото за ипотеките; 2) заплатите, пенсиите, лихвите и дивидентите, плащани за сметка на държавата, провинциите, общините, обществените учреждения, както и търговски, индустриални и застрахователни компании, които имат седалището си в Италия; 3) приходите на духовенството от черковните обряди; 4) приходите, добивани от индустрия, търговия или занятие; 5) приходите и възнагражденията, добивани за изпълнението на някоя мисия; 6) и въобще, всички приходи, добивани в държавата, освен ония, които произхождат от недвижими имоти.

Приходите по отношение на облагането са класирани в четири категории: а) постоянни или продължителни приходи, добивани от заеми срещу ипотека, а също приходите от недвижими имоти, които не са обложени с поземлен налог; с тия приходи се облага цялата им сума; б) смесени приходи, които се добиват в същото време и от капитал, и от работа на човека, каквито са индустриалните и търговските приходи; за тях се облагат само 6/8 от цялата сума; в) приходите, които се добиват изключително от работата на човека, каквито са приходите от разни професии; в тая категория обаче влизат и пожизнените ренти; от тия приходи само 5/8 от цялата сума се облагат; г) надниците на работниците и слугите, заплатите на служащите и пенсиите. От тях само половината от получаваната сума се облага с налог.

За всички поменати приходи налогът е определен на 12% от облагаемата сума, а заедно с допълнителните стотинки достига до 13 1/4 на сто.

Налогът върху означените приходи в категорията „а“ и „г“ се удържа направо при самото плащане. А за другите приходи налогът се събира по окладни ведо-

[126] Веселовски, Константин Степанович (1819–1901) – изтъкнат руски икономист и статистик; съставител на първата почвена карта на европейска Русия; организатор на метеорологични наблюдения, автор на трудове по климатология, както и на законопроект за печата; член на Руската академия на науките (б.р.).

мости, съставени на основание декларациите на данъкоплатците, контролирани от финансовите агенти и специални комисии. Ако някой не представи декларация, приходите му се определят от комисията. По-малките приходи от 400 лири от категорията „б“ и „в“ се освобождават от налог. За приходи от 800 лири се спадат известни проценти според следната низходяща таблица: за приходи от 400 до 500 лири спада се лири 250; от 500 до 600 лири – 200; от 600 до 700 лири – 150; от 700 до 800 лири – 100. Всички по-големи от 800 лири приходи се облагат за цялата им сума.

Макар трудът на г-н Веселовски върху поменатия данък да представлява особен интерес, не намираме за възможно да се простираме по-надълго върху излагането на всички подробности, понеже мястото, с което разполагаме в листа[127], не ни позволява.

Прямите даждия в Белгия

В Белгия съществуват само четири прями даждия, а именно:1) поземленият налог; 2) персоналният налог; 3) патентът; и 4) налогът върху миите.

Поземленият налог, както във Франция, пада върху чистия приход на недвижимите имоти, пресметнат върху известно число години. Той е 7% от прихода. Определянето и разхвърлянето му става както във Франция. Персоналният налог е основан върху шест различни елемента: наема за жилището; вратите и прозорците; огнищата; стойността на мебелите; слугите и конете. Първата част от налога е 6% от наемната стойност. Втората част се определя според особена тарифа, зависеща от числото на отворите и числото на населението, тя достига до около 3 фр. за всяка врата и прозорец. Третата част (огнищата) върви прогресивно от 80 сантима до около 4 франка според ако в жилището на данъкоплатеца има едно, две или повече огнища. От 12 огнища нагоре ако има, останалите се освобождават от налог. Четвъртата част е 1 на сто от стойността на покъщнината. Петата част се определя на следните основания: за една слугиня 12 франка; за всяка слугиня, ако има само две, без мъжки слуги – 20 франка; за всяка слугиня, ако има повече от две – 25 франка; за един слуга – 25 франка; за двама до четирима слуги – по 30 франка; за повече от четирима – по 40 франка.

Шестата част, според конете от 3 години нагоре, е: за 1 кон 50 франка; за 2 коня по 60 франка; за 3 до 5 коня по 70 франка; за повече от 5 коня по 80 франка.

Данъкоплатците са длъжни да дават всички необходими сведения, за да може да се определи персоналният налог.

Патент. С патент се облага всеки, който се занимава с търговия, индустрия или занаят. Размерът на налога зависи от важността на всяко занятие, а освен това за всяка категория занятие – според работите на всеки данъкоплатец и според числото на населението.

Общините се разделят на 6 класа: 1-ви клас общини от 60 000 жители нагоре; 2-ри от 30 000 до 60 000; 3-ти от 20 000 до 30 000; 4-ти от 15 000 до 20 000; 5-и от 10 000 до 15 000; 6-и за по-малко от 10 000.

Правата, които плащат данъкоплатците, са определени в две тарифи: първата от 17 класа, а втората от 6 серии по 14 класа. Най-високото патентно право е

[127] Лист (остар.) – вестник (б.р.).

от 1144 франка, най-долното – 1 франк. Определението на патента се извършва от общински служители заедно с правителствените контрольори по даждията.

Налогът върху мините се състои от две части: постоянно право и пропорционално право. Първото е по 10 франка на квадратен километър, а второто 2 1/2 на сто от чистата печалба.

Прямите даждия в Португалия

Най-важният прям налог в Португалия е налогът върху прихода, установен със закон от 18 юни 1880 г., на който подлежат всички доходи, придобити вътре в държавата и принадлежащите ней острови. Относително разхвърлянето и събирането на тоя налог приходите на данъкоплатците се делят на 5 класа: в първия влизат приходите от капитали, турени под лихва; във втория приходите от заплати, пенсии, надници и др. подобни; в третия приходите от недвижими имущества; в четвъртия приходите от търговия или индустрия; в петия всички приходи от какъвто и да било източник, които се добиват извън държавата. Размерът на данъка е за приходите от първия и петия клас по 3% и за всички други по 2%.

Приходите от първия клас се пресмятат върху общата сума на лихвите, дивидентите и пр., а когато не може да се узнаят, според средното число на лихвата в мястото, гдето се намира данъкоплатецът. Освобождават се от данък приходите на благотворителни заведения, на училища, научни дружества и дружества за взаимно подпомагане.

Приходите от втория клас се пресмятат върху общата им годишна сума със следните изключения и намаления: освобождават се приходите, по-малки от 833 франка, както и заплатите на военните.

Приходите от 833 франка до 2499 франка се облагат само за оная сума, с която се превишава минимумът.

Приходите от 2500 франка нагоре се облагат напълно, без намаление.

Приходите от третия клас се пресмятат на основание кадастъра и пропорционално с годишния приход на всяко имение, като се спадне плащаната сума за поземлен налог.

Приходите от четвъртия и петия клас се пресмятат на основание декларацията на данъкоплатеца върху общата сума на прихода, като се спадат за четвъртия клас всички плащани даждия на общината, окръга и пр.

Размерът на данъка за всеки данъкоплатец се определя от комисия във всяка община, състояща от по 5 души, назначавани: двама от общинския съвет, един от финансовия чиновник и двама от окръжния съвет.

Горепоменатият закон не е приспособен във всичките му части, защото с декрет от 21 април 1881 г. той е видоизменен в смисъл, щото приходите от недвижимите имоти и от индустрия да се не облагат, а да се облагат само заплатите на чиновниците и на офицерите, лихвите от разни облигации и пр.

Независимо от налога върху прихода в Португалия съществуват още две прями даждия, а именно: поземленият налог и такса върху титлите и декорациите, но понеже първият не се различава от поземления налог във Франция, а вторият не представлява никакъв интерес за нас, считаме за излишно да се спираме върху тях.

Прямите даждия в Швейцария

Най-голямо разнообразие се среща в прямите даждия на разните кантони в Швейцария. Както е известно на читателите, Швейцария е република, съставена от съединението на 22 кантона, които имат всеки своето вътрешно самоуправление, своята конституция, своите закони, своя бюджет и пр., с една реч, всеки кантон съставлява самостоятелна република в отношение на вътрешното си устройство, разбира се, в границите на федералната конституция; като таквиз всеки има пълна свобода да видоизменя, да уголемява или да намалява даждията, с които се облагат гражданите му. Повечето от кантоните, според както казва г-н Мюлеман, секретарят на статистическото бюро в Берн, са направили големи усилия от 30 години насам, за да достигнат до едно справедливо разпределение на данъка върху всички данъкоплатци, но едва ли са могли да достигнат окончателно желаемия резултат. Понеже времето и мястото ни не позволяват да приведем извлечения от законодателствата по прямите даждия на всички кантони, ние ще се ограничим само с Цюрихския, който е един от най-главните.

Като прями даждия в Цюрихския кантон съществуват три: 1) налог върху капитала; 2) налог върху прихода; 3) персонален налог. С налог върху капитала се облагат: всички недвижими имущества, които в района или извън него принадлежат на лица или корпорации, живущи в кантона; всички недвижими имоти, находящи се в кантона и принадлежащи на лица, живущи извън; имотите на всяко лице, живущо извън кантона, когато имотите му са в самия кантон и се управляват от местните власти.

Освобождават се от налога върху капитала: недвижимите имоти на кантона, имуществата на черквите, училищата и благотворителните заведения, а също движимите и недвижими имоти на общините, които са турени на разположение на публиката и не принасят никакъв приход; всички недвижими имоти, принадлежащи на някой жител от кантона, които се намират извън района на кантона, ако недвижимото имущество е обложено с налог върху капитала или върху прихода там, гдето се намира; упоменатите по-горе в пункт 3-ти имущества, когато са обложени с налог върху капитала или прихода в резиденцията на притежателите; дрехите, книгите, инструментите, сечивата или домакински ствари[128], които употребяват данъкоплатците. Освен това в някои случаи (когато се касае за сираци или лица, неспособни за работа) може да се прави намаление от налога. Но намалението се прави само за лица, живущи в кантона.

Облагаемата сума в полза на кантона се пресмята по следния начин: за първите 20 000 франка от констатирания капитал облагат се 5/10; за следните 30 000 франка – 6/10; за следните 50 000 франка – 7/10; за следните 100 000 франка – 8/10; за следните 200 000 франка – 9/10; останалото количество облага се цялото с 10/10.

Понеже процентът, с който се облагат подлежащите на налог суми, е около 4%, излиза, че един капитал от 500 000 франка се облага по следния начин: за първите 20 000 франка с 40 фр., за следните 30 000 франка със 72 фр., за следните 50 000 франка със 140 фр., за следните 100 000 франка с 320 фр., за следните 200 000 франка със 720 фр., за останалите 100 000 франка с 400 фр., или всичко 500 000 франка с 1692 франка.

Капитал само от 10 000 се облага с 20 франка.

[128] Ствар (срб.) – вещ (б.р.).

С *налога върху прихода* се облагат печалбите и приходите на всички живущи в кантона жители и корпорации.

Облагаемият приход се пресмята на следните основания: от първите 1500 фр. облагат се 2/10, от следните 1500 фр. – 4/10, от следните 3000 фр. – 6/10, от следните 4000 фр. – 8/10, от останалото количество се облагат с 10/10.

Персонален налог плаща всеки жител, който има избирателно право в кантона. Размерът на налога зависи от процента на налога върху капитала. Ако последният е 2, 3, 4 или повече процента на хилядата, първият е 2, 3, 4 или повече франка за всеки избирател.

Като говорим за Швейцария, считам за неизлишно да приведа извлечение из най-новия Закон за градските такси в Женева, който закон е влязъл в сила от 1 януари 1883 г. и във всяко отношение е подобен на патента. По ясното разпределение на категориите той представлява особен интерес.

Според тоя закон подлежат на налога: дружествата, компаниите, индустриалните и други предприятия, които имат седалището си в Женевската община; дружествата, компаниите, индустриални и други предприятия, търговци и промишленици, които вършат операциите си в Женевската община посредством агенти; всички лица, занимаващи се с индустрия, търговия и занаят; рентиерите, капиталистите и проприетерите, що живеят в Женевската община и имат приход повече от 2000 франка.

Относително размера на налога всички изложени в горните 4 пункта облагаеми се подразделят на 10 категории с по 10 класа.

Първа категория съдържа: банки, кредитни учреждения, индустриални компании, застрахователни дружества, анонимни дружества, банкери, кооперативни дружества, притежатели на хотели, здания за театри, балове, казина и други увеселителни заведения, причислени към 10 класа; плащат годишно от 175 до 1000 франка.

Втора категория съдържа: търговци, топтанджии[129], с каквато търговия и да се занимават, големи промишленици, големи търговци с добитък, предприемачи за разни индустрии и пр., и пр., причислени към 10 класа; плащат годишно от 50 до 800 франка.

Трета категория съдържа: архитекти, инженери, адвокати, нотариуси, съдебни пристави, доктори, хирурзи, дантисти[130], ветеринари, книжари, аптекари, касапи, ножари и пр., и пр., причислени в 10 класа; плащат годишно от 30 до 600 франка.

Четвърта категория обема: фабриканти или продавачи на часовници, бижутерии, музики; продавачи на сукна, дрехи, мебели; сладкари, хлебари, дрогеристи, стъклари и пр., и пр., причислени към 10 класа; плащат годишно от 30 до 250 франка.

Пета категория обема: печатари, издатели, оптикари, техници, бравари[131], чешмеджии, бакърджии, воденичари, фотографи, книжари, шивачи, колари и пр., причислени към 10 класа; плащат годишно от 20 до 175 франка.

Шеста категория обема: кооперативни дружества от 2-ри клас, учени хора, композитори на музика, обущари, шапкари, ножари, бояджии, литографи, коафьори, тютюнджии и пр., и пр., причислени към 10 класа; плащат годишно от 15 до 125 франка.

[129] Топтанджия (тур.) – търговец на едро (б.р.).
[130] Дантист (фр.) – зъболекар (б.р.).
[131] Бравар (срб.) – шлосер (б.р.).

Седма категория обема: живописци, скулптори, професори, частни учители, геометри, книговодители, млекари, зидари и пр., причислени към 10 класа; плащат годишно от 10 до 75 франка.

Осма категория обема: малки промишленици, които работят за своя сметка, малки търговци, ремонтьори, работнически пансиони, причислени към 10 класа; плащат годишно от 5 до 30 франка.

Девета категория обема: чиновници, работници и други, които получават заплата по-горе от 2000 лева, причислени към 17 класа според заплатата от 3000 до 18 000 франка; плащат налог от 5 до 400 франка.

Десета категория обема: рентиери, капиталисти, проприетери, които имат повече от 20 000 лева приход, причислени към 22 класа; плащат налог годишно от 200 до 1800 франка.

Прямите даждия в Румъния

Съществуващите прями данъци в Румъния са следните: 1) поземлен налог; 2) персонален налог; 3) патент; 4) налог върху заплатите на чиновниците.

Поземленият налог е утвърден със закона от 19 октомври 1861 г. Главните постановления на този закон са тия: всички стопани на недвижими имоти, от каквато и стойност да са, плащат годишен поземлен налог от чистия приход на имотите си. Народното събрание определя ежегодно сумата на поземления налог. То може да я уголемява или намалява според обстоятелствата. Данъкоплатците изплащат наложените тям суми по тримесечия. Не подлежат на поземления налог яхърите, хамбарите, кошарите, покривите и други подобни. Също се освобождават обществените гори, които не се експлоатират, новите гори, новите балти за 5 години, новите градини за ябълки и дюли за 10 години и пр. Новопостроените къщи се освобождават за 3 години, докато се приготвят за живеене. Оценката на имуществата се подновява всеки 5 години. Разхвърлянето на даждието става почти както във Франция.

Персонален налог според закона от 28 март 1863 г. всеки румънски жител, без разлика на съсловие или професия, който е изпълнил 25-годишна възраст и е в здраво състояние, е плащал 35 лева на година. Ония, които са изпълнили 35 години и са управлявали сами работите си, са плащали по 30 лева на година. Данъкът се е плащал помесечно.

Поменатият закон е заменен с друг от 18 март 1877 г., който е в сила и до днес. Последният закон носи вече името *налог за пътищата.* Според него всички румънски жители, които са навършили 21 години, се облагат ежегодно по 18 лева, плащани на тримесечия. Освобождават се духовенството, нижните военни чинове, старите и нездравите, които нямат средства за препитание.

Патентът е въведен със закона от 27 март 1863 г., а е изменен със закона от 23 март 1877 г. Според първия закон патент са плащали всички румънци и странни[132], които се занимават с търговия, индустрия или каквото и да било занятие; той се е състоял само от едно постоянно право, което е било определено в три таблици, като се е вземало във внимание числото на населението, гдето се намира облагаемото лице.

Според закона от 1877 г. патентът се състои от две части: 1) постоянно право; 2) пропорционално право.

[132] Странен (остар.) – чужденец (б.р.).

Постоянното право се плаща от същите горепоменати лица, които се разпределят според населението на 8 класа и се облагат по следната тарифа:

Постоянно право за общини

Класове		от 100 хиляди души нагоре	от 50 001 до 100 000	от 25 001 до 50 000	от 15 001 до 25 000	от 3001 до 15 000	от 3000 надолу
I	леи	300	200	150	100	60	40
II	„	160	120	80	60	30	20
III	„	80	60	50	40	20	10
IV	„	40	30	25	18	12	9
V	„	25	20	16	14	10	4
VI	„	18	14	10	8	6	2
VII	„	9	8	6	5	4	–
VIII	„	6	4	3	2	–	–

Пропорционалното право се определя според наемната цена на заведението, в което облагаемото лице извършва занаятието си, и пак според населението на местожителството. Пропорционалното право е 10% от наемната цена на банки, сладкарници, галантерийници и други луксозни заведения; то е 5% за бижутери, гостилничари, бръснари, кроячи, фотографи, ботушари и пр., а по 2% за бани, колари, хлебари, столари, живописци и пр. От пропорционалното право се освобождават само лицата, които спадат в 7 и 8 клас. Върху пропорционалното право не могат да се налагат никакви допълнителни стотинки за сметка на общината или окръжието.

Който се занимава в един и същи локал[133] с няколко търговии, индустрии или занаяти, се облага само с патент за най-високо обложеното му занимание. Който се занимава с няколко занятия в същата община, но в няколко помещения, плаща един патент за най-обложеното занятие и по половина за всяко особено помещение. Който занимава в разни общини няколко помещения, плаща на общо основание за всяко. Освобождават се от патент живописците, професорите, издателите на вестници и други някои. Патентите са поименни, те не може да се предават никому. Когато има няколко съдружници, патентът се издава на едного от тях за цялата облагаема сума според занятието, а всички други плащат по половина от постоянното право. Патентният налог се плаща помесечно в 12 срока. Както се вижда от гореизложеното, патентът в Румъния е базиран на същите принципи, които съществуват и във френската закон.

Налогът върху заплатите на чиновниците е въведен със закон от 4 май 1877 г. Той е 5% от общата сума на заплатата и се плаща от всички без изключение служащи, които получават възнаграждение или пенсия било от държавата, било от кое да е обществено учреждение, стига получаваната сума да не е по-малка от 100 леи на месец. Налогът се плаща всяко тримесечие. Върху него не може да се налагат никакви допълнителни стотинки.

[133] Локал (фр.) – помещение, място (б.р.).

Прямите даждия в Сърбия

Със закон от 14 юни 1884 г. всички съществуващи дотогаз в Сърбия прями даждия се замениха със следните: *1) налог върху земята; 2) налог върху сградите; 3) налог върху лихвите от капитала; 4) налог върху прихода от работата; 5) персонален налог.*

Налог върху земята. Всички земи с малки някои изключения се облагат с данък. Всички облагаеми земи се подразделят на 5 класа. За всички обработваеми земи се плаща налог според класа, в който са поставени, и в следните размери: за земи от 1-ви клас 8 динара на хектар; от 2-ри клас 4 динара; от 3-ти клас 3 динара ; от 4-ти клас 2 динара; от 5-и клас 1 динар на хектар.

За земи, насадени с млади гори, се плаща: от 2-ри клас по 3 динара за хектар; от 3-ти клас по 2 динара; от 4-ти клас по 1 динар; от 5-и клас по 0.60 динара на хектар. Старите гори се освобождават от налог.

Пасбищата са разпределени на 4 класа и плащат: от 1-ри клас земи по 2 динара за хектар; от 2-ри клас по 1 динар; от 3-ти клас по 0.60 динара; от 4-ти клас по 0.50 динара.

Налогът върху сградите се определя според прихода, който те дават, и в следния размер: за кафенета, ресторанти, хотели и всички увеселителни заведения по 5% от годишния наем; за магазини, бюра, депозити[134], воденици, яхъри – по 4%; за къщи и други здания, фабрики, бани и пр. – 3%.

Налогът върху лихвите от капитала пада върху цялата сума на рентата или прихода, добивани било вътре, било извън държавата. Размерът му е 6% за година. Капитали, ангажирани в предприятия, се облагат според сумата им, а именно: капитали, по-малки от 2000 динара, плащат 20 динара; от 2000 до 5000 динара плащат 15 динара; по-големи от 5000 динара плащат 3% на година за всеки 1000 динара. Манифактурните и индустриалните предприятия плащат само половината от гореозначената сума.

Налог върху прихода от работата. Тоя налог съответства напълно на патента в другите държави. Всички, които подлежат на тоя налог, се подразделят според естеството на печалбата им на две категории.

В първата категория влизат ония, които добиват редовна и постоянна печалба, като: слуги, свещеници, чиновници, книговодители, счетоводители, администратори, агенти, работници и др. подобни; те плащат: за заплата до 2000 динара по 1%; от 2001 до 8000 динара по 2%; от 8000 динара нагоре по 3%.

Във втората категория влизат всички, които добиват от интелектуалната си работа меняващи се печалби, като: адвокати, доктори, фармацисти и др., и плащат по 3% от печалбата си.

В третата категория влизат всички, които добиват от физическа работа меняващи се печалби, като: работниците, художниците, коларите, кочияшите, комисионерите и др. Относително налога те се разделят на три класа: в първия клас влизат тия, що печелят до 2 динара в ден; те плащат 4 динара на година. Във втория клас влизат тия, които печелят от 2 до 3 динара в ден; те плащат по 8 динара на година. В третия клас влизат тия, които печелят повече от 3 динара в ден; те плащат по 12 динара на година.

[134] Депозит – тук: склад. (б.р.).

Персонален налог се плаща от всеки сръбски жител на възраст от 20 до 60 години включително. Тоя налог е подразделен на 5 класа: първи клас плащат по 24 динара в годината; втори клас – по 18 динара; трети клас – по 12 динара; четвърти клас – по 8 динара; пети клас – по 4 динара на година.

Разпределението на класовете става на основание общата сума, която плаща всеки за 4-те първи прями даждия. Първи клас са всички, които плащат повече от 100 динара прями даждия; втори клас са всички, които плащат от 60 до 100 динара прями даждия; трети клас са всички, които плащат от 30 до 60 динара прями даждия; четвърти клас са всички, които плащат от 8 до 30 динара прями даждия; пети клас са всички, които плащат по-малко от 8 динара прями даждия.

Тия са главните черти на новите прями даждия в Сърбия. Изключенията в начина на разхвърлянето и събирането рекламациите на данъкоплатците и пр. считаме за излишно да излагаме, тъй като те са горе-долу еднакви, както във всички държави.

Заключение и сравнение по прямите даждия

От всичко дотук изложено се вижда, че под каквито форми и да фигурират прямите даждия в разните държави, по принцип те падат върху едни и същите елементи, а именно: 1) или върху самите лица, без да се взема във внимание състоянието и приходите им; 2) или върху капиталите и приходите съразмерно с важността им.

Налогът върху самите лица е съществувал в разни времена във всички държави; много са го вече унищожили и заменили с други, но и много има, у които и до днес съществува. Такива са, както видяхме, персоналният налог във Франция, Белгия, Швейцария и Сърбия, налогът върху пътищата в Румъния и пр. Някои намират, че тоя данък е много справедлив, стига размерът му да не е голям и да не е единствен. Не всички обаче икономисти са на това мнение, защото даждията биват само тогава справедливи, когато отговарят поне приблизително на следните четири принципа, определени от Адам Смит и които са станали вече класически:

1) „Поданиците на една държава трябва да помагат за поддържане правителството колкото се може пропорционално със средствата си, сиреч: пропорционално с приходите, от които се наслаждават под покровителството на държавата.“

Принципът за равенството изисква, прочее, щото всеки да плаща по един или друг начин пропорционално с надницата, заплатата или другите приходи, що изкарва.

2) „Данъкът, що има да плаща всяко лице, трябва да е определен във всичките му части, сиреч: трябва да се знае в какъв размер се разхвърля, по кой начин и в какви срокове се събира.“

3) „Всеки налог трябва да се събира във времена и по начини, които най-много благоприятстват за данъкоплатците.“

Много справедливо се произнася в туй отношение Джевънс, като казва в своята „Политическа икономия“, че „понеже правителството съществува само за благото на народа, [то] трябва да му даде колкото е възможно по-малко затруднения и понеже туй правителство има винаги на разположение несравнено повече пари

от частните лица, то трябва да се разпореди, тъй щото данъкът да се иска във времена, когато данъкоплатецът е улеснен и може да го плати“.

4) „Всеки налог трябва да се прибира по такъв начин, щото населението да плаща почти толкоз, колкото влиза в хазната, и още щото парите, веднъж платени, да постъпват във възможно скоро време в хазната.“

С четвъртия принцип се разбира, щото разходът по събирането на даждията да бъде колкото се може по-незначителен, понеже той се плаща от населението, а е изгубен за хазната. Освен това агентите по събирането да не държат у себе си дълго време значителни суми, преди да ги внесат в хазната.

Трите последни принципа са почти напълно приспособени във всички по-уредени държави, но първият, който е най-главният и най-мъчно приспособимият, дава най-широко поле за разискване на политикоикономистите, които не могат да изнамерят още способ, щото всички жители в държавата да се облагат с налог съразмерно с благосъстоянието им, и при всичките усилия тоя принцип, макар отдавна прокламиран, е останал почти неосъществен от всички законодателства. Че принципът на равенството не е спазен във французката данъчна система, се вижда най-ясно в съчинението на Едуар Вин „Трактат за данъците“[135], гдето той доказва фактически, „че кадастралният налог за разни департаменти се мени между 1 и 2 франка на сто до 18 и 20 на сто; че персоналният налог се мени от 1 фр. и 50 ст. до 4 фр. и 50 ст., според както е оценен работният ден от департаменталния съвет, и се плаща от всяко живущо във Франция лице, той е еднакъв за всички жители в същата община, следователно съвършено противен на принципа за равенството; че мобилиерният налог се разхвърля пропорционално с наема, който плаща всяко лице. Той се вижда като да отговаря на принципа, но ако се вникнем по-добре, ще забележим, че не всякога за благосъстоянието на един човек може да се съди по къщата, в която живее, по обстановката, която има, или пък по облеклото, което носи. Има достатъчно примери у нас, които ни доказват, че състоятелни лица живеят в помещения, на които наемът им е 10 пъти по-малък от тоя, в който живеят други лица, що не притежават никакви имущества и богатства. Освен това тоя налог, макар предназначен да пада върху мобилиерните приходи, в действителност пада върху всичките, защото оня, който има само недвижими имоти, плаща върху наема си, а който има само движимо богатство, в този случай се облага съвсем незначително; че налогът върху вратите и прозорците пада без разлика в еднакъв размер върху всичките жители в общината, без да се гледа на качеството на постройката; и най-после патентът е основан на предполагаеми печалби, без да се знае дали те могат се доби“.

Както се вижда от горното, ни едно от прямите французки даждия не отговаря на принципа за равенството, към което французкото законодателство се стреми да го докара. Разгледани изобщо, те ни представляват, че върху приходите от недвижими имущества тежат поземленият налог, част от персоналния и мобилиерния и налогът върху вратите и прозорците, когато върху движимите приходи падат само част от персоналния и мобилиерния налог от вратите и прозорците и патентът.

Съществуващите в Англия, Германия, Австрия, Италия и пр. налози върху прихода отговарят много по-добре на прокламирания от Смит принцип за равенството, понеже в тях се забелязва именно, че законодателят е имал предвид да

[135] „Трактат за данъците“ *(Traité des impôts en France)* – труд на Едуар Вин *(Édouard Vignes)*, френски икономист от втората половина на XIX век (б.р.).

разхвърля колкото се може по-справедливо данъка пропорционално с благосъстоянието на жителите. И те обаче са далеч от да постигнат желаемия резултат, както се вижда от следните сведения на икономистите.

Според Вин недостатък на английския *income tax*, разгледан като средство за облагане движимото (имущество) богатство, се състои в туй, че тоя налог пада върху всички приходи, както и върху прихода от земята, който веднъж се облага с поземлен налог. Освен това сериозен недостатък е, гдето лесно може да се укриват елементите за облагане, а следователно при разхвърлянето и събирането му става често нужда да се употребяват много строги мерки, което поддържат Мак Гюлок[136], Парио[137], Джон Стюарт Мил[138] и други.

Като говори изобщо върху приходния данък, Мил казва, че „на какъвто принцип за справедливостта и да се уреди тая налог, той ще бъде винаги неравен в приспособлението, защото той ще тежи толкоз повече, колкото е по-съвестен данъкоплатецът“; и действително няма съмнение, че съвестният човек, който декларира точно прихода си, ще плаща несравнено повече, отколкото оня, който по един или друг начин укрие действителните си приходи.

Според Пол Льороа-Болио[139] недостатъците на пруския *Einkommensteuer*[140] са: 1) „че не тежи равномерно и пропорционално с благосъстоянието на данъкоплатците; 2) понеже малките приходи се облагат с класния налог *(Classensteur)* почти толкоз, колкото и големите приходи с приходния данък *(Einkommensteuer)*. Излиза, че тоя налог не съдържа един от характерите, които съдържа английският *income tax,* сиреч да служи като компенсация за облагите, с които се ползват богатите от косвените данъци; 3) че той не прави никаква разлика между постоянните приходи и ония, които подлежат на прекратяване, както и между приходите от вложени или заемани капитали и приходите, които се добиват от работа; 4) че тоя налог дава малка сума, защото пада върху по-големи от 3750 лв. приходи“.

Относително същия налог Вин казва следното: „Няма да се простираме повече върху разните системи, измисляни в последно време в Германия, за да облагат мобилиерното богатство. Важното в тия системи не е толкоз осъществяването на идеята, която ги е въодушевлявала, отколкото нуждата да изпълнят едно дело в полза на успеха и справедливостта. Както английският *income tax*, германският *Einkommensteuer* е бил почти всъде един налог върху разните видове приходи, който се прибавя към специални такси, съществуващи по-преди, и които са били съвсем неравномерни. Както английският *income tax*, той излага частните богатства на разследвания (обиски) от страна на финансовите власти и при всичките най-мъчителни средства той оставя вратите отворени на многочислени

[136] Мак Гюлок – вероятно се има предвид Джон Рамзи МакКулох (*John Ramsey McCulloch*, 1789–1864) – шотландски икономист, статистик, издател, представител на рикардианската школа (б.р.).
[137] Парио – вероятно се има предвид Вилфредо Парето (*Vilfredo Pareto*, 1848–1923) – изтъкнат италиански инженер, социолог, икономист, философ, математик и публицист, професор по политическа икономия (б.р.).
[138] Джон Стюарт Мил (*John Stuart Mill,* 1806–1873) – един от великите британски философи на XIX век; виден икономист, защитник на свободния пазар, утилитаризма и позитивизма; в областта на икономиката основополагащият му труд е „Принципи на политическата икономия“ (1848), (б.р.).
[139] Льороа-Болио, Пол (*Pierre Paul Leroy-Beaulieu*, 1843–1916) – изтъкнат френски икономист – учен и публицист (б.р.).
[140] *Einkommensteuer* (нем.) – подоходен данък (б.р.).

укривания; най-после, ако вземем във внимание незначителността на прихода му, той не може да изкупи недостатъците си чрез своята практическа полза“.

Относително австрийския приходен налог *Einkommensteuer* Болио се произнася, че „той е по-съразмерен с благосъстоянието на данъкоплатците, отколкото пруският, но че е много компликиран, а дава доста малка сума. Освен това един от големите му недостатъци е, гдето не освобождава много малките приходи“.

Относително италианския приходен данък Болио казва, че има страшни укривания. „Според статистическите данни излиза, че в Италия няма повече от 30 194 данъкоплатци с приходи, по-големи от 2000 лири, а между тях едвам 8360 показват приходи, по-големи от 5000 лири. Повечето от данъкоплатците укриват половината или трите четвърти до пет шести от приходите си; при всичко това обаче приходният данък принася значителна сума на италианското правителство. По-голямата част от прихода се добива от таксите, що се плащат за акциите, облигациите и за заплатите на чиновниците. Следователно тоя данък може да се смята като много несправедлив при разхвърлянето. Приходите от търговия, индустрия или свободни занятия може много лесно да се укриват, когато рентиерите и чиновниците се облагат напълно, защото няма възможност да укрият най-малка сума от прихода си.“ За същия налог Вин казва, че „при всичките ù недостатъци тая система съставлява прогрес. Тя постига много от реформите, които ни се виждат желателни; тя обединява налога върху мобилиерните приходи; тя приготвя, ако не достига още, равенството в облаганията между поземления и мобилиерния приход, тя улеснява констатирането на мобилиерните приходи чрез привременния режим за разхвърлянето и ако не бяха трудностите при декларирането и разследванията, за да се контролира верността, бихме казали, че тая система решава всички трудности на задачата и заслужава честта да бъде като образец за другите държави“.

Относително патента в Русия Веселовски се произнася по следния начин: „Един патентован от първа гилдия в една местност от първи клас и който върши търговията или индустрията си само в едно заведение, плаща на държавата всичко 565 рубли и 50 копейки за патент плюс 53 рубли за свидетелство, или 618 рубли и 50 копейки. Същият търговец или фабрикант, ако държи 10 заведения, се облага само с 565 рубли и 50 копейки за патент и с 530 рубли за 10 свидетелства, всичко с 1095 рубли и 50 копейки, или по 109 рубли и 50 копейки за заведение. За едно заведение търговец от втора гилдия в град от трети клас плаща 95 рубли и 50 копейки (74 рубли за патент и 21 рубли и 50 копейки за свидетелство), а с 5 заведения той плаща само 181 рубли и 50 копейки, или 36 рубли и 30 копейки за всяко заведение“.

Тая несъразмерност, както и много други недостатъци в закона са принудили руското правителство да вземе мерки за основното изучване на въпроса, щото да се намери средство за по-равномерното разпределение на поменатия налог.

Не по-благоприятни резултати достигат прямите налози и във всички други държави, понеже най-уредените в туй отношение са Франция, Англия, Германия, Австрия, Белгия и Италия.

От горното можем да заключим, че под каквато форма и да са уредени съществуващите днес прями даждия в разните държави, те са далеч от идеала, към който се стремят икономистите, сиреч да обложат всички данъкоплатци пропорционално с благосъстоянието им. Може би ще дойде ден, когато туй стремление да се увенчае с успех.

След всичко изложено дотук ние ще хвърлим един кратък поглед върху съществуващите в България прями данъци, за да видим доколко те кореспондират на съществуващите в другите държави и отговарят ли на изискваните от науката условия.

Съществуващите прями даждия в България

В България съществуват седем прями данъка, а именно: *1) поземлен налог вместо десятък; 2) поземлен налог от лозята; 3) налог на недвижими имоти, наречен емляк; 4) налог на наемната плата на недвижимите имоти, наречен иджар; 5) доходен данък, или темету̀ат; б) налог върху овцете и козите, или беглик; 7) налог върху свинете, или серчим.*

Поземленият налог вместо десятък съставлява най-главният доход на държавата. Предвиден в бюджета за текущата година, той представлява почти третата част от бюджета за приходите. Тоя данък дойде от 9 юни 1882 г. да замени десятъка в натура върху земните произведения. Поземленият налог е основан върху средното число от стойността на десятъка, който е вземан през 1879, 1880 и 1881 г. от всяко окръжие, или по-добре от всяко село, при всичко че три години са недостатъчни, за да се добие, колкото е възможно приблизително, средното число на действителния приход; още повече че поменатите години са били съвършено анормални и че не трябваше да се бърза толкоз с унищожаването на десятъка; веднъж обаче заменен с поземлен налог в пари, той се практикува в полза, разбира се, на земеделското население. Начинът за разхвърлянето и прибирането на поменатия данък е определен в закона от 9 юни 1882 година.

Поземлен налог върху лозята. Съгласно закона от 23 май 1883 г. акцизът на местните вина, както и патентите за право да продават местни лозари изцяло произведенията си, бяха унищожени и заменени с поземлен налог от 5 и 4 лв. за всеки дюлюм лозя според класата, в която спадат. По-после обаче поземленият налог се намали на 2 лв. за всеки дюлюм, като се въведе и нов данък, наречен право за фабрикация. Право за фабрикация е 10% от стойността на произведението. То може да се заменява с годишен абонамент от един лев за всеки дюлюм лозе.

Емлякът, или данъкът върху недвижимите имоти, като: къщи, дюкяни, чифлици, фабрики, мелници, земи, градини, лозя и пр., се плаща от всички живущи в Княжеството лица, не изключая и чуждите поданици, и е 4 на хиляда от общата стойност на имота според направената оценка от специално за това назначена комисия.

Иджарът, или налогът от наемната плата на недвижимите имущества, се плаща тоже от всички жители на Княжеството, не изключая и чужденците, които дават имуществата си под наем. Тоя налог е три на сто от наемната цена, която се извлича от контрактите или други условителни документи.

Темету̀атът, или доходният налог, който е три на сто, се плаща тоже от всички жители на Княжеството върху чистия доход, що добиват било от търговия, занаят и други занятия, било от капиталите или други движими и недвижими имущества. Изключение се прави за чужденците в това, че те плащат темету̀ат само за недвижимите си имоти.

Бегликът е данъкът, с който се облагат овцете и козите и който съгласно закона от 17 декември 1880 г. е определен за първите по 60 стотинки, а за вторите 80 стотинки.

Серчимът е данъкът върху свинете, който според закона от 6 май 1880 г. е определен по 60 стотинки за всяка свиня, по-стара от 6 месеца.

Ако разгледаме съществуващите в България даждия емляк, иджар и теметуат, ще забележим, че емлякът, който пада върху къщи, чифлици, фабрики, мелници и други постройки, се сравнява с втората част от поземления налог във Франция, сиреч върху покритите недвижими имоти, с разлика само, че във Франция, както и във всички други държави, гдето съществува, той пада върху чистия приход, що принася зданието, като се сметне и приходът от земята, върху която са построени като първо качество земя, когато емлякът пада върху цялата стойност на постройките, а за нивята, лозята и градините той е вторият налог, понеже те веднъж са обложени с поземления данък в пари.

Иджарът пада пак изключително върху недвижимите имоти, значи, че веднъж се облага с емляк цялата стойност на имота, а втори път за прихода от капитала.

Теметуатът пада още веднъж върху прихода от недвижимите имоти за ония, които притежават такива.

От горното излиза, че върху недвижимите имоти тежат поземленият налог в пари, емлякът, иджарът и част от теметуата, когато върху приходите от движимите (капитали в акции и други подобни), от търговия, индустрия и други, пада само теметуатът.

Като оставим настрана научните критики на икономистите за установяването на съобразни с икономическите принципи даждия, ние можем много добре да се възползваме от съществуващите сега (докато чакаме по-добро време) за уреждането в България на по-логични от съществуващите сега прями даждия.

Какви прями данъци да останат временно в България

Без да желаем да се въвеждат прями налози върху кучетата, конете, колата, слугите, огнищата, билярдите и други подобни, които съществуват в много държави, според нас най-главните прями даждия в България може да бъдат следните: *1) поземлен налог в пари; 2) налог върху чистия приход от градските недвижими имоти; 3) патент.*

Поземленият налог, както видяхме, съществува във всички почти уредени държави и е установен главно върху кадастъра. Няма съмнение, че докато у нас кадастърът на земята не се извърши, не може да се мисли за правилен поземлен налог, но от друга страна, можем смело каза, че и при съществуването на кадастъра тоя налог ще бъде доста тежък за земеделското население, ако пада върху всички без изключение работни и неработни земи. Поземленият налог е превъзходен там, гдето населението е пропорционално с пространството на земята, сиреч гдето местността е достатъчно заселена и има нужното число ръце да разработват цялото землище. У нас обаче, гдето работната сила за дълго време ще липсва, докато населението се умножи, и гдето голяма част от землището остава неразработено, поземленият налог ще бъде благодатен за притежателите, които имат толкоз земя, колкото могат да разработват, а ще бъде бич за тия, които притежават значителни пространства и нямат възможност да ги разработват. Факт за това видяхме в Румелия, гдето от въвеждане на кадастъра, ако се не лъжем, населението е съвсем недоволно и в някои части даже населението почваше да се изселва. Паричният налог вместо десятъка съгласно с новия закон ще бъде още дълго време по-сносен у нас, отколкото кадастърът, и *той би бил много по-правилен и по-справедлив, ако*

за пресмятането биха се взели вместо произведенията на три съвсем анормални години поне 6–7 години, а за това, разбира се, трябваше да се практикува още две-три години десятъчната система. При днешните условия контингентът на всеки окръг от тоя налог трябва да се уголемява ежегодно или през две години пропорционално с развитието на земеделието и с разработването на напуснатите землища. Поземленият налог върху лозята може да остане тъй, както съществува днес, докогато се приготви кадастърът.

Вторият прям налог в България трябва да бъде налогът върху чистия приход от покритите недвижими имущества, който ще съответства на емляка, иджара и част от теметуата, а в същото време ще бъде като допълнение на поземления налог, докогато се направи кадастърът. Както казахме по-горе, поземленият налог в пари пада само върху някои от непокритите недвижими имущества, когато действителният поземлен налог, навсякъде където съществува, пада върху всички покрити и непокрити имущества. Тоя налог може да се определя на основание извършените от специални комисии оценки на градените имущества, установени по за три, пет или повече години.

Според приетия от настоящото Народно събрание Закон за даждието върху недвижимите имоти (емляк), размерът на емляка е 4 на хилядата от стойността на всички недвижими имоти, били те покрити или не, като: къщи, фабрики, мелници, дюкяни, ханища и др. постройки, земи, градини, лозя, лесове и прочее. Понеже поземленият налог в пари пада изключително върху работни земи, ливади и градини, а пък лозята плащат особен поземлен налог, мислим, че е несправедливо да се облагат същите и с емляк. Емлякът трябва да пада само върху покритите недвижими имоти, без разлика дали притежателят ги дава под наем, или ги има за собствени нужди.

Третият прям налог в България трябва да бъде патентът, основан върху разпределението на занятията и индустриите в класове и разряди според числото на населението в градовете и общините, а още и върху развитието на индустрията и промишлеността, както и благосъстоянието на окръзите.

Както видяхме по-горе, ни в патента, ни в приходния налог няма идеалната равномерност и справедливост. По-износен и практичен е следователно оня налог, който представлява повече улеснения в прилагането, а като такъв най-добър от съществуващите другаде за неорганизираната ни още държава се представлява патентът. Ето защо ние поддържаме, че въвеждането на патента у нас под каквато форма и да било е необходимо. Нашите съседи, сърбите, отидоха доста надалеч с уреждането у тях приходния данък върху основите, на които е поставен в Германия, Австрия, Италия и Англия; дали обаче ще имат възможност да го приспособят, това времето ще ни покаже.

Съществуващият досега теметуат в България, който е основан почти на същите принципи, на които и всички приходни даждия, ни доказва най-красноречиво колко е трудно приспособлението му в държава, гдето липсват и най-необходимите статистически данни и най-големите стремления за укриване действителното състояние на данъкоплатците.

Понеже предполагаме, че всички съсловия ще се причисляват към разните разряди за патента, трите поменати прями налози ще ни дадат резултат, че всички изобщо вземани ще се докосват до всекиго и ще бъдат много по-пропорционални с благосъстоянието на всеки жител, отколкото съществуващите днес, към

което клонят всички държави. Ще бъдат по-пропорционални именно затова, че притежателите на недвижими имущества ще плащат поземления налог и ако се занимават с някое друго занятие, ще плащат и патента, когато занаятчиите, ако нямат недвижими имущества, ще плащат само патента. Няма съмнение, че правилното разпределение на патента ще зависи много от внимателното класиране на разните занятия.

Бегликът и серчимът, при всичко че противоречат на икономическия принцип, който гласи, че „данъкът не трябва да пада върху производителните сили, а само върху произведенията“, трябва да се запазят още няколко години, докато се уредят и затвърдят другите прями даждия; още повече че на всяка минута може да се унищожи един налог, който с години не може да се уреди.

Като изложихме един кратък анализ на съществуващите законодателства по прямите даждия в разни държави и в България, ще кажем, че въпросът за даждията е толкоз сериозен, щото представлява най-широко поле за работа на ония, които се интересуват. Колкото повече се разисква тоя въпрос, толкова повече шанс има за по-правилното и успешно преобразование на данъчната ни система. Желателно е, прочее, щото компетентните лица да изложат взглядовете и мненията си за по-благоприятното му разрешение.

Българският данъкоплатец плаща много по-малко от румънския, сръбския и гръцкия

В заключение трябва да забележа, че от всички изброени държави, както преди Освобождението, тъй и от образуването на Княжеството, българският данъкоплатец не може да се оплаче, че е обременен с непоносими данъци, както го окайват опозиционните депутати. Ще приведа за пример само съседните държави, които се намират при еднакви условия с България и са добили свободата си няколко десетки години преди нас. Населението на Гърция е обложено понастоящем с 43 лв. на глава; населението в Румъния е обложено с 32 лв. на глава, а населението в Сърбия е обложено с 28 лв. на глава, когато България на 2 милиона население е имала приходен бюджет през 1880 г. 23 000 000 лв., през 1881 г. – 27 000 000 лв., през 1882 г. – 26 000 000 лв., през 1883 г. – 30 000 000 лв., през текущата 1884 г. са предвидени тоже 30 000 000 лв., което показва, че при население от 2 000 000 на всеки жител се пада данък респективно по 11, 16, 13, 15, 16 лв. *Да не забравяме при това, че страната ни, освободена преди шест години, трябва постепенно да се организира, да се развива и да крачи бързо, за да догонва във всяко отношение своите съседни княжества, а за това са нужни пари, пари и пари.*

ЗАКОНОПРОЕКТ ЗА ФИНАНСОВИТЕ РЕВИЗОРИ

Чл. 1. Надзорът върху учрежденията и лицата, които боравят с обществени суми и материали, контролът на операциите им, изпълнението на възлагаемите тям обязаности съгласно съществуващите закони, правилници, инструкции и предписания, които са в сила, се поверява на финансови ревизори, назначавани с княжески указ по доклада на финансовия министър и зависими от Финансовото министерство.

Чл. 2. Обществени суми и материали се считат всички фондове и вещи, принадлежащи било на държавата, било на окръжията, общините или други обществени и благотворителни учреждения.

Чл. 3. Относително финансовите ревизии Княжеството се разделя на 4 окръга, всеки състоящ от по няколко административни окръжия, а именно: 1-во. Окръг Софийски съдържа окръжията: Софийско, Кюстендилско и Трънско. 2-ро. Окръг Русенски съдържа окръжията: Русенско, Варненско, Шуменско, Разградско и Силистренско. 3-то. Окръг Видински съдържа окръжията: Видинско, Ломско, Врачанско и Раховско. 4-то. Окръг Търновски съдържа окръжията: Търновско, Севлиевско, Ловчанско, Плевенско и Свищовско.

Всеки окръг се поверява на един финансов ревизор. Седалището на ревизора е в главния град на окръга.

Чл. 4. За финансови ревизори може да се назначават лица, които имат поне средно образование, да се ползват с добра репутация, да не са били осъждани за престъпления, да са служили поне две години в качество на първокласни и второкласни ковчежници и контрольори, първокласни и второкласни митарствени управители, първокласни финансови чиновници, старши подначалници или контрольори във Финансовото министерство, секретар или докладчик I клас в Сметната палата.

Чл. 5. Заплатите на финансовите ревизори се предвиждат ежегодно в бюджета на Финансовото министерство. Независимо от заплатата ревизорите получават пътни и дневни пари на общите основания, когато се намират извън местожителството си.

Чл. 6. Финансовите ревизори са длъжни да прегледват подробно най-малко два пъти в годината финансовата част на всички държавни и обществени учреждения в поверения им окръг. Извънредни ревизии може да правят, когато намерят за необходимо или когато Финансовото министерство им заповяда.

Чл. 7. За неакуратното изпълнение на обязаностите си и за незачитане заповеди на началството си финансовите ревизори се подвергават на дисциплинарно наказание съгласно с общия закон за чиновниците.

Чл. 8. Финансовото и другите министерства изпращат на ревизорите всички закони, правилници, инструкции и окръжни, които се касаят до счетоводството и финансовото устройство на всички държавни и обществени учреждения. Независимо от това ревизорите имат право да искат преписи от всички находящи се в министерствата писма, които им са необходими при ревизията.

Чл. 9. Всеки ревизор трябва да е снабден с отворено писмо, което му дава право за прегледване операциите на всички учреждения по финансовата част. Това писмо му се издава от Финансовото министерство с подписа на министъра и печата на Министерството.

Чл. 10. Независимо от специалните ревизори финансовият министър може да възлага проверката на финансовите и всички други учреждения, в които се борави с обществени суми и материали, на ревизионни комисии, на финансовите чиновници или на други служащи във Финансовото министерство. Натоварените с ревизия лица се ръководят напълно от изложените в настоящия закон правила.

Чл. 11. Ревизорите са длъжни да пристигат на мястото, гдето ще ревизират, с най-голяма тайна и да се явяват веднага пред началника на учреждението, да му представят отвореното си писмо и да запечатат касата му.

Чл. 12. Всяко учреждение или лице, що борави с обществени суми и материали, от което ведомство и да зависи, е длъжно при поискването на финансовия ревизор

да отваря касата си или склада, да представлява всичките си регистри, дела и документи и в негово присъствие да констатира положението си.

Чл. 13. Когато представителят на учреждението или лицето отсъства от поста си, ревизорът поставя печата си върху касата, докато се повика и представи, за да се констатира положението.

Чл. 14. В случай че някое от лицата, що боравят с обществени суми и материали, не се представи, след като му се извести, или ако се представи, упорства да му се проверят операциите, ревизорът в името на финансовия министър призовава прокурора или в негово отсъствие някой друг чиновник от съдебната полиция, която се намира най-близо, и констатира положението на касата и операциите. В подобен случай, макар резултатът от ревизията и да се намери добър, властта, от която зависи лицето, го уволнява от длъжност, задето се е възпротивил на ревизора.

Чл. 15. Преглеждането на касата и материалите трябва да се извършва в най-скоро време. При преглеждането трябва да присъства всякога и представителят на учреждението или лицето, което той упълномощава.

Чл. 16. При захващане на ревизията трябва да се приключва най-първо касовата книга или главната книга, гдето не се държи касова, да се спадне разходът от прихода и да се завери приключеният дневник с подписите на ревизора и отговорното лице.

Чл. 17. Като се приключи касовата или главната книга, ревизорът написва на отчетника да му отговори писмено на следните въпроси: 1) Записани ли са всички постъпления и разходи в касовата и главната книга? 2) Всички прибирани на основание приходните документи суми или материали внесени ли са напълно в касата или склада? 3) Всички записани на разход в касовата или главната книга суми или материали на основание разходните документи изплатени ли са от касата или изнесени ли са из склада? 4) Има ли и колко чужди пари или материали в касата или склада? След като отчетникът отговори на всички тия въпроси и се подпише протоколът, ревизорът пристъпва към проверка на сумите или материалите.

Чл. 18. В случай че всички операции не са редовни и в определеното време не са преминати по регистрите до деня на инспекцията, ревизорът запечатва касата, урежда и довършва всички изоставени работи и след това констатира положението и съобщава на властта, от която зависи инспектираното учреждение или лице, за намерените нередовности и положението, в което го е оставил.

Чл. 19. Ако след преброяването на наличността се намери, че сумите не се равняват с ония, които според книгите на отчетника трябвало да има, отделя се на отчетника нужната сума, за да изплаща най-необходимите разходи, а касата се затваря и запечатва отново, както преди преброяването, и ревизорът пристъпва да провери регистрите и документите.

Чл. 20. Ако след свършеното прегледване на книгите и документите се намери, че последните са в добър ред и че извлеченият от тях резултат е верен, снемат се незабавно печатите от касата, която се предава на отчетника, за да продължава операциите си.

Чл. 21. Излишъкът, който би се намерил при проверяване, без да се знае отгде произлиза, отделя се и се оставя като депозит, докато се намери и докаже отпосле източникът му пред Финансовото министерство. Ако не може да се узнае откъде произлиза, излишъкът се записва като непредвиден приход на хазната.

Чл. 22. За всяка ревизия ревизорът съставлява акт, в който означава за кое време е проверил действията на отчетника и излага подробно в какво положение е намерил касата, материалите, счетоводството и деловодството на инспектираното учреждение или лице. Актът се приподписва и от ревизувания отчетник. Ако последният има да направи някои забележки върху изложенията на ревизора, той е длъжен да ги напише най-късно в разстояние на 24 часа върху самия акт, след което ревизорът излага забележките си. Актът се съставлява в три екземпляра, от които един се препраща във Финансовото министерство, втори остава у ревизора, а трети в делата на отчетника.

Забележка: Независимо от съставянето на акта ревизорът отбелязва по книгите на отчетника за кое време е проверил действията му.

Чл. 23. В случай че отчетникът откаже да подпише акта, ревизорът постъпва съгласно чл. 14.

Чл. 24. Ако при ревизията се окаже липса на сума повече от 200 лева неоправдани и се поражда съмнение за злоупотребления или се открие подлог в писанието, или незаписани по книгите получени суми, или записвани разноски повече, отколкото са били, както и погрешки в събираните приходни суми в по-малко, щом се състави и подпише актът, ревизорът отстранява отговорното лице от длъжност, съобщава телеграфически във Финансовото министерство и на онова, под ведомството на което се намира отчетникът, и го задължава да сключи операциите си до тая минута под негов надзор и да предаде наличността, книгите, архивата и всичко, що завежда, на някое сигурно лице, указано от окръжния управител или околийския началник. За всичко това се съставя акт и препраща незабавно във Финансовото министерство и в онова, от което зависи отчетникът.

Наместникът, под надзора на ревизора, който ще държи един ключ от касата или склада, ще продължава да управлява делата, докато се върне на длъжността отчетникът или се замести с друг по разпореждането на Финансовото министерство.

Чл. 25. Щом го отстрани от длъжност, ревизорът изисква от отчетника или от поръчителите му да внесат доброволно оказалия се в касата му дефицит. В случай че се откажат да извършат това, ревизорът в споразумение с окръжния управител или околийския началник взема мерки чрез съдилището да обезпечи сумата чрез налагане запор върху неговите имоти или върху ония на поръчителите му в размер на дадената от тях гаранция. Относително углавното преследване на отчетника за указаните в чл. 24 престъпления Финансовото министерство се разпорежда чрез административните власти, за да се предаде на съд.

Чл. 26. Ако имуществата на отчетника и гаранцията му не могат да обезпечат злоупотребената сума или оказалия се дефицит, а също когато намерената нередовност според чл. 25 подлежи на углавно преследване, ревизорът има право да тури отчетника под полицейски надзор. Полицейските власти, от които се поиска това, трябва незабавно да го извършат.

Чл. 27. Ревизорите са длъжни в края на всяка година да представят във Финансовото министерство общо изложение за финансовото положение на всеки вид учреждения в окръга им, поставени под техния надзор, като указват недостатъците и подобренията, които намират за необходимо да се направят за по-доброто устройство на финансовата им част.

Чл. 28. Начинът, по който ще се проверяват всеки вид отчетници, ще се определя в особен правилник, който ще се изработи от Финансовото министерство.

Чл. 29. Всички постановления, които противоречат на настоящия закон, се отменят след прилагането му в сила.

ПО ЗАКОНА ЗА ГАРАНЦИИТЕ НА ЧИНОВНИЦИТЕ[141]

Един от най-важните закони, които Народното събрание гласува в последната си сесия, е Законът за гаранциите на чиновниците. Съществените постановления на тоя Закон са следните: всяко длъжностно лице, натоварено с прибиране и разходване на държавни и обществени суми и материали, а също и онова, което изпълнява някоя ответствена[142] по финансовата част длъжност, е обязано да представи гаранция, която бива или в налични суми, или в недвижими свои имоти, или в поръчителство от състоятелни лица. Размерът на гаранциите за всеки вид служащи е определен в приложения при Закона списък, който размер се заключава между 300 лв. за най-долните служащи и 60 000 лв. за най-горните. Всички служащи, за които не е предвиден размерът на гаранцията, а се окаже необходимост от такава, определя се по Финансовото ведомство от Министерския съвет, а по другите – от надлежния министър след предварително споразумение с финансовия министър. Наличните гаранции се внасят в ковчежничеството, а отпосле се предават от Финансовото министерство в Българската народна банка, която плаща на вносителите определената от Устава ù лихва. Гаранциите за поголяма сума от 5000 лв. може да се дават половината в налични суми или в залог на недвижим имот, а половината в лично поръчителство от състоятелни лица. Гаранцията има сила, докогато Върховната сметна палата се произнесе окончателно върху действията на чиновника, ако той е подсъдим на Палатата, а ако не е, тя има сила, докато на прямия си началник е предал в изправност всички възложени нему дела и той не намира никакво подозрение за злоупотребление през всичкото време на служенето му. След туй удостоверение се връща гаранцията на такъв чиновник и се освобождава от всякаква по-нататъшна отговорност. Когато в касата на някой чиновник се окаже дефицит или по негова вина се изгубят суми, без да се забелязва в това умишлено злоупотребление от негова страна, дефицитът се удържа от наличната му гаранция или се изисква от него или поръчителите, когато гаранцията е в недвижими имущества. Ако в последния случай чиновникът или гарантите не внесат доброволно в хазната изгубената сума, Финансовото министерство се разпорежда да се събере сумата, като се продадат част или всички заложени недвижими имущества. Всички заемащи длъжности чиновници, от които се изисква гаранция, са длъжни да я представят най-късно в разстояние на три месеца от издаването на закона; в противен случай след изтичането на поменатия срок се уволняват от заеманите длъжности.

Без да излагаме подробностите на Закона за гаранциите и произходящите от него разпореждания, ще забележим, че той е един от най-важните, а в същото време най-трудно приспособимият закон, от които е имало досега и които ще се издадат в бъдеще за уреждането на Княжеството. Важен е, защото чрез него се гарантира съкровището за всички грешки, опущения и опитвания за

[141] Статията (с подпис Т.) е публикувана във в. „Търновска конституция“, № 94 [?], 1884 (б.а.).
[142] Ответствен (рус.) – отговорен (б.р.).

злоупотребления с държавната и обществена пара, а трудно е приспособим, защото се отнася до стотини лица, много от които не са в състояние да отговарят на изисканите от него условия. Мъчнотията в приспособлението му се увеличава още повече от това, гдето при назначението лица на длъжности по разните клонове на управлението не се е вземало във внимание, че рано или късно някои от длъжностните лица ще се подложат на гаранции, както става сега с новия закон. Законът за гаранциите се докосва до 680 чиновници, когато всички служащи в Княжеството възлизат на около 2000 души. Подлежащите на гаранция лица се разпределят по следния начин: по Финансовото министерство 255 души; по Вътрешното – 38 души; по Външните дела – 3 души; по Правосъдието – 96 души, и по Телеграфите и пощите – 288 души.

Освен горното число, което е предвидено в приложения при Закона за гаранциите списък, има и още много други, които на основание чл. 4 от същия закон са подведени вече и ще се подвеждат занапред нови да представят гаранция за заеманите от тях длъжности. Колко мъчно се приспособява един закон, който се докосва до най-деликатната струна, материалното състояние на стотини лица, всеки безпристрастен човек може да си състави понятие.

Както във всичко, тъй и в отношение на Закона за гаранциите опозицията не закъсня да се появи на сцената още преди да се вотира той от Народното събрание, а след утвърждението му не минаваше нито един брой от „Средец“[143] и „Отечество“[144], в който да не хвърлят някои бомби за неприспособимостта и за гибелните последствия на този закон. Не остава нищо неказано за възбуждане негодуването на чиновниците против тоя закон; не пренебрегнаха и най-непростителните инструкции за компрометирането на блестящия резултат, който финансовият министър очакваше от Закона за гаранциите. Съмнението за приспособлението на закона се появи даже и в *безпристрастната* „Марица“[145], която рядко пропуща да не съобщи някой слух, който може да има какво-годе неблагоприятно влияние върху авторитета на настоящото правителство в Княжеството. Ние четохме с удоволствие пръсканите новини относително Закона за гаранциите, като негодувахме, че ни един не обели зъб да разкритикува в що се състои несъстоятелността и неприспособимостта му; в същото време с особено търпение чакахме деня, в който да докажем, че всичките викове и крясъци са умишлени и с цел да подбудят някои от слабодушните чиновници да се не подлагат на изисканите от Закона гаранции. Ние можем даже да докажем, че един от народните представители, който много се пери със своите безсмислени и неграмотни дълги писма в „Средец“, се е заканвал, че опозицията ще употреби всички възможни средства, за да накара поръчителите на някои чиновници да си оттеглят гаранциите.

Ползата и благоприятните следствия от Закона за гаранциите може да се отричат само от лица, които нямат ни най-малко присърце интересите на съкровището или пък които са настроени да виждат всичко наопаки. Ония, що най-силно и злобно викаха против Закона за гаранциите, трябва да знаят много добре, че във всички уредени държави чиновниците, които занимават

[143] „Средец“ (София, 1884–1886) – обществено-политически вестник на Либералната партия (б.р.).
[144] „Отечество“ (София, 1884–1885) – „вестник за политика, наука и литература“ на Консервативната партия (б.р.).
[145] „Марица“ (Пловдив, 1878–1885) – първият български всекидневник след Освобождението, издаван от Хр. Г. Данов, с главен редактор Иван Ев. Гешов (б.р.).

длъжности, имащи колкото и да е малък финансов характер, са зависими направо от финансовия министър по паричната им част, подсъдими на Сметната палата и ни един от тях не може да встъпи в изпълнението на длъжността си, докато не представи изискваната от Закона гаранция. Но що ни трябва да ходим в другите държави, когато няколко пресни случки ни доказват най-необоримо ползата от подобен закон. Ако Законът за гаранциите съществуваше, въпросите с дефицита в касата на нотариуса при Софийския окръжен съд Вълчанов; откраднатото няколко хиляди лева от Софийската класическа гимназия и от Софийската болница; дефицитът на съдебния пристав при Софийския окръжен съд Ковачев и много други подобни случаи, които изобилстват във Финансовото министерство, отдавна щяха да се уредят, а криминално преследване щеше да се възбуди само против ония, които са извършили злоупотребление с поверяваните тям суми. Липсалите суми щяха да се внесат незабавно в хазната от ответните лица, защото чл. 26 от Закона за гаранциите постановява ясно, че когато в касата на някой чиновник се окаже дефицит или по негова вина се изгубят суми, внасят се от наличната му гаранция или се изискват от него или поръчителите му, когато гаранцията е в недвижими имущества. Ако чиновникът или гарантите не внесат доброволно в хазната изгубената сума, Финансовото министерство се разпорежда да се събере сумата, като се продадат част или всички заложени недвижими имущества.

За приспособлението на Закона се определя тримесечен срок от деня на публикуването му. Понеже тоя срок се свърши на 4 април, считаме за длъжност да покажем резултата, който е вече положително известен; той е следният: по ковчежничествата, гдето се изискват най-големите суми, са представили гаранции всички ковчежници и контрольори с изключение на софийските ковчежник и контрольор, варненския контрольор и самоковските ковчежник и контрольор. Първите две лица са от най-заможните между всички чиновници и имат възможност да представят много по-големи гаранции, отколкото им се изисква от Закона. Ако не представят, значи, че не желаят да служат като чиновници, и в такъв случай трябва да се уволнят на основание Закона. Колкото за останалите трима, Министерството им е предложило други длъжности, които те ще приемат с благодарение. По митниците са представили гаранции всички управители, касиери, оценители, магазинери и пр. с изключение на следните: управителя и оценителите на Варненската митница, оценителя на Русенската, управителя на Самоковската, управителя на Софийската и трима писари на митарствени пунктове. Министерството е взело вече мерки да замени тия лица с други, като даде на уволняемите съответстващи длъжности. По съдилищата са представили гаранции всички секретари, нотариуси, следователи, пристави и помощници на приставите. По Вътрешното министерство са представили гаранции всички лица, подлежащи на такива, с изключение на един, който е опасно болен. Също и по другите ведомства са вече изпълнили изискванията на Закона. От горното излиза, че Законът за гаранциите е приспособен с такъв успех, какъвто Финансовото министерство не е очаквало; и при всичките натяквания на опозицията, при всичките подбуждения да се противят чиновниците за приспособлението му държавните служители са разбирали много добре значението на Закона и са оказали най-голяма готовност да му се подчинят, щом те са имали за това възможност. Нека, прочее, опозицията се черви, като си спомни неоснователните доводи и инсинуации,

които тя не преставаше да сипе в листовете си относително тоя Закон. Нека поне тоя случай ù послужи за урок, щото занапред, кога има да говори върху закони от голям интерес за държавата, да бъде малко по-предпазлива и да има по-присърце благото на общото отечество. Засега ние спокойно можем да излезем пред публиката и народните представители, за да им съобщим приятната новина, че отсега нататък хазната е гарантирана от всякакви волни и неволни загуби, които държавните служители би ù причинили.

ПО ЗАКОНА ЗА ГАРАНЦИИТЕ[146]

Вестник „Средец“ в едно антрефиле на броя си от 21 ноември 1884 г. счел е за нужно да каже няколко думи по приетия тия дни от Народното събрание *Закон за гаранциите на чиновниците,* като се обеща да се върне друг път да разгледа по-подробно тоя въпрос. Ние чакахме с нетърпение да видим високоучените доводи на редакторите му, които *да разбият в пух и прах*, както те обичат да се изразяват, поменатия Закон, и завчера се удостоихме да прочетем тяхната критика. Правичката обаче да си кажем, ние останахме смаяни от прочитането на уводната статия в броя на „Средец“ от 24 ноември, която е посветена именно на поменатия Закон. Останахме смаяни, защото вместо да видим излеяно всичкото красноречие на редакторите му върху мотивите за невъзможността да се приспособи Законът; вместо да чуем аргументите им върху създаването в по-голям размер фаворизма и непотизма с прилагането на Закона; вместо да ни развият по кой начин ще се създаде у нас, както било в Румъния, един вид продажба на службите, които страхове те пуснаха в брой 72 на вестника си – те, види се, лишени от най-съществените понятия върху въпроса за гаранциите, счели за нужно по-добре да премълчат по предмета и с един вид надути фрази, лишени от всякакъв смисъл, облечени в глупава ирония, почернили цели две колони от листа си, уж да критикуват Закона за гаранциите. Ние не вярвахме, че редакторите на „Средец“ ще изпаднат до такава несъстоятелност, още повече като имахме предвид проповядваната едно време от тях теория, че всичко трябва да се критикува на основание *научни и положителни данни*. Във всеки случай ние ще им направим комплимент, че поне в антрефилето се съдържат две-три мисли, макар неоснователни, които са могли да почерпят от Закона за гаранциите, когато в уводната им статия от 24 ноември, освен утвържденията: „че никъде в Европа не липсва закон за гаранциите, но у нас бил излишен, защото според Конституцията всички български граждани били равни пред закона; че службите трябва да се раздават не според количеството, което чиновникът може да даде като гаранция, а според способностите и заслугите; и че простите и неуморни ратници не успявали да превеждат и кърпят законите“, – тя съдържа само поетически фрази, пълни с пустота. Жалното е, че написаните фрази не може да произведат оня ефект, какъвто очаква писачът.

Ако редакторите на „Средец“ бяха прочели доклада до Народното събрание на г-н финансовия министър относително Закона за гаранциите на чиновниците, щяха да видят, че въпросът за гаранциите не е ново нещо у нас, за да смути несъстоятелните умове. В поменатия доклад се казва, че съгласно забележката на чл. 12 от наставленията на ковчежничествата могат да се назначават без избор лица за окръжни ковчежници, които представят гаранция за 50 000 лв. Там се казва още, че околийски-

[146] Статията (с подпис Т.) е публикувана във в. „Търновска конституция“, ноември 1884 (б.а.); във вестника е поместена на първа страница в брой 94 от 28 ноември като редакционна – без заглавие и подпис (б.р.).

те ковчежници се назначават направо от финансовия министър, след като представят гаранция за 35 000 лв.; че митарствените касиери и управители дават определените от окръжното на Финансовото министерство от 5 септември 1880 г. № 9058 гаранции, според степента и важността на митницата, от 1000 до 6000 лв.; че управителите на митарствените пунктове дават поръчителство за 1000 лв.; че според чл. 184 от Привременния устав за телеграфите и пощите всички чиновници, които имат под свое ведомство парична част, дават предварително поръчителство и пр., и пр. От гореизложеното редакторите на „Средец“ трябваше да видят, че гаранции и днес съществуват за чиновниците. Тия гаранции обаче не са били подведени на никакви правила и не са представлявали никаква сигурност на хазната, защото нито един закон не е определял точно, докога дадената гаранция е в сила, а освен това не е имало никаква пропорция в изискваните по разни ведомства гаранции и много служащи лица, които е трябвало да дават гаранция, както другите, са били освободени от подобни.

Ние не можем да си обясним отгде редакторите на „Средец“ са почерпали авансираната от тях логика, че понеже според Конституцията всички граждани са равни (пред закона, разбираме ние, защото другояче няма смисъл), та никой няма право да изисква от тях гаранция. Ради Бога, трябваше ли да чуем подобно нещо от хора, които имат претенции на *високоучени*? Нима в републиканска Франция всички граждани не са равни пред закона? Нима в републиканска Швейцария, в конституционни Англия, Белгия, Австрия, Италия и монархическата Русия всички граждани не са равни пред закона? Нека ни обяснят тогава редакторите на „Средец“ на какво основание в поменатите държави съществуват закони за гаранции, които и те сами [редакторите] не отказват? Затова ли само, защото гаранциите можели да се смятат като остатък от феодализма и защото те в някои отношения равносилствали с продажба на службата?

Относително страха на „средечарите“, че Законът бил неприложим, защото един ковчежник, който получава годишна заплата от 3200 до 3600 лв., не можел да вложи гаранция от 40 000 лв., които в годината можели да принесат от 4 до 5000 лв., ще кажем, че той е съвършено неоснователен, защото и днес правителството държи от всички околийски ковчежници гаранции по за 35 000 лв., а за някои окръжни по за 50 000 лв., при всичко че заплатата на първите е само 2000 и 2400 лв., според ако те са в първия или втория клас, а заплатата на вторите е само 2400 и 3000 лв. Ние сме напълно съгласни, че поменатите заплати не отговарят на гаранцията, която хазната държи за сигурността си; ние сме употребявали всевъзможни усилия за увеличението заплатите на ония длъжности, които влекат след себе си голяма отговорност и изискват много по-сериозно внимание при изпълнението им, каквито са финансовите. И ние сме въодушевени ако не повече, то поне колкото редакторите на „Средец“, щото държавните служители да се осигурят веднъж завинаги чрез издаването закон за пенсиите и закон за заплатите, но нима въпросът за заплатите и пенсиите има нещо общо с въпроса за гаранциите?

Гаранции от чиновниците не се вземат за черни очи, а да се осигури хазната от злоупотребления; още повече когато надзорът у нас върху лицата, що боравят с държавни суми и материали, е неусъвършенстван и съвършено слаб. Че злоупотребленията във финансовите и други учреждения от ден на ден се развиват в България, доказват данните, които съществуват във Финансовото министерство. Ако редакторите на „Средец“ се интересуват, може да се отнесат до надлежното място, за да им се докаже това.

Редакторите на „Средец“ обвиняват съставителите на законите, че копирали чуждите, за да ги приспособяват у нас, или ги кърпели с извлечения от разни места. С това те мислят, че са открили кой знае каква тайна. Нима вярват редакторите на „Средец“, че у нас може да има някой претенция за законодател? Нима допущат, че някой ще измисли нещо несъществуващо досега другаде? Нима не знаят, че най-добрите закони у нас може да бъдат ония, които са съставени от извлечение из най-добрите европейски законодателства, като се приспособяват за нашите нужди и според нашето положение? Нека прочетат редакторите на „Средец“ докладите на г-н финансовия министър до Народното събрание относително внесените досега законопроекти, за да видят именно че главният недостатък на изработените за нас закони от чужди специалисти е, гдето те са ги копирали, без да вземат никак във внимание дали са приспособими или не за България. Че от нас не може да се роди нещо ново, трябваше редакторите на „Средец“ да знаят по тях си и да не говорят за подобни тънкости. Независимо от това ние ще приведем думите на американския моралист Джон Тод[147], който казва, че „единствените оригинални книги в света са библията и геометрията, а всички други произтичат от тях“. Колкото смело да бъде туй твърдение, може да се приспособи напълно по отношение на повдигнатия от редакторите на „Средец“ въпрос.

Без да продължаваме повече, ние бихме молили редакторите на „Средец“, когато има да критикуват някой закон или разпореждания на правителството, да бъдат малко по-хладнокръвни и да изваждат повече наяве *научните и положителните си знания*, отколкото да развиват ни врели, ни кипели идеи.

Средец, 21 декември 1884 г.

ПО БЮДЖЕТА ЗА 1885 ГОДИНА[148]

Редакторите на в. „Средец“ са се заловили от няколко време с бюджетопроекта за идущата година и не преминава нито един брой, без да не излеят част от своето красноречие, като се домогват по най-непростителен начин да изваждат съвършено неоснователни заключения и с хули и ругания, които изобилстват в репортоара на в. „Средец“, се мъчат да докажат на публиката, че бюджетопроектът за 1885 г. е най-безобразното нещо, което министърът на финансите бил представил на Народното събрание, и че в него не се съдържало освен лъжовни, фиктивни суми, с които искал да замаже очите на народа, докато го тласне немилостиво в явната пропаст, в безвъзвратния погибел.

При всичко че ние обнародвахме в брой 96 на „Търновска конституция“ едно резюме от бюджетопроекта за идущата година, тъй както е представен в Събранието от г-н министъра на финансите, което резюме представляваше ясно положението на предполагаемите приходи и разходи, ние считаме за неизлишно да се върнем върху тоя предмет с единствената цел да разгледаме съжденията на редакторите на в. „Средец“, които се мъчат с най-хитри комбинации на разни доводи и цифри да ни разубедят в туй, което те сами не разбират. Писаното обаче в „Средец“ съдържа толкоз дреболии и таквиз неоснователни словоизвержения, щото времето не ни позволява да отговаряме на всички и ние ще обърнем внимание само на най-съществе-

[147] Тод, Джон (*John Todd*, 1800–1873) – американски пастор, автор на 30 книги, преведени на много езици (б.р.).

[148] Статията (с подпис Т.) е публикувана във в. „Търновска конституция“, № 101, [22] декември 1884 (б.а.); във вестника е поместена на първа страница като редакционна – без заглавие и подпис (б.р.).

ните, които, тъй да се каже, съставляват необходимите аргументи, основани на положителни данни, според както редакторите на „Средец“ имат обичай да се изразяват.

Най-първо „средечарите“ захващат с туй, че разходният бюджет за текущата година бил 34 000 000, а бюджетопроектът за 1885 г. възлизал на 37 215 630 лв. на книга, а според тях на около 60 000 000 лв., и с туй обвиняват г-н министъра на финансите, че при всичките му обещания да прави икономия той преминал всякакви граници. Ще забележим преди всичко, че ние не помним министърът на финансите да е обещавал съкращение в общата сума на бюджета. Сам г-н министърът в началото на доклада си до Народното събрание ни казва, че „разходите на всяка държава не може по никой начин, веднъж наредени, да останат завинаги същите и в еднакъв размер. Те се увеличават или намаляват според нуждите и обстоятелствата, които се представляват. Заедно с напредъка и усъвършенстването на един народ се появяват все повече и по-големи нужди, за удовлетворение на които бюджетът все повече и повече расте“. От изложените в доклада данни за французкия и белгийския бюджет, а същото е и с всички други, се вижда, че те все са се уголемявали в значителни пропорции, без да са се някога намалили. По същия път върви и нашият бюджет, както ще видим в следващото:

		Предвидено	Похарчено
в бюджета за	1879 г.	21 494 980	19 868 695
	1880	27 306 267	26 290 101
	1881	23 315 052	27 958 087
	1882	29 000 617	28 947 506
	1883	31 502 427	32 696 076
	1884	37 722 423	още неизвестно
	1885	37 215 630	още неизвестно

Горното ни представлява, че действителните разходи от година на година са растели с доста големи скокове, както са вървели и бюджетите на другите държави, но с това ние няма да утвърдим, че не е имало възможност увеличаването в някои години да бъде по-незначително. Доколкото помним, г-н министърът на финансите е проповядвал и препоръчвал икономии там, гдето те са необходими и възможни, без да се принесе ущърб на държавния механизъм. Ако бяха разгледали малко по-внимателно и с по-безпристрастно око бюджетопроекта, щяха да забележат, че Министерството е обърнало сериозно внимание за съкращението на много длъжности, които то е намерило за излишни и с унищожението на които е принесло значителна икономия на хазната; такива са: помощник-контрольорът във Варненското ковчежничество, помощник-ковчежникът във Видинското, писарите при всички околийски ковчежничества, прокурорът при Сметната палата, главните секретари при министерствата на правосъдието, просвещението и външните дела, няколко служащи при Главното управление на телеграфите и пощите, някои служащи при Статистическото бюро, при околийските управления, околийските лекари и фелдшери, писарите при коннопощенските станции, значително число на стипендии и пр., и пр. Независимо от това унищожена е Кодификационната комисия, закрито е Министерството на общите сгради и под названието „дирекция“ минава под ведомството на Вътрешното министерство. Ако редакторите на „Средец“ се бяха спрели малко на с. 7 от доклада на г-н министъра на финансите относително бюджетопроекта, щяха да забележат, че макар и съдържанието на служащите да е уголемено значително в сравнение с това по

текущия бюджет, то пак сумата за съдържанието на личния състав в Дирекцията на общите сгради е с 18 926 лв. по-малко, отколкото оная за съдържанието личния състав на Министерството през текущата година. Всичко това не доказва ли с необорими данни и цифри, че министърът на финансите е направил съкращения в личния състав, каквито никое досега министерство не е направило? Ако редакторите на в. „Средец“ се взряха сериозно във вещественитe разходи, щяха да намерят на всяка страница от бюджетопроекта съкращения. Такива съкращения, както е показано в доклада на г-н министъра, са направени:

По Министерството на	финансите	лева	270 950
	вътрешните дела		542 099
	правосъдието		55 680
	външните дела		196 334
	просвещението		174 936
	общите сгради		146 700

От всичко гореизложено всеки ще се убеди, че в бюджетопроекта за идущата година са направени много по-големи съкращения, отколкото би очаквал всеки. Че редакторите на „Средец“ не са могли да си обяснят от що произлиза увеличението на общата сума в бюджетопроекта, това не ни учудва, защото всичките им неосновани многоглаголания доказват, че нито са разгърнали бюджетопроектите, а са прегледали през куп за грош само доклада на г-н министъра. За да ги осветлим върху тая част, ние ще им кажем само най-важните параграфи, които съдържат увеличенията, а именно:

а)	за здание за Финансовото министерство	лева	200 000
б)	за построяване тюрма и 10 окол. управления		600 000
в)	за построяване здания за съдилища		50 000
г)	за Държавна печатница		250 000
д)	за довършване Варненската гимназия		20 000
е)	за Търновската болница		20 000
ж)	за казарми		40 000
з)	за Винарското училище		60 000
и)	за определяне емляка и патента		575 000
к)	за надзора на лесовете		111 400
л)	за съдържание комисиите за чифлишките земи		45 000
м)	за наем помещение, осветление на полицейските участъци		150 000
н)	за купуване оръжие за стражарите		100 000

Без да изброяваме много други по-дребни пера, само 13-те горни разхода съставляват крупната сума 2 251 440 лв. Всичките поменати 13 параграфа са съвършено нови разходи, за които не е имало в текущия бюджет ни една стотинка. Първите четири разхода за постройки ако се произведат, съградените здания ще представляват налице, под вид на държавно богатство, изразходваните за тях суми и хазната ще се освободи от огромните наеми, които тя плаща за чужди здания, без да удовлетворяват ни най-необходимите нужди на учрежденията, които се помещават в тях. Тия разходи обаче може да се отложат до идущия бюджет, ако Народното събрание пожелае, без да се причини някой застой в държавната машина. Четирите разхода под букви „д“, „е“, „ж“, „з“ се налагат от не-

обходимостта да се довършат поменатите здания, ако не желаем те да се скапят на местата си. За тия разходи обаче министърът на финансите ни най-малко не е виноват, защото те са започнати при други министерства, които са искали да се покажат щедри към някои окръжия и градове, без да са предвидили точно нужната за това сума. За сумата 575 000 лв., предназначена за разход по описването на недвижимите имоти за приспособяване Закона за емляка, който е приет вече от Народното събрание, и за патента, който ще се разгледва наскоро, няма и какво да говорим, защото вярваме, че редакторите на „Средец“ сами ще се съгласят, че е необходима за приспособлението на закони, каквито са емлякът и патентът. Съдържанието на комисията за чифлишките земи, която съществува още от 1880 г., не е било предвиждано в ни един досега бюджет, а всички министри са произвеждали разходи за нея от условно постъпившите съвършено незаконно. Сумата 150 000 лв. за наем, осветление и отопление на полицейските участъци е вписана в бюджета на основание едно решение от Министерския съвет, предложено от бившия министър на вътрешните дела г-н Цанков. В доклада си до Негово Височество, обнародван в бр. 16 на „Държавен вестник“ от настоящата година, г-н Цанков казва: „Наемането, отоплението и осветлението на зданията, гдето се помещават полицейските стражари, ставаше за сметка на общините. Но по причина на многобройните оплаквания аз намерих за необходимо, щото занапред този разход да се тегли от хазната, толкова повече че разпорежданията на окупационното управление, които възлагаха на населението тоя разход, вече са отменени, а чл. 69 от Конституцията ясно гласи, че българските граждани са длъжни да плащат само определените по закона даждия и държавни берии“. Г-н Цанков е поискал даже с указ от 11 февруари № 41, щото тоя разход за текущата година да се удовлетвори от сумата за съдържанието на полицейската стража през 1884 г. и му е разрешено 150 000 лв. Ако Народното събрание пожелае, щото да се унищожи решението на Министерския съвет и поменатият разход да се произвежда от населението, както е било до 17 ноември 1883 г., вярваме, че г-н министърът на финансите няма ни най-малко да се възпротиви на това. Ако прибавим свръхсметните кредити, които се изискаха от Народното събрание за изплащане на разходите, които са изхарчени извън бюджета от бившето правителство през текущата година, ако прибавим свръхсметния кредит от 300 000 лева, който е вече похарчен, ако прибавим сумите, които са иждивени от условно постъпившите, без да са предвидени в текущия бюджет; и ако спаднем, от друга страна, сумата 2 251 440 лв., предназначени за постройки и други разходи, които са съвършено нови – ще намерим, че бюджетопроектът за разходите ще бъде много по-долу от текущия бюджет.

От всичко изложено дотук читателите ще разберат, че редакторите на „Средец“ или не разбират що четат и не знаят какво пишат, или пък, увлечени от партизански стремления, съвършено неуместно са си задали за цел да разбиват с въображаем динамит туй, което е съвършено ясно, точно и редовно. Бюджетопроектът и докладът на финансовия министър са тъй ясни, щото който ги е прочел, не е можал освен да си състави най-добро понятие за съдържимото в тях. Всеки, вярваме, се е убедил, както казахме по-горе, че по обикновения разходен бюджет, който възлиза на 37 216 630 лв., правителството е направило такива икономии и съкращения в личния състав и веществените разходи, каквито ни едно досега правителство не се е даже опитало да направи.

ДО РЕДАКТОРА НА В. „СРЕДЕЦ“ Г-Н А. ФРАНГЯ[149]

Във втората уводна статия на листа си от 12 того, бр. 78, правите намек, че в. „Търновска конституция“ бил орган на чиновниците, а особено от Финансовото министерство. Като не можахме да отгатнем към кои именно лица се отправят думите Ви, ние ги заминахме, както обикновено правим с незаслужаващи внимание лакърдии[150]. В едно антрефиле[151] на листа си от 15 того обаче Вие сте благоволили да бъдете малко по-откровени, което Ви прави особена чест. В поменатото антрефиле припомнювате на читателите си, че както сте казвали и друг път, министерският орган „Търновска конституция“ се редактирал изцяло от чиновници и „че сте били в положение да уверите читателите си, че господата М. Тенев и Караджов – началници-отделения при Министерството на финансите, не само писали в тоя официозен лист, но още те си правили от това един вид слава и с особена надменност, достойна само за *хора с велик характер както тях*, те разказвали и се хвалили направо и наляво“. Не стигало това, но сте благоволили да забележите на тия чиновници вестникари, че „ако утре работите се променяли и опозицията станела правителство, а сегашните властители – опозиция, те трябвало непременно да имат доблестта на днешното си поведение и да се оттеглели от чиновничеството заедно с патроните си, защото инак те щели да са от ония самоуважаеми, които с една особена добродетел думали „мюхюр ми е – и овде ке го клаем, и онде ке го клаем“[152].

Аз не бих обърнал внимание на написаното в листа Ви, ако знаех, че това е писано от друго лице, но като съм напълно убеден, че това е Ваше собствено произведение, вземам смелостта да напиша настоящото, защото, да си го кажа правичката, не очаквах от Вас подобно нещо.

Преди всичко считам за необходимо да Ви уверя, че аз лично никъде и пред никого не съм говорил за журналистическа деятелност освен пред Вас лично, и то когато сте ни правили чест да прекарате няколко минути от скъпото си време в дома ни. Всякога, когато сме имали среща с Вас у дома си, сме се пущали в разискване на разни въпроси, касаещи се повечето специално до нашите служебни занятия, като сме изказвали свободно мнението си, без да вземаме във внимание дали то Ви е било приятно, или не. Ако тия наши разговори са Ви послужили да напишете, че направо и наляво сме се хвалили, позволете ми да Ви забележа, че това е нелепо. От уважение поне към гостоприемството най-елементарният принцип на благовъзпитанието изискваше не само да не правите такива заключения, каквито не са могли да дадат разискванията ни, но даже да не възбуждате подобен въпрос. Мислите ли, че *хора с велик характер, хора високообразовани, хора с положителни принципи трябва да си позволят това*? Ако знаете да съм говорил другиму по тоя въпрос, аз ще Ви моля да ми припомните; може би да съм забравил, което мисля да не е осъдително.

---

[149] Статията носи заглавието „До редакторите на в. „Средец“: г-да д-ра Ст. П. Данева и А. Франгя“, в. „Търновска конституция“, № 100, 19 декември 1884 (б.р.).
Франгя, Антон (1856, Русе – 1917, София) – учи в Русе и във Френския лицей в Цариград, завършва право в Париж; адвокат, журналист, обществен, политически и държавен деец: депутат, министър; последният представител на Компанията на източните железници в София (б.р.).

[150] Лакърдии (тур.) – (празни) приказки (б.р.).

[151] Антрефиле (фр.) – малка вестникарска статия (б.р.).

[152] „Мюхюр ми е – и овде ке го клаем, и онде ке го клаем“ – букв. „като имам печат, ще го поставям и тук, и там“, в смисъл: „като съм се добрал до чиновническо място, ще служа на всяка власт“ (б.р.).

Относително журналистическата деятелност, която ми приписвате, ще Ви забележа, че всичко, което съм писал в „Търновска конституция“ през 1884 г., се заключава в следното: 1) подлистника „Няколко думи по бюджета и Закона за отчетността“, обнародван в броеве 76, 77, 78, 80 и 81; 2) подлистника „Няколко думи върху прямите даждия“, обнародван в бр. 94, 95, 96, 97, 99 и който ще продължава още в няколко броя [100–102]; 3) подлистника „Няколко думи по военния бюджет“, обнародван в броеве 88, 89 и 90; 4) статията „По закона за гаранциите“, обнародвана в брой 94; и 5) статията „Относително бюджета за 1885 г.“, обнародвана в брой 101. Вън от гореозначеното нищо друго не съм имал желание досега да напиша. Ако изброявам писаното от мене, това го правя, за да обърна вниманието Ви, че и трите подлистника носят моя инициал Т. и следователно не съм имал ни най-малкото желание да се укрия от Вашето зорко око, и затова беше излишно да се трудите да уверявате читателите си, че пишем във вестника. Другите две статии, ако отидете в редакцията на в. „Търновска конституция“, ще се уверите от оригиналите, че и те носят същия инициал, който редакцията не отпечатала, защото вместо подлистници тя намерила за добре да ги напечата като уводни статии.

Всичките подлистници и статии, които съм писал, са лишени от всякакви партизански съображения. В тях съм се ограничавал да излагам принципиално, колкото съм имал възможност, ония недостатъци, които са съществували в някои части на финансовото ни управление, и подобренията, които практиката ми е показвала за необходими, а още да разгледам ония неоснователни Ваши статии по законите, които сте писали в листа си. Кажете ми, моля Ви се, на какво основание Вие искате да ми отнемете свободата и благоразположението да си давам мнението върху един или друг въпрос, когато това е право и длъжност на всеки българин, а още повече мен, когато въпросът се касае до моите прями служебни обязаности. Неужели[153] Вие отидохте дотам, щото да монополизирате патриотизма и да мислите, че само Вие имате право да се разпореждате със съдбините на *триклета България.* Мислите ли, че Вашите *солидни познания* са в състояние в един миг да ощастливят България? Ако сте уверени, че сами не можете да направите нещо, защо отивате дотам, да запретявате и на другите да вършат туй, което те могат? Както щете, но Вие сте и смешни, и достойни за съжаление.

Знайте, че аз никога не съм имал претенции на *високоучен* и *енциклопедист*; не съм си позволявал да говоря ни врели, ни кипели по въпроси, които не отбирам; не притежавам способностите да приготвям закони за цървули, тарифи за октроа, такси за аптеки, правила за затвори, циркуляри за събиране даждията с убеждение, укази за разтуряне общини, нито да си давам мнението за совати, да се произнасям по железници и да си тикам гагата там, гдето не ме търсят. Аз съм се мъчил да изучавам основно всичко, което се касае до моите прями обязаности, и да правя това, което опитът ми показва за приложение у нас. Моята публицистическа деятелност се е простряла само там, гдето Вие сте се намесили, за да компрометирате и разстроите туй, което с големи усилия се старая да устроя. Вие трябва да сте забележили, че моята публицистическа дейност се появява оттогаз, когато Вие като журналисти и Ваши лидери като опозиция посегнахте да разваляте всичко, което срещнахте не по угодата Ви. Аз си позволих да кажа още в началото на подлистника си „Няколко думи върху прямите даждия“, че *„прощавам всичко на която и да би било опозиция, но не мога се примири никога с идеите и стремле-*

[153] Неужели (рус.) – нима (б.р.).

нията, които имат за последствие деморализацията на народа“, и като писах това, аз имах предвид именно направлението, в което сте се впуснали.

Позволете ми да кажа, че в продължение на седем години, като съм запазвал непокътнато политическите си принципи, честно и безукоризнено, с постоянни старания, които, вярвам, няма да откаже ни едно от началствата, под които съм служил, старах се и ще се старая да отговарям на доверието, което са имали в мене, и да подобря частите, управлението на които ми е било поверявано. Какво съм направил досега и принесъл ли съм какво-годе полза на *клетата Ваша България,* не му е мястото тук да се говори.

Запретявате ми да пиша, а такива ли бяха Вашите и на другаря Ви принципите, които често с необикновен ентусиазъм произнасяхте в мое присъствие, преди да се завърнете в България? Такива ли бяха Вашите уверения, които повтаряхте във всеки брой на „Средец“, когато се заловихте за пръв път да пишете в него? Толкова ли принципите са били отпечатани дълбоко в паметта Ви, щото два или три месеца да са достатъчни, за да ги хвърлите на боклука? Не Вие ли проповядвахте ежедневно, че сте готови да водите борба честна с всекиго? Не Вие ли искахте критики, основани на науката? Защо, прочее, напуснахте тия святи принципи толкова скоро и защо се сърдите сега, когато с най-убедителни доводи, с данни, основани на науката, Ви докаже някой, че сте писали нещо, което не сте разбирали – или нарочно изопачавали? Аз помня Вашите, повтаряни във всеки брой на „Средец“, думи: *du choc jaillit la lumière*[154], и с голямо удоволствие желая да чета както критиките, тъй и обясненията Ви по разни закони и въпроси, касаещи се до моите служебни обязаности, стига те да са облечени в благоприлична форма.

Колкото за доблестта, която ми препоръчвате да имам и да се оттегля от чиновничеството заедно с патроните си, ще ми позволите да кажа, че заканите в тоя случай са колкото глупави, толкоз и позорни. При всичко че се надея да намеря в себе си повече доблест, отколкото Вие притежавате, запазвам я да я употребя, гдето и когато намеря за необходимо, а за случая, в който ми я препоръчвате, отсега считам за нужно да Ви предупредя, че ще я оставя съвсем спокойна. Ако един ден съдбата Ви се усмихне и благоволи да предаде управлението на *нещастната България* във Ваши ръце, имате пълна свобода в поведението си спрямо когото и да било. Знайте обаче, че успехът и благосъстоянието на *трикклетата България* ми е, ако не повече присърце, то поне колкото и Вам. Бил на длъжност, или прост гражданин, бъдете уверени, че винаги ще бъда поддържател на всичко добро и полезно и никога няма да видите в мене стремление за разстройство там, гдето не трябва, както правите днес Вие, въодушевявани, види се, от истински патриотизъм и водими от гражданската доблест...

София, 18 декември 1884 г.

ПО КОМАНДИРОВКАТА МИ В БЕЛГИЯ[155]

От няколко време писачите на „Средец“ се занимават с особена ревност с неприятния тям началник от Финансовото министерство Тенев по повод на предполагаемата му командировка в Белгия заедно с директора на Българска-

[154] *Du choc [des idées] jaillit la lumière* (френска поговорка) – В сблъсъка на идеите се ражда светлината (б.р.).
[155] Статията (с подпис Т.) е публикувана във в. „Търновска конституция“, № 126, [6 април] 1885 г. (б.а.); във вестника е поместена като редакционна – без заглавие и подпис (б.р.).

та народна банка г-н Гешов. Без да защищаваме Тенев, който не се нуждае от защита и препоръка, или да упрекваме ревностните редактори на в. „Средец“, ще забележим, че Тенев е придобил толкова познания по френската финансова система в 4-месечното му пребивание в Париж през 1882–1883 г., колкото г-н Франгя не е бил в състояние да усвои в неколкогодишния си курс по финансовите науки в специалното за това училище. Ползата, която Тенев е принесъл по устройството на държавното и обществено счетоводство и контрола, е явна и известна на всички, които се интересуват да знаят това. Неговите старания и трудове може да се отказват умишлено само от лица като Франгя, когото партизанството и клюкарството са заслепили дотолкоз, щото го принуждават да бъде във всичко и безхарактерен, и нахален. Франгя знае много добре какво е направил началникът Тенев, който беше за него великолепен човек, докато не излезе да покаже босотата му по някои въпроси. Разгневил се той и вика, а заедно с него и много други, защо правителството изпраща в Белгия именно началника Тенев и директора на Банката Гешов, когато първият ходил и във Франция, но не научил нищо, а вторият служил с контракт като чужденец, получавал заплата 12 000 лв. и като специалист неговото изпращане в странство да изучава устройството на банките нямало си мястото и било излишно. Ние съжаляваме крайно, че завидната мисия, с която се изпращат в Европа Тенев и Гешов, не е възложена на многоучения Франгя и на Желязкович, за да ощастливят триклетата България. Но що можем да им помогнем, когато правителството, което най-добре познава способностите на своите хора, намира, че изпращаните лица ще съумеят с успех да изпълнят възлагаемата тям задача. Благодарим обаче на Франгя, че в скованото си писмо из София в бр. 110 на „Средец“ не отказва поне, че имаме необходима нужда да изпратим лица за изучаване устройството не само на финансовите, но и другите клонове на управлението.

Клетата и триклета България е имала нещастието да плати само на 5 души чужденци специалисти, но не като Франгя и Желязкович, за да уредят управлението ù, около 500 000, и словом петстотин хиляди левчета. И за тая сума те са я ощастливили с няколко закончета, които още от първия ден на утвърждението им останаха неприложени. Тия специалисти са Хогде, Кейе, Бастиан[156], Тонард и Сейд. Прибавете при това и многобройните други специалисти чужденци по общите сгради. Същата нещастна България има удоволствието да се понарадва и на всестранните познания на Франгя и неговите нови сътрудници вроде Желязковича, като ги имаше начело в най-висшите си учреждения, и тия господа, без да вземат предвид, че са неспособни за нищо, имат още безочливостта да нападат и подгаврят ония, които са останали от самото начало предани на единственото си стремление да спомогнат според силите си за уреждането на бедната България. „Гешов служи като чужденец с контракт“, вика Желязкович, а с него и Франгя; „той като директор на Банката трябва да знае всичко и няма нужда от специализирване; той не заслужава да се изпрати в Европа, защото не е български поданик“, и пр. Ето с какви мизерни мотиви си служат заслепени от партизанство лица. Защото Гешов не е угодил в нещо на Франгя или другарите му, той става и чужди поданик, а сам Франгя е въплощение на българин. Когато се командироваха по няколко пъти да

[156] Бастиан, В. – французин, юридически съветник в Княжеството в началото на 80-те години на XIX век (б.р.).

се разхождат по Европа господата Стойчев[157], Харовер[158], Вълкович[159], Попович и много други, подир които хазната плащаше с десетки хиляди левове, тогава никой не казваше, че възлагаемите мисии бяха безполезни и лицата неподходящи, но понеже командированите сега лица са неприятни на Франгя или другиму някому, Българията пропада, защото ще се отпуснат две хиляди лева. За длъжност считаме да съобщим на читаещата публика, че г-н Гешов служи като българин на отечеството си без никакъв контракт и условия, и самите тия, що си позволяват да го нападат, знаят какви усилия направи правителството, за да го убеди да приеме директорството на Банката и какво старание е употребил той, за да извади Банката от хаоса, в който я беше хвърлил специалистът по брошурите Желязкович. Гешов не е ходатайствал за командировката си, а самото правителство му е предложило да приеме тая мисия; правителството е решило да изпрати господата Тенев и Гешов да изучат устройството на някои финансови учреждения в Белгия и другаде, защото то вярва, че само по тоя начин ще можем да уредим управлението си, а изборът на лицата е най-сполучливият. Не чрез довеждане в България чужди специалисти с тлъсти заплати се уреждат управления, а с изпращане на подготвени лица в уредените държави. Тъй са постъпвали и постъпват не само в новите държави, но и във всички стари, уредени, когато се касае за изучаването на някои специални въпроси. За пример ние ще приведем само няколко случая. За изучаване устройството на спестовните каси френското правителство изпраща няколко пъти Маларс[160] в Англия, Белгия, Швейцария и другаде. За изучаване устройството на европейските митници, на Белгийската сметна палата и други въпроси руското правителство постоянно изпраща по Европа лица, между които и знаменития Веселовски, който беше изпратен сам преди 2–3 години да изучи на място италианския приходен данък. Италианското правителство беше изпратило преди няколко години специално лице да изучи устройството на Белгийската сметна палата, след което реорганизира своята по същата система. По всички клонове на управлението румънското правителство е изпращало във Франция и Белгия нарочни лица, за да изучат всичко. Самата Румънска национална банка беше изпратила един по един всичките си администратори, за да изучат реда на европейските банкови учреждения. Между администраторите фигурираше и Стефанеску, директор и професор в Търговското училище в Букурещ. Същото румънско правителство изпрати миналото лято в Берн едно лице, за да изучи само способа, по който се редят и съхраняват държавните архиви. Мислим за излишно да привеждаме и други примери, които никак не липсват. Ако българското правителство беше употребило десетата част от сумите, които е изразходвало без особена полза за разни специалисти, и да изпрати познати по способността и трудолюбието си лица, за да изучат в някои държави устройството на разните клонове от управлението, щяхме да имаме досега цялата държавна машина в един по-правилен ход.

[157] Стойчев, Никола (1845, Шумен – 1898, Битоля) – завършва колеж в Малта; дипломат, политически и държавен деец: министър; през 1883 г. участва в преговорите по строителството на жп линията Виена–Истанбул и по откупуването на жп линията Русе–Варна (б.р.).

[158] Харовер, Т. – участник в преговорите по построяване на железниците (б.р.).

[159] Вълкович Чалъков, Георги (1833, Одрин – 1892, Истанбул) – учи в Пловдив и във Военномедицинския лицей в Цариград; лекар, дипломат, обществен, политически и държавен деец: партиен водач, председател на Държавния съвет, министър, депутат, дипломатически представител на България в Османската империя; убит при покушение от Наум Тюфекчиев (б.р.).

[160] Маларс, Огюст Шоран дьо *(Auguste Chaurand de Malarce)* – френски финансист и статистик от втората половина на XIX век (б.р.).

Нека, прочее, правителството се възползва от опита на по-уредените държави, а да остави Франгя и сътрудниците му да си пишат сантиментални антрефилета.

РАПОРТ
ПО ОРГАНИЗАЦИЯТА НА БЕЛГИЙСКАТА СМЕТНА ПАЛАТА

Господину министру на финансите.

През командировката, която Министерството на финансите ни бе възложило миналата година за разглеждане устройството на Белгийската народна банка и други кредитни учреждения, за които поднесохме рапорта си от 15 март т.г., аз се занимах и с устройството на Белгийската сметна палата, на ковчежничествата, Финансовото министерство и други някои финансови администрации. С настоящото си ще очертая накратко устройството на Белгийската сметна палата, като укажа и на съществените преобразования, които намирам за нужно да се въведат в устройството на нашата Палата, за да се постави тя в положение да принася плод, какъвто досега не е могла да дава главно поради недоброто начало на възложената ù задача.

Организация и атрибути на Белгийската сметна палата

Белгийската сметна палата съществува още от отцепването на Белгия от Холандия. В разни времена организацията ù е претърпявала постепенни изменения, докато със закона от 29 октомври 1846 г. са установени окончателно основите, на които тя съществува и до днес. Поменатият закон съдържа в 21-ви член следващите по-главни постановления:

Сметната палата се състои от един председател, шест съветници и един секретар, назначавани всеки шест години направо от Народното събрание, което само има право да ги сменява. Председателят и съветниците трябва да имат най-малко 30 години, а секретарят 25 години. Те не може да бъдат роднини помежду си до четвърти пояс включително, нито пък при назначаването им да са свързани по родство до същия пояс с някои от министрите. Те не може да бъдат представители в някое от законодателните тела; не може да занимават длъжност, за която се дава заплата или възнаграждение от държавното съкровище; нито пък да са заинтересовани прямо или косвено в някое предприятие, което подлежи на контрол в Палатата. Те не може да разглеждат дела, отнасящи се лично до тях или в които са заинтересовани техни сродници до четвърти пояс включително. Запретено е на членовете от Палатата да вършат под свое име, чрез жените си или друго лице каквато и да била търговия, нито пък да участват в управлението на някое индустриално заведение.

На Палатата е възложено да прегледва отчетите на финансовата администрация (Министерството) и на всички отчетници спрямо съкровището, да следи, щото да се не превиши разходът по някой параграф от разходния бюджет или да се пренесе сума от един параграф в друг. Палатата има право да изисква направо от отчетниците и разните администрации каквито сведения ù са нужни при проверката, а също да налага глоба на неизправните отчетници, ако не представят навреме сметките си, или пък да изисква отчислението им от служба.

Палатата проверява както сметките по държавните суми, тъй и ония на провинциите, като се произнася чрез окончателни постановления в какво положение се

намират отчетниците спрямо съкровището или провинцията. Ако сметките на отчетника са верни и не дължи нищо или пък е надвнесъл суми, освобождава се окончателно от отговорност и му се връща гаранцията, а ако остава нещо да дължи, определя се в постановлението срокът, докогато трябва да внесе сумата. Един екземпляр от постановлението си тя изпраща на финансовия министър или на Окръжната постоянна комисия, според случая, за изпълнение. Постановленията на Палатата може да се обжалват пред Касационния съд, ако отчетникът намира в тях някое нарушение на формалности или закон, но обжалването трябва да се извърши вътре в три месеца, откак е получено постановлението. В случай че Касационният съд касира постановлението, делото се препраща за разглеждане на една комисия, съставена от членове на Камарата, която комисия решава окончателно. *Ако Палатата не се произнесе върху сметките на някой отчетник в продължение на три години, откак е престанал да служи, той се освобождава от всякаква отговорност.* Ако обаче е издадено постановление за освобождение и Палатата намери в продължение на три години от деня на издаването, че е пропуснато или погрешно нещо, тя има право да прегледа отново и поправи сметката, а ако се окаже, че тя е решавала на основание фалшиви документи, може да преглежда отново сметките, когато това се открие. В случай че Палатата открие в сметките или документите злоупотребление или калпазанлък, съобщава незабавно на финансовия министър и на правосъдието, за да се предаде отговорното лице на съд.

Ни една платежна заповед не се плаща от хазната, преди да е визирана от Палатата.

Един дубликат от главните книги за държавните дългове и пенсиите и от регистъра за гаранциите се пазят в Палатата.

Както виждате, закона на Палатата е много кратък и съдържа само най-съществените правила, без да съществуват особени правилници, които да го поясняват или развиват. В Белгийската палата всичко се е развивало постепенно и се усвоявало, докато се образува известна практика, приета от всички като закон. Тая липса на правила прави много трудно изучаването на организацията.

Палатата е разделена на две секции с по трима съветници. Всеки шест месеца стават размествания от едната секция в другата, тъй щото всеки съветник заседава и в двете секции през годината. Първата секция се занимава с контролирането на всички ведомости и отчети по прихода, които ù представляват главните администрации и всички държавни и провинциални отчетници, а втората секция следи за правилното водене на главните книги за дълговете, пенсиите и гаранциите, както и с визирането на платежните заповеди. Съветниците на Палатата заседават ежедневно, освен в празнични дни, било в общи събрания, било по секции. Общи събрания стават редовно, два пъти в седмицата, но председателят има право да свика и извънредни заседания.

Надзорът за вътрешния ред на Палатата е поверен на председателя. Когато той отсъства, замества го най-старият съветник по назначение. Най-младият от съветниците изпълнява длъжността на прокурор, какъвто не се полага специално по закона.

Независимо от председателя и съветниците Палатата има следния персонал, който се назначава и уволнява по решение на Общото ù събрание: 4 началници-отделения; 27 докладчици (проверители); 6 книговодители; 3 писари; 7 разсилни.

Горните служащи са разпределени на четири отделения, поверени по на един началник, и са натоварени специално със следните работи:

1) Отделение „Секретариат“. Секретариатът води входящите и изходящите регистри; пази архивата и библиотеката; описва платежните заповеди, контрактите и актовете по назначение и уволнение служащите и всички други документи, които служат за основа при разрешаването на разходите, като дава сведения на заинтересованите лица.

2) Отделение „Контрол“. Контролното отделение проверява пращаните в Палатата за виза платежни заповеди, издавани по бюджета на държавата и провинциите, като ги записва в надлежните регистри.

3) Отделение „Счетоводство“. Третото отделение проверява главните отчети, които представят финансовите администрации и разните подсъдими на Палатата отчетници по парична част; контролира и ликвидира направените разходи по делегации и по аванси, като води и надлежните за тях книги.

4) Отделение „Държавни дългове и пенсии“. То води главните книги за държавните дългове и пенсиите и регистъра за гаранциите на отчетниците; визира облигациите, съкровищните бонове и свидетелствата за пенсии и гаранции; ликвидира всички видове пенсии и лихви за гаранции, като проверява правилното им разходване; контролира постоянните разходи, документите относително дълговете и отчетите по веществената част.

Предварителна виза на платежните заповеди и разрешаване споровете с министрите

Според чл. 14 от закона, както споменах по-горе, ни една платежна заповед не може да се изплати от съкровището, ако не е визирана от Палатата.

Когато Палатата не намира за възможно да постави визата си, Министерският съвет разглежда мотивите на отказа ѝ и в случай че настои за плащането, като поема отговорността върху си, Палатата я визира с резерва и съобщава за тия случаи на Камарата в годишния си отчет.

Принципът за предварителната виза произтича от духа на Белгийската конституция, чл. 116 на която гласи: „Членовете на Палатата се назначават от Камарата за период, определен в Закона. Палатата е натоварена с разглеждането и ликвидирането сметките на главната финансова администрация и на всички отчетници спрямо съкровището. Тя бди, щото нито един параграф от разходния бюджет да не се превиши, никакво пренасяне от един параграф в друг да не се прави и пр. Според досегашната практика контролът на разходите, извършван от Палатата, се състои в туй, щото да се не позволява ни един платеж от държавни суми, преди законността на дълга да е констатирана и преди заповедта да е визирана, понеже § 1 от гл. 14 на Закона дава власт на Палатата (понеже тъй се тълкува) да разглежда основата, законността, редовността и точността на разхода, сиреч да изследва дали разходът е съобразен с духа на законите и правилниците по финансовата част и със сключените контракти, ако има подобни; да обръща вниманието на министрите, когато намира, че исканите от тях разходи се отдалечават от духа на бюджета и преминават предела на техните права, и да иска да ѝ се съобщават мотивите, които са предизвикали подобни разходи. Изпълнителната власт не би могла да откаже доставянето на мотивите и други сведения даже ако чл. 5 от Закона не я задължаваше, защото Палатата трябва да осветли

контрола си върху всички въпроси и с това да улесни задачата на Камарата, от която произтича и от която направо зависи. С други думи казано, Палатата има за задача, преди да визира един разход, да изучи основно: а) дали разходът се отнася към бюджета, от който се иска кредитът; б) дали в бюджета има параграф за подобни разходи; в) дали по параграфа има достатъчно свободни суми, за да се удовлетвори разходът; г) дали разходът е подкрепен с достатъчно документи, за да може да се констатира законното му съществуване; и д) дали са спазени всички законни разпореждания по въпросния разход.

Предварителната виза би изгубила своята важност, ако се стесняваше в каквото и да било свободният екзамен[161] на Палатата, затова именно ней се предоставя пълна власт за достижението му, но тая нейна власт не ограничава съвършено, макар да се вижда много строга, и свободата на министрите, които имат право, съгласно алинея 3 от поменатия член 14 на Закона, да пренебрегват понякога отказването на Палатата и да настояват за визирането на заповедите, понеже когато Палатата поставя визата си с резерва, отговорността за акта заедно с всичките му последствия тежи напълно върху министъра, който е издал заповедите, и върху колегите му, които са го насърчили да настои. Визата на Палатата в тоя случай е само като проста формалност. При всичката свобода обаче на министрите ни един случай не е имало, гдето Палатата да е визирала с резерва, а всякога министрите са оттегляли заповедите, за които се е пораждало спор между тях и Палатата, ако последната не се е убеждавала от разменената преписка за правилността на разхода.

За да може да се изпълни член 14 от Закона, всяко министерство по своя бюджет съставя заповеди в полза на държавните кредитори, които се представят заедно с оправдаващите дълга документи за визиране в Палатата, и когато се изпълни тая формалност, финансовият министър се разпорежда чрез своя заповед да се плати сумата от държавния касиер.

При всичко че чл. 14 от Закона за Палатата и чл. 17 от Закона за отчетността постановяват, щото всички заповеди да се визират предварително от Палатата, допуснати са много отклонения, предвидени в чл. 23 от Закона за отчетността, когато се касае до постоянни разходи, като: заплатите, пенсиите, лихвите, канцеларските разходи, наемите и други подобни, за които надлежните министри съставляват и изпращат ведомости в началото на годината до представителите на учрежденията, върху които ведомости фанансовият министър поставя заповедта си, щото ковчежничествата да плащат означените в тях суми по части и срокове, каквито са означени във ведомостта. Препис от тия ведомости се изпраща и на Палатата, която записва сумите в книгите си и следи за оправданието им, което трябва да се извърши непременно до края на бюджетното упражнение. Поменатите ведомости са същите „разходни разписания“, които съществуваха у нас до 1881 година.

Не подлежат на предварителна виза и тъй наречените волни и меняващи се разходи (*facultatives et variables*), разходи неизбежни, цифрата на които фигурира в бюджета приблизително, а размерът им не може да се ограничи, понеже тия разходи се правят постепенно, според нуждата и обстоятелствата. Предвидената сума в бюджета за тия разходи може да се превиши, без да е задължено правителството да иска предварително допълнителен кредит.

[161] Екзамен (фр.) – тук: проучване, проверка (б.р.).

В тая категория влизат разходите по криминални престъпления, особено таксите на свидетелите, разходите по събиране на даждията, допълнителните стотинки[162], връщането на погрешно събраните суми, връщането на гаранциите и пр. Разходите от тая категория се плащат извън правилата за бюджета и се оправдават отпосле пред Сметната палата. Тъй например финансовите агенти, които получават вместо определена заплата известен процент от събраните приходи, изтеглят всеки месец, без никаква заповед, 1/12 от сумата, която им е определена предварително между един максимум и минимум, и пазят в касите си привременните разписки, а след изтичането на годината представят ги заедно с подробна ведомост в надлежните учреждения, за да им издадат платежна заповед за урегулиране на разхода. Същото става и с допълнителните стотинки, които хазната е задължена да плаща на общините, след като последните са се съгласили да се унищожи октроата. Бирниците плащат всеки месец частта, която се пада на общините от събраните приходи, без да я минават на разход, а разписките пазят като наличност, докато се издаде платежна заповед за урегулиране на разхода.

Документи, които придружават платежните заповеди

От духа на чл. 14 от Закона за Палатата, макар да не е ясно определено в него, както и от алинея втора на чл. 17 от Закона за отчетността се разбира, че въобще платежните заповеди за разните разходи с изключение на предвидените в чл. 15 от Закона трябва да са придружени от оправдателните си документи, когато се поднасят за виза в Палатата. Такова предположение си правех и аз, преди да отида на мястото, макар да ми беше необясним начинът, по който може да се извършва това. Оказва се на дело обаче, че много малко разходи има, които се оправдават предварително, и в отношение на оправдаването държавните разходи се произвеждат по четири разни начини, а именно:

а) чрез платежни заповеди, издавани от разните министри, визирани от Сметната палата и придружени с оправдателните им документи още при визирането;

б) чрез колективни месечни или тримесечни ведомости, невизирани от Палатата, а разрешени от финансовия министър за изплащане. Разходите по тия ведомости се извършват от надлежните учреждения, които събират оправдателни документи и ги изпращат в надлежните министерства, за да ги представят на Палатата заедно с платежна заповед за урегулиране;

в) чрез отваряне кредити по делегации в разпореждане на второстепенни разпоредители. Делегациите се визират от Палатата и финансовия министър. С тях се отварят кредити само за един месец, но за няколко еднородни учреждения наведнъж. Второстепенните разпоредители издават платежни заповеди срещу ковчежниците, които ги плащат, събират ги заедно с оправдателните документи и ги препращат в надлежните министерства, за да ги представят на Палатата, придружени от платежни заповеди за урегулиране;

г) чрез платежни заповеди, визирани от Палатата, за авансови разходи на учреждения, които се поддържат по стопански начин, като: ботаническите градини, тъмниците, музеите, библиотеките, военните хлебарници, месарници и др. подобни. Тия разходи трябва да се оправдават вътре в 4 месеца и не се отпущат наведнъж повече от 20 000 фр.; и

[162] *Допълнителни стотинки* – пари, които хазната дава на общините, ако се откажат да събират октроа (б.р.).

д) без никакви заповеди или ведомости за разходи волни и меняващи се, за които споменахме по-горе.

При всичко че първата категория разходи се счита като общо правило, от сведенията, които ми достави Палатата относително бюджета за 1882 г., който беше вече ликвидиран, излиза, че повече от 2/3 на бюджета се харчи без предварително оправдание на разхода, защото от цялата сума на разходния бюджет за 1882 г., възлизаща на 418 512 075 франка, само 171 350 623 франка са оправдани предварително; 38 282 529 франка са изразходвани по колективни ведомости за постоянни разходи; 125 296 266 франка са изразходвани по делегации, 1 397 836 франка са похарчени за учреждения, управлявани по стопански начин, и 83 184 721 франка са платени от бирниците без никакви ведомости или заповеди за разходи волни и меняващи се.

Процедурата по деловодството и проверката на документите

Процедурата, която Палатата упражнява по деловодството, визирането на платежните заповеди, проверката на оправдателните документи и съхраняването на архивата, е следната:

Всички входящи и изходящи писма със или без платежни заповеди се записват в *главния показател (Indicateur général),* който има формата на нашите входящи и изходящи дневници. Тоя показател е общ за входящи и изходящи писма, които се записват едно по друго наред, без особен номер, с разлика само, че номерът на входящите писма се записва с черно, а на изходящите с червено мастило.

Поредният номер на регистъра не се подновява ежегодно. Палатата е мислила да продължава непрекъснато номерацията от учреждаването си, но като видяла, че номерът е достигнал до цифра, която представлява затруднение при вписването, решила да го прекъсва и подновява, щом достигне числото 300 000. През юли 1885 г. поредният номер следваше трета серия и беше преминал числото 200 000. Срещу номера на всяко входящо писмо се отбелязва номерът на изходящото, ако е последвал отговор, както и обратно, срещу номера на всяко изходящо писмо отбелязва се оня на съответстващото входящо.

За всяка пратка, съдържаща една или повече платежни заповеди със или без оправдателни документи, регистратурата съставя *дело (chemise)*[163], върху което се отбелязват: номерът, по който е записано в главния показател числото на платежните заповеди, общата им сума и министерството, което ги е издавало. Върху поменатото дело е предвидено място за датата, когато се визират заповедите, за датите, в които ще мине делото през ръцете на всички служащи, до които трябва да стигне, и за подписа на всекиго, номера на архивния регистър и други подобни сведения, които се отбелязват в разни времена.

Веднага след съставлението на делото предава се от регистратурата заедно с всички заповеди и документи в едно бюро, което се занимава изключително със съставяне на описи (*fiches*). За всяко лице се съставя особен фиш, а касаещите се до едно и също лице суми, асигновани в разни времена, се вписват в същия фиш.

Всяка година се съставят нови фишове, които се нареждат по азбучен ред на лицата. Значението на фишовете е да се следи по тях, щото един и същи разход да се не плати два пъти, и затова щом се представи едно дело, бюрото е длъжно да се увери дали надлежното лице не е получавало подобни суми. Трябва да забе-

[163] *Chemise* (фр.) – тук: папка (б.р.).

лежим, че фишовете се съставляват само за прямите платежни заповеди, които се оправдават предварително в Палатата, но не и за делегациите и за авансовите суми, за които се държат особени регистри.

След съставянето на фишовете всички дела с платежни заповеди се предават началнику на контролното отделение за разпределяне между проверителите, които, без да имат определен вида на заповедите или документите, що трябва да проверява всеки, разглеждат каквито и колкото им даде началникът. Ако проверителят намира, че заповедите и документите са редовни съгласно със законите и бюджета, и има свободен кредит, дава да ги запишат в контролния регистър и ги връща на началника, за да ги предаде някому от съветниците за визиране, и веднага се връщат в регистратурата за препращане в надлежното министерство, като се задържат придружаващите ги документи. Ако ли проверителят срещне някои неправилности в платежните заповеди или документите, съставя мотивирана бележка върху особен лист за всяка заповед и я предава на началника, който я разглежда и одобрява, ако е съгласен с мотивите на проверителя, или пък излага своите забележки отделно върху същия лист.

Всичките листове заедно с платежните заповеди и документите се предават от началника във втората секция на Палатата, гдето съветниците си ги разпределят за изучаване. Всеки съветник е рапортьор в общото събрание на Палатата за предадените нему листове. Той разглежда мотивите на проверителя и началника, одобрява едните или другите или пък излага своите забележки и поднася листовете един след други на останалите двама съветници, които тоже одобряват мнението на първия съветник или правят забележките си. Ако тримата са съгласни, връща се листът на началника, а той го предава на проверителя, който е разгледал първоначално делото, за да състави писмото до надлежния министър, с което трябва да му се върнат заповедите. Писмото минава по същия път през началника и тримата съветници, които го одобряват или правят изменение в него, а след това се внася на разглеждане в общо заседание на Палатата, гдето се приема или изменя. Черновката се подписва от председателя и секретаря, предава се за преписване и се изпраща на надлежния министър. Ако отговорът на министъра е неудовлетворителен, възбужда се нова преписка по същия канал, докато се дойде до споразумение или докато Министерският съвет настои за визирането на заповедта.

Въобще процедурата по визировката на платежните заповеди е толкоз бавна, щото ни една заповед не може да излезе от Палатата по-рано от 25 до 30 дни, даже и ония, които не представляват никакви неправилности. При все това тая бавност не предизвиква оплаквания от страна на кредиторите, които постепенно са се примирили с факта.

Контролният регистър служи на Палатата да следи, щото да се не превиши кредитът на някой параграф от бюджета. В тоя регистър има отворена сметка за всеки параграф отделно и всички делегации или платежни заповеди се записват една по друга в съответстващите им сметки. Във всяка сметка според вида на разхода има четири колони, предназначени: за постоянните разходи, за делегациите, за авансовите суми и за предварително оправданите разходи. Тоя регистър се води по същия начин, както се държи същият регистър в нашето Финансово министерство. Палатата води особен контролен регистър за разходите на окръжията. Независимо от контролния регистър за държавните разходи Палатата държи едновременно и следните книги:

а) Книга за делегираните кредити, в която се отваря сметка за всеки параграф от бюджета, по който се издават делегации. На дебита в тая книга се записват всички делегации, с които се отварят кредити на второстепенни разпоредители, а в кредит всички заповеди, които министерствата изпращат отпосле в Палатата за урегулиране на разхода, след като са получени всички оправдателни документи. Разликата между дебита и кредита на всяка сметка представлява сумата, която остава неоправдана.

б) Книга за авансовите суми, в която се отваря особена сметка за всяко лице или учреждение и по всеки параграф от бюджета. След като прегледа проверителят по азбучната таблица, която се намира в началото на книгата, дали лицето или учреждението има вече отворена сметка (ако няма, отваря му се нова), записва в дебит всички платежни заповеди, всяка по съответстващия параграф. На разните аванси от същия параграф се поставя номер, по който се следи отпосле кой аванс се оправдава и в какъв срок, понеже според Закона за отчетността всеки аванс трябва да се оправдава най-късно в четири месеца.

Оправдателните документи за авансите се представят в надлежното министерство, което от своя страна ги препраща в Палатата. След като се проверят от последната по установения ред, ако се окажат редовни, записва се сумата в кредит на съответстващата сметка в авансовата книга, като се означава и номерът на дебита, под който е записана същата сума. Ако ли пък има някои неправилности в документите, завежда се преписка и след окончателното разрешение на въпроса записва се цялата сума или само признатата част за правилна.

За всеки оправдан напълно или отчасти аванс Палатата издава постановление на надлежното лице или учреждение. Ако остане цяла сума или част от аванс неоправдана и се внесе в хазната на възстановление кредита, щом лицето или учреждението представи разписката от ковчежничеството, Палатата му издава освободителен акт (*acte de décharge*). За всички неоправдани аванси в разстояние на 4 месеца съставят се описи, които се предават периодически на прокурора, за да предложи в общо събрание мерките, които мисли за нужно да се вземат спрямо неизправните. По авансовия регистър Палатата следи още, щото неоправданите аванси да не надминават 20 000 лв. по всеки параграф, за всяко лице или учреждение.

в) Показател за отчетниците и *регистър за постановленията*. Видяхме погоре, че съгласно чл. 5 от Закона за Палатата всички отчетници са задължени да представят по установения ред отчет за операциите си през всяка финансова година и че в Палатата има особено отделение, което се занимава с проверката им. Щом се получат отчетите в това отделение, записват се в показателя по азбучен ред на отчетника и им се поставя пореден номер, а след това се разпределят за проверка. Съставеното постановление на Палатата по проверката на всеки отчет, след като се утвърди в общото заседание и се подпише от председателя и секретаря, връща се заедно с отчета в отделението за проверката, записва се в специалния регистър за постановленията и се предава за препращане до надлежния отчетник. Ако отчетникът зависи от Финансовото министерство, на последното се изпращат два екземпляра от постановлението, Министерството изпраща единия на отчетника чрез административните власти; ако ли отчетникът зависи от друг някой министър, постановлението му се изпраща направо чрез поменатите власти, като се отправя един и за Финансовото министерство

за сведение. От показателя Палатата следи още дали всеки отчетник представя навреме отчета си и да не би някой да се възползва от чл. 10 на Закона, който го освобождава от всяка отговорност, ако Палатата не се произнесе върху отчета му вътре в три години, откато той е престанал да функционира.

г) Регистър за разходите по стопански начин, в който се отваря особена сметка за всяко учреждение, доставящо самò, без търг, всичките си нужни продукти.

д) Главна книга за пенсиите. При разрешаването на всяка пенсия Финансовото министерство изпраща в Палатата предварително всички документи, констатиращи правото за пенсия. Палатата, след като ги разгледа и намери редовни, връща ги на Министерството за разрешение на пенсията, която се плаща по изтичането на всеки три месеца. За всяка пенсия Министерството издава на заинтересованите лица свидетелства, които се визират и от Палатата. Преди да постави визата си, Палатата записва сумата в главната книга, по която следи отпосле за правилното разходване на предвидената в бюджета сума за пенсии, като изважда всеки три месеца общата сума на разрешените пенсии и спада оная на унищожените поради смърт или друга причина. Останалата сума трябва да се равнява с оная на издадените ведомости от Министерството за тримесечните пенсии.

е) Главна книга за държавните дългове. Всички облигации, които финансовият министър издава срещу заеманите суми, се визират от Палатата и по тоя случай тя вписва общата сума на всеки заем в главната книга. За всяка категория заеми (напр. 4 1/2%, 4%, 3%, 2 1/2%) тя държи особена главна книга. По тия книги Палатата следи за движението на държавния дълг и проверява разходите по амортизацията и лихвите.

ж) Регистър за гаранциите. Министерството на финансите съобщава на Палатата за всички гаранции, които новоназначените отчетници му представляват, както и ония, които претърпяват някое изменение по променяване длъжността или по повишение и понижение. Всичките гаранции се записват в регистъра по същия начин, както се практикува у нас по съществуващия Закон за гаранциите.

з) Показател за архивата. Всичките изпълнени преписки се предават на архиварите за нареждане в архивата, като ги записват предварително в показателя и поставят поредния му номер върху делото, което е било съставено за тая преписка още при получаването ù в регистратурата. За улеснение на архиварите държат се три еднакви показателя, в които в едно и също време три лица може да вписват получаваните преписки. Номерацията обаче на трите показателя не е различна, а се вземат за всеки известни серии от номерацията. Например ако първият показател почва от № 1, оставят се за него номерата до 40 или 50 000; за втория се определят номерата от 40 или 50 000 до 70 или 80 000, а за третия се вземат от 70 или 80 000 нагоре. Като се свърши в някой показател предназначеният му предел, определя му се нов и т.н. Независимо от поменатия показател архиварят държи и друга спомагателна книга (*fiche de numérotage*), в която регистратурата вписва периодически едно по едно изпълнените номера от главния си показател, а когато преписката пристигне в архивата, архиварите поставят срещу номера на регистратурата оня от архивния показател, под който е записана. По тая спомагателна книга архиварят може да намери изведнъж на кое място е наредена известна преписка, щом му се укаже номерът, по който тя е записана в регистратурата.

Всяка преписка се пази в архивата наособно[164], без да се свързват в дела, както става в нашите учреждения, и архиварите трябва да бъдат много опитни и крайно внимателни, за да не доведат архивата в положение, щото да не могат да намерят исканите справки без крайни затруднения, защото ако някой архивар постави по погрешка известна преписка не на означеното ù място по поредния номер, за да я намери отпосле, ще трябва да се лута цели дни, за да открие между листовете къде я е поставил. Сгрупирването на преписките по дела според съдържанието е много по-практично и по-лесно за архиварите.

Изложеното дотук представлява вкратце устройството на Белгийската сметна палата.

Две системи сметни палати: френската и белгийската

В заключение ще прибавя, че под каквато форма и да са учредени палатите, те имат горе-долу едно и също предназначение, а именно: да разглеждат правилно ли се изпълнява всеки държавен бюджет; да се произнасят в последна инстанция върху операциите на всички лица, що боравят с държавни суми и материали, и да дават мнението си за преобразуването и подобрението на държавното счетоводство. Навсякъде Сметната палата е поставена между законодателната и изпълнителната власт, като е натоварена да съобщава на първата за всичко, извършено от втората по изпълнението на бюджета. Относително изпълнението на възлагаемите на палатите обязаности в отношение на асигнованието и оправданието на сумите по разходния бюджет срещат се два вида организации. Първият е системата, по която са учредени французката, английската, германската, румънската и пр., а вторият – системата, по която са учредени белгийската, холандската, италианската и шведската палата.

Във Франция всички разходи се асигноват от министрите на основание разрешените тям в бюджета кредити, но не може да се изплатят от ковчежничеството, докато не се визират предварително платежните заповеди от Финансовото министерство, което проверява дали разходът се произвежда законно и правилно. На Сметната палата е възложена грижата да проверява отпосле по документите всичките приходи и разходи по бюджета, а главният надзор за представлението своевременно на оправдателните документи е оставен на ковчежниците. По тоя начин контролът във Франция е разделен между Финансовото министерство и Сметната палата, като се поставя финансовият министър отговорен за всички разходи, които би допуснал да се произведат незаконно и неправилно.

В Белгия предварителният, както и окончателният контрол на разходите е възложен изключително на Сметната палата и нито една заповед, както видяхме, не може да се плати от ковчежника, докато не е визирана предварително от Палатата. Туй правило съществува поне по принцип в Закона. Видяхме обаче, че предварителната виза не съществува за всички разходи и че предварителният контрол на оправдателните документи е съвършено слаб и не представлява особена важност, понеже 2/3 от бюджетните разходи се оправдават след произвеждането, или по-добре след разрешението им.

Считам при това за нужно да забележа, че в палатите и от двете системи не се занимават с проверката на никакви приходни документи освен ония, по които ковчежничествата са прибирали приходите.

[164] Наособно (остар.) – отделно (б.р.).

Устройството на българската Върховна сметна палата

Устройството на нашата Сметна палата и Финансовото министерство е основано главно на първата система, *върху която са изработени всички закони и правилници по отчетността, като са предвидени в тях всички предпазителни мерки за неправилното харчене на държавните суми и материали, а в много отношения са узаконени много по-строги постановления. При устройството на счетоводството във Финансовото ни министерство ние обърнахме особено внимание:* а) върху визировката на платежните заповеди, която се извършва понастоящем много по-правилно и основно, отколкото в Белгийската палата; понеже у нас без никакво изключение всички платежни заповеди и делегации подлежат на предварителна виза, като се задължават ковчежничествата под строга отговорност да събират при изплащането на сумите или отпосле оправдателните документи; б) върху контролните книги за авансовите суми, по които се следи както в Министерството, тъй и в ковчежничествата за своевременното оправдание на авансите; в) върху контрола. В Счетното отделение на Финансовото министерство съществува подробен предварителен контрол, гдето се проверяват редовно всички приходни и разходни документи на ковчежничествата заедно с отчетните им ведомости, преди те да са поднесени на Палатата. Тоя предварителен контрол е принесъл неоценима полза в отношение на бързото уреждане ковчежничествата при всяко нововъведение и е служил да се изправят всички грешки и опущения навреме, понеже документите за всеки месец се проверяват през следващия. *Важното е само, че при всичката му строгост тоя контрол не може да важи за Сметната палата, която според Закона си трябва да извършва чрез свои хора втора проверка на същите документи и сметки, и то след няколко години от извършването им;* понеже тя (Палатата) се занимава понастоящем с проверката едва на операциите за 1881 и 1882 г., като не е разчистила още окончателно ни едно от по-предните бюджетни упражнения. По тоя начин същите сметки и документи се проверяват два пъти. Един вид предварителен контрол съществува и в Митарственото отделение на Министерството, гдето двама проверители разглеждат операциите на митниците по надлежните документи, които се пренасят отпосле за нова проверка в Палатата. Тоя контрол обаче не може да бъде както трябва успешен по причина на малкото персонал, който е натоварен с него. Един вид контрол съществува и в Телеграфо-пощенското управление, но с какво се занимава и каква полза принася, не ми е известно. Ще забележа само, че приходните документи на телеграфите и пощите не се препращат отпосле за окончателна проверка в Палатата.

От чисто приходните документи нашата Палата от учреждаването ѝ досега проверява само ония на митниците, без да е предвидено това изрично в Закона ѝ, като е изоставила приходните документи на телеграфите и пощите, съдилищата и пр., и пр. Вследствие на поменатата проверка тя се явява да изправя погрешки или да иска обяснения за неправилности, извършени по митниците още в 1879, 1880 и 1881 г., за които погрешки не може вече да бъдат отговорни служащите, защото чл. 43 от Митарствения устав, утвърден на 7 юни 1879 г., дава право на митницата да изисква от надлежните лица сумите, които би се открило, че са заплатили по-малко, отколкото се следва. Подобни суми може да се изискват само в продължение на една година. Законодателят е предполагал, че декларациите на митниците ще бъдат разглеждани в разстояние на една година и в такъв случай намерените погрешки би били искани и нямаше да се възлага

отговорност сега върху служащите, които не са криви, ако проверката става едва след 6 години. Служащите са отговорни за всички злоупотребления, които би извършили при изпълнението на обязаностите си, но не и за пропуснатите неволно погрешки, изнамиранито на които се възлага на специални лица или учреждения, като им дава Законът право да изискват тия грешки от заинтересованите лица. Подобни клаузи съществуват и в другите законодателства, гдето контролът се извършва най-много след 3 или 6 месеца било в самите митници от финансовите инспектори, както е във Франция, било във Финансовото министерство, и то повърхностно, както е в Белгия, Германия, Италия и Румъния. Ние видяхме даже, че Белгийската палата е длъжна да освобождава окончателно всеки отчетник, на който не би успяла да провери сметките в продължение на три години от преставането му да функционира. Ни в една държава декларациите на митниците, както и приходните документи на всички други учреждения освен ковчежничествата, не се проверят от Палатата по единствената причина, че тая проверка ще става много късно. Ако в предвидения от Закона срок не се укажат на митниците пропуснатите погрешки, за да вземат мерки за изправлението им, лицата, които са ги допуснали, се освобождават от всякаква отговорност. Че чл. 43 на Митарствения устав от 1879 г. е имал същото значение, се доказва очевидно и от чл. 106 на Закона за митниците от 8 януари миналата година, в който законодателят, като забележил, че предвиденият в стария митарствен устав срок от една година е недостатъчен, понеже проверката на декларациите е възложена у нас на Палатата, а последната ги проверява много късно, предвидил, че ако митницата се не наплати напълно по погрешка за каквито и да било от търговеца митни права и други сборове, то търговецът е длъжен да заплати недоплатеното право, ако митницата го поиска, преди изтичането на три месеца от деня, в който Върховната сметна палата или Министерството на финансите са я уведомили за издирената грешка. След изминаването на тоя срок всяка недоплата пада върху виновните чиновници. С туй постановление на Закона са гарантирани и служащите в митниците, и съкровището за погрешките, които неволно би се вмъкнали в декларациите или други документи.

Ако горепоменатият член 43 от Устава има такова тълкувание, каквото и чл. 106 от Закона за митниците, то всичкият труд на служащите в Палатата по проверката на митарствените документи е напразен. Контролът на тия документи е полезен само тогава, когато той се извършва на място от добре организирано инспекторско тяло, което трябва да контролира и приходните документи на всички други учреждения, гдето се получават пари, а след сключването на годината да представляват отчета си заедно с по-важните документи в Сметната палата. Това именно сме мислили, като определихме отчетниците в чл. 44 от Закона за отчетността по бюджета, само че трябва да се приготвят кратки правилници, които да изброяват приходните и разходните документи, що всеки вид отчетници трябва да представляват; другояче отговорността им пред Палатата няма никакво значение. Като се има предвид обаче, че организирането на добро инспекторско тяло, в което да се има пълно доверие, не става тъй лесно и скоро, защото малцина има подготвени за тая работа, може да се допусне, щото подробната и окончателна проверка на приходните документи да продължава и занапред в Палатата, но обезателно да се приспособи и за другите учреждения, като: телеграфите и пощите, съдилищата и пр., като се вземат в същото време мерки, щото проверката да се извършва незабавно след произвеждането на приходните операции.

Независимо от факта, че проверката на Палатата едва след 4–5 години е губивреме, трябва да обърнем внимание и на това, че с оставането толкоз години назад в проверката Палатата няма абсолютно никаква възможност да изпълнява една от важните си задачи, а именно, да дава мнение за преобразуването и подобрението на счетоводната система, а още че отчетниците срещат големи затруднения при освобождаването на гаранциите им, които след уволнението им от служба не може да се върнат, докато Палатата не се произнесе върху сметките им.

Реформи за въвеждане у нас на Върховна сметна палата

За подобрението на контролната система, а също да се направи задачата на Палатата производителна, не са нужни по моему големи преобразования, защото в Закона за Палатата, Закона за отчетността и разните правилници за приспособяването му, както и в начина, по който е уреден предварителният контрол и визировката на платежните заповеди, съдържат се всички елементи за една ползотворна контрола. Много малки реформи трябва да се направят, за да се постигне целта, без да се представляват някакви затруднения и препятствия в изпълнението. Тия реформи, които може да се въведат от 1 януари идущата година, се заключават в следното:

1) Всичките контрольори от Счетното и Митарственото отделение при Финансовото министерство, както и ония при Телеграфо-пощенското управление, гдето има, да се причислят към състава на Палатата в качество на докладчици, като се оставят в Счетното отделение на Министерството само двама, които да се занимават с проверката на приходящи текущи документи и със съставлението отчетите, що е задължен финансовият министър да представя на Народното събрание съгласно Закона за отчетността. Ако Телеграфо-пощенското управление има нужда от някои ведомости или сведения по международната кореспонденция или друго, Палатата ще се задължи да му ги представя.

2) Всичките приходо-разходни документи заедно с нужните отчети или ведомости на отчетниците, с изключение на ковчежниците, да се изпращат ежемесечно или всеки три месеца (според както се определи в специалните правилници за отчетниците, за които още няма подобни) в Сметната палата направо или посредством Финансовото министерство, а Палатата да пристъпва незабавно към проверката им, като определи за всеки вид отчетници нужното число проверители.

3) Относително проверката на ковчежничествата може да се постъпи по два начина, а именно:

а) Ковчежничествата да представят в Министерството съгласно специалния си правилник приходо-разходните документи, придружени от надлежните описи и ведомости, а контрольорите, оставащи в Счетоводното отделение, да сравняват приходо-разходните описи с отчетната ведомост, да задържат ведомостта за вписване по нея приходите и разходите в специалните регистри, а описите да изпратят в Палатата заедно с документите. Ако Палатата намери при проверката някои грешки в документите и стане нужда да се изправят описите, а следователно и отчетната ведомост, тия погрешки ще се отбележат в известието, което Палатата ще отправя на всеки отчетник по съществуващия сега ред чрез Финансовото министерство; последното, преди да го изпрати, ще вземе във внимание изложените в него неправилности.

б) Вместо да се сравняват описите с отчетната ведомост от контрольорите в Министерството, може да се задължат ковчежничествата да представят отчетната

си ведомост в два екземпляра, от които единият, след като се проверят от Палатата приходните и разходните документи и сравнят с описите и ведомостта, ще се връща във Финансовото министерство за вписване операциите по регистрите за прихода и разхода, *които ще се водят само в Министерството.* В тоя случай контрольорите няма да извършват предварително никаква работа по документите, описите или ведомостите, а ще се ограничават просто да впишат сумите според проверената окончателно от Палатата отчетна ведомост. В единия и в другия случай известието трябва да минава през Финансовото министерство, което е длъжно да следи за реда в ковчежничествата и е единствено то компетентно да налага в нужда дисциплинарни наказания. Известията относително отчетниците по другите ведомства да се препращат тоже през Финансовото министерство, което издава всички разпореждания по счетоводството и контрола.

За по-голямо улеснение на Министерството, ако се предпочете вторият начин за проверка на ковчежничествата, който е по-практичен, приходо-разходните документи заедно с всички описи и ведомости може да се изпращат направо в Палатата, вместо да минават през Министерството, която формалност без никаква полза би причинявала само бавност.

От своевременната проверка ще произлезе, че всички оправдателни документи по прихода и разхода ще бъдат почти разгледани при сключването на бюджетното упражнение и на Палатата не ще остава, освен да изисква недоставените още документи по авансови суми, да сравни проверените вече отчетни ведомости с главните отчети и да издаде постановление за всеки.

4) Контролният регистър, който се държи сега в Министерството от контрольорите за записване неоправданите платежни заповеди, да се пренесе в Палатата и се води по същия начин.

5) Предварителната проверка на платежните задоведи, която се извършва сега във Финансовото министерство, да се пренесе тоже в Палатата, която да поставя визата си върху тях, а след това да се пращат в Министерството само за записване в регистрите и даване заповед до ковчежничеството за сумата, понеже без заповед от финансовия министър никаква сума не може да се плати. Вследствие на това една част от книговодителите при Счетното отделение и един или двама от главните счетоводители трябва да се причислят към състава на Палатата. За облекчение работата на книговодителите при Министерството и Палатата регистър образец № 21 може да се унищожи и да се записват заповедите само в регистър образец № 22, всяка в съответстващия параграф. При това може да се прекрати записването на заповедите и в изходящия дневник на Министерството и да се не въвежда тая практика в Палатата, като се води само особена разносна книга с последователен номер.

6) При въвеждането съществуващата система по асигнуването разходите бяхме установили практика, щото за всички определени разходи като: заплати, канцеларски и др., да се издават ежемесечно платежни заповеди. Макар и причиняваща големи затруднения за счетоводителите в министерствата, тая мярка беше необходима, докато се тури траен ред в разходването на държавните суми. След 5-годишна обаче практика може вече, мисля, да се направи едно облекчение за счетоводителите, а също и за самите министри, които са задължени сами или чрез пълномощници да подписват всички платежни заповеди, като се разреши да се издават делегации по за 3 и 6 месеца за всички

определени разходи в името на второстепенните разпоредители, а в същото време да се вземат мерки, щото всяко изменение в състава на учрежденията да се съобщава своевременно в Палатата, за да го има предвид при проверката на требователните ведомости.

7) Да се преустанови съставлението на привременните доклади, които Палатата издава ежегодно за сключените бюджети, а да се съставляват само след като се проверят всички приходо-разходни документи по всяко бюджетно упражнение, когато Палатата ще има възможност да се произнася окончателно за всичко, срещнато по изпълнението на бюджета. Привременните доклади не принасят никаква полза, а отнемат сума време, което може да се употреби за работа.

8) Да се предаде за водене и в Палатата по един екземпляр от главните книги за държавните дългове, пенсиите и гаранциите, когато се заведат такива.

С гореизложените преобразования се постига, ще повторя, следното:

а) предварителната проверка от Палатата на платежните заповеди и делегациите по отношение на бюджетните подразделения. Тая проверка, няма съмнение, ще бъде по-строга там, нежели във Финансовото министерство, което, макар въодушевено от крайна предпазливост и решителност за съблюдение узаконените правила, често се намира в необходимост да пропуща разходи, за неправилността на които всичката отговорност пада на финансовия министър;

б) своевременна проверка от Палатата на приходо-разходните документи, а следователно най-бързото представление на докладите си относително сключванитe бюджетни упражнения, понеже Палатата ще има възможност да представлява доклада си за всяко упражнение най-късно 4–6 месеца след сключването му, което не се достига нито във Франция, нито в Белгия;

в) своевременно изправяне на всички грешки и опущения от страна на отчетниците, а също и скорото откриване на злоупотребленията, ако подобни съществуват;

г) скорото освобождаване гаранциите на отчетниците след подаването им оставка или уволнението им по каквато и да било причина;

д) съкращение на персонала, който се е занимавал досега с предварителния контрол. Това съкращение обаче не трябва да се прави, докато Палатата не провери всички изтекли бюджетни упражнения, което може да достигне, като отдели една част от персонала си да проверява, заедно с приведените в нея нови служащи, приходо-разходните документи, ведомости и отчети по текущите бюджети, а останалата част да продължава с разчистването на старите бюджетни упражнения.

Въвеждането на гореизложените преобразования не представлява никакви затруднения, защото с тях не се нарушава ни един член от Закона за отчетността по бюджета или оня за Върховната сметна палата. Само някои членове от правилника за приспособлението Закона за отчетността и оня за устройството на ковчежничествата, утвърдени и двата с княжески указ, ще трябва да претърпят малки изменения, каквито съм отбележил в приложените при настоящото два екземпляра. Относително подробностите за изпълнението на проектираното преобразование, както и допълнението на останалите празноти в счетоводството на разните отчетници, аз ще се считам за честит, ако мога да принеса услугите си.

Благоволете, Господине Министре, да приемете уверение в дълбокото ми почитание.

София, 15 декември 1886 година

Администратор при Българската народна банка М. Тенев

Спестовни каси в Белгия

Белгийската народна банка изпълнява длъжността ковчежник на спестовните каси. Тя съсредоточава всичките разходи и други операции за сметка на поменатите каси, като им взема известна комисиона и по тоя начин управлението на спестовните каси икономисва значителни суми, които би похарчило за развиването на операциите по прихода и разхода си.

Както всъде, гдето съществуват подобни учреждения, тъй и в Белгия спестовните каси са основани с цел да спомогнат колкото се може повече да развият всичките слоеве на населението, а особено в средната и простата маса, едно стремление към подобрение на своето състояние, едно желание, един навик да турят настрана част, макар и малка, от получаваното за труда си възнаграждение, която малко по малко образува завидничка сума, достатъчна в случай на нещастие да удовлетвори някои от насъщните им нужди.

Предназначението на спестовните каси Маларс определя със следните думи: „Да приемат на съхранение малките икономии посредством бюра, достъпни колкото се може повече на спестителите; да пазят тия депозити под най-здрава гаранция; да ги държат на разположение на вносителите и да връщат в най-късо време по изискването на вложителя или пълномощника му събрания капитал заедно с лихвите, след като се удържи една малка част за разноски; тия са четирите главни добродетели на спестовните каси“. Същият пак казва, че „спестовните каси са резервоари, в които се събират капчици, за да образуват капитал, който се изтегля от вложителя, за да се употреби в работа“. Независимо от благотворното влияние, което спестовните каси имат върху материалното положение на населението, те са големи проводници за повдигане нравственото му състояние. Няма нищо, което да е повлияло толкоз върху морала на простата маса, колкото проповедите и агитациите за разпространението на спестяването. Влиянието е още по-силно върху крехките души на децата и затова именно мерките за разпространението на спестовните каси в средата на самите деца, в училищата, стават от ден на ден по-необходими. Белгия е една от страните, гдето е най-много разпространено спестяването между работната класа и нежните деца; особено град Гент привлича вниманието на всекиго със своите училищни спестовни каси и работнически дружества, основани със същата цел. Успехът за разпространяването на спестовността, а заедно с това и морала, в поменатия град се дължи на самопожертвованието и постоянните старания на учителското тяло, а най-много на знаменития професор Лоран[165], който от 20 години насам е пожертвал имота и спокойствието си за разпространението на поменатите каси, като не е пропущал ни един ден, без да се яви в някое училище или работническо дружество да проповядва ползата от ученето и пестенето.

[165] Лоран, проф. Ипполит *(Hyppolite Laurent)* – белгийски учен, преподавател във Висшето училище по право в Гент (б.р.).

Спестовната каса в Белгия е учредена със закон от 16 март 1885 г. В тоя закон обаче са правени разни изменения и допълнения, тъй щото по-главните му разпореждания сега се заключават в следното:

Спестовната каса е учредена под гаранцията на държавата и главното ù седалище е в Брюксел. Във всички местности, гдето общините, обществените заведения или частни лица се задължават да работят за разпространението на делото, отварят се клонове или спомагателни каси с одобрението на финансовия министър. Спестовната каса има право да приема с разрешение от краля пожертвования и завещания, а също да сключва от свое име разни конвенции.

Всички актове и книжа, отнасящи се до изпълнението Закона за касите, се дават безплатно и се освобождават от гербови мита.

Спестовната каса се управлява от един главен съвет, един административен съвет и директор. Главният съвет се състои от един председател и 6 членове, избирани из средата на главния съвет.

Председателите и членовете на съветите се назначават от краля. Назначението им е по за 6 години. Всяка година се оттеглят 4 членове от главния съвет и един от административния, но не могат да се избират наново.

Директорът на касата се назначава и уволнява от краля и не може да бъде в същото време депутат или сенатор.

Главният съвет бди, щото клоновете на касата да се отварят под означените по-горе условия; одобрява разните правилници и сключва всички конвенции относително касата; произнася се дали да се приемат направените подаръци или завещания в полза на касата; определя с одобрението на финансовия министър лихвите, които трябва да се плащат за влаганите суми, и условията за заемите, що сключва привременно касата; най-после, определя каква сума да се държи в наличност и каква да се употребява за купуване фондове, сконтиране полици, даване в заем под залог и пр.

Административният съвет внимава да се изпълняват от директора решенията на главния съвет; надзирава и ръководи всички операции на касата; назначава и уволнява служащи в касата и определя заплатите им; дава мнение върху въпросите, които има да се решават от главния съвет, и се произнася върху всички въпроси, касаещи се до влогове, по-малки от 500 лв. Решенията може да се касират пред главния съвет най-късно в 15 дни от съобщението им на заинтересованите лица.

Директорът е натоварен с изпълнение решенията на главния съвет под надзора на административния съвет. Той представлява касата пред всички власти и по всички въпроси. Дава ежегодно на административния съвет отчет за операциите на касата, който се съобщава на главния съвет и се публикува от финансовия министър, и пр.

До 1869 г. само банковите клонове приемали суми за сметка на спестовната каса, а още и няколко специални бюра, учредени със съдействието на общинските съвети. Оттогаз обаче и всички пощенски бюра са отворени за внасяне икономиите на всеки, който би пожелал. Бюрата на спестовните каси са отворени ежедневно през определените за работа часове.

Всеки, който пожелае да се ползва от спестовната каса и да внася икономиите си, подава най-първо декларация, в която заявява, че познава добре законите и

правилниците на тия учреждения и че се задължава да ги съблюдава. На заявителите се дава от касите бележка, гдето се означава номерът на декларацията.

Спестовните каси са задължени да държат в най-голяма тайна операциите на клиентите си и да не дават никакви сведения комуто и да било с изключение на съдебните власти. На пощенските и други бирници, които служат като агенти на спестовните каси, се дава следното възнаграждение: 25 стотинки на хиляда франка от общата сума на вноските; 5 стотинки за всяка операция; и 10 стотинки за всяка книжка, колкото има на 31 декември.

Всеки внос в спестовните каси трябва да бъде най-малко от 1 франк. Максимумът на влоговете е от 500 франка за всеки вложител. За повече от тая сума изисква се разрешение от администрацията на спестовната каса. За влоговете почва да се плаща лихва от 1 и 16 число на месеца след деня на влагането, а за изтегляните суми лихвата престава от 1 и 16 число преди деня на връщането. При смятането на лихвите дробите от франк не се вземат във внимание. След изтичането на годината лихвите за миналото време се прибавят към капитала.

Спестовната каса плаща лихва за влоговете по 3 на сто. Тоя размер е доста значителен в сравнение с големите свободни капитали, които белгийската публика е всякога готова да ангажира в разни финансови операции, за да ги не държи непроизводителни, а още и по това, че спестовните каси са задължени да пазят постоянно достатъчна наличност, за да изплащат сумите, които вложителите имат право на всяка минута да поискат обратно. Вложителите обаче имат и това улеснение, гдето Законът им позволява, щом образуват 100 франка икономия, да искат от спестовната каса да им ги преобърне в ценни държавни книжа, които да им носят лихва по 4 и 4 1/2 на сто. Тия операции касата върши безплатно, под риска на заявителите; тъй щото ако курсът на книжата се качи, те печелят, а ако спадне, те губят разликата.

Първият внос от всяко лице се записва в един регистър. Вложителят трябва да заяви дали внася за своя сметка или за другиго. В регистъра се записват името, мястото и датата на рождението, възрастта, занятието и жилището на лицето, на чиято сметка се внася сумата. Вложителят поставя подписа си върху регистъра, или ако е неграмотен, забелязва се това. Тоя регистър служи само да се проверява същността на лицата, които се представят да изтеглят вложени суми.

Още при първия внос на всяко лице се дава по една книжка, подписана от директора на спестовната каса, която му служи като документ. При всяка последваща вноска или изтегляне на сума вложителят е длъжен да представи книжката си. В случай че някой изгуби книжката си или му я откраднат, длъжен е да извести незабавно и да поиска да му се издаде нова книжка. Дирекцията, след като провери искането на заявителя, разпорежда да му се издаде, в продължение на един месец от деня на заявлението, дубликат, за който се плаща 30 стотинки, когато първата книжка се дава безплатно.

Всяка година преди 31 март спестовната каса изисква всички книжки, за да ги провери с регистрите си и да впише в тях припадащите се всекиму лихви през изтеклата година. Които не изпратят книжките си до 30 юни, губят лихвите за цялата изтекла година. Независимо от ежегодното събиране на книжките дирекцията може да ги изисква за контрол всякога когато пожелае, и да ги държи по 8 дни. Колчем агентите изискат някоя книжка, длъжни са да

дават на притежателя ù разписка, която му служи за документ до връщането на книжката му.

Депозитът на всяко лице може да се пренася по негово желание от един град в друг или напълно, или на части, стига да подаде за това писмено заявление до администрацията на касата, придружено от книжката му. Вложителите може да почнат да изтеглят част от икономиите си, щом изтекат 15 дни от влагането им. При всяко изтегляне те са длъжни да представят книжките си. Пощенските и другите агенти на спестовната каса може да връщат направо суми само до 100 франка, а за всяка по-голяма сума се изисква разрешение от администрацията на касата, като се изплащат в следните срокове: след 15 дни за суми от 100 до 500 фр.; след 1 месец за суми от 500 до 1000 фр.; след 2 месеца за суми от 1000 до 3000 фр.; след 6 месеца за суми от 3000 фр. нагоре. Тия срокове може да се съкращават само с разрешението на административния съвет при касата. За да се изтегли сума, по-голяма от 100 фр., вложителят подава на агента писмено заявление и прилага книжката си. Агентът я препраща в администрацията, която му издава платежна заповед в името на вложителя, след като запише и сумата в книжката. Ако вложителят не се представи в продължение на две седмици да получи сумата, платежната заповед се унищожава и сумата се записва отново в сметката му. Ако някое лице, имащо влог в касата, не внесе сума за увеличението му в продължение на 10 години или не го изтегли, влогът му се присвоява в полза на касата.

До 1881 г. администрацията на спестовната каса е срещала големи затруднения в способа за проверката на внасяните и изтегляните от разните вложители суми у нейните агенти. Средствата, които тя е употребявала, са се оказали на практика съвършено неудовлетворителни. Дотогава тя е изисквала да ù се представят книжките, от които да се увери дали записаните в тях суми съответстват на показаните в нейните регистри, съставлявани от разните периодически ведомости на агентите; или пък е изпращала известие на всяко лице, с което му съобщава, че е записана в сметката му известна сума. Ако заинтересованите лица не получат в определен срок това известие или ако означената в него сума не е равна с внесената, длъжни са били да уведомят незабавно администрацията.

Горните две средства, освен че причиняват на администрацията излишна и съвсем трудна работа, но и не достигали напълно предначертаната цел, защото невъзможно било да се прибират всички книжки, защото вложителите се задоволявали с разписката на агента в книжката си. При това администрацията на спестовните каси е констатирала случаи, в които агентите издавали на клиентите нови книжки, че уж оригиналната е изгубена, а те задържат последната и я изпращат в администрацията, когато ги поиска, след като вписват срещу новите влогове фалшиви суми, по-малки от действително внесените, които са и представяли в периодическите си ведомости до администрацията.

За да се премахне всяка възможност за злоупотребление от страна на агентите, или поне да се констатирва лесно злоупотреблението, белгийското правителство е измислило един вид марки, които се дават от агентите срещу всяка вложена у тях сума и които се залепват в книжката на всеки вложител. Тия марки са от стойност 1, 2, 3, 4, 10, 30, 50, 100 и 500 фр., с които може да се комбинира каквато и да било сума. Марките се дават от администрацията на всеки агент под брой и му се държи сметка както за пощенските марки. Във време на ре-

визия агентът трябва да представи или всички марки, ако не е внасяно никаква икономия, или пък да има в касата си в наличност стойността на неоказалите се марки. Щом някой внесе каквато и да било сума, агентът му залепя в негово присъствие в книжката марки за стойност, равна с внасяната сума, означава върху тях датата на внасянето, подписва се и удря печата си. Никой агент няма право да продава от тия марки комуто и да било, ако той няма книжка и не внася сума за спестовната каса. Подобно известие е напечатано в началото на всяка книжка и всеки от клиентите знае за съществуването на тоя ред.

Голямо разпространение вземат спестовните каси в белгийските училища. Най-първо спестяването е въведено в общинските училища в Гент още в 1868 г., гдето под надзора на проф. Лоран идеята за материалното и нравственото повдигане на обществото се е развила с най-голям успех и днес гентските училища служат за образец не само в Белгия, но и във всички други държави, относително устройството на спестяването. До 1881 г. учителите са държали особена сметка за спестяваните суми от всяко дете, като са ги записвали ежедневно, сутрин и следобед, в листове, разграфени с 12 колони за 12-те месеца през годината и с по 31 линии хоризонтални за 31 дни през всеки месец. Независимо от това на всеки ученик се е давал дубликат от тоя лист, за да могат родителите му да контролират по него спестяваните суми. Тая система е заменена и това е спомогнало за разпространение спестяването между децата в училището. Според системата, която проф. Лоран е предложил на правителството и която е въведена през 1881 г., всяко дете или възрастно лице, което няма възможност да спестява суми, по-големи от един франк (минимума на всяко внасяне), може да си служи с пощенски марки от 5 и 10 стотинки, за да образува постепенно цели левове. За децата от училището се разрешава да употребяват и марки по 2 стотинки. На всяко дете или лице се дава по един лист, върху който са нарафени прегради според величината на пощенските марки. Има листове с 50 прегради за по 2 стотинки или с 20 прегради за по 5 стотинки, или с 10 прегради за по 10 стотинки. Щом лицето спести 2, 5 и 10 стотинки, купува си пощенска марка за такваз сума и я залепва в една от преградките на листа. Изпълнят ли се всички прегради, образува се икономия от 1 франк и листът може да се представи в което и да било бюро на спестовната каса, за да му издаде книжка или да му уголеми влога, ако е имал вече и други. Посредством пощенски марки никой не може да внесе повече от 10 лева в месец. На пощенските бюра е разрешено да дават за първи път в аванс на училищата известно количество пощенски марки, за да ги продават на учениците, а от получаваните суми учителите си купуват отпосле в брой нови марки. Както другите икономии, тъй и тия, що се внасят от училищата, се отбелязват в книжките посредством специалните марки.

Гентското общинско управление съвместно с учителското тяло, а особено чрез постоянната преданост и самопожертвование на проф. Лоран, не са се задоволили с разпространението на идеята за пестеливостта между учениците само. Те са имали особено старание да поддържат тоя дух и след излизането им из училището, а също да разпространяват все повече и повече идеята между работната класа. За достижението на тая цел те са употребявали всичко, което им е било възможно, но най-много са спомогнали дружествата и пожертвованията, които общинското управление е насърчавало за осъществяването на целта.

Първото дружество е съставено през 1868 г. и носи названието „Дружество на Калие“ в чест на оня, който първи е дал днешното направление на образова-

нието в гентските училища. Дружеството има за цел да разпространява между работната класа идеята за ред и икономии и да им помага да подобряват моралното и материалното си положение. Всяка година, когато се раздават награди на учениците от общинските училища, дружеството подарява книжки от спестовната каса от 5 до 20 лева на ония деца и възрастни, които са се отличили чрез доброто си поведение и с успеха си към реда и икономията. Тия награди се дават по предложение на училищната комисия. Независимо от това дружеството подарява книжки от 5 до 20 лв. на ония работници, които, без да посещават училищата, се отличават с успех към реда и икономията. Тия награди се раздават от общинското управление по предложение на дружеството. Дружествата дават конференции върху първоначалните принципи на политическата икономия, върху ползите от спестяването, върху средствата за подобрение положението на работната класа и пр. Старанията и жертвите, които са употребили инициаторите за разпространение на спестовните каси, са неимоверни. Има лица, между които на първо място стои проф. Лоран, които са посветили по-голямата част от живота си и състоянието си за успеха на делото. Той ходил от училище в училище, от клас в клас, от дете на дете да проповядва на всеки и всекиму, че спестяването е една добродетел, една длъжност, една ябълка за когато човек ожаднее. Но достатъчно е за възнаграждение на жертвите, като кажем, че няма нито един ученик от първоначалните училища в Гент, който да няма книжка от спестовната каса, и че повечето от учениците на вечерните и неделните училища имат тоже книжки със значителни икономии.

За да представим по-нагледно успеха, който спестовните каси са правили постепенно от учреждаването им, мислим за неизлишно да извлечем долните сведения из отчетите, които администрацията на касите представлява ежегодно в общото заседание на главния съвет. Както споменахме по-горе, Законът за спестовните каси е издаден през 1865 г. В началото на 1871 г. е имало вече 52 668 книжки с икономии 21 999 011 франка; на 1 януари 1874 г. имало 77 035 книжки с 33 753 329 фр.; на 1 януари 1879 г. имало 169 285 книжки с 92 478 765 фр.; на 1 януари 1881 г. имало 234 852 книжки със 128 370 094 фр.; на 1 януари 1883 г. имало 325 475 книжки със 137 996 207 фр.; на 1 януари 1884 г. имало 370 768 книжки със 141 942 464 фр. Трябва да забележим при това, че от книжките, които е имало на 1 януари 1883 и 1884 г., принадлежали са на ученици: 142 007 за 1883 г. с икономии 1 948 865 и 158 476 книжки за 1884 г. с икономии 2 412 237 франка.

На 1 януари 1884 г. спестовната каса е имала в портфейла си следните ценни книжа и имоти: държавни фондове за 67 206 645 фр.; облигации от заеми на общини за 4 900 368 фр.; облигации от белгийски кредитни учреждения за 13 189 042 фр.; ипотекарни заеми за 6 201 673 фр.; недвижими имоти за 979 773 фр.; сконтирани полици белгийски за 37 857 560 фр.; сконтирани полици странни[166] за 10 015 256 фр.; аванси срещу държавни фондове за 4 031 850 фр.; или всичко 143 382 167 франка.

Както се вижда от горното, спестовната каса върши почти всичките операции, които има и Белгийската народна банка, но посредством последната, която ù служи като касиер. На 15 април 1884 г. е издаден обаче закон, според който

[166] Странен (остар.) – чуждестранен (б.р.).

спестовната каса трябва да употребява значителна част от свободните си суми за заеми на земеделците. Тоя закон носи названието Закон за земеделски заеми.

Закон за земеделските кантори в Белгия

Според тоя закон всички заеми, давани на земеделците от спестовната каса, се извършват чрез посредството на *земеделски кантори*, състоящи се от по няколко членове, които отговарят колективно за всички направени заеми и внасят незабавно на спестовната каса всяка сума, която длъжниците би отказали да заплатят. За възнаграждение на членовете на канторите се дава 1/4 от печалбата, която е получена за направените чрез тях операции. Всички заеми се разрешават окончателно от административния съвет на спестовната каса. Каквато гаранция и да се представи, заеми се правят само на лица, живущи в Белгия и които може да плащат дълговете си.

Всеки, който желае да направи заем, е длъжен да приложи при заявлението си: 1) свидетелство, констатиращо неговата моралност и състояние, а също и да означава естеството и стойността на предметите, които се залагат; 2) един екземпляр от протокола на земеделска кантора. Заемите може да се изплащат или наведнъж, или на части.

Преди да се произнесе кантората за заема, тя изпитва дали залаганите имущества не са ипотекирани вече на друго някое лице. Ако се разреши заемът от административния съвет, директорът на спестовната каса изпраща на кантората в два екземпляра акта за заема, за да се подпише от заемача, а на нотариуса изпраща една платежна заповед, издадена срещу банката. Върху един екземпляр от акта нотариусът удостоверява, че залаганото имущество е записано в регистъра за ипотеките и че няма друга ипотека върху него, а след това изплаща на заемача получената платежна заповед, която внася отпосле в банката като наличност срещу държавните приходи. Лихвите, както и сумите, които заемачът изплаща срещу дълга си, се внасят у същия нотариус, гдето е записана ипотеката, за сметка на спестовната каса, и то най-късно в деня на падежа. Най-малко 15 дни преди всеки падеж дирекцията на спестовната каса изпраща на длъжника известие за коя дата каква сума има да плаща. На утрето след падежа нотариусът съобщава в дирекцията на спестовната каса и на надлежната кантора кои длъжници не са се явили да заплатят дължимите суми, а също уведомява ги за всички платени суми, срещу които дирекцията издава квитанции и ги изпраща на нотариуса за предаване на вносителите. Ако последните не се явят в продължение на 8 дни, за да ги вземат, или пък канторите не ги поискат, квитанциите се връщат в дирекцията. Като възнаграждение за труда на нотариусите по операциите на земеделските заеми дирекцията на спестовната каса им отстъпва от общата сума на операциите: 2 на хиляда за първите 100 000 фр.; 1.50 на хиляда за следващите 200 000 фр.; 1 на хиляда за следващите 200 000 фр.; 0.50 на хиляда за сумата, която надминава 500 000 фр. Лихвата, която се плаща за земеделските заеми, е 4%.

При всичките улеснения, които дирекцията на спестовната каса е желала да направи на земеделското съсловие, тоя закон е останал от издаването му досега мъртва буква, без да е приложен нито на едно място. Мъчно може да си обясни човек причините за неприлагането му, ако не познава условията, в които се намира белгийският селянин земеделец. Съобщението, което ми направиха по повод на тоя закон, ми произведе силно впечатление, защото очаквах да намеря

в Белгия образцови земеделски каси, защото имах предвид, че земеделското съсловие най-много се нуждае от средства за подобрението и разработването на имотите си, за купуване тор, семена, добитък, машини и пр., и пр., защото знаех, че това съсловие не стои материално в Белгия по-високо, отколкото в Англия, Франция, Германия, Австрия и даже Италия, гдето земеделският кредит е доста развит, защото земеделските заеми според закона може да се правят за дълъг срок и с най-умерена лихва, две условия най-сгодни за удовлетворяване нуждите на земеделците. Според както ми разясниха компетентни лица, главните причини за неприлагането Закона за земеделските заеми били, че простото население, в ръцете на което се намира разработването на земята, счита за докачение да отиде да иска явно заем от учреждения, като се страхува да не би да се узнаело това от хората; и защото нотариусите в Белгия, като никъде, са обърнати в банкерски кантори. Нотариусите, които се намират постоянно между населението, са придобили такава популярност, щото то ги сматря[167] като лица, които се интересуват за неговата участ. Простата маса имала много повече доверие в своя нотариус, отколкото във всяко банково учреждение, и затова големи капитали и малки икономии се поверяват на тях за пазене с известна лихва, а нотариусите от своя страна раздават на нуждающите се земеделци и занаятчии суми срещу разни гаранции и с умерена лихва. Тая система на заеми е пуснала такъв корен в Белгия, щото за дълго време не ще могат успя учреждения, които имат за цел същите операции.

Популярни банки в Белгия

Популярните банки са сдружавания от работници, които, имащи еднакви интереси, събират известен капитал чрез скромни вноски, за да си създадат кредит, който употребяват за удовлетворение на нуждите си. Популярните банки се учреждават за известен срок, обикновено по за 30 години, а след изтичането на срока може да се продължава съществуването им, щом Общото събрание на съдружниците се съгласи за това. Който пожелае да се оттегли, банката му приключва сметката и го освобождава. Банката ликвидира делата си, ако 2/3 от съдружниците ù са се произнесли за това в Общо събрание, но тя се разтурва по изричното постановление на Закона, щом загуби, освен резервния си фонд, и половината от капитала си. В случай на разтурване Събранието назначава трима от съдружниците, за да ликвидират делата ù.

Популярните банки имат за принцип взаимното подпомагане и задружната отговорност, сиреч: 1) организуването на *взаимния кредит* чрез взаимното поръчителство на членовете им, които се задължават не само да изпълняват точно задълженията си, но още да поддържат неопетнена своята репутация; и 2) *солидарността* на всички за всекиго относително заемите, които банката би сключила.

За да се приеме някой като съдружник на една популярна банка, доста е да бъде почтен и трудолюбив. За да се ползва с кредит, трябва да се подчини само на известни задължения, предвидени в Устава, които и най-скромният работник може да удовлетвори. Почти всички професии вземат участие в тия сдружавания, на които капиталите и числото на членовете са различни.

Печалбите и загубите са пропорционални с вноса на всеки съдружник в банката.

[167] Сматрям (рус.) – виждам, възприемам (б.р.).

Когато някое лице се приеме за съдружник, то се задължава: 1) да внесе една такса за приемането; 2) да си образува капитал от 200 до 300 фр., като е свободен да образува тоя капитал чрез внасяне ежемесечно по 2 фр., или по 50 стотинки всяка седмица. Докато не се попълни целият капитал, всички дивиденти, припадащи се на всекиго, се прибавят за попълването му; 3) да участва в разноските на управлението; 4) да отговаря задружно за заемите на дружеството; 5) да се подчинява на Устава на банката и на всички решения на Общото събрание и административния съвет.

Съдружникът има кредит безусловно за сума, каквато е внесъл в банката. Но изпълнителният комитет има право с одобрението на административния съвет да му прави по-голям кредит, който не може да надминава двойната сума на капитала му. Съветът взема преди всичко във внимание деятелността, способността, порядъчността и честността на заемача.

Ако се касае до заеми, които надминават горните граници, изисква се от заемача гаранция, състояща се в поръчителство, стока или ипотека. Даже с подобна гаранция заемът не може да надмине 5000 фр. На всеки съдружник банката дава по една книжка, в която се записват всичките му операции. Тая книжка не може нито да се отстъпва другиму, нито да се залага, понеже капиталът на всеки съдружник служи преди всичко за гаранция на задълженията, които всеки има лично спрямо Банката.

Всеки може да се изключи от съдружничеството в банката, ако в продължение на три месеца не внесе припадаещата се част от капитала за някой срок, ако банката е трябвало по съдебен начин да събира заетите нему суми или ако е осъден за някое важно престъпление. Наследниците на всеки починал съдружник са ангажирани вместо него, докато се сключат сметките на банката за годината, през която се е поминал.

Независимо от вноските на съдружниците популярните банки приемат и спестяванията на външни лица, които оползотворяват, тъй щото в същото време те са и банки, и спестовни каси.

Популярните банки сконтират полици, но само като им се представят от техни членове и ако до падежа им няма повече от 90 дни. Във всеки случай никой член не може да превиши сумата, за която банката му е отворила кредит. Членовете на банката може да представят за сконтиране, на каквато сума и да е, полици, издадени от нечленове, стига издателите да са солидни лица.

За да си доставят средства за улеснение на членовете си, популярните банки, независимо от вноските на членовете и приемането разни спестявания, правят и заеми от Белгийската народна банка срещу сконтираните от тях полици и записи, а също приемат от частни лица или учреждения влогове лихвени под следните условия: за изплащане при поискване с 2% лихва; за изплащане след 3 месеца 2 1/2% лихва; за изплащане след 6 месеца 3% лихва; и за изплащане след 12 месеца 3 1/2% лихва. По-висока лихва банките не плащат, макар сумите да са вложени за по-дълъг срок.

Популярните банки се управляват от един изпълнителен съвет, състоящ се от директор, касиер и счетоводител, които се ползват с доверието на съдружниците. Независимо от това има административен съвет, който надзирава действията на изпълнителния и членовете на който се избират измежду съдружниците, но

от разни съсловия. От членовете на изпълнителния и административния съвет само счетоводителят получава възнаграждение, всички други работят безплатно.

Популярните банки са въведени в Белгия от 1864 г. Първата е била организирана в Лиеж, един от най-цветущите градове в Белгия. Главният организатор на тая банка е Андримон[168], който оттогаз насам, както проф. Лоран за спестовните каси, е посветил всичките си грижи за разпространението и преуспяването на тоя институт. По устройството си белгийските популярни банки не се различават в нищо от германските, понеже последните им са служили за образец.

В днешно време в Белгия съществуват вече 15 популярни банки в най-цветущите центрове. До 1869 г. е имало само шест, а другите са организирани отпосле. Дотогаз всички са работили, без да имат помежду си ни най-малки свръзки. За да се работи по-систематически и успешно за разпространението и правилното им организиране, съществуващите в 1869 г. банки са се споразумели да съставят един вид федерация и ежегодно да се събират на конгрес представители от всичките. Първият конгрес се е държал в Лиеж на 15 август 1869 г. под председателството на Андримон и оттогаз конгресът се събира ежегодно в разни градове, гдето се открива и закрива с най-голямо тържество. Независимо от това федерацията има един постоянен комитет, който заседава в Брюксел и оттам ръководи всичките банки. Комитетът се състои от председател, секретар, касиер и представители от всяка банка. Комитетът се събира според както го изискват интересите на съединените учреждения. Всяка банка може да си назначи колкото иска представители, но при решаване на въпросите тя има само един глас. Трябва да забележим още, че членовете на постоянния комитет работят безплатно. От протоколите на конгреса през 1884 г., държан в Динан, се вижда, че съюзните 15 популярни банки имат 9768 съдружници. Балансът на всички възлиза на 6 944 204 фр. Лихвата, която тия банки вземат за даваните в заем суми на членовете си, е от 1 до 1 1/2% по-горе от лихвата на Белгийската народна банка. Дивидентите, които те са давали досега на членовете си, се менили от 5 до 8%.

Дружества за общински кредит в Белгия

В края на 1860 г. през министерстването на Фрер-Орбан[169] е издаден закон, с който белгийското правителство е имало за цел да даде възможност на ония общини, които се нуждаят от средства, да намират капитали колкото се може по-лесно и на по-сгодни условия. Туй улеснение е било необходимо особено за малките и бедни общини, на които не тъй лесно се удава да направят заем, както би успели общинските управления в цветущите търговски градове, които може да представят сериозни гаранции на своите кредитори. Поменатият закон има почти същата основа, каквато и популярните банки. В популярните банки се сдружават отделни лица, за да съставят едно дружество, за делата на което са отговорни всички колективно, а в дружеството за общински кредит се сдружават известни общини, които отговарят солидарно за всички операции на дружеството, в което са се съгласили да вземат участие. В цяла Белгия съществува едничко само дружество за общинския кредит. Седалището му е в

[168] Андримон, Леон *(Victor Léon d'Andrimont de Moffarts,* 1836–1905) – белгийски политик и обществен деец (б.р.).

[169] Фрер-Орбан, Юбер *(Hubert Joseph Walthère Frère-Orban,* 1812–1896) – белгийски юрист, политик и държавник; депутат; министър-председател, министър, основател на Националната банка на Белгия (б.р.).

Брюксел. То се управлява от административен съвет, състоящ от пет членове белгийци, назначавани и уволнявани от Главното събрание. Административният съвет избира измежду членовете си едного за председател, а назначава външно лице за деловодител. Дружеството е анонимно и срокът за съществуването му е определен от Закона за 80 години. Обаче съществуването му може да се продължи, ако Главното събрание реши и правителството се съгласи след изтичането на срока. Дружеството може да се разтури всякога, щом се произнесат две трети от акционерите, които притежават поне 2/3 от акциите. Част от дружествения капитал се образува чрез поименни акции от 1000, 500 и 100 фр., които може да притежават изключително общинските управления и окръжните съвети. А стойността на акциите се плаща по следния начин: върху общата сума на заема, който иска да направи всяка община или окръжие, дружеството взема 5%, срещу която сума то издава свидетелство, че общината или окръжието е записано в регистрите като акционер с известно число акции.

Заемите се правят обикновено по за 66 години, а за редовното плащане лихвите и припадаещите се части за погашение заемоискателите издават на дружеството тримесечни бонове, тъй щото при сключването на всеки заем заемоискателят подписва и предава на дружеството 264 бона за всеки три месеца през 66-те години. Въобще тия бонове се изплащат от Финансовото министерство, което ги внася на общините и окръжията като в брой срещу частта, която се пада на всяка от допълнителните стотинки, що хазната се е задължила да плаща след унищожението Закона за октроата.

За да се достави потребната сума за изплащане исканите заеми, дружеството образува групи от по няколко общини и за всяка група то издава еднообразни облигации, които се продават на борсата било на частни лица, било на разни общини, окръжия, обществени и благотворителни заведения, които са задължени да купуват с излишните си суми облигации от тия заеми, а от събраните тримесечни бонове дружеството плаща редовно лихвите, погашенията и премиите за издадените облигации. Лихвите са 4 и 4 1/2 на стоте според обстоятелствата, при каквито са били издадени облигациите.

Всичката печалба, която остава на дружеството от лихвата върху капитала му, от 1/2%, които то взема всеки три месеца върху сумата на всеки бон за разноски на администрацията, а също от всички други икономии, се разпределя ежегодно между акционерите общини или окръжия съразмерно с акциите им.

В края на 1884 г. дружеството е имало 1195 акционери. Дотогаз то е било издало 36 пъти облигации. Последните са издадени през същата година за 2 962 000 фр., които са раздадени на 107 общини. Общата сума на дължимите от разни заеми облигации е възлизала на 271 919 530 фр., разпределени върху 2070 общини. Капиталът на дружеството е бил само 5 296 200 фр. Това ни показва докъде може да достигне кредитът на едно учреждение, основано на здрави основи и за успеха на което са взети навреме необходимите гаранции. С капитал от 5 000 000 фр. да се привлекат и ангажират 270 000 000 със срок от 66 години и да се има всегда готовност за доставяне на други суми, това свидетелства доколко вещо и предпазливо е ръководен поменатият институт от учреждаването му досега. Няма съмнение, че една от главните причини за процъфтяването на поменатия институт е и тая, гдето изплащането на припадащите се за всеки срок лихви и погашения е гарантирано от държавата, която внася сумите за сметка на общините.

Взаимни кредитни дружества в Белгия

Взаимните кредитни дружества са учреждения, които имат за цел да доставят срещу записи на членовете си търговци, занаятчии и земеделци суми, които им са нужни, в границите на тяхното материално и морално състояние. Тия дружества пресконтират вземаните записи при Белгийската народна банка и по тоя начин си набавят средства за разширяване на своята благотворна дейност. *Основанието на подобни дружества в нашата страна, особено в градовете, гдето Българската народна банка не ще може за дълго време още да има свои клонове, може да бъде от голяма полза за народния ни поминък, тъй като те ще могат да служат за посредници между нашата Банка и местните ни търговци, занаятчии и земеделци. Затова и ние си позволяваме да направим едно подробно описание по организацията на тия белгийски учреждения.*

Вземам за образец Брюкселското взаимно кредитно дружество и излагам по-съществените членове от Устава му, за да могат желаещите да намерят в това наше изложение един образцов устав на подобно дружество.

Чл. 1, 2 и 3. Под названието *Взаимно кредитно дружество* учредява се в Брюксел едно анонимно дружество със срок до 1 юни 1898 г. Тоя срок може да се продължи.

Чл. 4. Целта на дружеството е да доставя суми на търговци, занаятчии, земеделци, както и на всички други лица, които биха се одобрили за членове от приемателния комитет. За да се приеме някой за член, трябва да отговаря на едно от следните условия: а) да бъде всеобщо признат за честен; б) да заложи недвижими имоти; в) да даде лично поръчителство или задължение на един взаимопоръчител; г) да даде въобще такава гаранция, от каквото естество и да била тя, която би се одобрила от приемателния комитет.

Чл. 5. Дружеството не може да издава банкноти, касови бонове и други подобни книжа.

Чл. 6. Операции на дружеството са: сконтирането и пресконтирането на записите, дадени от членовете срещу отворените им кредити; купуване на чуждестранни полици според нуждите на членовете; приемане влогове на текуща сметка, с лихва или без лихва; издаване на срочни облигации за едно количество, равно на десетата част от гаранционния капитал. Срещу влоговете, оставени на текуща сметка, дружеството е длъжно да държи постоянно за равна стойност записи, платими вътре в 100 дена.

Чл. 7. Лицето, което иска да стане член на дружеството, подава на управлението заявление, в което определя искания кредит. Това заявление се подлага за изучване на комитет, предвиден от чл. 34, който се произнася за приемането или отхвърлянето на заявлението.

Чл. 8. Всеки член участва в печалбите и загубите на дружеството съразмерно с кредита, който му е отворен. Най-малкият размер на кредита е 500 лв., най-големият се определя от главния съвет. Членът подписва едно задължително за отворения му кредит според образеца, одобрен от управлението. Сборът на тия подписани задължения съставлява гаранционният капитал на дружеството. Членът е отговорен за подписаното количество, а внася само 5% от него в момента на приемането му за член.

Чл. 9. Всеки член разполага с една част или цялото количество от кредита, който му се отваря, като представя за сконтиране полици или записи, подписани от него. Срокът на записите трябва да бъде най-много три месеца, а на полиците 100 дена. При всяко сконтиране задържа се, освен сконтото, и едно количество, равно на третата част от това сконто. На тия задръжки дружеството плаща лихва, равна на оная, която дава на влоговете, оставени в текуща сметка, и тая лихва се разпределя накрая на годината между членовете съразмерно с внесения им капитал.

Чл. 10. Всеки член може, независимо от кредита, който му е отворен, да добие и един допълнителен кредит, който обаче е подложен на особни правила, установени от главния съвет. Постановленията на настоящия Устав, с изключение на първия параграф от чл. 9, се приспособяват и за тия кредити.

Чл. 11 и 12. Всички полици, представени за сконтиране по силата на един допълнителен кредит, отворен съобразно чл. 10, се подлагат на един сконтов комитет, който ги приема или отхвърля. Тоя комитет се състои от двама членове на управлението и от трима членове на дружеството, назначени от главния съвет. Членовете на сконтовия комитет се избират за три месеца, но са преизбираеми.

Чл. 13. С вноските, направени по силата на чл. 8, със задръжките, изискани от чл. 9, и с неразпределените печалби се заверяват сметките на членовете и по тоя начин се намаляват техните задължения било като членове, било като издатели на лични записи към дружеството.

Чл. 14. Всичките членове са длъжни да дават гаранция, нова или допълнителна, или да ограничат кредита си по искането на управлението и с право на въззив[170] пред приемателния комитет. Ако не се съобрази с това искане, кредитът на члена може да се намали или закрие и в тоя последния случай членът се счита, че си е дал оставката.

Чл. 15. Кредитът може да се оттегли и членът престава да съставлява част от дружеството: а) ако той не изпълни точно задълженията си; б) ако поиска отсрочване, след като остави подписа си да се протестира или стане предмет на съдебни преследвания за неплатени на срока негови записи дори и от страна на трети лица.

Чл. 16. Всеки член може да се оттегли, като съобщи решението си на управителния съвет. Той остава обаче гарант за операциите на дружеството до края на тримесечието, през което оставката му е била приета.

Чл. 17. Член, който престане да съставлява част от дружеството, не може да разполага със сумите, с които е заверена сметката му, произходящи от вноската му 5%, от задръжката върху сконтираните му записи и от печалбите преди шест месеца, след като си е дал оставката. Той не участва в печалбите на текущата година. Спорните вересии, както и ония, които имат да се взимат от длъжници, които са спрели плащанията си, се считат като загубени за члена, който се оттегля, и със съразмерната част от тяхното количество се задължава неговата делба. Тия разпореждания имат сила и когато умре някой член.

Чл. 18. Сметките на дружеството се притварят всеки три месеца; те се обнародват в белгийския „Държавен вестник“ и в два ежедневни брюкселски вестника.

[170] Въззив (юр.) – жалба (б.р.).

Чл. 19, 20 и 21. Печалбите, откак се спаднат общите разноски и предполагаемите загуби, се вписват в заверение на членовете. Новият член участва в тия печалби, начинайки от тримесечието, което иде подир онова, в което е направил вноската си. Печалбите и задръжките, минати в заверение на членовете, могат да се поделят по предложение на управлението, одобрено от Общото събрание. Това поделяване става четири месеца подир решението на Общото събрание. Цялото количество на неподелените печалби и задръжки може да се облече в държавни, окръжни или общински белгийски фондове.

Чл. 22. Дружеството се управлява от управителен съвет, състоящ се от един председател и четирима администратори, под надзора и контрола на девет комисари. Правителството има право да назначи един или двама комисари при дружеството и да им определи заплата. Тия правителствени комисари имат право на безграничен контрол и надзор върху операциите. Председателите и администраторите, които не могат да бъдат директори на други дружества без съгласието на Общото събрание, си поделят помежду си ежегодно, във вид на заплата, едно количество от 75 000 фр. Комисарите могат да се ползват само с едно възнаграждение на заседание.

Чл. 23 и 24. Председателят и администраторите се назначават и уволняват от Общото събрание; тяхната служба трае пет години. Всяка година излиза по един администратор. За първите жребието решава кой в коя година ще излезе. Те са преизбираеми. В случай на отсъствие председателят се замества от оня администратор, който се назначи от управителния съвет, а в случай на смърт, болест или продължително отсъствие на председателя или някой от администраторите главният съвет може да назначи един член, който да го замества до преставане на препятствието или до следното Общо събрание.

Чл. 25 и 26. Управителният съвет определя сконтото и лихвите; произнася се кои полици трябва да се купят; назначава и уволнява със съгласие на комисарите всичките служащи и им определя заплатите. В случай на разногласие гласът на председателя решава. Съветът заседава всекидневно, не може обаче да вземе никакво решение, ако не присъстват поне трима членове. Протоколите се подписват от всичките членове. Един вътрешен правилник определя длъжностите на всеки един от администраторите.

Чл. 27 и 28. Председателят председателства Общото събрание, главния съвет и управлението, подписва заедно с един администратор всичките книжа и решения; ръководи и надзирава изпълнението на всичките решени мерки; представлява годишния отчет на Общото събрание, преследва и вдига ипотеки в името на дружеството.

Чл. 29. Председателят, администраторите и комисарите не са отговорни освен за изпълнението на своя мандат; задълженията на дружеството не могат да се считат за техни лични задължения.

Чл. 30, 31 и 32. Комисарите се назначават и уволняват от Общото събрание; службата им трае три години. Всяка година излиза по един комисар. За първите жребието решава кой в коя година ще излезе. Те са преизбираеми подир три години. Комисарите заедно с администраторите съставляват главния съвет и се събират един път в месеца; могат обаче да имат и извънредни заседания по тяхно или председателско искане. Във всяко месечно заседание дава се отчет от комисарите върху положението на дружеството; поне един път в три месеца

те проверяват касата, портфейла и ценностите, а ежегодно в първия вторник на март те дават отчет на Общото събрание върху упражнението на техния надзор през изтеклата година. В случай на разногласие между управителния съвет и комисарите Общото събрание се произнася.

Чл. 33, 34, 35 и 36. Приемателният комитет се състои от двадесет членове, избрани измежду всичките членове на дружеството от главния съвет. Петима от членовете му се подновяват всеки три месеца. Излезлите членове са преизбираеми подир три месеца. Комитетът има изключителната власт да се произнася с тайно гласоподаване върху състоятелността на лицата, представени от управителния съвет. Решенията се взимат, ако присъстват поне дванадесет членове и ако се произнесат за тях три четвърти от присъстващите.

Чл. 37 и 38. Приемателният комитет заседава поне един път в двете недели. Председателят или един от администраторите присъства в заседанията му със съвещателен само глас. На членовете на приемателния и сконтовия комитет не се плаща; може да се дава само едно възнаграждение на заседание.

Чл. 39. Общото събрание се събира всяка година в първия вторник на март. То се състои от всички членове на дружеството. Решенията се взимат по вишегласие. Всеки член има един глас, каквото и да бъде количеството на подписката му. Всеки член може да се представлява от друг член, щом изпрати поне три дена преди събранието на дружеството писмено пълномощно. Никой член не може да разполага с повече от три гласа, включително със своя. Годишните отчети на управителния съвет и на комисарите се напечатват и изпращат на членовете поне 8 дена преди Общото събрание. Бюрото на Общото събрание се състои от членовете на главния съвет, които присъстват на заседанието. Протоколите се подписват от бюрото.

Чл. 40 и 41. Общото събрание разисква равносметката, одобрява я, ако счете за нужно, и обсъжда предложенията, които му се подложат било от управлението, било от един член на дружеството с подкреплението на 10 други. Тия последни предложения трябва да се съобщават на управителния съвет поне три дни преди Общото събрание било по решение на управителния съвет, било по искането на трима комисари или на двадесет членове. Поканата с мотивите се изпраща на всичките членове и се обнародва петнадесет дена преди датата в официалния вестник и в два други брюкселски вестника. Когато се касае да се замести председателят или някой от администраторите или комисарите, изисква се тринеделно предварително известие. Кандидатурите, подкрепени поне от десет членове, се изпращат поне петнадесет дена преди събранието с препоръчано писмо до управителния съвет, който е длъжен да ги съобщи вътре в пет дена и по азбучен ред на всичките членове на дружеството. Само гласовете, дадени в Общото събрание за тъй съобщените кандидати, се считат за законни.

Чл. 42 и 43. Уставът не може да се промени или продължи освен по решението на Общото събрание. Предлаганите изменения се съобщават на членовете десет дни преди събранието според начина, предвиден в чл. 41. Ако половината членове не присъстват в Общото събрание, става ново свикване и въпросите се решават, каквото и да бъде числото на присъстващите. Всяко изменение или продължение се поднася накрая за утвърждение.

Брюкселското взаимно кредитно дружество е било от голяма полза на своите членове. Равносметката му от 31 декември 1883 г. възлиза на 64 319 208 фр. Членовете му с били 3425, които са подписали един гаранционен капитал от 45 436 000 фр., а са внесли 5% от подписаното – 2 271 820 фр. Тоя внесен капитал чрез удръжките и печалбите се е бил увеличил до края на 1883 г. на 5 355 742 фр. С тоя фонд и с лихвените влогове, които са възлизали на 14 461 951 фр., дружеството е могло през 1883 г. да сконтира 642 819 полици и записи, от които накрая на 1883 г. са били останали в портфейла 52 182 за 16 751 410 фр. Всичките печалби на дружеството са възлизали през казаната година на 1 199 934 фр., при всичко че сконтото на дружеството е било равно със сконтото на Белгийската народна банка и е вземало само една комисиона от 1/2 на хиляда върху полиците и 1 1/2 на хиляда върху записите. След спадането платените лихви на влоговете и на разноските чиста печалба е останала 154 362 фр., или по 7% върху внесения капитал. С други думи, откак членовете са могли да се ползват при дружеството с кредит на почти толкоз сгодни условия, колкото и при Белгийската народна банка, те са имали и по 7% печалба върху оная незначителна сума, която са били длъжни да внесат при постъпването им в дружеството. Цифрите на тая равносметка ясно показват какви ползи принасят тия дружества на своите членове и колко благотворно те могат да се отразят и върху техния поминък, ако у нас се намерят лица да ги подражават.

София, 14.III.1886 г.

РАПОРТ-ОКРЪЖНО ПО РЕВИЗИЯТА МИ НА БАНКОВИТЕ КЛОНОВЕ В РУСЕ, ВАРНА, ПЛОВДИВ

До банковите клонове в Русе, Варна и Пловдив

15 декември, № 8282. – От рапорта на администратора г-н Тенев по повърхностната ревизия на банковите клонове в края на юли и началото на август н.г. констатирваме с голямо удоволствие, че банковите операции се извършват доста правилно и съобразно с правилата, по които Банката е задължена да действа. При това обаче се забелязва, че съществуват значителни разнообразия в книговодството и делата на клоновете в сравнение със системата, която е заведена в централното седалище на Банката. Тия разнообразия произтичат главно от несвоевременното обяснение на много нововъведения, които ние сме считали за съвършено ясни и добре познати на служащите, към което трябва да прибавим голямата свобода, с която някои от занимаващите се със счетоводството и деловодството на клоновете са се отнасяли спрямо наставленията и формите, които им са изпращани за ръководство. Главните разнообразия по рапорта на г-н Тенев са следните:

1. Русенският клон. а) Журналът се води много пространно. В него са чисто копирани всички операции, както са вписани в наръчника, вместо да се минава само общата сума на всеки вид операции. Тая пространност дава толкоз много работа на бухгалтера, щото няма възможност да се минават ежедневно операциите във всички книги и затова журналът с главната книга са останали доста надире. В деня на ревизията 23 юли минати били в тях операциите само до 3 юли.

б) За чуждите полици не се правят бележки при предаването им на касиера и изпращането на кореспондентите, след като се заведат в регистъра за полиците.

в) Няма отворена сметка за отстъпката на гербови и пощенски марки и затова не може да се избегне липсването на суми през годината в сметката „печалби и загуби“.

г) Журналът воден в две части без никаква нужда и полза.

д) Балансите водени от наръчника, а не от главната книга, и затова последната не е ажорно[171].

е) Бележките ненареждани по номер при свързването им, а както са попаднали.

ж) Общите сборове в наръчниците несъбирани и наръчниците незаверявани от контрольора.

з) На 31 декември лихвите за влоговете са пресметнати и излагани в бележките за всяко лице отделно и пак тъй минавани в наръчника, когато е трябвало за поголяма леснина да се съставят ведомости за лихвите от всеки вид заеми и да се съставляват съкратени бележки за общите суми, с което се избягва излишната работа при съставянето на наръчника; независимо от това като са преминати лихвите по книгите и разчистени с печалбите и загубите, за изходящия баланс при сключването книгите на 31 декември вместо да се взема активът и пасивът от извлечения баланс из главната книга, вземани са подробно резултатите от спомагателните книги; тъй щото принудени са били да съставляват цяла серия излишни бележки. Същото е и с „влоговете за гаранции“, „вътрешните кореспонденти“, „частните лица и учреждения“, „заемите срещу ценни книжа“, „преводите“, „акредитивите“ и пр. Подобна върволица от бележки се повтаря и с входящия баланс, тъй щото изходящият баланс обема 9 големи страници в наръчника, а входящият – 12, когато всичко може да се изложи най-много в две или три страници.

2. Варненският клон. а) Наличността се е оказала по-малко с 292 лева и 95 ст. Разликата произлиза от това, че 295 лв. 05 ст., похарчени в аванс за канцеларски разноски, срещу които има нужните разписки, не са спаднати от наличността в монетара, и 2 лева 05 ст., произлизали от това, гдето касиерът не е пресмятал върху самите бележки ажиото за дребните суми, внесени в сребро вместо злато, а е съставлявал за тях една обща бележка за всеки 15 дни.

б) Всички полици и записи отговарят на предвидените в гл. VIII от Устава на Банката условия, с това само изключение, че кредитоспособността е определяна не по начина, който се практикува в централното седалище на Банката и в Русенския клон.

1. До постъпването на новия директор кредитните списъци са били държани от директора, оттогаз обаче те са предадени на контрольора.

2. Много от кредитите са определени приблизително между два размера, само от 5000 до 6000 лв., от 1000 до 2000, от 10 000 до 15 000 и пр. При разрешаването на заемите сконтовият комитет е вземал за мерило не кредита, който е определен на заемоискателя, а общата сума на неговия кредит и ония на взаимопоръчителите, и по тая причина голяма част от кредитите на банковите клиенти са превишени в значителен размер.

[171] Ажорно (от фр.) – в изправност (б.р.).

Истина е, че чл. 65, буква „б“, както и чл. 10, буква „е“ от Устава не определят ясно как трябва да се гледа на кредита и че самата Банка не е дала точни наставления на клоновете по воденето на кредитните списъци, понеже с писмото си от 15 януари н.г. им препраща само списъците, а с онова от 29 януари им обяснява, че на поръчителите трябва да се смята само половината от сумата, за която гарантират; обаче централното седалище и Русенският клон са разбирали, че заемоискателят трябва непременно да има кредит за цялата сума, що му се отпуща. Клонът е отпущал суми и продължавал записи някога без предварителното разрешение на комитета, а по проста резолюция на директора.

3. Всички сконтирани и продължени полици от 3 февруари до 24 юли възлизат на 448, от които само една за 300 лв. е била протестирана.

4. Заявленията, които заемоискателите подават за сконтовия комитет, са записвани във входящия дневник, което без никаква полза увеличава работата на клона.

5. Сведенията за търговските къщи са излагани в протоколите на сконтовия комитет заедно с другите му решения.

6. В комитета участвал със съвещателен глас и контрольорът.

7. За всички сконтирани и продължени полици или записи клонът издавал без никаква нужда деконти[172], които се съставляват от бухгалтера при съставянето на бележките.

8. Образците за бележките са приспособени само за 3 до 4 вида операции, а всичките други се съставляват на чисти бланки.

9. На гърба на бележките е отпечатана цяла таблица за отбелязване на разните видове монети, които касиерът получава или плаща, без да се забелязва нужда от подобно нещо. С писмото си от 29 август м.г. ние бяхме дали наставления на клоновете, че монетарът ще се съставя вечер от наличността, която се окаже, и изменението на ония видове монети, които подлежат на колебание, се оправдава със самите бележки, в които се означава каква сума и с каква разлика се продава.

10. Образецът на наръчника, който изпратихме в края на миналата година, не е никак приспособен и водят наръчника по старому. Наръчникът не се проверява с бележките и бухгалтерът вади положението на сметките от наръчника, а контрольорът – от бележките. Също и балансът се вади от наръчника. Всичко това противоречи на наставленията, които сме дали своевременно на клоновете.

11. При плащането на банкнотите в полуимпериали, кога е нямало наполеони, полът[173] е смятан не по официалния курс 20 лв. и 60 ст., а с няколко стотинки по-горе, което е повлияло доста върху разпространението на банкнотите. В някои от курсовете полуимпериалът е означаван по 20.59 за купуване и 20.60 за продаване. Приемането му с 1 ст. по-долу от официалния курс не може да се оправдае с никакви мотиви.

12. За чуждите полици не са правили бележки нито при предаването им касиеру, нито при изпращането на кореспондентите за събиране в провинциалните градове. Това обаче не е погрешка на клоновете, защото не им са дадени наставления за това.

---

[172] Деконт (фр.) – извлечение от сметка, авизо или цифров отчет, който банка, агент, пълномощник или комисионер дава на свой клиент, контрагент или принципал след извършена операция или на определени периоди (б.р.).

[173] Пол – полуимпериал (вж. речника), (б.р.).

13. Комисионите, които се следват на кореспондентите за инкасираните полици и за сконтираните записи, не са удържани от кореспондентите направо от заинтересованите лица, както е предписано на клоновете, а са минавани в сметките им и после разчиствани.

14. Оценяването на скъпоценните вещи е правено доста високо и едва ли ще може се доби в случай на продажба отпуснатата срещу тях сума. При всичко че оценителят отговаря за тях, не е зле да му се обърне вниманието върху това.

15. При внасянето суми за телеграфически преводи, ако някой пожелае, разписка не му е издавано. Нужно е да се предпише на всички клонове да въведат разписките, които се издават от касиера в подобни случаи.

16. Заведена е практика да се съставляват и прибодват фишове към всяка сконтирана полица, както и към инкасираните полици, били за Варна, били за външните градове. От обяснението на бухгалтера забележих, че те са въведени само за да може да си приготовляват бележките, без да се вземат записите и полиците от касиера. Но тоя мотив няма никакво сериозно основание. Фишовете за банковите записи нямат никаква смисъл, понеже за новите заеми и за продължението на записите се подават заявления, на основание на които се правят бележките за лихвите и други права. Фишовете имат практичност донейде при изплащането на полицата, защото ако се предположи, че длъжникът не знае сумата, ще отиде при касиера да му отдели фиша от записа и ще го поднесе на бухгалтера, но и в тоя случай той е пак излишен, защото касиерът, щом е принуден да намери полицата, той ще му съобщи и номера на полицата, без да има нужда от фиша. Фишовете за чуждите полици са необходими само за ония, които се пращат на кореспондентите за инкасиране, като се предполага, че последните не знаят чужди езици, та да им служат за ръководство. За ония обаче полици, които се предават на касиера за събиране във Варна, са съвсем излишни. Съставянето на фишовете изисква само време, което може да се употреби за друга работа.

17. Освен формата на фишовете Варненският клон е въвел или видоизменил други някои формуляри, от които един само се намира за практичен и може да се приспособи както в централното седалище, тъй и в другите банкови клонове. То е удостоверението, което кметовете издават на всеки, който има сношение с Банката, и в което се описва имуществото му състояние. Тия удостоверения са от голяма полза за сконтовия комитет и употребението им е станало толкоз известно, щото ни едно лице не се е представлявало в клона без него. Практични били и формите на заявленията за отпущане суми и продължаването на записите, от които форми Ви прилагаме по един образец. Ще забележим обаче, че всички нововъведения или изменения във формулярите не трябва да стават без предварителното разрешение на централното седалище, защото, от една страна, се изгубва еднообразието, което трябва да съществува между всички клонове в операциите и книжата, а от друга страна, често нововъведенията може да са съвсем излишни или непрактични, както са например фишовете за записите. Ако нововъведението е полезно, в интереса на Банката е да се въведе във всички клонове, а за това трябва да е известно нам.

3. Пловдивският клон

а) Бележките са съставлявани от контрольора доста добре и касовата книга е водена правилно. б) Кредитните списъци са водени тоже правилно, но кредитоспособността е определяна също както във Варненския клон. в) Наръчникът

не е по формата, която съществува у нас, и е съставляван много пространно, без сгрупирване еднородните операции. г) Журналът и главната книга са водени тоже много пространно и с обяснение на операциите, което причинява голяма бавност в действията на бухгалтера. д) Монетарът, съставен по особена система в Пловдивския клон, е съвсем непрактичен. е) Спомагателните книги още не били заведени, защото не могли да намерят подобни. ж) Нововъведения, които са направени във Варненския клон, са въведени и в Пловдивския.

За премахване горните разнообразия считаме за необходимо да Ви изложим за ръководене следното:

1) Съставянето на бележките трябва да става върху образците, които Ви изпратихме за ръководство още в края на миналата година, като се внимава, щото операциите да бъдат точно и ясно изложени в тях, за да не представляват никаква тъмнота при разглеждането им от една ревизионна комисия. При това ще намерите и едно кратко изложение под № 1 за по-главните видове бележки, при съставянето на които може лесно да се пораждат погрешки.

2) Понеже според новия правилник за вътрешния ред на Банката пазенето на портфейла се възлага на контрольора в клоновете, то за предаването им от сконтираните и продължените полици от касата в портфейла и изваждането им от портфейла при наближаването срока, за да се предадат касиеру, трябва да се съставляват бележки, каквито правим ние. Начина за съставянето на тия бележки ще намерите в изложението образец № 1.

За да не се побърка положението в главната книга, бухгалтерът и контрольорът трябва ежегодно да сверяват наръчника, като имат предвид, че сумата, добита от сконтираните и продължените полици, трябва да е равна със сумата на кредита от същата партида, понеже сконтираните и продължените полици трябва да се предават ежедневно контрольору със забележка.

3) Относително чуждите полици, които клоновете получават за инкасирване, при предаването им касиеру и обратно трябва да се съставляват бележките, означени в съответстващите пунктове на приложеното изложение под № 1, като се съблюдава, доколкото може, да се приспособят за клоновете чл. 63 до 66 от вътрешния правилник.

4) Получаваните суми в сребро на съхранение да се записват в монетара под особена рубрика, без да минават и в касовата книга (понеже сметката на депозити се балансира с оная на депозанти), като се държи особена наръчна книжка образец № 2 за получаваните и връщаните суми от депозити, тъй щото общата сума на запасната и служебната каса да се равнù с наличността по касовата книга плюс наличността от депозити по наръчната книжка. В такъв случай сребърната сума от депозити не трябва да се представлява в наличността на баланса. При проверяването на наръчника контрольорът трябва да взема във внимание, че сумата на „депозити“ трябва всякога да е равна на „депозанти“. На това обръщаме внимание, защото у нас много често се случваше да мине някой депозит чрез партидата „каса“ и двете горепоменати партиди да не се равняват.

5) Плащането на суми за съдържанието или за веществени разходи на клоновете трябва да става съобразно чл. 44 от вътрешния правилник, а за дребни канцеларски разходи може да се издават платежни заповеди на касиера или другиму за малки суми в аванс, които да се оправдават наскоро. По тоя начин няма да се среща разлика в касата, както е забелязано във Варненския клон.

6) Разликите, които се образуват от ажиото на дребните суми за доплащане, трябва да се минават от касиера веднага във всяка бележка, а да се не съставлява обща бележка за разликите през 10 или 15 дни, както е правил касиерът на Варненския клон. Подобни бележки може да се преглеждат ежедневно от контрольора.

7) Изложението за вида на монетите върху гърба на бележките е без никаква съществена полза и само усложнява работата на касиера. Всяко продаване на монети, които имат цена, по-висока от официалния курс, се излага в особени бележки, а за приеманите монети няма голямо значение бележката на самия касиер, който има възможност да бележи каквито иска монети, ако се допусне, че желае да се възползва от подобен род операции.

8) Заявленията за отпущане нови заеми или за продължаване не трябва да се записват във входящия дневник. Достатъчно е записването им във ведомостта, с която се поднасят на сконтовия комитет за разглеждане.

9) Сведенията за търговските фирми, които се дават от Банката без никаква отговорност, няма нужда да се записват в протоколната книга, защото повечето се извличат от кредитните списъци на Банката, а много се искат направо от кореспондентите ни без знанието на сконтовия комитет. За тия сведения трябва да се държи особена книга, за да може да се черпят същите сведения, когато се искат и от други клиенти.

10) Присъствието на контрольора в заседанията на сконтовия комитет не трябва да се допуща, макар и със съвещателен глас. Сведенията, които са нужни на комитета относително кредитите на заемоискателите и взаимнопоръчителите, трябва да се излагат отстрани на всяко заявление, като се отбелязва за всяко лице отвореният му кредит и задълженията му.

11) Деконти, каквито е издавал Варненският клон за всички сконтирани и продължени записи, са съвършено излишни и без никаква полза, затова издаването им занапред да се прекрати.

12) Съставянето на фишове за банковите полици и записи, както и за чуждите полици, предавани касиеру, трябва тоже да се прекрати като безполезно, а да се запази съставянето на фишове само за чуждите полици, които се изпращат за инкасиране на кореспондентите.

13) Да се въведе във всички клонове формата на удостоверението образец № 3, което кметовете в района на Варненския клон издават за имущественото състояние на заемоискателите и поръчителите. Такова удостоверение да е задължително само за ония лица, които за пръв път се представляват в Банката, но не и за ония, кредитоспособността на които вече е определена. Бланки от същите удостоверения да се изпратят и на банковите кореспонденти, за да искат представлението им от заемоискателите в района им.

14) При внасянето суми за телеграфически преводи касиерите да издават на вносителите номеровани разписки от кочан образец № 4. От тоя вид разписки ще се издават за всички случаи, гдето няма заведени особени форми, и номерацията им следва непрекъснато изобщо за всички видове.

15) Разните комисиони, които се припадат на банковите кореспонденти, трябва да се пресмятат и удържат съгласно със специалния за това правилник.

16) Да се внимава, щото оценението на скъпоценните вещи да не бъде много високо и да рискува Банката загуби от подобни операции.

17) При приемането и изплащането на суми, а също и при разменяването на банкноти Банката не може да приема или дава разните видове монети с по-горен или по-долен курс от официалния. При плащането тя обикновено трябва да дава монети, които не подлежат на колебание. Друг е въпросът, ако някой желае да купи известни монети, които подлежат на колебания. В тоя случай цената им може да се покачва или смалява според обстоятелствата.

18) Ремитирането на чуждите полици трябва да става по курса, по който са инкасирани от Банката или кореспондентите, без никакво намаление; тоя курс ежедневно се отбелязва в отреденото за това обявление.

19) От 1 януари идущата година да се отвори в главната книга особена сметка за „отстъпките от гербови и пощенски марки“ и в партидата „печалби и загуби“ да се не минава никаква сума, докато не се приключат книгите. Тая партида служи само за разчистването партидите на разните лихви, комисиони, разноски и пр. при сключването на книгите всяко шестмесечие или в края на годината, според както се установи.

20) Бележките при проверката им от контрольора трябва да се записват в особено карнѐ образец № 5 и да се нумеруват, за да се следи по номерата да се не загуби някоя; записването им става съвършено кратко, като се означи само името, на чието е съставена, както се вижда от приложения образец № 5. След преминаването на бележките в наръчника те трябва да се нареждат по поредния номер на карнѐто, да се свързват добре и да се пазят в особени долапи.

21) Наръчникът ще се води по формата, която е изпратена с време на клоновете. Съставянето му трябва да бъде ясно и еднообразно, като се има предвид, щото еднородните операции да се сгрупират в един член, както се вижда от приложения образец № 6.

Изложението на операциите в наръчника да става кратко, като се знае, че главните документи на банковите операции са бележките; проверката на наръчника трябва да става ежедневно и за всяка проверка контрольорът или заместникът му трябва да се разписва накрая. Сборовете на наръчника трябва да са постоянно в ред и да служат за сравнение при изваждането баланса, понеже общата сума в наръчника трябва всякога да е равна с ония на журнала и главната книга. При проверката контрольорът да обръща внимание дали в наръчника сумите на означените в пунктове 2 и 4 партиди са ежедневно равни.

Наръчници се водят за улеснение два. Един за лихвените числа, а другият за тъкмите числа[174] от месеца и това дава възможност да се контролира единият даже когато се съставлява другият. Лихвите, комисионите, ажиото и пр. се минават в наръчника с общата им сума по всеки вид операции, както се види в образеца на наръчника, и затова при преминаването на бележките в наръчника не е зле да се излагат лихвите, комисионите и др. сборове в особена тетрадка, по която лесно се извършва проверката от контрольора. Тая тетрадка да бъде тоже в два екземпляра, както и наръчникът. Образец от подобна ще намерите под № 7. Тия тетрадки трябва да се пазят, за да могат служи и на лицата, които би се командировали за ревизия на клоновете.

[174] *Тъкми числа* – точни числа (б.р.).

22) Сгрупираните операции в наръчника се преминават в журнала и оттам в главната книга съвършено кратко (общата сума на всеки вид операции), както е показано в образците № 7 и 9. Журналът трябва да се води в една само част, а не в две, както прави Русенският клон.

23) Балансът се вади навсякъде направо от главната книга, а не от наръчниците, и затова тя трябва да е постоянно ажорно. Колкото за ежедневните ведомости за положението на сметките в главната книга, които бяха въведени в клоновете отначало, те свободно може да се прекратят, като се вадят навреме ежедневният баланс и ведомостта.

24) Монетарът да се води според приложената форма образец № 10, а за движението на сумите в запасната каса да се заведе особена наръчна книжка според образец № 11, в която да се разписват директорът и касиерът в назначените за това графи. Книги монетари за идущата година Ви изпращаме по две, понеже от тях имаме достатъчно.

25) За преводите да се заведе наръчна книга според образец № 12, в която се записват поред всички чекове и писмени или телеграфически заповеди със суми по дневния курс на Банката, както тя ги е получила. Като дойде очищението[175] от кореспондентите, тегли се черта върху перото и се минава операцията върху спомагателната книга за кореспондентите на съответстващата сметка, като се запише и разликата в плюс или минус по курса. Поменатата форма, употребявана у нас, е много практична, защото лесно се намират операциите за очищение, понеже в две страници се събират всички тегления през 15 дни срещу разните кореспонденти и се вижда изведнъж кои остават неочистени.

26) Никакви нововъведения или изменения в книгите и формулярите клоновете не трябва да правят без предварителното разрешение от централното седалище. На всеки от служащите се дава свобода да излага своите забележки по изменение или допълнение на формулярите, които забележки ще се разглеждат и вземат във внимание.

27) Сключването книгите на 31 декември трябва да става по следния начин: като се преминат в наръчника, журнала и главната книга всички текущи операции, извършени през 31 декември, минават се бележките по лихвите, комисионите и разните права, които са се оказали в полза на Банката или в полза на странните кореспонденти, като се взема за основа извлечението от текущите ни с тях сметки, проверени предварително от контрольора. Минават се също бележките образец № 13 по лихвите и други права относително срочните и безсрочните влогове, специалните сметки и пр., съставени според ведомост образец № 14, които се извличат от изложението на сметките, проверени от контрольора. Минават се също бележките образец № 15, придружени от ведомост образец № 15 за частта от лихвите, които трябва да се отнесат към следващата година, както и бележките за погашение част от разноските за движими и недвижими имоти, а след това се изважда обикновеният баланс. Веднага след извлечението на баланса се съставляват бележки образци № 16 и 17 по разчистването на лихвите, комисионите, разноските и пр. с партидата „печалби и загуби“, които бележки се минават в наръчника, журнала и главната книга, а като излезе наяве чистата печалба или загуба на клона, последният задължава или заверява с нея централното седалище. След всичко това приключват се окончателно книгите чрез

[175] Очищение (рус.) – клиринг (б.р.).

изходящия баланс образец № 18, минават се в наръчника, журнала и главната книга по обикновения ред.

Пресмятането ажиото за останалата наличност в сребро на 31 декември, както и разпределението на печалбите съгласно Устава, се извършва в централното седалище.

В новата главна книга за следващата година се откриват всички съществуващи партиди и пренасянето солдовете[176] наново в ония партиди, гдето има такива, се извършва чрез входящия баланс образец № 10, минат в наръчника и журнала.

За да може да преминат в новата главна книга всички солдове от старата, входящият и изходящият баланс трябва да се съставляват направо от ведомостта за положението на сметките, тъй като в обикновения, както и в разчистения баланс има сгрупирани по няколко партиди под едно наименование.

Всички спомагателни книги се отварят наново без никакви бележки, като се пренасят солдовете в дебит или кредит, както са се оказали при сключването на старите книги. За декември се изпращат от клоновете в централното седалище и двата баланса (обикновеният и разчистеният), както и положението на касата.

Независимо от поменатите баланси и положението на касата клоновете ще изпращат най-късно до 20 януари едно изложение, съдържащо следните сведения: а) общото количество на операциите (числото на бележките) и общата сума на обращенията през годината; б) колко е била наличността по касовата книга на 1 януари от изтеклата година; колко операции по прихода са извършени чрез касата през годината и на каква сума; също колко операции – по разхода и на каква сума; каква сума наличност остава на 31 декември; в) колко полици и записи и на каква сума е имало в портфейла на 1 януари изтеклата година, колко са сконтирани наново през годината и за каква сума, колко са продължени и за каква сума: колко върнати (отказани от комитета) и за каква сума; колко остават налице в портфейла на 31 декември и за каква сума; колко е имало протестирани през годината, за каква сума и колко от тях са останали несъбрани на 31 декември; кой ден от годината е имало в портфейла най-много полици и кой ден най-малко, и за каква сума; колко от сконтираните и продължените полици и за каква сума са били от 100 лв. надолу; колко са от 101 лв. до 500; колко са от 501 до 1000; колко от 1001 до 5000 и колко от 5001 нагоре; г) колко чужди полици за инкасо са останали на 1 януари и за каква сума; колко са постъпили през годината и за каква сума; колко са върнати и за каква сума; колко и на каква сума са останали в клона на 31 декември; д) колко и на каква сума преводи са станали в Княжеството през годината; колко са срещу ковчежничествата и колко срещу Банката и клоновете; колко са направени задгранични и на каква сума; е) колко камбио е купено за ремитирване и каква сума е изпратена по пощата на странните ни кореспонденти; ж) колко заеми и на каква сума са оставили на 1 януари срещу ценни книжа и скъпоценни метали (отделно за всеки вид); колко са направени през годината нови и колко продължени; колко са останали на 31 декември; з) колко текущи лихвени и безлихвени сметки (отделно за всеки вид) са останали на 1 януари и за каква сума; колко са отворени през годината и каква сума е получена по тях; каква сума е платена по тях и колко сметки с какъв солд остават на 31 декември; и) колко специални сметки и за каква сума е имало на 1 януари; колко са открити през годината; каква сума е раздадено; каква сума

[176] Солд (фр.) – салдо (б.р.).

е получено и колко сметки за каква сума остават на 31 декември; к) колко депозити и за каква сума е имало на 1 януари; колко са внесени през годината, колко върнати и колко остават на 31 декември и за каква сума.

Бележка. За приготовлението на горното изложение за 1886 г. вземете мерки още отсега, за да може се получи тук не по-късно от 20 януари, тъй като без него съставлението на отчета ни е невъзможно, а пък отчетът трябва да се представи на финансовия министър в началото на февруари месец.

28) Тъй като сведенията, които се съдържат в годишните отчети на Банката по сконтирането записи, полици и др. търговски обвезателства[177], са твърде кратки и недостатъчни за една такава значителна операция, каквато е горепоменатата, то желателно е, щото от идущата година нататък да се допълнят тия сведения по начин, който ще Ви изложим по-долу.

Така през миналите 1884 и 1885 г. в отчетите на Банката се е споменувало само за числото на полиците и записите, сконтирани през отчетните години отделно от централното седалище и отделно от клоновете на Банката, като се е правело едно сравнение между отчетната година и изтеклата. Обаче колко пари е било раздадено срещу записи, полици и пр. на граждани и колко на селяни, колко се отпуснало нови заеми през годината, колко е продължено от старите, за всичко това не е ставало реч в означените отчети; между тям тия данни във връзка с отворените годишни кредити на всяка една група лица, упражняващи еднородни операции, и с изтеглените от тях суми срещу кредита им, представляват интересни и много полезни статистически данни. От тия последните ще може ясно да се види кое съсловие от населението се ползва от кредита на Банката и в какъв размер.

За да може да се извличат всяка година въпросните сведения, необходимо е да се правят следните бележки в падежната книга за полиците: върху всяка страница на тая книга, пред първата колона, в която се бележат номерата на полиците, ще се тури знак срещу номера на полицата „гр.“, ако издателят на полицата е градски жител, и „сел.“, ако той е селски жител, а в празното място след колоната „забележка“, ако полицата е продължена, ще се написват словата „прод.“, ако пък е наново издадена, написват се буквите „ск.“, сиреч сконтирана. Освен това ако има полици, срещу които издателите им са получили не пари, а удостоверения за участие в търгове на разни предприятия, прибавя се думата „удост.“ (удостоверение). По тоя начин има пълна възможност да се узнае във всеки един момент колко са отпуснати нови заеми и колко са продължени стари, стига да се съберат сборовете по всяка страница в падежната книга, и като се извадят, да предположим, сумите на новите заеми, остатъкът ще ни даде сумите на старите заеми (продължени полици); или пък като се извади от общия сбор сумата на селските заеми, ще получим сумата на градските заеми. Тъй като сконтираните от Банката полици са почти изключително с тримесечен срок, необходимо е след изтичането на всяко тримесечие клоновете да ни съобщават количествата на новите и старите заеми, извършени през отчетния период, с указание колко от тях се падат на граждани и колко на селяни. Ето защо още отсега в падежната книга за идущата 1887 г. трябва да се направят горните бележки за месеците януари и февруари.

Колкото се касае до втората част на сведенията по сконтирането на полиците, именно до подразделението на банковите длъжници по категории на занятията,

[177] Обвезателство (рус.) – договорно задължение (б.р.).

които упражняват, това може да се извлече най-добре от показалеца, в който по азбучен ред са вписани имената на всички длъжници с означение страниците на кредитните списъци, на които се намират сметките им. За тая цел се постъпва, както следва: търсят се по показалеца всички длъжници, които по занятие са земеделци, написват се в един списък и страниците на сметките им, след това срещу името на всекиго се написва кредитът му и дългът като издател на полици.

Също тъй става и за длъжниците, принадлежащи на търговско или занаятчийско съсловие; за тях ще се извадят по същия начин, както и за земеделците, кредитите им и задълженията. Веднъж съставен списъкът за първото тримесечие на идущата година, той ще послужи на клоновете и за последващите тримесечия, като се допълва. По образеца за списък № 20, който Ви изпращаме при настоящото, в Централното управление ще представлявате цифрата на кредитите и на заемите не на отделни лица от известна категория, а изобщо на всяка група лица, принадлежащи на това или онова съсловие, с други думи, Вие ще ни давате само общите суми на кредитите и заемите, отпуснати на всяко едно от горните три съсловия.

29) Най-главното разнообразие, което се среща във Варненския клон, е погрешното определение кредитоспособността и разрешаване кредитите на разните банкови клиенти. Клоновете трябва да вземат под сериозно внимание: а) че сконтовият комитет трябва да разучва основно имущественото състояние на клиентите и да определя с приблизителност кредита, който всяко лице заслужава; б) че всеки заемоискател трябва да отговаря безусловно за цялата сума, която му се отпуща, а всеки от взаимопоръчителите поне за половината от сумата, за която гарантира; в) че директорите нямат право да предрешават отпущането или продължаването на заеми без разрешението на комитета. Изключение се допуща само за камбио от първи къщи. Предвид на това да се вземат незабавно мерки за урегулирането на неправилно определените кредити там, гдето има такива...

В заключение ще прибавим, че за всички неясности, които би срещнали служащите в клоновете по изложените в настоящото пунктове, както и за всички недоразумения, които би се появили занапред по правилата, наставленията или писмата на Банката, трябва да се искат с време нужните осветления, за да се избягват разнообразия в действията на централата и банковите клонове.

Администратор: (п) М. Тенев

За Управител: (п) Д. Попов

ПРИКАЗ[178] № 8 КЪМ СЛУЖАЩИТЕ НА Б.Н.БАНКА

Постоянните наблюдения върху вървежа на банковите дела са убедили Управителния съвет, че са необходими още условия, докато се постави учреждението на изискуемата висота и докато се сформира от служащите едно тяло, каквото е нужно за всяко банково учреждение. Надяваме се, че с добрата воля на служащите всичко ще се достигне постепенно, но за да се премахнат засега поне най-съществените недостатъци, които спират правилния вървеж и причиняват бавност в делата на Банката, несвоевременно удовлетворяване на банковите клиенти, а от това справедливи роптания от публиката спрямо управлението на Банката, върху която лежи всичката отговорност, трябва да се вземат отсега за ръководство следните:

[178] Приказ (рус.) – заповед (б.р.).

1) Всички служащи са длъжни да изучат с внимание Устава, Правилника и наставленията, които са издадени от Банката по разните ù операции, като усвоят всичко отнасящо се до прямите им обязаности. Всеки трябва да знае най-малките подробности на операциите по възложената нему работа и да не дава никога повод на публиката да го подозира в незнание на подлежащите за изпълнение формалности. Често се явяват случаи съвсем обикновени, за които служащите се отнасят в присъствието на клиентите да искат наставления от началниците. Толкозгодишната практика трябва да е послужила на всекиго да изучи и най-малките тънкости, които може да се срещнат по операциите. Ако има неща, които пораждат в него съмнение или му са неясни, той трябва да иска веднъж завинаги обяснения и да ги усвои.

2) Всеки от служащите трябва да полага голяма бързина, точност и съобразителност при възложените му операции, а това се достига само с внимателно изучаване на работата и извънредна преданост към нея.

3) Поговорката, станала вече като правило за някои държавни чиновници, че „царската работа не се свършва“, не може да има ни най-малкия достъп в банково учреждение. Всекиму се е случвало да се убеди, че щом пропусне да извършва ежедневно, което му предлежи да изпълни, неговата работа почва да куца, интересите на учреждението и клиентите захващат да страдат и отпосле се изискват усилени занятия или чужда помощ, за да се доведат делата ажорно.

Банковите чиновници трябва да са проникнати с единственото правило „не оставяй днешната си работа за утре“ и това правило именно, закон за всяко банково учреждение, е внушило на Управителния съвет чл. 129, ал. III и IV от Вътрешния правилник на Банката. Туй постановление на правилника трябва да се съблюдава в пълната му строгост, понеже то е единствената гаранция за правилния ход на Банката.

4) Всеки от служащите трябва да бъде запознат с всички банкови операции, със съставянето и воденето на всички дела и регистри. Още повече това се изисква за ония операции, дела и регистри, които се вършат и водят специално в отдела, гдето всеки от служащите е поставен на занятие. Всички служащи трябва да съставят едно тяло, което е предназначено да извършва ежедневно целокупността на всички формалности по изпълнение на операциите, и трябва да съдействат за изпълнението на това, като се притичат по-свободните в помощ на ония, които са или повече отрупани с работа, или по някои причини закъсняват в довършването на делата си. Ако се срещат мъчнотии, щото служащите от един отдел да отиват ежедневно в помощ на служащите в друг отдел, то служащите от един и същи отдел трябва безусловно да си помагат един други за своевременното извършване приключване на дневните операции, като се проникнат с идеята, че работата е обща за всички и че на всеки може да дотрябва чужда помощ.

5) Трябва да се следи за точното изпълнение предвидените в Правилника формалности по банковите операции, и то в означените срокове, но необходимо е да се обърне особено внимание върху членовете, които имат свръзка и съприкосновение с публиката, и върху приготовление на сведенията, които са необходими за съставянето отчета на Банката за всяко годишно упражнение, а именно:

а) Според чл. 47 от Правилника отговорите на постъпилите в Банката писма трябва да се приготовляват и изпращат с първа поща, ако по съдържанието си писмата не изискват особени справки и дълги изложения. Това условие е необ-

ходимо за всяко кредитно учреждение, а за да се изпълни, трябва постъпилите писма да минават без задръжка през всички отдели, до които се касаят, и да се връщат в секретариата веднага. Замедленията[179], които претърпяват отговорите на писмата, всякога се е оказвало, че произлизат от задръжките им по отделите, особено при контролата. За прекратяването на тая забава трябва да се следи къде и по кои причини се бавят писмата, а затова задължава се всеки чиновник да означава върху всяко писмо деня, през който му е предадено от секретариата за изпълнение на касаещото се до него, и кога се връща или изпраща за по-нататъшен ход. Отбелязването на датите и подписите ще става върху специално за това определено място чрез особен щемпел. Преминаването на обикновените писма през разните отдели за зависещите от тях формалности, както и проверката им от контрольора, трябва да става най-късно в продължение на 36 часа от завеждането им във входящия регистър и да се връщат незабавно на секретарите за отговор или да им се приготвят отговорите направо от отделите.

б) Не по-малка важност има за Банката и клиентите ù ремитирването на инкасираните полици, за които съгласно чл. 64 от Правилника трябва да се приготвят чековете и деконтите, да се проверят от контрольора и предадат на секретаря за изпращане по принадлежност най-късно до пладне на следващия ден, след като са инкасирани полиците. Всичко това се достига само при систематическо разпределение на времето, което всеки от занимаващите се по тая част служащи трябва да употреби, за да изпълни своята част от работата. При това запрещава се абсолютно да се записват в регистъра за римесите[180] и нумерират чековете с дата, по-късна от оная, през която бележките по същите чекове са прокарани вече по наръчника и журнала. Записването и нумерирането на чековете, както и отбелязването на номерата върху надлежните бележки, трябва да стават преди предаването на секретаря.

в) Спомагателните книги за банковите операции трябва да се проверяват ежемесечно с главната книга и всяка разлика трябва незабавно да се търси и поправя. Ежемесечната проверка не само че улеснява самите книговодители, но не излага Банката на пререкания за неакуратното водене на сметките, каквито са се сипали от всички страни поради неверността на извлеченията от сметките, що Банката изпраща периодически на клиентите си. Несвоевременната проверка на спомагателните книги се отразява неблагоприятно още и в това, че след изтичането на годината, вместо да се пристъпи веднага към пресмятане лихвите и изпращане на извлеченията, изгубват се цели недели, за да се търсят погрешки, които не е трябвало да съществуват или е следвало да се открият и изправят навреме.

г) Чл. 74 от Правилника задължава отделите да представляват в Счетоводството ежемесечно бележки за положението на спомагателните им книги, за да се сравнят с резултатите от главната книга. Тия сведения обаче почти никога не са доставяни. В поменатия член е пропусната цяла алинея, касаеща се до положението на текущите лихвени и безлихвени сметки, срочните и безсрочните влогове, депозитите, влоговете за гаранции, заемите по ценни книжа и метали, за които Касовият отдел трябва да представлява бележки. Всичките поменати сведения трябва да се извличат и представляват в Счетния отдел най-късно до 5-о число на следващия

[179] Замедление (рус.) – закъснение (б.р.).

[180] Римеса (итал.) – вид полица, наименование на менителницата, когато е получена от бенефициента (б.р.).

месец. При това запрещава се на Счетоводството да съобщава предварително резултата на сметките в последния ден на месеца. Извлеченията на отделите ще се предават на началника на Счетния отдел, който ще ги сравнява с извлеченията от главната книга и за резултата ще долага на управителя на Банката.

д) Много от сведенията, които се изискват за отчета, се приготовляват след приключването на годината, когато служащите са отрупани с най-много работа. Повечето от сведенията се оказват погрешни или защото няма система при извлечението им, или защото се много бърза. От началото на идущата година книгите на Банката и клоновете ще се приключват най-късно до 15 януари, а разните сведения за отчета ще се представляват не по-късно от 10 януари. За да може се постигне това, трябва да се вземат мерки, щото статистическите и други сведения да се готвят ежемесечно през годината и да се преглеждат всеки три месеца от надлежните администратори. Сведенията за всяко тримесечие ще се прибавят към ония за миналото и по тоя начин веднага след изтичането на годината на 1 или 2 януари може да се сключат и събират.

Приготовлението на сведенията се изисква от:

Касовия отдел: движението на касата и наличността; заемите по ценни книжа и заематели; текущи сметки безлихвени, лихвени, специални; влогове лихвени и безлихвени; депозити; преводи вътрешни и задгранични; камбио и групове.

Сконтовия отдел: сконтирани, продължени и протестирани полици и записи; разпределението им по сума и по съсловие на длъжниците.

Ипотечния отдел: заеми под ипотека, общински управления и земеделски каси и разпределението им по сума и околии, колко заеми просрочени.

Счетния отдел: движението на капитала, на операциите и на банкнотите, чужди полици за инкасо.

Всички сведения се приготовляват по установения начин, щото да способстват за бързото и ясно съставяне на отчета.

Приготовляваните сведения трябва да се сравняват ежемесечно със спомагателните и с главната книга на Банката и при най-малката разница трябва да се изнамира ежемесечно грешката. Доставените сведения трябва да се съгласяват с ведомостта за положението на сметките в главната книга на 31 декември. За всяка разлика, която се оказва между извлеченията от спомагателните книги и ведомостта, трябва да се дават нужните обяснения. За да се улесни сключването на книгите, няма да се чакат извлеченията от текущите ни сметки със странните кореспонденти за второто шестмесечие, които ще се минават по книгите за следващата година.

Ни една стотинка разлика не се допуща, било в повече, било в по-малко, по главната или спомагателните книги на Банката. Всяка разлика, която би се появила в края на месеца или през течение на месеца, трябва да се търси веднага и изправя.

Изпълнението на гореизложеното, както и на всички постановления на Вътрешния правилник, ще се изисква в точност, като се предупреждават служащите, че всяко нарушение влече подире си предвидените в Закона за чиновниците наказания.

гр. София, 1 април 1888 г.

Управляющий Българска народна банка: (п) М. Тенев

ПО ЧУЖДИТЕ КАПИТАЛИ И МАЛКИТЕ ДРУЖЕСТВА[181]

Няколко сериозни статии се вече появиха в печата относително чуждите капитали и малките дружества, но въпросът не е изчерпан. Напротив, той е от ония, за които постоянно може да се пише, постоянно да се разсъждава и пак да остава нещо да се каже. Желателно е да се заловят със сериозното му разискване повече лица, да се изложат разни взглядове и мнения. Нека се видят основанията и на обожателите на чуждите капитали, и на фанатиците, които се боят като от огън от чужда пара; или по-добре да кажа, от чуждото вмешателство в икономическото ни развитие. Няма, вярвам, да се намери българин, който да настоява, че притежаваме всички условия за материалния напредък на отечеството ни; който да отрича нуждата от чужда помощ. Няма кой да оспорва, че кръстосването на България по всички направления с железни линии е необходимо, че построяването пристанища в приморските и дунавските градове е належащо, че средствата за повдигането земеделието и промишлеността са недостатъчни за всички. Трябва, прочее, да се търси отгде и как е по-износно да се доставят или образуват изискваните капитали.

За строенето на железни линии и пристанища са потребни големи суми. Изпълнението на таквиз капитални предприятия става или направо от държавата чрез сключването на заеми, а извършването на предприятието се отдаде на търг, както стана с линията Цариброд–София–Вакарел; или пък като се отдаде по доброволно съглашение на някоя финансова група построяването на линиите с право да ги експлоатира известно число години, след който срок те остават даром пълна собственост на държавата. Няма съмнение, че най-добре е, когато държавата може да намери капитали, за които под вид на заем се задължи да плаща известни години лихва и погашение, а си остане господар да разполага с тях за осъществяването на разни предприятия, както намери правителството за по-добре. *Тоя начин е предпочитителен за малките народи, понеже чрез него те се избавят от опекунството и вмешателството на по-силните.*

При съществуващия у нас Закон за построяването и експлоатирането на железните линии в България е установена първата система. На тая система са се установили и съседните държави Румъния и Сърбия. Дали тоя способ е по-износен и по-икономически, оставяме да го разискват по-компетентни лица. Мислим обаче, че при добро правителство едва ли и отдаването на предприятията с концесия за известен срок е против интересите на страната. При сериозното изучване на условията; при строг контрол през изпълнението на предприятието; при точни и определени правила в експлоатацията; при спазване необходимите права за обезпечение свободата на правителството за прекратяване всевъзможни произволи и злоупотребления от страна на концесионерите едва ли се представлява някоя опасност от отдаването предприятия с концесии. Практиката в Англия, Франция, Италия, Белгия, Швейцария и пр., и пр. не ни показва някакъв

[181] През 1891 г. се появи една полемика във вестниците по въпроса: трябва ли да се допуснат и как чуждите капитали в България. Между няколкото статии най-сериозна беше статията на г-н П., обнародвана в брой 672 на в. „Свобода“, в която, като допуща, че имаме нужда от чужди капитали, указва като най-целесъобразни средства за привличане на такива капитали следните три: а) отваряне на чужди банки; б) преобразуване на държавната ни банка в акционерна; в) сливането на всички малки дружества в новата емисионна банка. Не оставих без внимание повдигнатия въпрос и в една дълга аргументирана статия под заглавие: „По чуждите капитали и малките дружества“ [с подпис *У.*], обнародвана в броеве 692, 693, 694, 695, 696, 697 [от декември 1891 г.] на в. „Свобода“, изложих мнението си (б.а.).

заплашителен резултат. Истина е, че на Изток съществуват истории на знаменити личности, като Хиршовци, Струзберговци[182], Бонтувци[183] и пр., които не говорят в полза на концесиите, но не са толкоз виновници на историческите приключения самите тия личности, отколкото правителствата, които им са позволили да натрупат грамадни капитали на гърба на нещастните населения, които са мислили да облагодетелстват. Под една или друга форма привличането на чужди капитали е наложително за създаването бързи и прями съобщения, както и модерни улеснения за вносната и износната търговия на страната.

За повдигане земеделието, индустрията и промишлеността са тоже нужни капитали, но несравнено в по-малки размери. Тяхното развитие трябва да става постепенно и систематически, като и средствата за достигане целта се раздават полека-лека. По тоя въпрос сме обязани да се поставим на национална нога, като се стараем всячески да избегнем външната намеса. С това не искаме да кажем, че трябва да отхвърлим всяка чужда помощ. Напротив, ако можем да намерим чужди капитали с евтина лихва, които да се оставят на наше разположение, защо да се не възползваме от тях? Желаем само да ни се дадат средствата, а ние сами да се запретнем за работа. Инициативата, предприемчивостта, способността, постоянството и честността, които са главните фактори за успеха на всяко предприятие, не липсват у българина.

Ежедневното учреждаване на разни фабрики; съставянето на дружества, като параходното и застрахователното с капитали по милион; натрупването в Българската народна банка с милиони влогове на съхранение показват, че и пари не липсват в населението съвършено. Само че трябва да се намери средство за съсредоточаването им и употребяването им в полезни предприятия.

Г-н П. в статията си[184], обнародвана в брой 672 на „Свобода“[185], указваше като най-целесъобразно средство за привличане капитали: *а) отварянето на чужди банки; б) преобразуването на държавната ни банка в акционерна;* и *в) сливането на всички частни малки дружества в новата акционерна банка.* Нека бъде позволено и на мене да кажа нещо по тия от голяма важност три пункта.

а) *Принципът на свободната конкуренция* е осветен от нашето правителство. Разрешение е дадено за откриване клонове на Отоманската банка и на Лендербанк. Разрешение може да се даде и за учреждаването на всевъзможни други частни банки в страната, стига да има любители за това; ние обаче не сме напълно съгласни с мнението на г-н П., че от тях ще потече мед и масло за България. Ако поменатите частни банки се учреждават със значителни външни капитали с намерение да пласират свободните икономии на европейците с по-износна лихва, каквато е у нас, а в същото време да облагодетелстват населението, нямаше нищо да възразим, но ние сме убедени, че не незнаенето какво да правят излишните у тях суми ги побуждава да турят крак в България. Говореше се преди няколко време, че Лендербанк е искала разрешение да организира една частна банка, като е обещавала в проекта си златни гори и десетки милиони за пласирване в полза

[182] Струзберг, Бетел-Хенри (*Bethel Henry Strous(s)berg/Baruch Hirsch Strousberg*, 1823–1884) – английски индустриалец и предприемач от еврейски произход, изградил железниците в Прусия и в голяма част от Източна Европа (б.р.).

[183] Бонту, Пол-Йожен (*Paul-Eugène Bontoux*, 1820–1904) – френски индустриалец и банкер; директор на жп дружества в Австро-Унгарската империя, основател и ръководител на френската банка „Юнион женерал“ *(Société d'Union Générale)*, съден за измама и злоупотреби (б.р.).

[184] П. Малките дружества. – В: Свобода, № 672, 14 ноември 1891 (б.р.).

[185] В. „Свобода“ (София, 1887–1920) – от 1891 г. всекидневник, орган на Народнолибералната партия (б.р.).

на населението, но когато правителството ù даде исканото разрешение с условие да внесе в новата банка капитал поне 2 1/2 милиона лева, тя се отказа от желанието си. Софийският кореспондент на цариградския вестник „Стамбул“ (брой от 20 ноември т.г.) посрещна с неописуем ентусиазъм разрешението за отваряне агенции на Отоманската банка в България, като обещаваше, че тя чрез внасянето на външни капитали и раздаването им на населението ще способства за намаление на лихвата и изкореняване лихварството, но с втора кореспонденция (в броя от 5 декември т.г.) същият кореспондент, който се вижда да не е лишен от инспирации[186], ни запя съвсем друга песен. Понеже в България търговията не била развита и имало много малко търговски полици за сконтиране, операциите в полза на населението били незначителни и Отоманската банка трябвало да се стреми да развие кръга на действията си във финансовите операции на държавата. Но това не е достатъчно. Отоманската банка трябвало да се залегне да привлече икономиите на страната, защото те щели да ù доставят постоянно евтини пари, а в България тая почва била превъзходна. Нахлуването на влоговете нямало да закъснее, защото българинът бил пестелив. Писаното от кореспондента на „Стамбул“ е вярно изражение на стремлението на всички чужди банки. Може да се учредят 50, ако щете 100 чужди банки, но по наше мнение ползата от тях за населението релативно е незначителна. Почеркваме думата релативно, за да не ни обвини някой, че отказваме категорически ползата от тях. Ако е въпросът да се учредят чужди банки с по 500 000 или 1 000 000 лв. капитал и дойдат да ни покажат как се привличали икономиите на българския селянин и с тях да ни доставят гнили шинели и картонени ботуши; да ни отварят търговски магазини; да ни учат как се организува и развива индустрията; да ни показват как се експлоатират монополи за сол, тютюн и пр. или да ни дават примери за как се управляват държавни финанси; поврага[187] му таквиз банки и капитали. Нека се задоволяваме с нашите средства и да се простираме, колкото ни стига чергата. Ние казваме това мимоходом, като се обещаваме да се върнем друг път върху въпроса за чуждите банки.

б) *По преобразуването на държавната банка в акционерна* не желаем да се спираме, преди да узнаем причините, които са подбудили инициативата за реформата, също и мотивите, по които Управителният съвет на Народната ни банка съвместно с директорите на клоновете се е произнесъл категорически против, както ни съобщи преди няколко дни в. „Свобода“.

в) *Относително унищожението на малките дружества* ние ще продължаваме да твърдим, че България има нужда от организирането и развитието на колкото се може повече малки дружества, създадени от и за самото население. Посегателството за унищожението или сливането на съществуващите в една банка е престъпление, което трябва да се преследва от всеки здравомислещ българин. Опитите на другите държави трябва да ни служат за пример и в туй отношение, както ги подражаваме в много други, макар не от особена важност и полза.

Сдружаването, пестенето и кредитът са трите големи лоста, които раздвижиха и преобразуваха света. Нашият народ е пословичен по своята спестовност, но трябва да се създадат леснини за спестителите да могат на сигурно място да

[186] Инспирация (лат.) – тук: внушение, подстрекаване (б.р.).
[187] Пòврага (остар.) – по дяволите (б.р.).

внасят и оползотворят свободните си икономии, които да се раздават на ония, що имат нужда от тях. Земеделското население, търговците, занаятчиите и промишлениците по градовете, ако не всички, то поне голяма част от тях, имат нужда от средства за повдигане занятията си. Но големите банки, ако ще да ги имаме с десетки, не може да бъдат достъпни за всички класове на населението поради доста сложните си формалности, краткосрочността на заемите си и отдалечението им от селата и повечето градове. Освен това при най-добрата им воля да облагодетелстват всички, те нямат възможност и достолепието им не го допуща да се занимават с дребни операции по 50 или 100 лв. Големите банки трябва да служат само за подкрепители на по-малките.

Да изтръгнат жертвите от ноктите на лихварите, да доставят на нуждаещите се средства набърже, евтино, без много формалности, без затруднение и без губене време и пари – ето главната задача, която са си предначертали организаторите на малките дружества. Идеята е била хуманна и превъзходна, но приспособението и развитието ù е било съпроводено с големи затруднения. Хора с обикновени способности не са в състояние да я прокарат. За такова предприятие са необходими личности с желязна воля, с популярност, със самоотвержение, с истински християнски добродетели и чувства; хора, които да посветят всецяло времето и средствата си за общото благо. Шулце-Делич[188], Райфайзен[189], Лоран, Андримон, Луцати[190], Воленборг[191] са редки в историята. В оня народ, гдето те липсват, начертаното от тях благодетелно дело едва ли може да хване дълбоки корени. Българинът обича да подражава доброто и полезното. Появяването и образуването в България на стотина вече дружества доказва, че във всеки град се намират лица, които знаят за съществуването на малките дружества в другите държави, и ползите, които те принасят. Нека, прочее, тия лица се заловят с присърце за работа; нека те станат апостоли за разпространението на идеята във всички класове от населението; нека те подготвят свои приятели и с тях заедно популяризират организирането на разни спестовни, занаятчийски и индустриални дружества; и нека бъдат уверени, че имената им като инициатори няма да бъдат забравени. Едно нещо само, мислим, е желателно, а то е да се организират еднородните дружества по един тип, с еднакъв устав и еднакви стремления. Еднородните дружества може в скоро време да съставят един вид съюз помежду си и веднъж в годината представители от всички да се събират на конгрес, за да определят средствата и мерките за по-бързото разпространение и подобряване вървежа на дружествата. Тоя е пътят, по който са вървели дружествата във всички държави. През него трябва да минем и ние, ако желаем да достигнем до един резултат. Разликата е, че хората са губили десетки години в борба с разни предубеждения и търсене най-спасителния път за достижение целта, а от нас

[188] Шулце-Делич, Херман *(Franz Hermann Schulze-Delitzsch,* 1808–1883) – германски икономист и политик, идеолог и основател на първите германски градски кредитни кооперации, наричани още популярни банки (б.р.).

[189] Райфайзен, Фридрих Вилхелм *(Friedrich Wilhelm Raiffeisen,* 1818–1888) – германски политик и общественик, идеолог и основател на първите земеделски кредитни кооперации в Германия (б.р.).

[190] Луцати, Луиджи *(Luigi Luzzatti,* 1841–1927) – италиански политик и държавник, министър-председател; основател на италианския земеделски съюз и на земеделските кредитни кооперации (б.р.).

[191] Воленборг, Леон *(Leone Wollenborg,* 1859–1930) – италиански политик от еврейски произход, депутат, министър на финансите, сенатор; основател на спестовни и кооперативни банки за земеделски кредит в Италия, първата от които създава през 1883 г. (б.р.).

се изисква само добра воля да приспособим готовото съобразно с нашите нрави и нужди. Със сдружаването ще повдигнем западналите си занаяти; с него ще подобрим многообещаващото си земеделие; с него ще възродим промишлеността; с него ще създадем и развием местната си индустрия; с него ще разработим неизчерпаемите си природни богатства. То е нашето спасение от чуждото посегателство.

Дружествата, които ни занимават, се наричат под общото название *кооперативни*, а според страните, гдето функционират, и задачите, които са си предначертали, те носят разни отделни наименования. При все това те могат да се сгрупират в следващите 5 класа:

1) потребителни дружества; 2) строителни дружества; 3) занаятчийски и индустриални дружества; 4) дружества за взаимен кредит; 5) земеделски дружества.

Потребителните дружества имат за задача да доставят на акционерите си чисти и евтини необходими потребности за живота или първи материи за работа. Тия дружества се образуват чрез акции от 5 до 25 лв. едната. Всеки акционер има право на установено намаление върху цената на продуктите, но покупката се извършва безусловно в брой. Независимо от ползата, която акционерите добиват от по-евтината покупка на продуктите, те участват и в печалбата на дружеството.

Строителните дружества се съставляват, за да купуват земи и градят върху тях къщи, които отпосле продават с известна печалба или отдават под наем.

Производителните дружества имат за цел сдружаването на известно число лица от едно и също занятие, за да приготовляват и продават произведения по своята специалност. Първото потребително дружество се основало в Англия на 1844 г. под названието *„Рошделски честни пионери“*[192] от около 40 бедни тъкачи на фанели с капитал от 28 английски лири, или 700 лв. В 1859 г. това дружество имало вече 3000 съдружници с капитал 30 000 лири, или 750 000 лв.; направило оборот за 2 500 000 лв. годишно и спечелило 250 000 лв. В днешно време капиталът на това дружество е надминал 10 милиона лева и като не може да го употреби цял в работа, пласира го в купуване недвижимости. То си има хлебарници, месарници, шивачници, ботушарници и пр., и пр. През 1890 г. по типа на Рошделското дружество е имало в Англия 1554 разни кооперативни дружества с 1 117 000 членове и с 300 милиона лева капитал. Те направили продажба за 1 милиард и 75 милиона лева, а спечелили 105 милиона лева.

И трите поменати вида дружества съществуват във всички държави и се развиват доста успешно, но първите две понастоящем не са за нас от необходима важност и ние можем да ги преминем без особени подробности. Третият вид, производителните дружества, са от голяма полза за българските занаятчии, които все повече и повече се оплакват, че пропадат вследствие на чуждата конкуренция; и върху тоя въпрос обаче няма да се спираме, защото много вещо бе изложен в няколко броя на в. „Пловдив“[193], посветени на нашите занаяти и

[192] „Рошделски честни пионери“ *(Rochdale Society of Equitable Pioneers)* – една от първите потребителни кооперации; смята се, че именно тя залага основните принципи на съвременното кооперативно движение; като независимо търговско дружество съществува до 1991 г. (б.р.).

[193] В. „Пловдив“ (Пловдив, 1886–1907) – „политически, литературен и обществен вестник“, неофициален орган на Народнолибералната пария (б.р.).

средствата за повдигането им. В последно време и в. „Новини“[194] е започнал сериозно разискване на тоя въпрос.

Ще се занимаем, прочее, с *дружествата за взаимен кредит* и със *земеделските дружества,* които най-много се развиват и най-благоприятно действат върху всички класове на населението. Тия два вида дружества, *които въобще наричат популярни банки* и имат еднаква цел, водят началото си от Шотландия. За пръв път в тая изключително земеделска страна се е породила идеята за организирането им, но са се развили тъй бързо и тъй успешно, щото са се преобърнали на цели банки, в пълния смисъл на думата популярни, и на тях изключително се дължи икономическото развитие на страната. Първото правило на шотландските банки е развитието на дребния кредит, сиреч да дават в заем по-малко, но на повече лица, а не да рискуват средствата на банката в отпущане извънмерно големи суми на няколко само спекуланти. Когато в другите държави обикновените банки служат за подпомагане само на няколко търговски и индустриални класи, шотландските банки имат за клиенти всичката производителна класа в страната. Едно от най-важните улеснения, които те правят на населението, са текущите сметки, които отварят на своите клиенти под гаранцията на двама поръчители. Това са същите специални текущи сметки, които Българската народна банка открива изключително на търговци и промишленици. Който има текуща сметка в шотландската банка, разполага с разрешената му сума, когато и колкото има нужда, като внася постоянно събираните суми от вземане-даванията си. По тоя начин всички приходи и разходи на клиента минават през банката, която има възможност да е постоянно в течение на делата му и да ограничава или увеличава кредита му. Тия сметки способстват, щото свободните капитали да се съсредоточават в банките, които от своя страна ги пущат за оползотворение, а и самите клиенти се ползват от лихвата, която получават, докато им потрябват икономиите. Когато в другите държави населението пласира икономиите си в разни видове фондове, шотландците предпочитат всякога да ги поверят за пазене на своя банкерин. Между банките и клиентите съществува винаги един вид солидарност, привързаност и взаимно доверие, които са главната причина, гдето шотландските банки са се оказвали непокътнати при най-острите европейски финансови кризи. Голямо улеснение намират поменатите банки и в привилегията, която им е запазена, за да издават банкови билети от една английска лира, които най-добре отговарят на местните трансакции. Шотландците употребяват всички средства да ограничават все повече числото на банките, а да умножават клоновете им. През 1864 г. в Шотландия са функционирали 17 банки, от тях 8 са се слели постепенно с другите и понастоящем са останали само 9 с около 600 клона, с капитал повече от 200 милиона лева и влогове повече от 500 милиона лева.

От Шотландия идеята за популярните банки се е възприела в Германия, гдето доби и своя оригинален отпечатък, който вече служи за образец навсякъде. В Германия при съставянието на първите популярни банки излезе на сцената главният фактор за тяхното бързо разпространение, а именно: сдружаването и самопомагането. Шулце-Делич е инициаторът, организаторът и популяризаторът на тия банки. Трябва да признаем, че без неговата силна воля предприетото дело не можеше да добие блестящия резултат. Той има честта да се радва приживе

[194] В. „Новини“ (Цариград, 1890–1912) – излиза два-три пъти седмично, орган на Българската екзархия (б.р.).

на плодовете от труда си и да се възхищава от факта, че всички европейски народи се стремят да подражават организацията на неговите банки. Главната задача на Шулце-Делич е била да привикне хората да си помагат един други, да се запознаят, да се изучат взаимно, да обсъждат взаимните си интереси и да си доставят взаимно нужните средства. За да се образува една популярна банка, достатъчно е да се намерят 100 души, 50 души, даже 20 души, които да се споразумеят помежду си, да се въодушевят и захванат за работа. Не са нужни тук капитали с хиляди или стотини левове; стига всеки от съдружниците да е в състояние да заплати определената първоначална такса за приемането му акционер в банката, която такса според решението на инициаторите е от 3.75 до 7.50 лв. Независимо от това всеки акционер трябва да се задължи да внася ежемесечно от 25 до 62 1/2 стотинки или от 3 до 7.50 лв. за година, докато изплати стойността на акцията си, която е от 20 до 200 лв. Всеки от акционерите има право върху печалбата на банката съразмерно с вноската си, само че в първите години припадащите печалби се удържат, докато се изпълни цялата сума на акцията. Няма съмнение, че в началото капиталите на тия банки са съвсем незначителни и недостатъчни за най-малки операции, но те увеличават средствата си чрез влоговете, които приемат на хранение било от акционерите си, било от чужди лица, а още и с пресконтирането на портфейла си у по-големите банки. Всички акционери са солидарно отговорни за задълженията на банката. Всеки, от което и съсловие да бъде, може да се запише акционер, стига да е честен, трудолюбив, пестелив и трезвен, като се задължава да се подчинява на банковия устав. Всеки акционер има право да заеме от банката без поръчител до каквато сума е внесъл срещу акциите си. За по-голяма сума изисква се гаранцията на други двама акционери. Само акционерите може да вземат пари от банката. Заемите се правят за срок от 15 дни до 3 месеца, но срокът за изплащане може да се продължава до 9 месеца и никога повече. Обикновено заемите се изплащат чрез месечни вноски. Ако средствата на банката не ù позволяват да удовлетвори всички заемоискатели, удовлетворението става постепенно, според реда на заявленията. Всяка банка има по един управителен съвет от 9 членове, избрани измежду акционерите, които работят безплатно. Управителният съвет пък назначава един комитет да ръководи постоянно делата на банката. Само касиерите получават малки заплати, но в много места и тия служби се изпълняват даром. Тия са главните условия за функционирането на малките банки в Германия, които се управляват по един и същи устав. Една централна агенция, на която Шулце-Делич до смъртта си е бил управител, е основана с участието на всички банки и има за задача да следи делата на всяка, като се грижи да насърчава новосъздаваните, да ги ръководи и съветва за по-бързото развитие и да държи всички сплотени в едно тяло. Разноските на агенцията се покриват чрез отделянето по една част от печалбите на всяка банка.

Трябва да забележим, че освен популярните банки по образеца на Шулце-Делич функционират паралелно и други, на които организаторът е Райфайзен. И двата типа имат еднакви цели и стремления. Различават се само в туй, че Шулце-Делич е поставил своите от самото начало на независима либерална почва, далеч от всяка политика, като разчитат изключително на силата на съюзниците, когато Райфайзен им е дал едно консервативно, казионно и религиозно направление, чрез които им спечелил поддръжката и благоволението на държавата. Между последователите на двете школи е съществувал всякога

един вид антагонизъм. Деличовите банки, достъпни за всекиго, пуснали корени най-много в работническата, занаятчийската и индустриалната класа, когато Райфайзеновите се разпространили особено по селата и служат повече на земеделското население, на което са принесли значителна полза. При все това тяхното размножаване и развитие далеко не може да се сравни с касите на Делич. Началото и на двата типа датира от около 1858 г. Разликата в организацията им се състои още в две главни точки, касаещи се до отговорността на акционерите и срока на заемите. Райфайзеновите банки правят заеми със срок до 10 години, когато Деличовите не дават за повече от 9 месеца. Акционерите на първите са с ограничена, а на вторите с неограничена отговорност за операциите на банката.

Развитието на Деличовите банки в Германия е вървяло както следва: през 1859 г. е имало 80 банки; през 1860 г. 133 банки; през 1861 г. 188 банки; през 1865 г. 498 банки; през 1875 г. 1830 банки; през 1885 г. 2118 банки; през 1890 г. около 2500 банки.

Понеже всичките банки не представляват редовни отчети, точната статистика за капиталите и операциите им липсва, но за да си съставим понятие за тяхната сила, достатъчно е да забележим, че от съществуващите през 1875 г. 1830 каси 806 са имали 431 000 съдружници. Капиталът им е бил 98 милиона марки, или 122 500 000 лв., а са имали влогове за 334 милиона марки, или 417 500 000 лева. От съществуващите през 1885 г. 2118 каси 896 са броили 458 000 съдружници; имали си собствен капитал 128 милиона марки, или 160 милиона лева, а влогове за 401 милиона марки, или 501 250 000 лв. Независимо от популярните банки по Деличовата система през 1890 г. е имало около 2000 разни кооперативни дружества. Числото на Райфайзеновите каси не ни е положително известно, понеже статистика липсва за тях, но понастоящем числото им трябва да е между 500 и 600.

Ако преминем в Италия, ще видим, че не с по-малка бързина и не с по-малко умение се е развивала организацията на популярните банки. Както в Германия, също и в Италия съществуват два вида банки; едни по подражание на Деличовата, а други по подражание на Райфайзеновата система. *Първите носят названието популярни банки, а вторите земеделски каси.* Апостолите на популярните са Франческо Вигано[195] и сегашният финансов министър Луцати, а на земеделските е Воленборг. И едните, и другите са чисто народни учреждения, без никакви политически и религиозни тенденции, организирани за всички класи от населението и затова те се развиват паралелно едни с други без никакъв антагонизъм, като употребяват всички средства ръководителите им да се подпомагат едни-други. Както в Германия, популярните банки и земеделските каси в Италия се управляват безплатно с неописуем ентусиазъм и преданост. „Учреждението е добро, но хората са прекрасни. Там, както и всякъде, не е достатъчно да имат една добра машина, трябва да имат и добър механик“, казва Леон Се[196] в своите „Десет дни из Горна Италия“.

[195] Вигано, Франческо *(Francesco Viganò,* 1807–1897) – италиански банкер и преподавател, един от основоположниците на движението за създаване на кооперации и банки, които да подпомагат тези сдружения (б.р.).

[196] Се, Леон *(Jean-Baptiste Léon Say,* 1826–1896) – френски икономист, политик и журналист; министър на финансите, дипломат, член на Френската академия и пионер на кооперативното движение във Франция; внук на изтъкнатия икономист и социален философ Жан-Батист Се(й) (1767–1832), (б.р.).

Отговорността на акционерите в италианските банки е ограничена. Всеки е отговорен само със сумата на подписаните от него акции. Числото на акционерите е неограничено, но колкото акции и да притежава едно лице, не може да има повече от един глас в събранията. Някои устави даже ограничават на 50 числото на акциите, които може да има едно лице. Стойността на акциите е от 5 до 250 лв. Изплащането става на срокове. Обикновено първият внос е десетата част от акцията, а остатъкът се плаща ежемесечно по 1 лв. или еженеделно по 25 ст. Първоначалната сума, която всеки е обязан да внесе при записването си, е предвидена в устава. Независимо от капитала си и влоговете популярните банки си доставят средства чрез организираните спестовни каси, които функционират понякога около всяка банка, като издават ливрета (бележни книжки) поименни или на предявителя. Навсякъде книжките на спестовните каси са именни и само вложителят има право да тегли по тях суми, когато в Италия от депозираните в касите суми 9/10 са на предявителя и се отпуща на който представи бележната книжка. През 1866 г. било разрешено на тия банки да издават дребни банкноти, каквито били пуснали в обращение до 15 милиона лири, но със закон от 30 април 1874 г. им е отнето това право и оттогаз те не се ползват с никакви привилегии. Освен това популярните банки имат най-голяма поддръжка от големите банки, каквито изобилстват във всички провинции. Акционерите може да вземат пари срещу запис или срещу акциите си без поръчителство най-много двойно от сумата, която всеки е внесъл. Ако иска някой повече, той трябва да представи гаранцията и на други акционери, а понякога се приема и на външни лица. В ломбардските и венецианските провинции има популярни банки, които отварят на клиентите си текущи сметки, каквито видяхме да съществуват в шотландските банки. Отварят ги било под гаранция на запис, било срещу залог на ценни книжа. Има много банки, които заемат на лица от най-бедната класа, макар и да не са акционери, без никаква гаранция, само на честна дума, или пък им вземат запис с поръчителство на две лица, които тоже нищо не притежават, но са честни. Популярните банки сконтират записи най-много със срок за 3 месеца, които може да се продължават само ако длъжникът внася на падежа известна част от сумата за погашение.

Земеделските каси в Италия се отличават от другите популярни банки само гдето дават заем за по-дълъг срок от 1 до 5 години. Изплащането обаче трябва да става с ежегодни вноски.

Популярните банки и земеделските каси действат по един тип устави. Както в Германия, през 1877 г. всички италиански банки са образували съюз, целта на който е да изучава средствата за усъвършенстването им, да поддържа единството в делата им, да защищава интересите им и да разпространява влиянието им. Също и земеделските каси са се съюзили през 1888 година.

Първата популярна банка в Италия е била учредена през 1864 г. в Монтелупо[197]. През 1865 г. са се организирали три нови в Болоня, Кремона и Милано. А оттогаз разпространението им вървяло тъй бързе, щото в 1871 г. са станали 64, в 1876 г. са били 111, през 1882 г. са били 206, а през 1888 г. са достигнали 692. Положението на тия банки е било следното: капитал за 1871 г. 24 000 000, за 1876 г. 35 000 000, за 1882 г. 44 000 000, за 1888 г. 86 000 000 лири; влогове

[197] Монтелупо – малък град в Централна Италия, провинция Флоренция (б.р.).

за 1871 г. 49 000 000, за 1876 г. 125 000 000, за 1882 г. 206 000 000, за 1888 г. 439 000 000 лири; портфейл за 1871 г. 43 000 000, за 1876 г. 94 000 000, за 1882 г. 145 000 000, за 1888 г. 282 000 000 лири.

Общата сума на сконтираните полици през 1888 г. на 539 банки е била 1 милиард и 400 милиона лири.

Земеделски каси е имало през 1888 г. 40, от които 27 са раздали през годината 388 000, а прибрали 250 000 лири.

Кой може да помисли, че със събиране на поединични личности и с вноски от по 1 лв. може да се образува корпорация, която да прави операции за такваз баснословна сума, и кой не би се съгласил пред очевидния факт, че популярните банки са сила, която е спомогнала за повдигане икономическото положение на Италия.

Изложеното относително германските и италианските популярни банки би било достатъчно да подкрепи целта, която преследваме с обнародването на настоящата статия, но няма да бъде безполезно за читателите, ако наведем още няколко статистически данни и из други европейски държави. Белгия, Австрия, Унгария и даже Русия не са останали, без да се възползват от успехите на Деличовите и Райфайзеновите банки. Няма нужда да говорим и за тяхната организация, понеже навсякъде е почти една и съща. Трябва да забележим само, че в Белгия отговорността на всеки акционер се простира до 4000 фр. В Австро-Унгария има банки с неограничена отговорност, гдето всеки акционер е солидарно отговорен за всички ангажименти на банката, а има и банки с ограничена отговорност, размерът на която се определя в устава на всяка. Също и в Русия отговорността е ограничена.

През 1889 г. в Белгия имаше 18 популярни банки с около 10 000 членове и капитал повече от 2 000 000 фр. В Австро-Унгария имаше 1365 банки с 514 000 членове и капитал от 40 000 000 фиорината.

Ние просим извинение от читателите, гдето се разпростряхме повече, отколкото трябваше, върху историята на популярните банки, но това трябваше да направим, за да се запознаят по-много лица, поне повърхностно, по кой начин те функционират и какви са главните им принципи. По-после ние мислим за в интереса на делото да начертаем и цели проекти за устава, който да представим на разискване, за да се установят окончателно еднообразни планове.

След всичко гореизложено още веднъж трябва да се попитаме: липсва ли в България почвата за организирането и развитието на популярните банки и земеделските каси, каквито съществуват в други държави? Приведените от г-н П. данни относително положението на 12 дружества сами ни дават правото да се произнесем категорически, че отечеството ни представлява много по-благоприятни условия за кооперацията, отколкото всяка друга страна. 12 само дружества в продължение на 5–6 години да образуват капитал 1 650 000 лв., това е неимоверно, а все таки е факт. Липсата на точна статистика не ни дава възможност да предадем цялото число на съществуващите в България малки дружества и положението на техните капитали, но ние ще се постараем да съберем нужните сведения и ще се върнем пак по тоя въпрос.

Вторият и много по-важен факт, който говори в полза на учредяването и популяризирането на малките дружества, са земеделските ни каси. Какво са земеделските каси, ако не чисто популярни банки, създадени по образеца на Шулце-Деличовите? И важното е, че тия каси водят зачалото си в България още преди Освобождението ни. Учредителят им, не ще съмнение, е бил въодушевен

с високи идеи и с организирането им е принесъл голяма услуга на земеделското население, за което изключително са създадени. Основата на земеделските ни каси е чисто кооперативна, само че кооперацията, вместо да се съставлява от отделни личности, се образува от цели села; няма околия в България, гдето да липсва земеделска каса, а всичките села на околията са нейните акционери или съдружници. На 1 януари 1887 г. в България е имало 58 земеделски каси с капитал 14 231 438 лв.; на 1 януари 1889 г. касите чрез разцепление са станали 78 с капитал 15 975 000 лв.; на 1 май 1890 г. са били все 78 с капитал 17 750 000 лв., а на 1 октомври текущата година касите са станали 80 със собствен капитал 17 621 114 лв. Цялата тая сума е образувана чрез събирането от всеки земеделец ежегодно по няколко оки храна, която се преобръщала на пари. 8/10 част от тоя капитал е образуван още през турското владичество, когато лъчите на цивилизацията са били затулени с непропускаема мрежа за населенията в Турция. Ако въведеният от организатора им принцип за обязателното ежегодно разхвърляне върху земеделското население помощи в храна или пари продължаваше и след Освобождението на България, капиталът на касите днес би достигнал не по-малко от 40–50 милиона лева.

Образуваните в турско време капитали доказват, че за развитието им има сериозна почва. *Земеделските каси са един фактор, който не трябва да се игнорира. Чрез тях може да се принесе голямо улеснение на населението, ако им се даде по-здрава организация. Те може да станат малки банки, най-достъпни за всички класове, стига средствата им да се уголемят, а формалностите да се опростят. Впрочем ние ще се занимаем наскоро с преобразуването на земеделските каси.*

Преди да свършим, за неизлишно считаме да припомним, че: *със сдружаването ще повдигнем западналите си занаяти; със сдружаването ще повдигнем многообещаващото си земеделие; със сдружаването ще възродим промишлеността; със сдружаването ще създадем и развием местната си индустрия; със сдружаването ще разработим неизчерпаемите си природни богатства; в сдружаването е нашето спасение от чуждото посегателство. Всеки просветен българин трябва да се помъчи да подтикне макар с пръст идеята за сдружаването. Всеки трябва да стане член на едно дружество и да внася лептата си за образуване малки капитали, а да оставим г-н П. с неговата горчива ирония да чака преспокойно резултата от сдружаването.*

ОТГОВОР НА ГОСПОДИН М.[198] ВЪРХУ СТАТИЯТА МУ ПО „НАШЕТО ИКОНОМИЧЕСКО СЪСТОЯНИЕ“, ИЛИ ПО-ДОБРЕ ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА НАРОДНА БАНКА[199]

След като излага няколко статистически данни и сравнения относително земеделските произведения на Белгия и България, г-н М. дохожда до следните заключения:

1) Ако се постараем да доведем нашите земеделци дотам, щото да обработват едно пространство от 6 милиона хектара, то естествено е, че и производството

[198] М. – както става ясно от бележката на М. Тенев тук на с. 260–261, авторът на статията е Антон Манушев (б.р.).

[199] Статията (с подпис Т.) е публикувана в броеве 713–718, 720–722 и 724 на в. „Свобода“ от [януари] 1892 г. (б.а.); статията на М. е поместена в същия вестник, бр. 703, 704 и 706, декември 1891 (б.р.).

ще се увеличи три пъти от настоящото, или от 500 млн. лв. стойността на днешното производство ще се възкачи на 1 500 000 000 лв. Тогаз вместо за около 100 млн. лв. ще можем да изнасяме за странство 420 млн. лв. Ще може да се отгледва три пъти повече добитък и приходите на правителството ще се увеличат.

2) Нашето селско население, и да искало да обработва повече земя, не му било възможно от неимоверно малкото количество пари, които се намерват в страната.

3) Двигателната сила на всички клонове на индустрията при днешното социално устройство била парата. Без този могъществен двигател не може да съществува стъпка от прогрес. За да достигнем всичко, трябва да се издирят условията за най-бързото увеличение на паричния ни капитал.

4) За да се удвои обработваното днес пространство земя, нужни били 400 лв. на къща, или за 500 000 къщи 200 млн. лв.

Никой, вярваме, няма да откаже, че статистическите данни на г-н М. са верни и основателни и че трябва всички да се стремим за достижението на желаемия от него резултат, но той не ни загатва в колко време иска да достигнем до определените от него размери. Понеже се е заинтересувал да изучи статистиката на белгийското земеделско производство, нямаше да направи зле г-н М., ако ни укажеше в какво положение се е намирало земеделието в България през 1877 г. и до какво положение е достигнала постепенно производителността в продължение на 12 години. Като говори за Белгия, не трябва да забравя, че там земеделската производителност, както и всички други отрасли на индустрията, са се развивали постепенно и в продължение на 60 години са достигнали до положението, което той взема за сравнение с България. Която и държава да искаме да приведем при разискването на таквиз сериозни въпроси, мислим, че е необходимо да се вземе за сравнение добитият резултат при еднакви условия и в еднакъв период на действие. Ако България от Освобождението си досега, сиреч в продължение на 12 години, е направила подобрение и увеличение в земеделското производство, колкото е направила за същия период след освобождението си Белгия и Румъния, значи, че България върви към достижението на указвания от г-н М. резултат, добит в Белгия след 60 години. Това ще доказва, че България се развива и напредва постепенно и пропорционално с материалния и нравствения напредък на населението и на времето си тя ще достигне желаемата от г-н М. точка.

Според писаното от г-н М. излиза, че единственото условие, за да се удвои обработваното днес пространство земя в България, са парите. Дайте на всеки земеделец по 400 лева и целта е достигната. Не знаем отгде е изчерпал това заключение. Оставяме на занимаващите се със земеделието да се произнесат дали това е вярно и по кой начин може да се достигне желаемият от г-н М. резултат. Уверяваме го обаче, че не по 400 лв., а по 10 000 лв. да раздаде на всеки земеделец, ако не се изпълнят други условия и не се вземат други мерки, необходими за развитието на земеделието, производителността ще си остане същата. Ние не бихме обърнали особено внимание върху писаното от г-н М., ако той не бе се докоснал до друг въпрос, съставляващ предметът на статията му, който иска да третира с авторитет уж, а лишен от всякакви положителни данни, в повечето точки се произнася съвършено несправедливо и неоснователно. Като говори за Българската народна банка, г-н М. признава, че тя е направила действителни услуги на населението, и заключава, че: „а) пребразуването ù в акционерна днес за днес е неуместно и във вреда на държавата; б) не трябва да се забравя, че ако едно държавно учреждение не може да изпълни своето

предназначение, то подписва своето загинване; в) трябва да се направят някои радикални реформи, които ще дадат на Банката възможност да отвори клонове, с което ще дойде и по-близо до народа, ще изучи нуждите, навиците и характера на своите клиенти, ще привлече повече депозити, ще направи благодеяние на населението и може да стане истински възпитател на народа в търговско отношение; г) *нашата Народна банка направила няколко капитални погрешки, които ще се припишат на нейните управници, на тяхната неопитност и на техните слаби понятия по финансовите науки. Грешките се заключавали в това, че: първо, Банката преди една година взела решение за унищожението на ажиото, с което се показало незнанието даже на първите страници от която и да е политическа икономия; второ, Банката не умяла да пусне по-голямо количество банкноти в обращение; трето, тя не трябвало да взема никакво решение да дава пари под ипотека, а да се организирала отделна ипотекарна банка с капитал поне 100 млн. лв.“.*

За да се произнесе г-н М. тъй строго против нашите досегашни управници на Българската народна банка, трябва да има някой личен дерт към тях. Да излезе при разискването на такъв сериозен въпрос, да каже, че досегашните управници на Банката нямали понятие от най-простия закон на политическата икономия за „предложението и търсенето“ и че всички погрешки, даже ако ги имаше, трябва да се отдадат на тяхната неопитност и слаби понятия на финансовите науки, е голяма самонадеяност от негова страна. Той можеше да бъде по-хладнокръвен и да изкаже мнението си, без да прибягва към обиди на личности. Принципите и истините нямат нищо общо с лицата. Ние много малко се интересуваме от управителите на Банката и не искаме да ставаме техни защитници, защото тяхното минало, техните трудове и дела по уреждането на финансовата администрация в Княжеството са най-добрата защита и най-осезателното доказателство за финансовите им познания. Ще се ограничим, прочее, да разгледаме един по един всички пунктове, които г-н М. приписва като погрешки на управителите на Банката, за да видим дали обвиненията му представляват някоя основателност.

а) По преустройството на Банката в акционерна. Приятно ни е да констатираме, че по първия пункт, сиреч по преобразуването на държавната ни Банка в акционерна, ние сме съгласни с г-н М., макар че не ни дава някои мотиви за подкрепление на мнението си. Не е достатъчно да се каже, че частните банки са изложени на фалиране, с което се съсипват местните търговци. Това не е доказателство, че Българската народна банка трябва да остане държавна, защото една акционерна Народна банка, поставена на здрави основи и при добър контрол от страна на правителството, може да бъде толкоз сигурна и безопасна, колкото и най-добрата държавна банка. Нима акционерите на Банк д'Англетер[200] и на Банк дьо Франс са по-опасни от Руския государствен банк, който е държавно учреждение? Според нас други са мотивите, по които Българската народна банка няма нужда поне засега от преобръщане в акционерна.

От писаното досега във вестниците излиза, че главният мотив за преобразуването на Българската народна банка е да може да се увеличи капиталът ù, а с това да ù се даде възможност да развие повече операции. Тоя мотив обаче не представлява достатъчна гаранция за достигане желаемата цел, защото капиталът на една емисионна банка, било държавна, било чисто акционерна, не играе някоя важна роля в нейните операции. Главният източник, от който си доставляват

[200] Банк д'Англетер (фр.) – Банк ъф Ингланд (б.р.).

средства емисионните банки, е правото, което им се дава от държавата, да издават банкноти или облигации, а също влоговете, които им внася населението, ако приемат такива.

Понеже срещу издаваните банкноти банките са задължени да пазят само известна наличност, колкото повече банкноти пущат в обращение, толкоз повече се уголемява печалбата на банката, а колкото е по-малък капиталът, толкоз по-голям е дивидентът за акционерите. Емисионните банки употребяват всички средства за по-значителното разпространение на банкнотите, като се трудят всячески за влагане на по-малък капитал, както се вижда от следната таблица:

	Капитал		Банкноти в обращение	
Френска [банка]	182 000 000	фр.	3 090 000 000	фр.
Английска	350 000 000	„	646 000 000	„
Австрийска	180 000 000	„	1 130 000 000	„
Германска	150 000 000	„	1 276 000 000	„
Италианска	200 000 000	„	573 000 000	„
Руска	75 000 000	„	3 916 000 000	„
Белгийска	50 000 000	„	386 000 000	„
Испанска	80 000 000	„	758 000 000	„
Португалска	40 000 000	„	442 000 000	„
Шведска	30 000 000	„	64 000 000	„
Норвежка	15 000 000	„	87 000 000	„
Датска	30 000 000	„	100 000 000	„
Гръцка	20 000 000	„	100 000 000	„
Румънска	12 000 000	„	140 000 000	„
Сръбска	2 500 000	„	30 000 000	„

Тия данни ни показват каква незначителна пропорция има между капитала и пуснатите в обращение банкноти. Тия данни ни показват още, че Румънската банка, на която капиталът е определен 30 000 000 лв., се е задоволила с внасянето само на 12 000 000, а за Сръбската от 20 000 000 капитал е внесен само 2 500 000 лв. Трябва да признаем, че всички поменати банки изкарват завиден дивидент за своите акционери, но на гърба на държавата и населението, а никак не на основание своите капитали. През 1890 г. Румънската народна банка е дала дивидент на акционерите си 17%, а Сръбската – 16%.

Ако разгледаме операциите на Румънската и Сръбската банка, които са най-близо до нас, работят в среда, подходяща на нашата, и горе-долу при еднакви условия, ще забележим, че ползата, която те принасят на населението, не е пропорционална със средствата, които самото население им доставя чрез приемането на банкнотите.

На 1 януари миналата година Румънската народна банка е имала пуснати в обращение банкноти за 135 000 000 леи, срещу които е пазило наличност само 45 000 000; значи, че е имала за 90 000 000 лв. банкноти непокрити, а в полза на населението е била раздала само 43 милиона лв., а именно: по сконтирани полици 8 200 000; по заеми срещу ценни книжа 13 300 000; на земеделските каси 9 500 000; на текущи сметки под залог на ценни книжа 12 000 000, или всичко 43 000 000 леи.

Сръбската народна банка на 1 януари миналата година е имала в обращение банкноти за 23 400 000 динара срещу една наличност от 12 000 000; значи, че в обращение са били банкноти непокрити за 11 400 000 динара, а пък е била раздала на населението 12 100 000, именно: по сконтирани полици 4 900 000; по заеми срещу ценни книжа 5 900 000; по текущи сметки на кредитни учреждения 1 300 000, или всичко 12 100 000 динара.

От горните данни следва, че Румънската народна банка е употребила в полза на населението по-малко от половината средства, които си е доставила чрез банкнотите, а Сръбската приблизително цялата сума.

Сумата, която Българската народна банка е имала раздадена на населението на 1 октомври миналата година възлиза на 34 200 000 лв., а именно: по сконтирани полици 6 400 000; по заеми срещу ценни книжа 150 000; по ипотеки 12 400 000; на земеделските каси 2 800 000; на общинските управления 6 300 000; по специални текущи сметки 4 000 000; по удостоверения 2 150 000, или всичко лева 34 200 000.

Ако сравним сумите, които нашата държавна банка е раздала на населението, с ония, които Румънската и Сръбската акционерна банка са отпуснали при съвсем нормални времена за тях, излиза, че Румънската е пласирала само 8 800 000 лв. повече, а Сръбската 22 100 000 по-малко от нашата. Не трябва да забравяме, че преобразуването на Българската народна банка съгласно Закона от 27 януари 1885 г. се извърши едва на 1 септември същата година и че преди още Банката да започне правилното си функциониране, на 6 септември се прокламира Съединението на двете Българии и на 3 ноември избухна Сръбско-българската война. Оттогава едно по друго следват цял ред непрекъснати събития, които се отразиха най-неприятно върху политическото и икономическото положение на Княжеството, а не можеше да не се докоснат и до Банката. При всичките кризи и неблагоприятни обстоятелства, които е прекарала Българската народна банка от преобразуването си досега; при всичко че не е успяла още да разпространи банкнотите си в населението, гореприведеното сравнение ни показва, че тя е принесла много по-голяма полза, отколкото всеки би имал право да очаква. При такъв осезателен резултат ние гледаме с пълно доверие в бъдещето на учреждението и сме проникнати от убеждението, че постепенно Банката ще се развива и разнася благодатта си из населението в размер и по начин, каквито никоя акционерна банка, от каквито високи чувства и да е въодушевена, не ще може да направи. Като имаме предвид фактическия резултат, смело можем да се произнесем, че един опит за преобразуването на Банката не само би претърпял несполука, но може да намали престижа ù, да отслаби доверието на публиката в нея и да стане причина за окончателното ù разстройство.

За да се реорганизира Банката в акционерна, както споменахме по-горе, най-главният мотив е увеличението на капитала. Ако тоя увеличен капитал можеше да се добие в страната, пак донегде би било оправдателно да се мисли за съсредоточението му, но всеки, вярваме, ще се съгласи, че една сума само от 10–20 млн. лева да се намери свободна засега в България и се употреби за купуване банкови акции, е немислимо. Освен това за свободните български капитали има много по-доходни предприятия, отколкото банкови акции. Ако ли пък е въпросът за преобразуване Банката със странни капитали, то при съществуващото положение на Княжеството и при финансовата криза, която прекарват европей-

ските тържища от две години насам, едва ли би имало възможност да се намерят. Да допуснем, че ще се намерят подписчици за акции на сума 20 и 30 млн. лв. с условие да внесат само 1/4 или 1/3 от стойността, както са направили Румънската и Сръбската банка, ще излезе, че новата банка няма да се създаде с по-голям капитал от тоя на сегашната. Новата банка ще се организира вероятно на принципи, по които действат всичките акционерни емисионни банки, неизключая Румънската и Сръбската. Тя ще се ограничи в чисто търговски портфейл и операции, а при таквиз условия ползата за населението едва ли ще бъде в размер, какъвто се очаква. Акционерната емисионна банка ще преустанови приемането на срочни влогове.

Ние не допущаме, че правителството ще даде емисионната привилегия на една акционерна банка, без да си запази известни права в управлението и строг контрол на операциите, а при това съмнението ни, че ще се намерят чужди капиталисти да подпишат значителен капитал, се усилва още повече. Ако другите държави, в които съществува най-голямата свобода на банките и гдето те се съставят с местни капитали, вземат най-строги мерки за запазване емисионните си учреждения от нещастия, понеже те са душата и регулаторите на кредита в страната, то колко повече трябва да бъде строго в туй отношение нашето правителство, от което се иска да даде на външни акционери монополно право за издаване банкноти и ипотекарни облигации в замяна на някакви 5–10 млн. лв. капитал, който се предполага да внесат. И защо най-после да искаме преобразуването на държавната банка в акционерна, когато чуждите капиталисти имат възможност да принесат услугите си за създаването на всякакви акционерни банки и учреждения, стига да имат желание. Правителството им дава пълна свобода, но и в туй отношение то е длъжно да взема мерки за предпазване местното население от нежелателни катастрофи, които някои предприятия може да му причинят.

б) „Ако едно държавно учреждение не може да изпълни своето предназначение, то подписва своето загинване“, казва г-н М. Какво е идеалното предназначение на Банката, г-н М. не ни го определя категорически, но щом изложените в горния пункт статистически данни ни доказват, че Българската народна банка при най-неблагоприятни условия сравнително е принесла по-голяма полза на населението, отколкото Румънската и Сръбската народна банка, ние мислим, че тя не е осъдена на загинване, а напротив, обещава най-добро бъдеще и трябва да я оставим на мира и спокойно да се развива.

в) По увеличението на банковите клонове. „Трябва да се направят някои радикални реформи, които ще дадат на Банката възможност да отвори клонове, с което ще дойде по-близо до народа“ и пр., продължава г-н М. Колко клона са необходими за достигане идеалния резултат, той не ни показва. Ако е да се отворят още 2, 3 или 5 клона, неговата цел няма да се достигне. Ако желае пък да се отвори клон във всеки окръжен или околийски град, това може да се постигне с течение на времето и с развитието средствата и операциите на Банката. В статията си относително „чуждите капитали и малките дружества“, обнародвана в броеве 692 до 697 на в. „Свобода“, ние сами указахме, че в Шотландия, гдето кредитът е най-много развит, успехът се дължи не толкоз на увеличението числото на банките, колкото на клоновете на съществуващите, и забележихме, че докато през 1864 г. е имало 17 банки с около 500 клона, сега са останали само 9 банки с около 600 клона. Но не всичките банки подражават шотландските. Белгийската народна банка, която г-н М. ни цитира за модел,

има само един клон в Анверс, а във всички департаментални градове има по един агент, който чрез съдействието на един сконтов контоар[201] извършва само известни операции, разрешени от управителния съвет на банката. Румънската народна банка има само 4 клона в Яш, Галац, Браила и Крайова. Сръбската народна банка няма нито един клон, а Отоманската банка има само по една агенция във всеки вилает[202], макар тя да е ковчежник на държавата и получава от турското правителство 1% комисиона върху прибираните и разходваните за негова сметка суми вътре в държавата. Ние сме поклонници на много клонове и желали бихме нашата Банка да отвори такива поне в Търново, Видин, Плевен, Бургас и Сливен, но да изискваме да отвори във всички градове из България, нам се вижда като желание за един излишен и тежък лукс. Съгласно чл. 2 и 93 от Устава си Банката има във всеки окръжен и околийски град по един кореспондент, който с помощта на касиера от земеделската каса и три избрани от общинското управление лица служи за посредник между населението и нея. През него се удовлетворяват нуждите на всички желаещи да заемат пари. Колкото пък за привличането на влогове от населението, Банката е определила най-достъпния способ, като е изходатайствала от Финансовото министерство да отвори за тая цел всички държавни, окръжни и околийски ковчежничества. Публикуваните постоянно обявления във всички издавани в Княжеството вестници гласят, че влоговете от провинциалните градове се внасят в Банката чрез платежни заповеди, издадени от местните ковчежничества, и че за внасянето, както и за връщането на сумите вложителите не плащат никакви комисиони. Това значи, че по отношение на влоговете Банката е предвидила нужните улеснения за спестителите. При всичките обаче оказани улеснения, които Банката е установила привременно за населението относително заемите и влоговете, тя не е забравила да се грижи и за уреждането на по-сериозни посредници между населението и нея. Ако г-н М. бе следил и изучил добре организуването и развитието на Банката, щеше да забележи, че в края на отчета си за 1887 г. банковото управление припомня на г-н финансовия министър, че му е представило законопроект на 24 октомври с.г. за преустройството на земеделските каси, според който проект Банката е искала да свърже сношение с касите и да ги направи свои органи, като им доставя средства за раздаване пари не само на земеделското население, но и на всички други съсловия. Това ни показва, че преди да се сети г-н М., управлението на Банката е направило зависещото от него, за да се постави първото ни народно кредитно учреждение посредством народните земеделски каси в по-прямо сношение с населението и с много по-евтини средства, отколкото г-н М. е намислил.

г) По монетния въпрос и унищожението на ажиото. Според г-н М. Банката била направила капитална погрешка, гдето преди една година унищожила ажиото, и с това доказали управниците ѝ, че нямат понятие от закона на „предложението и търсенето“. Види се, с тоя пасаж г-н М. е искал да покаже само, че знае за съществуването на политическа икономия и финансови науки, защото той не подкрепя казаното с никакъв аргумент. Ако г-н М. разбираше поменатия закон и обсъдеше зряло направеното от Банката по унищожението на ажиото, той щеше да се съгласи, че всичко е било вършено съгласно с цитирания закон. Но нека видим какво

[201] Сконтов контоар (фр.) – сконтово отделение (б.р.).

[202] Вилает (тур.) – най-голямата административно-териториална единица в Османската империя (и в Турция) с променлив във времето размер; в периода 1867–1976 г. вилаетите са 28 (б.р.).

гласи законът. В най-новата книжка на Пол Льороа-Болио по политическа икономия *(Précis d'économie politique)*[203], която препоръчваме на г-н М., ще срещне на с. 20 следното: „Действителната цена на един предмет зависи от съдействието на две воли: волята на лицето, което притежава предмета и се съгласява да се освободи от него, и волята на лицето, което го няма, а желае да си го достави. С други думи, предложението и търсенето са, които определят цените. Предложението представлява ония, които притежават предмета, но които желаят да го заменят с други, а търсенето представлява ония, които го нямат, а желаят да го добият. Когато предложението надминава търсенето, сиреч когато има повече лица, желаещи да продадат житото си, отколкото търсещи жито, цената на предмета, който тук е житото, клони на спадане. Когато, напротив, търсенето превишава предложението, цената на предмета подскъпва. Тия колебания в повишение или спадане траят, докогато се достигне цената, която туря точно в равновесие търсенето и предложението". *Тоя закон е верен за всички видове стоки и произведения. Той е верен и за монетите. Всяка монета, която е пусната в обращение повече, отколкото трябва, се обезценява и поевтинява. Напротив, всяка монета, която е потребна във вземанедаванията на хората, а не е в изобилие, се търси и поскъпва.* Като най-убедително доказателство ще ни послужи историята на монетното кръгообращение в разните държави. В края на миналото столетие френското правителство пущало в обращение книжни пари, наречени асигнации. Докато количеството им било ограничено, никакво обезценяване не се забелязвало. Щом обаче те превишили нуждите, цената им почнала да се подбива. През 1795 г. количеството на пуснатите в обращение асигнации достигнало до 45 милиарда франка и дотолкова се обезценили, щото самото правителство решило да не приема стоте франка за повече от един франк. Английското правителство в 1815 г. било принудено да пусне в обращение книжни пари повече, отколкото трябвало, и в няколко недели ажиото достигнало до 26%. Принудило се, прочее, през 1816 г. да изтегли книжните пари и да въведе златния еталон в държавата. Австрия е започнала да издава книжни билети още през 1761 г. Докато количеството е било незначително, публиката ги е приемала с удоволствие и ги е предпочитала от звонката монета. В 1763 г. обаче била издадена втора серия, а през 1771 г. и трета. По-после разните войни принудили правителството да прибягва по-често към емисията на книжни пари. В 1806 г. ажиото е било вече 50%. От 1813 г. австрийското правителство се е опитвало няколко пъти да изтегли книжните билети, но разните войни, освен гдето не са го оставяли да изпълни решението си, принуждавали са го да издава нови билети. В 1850 г. ажиото е достигнало до 75%; в 1859 г. се е колебаело между 40 и 50%; в 1866 г. било 35%; от 1880 до 1891 г. се е колебаело между 12 до 25%. Голямото колебание на ажиото принуди австро-унгарското правителство да се занимае отново сериозно с въпроса, като е решило вече да пристъпи в скоро време към изтегляне поне на половината от находящите се в циркулация книжни билети, като направи за това един заем от 3–400 млн. фиоринта. Руското правителство почнало да издава кредитни рубли още от 1760 г. По него време в Русия имало само медни монети и населението посрещало с възторг книжните пари. Докато количеството на кредитните рубли било незначително, те имали предпочтение пред другите монети, но щом почнало то да се увеличава, появява се обезценението. В 1786 г. нямало никакво ажио. През 1788 г. било 3%; през 1790 г. било 13%, през 1799 г. достигнало 32%; през 1810 г. се качило на 75%; в 1817 г. било 76%, а от 1822 до 1839 г. било около 73%. По това

[203] *Précis d'économie politique* (фр.) – „Кратък курс по политическа икономия" (1888), (б.р.).

време е имало в обращение около 600 млн. книжни рубли. За да тури край на такъв плачевно положение, тогавашният финансов министър Канкрин[204] сполучил да унищожи ажиото, като заменил находящите се в обращение книжни пари със звонка монета по 1 сребърна рубла за 3 1/2 книжни. Количеството се намалило и ажиото веднага изчезнало, но това положение не се удържало за дълго време, защото Унгарската война[205] и Кримската война[206] принудили правителството да почне да емитира нови билети в неограничени количества. Оттогаз при всичките мерки, които разните финансови минстри са вземали, кредитната рубла не е никога достигнала своята законна стойност от 4 лв. През 1860 г. тя е имала ажио 7 1/2%; през 1866 г. 14%; през 1874 г. 24%; през 1878–1885 г. около 38%; през 1888 г. 50%; през 1891 г. 25 до 37%. Единственото средство за намалението и премахването ажиото, признато от всички руски финансови министри, е изтеглянето и унищожението на по-голямата част кредитни билети. Войната с Австрия през 1866 г. накарала италианското правителство да издаде книжни пари в такъв размер, щото сумата им достигнала един милиард лири. Книгите наводнили цяла Италия. Ажиото от 1% достигнало до 20%. Като се подобрило отпосле финансовото положение на страната, бюджетът се уравновесил, почнало се постепенно изтегляне на книжните пари и ажиото захванало да спада. През 1883 г. ажиото било 10–11%, но щом се сключил заем от 640 милиона лири, с които се изтеглили и унищожили за такваз сума книжни пари, ажиото спаднало на 1%.

Всички тия данни не доказват ли, че винаги щом една монета се пусне в обращение в по-голямо количество, отколкото икономическото положение на държавата позволява, тя се обезценява? Може би г-н М. ще ни възрази, че гореприведените доказателства се отнасят само до книжните пари, които се гарантират от правителството, а всъщност не представляват някаква реална стойност, но че не могат да служат и за звонковата сребърна монета, която сама по себе си представлява своята стойност. За подкрепление на изложеното по-горе ние ще приведем аргументи и от държави, гдето никога не е имало книжни пари. Трябва да забележим предварително, че за обезценение на сребърната монета не може да се говори в държави, имащи златен еталон, като Англия и Германия, защото в тях среброто служи само за разменна монета. Там среброто се намира в малки количества и никой няма право да дава при платежите си по-голяма сума от определения в закона максимум, който в Англия е 40 шилинга, а в Германия 20 марки. Не е същото обаче в ония държави, гдето съществува двойният еталон. Там златото и среброто имат абсолютно равни права в монетното обращение. Кредиторът не знае никога предварително в каква монета ще му се плати и няма право да рекламира друг метал. Двойният еталон, или биметализмът, е основан върху отношението 1 към 15% на среброто към златото. До 1870 г. туй отношение е било почти постоянно и затова никакви неудобства не представляваше съществуването на един или друг еталон в разните държави. От 1870 г. обаче производството на среброто почна да се уголемява в такъв размер, щото при всичкото узаконяване на неговата монетна сила и при всичките мерки, които някои държави взеха,

[204] Канкрин, Егор Францевич (Георг Людвиг, 1774–1845) – руски писател и държавник, генерал; най-дълготрайният министър на финансите в историята на Русия (1823–1844), (б.р.).
[205] Унгарската война – Унгарската национална революция от 1848 г., за чието потушаване в помощ на Хабсбургската династия и за възстановяването на Австро-Унгарската империя участва и Русия (б.р.).
[206] Кримската война (1853–1856) – война на Руската империя срещу съюзените армии на Османската империя, Великобритания, Сардинското кралство и Графство Насау; Русия губи войната (б.р.).

за да спрат обезценението му, първоначалното отношение не можа да се удържи. Оттогаз сребърната монета почна да се цени като стока и да попада под икономическия закон за предлагането и търсенето. Когато от 1803 до 1873 г. цената на среброто е стояла почти неподвижна и се е колебала между 59 1/4 и 61 1/2 пени унцията, през 1875 г. спадна на 56 пени, което представляваше около 8% обезценение; през 1880 г. беше 51 пени, съответстваща на 16% обезценение; през 1885 г. беше 48 пени с 19% обезценение, а понастоящем цената на среброто е 44 пени, съответстваща на 28% обезценение. При таквоз положение навсякъде сребърната монета трябваше да претърпи спадане в сравнение със златото; и това спадане трябваше да бъде толкоз по-голямо, колкото повече сребро имаше в обращение. Обезценението е по-силно в ония биметалически държави, гдето икономическото положение не е достатъчно развито, гдето народното богатство е ограничено и гдето вносът често превишава износа. Такива са Испания, Португалия, Италия, Румъния, Турция, Сърбия, България и пр. В Италия се смята да има в обращение около 550 млн. лв. сребърни монети. Понеже това количество е много повече, отколкото се изисква за улеснение населението във вътрешните му вземане-давания, и с него става нужда да си служи за посрещане задграничните си задължения, ажиото между златото и среброто се колебае от 4 до 6%. В Румъния допреди 1890 г. имаше около 100 млн. сребърни леи звонка монета и около 130 млн. лв. сребърни банкови билети. Това количество беше извън силите и нуждите на румънското население. Предлагането на среброто превишаваше в големи размери търсенето и ажиото през 1886, 1887, 1888 и 1889 г. се колебаеше между 14 и 21%. За да намали ажиото, румънското правителство трябваше да прибегне към въвеждането на златния еталон; да преобърне всички сребърни банкноти в златни; да изтегли от обращение 40 млн. леи звонка сребърна монета и да остави само толкова сребро, колкото е необходимо за разменна монета; понеже според новия закон никой няма право да дава при разни платежи повече от 100 леи сребро. С въвеждането на новия закон ажиото от 20% спадна на 0 и досега не се е появило. В Холандия по причина на многото сребърни монети ажиото беше достигнало 15% и през 1883 г. правителството се принуди да стопи по-голямата част от сребърните си монети и ги продаде на кюлче. В Португалия ажиото сега е 22%; в Испания около 35%; в Гърция около 37%. В Сърбия допреди 1885 г. имаше в обращение само 10 млн. динара сребро и ажио почти не съществуваше. Щом среброто се увеличи с пущането на сребърни банкови билети за около 30 млн. динара, ажиото почна да се колебае между 4 и 6%.

Единствените биметалически държави, гдето ажио, може да се каже, не съществува, са Франция и Белгия, но това се дължи изключително на следните факти: 1) извънмерното богатство, което е натрупано в тия две страни; 2) по-голямата част на сребърните монети се намира в зимниците[207] на разните банки (само в Централната каса в Париж има за 1 милиард и 250 милиона франка сребърни); 3) във вътрешните трансакции лицето на среброто или златото се не вижда, а всичко се върши с банкови билети или чекове; и 4) на щастието, че във Франция и Белгия износът почти винаги е по-голям от вноса. За Белгия трябва да прибавим още, че по-голямата част от нейното отсечено досега сребро се намира във Франция. Г-н М. споменува на едно място в статията си, че липсата на ажио във Франция, Италия, Швейцария и Белгия се дължало на обстоятелството, че

[207] Зимник (остар.) – трезор (б.р.).

Франция държала постоянно в зимниците си 1 милиард и 318 милиона франка в злато. Ще забележа на г-н М., че доводът му не е верен, защото, както видяхме по-горе, в Италия среброто не държи своята цена; в Швейцария съществува тоже ажио до 2%, а ако г-н М. събере френски банкноти за 500 000 или за 100 000 франка и отиде в Банк дьо Франс да поиска да му дадат за тях злато, може да му направят удоволствието да го заведат в зимниците и му покажат куповете наполеони и кюлчета злато и да го поканят, ако желае, да му заменят банкнотите с петолевки; понеже банката има право да предпочита златото.

След всичко гореизложено нека разгледаме какво е направило българското правителство и Банката по отношение монетния въпрос и ажиото и да видим дали е съгласно със закона на „предложението и търсенето“. Кой не помни в какво положение се намираше монетното обращение в България след Освобождението ѝ? От турското владичество бяхме наследили от всички демонетизирани в другите държави монети. В циркулацията наред с турските бешлици, алталъци, ирмилици, мангъри и модерните европейски сребърни монети, се срещаха разни парчета странни монети, изтъркани дотам, щото не можеха да се познаят на коя държава принадлежат. Само по обема и формата горе-долу публиката ги различаваше и им даваше названието: дирекли, чарклии[208], кушлии, унгарчета и пр. Като че те не стигаха, та през войната за освобождението и през времето на окупацията трябваше да нахлуят всички видове сребърни рубли, почни от екатеринките, повечето от които бяха загубили чрез търкането голяма част от метала си. Как да не ни надари спекулацията с всевъзможни видове, когато изобщо курсът на рублата беше установен от руските власти на 4 лв., а всъщност някои не представляваха нито 2. Тоя курс беше не само в България, но и за Румъния и Сърбия. Когато през 1879 г. в Румъния курсът на рублата се намали на лева 3.70, сърбите го подбиха на 3.50 и това даде възможност да нахлуят в България големи количества рубли, от които имаше печалба по 40 ст. на всяка. Със закон от 27 ноември 1880 г. румънското правителство демонетизира всички видове сребърни рубли, като даде срок на населението да ги внася за размяна в ковчежничествата до 31 декември 1880 г. по курса 3 лв. и 50 ст. По-голямата част от рублите из Румъния трябваше да нахлуят тоже в България, понеже всяка рубла даваше очевидна печалба по няколко стотинки. За да затвори пътя на рубленовото нахлуване от Сърбия и Румъния, нашето правителство трябваше поне да намалява курса при всяко изменение в съседните държави, но то остана хладнокръвно до 14 август 1881 г., когато постоянният наплив на останалите в Сърбия и Румъния рубли го застави да реши понижението курса поне на 3 лв. и 50 ст., като разреши на правителствените учреждения да приемат рублите до 31 декември с.г. по 3 лв. и 70 ст. само за сметка на недоборите от прямите даждия. Внесените от Сърбия и Румъния рубли, види се, не бяха доста, та трябваше да ни се изпратят още и от Турция. През 1883 г. турското правителство демонетизира всички чужди сребърни монети и макар из провинциите да не можа да се приложи напълно разпореждането, от Цариград почнаха да нахлуват в България нови количества рубли. Това най-после възмути българското правителство, което се реши да вземе сериозни мерки за пречистването на монетното обращение. За да пристъпи към целта, трябваше преди всичко да се приготви достатъчно количество наши сребърни монети. Понеже по това време имаше само 12 100 000 лв. сребърни, със закон от 12 декември 1884 г. се разреши на правителството да насече още

[208] Чарклия (тур., букв.) – назъбен, зъбчат (б.р.).

15 милиона максимум 5-левови монети. През същата сесия Народното събрание вотира други два закона. Според единия (от 15 ноември 1884 г.) трябваше да се демонетизират веднага румънските и сръбските сребърни монети, а според втория (от 28 януари 1885 г.) се постановляваше: да се намали от 1 май 1885 г. курсът на рублите с надпис „рубль“ на 3 лв. и 40 ст. и на ония с разни надписи на 3 лв. и 30 ст. Щом пристигнат половината от новите 5-левови монети, да се демонетизират окончателно рублите, като се предизвести населението два месеца по-рано. Поръчаните монети се приготвиха едва през септември 1885 г., но Съединението на двете България и войната със сърбите не позволиха приспособяването на закона. Чак на 27 юни 1886 г. се обяви с указ, че след два месеца от тая дата рублата се демонетизира. Това демонетизиране обаче не беше пълно, защото се отнасяше само до държавните учреждения, а населението се оставяше свободно да приема или отказва рублите, което право му се даваше от чл. 17 на Закона за монетите. Не се мина много време и изпълнението на Закона за демонетизирането показа своите неприятни последствия. От всички краища на България захванаха да се оплакват, че пиаците са препълнени с рубли, курсът на които се определя произволно от спекулантите. В някои околии цената им дотолкова беше подбита, щото данъкоплатците не можеха да намерят да ги продават даже по-долу от 3 лева.

По ходатайството на Българската народна банка правителството се реши най-после да даде последния удар и да разреши окончателно въпроса за монетното единство в Княжеството, като поднесе указ на господа регентите[209], с който се отменяваше чл. 17 от Закона за монетите. Според тоя указ (от 13 март 1887 г.) на държавните каси се позволи отново да приемат срещу даждията здравите сребърни рубли по цена 3 лв., но само в продължение на 3 месеца, а след това да се запрети абсолютно обращението им и в търговските вземане-давания под строга отговорност на ония, които ги изпущат, като се допусне само на банкерите и сарафите да ги събират с цел на изнасяне из Княжеството. Тоя указ, приспособен с малко строги административни разпореждания, предизвикани от разни спекуланти, в няколко месеца разчисти страната от всички останки на чужди сребърни монети и оттогаз България, като всички цивилизовани държави, си служи във вътрешните трансакции изключително със своя народна сребърна монета.

Правителството не се задоволи с тоя блестящ резултат. То искаше да отиде една крачка по-далеч. Със съдействието на Българската народна банка пристъпи към разрешението на друг важен въпрос: унищожението или поне довеждането до минималния размер разликата между златото и среброто. Достигането на тая цел беше много по-лесно, защото всичко извършено по урегулирането на монетното обращение улесняваше стремлението за унищожението на ажиото. Изпъждането на странните сребърни монети намаляваше сребърния сток, а уголемяваше златния. Колкото по-малко сребро оставаше в обращение, колкото по-мъчно се събираше в по-големи количества, толкоз то ставаше по-скъпо. След изпъждането на странните монети в България оставаше в обращение само 22 1/2 млн. лв. сребро, което се падаше около 7 лв. на глава. Такваз малка пропорция не съществува в никоя държава. В Англия, гдето пропорцията се смята най-нищожна, на всеки

[209] Регенти – в периода от 26 август 1886 г. (абдикацията на княз Александър I) до 2 август 1887 г. (възцаряването на княз Фердинанд) функционира Регентски съвет на Княжество България, който от 1 ноември 1886 г. е в състав: Стефан Стамболов, Сава Муткуров и Георги Живков (б.р.).

жител се пада по 15 лв. сребро. Преди демонетизирането на рублите ажиото между златото и среброто през 1884, 1885, 1886 и 1887 г. се колебаеше между 4 и 9%. На 13 юни 1887 г., деня, от който се запретяваше окончателно обращението на рублата в цяла България, ажиото беше 7 1/2%. До края на годината обаче Банката успя да го намали на 1%, а през цялата 1888 и 1889 г. тя можа да го поддържа между 1/2 и 1%. Тоя очевиден резултат не можеше да не насърчи правителството и Банката да се помъчат да довършат започнатото дело.

В една комисия, свикана по искане на Банката от г-н финансовия министър в началото на 1890 г. за разискването на някои финансови въпроси, постави се на масата за разглеждане и въпросът за ажиото. Комисията, състояща от Управителния съвет на Банката, директорите на клоновете, главния секретар на министерството, няколко съветници от Сметната палата и началници от Финансовото министерство под председателството на самия министър, след като одобри всичко извършено, както и програмата на Банката за бъдещи мерки по унищожението на ажиото, убедена в пълния успех на усилията, единодушно реши да се препоръча на правителството следващото:

1) Да се изработи закон за въвеждането в страната златния еталон.

2) Да се определи максимум на сребърната монета, която ще се получава в касите и в търговията задължително. Тоя максимум да бъде до 50 лв., в който влизат монетите от 5 лв., 2 лв., 1 лв. и 50 стотинки. Никелови или медни монети да се приемат само до 1 лв. в правителствените каси и в търговията задължително.

3) Да се не секат разрешените 8 милиона лева сребърни, защото сегашната сребърна монета е достатъчна.

Ако в продължение на две години преди още да се реши за въвеждането установените от комисията радикални мерки ажиото не може да се качи по-горе от 1%, ако по-после с вземането на някои слаби административни разпореждания срещу разпространителите на златото с по-висок курс, отколкото Банката му определяше, ажиото в продължение на 10 месеца не се появи; то нямаше ни най-малко съмнение, че с въвеждането на златния еталон в България, с узаконението размера на сребърната монета, който всеки може да дава при разни платежи; с изпълнението решението да се не секат нови сребърни монети; и при неособено голямото количество сребро, което се намираше в обращение, ажио не можеше да се появи даже при най-неблагоприятни условия за държавата, а напротив, в някои месеци през годината среброто в много градове щеше да има премия над златото.

Независимо от това ажиото трябваше да се унищожи по всеки начин, за да се даде възможност на Банката да пусне в обращение банкноти в по-големи количества, а с това да тури в разположение на населението повече средства за улеснение. При съществуване на ажио няма възможност да се разпространят златни банкноти измежду селското население, защото то е принудено да губи разликата при плащането на каквото и да било даждие и такси в държавното съкровище, което на основание Закона за монетите не прави разлика между златото и среброто. При съществуването на ажиото, колкото банкноти златни и да се пущат по операциите на Банката, те ще се връщат в касите ù или в същия ден, или след 2–3 дни. Каквато златна наличност и да пази в касите си, Банката не може да устои против естественото течение и да пуща насила банкнотите си. Главната причина за неразпространението на банкнотите е, гдето по операциите

на Банката беше установен златният еталон, като всички вземане-давания трябваше да стават в злато, когато съществуващият Закон за монетите в Княжеството е основан на биметализма. Ако от самото начало Банката беше направила операциите си по общия Закон за монетите и беше установила банкнотите си в сребро, никак не се съмняваме, че тя днес щеше да има в обращение най-малко за 50 млн. лв. банкноти. Ако Сръбската народна банка успя да разпространи в продължение на 5 години сребърни банкноти за 30 млн. лв., то нашата от 1885 г. досега можеше непременно да изпусне двойно количество, когато и населението в България е три пъти по-голямо, и икономическото ни положение е несравнено по-развито, и операциите на нашата Народна банка са много по-обширни. Но като казваме това, ние никак не съжаляваме, че Българската народна банка се беше установила на златния еталон, защото от самото начало, както видяхме, тя се е заловила за въвеждането му в цялата държава.

Докато се очакваше плодът на неколкогодишни усилия и постоянство, решението на правителството да отсече нови сребърни 5-левови монети за 8 млн. лв. осуети всичките надежди за унищожението на ажиото. Обнародването на известието за отдаване под търг отсичането на новите сребърни монети беше достатъчно да породи отново ажиото. С пристигането на всяка партида от новите монети ажиото се качва с 1%. Още цялото количество не е пристигнало, а ажиото се възкачи на 3% в Банката и на 3 1/2–4% в пиацата. Даже ажиото да се удържи в тоя размер, пак за всички, които през миналата година са сключили задължения в златна монета, съществува вече една тежест от 3–4 на сто, която никой не предполагаше. Но ще може ли се закрепи на 3–4%? Ние се съмняваме. Ако вземем във внимание, че преди демонетизирането на рублите ажиото се колебаеше между 4 и 9% и че рубли не се изнесоха за повече от 10 млн. лв.; като имаме предвид, че ажиото не падаше по-долу от 4%, когато вносната търговия не беше толкоз развита и държавата нямаше никакви задължения за плащане анюитети по заеми или по доставка на военни материали; като се има също предвид, че новоотсечените монети възлизат на 8 млн. лв., че в последната сесия на Народното събрание се вотира закон за сечене на още за 5 млн. 5-левови монети и че на Българската народна банка се разреши да издава сребърни банкноти, ажиото трябва да се установи поне на 6%. При съществуването на ажио трябва да направим всичко, което може да спомогне, щото колебанието му да не бъде много голямо. Според нас една от най-практичните мерки, които трябва да се препоръчат на населението, за да се запази донегде, е: да се труди да избягва отсега задължения в злато и да гледа, щото всички вътрешни вземане-давания да прави в сребърни левове. По този начин всички вътрешни трансакции ще се извършват в сребро, а само за задгранични задължения на правителството и населението ще имаме нужда от злато. Ако от друга страна, Българската народна банка, която винаги е имала присърце интересите на населението и се е явявала като негов защитник и ръководител, употреби всички усилия и средства да държи ажиото в известна граница, между 3 и 5 или 5 и 7 %, и не дава възможност то да прави големи скачки[210], загубите за населението може да не бъдат толкоз чувствителни.

Всичко гореизложено не опровергава ли най-убедително обвинението на г-н М., че Банката е направила грешка, гдето е унищожила ажиото; напротив, то засвидетелства, че банковото управление по тоя въпрос е стояло на висотата на положението си, като се е придържало точно у икономическите закони.

[210] Скачок (рус.) – скок (б.р.).

По операциите на Българската народна банка. Като ни описва какво било търговска и ипотекарна банка, *г-н М. обвинява Банката, гдето смесила краткосрочните операции с дългосрочните, имобилизирала голяма част от капитала си в ипотеки и с това побъркала търговските си операции.* Той съветва още Банката да се откаже един път завсякога от опасната идея да върши и ипотечни, и търговски операции, които могат да я компрометират безвъзвратно. Според него даването под ипотека било несъвместимо с търговските операции за едно и също учреждение. И като доказателство за това ни привежда факта, че в началото на туй столетие имало някои от видните западни банки, които се опитвали да правят и ипотечни операции заедно с търговските, но след много неприятни финансови случки дошли до заключение, че е невъзможно вършенето на двата вида операции от едно и също учреждение. Привежда ни специално за пример Белгийската народна банка, която тоже спадала в тая категория, но още в 1852 г. министърът на финансите ù запретил чрез Народното събрание да прави ипотечни операции.

Със съжаление сме принудени да забележим на г-н М., че всичките му заключения са неоснователни, защото мотивите и фактите му са неверни. Не е вярно, че някои от видните западни банки в началото на туй столетие са вършили ипотекарни операции, които отпосле напуснали; не е вярно, че Белгийската народна банка до 1852 г. е вършила ипотекарни операции, а оттогаз ù било запретено; не е вярно тоже, че даването под ипотека е несъвместимо с търговските операции за едно и също учреждение. Ние бихме желали да ни означи г-н М. поименно за кои видни западни банки иска да говори, защото не познаваме ни една, която да е вършила ипотеки и после да се е отказала. Историята на Френската, Английската, Германската и Руската народна банка не ни показват, щото някоя от тях да е правила ипотеки. Колкото за Белгийската, която г-н М. ни цитира за доказателство, тя не е можала да прави ипотеки преди 1852 г., защото не е съществувала. Тая банка се учреди със закон от 5 май 1850 г., по който се е управлявала до 1 януари 1873 г., а със закон от 20 май 1872 г. се продължи съществуването ù още за 30 години, начиная от 1 януари 1873 г. Както по стария, тъй и по новия закон Белгийската народна банка не си е предвиждала ипотекарни операции.

Вместо да се мъчи да измислюва несъществуващи факти, за да доказва неверните си заключения, по-добре щеше да направи г-н М., ако отделеше част от скъпото си време, за да прочете нещо по организацията на съществуващите днес банки, защото непременно би срещнал работи, които нямаше да го допуснат да говори на вятъра за въпроси, които изискват положителни аргументи. Ако разгърнеше устава на Австро-Унгарската емисионна банка, щеше да се научи, че наред с търговските си операции тя прави заеми под ипотека за 32, 38 и 40 години, а пък от баланса ù за 7 януари текущата година можеше да се увери, че при капитал от 90 милиона фиорината тя е раздала под ипотека 116 618 444 фиорината. Вярваме, че г-н М. няма да оспорва, че тая банка е една от първокласните държавни, акционерни, емисионни, търговски банки. При всичко че в Италия съществуват няколко специални ипотекарни института, Италианската народна банка, която до 1885 г. се занимаваше само със сконтова операция, намери за необходимо в интереса на населението да почне ипотекарни заеми, което ù се разреши със закон от 24 декември 1884 г. На 31 декември 1891 г. тя имаше вече раздадени по ипотека 270 328 000 лири. Гръцката народна банка покрай търговските си операции се занимава

също с ипотекарни заеми, със заеми на общини, пристанищни комисии и със заеми на касата за направата на народни шосейни пътища. При капитал от 20 млн. драхми тя е имобилизирала в ипотекарната си операция повече от 75 млн. драхми; Шведската банка, която е държавно учреждение и съществува още от 1668 г., върши в същото време и търговски, и ипотекарни операции. Повечето от швейцарските търговски банки също правят заеми под ипотека и на общини, корпорации и дружества. По теорията на г-н М. всички поменати банки трябваше да заплетат операциите си и да компрометират безвъзвратно съществуването си, а те като напук постоянно съществуват и напредват, без да искат да знаят, че г-н М. им е произнесъл присъдата си. Извинително би било за г-н М., ако обвинеше Българската народна банка, че за ипотечната си операция е употребила повече суми, отколкото обстоятелствата ù позволяваха. Туй обвинение можеше да има донегде оправдание; понеже едната операция не трябва да се развива в ущърб на другата, но и таквоз даже обвинение щеше да си е на мястото само когато търговските операции изискваха повече средства, отколкото Банката е туряла на разположението им. Ако вземем за пример препоръчваната от г-н М. Белгийска народна банка, ще видим, че заемните ù операции се заключават в следното: а) сконтиране полици и други ефекти, основани на търговски сделки; б) заемане пари срещу залог на скъпоценни метали; в) заемане пари срещу залог на ценни книжа (белгийски държавни или други, които са гарантирани от държавата). Тия са операциите на всички *видни западни банки*, на които г-н М. желае да подражаваме. Но той забравя, че всичко, което може да бъде превъзходно на Запад, е неприспособимо за България и че често което на книга се вижда великолепно, на практика се оказва безплодно. Ако Българската народна банка ограничеше строго операциите си в цитираните по-горе, балансът ù щеше да показва: *в актив* на 22 юли 1891 г., когато портфейлът е бил най-голям, само 8 278 033 лв. от сконтирани полици. Повече от това Банката едва ли може да пласира, защото от означените три вида операции заемите срещу скъпоценни метали и срещу ценни книжа (акции, облигации и пр.), може да се каже, че не съществуват поради липсата на предмети за залагане, а материя за портфейл се намира в най-ограничен размер. Като казваме това, ще обърнем още вниманието на г-н М. върху факта, че ако се вземеше думата портфейл в смисъл, какъвто разбират *западните видни банки*, сиреч да се сконтират полици, *основани на търговски сделки*, и да се изплащат непременно на падежа, който е най-много 90 дни, портфейлът на Българската народна банка едва ли ще съдържа някога сконтирани полици за повече от два милиона лева. Г-н М. не е изучил, види се, икономическото положение на отечеството си. Той говори за организация и реорганизация на банки, а не се е позаинтересувал да изследва условията за най-съществената операция, която трябва да има неговата идеална търговска банка. Той не знае, че на Изток вътрешните търговски обороти стават повечето в кредит на доверие. Един бакалин или занаятчия, ако отиде да вземе стока от някой местен топтанджия, ще иска непременно да му направи кредит за 3 или 6 месеца, като задължи сметката му със стойността на стоката, но би го счел за обида, ако кредиторът му поискаше издаването срещу дълга една полица или даже една разписка. Едва ли на сто 5 ще има, които в някои градове да са привикнали през последните години да издават полица. И тая система ще продължава още дълго време.

При таквиз условия основата за функционирането на чиста търговска банка в България поне засега се намира в най-ограничен размер. Ние сме напълно убедени, че ако се провереше портфейлът на Българската народна банка на 22 юли, от 8 278 000 лв. едва ли са били основани на търговски сделки 100 000 лв., а всички други са обикновени записи, издадени на основание на банковата практика да дава пари срещу прости записи с двама взаимопоръчители, които записи се продължават понякога даже без никаква вноска за намаление дължимата сума. Може би с течение на времето и развитието на търговията първобитната система на кредита ще изчезне и ще се замени с редовното задължение чрез полици, но дотогаз с какви операции може да се занимава една сконтова банка, ако не създаде някои подходящи за местните условия и нужди? Не е само България, гдето чисто сконтовата операция не е разбита. Същото е и в Гърция, Румъния и Сърбия. Ако разгърне г-н М. отчетите на тия народни банки, ще намери, че търговският портфейл на 1 януари м.г. е бил: на Гръцката – 11 000 000 драхми, на Румънската – 8 200 000 леи, а на Сръбската – 4 900 000 динара; значи, че Гръцката банка е сконтирала полици за 2 722 000 лв. повече от Българската народна банка, Румънската за 78 000 лв. по-малко, а Сръбската за 3 378 000 лв. по-малко.

С*поред нас съставителите на Закона за Българската народна банка са направили най-голяма услуга на отечеството си, като са предвидили операции, най-подходящи за българските граждани.* Именно чрез разнообразните си видове заеми Българската народна банка ще има възможност да удовлетвори нуждите на всички съсловия на държавата. Ако всички шотландски банки може да раздават пари на населението по специални текущи сметки, ако Австро-Унгарската, Италианската и Шведската народна банка, както и повечето швейцарски банки, с най-голям успех вършат и сконтови, и ипотечни операции, ако Гръцката народна банка в едно и също време раздава пари срещу търговски полици, срещу залог на ценни книжа и метали, срещу записи на земеделци, по специални текущи сметки, под залог на ипотека, под гаранции на общински и пристанищни приходи, дава заеми за пътища, защо Българската народна банка да не може да се ползва от успеха на другите и да сгрупира същите операции в едно учреждение? Както във всички поменати банки, тъй и в българската, уставите определят строго границите, в които може да се движи ипотекарната операция, и средствата, които се определят за нея. Капиталът на Българската народна банка, ако се съди по балансите ù, не е бил никога имобилизиран в ипотечната операция, защото последната се удовлетворява от срочните влогове и издаваните ипотекарни облигации. Според последния обнародван баланс на 7 декември м.г. Банката е имала срочни влогове за 15 934 879 лв. и издадени ипотекарни облигации за 5 757 220 лв., или всичко 21 692 099 лв., а е била раздала в ипотекарни заеми 11 234 879 лв. и на общини и окръжия 5 316 748 лв., или всичко 16 551 624 лв. Това показва, че не само никаква част от капитала на Банката не е бил имобилизиран, но и от средствата, които могат да се употребят за ипотекарните, са останали свободни суми в разположение на другите операции. Ако нямаше ипотекарни операции, Банката не можеше да приема срочни влогове, на които плаща 7% лихва, нито пък щеше да се труди да издава облигации, а следователно сконтовата ù операция нямаше да върви по-успешно, защото, както казахме, тя няма още основа за развитие.

Понеже от гореизложеното видяхме, че сконтовата и ипотечната операция са напълно съвместими за едно и също учреждение, и понеже практиката на Българската народна банка не представлява никакъв сериозен мотив за отделянето им, ние мислим, че правителството би направило непростима грешка, ако учредеше особен, даже държавен ипотечен институт, защото, от една страна, ще отслаби съществуващата Народна банка, като я докара до положение едва да покрива разноските си, а от друга, съвършено напразно ще причини двойни разноски за поддържане на двете отделни учреждения.

Но за г-н М. не е достатъчно само създаването на особен ипотекарен институт непременно по модела на френската Креди фонсие. Той полага още за условие, че трябва да има най-малко 100 млн. лв. капитал, и не се съмнява, че са готови акционерите. Чут[211] ли не казва, пратете ме да ги доведа. Съветваме г-н М., когато говори за милиони, да бъде малко по-скептик и да не произнася толкоз громки фрази. Ние сме на мнение, че и с барабани да разгласи по цял свят, няма да намери исканите от него обезателно 100 млн. лв. за капитал на ипотечна банка в България. И защо ли му са толкоз милиони, когато целта му може да се постигне с десетата част? Г-н М. не знае, види се, че капиталът на емисионните банки не съставлява тяхната сила, а им служи само като гаранция за операциите. Ако най-главното кредитно учреждение в света Банк дьо Франс има капитал 180 млн. франка, а върши операции за милиарди, ако цитираният за модел френски Креди фонсие, доскоро с капитал от 65 млн. франка само, успя да раздаде под ипотека около 2 милиарда франка, ако румънският Креди фонсие с капитал 2 млн. леи е раздал 132 млн. леи, защо една ипотекарна банка в България с капитал 10 млн. лв. да не може да раздаде под ипотека на населението 200 млн. лв., колкото са нужни на г-н М., за да се удвои земеделското производство в Княжеството? Дайте на новия ипотекарен институт привилегията за издаване ипотекарни облигации и стига да бъде по-щастлив от Българската народна банка, за да прокара тия облигации за котиране в европейските борси, той ще Ви достави каквито искате суми. При все това нашето дълбоко убеждение е, че чуждите капиталисти знаят да пласират сумите си, било у тях си, било в странство, без да имат нужда да организират някакви институти. С идеята за учреждение големи банки на Изток се занимават само такива чужденци, които, като не притежават нищо, употребяват всички средства, за да могат с чуждите икономии да си съставят някое положение. Слушали сме няколко пъти за подобни гениални личности; казвали са ни даже, че е имало няколко пъти предложения за учреждаването на желаемите от г-н М. идеални институти, но досега не сме били честити да видим нещо на бял свят. Вероятно обстоятелствата са причина за това.

Нашето верую е, че колкото и каквито чужди банки и да се основат в България, ползата от тях за населението сравнително ще бъде нищожна за много години. Народната ни банка, поставена на днешните основи и ръководена от стремлението да принесе с всички средства услугите си на цялото население, е в състояние да спомогне постепенно за достижението на многожелаемия от г-М. резултат. Трябва обаче Банката да се остави да се развива полека и да не искаме от нея невъзможното. Ще чакаме бъдещето да ни покаже противното.[212]

[211] Чут (рус.) – едва (б.р.).

[212] Няколко дена след обнародването на статията ми А. Манушев, когото дотогава не познавах лично, счел за нужно да ме посети в Банката. След като призна неоснователността на писаното в статията си,

С изложеното дотук свършвам направеното от мен, доколкото ми бе възможно, да спомогна за уреждането на част от финансовите сервиси на новоосвободена България.

НОВИ МОРАЛНИ ИЗТЕЗАНИЯ. ДАВАНЕ ПОД СЪД КАБИНЕТА ИВАНЧОВ–РАДОСЛАВОВ[213]

Вместо награда и благодарност за 22-годишна непорочна, непрекъсната и ползотворна дейност след оттеглянето ми на свободен живот и занятия трябваше да се подложа на нови морални изтезания. Партизанските страсти през режима на Либералната партия в 1900 г. достигнаха своята кулминационна точка. Като не бяха достатъчни общите усилия на всички партии за събарянето на либералния кабинет, общите атаки след оттеглянето му от властта бяха насочени за отдаване под съд членовете му. И действително по решение на Народното събрание, взето с вота на всички политически партии освен Либералната, назначи се следствена комисия да проучи делата на кабинета Иванчов–Радославов, а след това се даде на държавен съд, следствието и разглеждането на който процес продължава около две години. Забележително е при това, че колегата ми Начович единствен от подсъдимия кабинет беше предварително освободен от преследване. А аз бях обвинен само по два пункта: а) за нарушение Закона за търговете, понеже бяха наети с решение на Министерския съвет по доброволно съгласие и без формален търг няколко шлепа, необходими за превоза на прибираните от десятъка храни: б) за нарушение Закона за отчетността по бюджета, защото съм бил допуснал изхарчването на свръхсметни кредити през 1900 г. повече от един милион лева. *С нарушение на Законите за търговете и за отчетността по теорията на тогавашното Народно събрание се нарушавал чл. 126 от Конституцията, а това нарушение било наказуемо по специалния Закон за съдене на министрите.*

Васил Радославов

поиска ми извинение. Като му изразих впечатлението си, че по писаното му виждам, че с труд и постоянство има надежда да заеме наскоро едно видно положение, посъветвах го да бъде по-скромен, да изучава добре въпросите, които занапред ще третира, обещах му съдействието, съветите и осветленията, от които би имал нужда. И действително след тая ни първа среща покойният Манушев, който отпосле стана директор на земеделските каси и достигна до най-високия пост министър на финансите, ми стана добър приятел и до злополучната смърт, която го постигна през 1903 година при къпане в морето при Евксиноград, когато беше отишъл на доклад при княза, често се срещахме и заедно работихме по преобразуването на земеделските каси и говорихме върху разни въпроси по Финансовото ведомство, а през 1894 и 1895 г. работихме заедно в две финансови комисии, назначавани от тогавашния министър Ив. Ев. Гешов [вж. с. 169–172 в първия том на това издание], (б.а.).

[213] Кабинетът Иванчов–Радославов (13 октомври 1899 – 10 декември 1900) – първият кабинет под председателството на Тодор Иванчов; Васил Радославов е министър на вътрешните работи, а М. Тенев е министър на финансите (б.р.).

В обясненията, които представих в Народното събрание, изложени по-долу, аз оборих всички пунктове на поменатото неоснователно обвинение срещу мен и Държавният съд ми издаде напълно оправдателен вердикт[214]. Обаче моралните изтезания, на които бях подложен в продължение на две години, докато трая следствието и съденето на кабинета, ми причиниха силно разстройство на разклатеното здраве и пълно разочарование от всяка политическа дейност.

На формулираните [обвинения] от назначената парламентарна комисия по изследване делата на кабинета Иванчов–Радославов съм изпратил до Народното събрание следващите съкратени обяснения, касаещи се до приписваните на мене неоснователни закононарушения:

Първо мое обяснение

Господа народни представители! Ако на 18 януари 1899 г. беше се явил някой да ми каже: „Ти в продължение на 22 години работи безукоризнено, премина всички стадии на държавното управление, достигна висока почит и уважение, остана непричастен към партийните организации, беше покровител на преследваните, подкрепител на слабите; ти през 15 години си управлявал учреждение, което от просто ковчежничество стана първокласна банка, която има незаличими заслуги във финансовата и икономическата история на България; помни, че ако напуснеш сега спокойното място, почит и уважение и се решиш да пожертваш здраве с надежда да принесеш знанията и опитността си за поправление на финансовото положение, за подигане на компрометиран държавен кредит, за запазване търговска чест, ще бъдеш задушен от миазмите на политическото блато!“, щях да му кажа, че не е в себе си. А днес Вие виждате, че той е щял да бъде много умен и прав.

В началото на 1899 г. кабинетът на покойния Стоилов съвсем ненадейно подава оставка и Негово Царско Височество удостоява с доверието си покойния Д. Греков. Между няколкото кандидати съм бил набелязан и аз, по указание и желание на княза, за член на новия кабинет. При всичките ми настоявания да ме остави спокоен и да възложи предлагания мене пост на по-силни плещи, защото нито здравето, нито характерът ми позволяват да се нагърбя с такъв не по силите ми товар, покойният Греков ми заяви категорически, че пред волята на Господаря и интересите на Отечеството аз съм длъжен да пожертвам всичко. Трябваше, прочее, да преклоня глава, за да се подвергна[215] на най-големите морални изтезания.

Цели 22 години дотогаз аз служих на Отечеството си безукоризнено. Получавал съм рескрипти и похвали сред самото Народно събрание от г-н Каравелова, задето съм уредил най-бляскаво отчетността и счетоводството по всичките отрасли на управлението, като съм изработил разните закони, правилници и инструкции, и за награда ме назначава администратор на новосъздадената в 1885 г. Българска народна банка; възлагани ми са специални мисии за изучаване финансите на чуждите държави и организацията на разни банки, за водене преговори по заеми, конверсии и пр., искани ми са били от всички наши правителства съвети по разните финансови въпроси. И забележете, че до 18 януари 1899 г. никакъв укор, никакво обвинение, никаква клевета, никаква обида, ни една лоша дума от когото и да било не съм чувал.

[214] Вердикт (лат., юр.) – присъда (б.р.).
[215] Подвергвам се (рус.) – подлагам се (б.р.).

Трябваше да се реша да заема един министерски пост в най-трудните времена, които България е прекарала досега, за да се удостоя в няколко само недели с най-мръсните псувни, с най-тежките обвинения, с най-гнусните оскърбления, и то защо? Защото съм заел мястото на някой претендент, защото съм си позволил да извадя наяве финансовото положение на страната и в най-вежлива форма съм посочил погрешките на някои кабинети, които погрешки предизвикаха финансовите затруднения, що още тежат и застрашават Отечеството.

Аз имах предвид, че главната задача на парламентаризма в България винаги е била опозоряването и компрометирането на държавните мъже с всички простени и непростени средства, но аз се ласкаех с надеждата, че при безизходното положение, в което се намираше страната, страстите и личните омрази ще престанат поне временно, защото това положение трябваше да събуди заспалата у всички искра от патриотизъм и благоразумие. Колко обаче съм бил излъган в тая своя искрена надежда и да знаете как проклинам минутата, в която съм се решил да нагазя в блатото на партизанските страсти! По тая тема имах много да говоря, но спирам, защото не съм имал никога желание да полемизирам и предизвиквам. Обществото познава моите дела и нему оставям да съди какво съм в състояние да направя. Ще пристъпя, прочее, на предмета.

Господа народни представители! Вам Ви са раздадени доклади от комисии, на които сте възложили изучаването на два въпроса, които ме засягат: първият за купуването от бившето правителство 110 товарни вагона и вторият за исканите три милиона лева свръхсметни кредити за покриване разходите по десятъка, ангажирани пак от бившето правителство. Почитаемите комисии, след като преровили всичките отнасящи се по тия въпроси дела на министерствата и събрали нужните сведения, дошли до убеждението, че всички членове на министерството Иванчов–Радославов извършили *големи нарушения на Конституцията, на законите, на правилниците, по които се управлява държавата,* и чрез тия нарушения всички министри съвокупно причинили загуба на съкровището, а частно някои министри действали и за лични облаги. Тия нарушения и престъпления били наказуеми от специалния Закон за съдене на министрите. Възползвани от поменатите доклади, няколко души народни представители направили предложение за даване министерството Радославов–Иванчов под съд и ние, всички членове на това правителство, с изключение на едного, който необяснимо по какви съображения е забравен, сме поканени да дадем обяснения по обвиненията, които ни се правят.

Обвиненията на комисиите се свеждат главно в три разряда, а именно:

1) Нарушение на чл. 126 от Конституцията, в който е постановено, че свръхсметните кредити, искани през течение на годината за удовлетворение нуждите, непредвидени в бюджета, или пък предвидени за някои разходи суми са били недостатъчни и трябва да се допълнят, не може да надминават един милион лева.

2) Нарушение на чл. 43 от Конституцията, който предвижда, че Княжеството се управлява точно според законите, които се издават, а ние сме били нарушили Закона за търговете, понеже без търг са купени стари вагони, железни хамбари и рогозки, наемани шлепове и черги[216], с което се принесло значителна вреда на хазната.

3) Обвинение някои от министрите, че са действали при нарушение на чл. 43 от Конституцията за лична облага.

[216] Черга (рум.) – тук: покривало, платнище (б.р.).

Като заявявам, че името ми в доклада по купуването на старите вагони е погрешно забелязано от комисията, защото не съм присъствал в Министерския съвет при решението на тоя въпрос, мене ми е приятно, че не подпадам никак в третата категория по обвиняването в действие за лична облага и че в нарушенията по втората категория комисията отбелязва моята отговорност само за постановленията на Министерския съвет от 29 юли и 28 септември, с които се решава наемане на известно число шлепове, без да е имало обявен формален търг.

Обясненията, които намирам за нужно да дам по изложеното в докладите на комисията, са следните:

По свръхсметните кредити. Аз съм бил винаги най-големият противник на свръхсметните кредити, които в продължение на години са разстройвали равновесието на държавния бюджет и са способствали доста много за образуването на толкоз милиона дефицити. Една от първите ми грижи като финансов министър беше чрез разни мероприятия да се тури край на тия кредити. На 7 март 1900 г. съм отправил до всички министерства окръжно, в което между другото им съобщавам следното:

„От внимателното разглеждане на свръхсметните допълнителни и извънредни кредити, които са разрешени през 1898 г., и на тия, които се поискаха от Народното събрание в последната му сесия, но останаха неразгледани по причина на претрупана работа, се вижда, че мотивите за искането на повечето от тия кредити са несъстоятелни и са все едни и същи: или кредитите са се оказали недостатъчни да удовлетворят нуждите на службата, или че за тяхното изплащане нямало подходящ в бюджета кредит. Между исканите кредити има и такива, които може да се нарекат *своеобразни*, понеже са искани за изплащането на постройки, за които са сключили контракти, без да е била предвидена за тях в надлежния бюджет някаква сума.

Превишението на бюджетните кредити и ангажирането интересите на хазната за работи, никак непредвидени в бюджетите, показва, че органите, които са ги предизвикали, са занемарили най-съществените си обязаности: пазенето интересите на съкровището, за която цел главно им се и плаща, и с това си нехайство те като че искат да осуетят всичките мероприятия и на Народното събрание, и на правителството за ограничението, ако не съвършеното премахване на свръхсметните кредити, та да се прекратят постоянните бюджетни дефицити и се въдвори ред във финансите на страната.

Като имам предвид, че взетите вече мерки за уравновесението на бюджетите и поправянето на финансовото положение на държавата не ще могат да постигнат целта си, ако държавните учреждения, натоварени с произвеждането на разходите, не се придържат в кръга на бюджетните кредити, имам чест да Ви помоля най-настоятелно, господин министре, да дадете на подведомствените Ви учреждения и длъжностни лица най-строги заповеди да се съобразяват напълно с окръжното от 27 март 1899 г. и с настоящото и да ги предупредите, че *занапред няма да се уважават никакви ходатайства за свръхсметни кредити, предизвикани въпреки това окръжно*.“

На 8 януари 1900 г. аз отправих до г-н председателя на Министерския съвет доклад, в който, след като излагах финансовото положение на страната, заключавам следното:

„Понеже никой не може да гарантира правилното развитие на събитията и трайността на миролюбивото настроение, както никой не предвиди през миналата година обстоятелствата, които възпрепятстваха за изпълнението на контракта от 18 юни 1899 г., най-благоразумното за правителството е да вземе всички мерки, които са необходими да доставят на съкровището повече средства, та при трудни обстоятелства да има отгде да разчисти всичките си задължения без очакването по-нататъшни улеснения от синдиката. За постигането на това трябва да се прокарат през Народното събрание, освен законопроектът за десятъка, и ония за привременната връхнина от 15 или в краен случай 10% върху данъка за сградите и занятията през 1900 г., за изменението на Закона за акциза върху питиетата, като се обложат с известна такса произвежданите ракии и други спиртни питиета, и Законопроектът за въвеждане монопола на солта, и пр.

Във всеки случай на един факт трябва да обърнем сериозно внимание, а той е възможността да не постъпват в първите месеци значителни суми от недоборите, които могат да се усилят след жетва, и също че произведението от десятъка ще се прибере едва към края на текущата година, а може би част и в началото на 1901 г., *затова необходимо е да се вземат отсега мерки, щото разходният бюджет да се изпълнява по-икономично*, като се отлагат по-крупните ангажименти за изплащане към края на годината и колкото се може повече през следващата, а *освен това да се запрети безусловно на всички министерства да се ангажират в каквито и да било разходи, които би предизвикали искането на допълнителни и свръхсметни кредити*.“

На 11 март 1900 г. по повод на един свръхсметен кредит, който г-н военният министър поиска, аз му отговорих следното:

„В отговор на писмото Ви от 1 того № 414 чест имам да Ви съобщя, какво чл. 27 от Закона за отчетността по бюджета гласи, че: свръхсметен кредит може да се иска само за такава разноска, която по съществото си *не е могла да бъде предвидена при съставлението и одобрението на действащия бюджет и която без крайна вреда не може да бъде отложена до бъдещия бюджет*, нито пък да се удовлетвори от „запасния фонд“ или от „фонда за непредвидените разноски“.

Покупката на барута и приготовлението на патрони съставлява един от най-обикновените и постоянни разходи по Военното ведомство и в разходния му бюджет трябва да се предвижда ежегодно нужната за това сума. Искането свръхсметен кредит за тая цел и в такъв размер веднага след закриването на Народното събрание е неоправдано нарушение на Закона за отчетността. *Свръхсметните кредити изобщо са побъркали равновесието на всички бюджети от 1888 г. насам, като са причинили дефицити за около 80 милиона лева, и тям се дължи част от плачевното положение, в което се намират държавните ни финанси от две години досега.*

Освен това, понеже общата сума на свръхсметните кредити в течение на цялата година е определена от чл. 126 на Конституцията точно до 1 000 000 лева, искането само от Военното министерство 500 000 лв. кредит лишава другите министри от възможността да се ползват от правото, което им дава Законът, за да удовлетворят появившите се неотлагаеми разходи, които действително не са могли да предвидят при съставянето на бюджетите си.

При ясното и положително постановление на чл. 27 от Закона за отчетността желателно е да се отложи искането на подобен кредит до свикване на Народното

събрание, но ако поради целта, за която е предназначен, отлагането е невъзможно, съгласявам се да искате от Министерския съвет свръхсметен кредит от 120 000 лв., който да се удовлетвори от икономиите, които биха могли да се образуват по § 51 на военния бюджет, като се спрат някои постройки и поправки на здания. В случай на абсолютна невъзможност да се удовлетвори разходът от тоя кредит, ще трябва да се покрие от § 3 на приходния бюджет, по който се очаква излишък вследствие увеличение данъка пътна повинност съгласно Закона, утвърден с Указ от 5 февруари т.г. № 14.“

Както виждате от горните, старанията ми за избягване на свръхсметните кредити са очевидни. Не само това, във всичките случаи, когато се е касаело за най-малкото нарушение на законите за отчетността по бюджета и търговете, аз съм въставал най-енергично и много често сме дохождали до караница. Всички бивши мои колеги могат да Ви засвидетелстват това.

Как е възможно тогаз, ще попитате, да се допусне изхарчването през 1900 г. таквиз значителни суми, които са предизвикали обвинението в нарушение на Конституцията и законите? Ето причината:

През извънредната сесия на X-ото Народно събрание[217] представителите от източния край на България, имайки предвид слабия урожай през годините 1897 и 1898 и голямата суша, която застрашаваше съвършеното унищожение реколтата в окръзите им през 1899 г., възбудиха въпроса за премахване поземления налог и заменяването му с десятък. В заседанието си от 5 юни 1899 г. Народното събрание разисква представеното предложение от варненския и балчишкия представител К. Ранков и Б. Райнов, подкрепено с подписите на 48 души народни представители, повечето от източната част. Подписавшите предложението, както и говорившите по въпроса представители, господата Лазар Дуков, д-р Генадиев, Александър П. Ангелов, Петър Н. Даскалов[218], Георги Шиваров, оплакват с най-горчиви сълзи българския земеделец, и *заявяват, че поземленият данък е съсипателен*; че той събира данък от хора, които нищо не са прибрали от своите сеитби; че той се определя по един несправедлив начин и земеделското население се обременява с непоносим данък, който действително ги е докарал до последно икономическо бедствие; че *системата на поземления данък не е приложена на добри основи* и има нужда още от изучване. Всички настояват да се възстанови Законът за десятъка от 1889 г., който ще бъде облекчителен за земеделците, който може да е най-справедлив дотогава, докогато се изнамери друг действително да намали до минимум данъка, що трябва да се плаща за земите; г-н Георги Шиваров констатира още, че е утешително явление, гдето без разлика в почитаемото Народно събрание и болшинството, и меншеството са живо заинтересовани с въпроса и че всички се явяват тълкуватели на желанията на своите избиратели, като настояват да се приеме със спешност предложението на господата Коста Ранков и Б. Райнов.

При разискването на това предложение аз сам произнесох следните думи:

„Господа народни представители! От говорившите от десницата и левицата, както и при частния ми разговор с някои представители по тоя въпрос, заключавам, че всички единодушно желаят да се възстанови вземането на десятъка в натура,

[217] Извънредна сесия на X-ото Народно събрание – провежда се в периода 16 май – 28 юни 1899 г. (б.р.).
[218] Даскалов, Петър (Пеню) Николов (1870, Хърсово, Разградско – неизв.) – депутат, редактор на редица периодични издания, сред които и в. „Независимост“, публицист, поет и преводач (б.р.).

както е било преди няколко години. *Лично аз съм против възстановяването на десятъка,* защото той е една система, осъдена от всички икономисти и финансисти; осъдена е и от здравия разум, защото влече много лоши сетнини и неприятности за населението, но щом като всички господа народни представители намират, че интересите на населението, което се е свикнало с тая система още от турско време – изискват да стане събирането на данъка по такъв начин по-справедливо, разбира се, правителството не може да има нищо против и с удоволствие ще посрещне възстановяването на десятъка, особено ако се реши да се въведе за един период от три до пет години. Страх ме е само, че времето е напреднало и че за тази година ще бъде по моему почти невъзможно да го направим, защото всички знаете, че 1/3 част от данъка е събрана от населението и че на много места вече има жътва. Ечемиците в Южна, а някъде и в Северна България, са овършени. Предвид на неурожая, който имаме от две години насам, и предвид на глада много от храните са вече прибрани и трябва да са овършани; тъй щото мнозина ще избегнат от контрола на чиновниците, които ще описват десятъка. Независимо от това, докогато се назначават и подготвят нужното число описвачи и проверители, докогато им се дадат нужните инструкции, аз смело мога да кажа, ще се мине най-малко един месец. Понеже всички господа представители са съгласни по принцип, аз мисля, че предложението трябва да се изпрати на комисията със спешност и тя да се занимае с въпроса сериозно утре и вдругиден, понеже са празници.“

На 6 юни се държа частно заседание, на което присъстваха повече от половината на народните представители и няколко сведущи по въпроса висши чиновници от Министерствата на финансите, земеделието и др. След дълги разисквания, макар болшинството да настояваше за благоприятното разрешение на положението, предвид на невъзможност да се вземат в скоро време нужните мерки за прилагане Закона за десятъка аз заявих категорически, че не мога да се съглася и че друг трябва да дойде да се заеме с тая тежка задача. Вследствие на тая ми декларация предложението за възстановяване десятъка за 1899 г. се остави без последствие.

След закриване на извънредната сесия въпросът за въвеждане десятъка през един период от 5 години се възбуди отново в Министерския съвет. Като финансов министър аз трябваше да се радвам, че се дава случай да постъпят в хазната няколко милиона лева повече, особено пък като политическото и икономическото положение в целия свят даваха да се предполага, че договорът за сключения 260 милиона лева заем не ще може да се реализира напълно, а с десятъка се осигурява нужната сума злато за посрещане лихвите и погашенията на държавните дългове, което злато мъчно се намира през последните години; освен това с десятъка може в продължение на 5 години да се съберат нужните данни за по-правилното и по-справедливото облагане отпосле с поземлен налог. Обаче аз бях дълбоко убеден, че е опасно за едно правителство да се връща на система, която представлява най-благоприятно поле за експлоатиране от страна на разните опозиционни партии, за които в България всички средства са позволени. Аз употребих всичките си усилия да разубедя колегите си и да ги накарам да се откажат от идеята, като ги предупреждавах, че партизанските страсти ще се възбудят в пълната си сила; че с тоя въпрос ще се раздвижи цялата страна; че непременно ще се появят неприятни последствия и правителството, както и партията, които узаконят подобна мярка, са изложени на неминуемо компроме-

тиране. Против всичките мои предупреждения Министерският съвет пожертва партийните интереси само да може се помогне за по-скорошното облекчение на затрудненията, в които се намираха съкровището и цялата страна. Министерският съвет направи похвално дело, защото туй дръзко решение показваше, че правителството, вместо да дири популярност, е готово да предприеме и непопулярни мерки за поправление на разстроените финанси. Тая негова решителност внуши доверие във финансовия синдикат, който се съгласи в края на 1899 г. да направи краткосрочния заем от 25 000 000 лв. за посрещане на много нужди.

Законът за възстановяване на десятъка се вотира от Народното събрание при небивала дотогаз обструкция и шум. Ония от представителите, които по-рано се явяваха най-верните привърженици и най-горещите партизани на десятъка, употребиха сега тоя въпрос за сваляне на правителството, като се обявиха против приемането на закона. Явни и тайни агитации между населението почнаха по всички направления. Печат, митинги, сборове, земеделски, социалистически и анархически проповеди, всичко, каквото беше възможно, се употреби, за да се възбуди мирното, хладнокръвно земеделско население против един влязъл в сила закон, за да се докарат приключенията[219] в Тръстеник, Красен, Варна, Дуранкулак, Шабла и пр. И кой бе виноват на всичко това? Не са ли много от вас, господа, които заседавате сега в тая свещена сграда? И защо беше всичката тая врява? Да съборите едно правителство, което беше убедено, че чрез десятъка и няколко други мероприятия в продължение на 3–4 години ще се поправи финансовото положение на страната.

С приемането Закона за десятъка необходимо беше да се разреши нужният кредит за прилагането му; понеже той се вотира, след като бюджетът за 1900 г. беше минал през Народното събрание. С един законопроект аз исках свръхсметен кредит от 2 000 000 лв. Говорившите по законопроекта опозиционни народни представители критикуваха, че изложението ми не съдържало подробни сведения за разходите, и трябваше да отговоря, че не ми е възможно да направя това, защото всички бивши министри, които са прилагали десятъчната система през годините 1881–1883 и по-после през 1889–1892, не са могли да направят другояче, освен да искат глобална сума, затова и аз предлагам сега 2 000 000 лв., като заявих, че може да стане нужда да се искат още неколкостотин хиляди лева допълнително. „Ако бившите финансови министри не са могли навремето да определят подробно и точно разните видове разходи, още по-мъчно можеше да се направи подробно изчисление сега, когато Законът е вотиран едва преди няколко дена. При изработването специален правилник, което вече съм разпоредил, ще се обсъди по кой начин най-бързо, практично и икономично ще трябва да се определи и събере десятъкът и от установения ред и мерки ще зависи числото на чиновниците, които ще се употребят за описването на снопите, снемането на номонето, местата, гдето ще се превозват и складират десятъчните храни, продажбата и изнасянето им и пр.“ След буйните речи, с които се отличаваха най-много представителите, които по-рано настояваха за възстановяването на десятъчната система, Събранието разреши искания кредит.

Както виждате, още при вотирането на кредита 2 000 000 лв. аз съм предупредил Народното събрание, че може да стане нужда от още няколко стотици хиляди лева, и това съм заявил, когато през ума ми не минаваше, че ще дойде време

[219] *Приключенията* – селските бунтове в Добруджа през пролетта на 1900 г., потушени със сила (б.р.).

за назначаване специални надзиратели, специални конни стражари и ще стане наложително построяването на хамбари и много други разходи.

Най-главната сума, за изразходването на която се обвинява правителството Иванчов–Радославов, е за железните и дървените хамбари. Въпросът за строене хамбари биде повдигнат и разискван още във Финансовата комисия, когато се разглеждаше законопроектът за десятъка. Понеже най-голямото оплакване от страна на населението през времето, когато десятъкът е прилаган, е било несвоевременното му прибиране и гдето през цялата зима населението с добитъка си наедно е излагано на най-ужасните калове, мразове, виелици и пр., като се е принуждавало за нищожна сума да превозва на далечни разстояния искания от него десятък. Всички присъстващи членове на Комисията настояваха да се определи где, до кой срок и по кой начин ще стане приемането на десятъчните храни от населението, защото не искаха по никой начин да се изложи населението на изтезанията и измамите, които е търпяло през миналите времена. Обсъжда се възможността да се построят селски хамбари, като се даде известна помощ на всяка община. Обсъжда се и предложението за околийски хамбари, в които да се прибере храната веднага след овършаването. И двете тия предложения аз отблъснах, защото и с първото, и с второто, освен другите несгоди, не се постигаше главната цел, съсредоточаването на храните в пунктове, отдето населението да може се освободи от по-нататъшно превозване. И в двата случая необходимата сума за построяване хамбари се пресмяташе между 1 1/2 и 3 милиона лева. Аз убедих членовете на Комисията да оставят тоя въпрос, като им дадох обещание, че ще се изучи обстоятелствено и вземе решение по него отпосле. Комисията се отказа най-после от настояването си, но затова пък определи като окончателен срок 1 ноември, докогато всички десятъчни храни трябва да се пренесат и предадат от населението напълно на онова най-близко морско или дунавско пристанище, железопътна станция или в други някои пунктове, които ще определи Финансовото министерство. В ни един по-предишен Закон за десятъка не е имало срок, нито пък в представения от мене законопроект беше предвиден такъв. Решението на Комисията да се предвиди датата 1 ноември, която отпосле при вотирането Закона по мое настояване се установи най-късно на 15 декември, налагаше на правителството обязаността да дири средството за приемането държавните храни до тая дата. Ето, прочее, где е началото на изхарчените повече суми по прилагането на Закона.

Въпросът за изнамиране най-практичното средство за своевременното прибиране на храните се обмислюва дълго време във Финансовото министерство и в Министерския съвет. Между всичките способи най-целесъобразният се оказваха хамбари, приготвени покрай дунавските и морските градове и няколко пунктове по железопътните линии. При извънредната реколта, която обещаваше миналата година до края на юни, пресмяташе се, че десятъчните държавни храни заедно с допълнителните окръжни, общински и училищни ще възлязат на нечуваното дотогаз количество 300–350 000 000 килограма. Изнасянето из България на подобно количество, при липсата на достатъчно превозни средства, едва ли щеше да бъде възможно да се извърши в продължение на 8 месеца, като се има предвид, че едновременно с държавните трябваше да се превозват по железниците и изнасят продаваните и от населението храни. При тържествените обещания, че ще се вземат всички необходими мерки за най-бързото, най-практичното и най-лекото за населението прилагане Закона за десятъка; при задължението на

правителството да приеме от земеделците храните най-късно до 15 декември; при убеждението, че Законът за десятъка ще се приложи не само през 1900 г., но и за няколко още последващи години, в който случай похарчената сума ще се разметне на няколко години, Министерският съвет настояваше за построяване хамбари там, дето не може да се намерят под наем, и беше натоварил архитектите при Министерството на обществените сгради да приготвят нужните проекти.

Длъжен съм да заявя, че макар да съзнавах, че с хамбари изпълнението на Закона ще бъде много по-леко и за държавата, и за населението, предвид на голямата сума, която се изисква за тяхната постройка; предвид на заявленията, които няколко пъти правих пред народното представителство за избягване свръхсметните кредити, аз не исках да се съглася за работи, които опровергаваха моите обещания като финансов министър. Докато се дебатираше тоя въпрос, в страната се развиваха, едно по друго, разни събития, известни на всички Ви. Митинги, бунтове, заплашвания за избиване контрольори, заявления, че няма да допуснат описване снопите и снемане номоне, подстрекаване да се горят снопи, явни заявления, че даже и след вършитбата населението няма да даде десятъка, и пр., и пр. Всичко това е заставило Министерския съвет *в мое отсъствие да постанови на 24 май 1900 г. да се построят железни и дървени хамбари, като е възложило изпълнението на тая работа върху Министерството на обществените сгради. Защо е решено да се вземат без търг железните хамбари, това ще Ви обясни надлежният тогава министър, който е направил предложението в Министерския съвет*. Както виждате от изложеното дотук, решението на Министерския съвет принципиално се оправдава напълно. Ако отпосле при изпълнението на това решение са се оказали неприятни резултати, виновати са съставителите на проектите и плановете, както и ръководителите на работата, като не са си дали ясен отчет какво е трябвало да направят, за да се постигне гонимата от Министерския съвет цел. Тук се проявява неумението на нашите архитекти: сковаване на дъсчени бараки, вътрешността на които от всяка страна е изложена на дъжда и снега; постилането им с бетон, който с месеци не може да изсъхне; покриването им с книга, през която дъждът се процежда; поставянето им на ниски места, около които се образуват и при най-малките дъждове блата; всичко това са недостатъци, които не търпят критика и послужиха за приказ[220]. Незатвърдяването и пропусканата от бетона влага са предизвикали по-после наемането черги и купуване рогозки за постилане в хамбарите, а преминаването на дъжда през покривите осуети най-сетне всяка надежда за прибирането на храни в тях. Но за всичко това може ли да се обвинява Министерският съвет, който е имал най-добрите намерения, като е искал да направи изискваното от самия Закон улеснение за своевременното прибиране на храните от населението? За погрешките и неумението, показани от служащите в Общите сгради, справедливо ли е, благоразумно ли е да се клевети и обвинява цял Министерски съвет?

Господа народни представители! *За надзирателите по десятъка и конните стражари били изразходвани 376 246 лв.* И по-рано казах: никому през ума не е минавало, че страната през 1900 г. ще дойде в такова положение, щото да стане необходима нужда за специални агенти, които да се турят в помощ на административните власти. По тоя въпрос г-н Радославов може да Ви даде най-подробни сведения. Аз ще забележа само, че предизвиканите периодически от злона-

[220] Служа за приказ (остар.) – тук: ставам предмет на широко обсъждане (б.р.).

мерени лица митинги, сборове, смутове, съпротивления на власти и пр., и пр. в няколко околии от източната част на Княжеството бяха заставили окръжните управители да искат да им се даде в помощ нужният персонал, като заявяват, че снемат от себе си всяка отговорност за последствията, ако се не удовлетворят ходатайствата им. Г-н Радославов с доклад до Министерския съвет настоява, че не само ходатайството на управителите трябва да се уважи с назначението нужния персонал, но и снема от себе си всяка отговорност за последствията, ако приложението Закона за десятъка не се постави под надзора на административните власти. Вследствие на тоя доклад Министерският съвет в заседанието си от 16 март постанови: „да се назначи нужното число надзиратели“, и по-после на 16 май реши, „да се назначи нужното число конни стражари в разположението на управителите, на които ще се дадат наставления от министъра на вътрешните дела“. Комисията намира, че с назначението на тия чиновници били нарушени чл. 23 от Закона и чл. 14 от Правилника за данъка върху земните произведения, понеже не са били приготовлявани и изпитвани чиновниците предварително. Аз мисля, че това обвинение не е сериозно, защото чл. 23 от Закона говори само за лицата, които ще се натоварят с описването, преброяването и други работи по десятъка, но не за лица, които се назначават с полицейски обязаности, а че се прибавил към състава на комисията, която ще изпитва приготовляваните лица за контрольори, и секретарят на окръжния управител или околийския началник, които не били предвидени в чл. 14 на Правилника, изработен от финансовия министър, това е в полза на самото дело. Колкото са повече и от разните ведомства членовете на комисията, толкоз по-добре се гарантира изборът на лицата. Па най-после само тоя да е грехът и престъплението, за които може да ме обвинят.

Господа народни представители! *По решение на Министерския съвет от 1 август 1900 г. за купуването на товарни вагони имам да заявя, че, както споменах по-рано, името ми погрешно фигурира в доклада на комисията.* При разискването на въпроса за вагоните аз не съм бил в Министерския съвет. Аз съм присъствал през май, когато се разисква и постанови да се намерят под наем нужното число вагони и локомотиви, необходими за превозване на захарно цвекло и десятъчните храни, понеже с разширението на железопътната мрежа през 1889 г. превозните средства са станали недостатъчни, а пък купуването на нови вагони и машини в достатъчно количество беше невъзможно поради липсата на пари за изплащането им. Решението на Министерския съвет за вземане вагони под наем е било изменено по-после за купуване на стари. Тогавашният министър на общите сгради ще Ви обясни защо се е отменило първото решение на Съвета.

Господа народни представители! *Единственият случай, който комисията отбелязва да съм вземал участие в нарушение Закона за търговете, е постановлението* на Министерския съвет от 20 юли 1900 г., в което, след като е разгледано подаденото предложение от браилския търговец М. Кушев до г-н председателя на Министерския съвет, е решено *да се сключи контракт за наемането шлепове*, условията за който са подробно изложени в самото постановление. Въпросът за шлеповете не беше нов. Още когато се разискваше проектът за хамбари, се появи идеята да се наемат шлепове за крайдунавските градове, както и за морските пристанища, особено във Варна и Бургас, но поради няколко малки несгоди се изостави. Когато на 15 юли се завърнах от странство, съобщиха ми, че постройката на дървената част на хамбарите във вътрешността на Княжест-

вото върви доста бавно, а в крайдунавските градове нито са помислили предприемачите да започнат. Освен това за бетонирането на хамбарите още не беше произведен търг. А пък трябваше да се направи бетон около 10 хиляди квадратни метра.

Служащите във Финансовото министерство ми заявяват, че при бавността, с която работят в Общите сгради, много е съмнително, че започнатите хамбари ще може да бъдат готови навреме. Понеже купоните за държавните дългове следваха един подир други, трябваше да се вземат мерки, с каквито жертви и да било, да се прибират, продават и изнасят по-скоро десятъчните храни, от които само се очакваше нужното злато за посрещане задълженията. Предвид на съображението, че стоварването на храните по Дунава направо в шлепове ще бъде най-бързо; че приготвените в шлепове храни ще получат по-високи цени, като се избегне стоварването в хамбари и пренасянето им после до Дунава; че приготвени в шлепове, щом се утвърди търгът за продажбата на храните, веднага ще се получи цялата сума, Министерският съвет постанови да се наемат шлепове, с които действително министерството си послужи, макар да имаше и с тях някои малки затруднения. Ако наемането на шлеповете е станало без търг, причината е, че нямаше никакво време за губене. Към края на август трябваше шлеповете да бъдат настанени на местата си, за да се почне веднага превозът на храните. Трябва да забележа освен това, че *никакво нарушение на закона не е извършено с наемането шлепове*, защото това е позволено от чл. 40, букви „и“ и „л“ на Закона за търговете и чл. 74, пункт 10 от Закона за отчетността по бюджета, в които е предвидено, че „по доброволно съгласие може да се сключават условия за следните предмети: (...) и) за наемане кораби и за застрахование товара им; (...) л) за наемане здания и други недвижими имоти, нужни за помещение на правителствени учреждения или вещи“; „пункт 10) за наемане здания и други недвижимости, необходими за помещение на правителствените учреждения или за друга някоя нужда“.

Наемането на шлепове с цел да се внасят и пазят в тях държавни храни подпада и към трите разрешени от законите случаи. С разрешаването за наемане шлепове Министерският съвет е постановил да се спре по Дунава построяването на хамбарите и за това веднага се съобщи на Общите сгради да се предупредят предприемачите, които не са захванали още.

При тия именно обстоятелства, когато се видя, че хамбарите и във вътрешността на Княжеството няма да послужат за целта, аз съм изложил устно в Министерския съвет как стои вопросът и на 28 септември той е постановил: „да се наемат още няколко шлепа с 6000 тона вместимост, та ако се може, поне от някои ближни места да се принесе храна на Дунава“.

Телеграмите на русенския финансов началник, за който споменава комисията, нямат никакво значение, защото той не е знаел нито целта, с която се наемат шлеповете, нито че хамбарите, които са започнати по Дунава, няма да бъдат готови навреме. Самият факт показа отпосле на финансовия началник, че шлеповете не са били излишни.

Комисията говори на няколко места, че Кушев е изпратил повече шлепове, отколкото е било условено или му е искано, и Министерството ги е приело. Това не е вярно. Ако Кушев е изпращал повече, те са оставали за негова сметка, а му е плащано само за условеното количество и вместимост.

Господа народни представители! Както, вярвам, сте се убедили от изложеното, ако през течение на 1900 г. мимо волята на финансовия министър са се изхарчили повече суми, отколкото е било разрешено от Събранието, трябва да си го обясните с постановлението на самия Закон за десятъка, който задължаваше правителството да търси средства за своевременното прибиране на десятъчните храни, с размирните обстоятелства, при които е действало обвиняваното правителство, с невъзможността да се определи предварително точно и ясно какво ще има да прави правителството за по-лекото приложение на Закона за десятъка, та да се иска от Събранието нужната сума, за което аз сам съм заявил при разискването Закона за кредита от 2 000 000 лв., че тази сума може да се окаже недостатъчна. Нима мислите, че ако от бившата Камара, в която правителството Иванчов–Радославов имаше голямо болшинство, се поискаше кредит 4 000 000 лв. за приложение на Закона, като се съгласях да се реши предварително построяването на хамбари, то щеше да ги откаже? Нима Вие се съмнявате, че ако се внесеше въпросът за разрешение свръхсметния кредит от 3 000 000 лв. преди разтурянето на либералната Камара, тя щеше да го отблъсне? Имало ли е досега случай в парламентарната практика на България, щото да се отхвърли някой допълнителен кредит?

Господа народни представители! Комисиите Ви описват в докладите си случаи за нарушение два члена на Конституцията. Ами че останал ли е някой член от Конституцията, който досега да не е нарушен? Ами че имало ли е в България някое идеално министерство, което да се похвали, че се е ограничило в кредитите на бюджета?

Ще оставя настрана политическите и административните нарушения на Конституцията и законите, извършени от всички кабинети. Има ли, кажете ми, някой доклад на Върховната сметна палата, в който да не са показвани с десетки ежегодни нарушения на Закона за търговете за едни и същи случаи, за много по-крупни суми, и то съвсем в нормални времена, когато много спокойно е имало възможност да се спазят всички формалности? Аз не желая да се спирам и на тях, защото всеки от Вас може довечера да прелисти докладите и се убеди.

Позволете ми само да обърна вниманието Ви на парламентарната практика в България относително изпълнението на чл. 125 и 126 от Конституцията по отношение на свръхсметните кредити и заемите.

Чл. 125 на старата конституция предвиждаше: „ако би за свикването на Народното събрание да се посрещат важни спънки, то Князът, по представлението на Министерския съвет, може да разреши заем до 1 000 000 лв., с условие че той ще се одобри от най-близкото Народно събрание“.

Чл. 126 гласеше: „За статии, за които не е бил отреден кредит, Князът може, по реда и в показаните в предидущия 125 член случаи, да разреши разноски от парите на хазната, но тия всички разноски не бива да надминават 300 000 лева“.

С измененията от 15 май 1893 г. предвидените в чл. 125 и 126 суми се увеличиха за заемите до 3 000 000 лв., а за кредитите до 1 000 000 лв.

От горните следва, че ни едно правителство не е имало право да прави заеми без разрешение от Събранието повече от 1 000 000 лв. до 1893 г. и 3 000 000 лв. от 1893 г. насам, а тъй също нито един кабинет не е имал право да харчи по чл. 126

в течение на цялата година повече от 200 000 лв. до 1893 г. и 1 милион лева от 1893 г. насам. Какво ще намерите обаче, ако преровите сборниците на приетите от Събранието закони? През годините 1880–1883 включително всичко е вървяло редовно и няма никакви превишавания на кредита, предвиден в Конституцията. От 1884 г. започват превишавания почти ежегодно сумата на свръхсметните кредити.

(Следва подробно изложение на всички кредити, харчени от началото на 1884 г. до края на 1898 г. по всяко министерство, които резюмирам в общи суми по години).

Господа народни представители! Като рекапитулираме изложените суми по години, ще намерим, че са изразходвани свръхсметни кредити вместо 300 000 лв. годишно: през 1884 г. – 945 000 лв.; през 1886 г. – 426 000 лв.; през 1887 г. – 3 516 000 лв.; през 1888 г. – 1 394 000 лв.; през 1889 г. – 4 057 000 лв.; през 1891 г. – 24 934 000 лв.; през 1892 г. – 6 732 000 лв.; през 1894 г. – 5 825 000 лв.; през 1895 г. – 2 500 000 лв.; през 1896 г. – 2 360 000 лв.; през 1897 г. – 4 072 000 лв., и през 1898 г. – 1 549 000 лв. оформени.

Забележете добре, че тия са само сумите, които са харчени предварително и отпосле внасяни за оформяване на Събранието, а някои в продължение на години държани висящи. Ако прибавите към тях и сумите, за които е искано предварително разрешение от Събранието, сумите са много по-големи. *Те възлизат на 132 000 000 за 15 години.* При всичките гореизложени случаи не е ли нарушаван чл. 126 от Конституцията?

Господа народни представители! Многоуважаемият председател на Събранието г-н Гешов в качеството си министър на финансите е сключил с контракт от 30 юли 1896 г. един заем от 10 000 000 лв. срещу залог на 35 900 държавни облигации на земеделските каси. Тоя контракт е утвърден от Народното събрание едва на 27 февруари 1897 г. Бившият министър на финансите г-н Теодоров през 1898 г. е сключил без предварителното разрешение на Народното събрание един заем от около 8 000 000 лв. с незавидни условия, който заем се узаконява от Събранието едва на 19 декември 1898 г., без да се представи на утвърждение самият контракт. Същият г-н Теодоров сключва с контракт от 2/14 юли 1898 г. друг заем за 10 000 000 лв. срещу залог на бонове и държавни облигации, който контракт се одобрява от Събранието едва на 19 декември 1898 г. В трите тия случаи не е ли нарушен чл. 125 от Конституцията, който не позволява да се прави заем без предварително решение на Събранието за повече от 3 000 000 лв. през течение на цялата година? А при все това поменатите заеми са били необходими.

Господа народни представители! Като констатирам горните нарушения на Конституцията, *ако действителните нарушения на Закона са нарушение на Конституцията от всички досега кабинети*, аз не искам да ги обвинявам, защото всичките трябва да имат своите оправдания и всичките вероятно са се водили по заведената от самото начало парламентарна практика. Аз нямам намерение тоже да поддържам, че тая лоша практика със свръхсметните кредити трябва да продължава и занапред. Тя непременно трябва да се прекрати, само че не е предлаганият от комисията начин, с който ще се тури край на злото.

За разрешението на тоя въпрос аз като министър на финансите направих всичко, каквото ми бе възможно. Мнозина от вас помнят, че в две сесии на Събранието внасях нов законопроект за отчетността по бюджета, чрез кой-

то се стремех да туря граница на много нежелателни за в бъдеще практики. Между многото други принципи в тоя проект бяха прокарани и следните:

„Без изричното съгласие на финансовия министър Народното събрание да не може да увеличава нито приходите, нито разходите. Министърът на финансите да дава съгласието си за свръхсметен кредит само тогава, когато провери приведените за подкрепление мотиви и се убеди, че по указаните статии на разходния бюджет, от който се предвижда удовлетворението на искания разход, може да се очаква икономия; във всеки случай разрешаваната сума трябва да се спада веднага от кредита на статията, по която се очаква икономията; всички извънредни разходи, предназначени да се покрият от специални източници, трябва ежегодно да се предвиждат в бюджета. Постъпленията от специални източници за извънредни разходи да не може да се харчат освен за определената в закона цел. Специална комисия от независими висши чиновници да се учреди с цел да надзирава редовното функциониране сервиса на държавните дългове и да се следи за своевременното им изплащане. Запрещава се безусловно да се отпущат под разписка суми за каквато и да било цел; всички контракти за търгове да се проверяват предварително от Сметната палата и невизираните от нея да се считат недействителни, и пр., и пр.

Ако подобни предпазителни мерки, мислите, няма да прекратят злото, трябва да се отиде още сега по-далеч. *Създайте едно ново учреждение, което да контролира действията на законодателната и изпълнителната власт и да спира всяка мярка, която може да даде лоши резултати. Тоя въпрос отдавна е узрял и страната ще бъде признателна на ония, които съдействат за благоприятното му разрешение.“*

От всичко гореизложено вярвам да сте се убедили, че във всичко и винаги аз съм действал със съзнание на своите обязаности. Повторно Ви заявявам, че през всичката ми 22-годишна дейност аз съм бил скромен работник, като съм стоял далеч от всяко партизанство. *Съвършено безпристрастно и откровено ще Ви изповядам*, че и в двата доклада, които назначените от Вас комисии са написали и представили, се ясно вижда целта, която са гонили. Те са се мъчили по всеки начин да търсят престъпление с всяко дело само на предпоследното министерство, като неизвестно по кои съображения са даже изоставили един от членовете му, еднакво отговорен за същите обвинения. И двата доклада на комисиите, както и предложението, подписано от 45 души народни представители, изваждат налице факта, че *предаването на съд означените министри е предрешено с цел да се опозорят и компрометират политическите противници*. Ако подписавшите предложението представители имаха намерение да искат наказанието на кабинети за нарушение на Конституцията и закони, те трябваше да бъдат еднакво справедливи към всички. Те трябваше да поискат най-напред наказанието на първите нарушители, по които са се повели отпосле всички кабинети. Те трябваше да потеглят на второ място ония, които най-много способстваха за днешното незавидно политическо, икономическо и финансово положение на страната. А ние виждаме, че се иска даването под съд на един кабинет, който в продължение на 22 месеца е имал да се бори с нечувани до него време затруднения и който пред интересите на Отечеството остави на заден план ония на партията си, като се реши да узаконява мерки, с каквито никой друг кабинет нямаше да се изложи, но които спасиха страната от компрометиране.

Повдигането на преследване с политически цели не е благоразумно. Няма да се намери нито едно правителство, където и да било, което да не прави погрешки, за които да не подлежи на обвинение. Не мислите ли, че със създаването на един прецедент отваряте вратата за преследването и съденето на всички досегашни кабинети, които са извършили в много по-големи размери същите погрешки? Като гледам представения тия дни бюджет, аз отсега мога да Ви уверя, че ако днешният кабинет остане на власт през цялата текуща година, едва ли ще избегне съда за нарушение Конституцията по свръхсметни кредити.

Всички досегашни български кабинети са имали, кой повече, кой по-малко, своите заслуги към Отечеството и своите погрешки. Държавата ще тръгне в нормален път само когато всички политически дейци признаят своите погрешки и се мъчат да ги поправят, като оценяват в същото време заслугите на своите противници.

Злото, което е сполетяло Отечеството от няколко години, не се поправя с политически процеси. Няколко пъти съм имал случая да заявявам в тая свещена сграда, че нещастието е общо и вместо да се дири кой го е предизвикал и докарал, трябва с общи усилия да се търсят средства за по-скорошното му лекуване. Виновниците са всички политикани, които за бълхата са изгаряли юргана. Ако желаете да наказвате и сте справедливи, потеглете всички виновници и недейте прави избор на лицата.

София, 16 май 1901 г.

С почит: бивш министър на финансите М. Тенев

Второ мое обяснение, подадено върху доклада на парламентарната комисия на 16.VIII.1901 г.

Господа народни представители,

Получих едва на 14 того в 8 часа вечерта доклада на втора парламентарна комисия, която сте избрали да прецени действията на министерството Иванчов–Радославов, в който съм вземал и аз участие. Поради късото време, с което разполагам, аз ще се ограничa да направя само няколко кратки забележки върху ония части от доклада на тая втора комисия, които се отнасят специално до мене и гдето забелязвам нови работи; понеже обясненията ми от 16 май 1901 г. върху доклада на първата комисия съдържат по-обстоятелствени възражения по формулираните обвинения.

1) В част III, с. 217 на доклада парламентарната комисия ме обвинява в нарушение чл. 59 от Закона за отчетността по бюджета, гдето не съм искал одобрение от Министерския съвет за наемане частни магазини, предназначени за складиране десятъчните храни. Имам да заявя, че наемането на частните магазини е станало със знанието на Министерския съвет, защото не може да се допусне, че когато цялото правителство в продължение на месеци се е занимавало постоянно с мерките, които трябва да се вземат за по-успешното прилагане на Закона за десятъка, когато разни комисии са изучавали тия мерки и всеки ден Министерският съвет е разисквал разни въпроси по тая част, няма той да бъде известѐн за наемането на частни хамбари. *Но и да се допусне предположението на комисията, че аз съм „действал в случая съвършено самостоятелно“, никакво нарушение не е извършено на чл. 59 от Закона за отчетността, който няма нищо общо с наемането здания.* Тоя член се касае до строенето. Той гласи следното: „Всички общеполезни работи, като: пъти-

ща, канали, мостове на реки, железници, канализация, здания, паметници, пристанища и др. подобни предприятия от обща полза, стойността на които надминава 50 000 лв., се разрешават от сумите, предвидени за тая цел в бюджета, с княжески укази, придружени от мотивирани доклади. Сключваните за подобни предприятия контракти имат сила само след утвърждението им от Министерския съвет“.

2) На с. 263 от доклада си парламентарната комисия заключава „че с решението си за наемане шлепове за прибиране храните по дунавските пристанища Министерският съвет явно е ощетил държавното съкровище, защото за същата цел е имало наети вече частни магазини и се строяли дървени хамбари, а следователно шлеповете са били съвършено излишни, и са нарушени чл. 1 и 40 от Закона за публичните търгове и чл. 77 от Закона за отчетността по бюджета, защото е разрешено наемането на шлеповете да стане по доброволно съгласие, а не чрез публичен търг, без да е имало нужда от бързина“. Комисията прибавя още: „Освен това сам г-н М. Тенев в качеството си министър на финансите е способствал да се ощети държавната хазна, като е допуснал да се вземе решение от Министерския съвет за наем шлепове, а следователно и за разходване на суми, за които нито Законът за данъка върху земните произведения за 1900 и 1901 г. предвижда, нито свободен кредит е имало. Но освен това, господа народни представители, г-Тенев е ощетил съкровището с наемане шлепове за повече, отколкото му е разрешено с двете постановления на Министерския съвет – наел е шлепове за 25 315 тона, когато трябваше да наеме само 16 000 тона, следователно с 9315 тона повече за наем 47 538 лв. златни“.

В изложението си от 16 май аз съм указал обстоятелствено мотивите, които са заставили Министерския съвет да наеме шлеповете.

Сега има да прибавя, че не само шлеповете не са се оказали излишни, както твърди комисията, но са послужили прекрасно за предназначението си, като са позволили своевременното изнасяне на крайдунавския десятък, от който се осигури изплащането на много държавни задължения, когато без тях тия храни трябваше да останат за предаване напролет и съкровището щеше да се намери в най-неприятно положение през есента на 1901 г. спрямо държавните кредитори.

Трябва да забележа още, че самият Закон за данъка на земните произведения, който заповядваше прибирането на храните от населението да се извърши най-късно до 15 декември, налагаше на правителството задължението да намери средство за складирането им.

Твърдението на комисията, че са наети шлепове повече, отколкото е разрешил Министерският съвет, е погрешно. Самата комисия съобщава на с. 259 и 262 от доклада си, че постановлението на Съвета от 29 юли и 28 септември разрешава наемането на тия шлепове за 16 000 тона вместимост, което количество да се увеличи с всички отдадени на търг хамбари по крайдунавските градове, които предприемачите се отказват да строят, а такива откази, самата комисия признава, е имало в Силистра, Лом, Видин и другаде. Комисията сама потвърдява, че с шлеповете не се е правило разточителност, защото на с. 219 от доклада си съобщава, че: „На 10 ноември от Русе съобщават, че нямало хамбари, гдето да се стоварят храните, а и обещаваните вагони не дошли, и че ако храните се стоварят на открито, те ще се повредят и съгласно чл. 9 от поемните условия държавата ще претърпи големи загуби“.

3) В заключението си (с. 347, пункт 2 от доклада) парламентарната комисия твърди, че министерството на Т. Иванчов – д-р Радославов е нарушило частично Конституцията, като въпреки нейните наредби е изразходвало повече от един милион лева за построяване на хамбари, за които не е бил предвиден никакъв кредит в бюджета. Нека ми бъде позволено да забележа на комисията, че в бюджета за 1900 г. няма специален кредит за никой извършен по десятъка разход. Народното събрание е вотирало един общ кредит от 2 000 000 лв., след като му съм заявил, че „не ми е възможно да определя точната сума на разходите по десятъка, която ще зависи от много обстоятелства“, и че „може би да стане нужда да се искат още няколко стотини хиляди лева допълнително“.

В обясненията си от 16 май имах честта да извадя наяве с цифри на ръка, че парламентарната практика от Освобождението на България досега е установила тълкуването на чл. 126 от Конституцията, в смисъл че размерът на допълнителните кредити не е ограничен, защото ако му се даде тълкуването на комисията, излиза, че всички досегашни правителства са нарушили тоя член и подлежат еднакво на преследване. Нека се спрем, прочее, още веднъж на тоя въпрос.

Чл. 126 от Конституцията гласи: „За статии, за които не е бил отреден кредит, Князът може по реда и в показаните в предидущия 125 член случаи да разреши разноски от парите на хазната: но тия всички разноски не бива да надминават 300 000 лв.“ (С изменението на 15 май 1893 г. тая сума е уголемена на 1 000 000 лв.)

Както забелязвате, Конституцията говори за разходи, за които никакъв кредит не е имало предвиден в бюджета, а не споменува нито дума за ония суми, които би се оказали нужни в течение на бюджетното упражнение да се изхарчат за попълване кредитите, за които е имало специални параграфи в бюджета.

Нашият Закон за отчетността по бюджета от 8 януари 1885 г. е съставен на основание френския декрет от 31 май 1862 г., като е въведен в него съществуващият в Италия принцип за специални параграфи за непредвидени разходи и запасен фонд, без да са спазени необходимите наредби, които би позволили изпълнението на тоя принцип. Материята по бюджетните законодателства във Франция и Италия не е била достатъчно усвоена от съставителите на нашия Закон за отчетността по бюджета и затова той се явява непълен и неясен.

Чл. 26 от нашия Закон за отчетността гласи, че: „Свръхсметните кредити могат да бъдат или допълнителни по предметите, които са предвидени в бюджета, или извънредни по предметите, непоименовани в бюджета“, а чл. 29 постановява, че „свръхсметните кредити не може да надминават през цяла година за всички министерства определената в чл. 126 от Конституцията сума 300 000“. Как може да се удовлетворят нуждите за попълнение сумите по разните предвидени в бюджета параграфи от същия източник, когато Конституцията позволява разход до 300 000 лв. специално за нужди, които никак не са били предвидени в бюджета?

Забележете при това, че у нас не е позволено никакво пренасяне суми от една глава в друга и от един параграф в друг, за да може да се попълват ония, в които се окаже недостиг.

Нуждите за допълнение разните бюджетни параграфи се явяват много по-големи, отколкото случайно появилите се разходи за никак непредвидени в бюджета предмети, и затова навсякъде, колкото и да се грижат за ограничението

им, те се повтарят ежегодно и затова се предвиждат ясно начините, по които се удовлетворяват.

Във Франция, която е служила за образец при съставянето на нашия Закон за отчетността, декретът от 31 май 1862 г. предвиждаше, че допълнителните и извънредните кредити ще се разрешават само със закон, но позволяваше в същото време съставлението през течението на годината поправителни бюджети, с които министрите може да изменяват първоначалните суми, както искат. Според тоя декрет бюджетът се съставлява по отдели, глави, параграфи и се вотира от Камарата по отдели, като се дава право на министрите да разпределят както искат по глави вотираните им кредити и да пренасят суми от едни глави в други по всяко министерство.

Законът от 27 юли 1870 г. запрети пренасянето на суми само по кредитите на държавните дългове и за увеличение кредитите по заплати на служащите и тайните фондове.

Законите от 16 септември 1871 г. и 14 декември 1879 г. възстановяват правото на правителството да отваря в отсъствието на Камарата допълнителни кредити без ограничение на сумата, с условие само указите, които разрешават тия кредити, да се представят на одобрение в Камарата през първите 15 дни от отварянето на най-близката сесия.

В своето най-ново съчинение „Контрол върху бюджета“ Бесѐн[221] казва следното: „По принцип само на законодателя принадлежи правото да разрешава бързите и непредвидени разходи чрез извънбюджетни кредити, но понастоящем правото на Камарата е останало непокътнато само по отношение на *извънредните кредити, искани за някой нов сервис, непредвиден в бюджета*; отварянето на тия кредити е от изключителната област на законодателя. То е запретено на правителството даже в отсъствието на Камарата. *Съвсем друго е положението, когато се касае не за удовлетворение на един съвсем нов сервис, но просто да се уголеми сума, вписана вече в бюджета.* В тоя случай правителството може да удовлетвори нуждите чрез отваряне допълнителни кредити.“

Чрез допълнителни кредити във Франция са похарчени от 1871 до 1893 г. следните суми: в 1871 фр. 491 000 000, в 1872 фр. 286 000 000, в 1873 фр. 344 000 000, в 1874 фр. 46 000 000, в 1875 фр. 100 000 000, в 1876 фр. 159 000 000, в 1877 фр. 57 000 000, в 1878 фр. 87 000 000, в 1879 фр. 251 000 000, в 1880 фр. 147 000 000, в 1881 фр. 270 000 000, в 1882 фр. 239 000 000, в 1883 фр. 202 000 000, в 1884 фр. 170 000 000, в 1885 фр. 376 000 000, в 1886 фр. 141 000 000, в 1887 фр. 78 000 000, в 1888 фр. 92 000 000, в 1889 фр. 76 000 000, в 1890 фр. 86 000 000, в 1891 фр. 133 000 000, в 1892 фр. 148 000 000, в 1893 фр. 85 000 000.

Докладчикът на бюджета за 1898 г. Камий Пелтан[222] установява в рапорта на бюджетарната комисия, че по-голямата част от допълнителните кредити, искани от Камарата по бюджета за 1898 г., се отнасяли до разходи, ангажирани без предварително позволение.

Съставителят на нашия Закон за отчетността, както казах по-горе, е извлякъл из италианския закон принципа за предвиждане специални параграфи в бюджета „запасен фонд“ и за „непредвидени разноски“. В началото сумата на запасните фондове не е трябвало да надминава 4% от общата сума на разходния бюджет;

[221] Бесен (*Bessin*) – френски финансист от втората половина на XIX век (б.р.).
[222] Пелтан, Камий (*Camille Pelletan*, 1846–1915) – френски държавник, политик и журналист (б.р.).

по-после размерът е бил намален до 2%, а в бюджета за 1899 г., представен от предшественика ми, финансовия министър Т. Теодоров, запасният фонд от всички министерства с изключение на Военното е бил съвършено заличен от Народното събрание. С предвиждането на запасния фонд съставителят на нашия Закон като че е искал да тури едно ограничение на свръхсметните кредити, но той не е взел предвид, че италианският закон предвижда два разходни бюджета: единия първоначален, а другия окончателен. Първият предвижда привременни приблизителни кредити по разните глави и параграфи на всички министерства, а втория правителството съставлява след изтичането на половината от бюджетната година. С окончателния, или както го наричат, поправителния бюджет се дава свобода на всеки министър отделно и на всички съвокупно да преработят бюджетите си по начин, щото излишъците, които може да се окажат в някои глави, да се отнасят за попълване на ония, в които се предполага недостиг. С тоя поправителен бюджет само в Италия са сполучили да ограничат до минимум допълнителните кредити, без да може обаче да ги унищожат съвършено.

Правилата, по които се съставлява и изпълнява нашият бюджет, ще предизвикват винаги допълнителни кредити, размерът на които ще зависи от обстоятелствата. Ако във Франция, приходите и разходите на която след дълга практика се изчисляват на основание положителни данни с най-голяма приблизителност и гдето министрите имат правото да пренасят сумите от една глава в друга на разходния бюджет, са принудени да прибягват до допълнителни кредити със стотици милиони – възможно ли е, щото българските правителства, на които Законът запрещава да правят пренасяне от параграф в параграф и вследствие на това при сключването разходните бюджети се оказват излишъци с милиони, да не бъдат принудени да си служат с допълнителни кредити, за да удовлетворят появилите се през течение на годината необходимости за увеличение сумите по някои параграфи? Резултатът от изпълнението на разходните ни бюджети показва, че всички без изключение правителства са разбирали, че Конституцията не им запрещава да си служат с допълнителни кредити, и затова са си позволили да изразходват за 15 години от 1884 до 1898 г. повече от 130 милиона лева, от които 61 000 000 лв. са изхарчени без предварителното откриване от Събранието нужния кредит.

4) Макар да обърнах вниманието Ви в обясненията си от 16 май, парламентарната комисия на с. 137 от доклада си пак е оставила името ми в протокола на Министерския съвет от 25 юли 1900 г., с който е разрешена доставката на 250 товарни вагона. Заявявам още веднъж, че името ми погрешно е отбелязано от комисията, защото не съм присъствал в Министерския съвет при решаването на тоя въпрос.

Господа народни представители! В изложението си от 16 май Ви наведох примери, с които действително е нарушавана Конституцията от разни министерства, като оставях настрана обикновените нарушения на закони, каквито са правени от всички в много по-големи размери при съвършено нормални времена. *Трябва да отбележа тук и най-новото нарушение на чл. 125 от Конституцията, което настоящото правителство направи чрез сключването преди един месец заем за повече от 3 000 000 лв. без предварително решение на Народното събрание.*[223]

[223] Теорията, че всяко нарушение на законите е нарушение на Конституцията, поддържана с особена жар от държавния обвинител А. Малинов, се опроверга от самото Народно събрание, когато в заседанието си от 21 декември 1903 г. прие без разисквания следния тълкувателен закон: „Чл. 2, забележка 6 от Закона за наказанията, които се налагат за престъпленията, предвидени в чл. 155 от Конституцията, трябва да се разбират в следната смисъл: „Извършените от министър нарушения

И това нарушение на чл. 125 е много по-престъпно от приписаното нам нарушение на чл. 126 и според мнението на парламентарната комисия върху частичното нарушение на Конституцията като направено без спазване предписваните от нея формалности. Това нарушение на чл. 125 е толкоз по-престъпно още и за това, че то се направи след вота на Народното събрание върху предложението за отдаване под съд по нарушение последващия чл. 126 от същия отдел на Конституцията по държавните заеми.

София, 16 август 1901 г.

С почит: бивш министър на финансите М. Тенев

Изтезанията и угнетенията, които претърпях и при процеса, след пълното оправдание от Държавния съд, което потвърди умишленото му завеждане от необуздана партизанска злоба, не бяха достатъчни. Тигърът Т. Теодоров, както го наричаха неговите партизани, не се задоволи с 2-годишните си инсинуации чрез антрефилета и статии в партийния им орган в. „Мир“[224]. Той поднови атаките си лично, засилен от роднини и приятели, в Народното събрание, чрез запитвания и интерпелации, възползвани и закриляни от безотговорността си за говореното в Народното събрание против управлението на Народната банка, която била отпущала големи кредити на търговци, индустриалци и държавни предприятия,

---

на един закон не съставляват нарушение на чл. 43 или друг някой от Конституцията, следователно министрите могат да бъдат съдени и наказвани углавно само за нарушения на някой изричен член от Конституцията. Служебните действия на министрите, които са били разгледани и одобрени от Народното събрание, не могат да бъдат предмет на никакво углавно гражданско преследване. Това тълкуване има смисъл не само за бъдещето, но и за миналите действия на министрите.“

От същата теория се отказа и самият Малинов като министър-председател. Когато партизанските страсти още не бяха утихнали и въпреки тълкувателния закон народният представител Каранешев внесъл предложение в Събранието за даване под съд трите кабинета: на Рачо Петров, на Димитър Петков и на Петър Гудев, при разискване въпроса в Събранието на 10 декември 1910 г. министър-председателят Малинов произнася следните интересни думи: „Имах щастието или нещастието, както тук се изразяваха, да бъда държавен обвинител. Често пъти, тъй и сега, се позовават на моето мнение по всички въпроси, които имат някакво отношение към бъдещия Държавен съд. Аз дължа с няколко думи да ги преповторя, защото мисля, че в моите уста като държавен обвинител се влагат мнения, които никога не съм защищавал, които никога не съм поддържал.

„Всяко нарушение на закона е и нарушение на Конституцията“. Това са думите на бившия държавен обвинител Малинов, ми казват някои от народните представители. „Тази юриспруденция, поддържана от бившия държавен обвинител Малинов, е прегърната от Държавния съд“, бележат други. „Държавният съд по тоя въпрос има вече юриспруденция“, казва г-н Т. Теодоров. Истина е само обаче, че аз съм поддържал, както поддържам и днес, че систематическото тъпчене на законите е и нарушение на Конституцията, но че единичното нарушение на този или друг закон не е престъпление, което предвижда чл. 155 от Конституцията. Поддържал съм, че *нарушението на отделен закон е министерско престъпление, ако е доказано обаче, че това нарушение на закона е продиктувано от лични на нарушителя интереси. Това съм поддържал като държавен обвинител по интересуващия ни въпрос и каквото гледище е усвоил Държавният съд, доколкото разбирам присъдата му. Да се поддържа противното, ще каже да се признае, че от 33 години насам нито едно министерство, нито един министър, бил той от днешните, които обвинявате, бил той от онези, които бяха министри и днес обвиняват своите колеги, било тези, които седят тук на министерските столове, не могат да се отърват от преследване по закона за съдене на министрите. На това трябва да се държи сметка.*“ След тая реч на Малинов предложението на Каранешев се тури под миндеря и оттогаз досега не се появи въпрос за съдене на министри (б.а.).

[224] В. „Мир“ (София, 1894–1944) – най-авторитетният вестник (всекидневник) в България до закриването му на 1 януари 1945 г.; основан от д-р Константин Стоилов; до 20-те години е партиен орган, после независим вестник; дългогодишен негов главен редактор е Иван Пеев-Плачков (б.р.).

от които Банката била претърпяла големи загуби. Т. Теодоров не можеше да не знае, че в банковите учреждения, както в индустриалните предприятия и търговията, загубите от операциите са обикновено явление, особено във времена на криза, и че за такива именно случаи в уставите на всички банкови учреждения се предвиждат запасни фондове. Както всички банкови учреждения, и Народната банка от създаването си досега при сключването на сметките си е констатирала несъбираеми вземания от клиентите си и ги е минавала в загуба, констатирана в ревизионните актове, съставяни ежегодно от специална комисия, назначавала от финансовия министър за проверка операциите на Банката, които актове са одобрявани ежегодно от министъра и управлението е освобождавано от отговорност съгласно закона за Народната банка. При разглеждането на интерпелацията на Юрдан Теодоров[225] в Народното събрание Т. Теодоров си е позволил да говори по мой адрес и ми приписва работи съвършено измислени и лъжливи, които ме възмутиха и трябваше да му отправя следното първо и последно писмо.

ПО ИНТЕРПЕЛАЦИЯТА НА ЮРДАН ТЕОДОРОВ В НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ

Писмото ми до Т. Теодоров от 25 август 1902 г.

Господин Т. Теодоров, адвокат, народен представител,

бивш министър на финансите

Едвам тия дни имах възможност да прочета в излезлите от печат стенографски протоколи на Народното събрание разискванията върху инспирираната от Вас интерпелация, която чичо Ви, еленският представител г-н Юрдан Теодоров, беше отправил до г-н финансовия министър относително някои операции на Българската народна банка. С тая интерпелация почитаемото Народно събрание се занимало в заседанията си от 13, 20 и 27 юли текущата година.

Не е първият път, как се повдига въпросът за някакви злоупотребления и нередовности в Българската народна банка в последните две години. От началото на 1899 г. насам не е имало сесия на Народното събрание, в която да не е ставало запитвания под една или друга форма, а органът на Вашата партия в. „Мир“ не е пропущал брой, в който да не каже няколко думи по адрес на Народната банка и специално върху моята личност и моите дела в качеството ми на бивш 15-годишен администратор и управител на Банката и министър на финансите, както и върху личността и делата на сегашния управител. Вие сте забелязали, че аз не счетох досега нито един път за уместно да отговарям на всевъзможни злоумишлено подбуждани от Вас обвинения, клевети и нападки: 1. защото българското общество и всички, що са имали вземане-давания с Народната банка и работа във Финансовото министерство в мое време, знаят, че моите дела нямат нужда от защита; 2. защото се гнуся от партизански интриги, обиди и клевети, хвърляни чрез антрефилета по вестниците от лица никому неизвестни. Ако се решавам сега за първи и последен път да напиша

[225] Теодоров, Юрдан – еленският търговец и общественик Юрдан Тодоров (б.р.).

настоящите редове, това го правя само защото Вие и Вашите приятели сте излезли явно да признаете пред народното представителство, че Вам и на Вашата партия се дължи всичката повдигната врява против управлението на Българската народна банка и лично против мен, като се мъчите с лъжи, измислици и неверни данни да укриете побужденията, които са Ви ръководили. Никога Вашето поведение не е било тъй възмутително, както в тоя случай, защото пред народното представителство сте си позволили да говорите с часове приказки, една от друга по-неоснователни, които съм принуден със съжаление сега да опровергавам.

Първо. В заседанието на Народното събрание от 20 юли 1902 г., с. 1990 от дневниците, като съобщавате, че „до 1898 г. нищо лошо не се казвало по адрес на Народната банка и че Вие първи сте повдигнали цял ред въпроси и кореспонденции с Банката, твърдите, че *за нещастие сте били в натегнати отношения както с мене, тъй и с администратора Ст. Караджов, докато сте били Вие министър на финансите, а ние членове на Управителния съвет на Банката.*

Това Ви твърдение е нагла лъжа, защото при всичките Ви тайни замисли и намерения Вие никога, докато бяхте министър на финансите, не сте преставали да ме обсипвате с най-големи любезности и похвали. Не се е минало седмица, без да ме повикате в Министерството да говорим по разните текущи финансови въпроси, и аз винаги съм Ви давал мнението си ясно, категорично, като съм се старал да Ви отклоня от много погрешни решения, без да гледам дали моето мнение Ви е приятно, или не. Аз тъй съм разбирал моята длъжност спрямо всичките финансови министри, с които в течение на 22-годишното ми служене съм имал щастието да бъда в постоянно сношение. Главният Ви секретар Бончев[226] и началникът на счетоводството Георгиев[227] са свидетели, че нито аз, нито администраторът Караджов сме били някога в натегнати отношения с Вас. Даже в последните седмици на министеруването Ви, когато Ви беше поднесен след споразумението със синдиката Лендербанк проектодоговор за 142-милионния заем, не ме ли повикахте и помолихте да направя бележките си по него и да Ви ги изложа писмено, а в последния ден от разискването на договора в Събранието не ме ли молихте да действам пред директора на Винербанк д-р Бауер, който чакаше в София решението на Събранието, да се увеличи поеманата от банките сума ферм, за което аз настоявах?

Операциите и делата на управлението и служащите в Българската народна банка са били и ще бъдат под контрола на Финансовото министерство и ежегодно се проверяват от една специално за това назначена комисия. Вие сами потвърждавате, че ежегодно са проверявани и от 1885 до 1898 г. ревизионните комисии са представлявали своя рапорт, в който са излагали резултата от проверката си, като са намирали някои малки нередовности, които са били премахвани и минавани суми в загуба, за които банковото управление навремето е давало своите обяснения и е било освобождавано от отговорност за операциите на Банката. Комисиите не са да не знаят, както и Вие признавате на с. 2283 на дневниците от 20 юли 1902 г., като казвате: „Няма съмнение, че всяко едно предприятие, всяка една банка може да загуби. Загубите са нещо естествено, толкоз естествено,

[226] Бончев, Христо – финансист, дългогодишен главен секретар на Министерството на финансите (б.р.).
[227] Георгиев, Гешо – началник на Счетоводното отделение на Министерството на финансите (б.р.).

каквито са печалбите. Има примери в света, гдето са опропастявани капитали от най-добрите, най-почтените, най-честните хора, защото други са ги излъгали.“

По операциите на Българската народна банка може да говорите каквото искате, ако Вашата комисия, която сте били назначили, или оная, която искате сега с интерпелацията на Вашите хора, намери някакви злоупотребления от бившето и настоящото управление; за тях ще отговарят виновните, но за лансираните в Народното събрание лекомислено против мене неверности със съжаление съм принуден да Ви изоблича.

Второ. Казали сте в Събранието (с. 2281 на стенографските протоколи): *„Ние най-много сме писали против управлението на Банката и като министър на финансите в 1898 г. направих много голям шум по повод рапорта, за който ме пита г-н Такев и върху който съм написъл повече от 18 резолюции върху всеки параграф, какво трябва да стане, и отказах да одобря отчета на Банката. (...) Аз не само не им одобрих отчета, но преди изтичането на двумесечния срок* съобщих им с цял ред писма за всички нередовности и им дадох срок да ги поправят, *като ги предупредих*, че в противен случай за тях ще отговарят. (...) Като министър на финансите получих едно потресающе впечатление по порядките на Банката, та през 1898 г. свиках членовете на комисията, която ще ревизува Банката, и им казах, че ревизията, която трябва да направят, трябва да бъде пълна, смела и искрена. (...) Аз настоях лично пред господата и им държах специална реч (...) и не само ги окуражих, ами ги ангажирах да изпълнят ревизията си с най-голяма подробност (...) чрез чиновници, които назначих от Министерството, бях в течение всеки ден какво правят.“

Във всичко изложено в горния пункт само едно нещо има вярно, г-н Теодоров, а то е, че Вие, както сам признавате, най-много сте писали против управлението на Банката. Трябва да забележа обаче, че писаното Ви във в. „Мир“, устните обвинения и големият шум по повод рапорта на ревизионната комисия, за която се хвалите, започват едва от средата на 1899 г., след като аз имах наложителната длъжност като министър да изложа пред народното представителство истинското финансово положение на страната, както аз го разбирам, и с най-голямо безпристрастие указах на причините, които са предизвикали затрудненията, в които се намираше държавното съкровище, и появилата се парична криза.

През цялата 1898 г. Вие сте държали в най-голяма тайна Вашия план да намерите мотиви за сменяването на банковия Управителен съвет и наместите Ваши партизани, което отдавна ми беше съобщено от Ваши приятели съпартизани, възмущаващи се от поведението Ви, но едва сега узнавам за специалните речи, които сте държали пред Вашите нарочно за целта избрани лица за ревизори на банковите дела. Едва сега се обяснява и трескавата деятелност на някои от пратениците Ви, които са търсили с всички средства да Ви изнамерят злоупотребления и закононарушения там, гдето всички ревизионни комисии са виждали съвършено обикновени банкови операции. При все това рапортът на ревизионната Ви комисия по отчета на Банката за операциите ѝ през 1897 г. указваше само на няколко случая по превишаване кредита на известни клиенти, отпущани по-значителни суми на някои индустриалци и дружества за постройки, каквито всякога е имало и ще има, и върху които бележки на комисията Банката е давала най-обстоятелствени обяснения. Даже, предизвикано от обнародвания във вестника Ви „Мир“ рапорт на Вашата комисия, управлението на Банката е

дало обстойни писмени обяснения, обнародвани във в. „Пряпорец“[228], бр. 42 от 1899 г., подписани от тогавашните управител на Банката Ст. Караджов и администратора Ив. Н. Бракалов, а и аз сам като финансов министър на една подбудена пак от Вас интерпелация в Народното събрание, направена от депутата Н. Константинов, съм дал обстоен отговор в заседанието на извънредната сесия на 26 юни 1899 г., какво е направила Банката през моето управление в продължение на 15 години (вж. с. 206 на дневниците).

Какви и колко резолюции сте поставили върху рапорта на комисията, не ми е известно. Едничкото, което зная да сте направили по него, е, гдето с едно от няколко реда писмо едва на 24 август 1898 г. съобщавате на банковото управление направените от ревизионната комисия бележки и обръщате вниманието му, като му предлагате да вземе мерки за прекратяването им и до 1 октомври да се уравни всичко. *Нито в това писмо, нито в друго някое Вие сте съобщавали, че отказвате да одобрите отчета на Банката, нито пък някога сте предупреждавали управлението, че ако не се поправят нередовностите в определения срок, те ще отговарят за тях.* Не само че не сте направили това, но не е имало нужда да се произнасяте върху отчета, защото съгласно чл. 102 от банковия Устав управлението е било освободено от отговорност, когато на 24 август сте отправили писмото си. От горното следва, че и в тоя пункт на речта си Вие сте произнесли сума нелепости.

Трето. На с. 2286 от стенографските дневници са отпечатани следните Ваши думи: *„В 1887 г.[229] съкровището дължеше на Банката около 3 600 000 лв., без да се смятат парите, които Тенев като директор на Банката отпуснал на Софийския градски съвет за канализацията без мое съгласие. Тогава той иска моето съгласие, но аз отказах. Той каза: „Аз ще отпусна на Градския съвет тия пари“. Аз му казах: „Като имате пари и ако давате на Градския съвет без гаранцията на държавата, няма да Ви спра, но това ще бъде без гаранцията на държавата“, и той отпусна през 1898 г. около един милион лева и нещо на Градския съвет. (...) Сметката на канализацията аз никога не съм признавал и не мисля някога да признавам. Аз казах, докато не свършим заема, няма да отпуснем нито пет пари за канализацията, защото знаех, че нямаме пари.“*

Във всичко гореизложено по пункт трети няма нищо вярно, г-н Теодоров. Ето какво гласят съществуващите документи по канализацията на гр. София. По справката, която направих тия дни в Народната банка, се оказва следното: Финансовото министерство с писмо от 2 декември 1893 г. изпраща на Банката постановлението на Министерския съвет от 15 юни 1893 г., протокол № 42, с което е решил: „Да се отпуснат на Софийското градско общинско управление от държавното съкровище 3 милиона лева със 7 1/2% лихва с условие да ги изплати в 3-годишен срок и да ги употреби изключително за канализацията на столицата. Ако споменатата сума не се изплати от реченото управление в определения срок, правителството ще има право да секвестира незаложените общински доходи.“ Със същото писмо Министерството изпраща даденото на съкровището задължително от софийския общински кмет Д. Петков с дата 4 ноември 1893 г. за заеманите му 3 милиона лева,

[228] В. „Пряпорец“ (София, 1898–1932) – вестник за обществено-политически въпроси и култура, орган на Демократическата партия, излиза отначало два-три пъти седмично, после става всекидневник; сред сътрудниците му са Андрей Ляпчев и Данаил Крапчев (б.р.).

[229] *1887 г.* – вероятно 1897 г. (б.р.).

в което са установени условията за отпущането и връщането на сумата. В същото писмо Министерството, като се разпорежда за отваряне на Софийското общинско управление кредит от 3 милиона, които да се отпущат по указания в задължителното ред, предлага, щото всяка отпусната сума Банката да минава в задължение на текуща лихвена сметка на Финансовото министерство.

С писмо от 16 март 1894 г. Финансовото министерство праща на Банката ново задължително, издадено от софийския общински кмет Христо Благоев на Финансовото министерство, за сключения от съкровището 3 милиона лева заем, в което са означени недвижимите имоти, давани от общината в ипотека за гаранция, и се предвижда клауза, че ако общинското управление не внесе на който и да е от трите срока припадащата се част за погашение и лихви на останалата невнесена част или пък една от двете суми, то Министерството на финансите ще има пълно право да продаде заложените имоти. В същото задължително се определя, че изплащането на сумите ще става от Българската народна банка по чекове, издавани от общинското управление, придружени от ситуации на извършени работи по канализацията на града и месечни ведомости за персонала по същата канализация. С това писмо на финансовия министър се предлага пак на Банката да отвори текуща сметка под наименование „ипотекарен заем на Софийската община“, в която сметка да се записват отпущаните за канализацията суми, както и получаваните от държавното съкровище за покриване авансите на Банката. За откриването на тая текуща сметка е било съобщено от Банката на общинското управление.

До края на 1896 г. въпросът за канализацията е останал висящ. Доколкото помня, след падането на покойния Стамболов, в сила на решението, че трябва да се изтреби стамболовщината, някои Ваши приятели съпартизани се заловиха да отнемат от предприемача Георги Мимиди[230] направата на канализацията. Продължава се около три години борба между общинското управление и предприемача. Унищожава се контрактът с Мимиди и трябваше да излезе на сцената една справедлива и мощна ръка, за да премахне произволните действия на властта спрямо беззащитните български граждани. В началото на 1897 г. една специална юридическа комисия изучава въпроса и се произнася да се възстановят правата на предприемача и започне постройката на канализацията.

С бързо писмо от 28 март 1897 г. кметството е запитало Народната банка да му съобщи каква сума е оставило Финансовото министерство на разположение на Банката за направата на канализацията в столицата и може ли кметството да разполага с нея. На 29 март с.г. Банката отговаря следното: „В отговор на писмото Ви от вчера под № 6727 имаме чест да Ви заявим, че с писмото си от 2 декември 1893 г. и 16 март 1894 г. *министърът на финансите е отворил кредит на общинското управление за 3 милиона лева* с условие да се харчат изключително за канализацията на града София и да се изплащат по чекове на общинското управление, които чекове да бъдат придружени от ситуации за извършените работи по канализацията. *Тоя кредит до днес не е закрит от страна на г-н министъра на финансите.*“

Както виждате от всичко гореизложено, Банката никога не е мислила да отпуща от свои средства пари на общинското управление за канализацията на града. Тя

[230] Мимиди, Георги – гръцки предприемач, приел българско поданство; построява циментовата фабрика „Изида“ в днешния град Елин Пелин; по договор със Софийската община изгражда канализацията на София (б.р.).

никога не е сключвала каквото и да е условие с него за подобен заем, а тя е била чисто и просто изпълнител на разпорежданията на Финансовото министерство, което съгласно закона от 15 януари 1894 г. и задължителното на общината от 1 март 1894 г. е направило ипотекарен заем на общината. Както споменах по-горе, текущата сметка за 3 милиона лева е открита на общинското управление още в началото на 1894 г. През цялата 1894 г. Банката е отпущала суми по требователни ведомости за заплатите на служащите по канализацията. След подновяване на работите през 1897 и 1898 г. са отпущали постоянно суми, *за които е съобщавано на Финансовото министерство*. Ако Вие не сте били съгласни да се дават пари за тая цел, нямаше освен да напишете две думи и Банката щеше да спре всяко отпущане. Вие безсъвестно лъжете, че аз, Тенев, като директор на Банката, съм отпущал на Софийския градски съвет пари за канализацията без Ваше съгласие; че аз съм искал Вашето съгласие, но Вие сте отказали да го дадете; че сте ми казали, ако давате на Градския съвет без гаранция на държавата, няма да Ви спра; че никога не сте признавали и не сте мислили някога да признавате сметката на канализацията, и пр., и пр. глупости, каквито не са позволени на един министър да съчинява. Аз Ви заявявам най-категорично, че всичко казано от Вас (забелязано на с. 2286 от стенографските протоколи) относително отпущането суми за канализацията е клевета и че освен означените книжа, разменени между Министерството, Банката и общинското управление по тоя въпрос, други няма и че аз лично не съм имал с Вас какъвто и да било разговор по канализацията на София.

Четвърто. Казали сте в Народното събрание (с. 2282 от стенографските протоколи), че „*Банката, когато е имала да взема от държавата 10 милиона и след като държавата е получила заема и ги е върнала, Банката се зачудила какво да прави с тия пари. И тръгнали са от Банката да питат който иска пари да му дадат, защото Банката щяла да загуби от капитала, който стои в нея, вследствие на което са показали една лекомисленост в пласирането на капиталите в известно време. Това е, ако се не лъжа, през 1889 и 1890 г.*“

Това Ви твърдение е тоже невярно. Милиони не се пласират тъй лесно, както Вие си представлявате. Ако прегледаме отчетите на Банката за 1889 и 1890 г., за които натяквате, ще видите, че не е имало баснословни суми, които управлението да е принудено да раздава наляво и надясно, и че банковите операции са се развивали съвършено нормално.

Пето. На с. 2288 от стенографските дневници Вие твърдите: „*Когато от моите уста сте чули при едно лично запитване за работите на Банката, че сконтовият комитет увлякъл Банката и че той отпущал големите кредити, Вие още тогава сте ми казали: сконтовите комитети, според колкото аз можах да разбера от четенето на Закона и Устава, нямат право да се разполагат с капитала на Банката, че за капитала на Банката сте отговорни Вие лично заедно с Вашите съветници и че с туй насърчаване на индустрията, което мислите и правите и с което мислите, че оправдавате Вашите действия, бъдете уверени, че един ден ще продадат Вашите къщи и къщите на Вашите колеги за попълване на недостатъка, който би се образувал. Това му казах лично.*“

Всичко гореизложено, което сте говорили в Народното събрание, е гола лъжа, понеже нито някога съм Ви говорил за увличане на Банката от сконтовия комитет,

нито пък сте ми говорили за отговорност на управителя и съветниците му и че ще се продават един ден моите и на колегите ми имоти за причинени загуби от операциите на Банката. Членовете на сконтовите комитети винаги са изпълнявали обязаностите си, както са ги разбирали и в интереса на търговията, индустрията и промишлеността, като са действвали всякога в съгласие с управлението на Банката. Действията, за които сте предприели кръстоносен поход против управлението на Банката за грамадни кредити и злоупотребления, съвпадат точно през режима, когато Вашата партия е управлявала България. Сконтовият комитет през това време се е състоял изключително от Ваши партизани и приятели. За тяхна чест обаче трябва да призная, че са изпълнявали добросъвестно възложената им обязаност, без да се влияят от партизански страсти, и са били благоразположени към всички български граждани и проникнати от *принципите на банковото управление, че в кредитните учреждения няма политика.* Не само това, но те са се отвращавали от преследванията на честни и способни български граждани, непринадлежащи на управляващата партия, каквито често стават.

Шесто. Казали сте в Събранието (с. 2286 от стенографските дневници): *„За тия две години съкровището дължеше за лихви на Банката, които се събираха 800 и няколко хиляди лева. Г-н Тенев, с когото отношенията ни по причина на всички тия работи бяха много лоши в началото на 1899 г., когато трябваше да внесе печалбите, припадаещи се на хазната за 1898 г., на сума 1 296 000 лв., вместо да внесе 1 296 000 лв., пише на Финансовото министерство: толкова и толкова Ви се падат, но понеже за 1897 и 1898 г. дължите за лихва 800 и няколко хиляди лева, аз си ги удържам и внасям само 300 000.* (...) Банката пише на мене на 14 януари 1899 г., че внася парите, като си удържа сумите за лихвите, а на 12 януари аз си бях дал оставката като министър. *Върху самото това писмо – аз помня това добре, – когато се получи,* при всичко че бях в оставка, като бях отишъл в Министерството и видях това писмо, *написах резолюция, една много дръзка резолюция по адрес на Банката.* Не помня дали е пратено в Банката, но ако се не лъжа, при всичко че бях в оставка, същия ден се отправи писмото. Затова впрочем не гарантирах, но че резолюция има, и твърде груба: че не одобрявам, че това е произвол, че Банката няма право, че тя трябва да внесе напълно парите от годишната печалба, а пък за парите, които има да взема, трябва да чака да се гласува свръхсметен кредит – това е сигурно поставено в моята резолюция. (...) *Ако имаше възможност, аз щях да откъсна ухото на Тенева, а не само да протестирам.* Това нещо ме толкова ядосваше, щото ако бях останал министър на финансите, не само това нямаше да му позволя, но и всичките други работи, за които Вие днес се боите да направите анкета, не щяха да останат безнаказано.“

Принудих се да направя тия дълги извлечения от Вашата реч, за да види светът докъде достига Вашето самохвалство и на какви непростими обиди сте способни.

Банката с писмото си от 14 януари не е направила нищо повече от туй, което е направила и през по-миналите години, когато държавата е вземала от нея пари в заем. Удържала си е следуемите лихви от печалбите, които се припадат съгласно закона на държавата, като е внасяла остатъка в ковчежничеството. Същото е станало преди Вас през 1895, 1896 и след Вас през 1899 г. В бележката на Банката от 22 януари 1897 г., в която се е извършвала тая операция, е изрично казано: „Съгласно решението на Министерството“. А в бележката от 12 февруари 1900 г. е написано, че „тая удръжка става със споразумението на г-н Гешо Георгиев, начал-

ник-отделение при Финансовото министерство, и г-н Бракалов, администратор на Касовия отдел“. Ако по някои Ваши съображения не сте искали да се прихванат лихвите от припадаещата се сума на държавата от печалбите, нямаше освен да заявите това и управлението на Банката щеше да мине сумата в текущата сметка на съкровището, която и без това възлизаше на милиони. Не щеше да има нужда нито да се ссилавате на несъществуващи натегнати отношения, нито да си причинявате истерични раздразнения, нито да правите върху банковото писмо въображаеми „много дръзки резолюции“, нито да протестирате за някакъв произвол, нито пък да се готвите да ми откъсвате ухото. От изговорените в Събранието нелепости виждам, че сте били много храбър, но жалното е, че сте изпаднали в ролята на Санчо Панса, защото всичко, което сте говорили, е само сън. Писмото, с което Банката Ви е съобщила, че си удържа от печалбата лихвите по текущата сметка, е предадено от Вас в архивата на Финансовото министерство, без да сте турили каквато и да било резолюция, без да сте проявявали спрямо Банката и най-малкото негодувание. Това се констатира и от думите на финансовия министър Сарафов, който след надлежната справка в архивите на Министерството Ви е заявил в Събранието, че не се намира никаква следа от Ваш протест.

Седмо. Казали сте в Народното събрание (с. 2282 от стенографските дневници): „Това учреждение от 1888 г. насам, само ако вземете отчетите му, ще видите, че до 1901 г. е имало 17 782 000 лв. кръгло чиста печалба. От тая печалба 3 910 000 лв. са отнасяни като запасен фонд на Банката, 644 000 лв. *са направени резервен фонд, който по мое наставление за пръв път от 1898 г. се почна да се въвежда – за погашение на съмнителни креанси.“*

Като сте намерили за добре да кажете няколко благи думи в полза на банковото управление за това полезно нововъведение, не сте пропуснали случая да припишете на себе си една заслуга, каквато хич не Ви принадлежи. Вие сте излъгали народното представителство, като сте се похвалили, че по Ваше настояване е основан тоя *резервен фонд за погашение съмнителни креанси*, защото вие сте били финансов министър от 16 август 1897 до 19 януари 1899 г., а поменатият фонд е въведен от мен през 1895 г., като се отделяло от печалбите: за 1895 г. – лева 100 000; за 1896 г. – лева 320 000; за 1897 г. – лева 80 000; за 1898 г. – лева 200 000; за 1899 г. – лева 80 000; за 1900 г. – лева 320 000; за 1901 г. – лева 400 000.

Осмо. Вие, г-н Теодоров, не сте говорили в Народното събрание истината и когато сте заявили, че като управител на Банката, или като министър на финансите, както сте се поправили по-сетне в речта си, заедно с управителя на Банката г-н Караджов сме накарали членовете на дружеството по постройката на Варненското пристанище да поръчителстват за 120 000 лв. полици, които били дадени на фирмата „Странски и Михайловски“, за да спасим своите интереси. Нито интереси съм имал да спасявам, нито причини съм имал да убеждавам хората, нито пък ми е било известно, когато Българската народна банка е отпуснала някаква сума на поменатата фирма под гаранцията на Министерството за постройка на Варненското пристанище.

Позволете ми, г-н Теодоров, да се възползвам от случая, за да кажа две думи на Вашия приятел и помощник в обявената война на Банката – Пасаров[231]. С

[231] Пасаров, Георги – юрист, обществен, политически и държавен деец: депутат, министър, дипломат, председател на Софийския окръжен съд; председателства съдебния състав по делото за убийството на

него много малко се познавам. Не ми са известни причините на неговото неразположение към сегашното банково управление и целта, която преследва, но спрямо мен той е извършил една некавалерска постъпка, като си е позволил да ме обвинява в работи, към които никога не съм бил причастен. Ако г-н Пасаров, който доскоро е заемал съдебни длъжности, гдето му е възлагано да раздава правосъдие, се е произнасял в присъдите си със същия стил, със същата логика и със същите основания, каквито личат в речта му, трябва действително да се мисли, че е бил *добър, съвестен, честен съдия*. Г-н Пасаров е излъгал, като е заявил категорически, след като му е била дадена възможност на няколко пъти от министър Сарафов да се поправи, че аз съм бил член в управителните съвети на Кожухарското дружество и на дружеството „Изида“. При всичко че никой закон не запрещава на чиновниците да вземат участие в управителните съвети на разни дружества, аз никога не съм допущал да помислят за моята кандидатура и никое дружество не е могло да ме представи без мое съгласие за утвърждение от Софийския окръжен съд, на който г-н Пасаров е бил председател. Аз съм считал винаги, че длъжността ми управител на Народната банка не ми позволява да вземам участие в управлението на което и да било акционерно дружество и когато през 1895 г. дружеството „Балкан“ при учреждаването без мое съгласие ме беше избрало за член на управителния му съвет, макар то да няма никаква нужда от услугите на Банката, и нему трябваше да откажа писмено, като благодарих за доверието и честта, която ми се оказва с избора, и помолих председателя му да ме освободят, за да се избегнат всякакви упреци и се запази Б.н.банка от критики и нападки.

София, 25 август 1902 г. (п) *М. Тенев*

Нагласената от Т. Теодоров интерпелация по Народната банка занимавала Народното събрание в няколко заседания. Събранието възложило на тогавашния финансов министър Сарафов да проучи обстойно въпроса чрез специална анкета и да вземе нужните мерки спрямо провинилите се служащи на Банката, ако има такива.

Писмо от министър Сарафов до Народното събрание

С писмо от 19 март 1903 г. финансовият министър Сарафов съобщава на Народното събрание, че назначената от него комисия за ревизиране сметките на Българската народна банка намерила само, че през 1894 г. по книгите на Банката златната наличност е с 690 000 лв. по-малко, а същата сума фигурира в сребро. С това била ощетена Банката с 26 700 лв. За тая простъпка е намерен за отговорен на първо място касиерът на Банката, за уволнението на който е направено нужното. Министърът намира, че една от главните причини за това е немарливостта на администратора на Касовия отдел, който бил длъжен да проверява редовно банковата каса, но не било правено. Министърът моли Народното събрание да разреши да се уволнят ония членове на Съвета, оста-

Стамболов, като осъжда физическите убийци на 3 години обикновен затвор (1896); президент на Алианс Франсез (б.р.).

ването на които се намери несъгласно с интересите на това кредитно учреждение, и въпросният администратор е бил уволнен.

Запитване от Пасаров в Народното събрание и извлечение от речта на министър Л. Паяков по запитването

При постъпването на Лазар Паяков за министър на финансите сътрудникът и съпартизанинът на Т. Теодоров, Пасаров, в заседанието на Народното събрание от 24 януари 1904 г. направил ново запитване: „Какво става с анкетата за Народната банка?“ Макар някои от представителите да са прекъсвали запитвача и настоявали да не се говори по въпроса, като обвинявали Пасаров в партизанство, министър Паяков поискал да му отговори с една дълга, обстойна реч, от която отбелязвам само следните пасажи:

> Комисията систематизира своите издирвания и ще ми ги представи. От записката, която имам на ръка, се вижда ясно, че единственият въпрос, който може да има характер на злоупотребление, на такава нередовност, която може да навлече лична отговорност, то е въпросът за ажиото. По отношение на това е заведено углавно дело срещу касиера на Банката.
>
> Що се отнася до общите операции на централното управление, комисията, съставена от чиновници, колкото и щателни да бъдат в своята проверка, те се придържат по-скоро о формата на операциите, но като лица, които са далеч от практическия живот, от търговско-индустриалния мир, не могат да вникнат в духа на самите операции и в отношенията, които съществуват между кредитните учреждения и отделните търговци и къщи, които работят с тях. Ето защо мене ми прави впечатление тая докладна записка, гдето се изтъкват двата пункта по такъв начин, щото *те сами идат да докажат, че голямата гюрултия, която се вдига по този повод за анкета в Банката, излиза, че е нямала здрава основа*. Ето какво изтъква тая анкетна комисия. Тя казва в първия пункт, който привлича нейното внимание, че Банката в продължение на ред години е записала в загуба около 1 400 000 лв.
>
> Вторият пункт, който се изтъква, са загубите, които могат да последват от сегашните по-големи сметки, които се намират при Банката; сметки текущи или сметки срещу портфейл, срещу депозит на търговски полици. *Целта, която се е гонила с интерпелациите, е била да се открият злоупотребленията.* Що се отнася до първата точка на загубите, които Банката е вписала в своите тефтери, е покрита загуба с част от печалбите, които Банката всяка година отделя за покриване на тия загуби. *Вам е известно, че в подобен род операции, каквито са кредитните, па и че от всеки вид операции търговско-индустриални, рискът е в естеството на работата. Там, където има големи печалби да се очакват, там има и риск. Нещо повече, където има големи печалби да се очакват, там може да се очакват и големи загуби; може да се очаква и голям риск за загуби.* Положението на Народната банка е изключително; то се отличава от онова на обикновените кредитни учреждения и на търговско-индустриалните къщи. Народната банка е създадена не с цел толкова да печели; тя е назначена по-скоро да играе една друга, по-възвишена рол в нашата страна; тя е назначена да крепи и държавния кредит. (...) *Вам е*

известно още, че петте години наред нашата страна се терзаеше от една обща криза търговска, индустриална и финансова. Тая криза не досягаше само България, тя беше обща, ако щете и в Европа, и в такъв случай резултатът или ликвидацията на тия кризи повлече подир себе си падането на ред кредитни учреждения, ред търговско-индустриални къщи, които са жертва и които са необходимата жертва, за да се възстанови нормалното положение на търговско-индустриалните кредитни работи. Загубите, които Народната банка е вписала в книгите си, са записани за един период от 1885 до 1903 г. включително. Сега, като вземете печалбите, които е получила, и процентите на тия печалби, *като вземете под съображение ролята, която е изиграла Българската народна банка по времето на нашата търговско-индустриална и финансова криза, Вие ще видите, че Народната банка е направила едно чудесно изключение по отношение на всички други кредитни учреждения не само в България, но и в странство*. Вам е известно, че в Германия пропаднаха ред кредитни, а у нас частните кредитни учреждения се намираха в съвършено лошо положение. *И в този период на кредита нашата Народна банка трябваше да играе една роля на спасителка.* (...)

Отоманската банка, която се беше устроила в Русе и пласирала доста големи капитали, се оттегли веднага и поиска да изтегли отведнъж парите си от всички нейни длъжници, като направи една загуба от 2 000 000 лв. в малкото съществование, което прекара в България. Краткото време, в което искаше да пречисти сметките си, постави в съвсем затруднително положение нашите търговски и индустриални къщи и нашата Народна банка трябваше да се яви като спасителка в случая. Тя какво направи? Понеже кризата започваше у нас, тя трябваше да спре по един неусетен начин своите операции, за да може да крепи положението, и с надежда, че ще настъпят по-благоприятни години, да се даде възможност на нашите търговски и индустриални къщи да могат да подобрят своето положение. (...) *Туй, което прави впечатление, то е, че Народната банка, която вписа в своите тефтери тези загуби, сравнително със загубите на Отоманската банка в едно кратко време на пребивание в България, сравнително със загубите, които направиха частните учреждения, прави чудно изключение в своя малък размер. И Вие ще видите, господа, от следното положение на сметките на Народната банка, как тя и днес представлява едно от най-солидните учреждения, че в тая криза, в тая борба, в която паднаха много жертви и в чужди пиаци и тържища, в България Народната банка остана на своята висота и не само на своята висота, но остана още и при едно съвършено консолидирано положение.* Действителните загуби, които анкетната комисия изтъкна, са 1 400 000 лв. Тези загуби стават за 18 години, от 1885 г. до 1903 г. Ако направим една сметка, ще видите колко се пада на година загуба, внасяна в тефтерите на Народната банка. При тази загуба каква печалба е дала Народната банка на държавата и какво е положението ù?

На 31 декември 1903 г. основният капитал на Банката е 9 123 000 лв.; за запасен фонд, първи запасен фонд – туй е важно, единственото кредитно учреждение в България, па ако щете, и в странство, което има запасен фонд – 4 393 034 лв., и резервен фонд, втори запасен фонд – 4 641 022 лв., всичко капитал и запасен фонд, съставляващ 18 154 000 лв. Важно е да Ви обърна вниманието на операциите. В 1885 г. джирото на Банката е било 164 284 000 лв.,

а на 1903 г. това джиро е 1 676 891 000 лв.; общото количество на заемите на 1885 г. е 8 500 000 лв., а в 1903 г. е 110 000 000 лв.; чистата печалба от 1885 г. до 1903 г. – сега тук ще направите сравнение между вписаните загуби и печалбите, които са се получили от Народната банка, – чистите печалби от 1885 г. до 1903 г. включително възлизат на 24 569 358; при тези 24 549 385 лв. печалби – загуби вписани 1 400 000 лв., направете пропорционално сравнение вписаните загуби и ще видите какъв процент съставлява от печалбите. *Записаните загуби виждате, че са съвършено минимални загуби и че прави чест на лицата, които стоят начело на управлението.*

Що се отнася до сегашните текущи сметки или депозитните портфейли, това е нещо много относително и те може да породят загуби, но това ще зависи от начина, по който ще се ликвидират. Ако се работи с такт и умение, може да се даде възможност и на търговците хем да ликвидират, да разчистят своите сметки, хем малки загуби да принесат на касите на Банката.

По този случай аз имах възможност да изтъкна солидността, здравината, здравото положение, в което се намира туй кредитно учреждение, което е дало такава мощна помощ на нашата търговия, на нашата индустрия, и на което учреждение ще може българските търговци, българските индустриалци, а най-вече българската държава да разчитат на такава също мощна помощ и занапред.

След тази незаинтересувана и правдива реч на финансовия министър Паяков създадената от Т. Теодоров, Ю. Теодоров и съпартизаните им аларма против Народната банка, насочена главно срещу мен, се прекратява и не се появи повече. С това престижът на Народната банка, който беше засегнат чувствително, се възстанови, но огорчението, нанесено лично на мен от Т. Теодоров, и създадената през 1897 и 1898 г. пакостна криза и компрометиране на държавата от неблагоразумните му действия като финансов министър ще се помнят дълго време.

ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ ПАРТИЗАНСТВОТО

Шестдесет и две години изминаха от Освобождението на България и от образуването на народно правителство. Близо 40 години от напущането ми 22-годишна служба на родината. Тъжното впечатление, което ми направи появилото се още в Учредителното народно събрание партизанство и образуването на две непримирими партии, Консервативна и Либерална, беше тъй силно, че още тогава ми се внуши неотменното решение да стоя далеч от партизански ежби, убеден, че „държавната служба е несъвместима с партизанството“, което проповядвах на всичките си подведомствени служащи, и останах до днес безпартиен български гражданин и неодобряващ зрител на постепенното развитие и засилване опасния и вреден бацил на партизанщината, който тъй бързо се разпространяваше и проникваше из страдалото

Тодор Икономов

в продължение на столетия под политическо и духовно робство трудолюбиво, мирно и тихо население.

Найден Геров

Не може да се откаже патриотизмът на първите ни държавници, повечето от които бяха се проявили със своите народополезни дела още преди Освобождението: Бурмов, Цанков, Славейков, Балабанов, Начович, Дринов, Найден Геров[232], Икономов и др. Някои от тия лица по своето минало и опитност бяха зачислени още от освободителното гражданско управление на княз Черкаски като помощници на руските губернатори в Свищов, Русе, Търново, Видин, София за подготвяне на умели организатори на новосъздаваното Княжество и ръководители на неподготвената младеж.

При всичките усилия на княз Дондуков и на неговите помощници, началници на отдели, работили неуморно през окупационното управление, те не успяха да примирят лидерите на двете партии, та да заработят задружно, спокойно, без сътресения, за създаване от угнетяваното доскоро население един примерно свободен народ, който желаеше в късо време да се възроди, уреди и надмине своите отдавна освободени съседи.

В обществения и политическия ни живот още от началото лека-полека се загнездяше демагогията на някои от управляващите измежду всички слоеве на народа: духовенство, учителство, чиновничество и непокварена още идеална младеж, а пагубните плодове на тая демагогия разслабваха постепенно съществуващото до Освобождението сцепление между потиснатото и страдащо население. От две основни партии, Либерална и Консервативна, се разплодиха и образуваха с десетки разклонения. Лидерите и главните им привърженици заедно с голяма част държавни и обществени служащи с вредните си проповеди между мирното и трудолюбиво градско и селско население засилваха омразата, че беше време, когато баща със син не можеха да се търпят, когато дълги години в страната цареше анархия, когато изборите за законодателни и обществени учреждения се произвеждаха с побой и убийства, когато агитационните обиколки на министри се посрещаха от правителствените

[232] Геров Хаджиберович, Найден (1823, Копривщица – 1900, Пловдив) – учи в Копривщица и Пловдив, по настояване на Неофит Рилски завършва Ришельовския лицей в Одеса; просвѣтен и обществен деец; учител, журналист, вицеконсул на Русия в Пловдив преди Освобождението, преводач, езиковед (съставител на 6-томния „Речник на българския език“, 1895–1908), (б.р.).

партизани с тупане на газови тенекии, когато изборните кутии с бюлетините се задигаха и унищожаваха, а в някои изборни бюра, завзети предварително от правителствени партизани, урните се пълнеха с фалшифицирани бюлетини. Преживяхме времена, когато митрополити се интернираха и изтезаваха в манастири, когато министър-председатели се екстернираха чрез полицията от столицата в провинцията, когато бивши министри бягаха от Княжеството, за да се спасяват, когато бивши министър-председатели по нагласени обвинения в предателство се осъждаха и държаха с години в затвора, когато бунтове се организираха и преврати ставаха, когато князе се детронираха и изгонваха, когато министри се избиваха всред бял ден по улиците в столицата под покровителството на полицията, когато грижите на управляващите бяха насочени повече за увеличение партията и облагодетелстване на съпартизани, отколкото за подобрение поминъка на населението, а при всяка смяна на кабинета държавни добри служители се изхвърляха на улицата, за да се заместят с негодни опартизанени поддръжници на нов режим, и пр., и пр., *и всичко това ставаше от партизански страсти и злоба все уж за доброто и в интереса на народа,* без да се има предвид, че тия пакостни и престъпни деяния деморализират народа, компрометират държавни мъже и опартизанени служители.

Нека ми бъде позволено да подчертая, че по моето искрено убеждение и разбиране това омразно партизанство е една от главните причини на всички преживени в продължение на 60 години от народа нещастия, преврати, погроми и престъпни деяния, както и за проиграването на много народни идеали и въжделения.

Последният преврат от 1934 г. повидимо като че с премахването на партиите въдвори безпартийност в страната, успокои населението и новите правителства с прилагане постепенно нови законодателни мероприятия за повдигането и засилването на земеделските производства – а това трябваше да започне преди десетки години, – които създават поминъка на 3/4 от населението, като че всички съсловия са съзнали пагубните последици от партизанщината и са се предали на своите мирни занятия за подобрение на своя поминък. Не ще бъде преувеличено, ако кажа, че през последните 6–7 години е направено много повече за повдигане и засилване на народния поминък въобще, а специално за селското население, отколкото в продължение на предшестващите от създаването на Българското княжество и царство дотогава. Дано надарената от природата красива и богата обетована родина, на която всички завиждат, не види вече възродено старото партизанство. Това е моето единствено и най-добро пожелание при приближаващото прощаване с тоя земен живот за щастието и величието на отечеството, на което бях отдал моята скромна услуга.

СВОБОДЕН ГРАЖДАНИН

След 22-годишна служба, едва на 44-годишна възраст, когато можех да продължавам още дълго своята продуктивна дейност в полза на родината, огорченията, които бях изпитал в последните години, споменати на няколко места в изложението ми, ме отчаяха дотолкоз, щото се заклех да не помислям вече за държавна служба, макар да ми бе предлагано да се върна в Народната банка или по покана от министър Генадиев да поема управлението на Земеделската банка, която беше още в организация. За преобразуването и повдигането на земеделските каси, за което говоря отделно[233], бях обърнал особено внимание още през 1884 г. и действах дълго време, докогато се взеха сериозни мерки за образуването от тях модерна държавна Земеделска банка, достигнала в няколко години днешното си бляскаво положение. След напущането на Финансовото министерство нужни ми бяха преди всичко няколко години почивка и грижи за поправянето на разстроеното ми здраве.

1) През 1906 г. виенската Винер Банкферайн решава да основе в София самостоятелна акционерна банка, подчинена на българските закони. Представителите ù, господата д-р Фон Адлер и Рихард Фанта[234], мои отдавна познати, ме помолиха да им помогна в изпълнението на възложената мисия, като им укажа няколко лица българи, които биха пожелали да участват в проектираното кредитно учреждение „Балканска банка“. За такива им посочих братя Паница[235], братя Бурови[236], Ди-

[233] Главата „По земеделските каси“ е публикувана в първия том на това издание (б.р.).

[234] Фанта, Рихард – австрийски поданик, банкер и дипломат; представител на Винер Банкферайн в България, администратор на Балканската банка, сват на Александър Малинов (б.р.).

[235] *Братя Паница* – собственици на българска търговска къща във Виена, основана от братята Никола(ки), Сава и Георги, синове на търновския търговец на розово масло Евстати Хаджиниколов (б.р.).

[236] Братя Бурови (Атанас и Иван): *Иван Буров* (1873, Горна Оряховица – 1939, София) – учи в търговска академия във Виена; финансист, банкер, колекционер. Работи в „Креди Лионе“, Марсилия, в УС на Българската търговска банка, наследява бизнеса на баща си Димитър и участва в управлението на Застрахователно дружество „България“, Съединени тютюневи фабрики, „Гранитоид“ и редица други промишлени и финансови компании; председател на Съюза на българските индустриалци и Съюза на акционерните дружества; един от основателите на Българския археологически институт. *Атанас Буров* (1875, Горна Оряховица – 1954, Пазарджик) – учи в Априловската гимназия в Габрово, завършва политически и финансови науки в Сорбоната; банкер, финансист и политик от Народната партия, по-късно от Демократическия сговор, подпредседател на НС, депутат, министър в четири кабинета, ръководи строителството на жп линията София–Кюстендил, участва в управлението на редица предприятия и банки – Българското акционерно минно дружество „Бъдеще“, Застрахователно дружество „България“, Българската търговска банка, АД „Бяло море“ и др. Осъден от „народния“ съд (1944 г.) на 1, а по-късно на 20 години затвор, където умира (б.р.).

митър Съселов, Иван Златин[237], Хубан Кючуков, Ганчо Гаврилов и др., някои от които действително се решиха да участват, като им обещах всяко съдействие. В 1921 г. това учреждение се преобразува с участието на белгийски капитали под название „Франко-белгийска и балканска банка“, в Управителния съвет на която бях помолен да взема участие и заемах длъжността до началото на 1937 г., когато бях освободен по подаване оставка.

2) През същата 1906 г. бях поканен да взема участие в Управителния съвет на Българското акционерно керамическо дружество „Изида“ и бях избран за негов председател, която длъжност занимавам непрекъснато и досега.

3) Със закон от 20 януари 1907 г. бе учредена в София фондова борса. Направена ми бе чест да участвам в първия ѝ Управителен съвет и бях избран за негов председател. Оттогаз в продължение на 34 години съм преизбиран ежегодно и занимавам тая почетна длъжност и досега.

4) През 1915 г. по инициативата на Александър Кличиян[238], началник при дружество „Балкан“, Мюнхенското презастрахователно дружество решило със съдействието на Дойчебанк и Винер Банкферайн да основе в София „Общо застрахователно дружество“. Поканен бях да участвам в първия му Управителен съвет. В учредителния му протокол бяха утвърдени с мандат за три години председател Рихард Фанта, който живееше постоянно във Виена, Михаил Тенев – подпредседател, Александър Кличиян – директор. След смъртта на председателя Фанта бях избран за председател, която длъжност продължавах да изпълнявам до 25-годишното Общо събрание на дружеството, държано на 25 май 1940 г., в което по болест и старост заявих, че не ми е възможно повече да продължавам, и бях освободен.

5) След Общоевропейската война, през април 1924 г. австрийското правителство, желаещо да засили търговските и културните връзки между България и Австрия, еднакво онеправдани при сключването на мирния договор, решило със съгласието на нашето правителство да се основе в България Австро-българска търговска камара. Австрийският пълномощен министър д-р Колрус[239] ме посети и помоли да дам съгласието си за назначение в учредителния протокол за председател на новоучредяваната Камара, на която почетна длъжност бях преизбиран ежегодно в продължение на 15 години, до присъединяването на Австрия към Германия и Камарата ликвидира, като се сля с германската.

---

[237] Златин, Иван Пенчов (1843, Габрово – 1927, София) – крупен търговец и индустриалец, политически и обществен деец: депутат; председател на Българската търговско-индустриална камара, сред основателите на Съюза на индустриалците в България (б.р.).

[238] Кличиян, Александър – от 1915 г. директор на Българското общозастрахователно дружество „Орел“, виден масон (б.р.).

[239] Колрус, д-р Рудолф – управляващ Австрийското посолство в София (1924–1929), (б.р.).

6) Съгласно чл. 14 на последния Закон за Българската народна банка от от 20 ноември 1926 г. постанови се да участват в Управителния съвет на Банката четирима изборни членове, представляващи: двама – търговските индустриални камари, един – Фондовата борса, и един окръжните съвети, с мандат 4 години. Борсовият съвет ме удостои с тая почетна длъжност, която чрез преизбиране всеки четири години изпълнявам досега.

7) През май 1927 г. бях избран от Общото годишно събрание на Дружеството на съединените тютюневи фабрики за член на Управителния му съвет, а през 1932 г. – за подпреседател, и до края на 1937 г. бях преизбиран на същата длъжност.

Доколкото ми бе възможно, старал съм се винаги да бъда полезен на всички поменати учреждения и да оправдавам честта и доверието, с което са ме удостоявали. Считам за длъжност да им засвидетелствам сърдечната си благодарност.

ПРИЛОЖЕНИЕ

КЪМ МЕМОАРИТЕ МИ ПОД НАСЛОВ „МИХАИЛ ТЕНЕВ. ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ“[240]

На 15 януари 1941 г., в деня на отпразнуването 85-годишния ми юбилей, бяха вече готови отпечатани голяма част екземпляри от изложението на 22-годишната ми непрекъсната дейност като служител на новосъздаденото Княжество България за периода от 1878 до края на 1900 година.

В предговора, поставен в началото на изложението ми, съм казал:

> През всичкото време на 22-годишната ми служба винаги съм се старал да бъда добър работник, усърден изпълнител на възлаганите ми завидни длъжности и поръчения, примерен, строг и справедлив началник, незаразен от партизански борби и страсти, които за нещастие се породиха и овладяха страната още от първата година на свободна България, водùм от принципа, че държавната служба е несъвместима с партизанството, и с единствената амбиция и желание да помогна и аз по силите си с нещо за уредбата на новосъздаденото Княжество. Дали съм изпълнил от малко-малко това си желание с положените усилия, от обнародваното изложение служащите по Финансовото ведомство и Народната банка, за които главно го предназначавам, както и просветените интересуващи се за историческото развитие и устройство на държавата читатели, ще си направят своята преценка.

Пръв, който се заинтересува от съдържанието на мемоарите ми още преди отдаването им за печат, беше г-н д-р Кирил Неделчев[241], достоен син на познат мене преди 45 години скромен, многообещаващ студент във Физико-математическия факултет на Народния ни университет Димитър Неделчев, който в свободното си време за изкарване част от разходите си преподаваше уроци на гимназисти-ученици и аз бях го условил за домашен преподавател на нашите две деца[242], следващи в прогимназията. След завършване с отличен

---

[240] Приложението е отпечатано като брошура – в отделно книжно тяло (б.р.).

[241] Неделчев, д-р Кирил – дългогодишен ръководител на отдела за организиране на службите в Централното управление на БНБ и член на Комисията на БНБ за определяне на контингентите за внос на стоки и за разрешаване на извършването на компенсационни сделки (б.съст.).

[242] ... *нашите две деца*... – авторът говори за Борис (1884–1926) и Александър (1888–1915), синове на неговата съпруга Домна (Донка Димитриева Михалкович-Паница, 1858–1931) от първия ù брак с майор Коста Паница (1857–1890). Домна и Михаил Теневи имат дъщеря Елисавета (1892–1995), чието име се споменава във връзка с преводи от немски език. Тя се омъжва за Крум Чапрашиков (1882–1934) и има две деца – Анна (1918–2006) и Иван (1921–1999). Анна и Иван Чапрашикови, както и братята Паница, не се женят и нямат наследници (б.р.).

успех Университета назначих Неделчев за книговодител в Б.н.банка, гдето със своя труд, усърдие и примерно поведение в няколко години премина през всички специални отделения на Банката и достигна до завидната длъжност главен контрольор. След като напусна Б.н.банка, влезе в Дружество „Лев“ – циментова фабрика, която днес се намира в завидно положение.

Един от примерните синове на този Димитър Неделчев е г-н д-р Кирил Дим. Неделчев, виден наш икономист, свършил търговските и финансови науки в Германия, взел лисансие[243] в Париж, добил своята банкова специализация в продължение на 4 години в Кьолн, Париж и Лондон и владее много добре немски, френски и английски език.

Постъпил е в Българската народна банка през 1927 г., днес той е началник-отдел в централното управление на същата Банка. Той е взел главно участие в реформирането на счетоводните и камбиалните служби в Българската народна банка през 1932/1933 г. Автор е на няколко книги от стопански характер, а именно: „Предприятието като основа на стопанството“, „Външната търговия на България“, „Задачите на нашето стопанство“, и е написал множество статии от стопански и финансов характер. Участва като държавен комисар във вносната централа „Българска търговия“ и много пъти е пращан в странство за разни покупки за нуждите на страната ни. Д-р Кирил Неделчев пожела да прочете написаното ми на машина изложение и след свършването поиска разрешение да изложи добитото от него впечатление в една статия, напечатана в брой 5964 на в. „Зора“[244] от 4 май 1939 г., със следното съдържание:

Изграждане на българското финансово дело

С чувство на благоговение прочетох *неиздадените още мемоари* на близо 85-годишния дядо Михаил Тенев. Неговите бележки – към 1200 страници – обрисуват създаването и развитието на българските финанси и българското парично и кредитно дело от Освобождението до началото на настоящото столетие – до раждането на нашата, третата българска генерация.

Ако делата на нашите бащи ни са по-малко или повече известни, тия на нашите деди, които се биха за нашето освобождение и положиха основите на Третото българско царство, се нуждаят от повече светлина и повече почит.

Изграждането на българските финанси е дело на г-н Мих. Тенев, който с право може да носи титлата патриарх на българските финансисти. Той създаде първите ни финансови закони, правилници и др. Във втората част на своите мемоари той прилага изцяло тия свои закони, правилници, проекти, напътствия, речи, статии, писма и пр., които учудват със своя здрав смисъл и яснота.

В битността си на началник във Финансовото министерство, управител на Б.н.банка и финансов министър г-н Михаил Тенев е бил преди всичко човек на делото. Трудностите, с които той трябваше да се справя, са били големи. В но-

[243] Лисансие (фр., от лат.) – научна степен, по-ниска от „доктор“ (б.р.).

[244] „Зора“ (София, 1919–1944) – един от най-авторитетните български вестници, всекидневник, с главен редактор Данаил Крапчев (б.р.).

вото Княжество сметки не са се водили или доколкото са съществували, водили са се на рабош; изчисляването е ставало в най-разнообразни пари; образованите българи са се броили на пръсти. Да се постави ред в тоя хаос, не е било лесна работа.

В продължение на 22 години г-н Михаил Тенев със своята неизчерпаема енергия създава ред и контрол в държавното сметководство, поставя основите на нашето парично дело, изгражда българската кредитна система и Б.н.банка и заздравява държавния кредит. Няма област из нашето финансово стопанство, в която да не се чувства здравият му разум и силната му ръка. Г-н М. Тенев не се задоволява само с изработването на първите наши финансови закони и правилници; с едно рядко усърдие той заляга за тяхното точно провеждане и прилагане. Всички технически мероприятия: книги, формуляри и пр., не само са изработени от него, но и той лично обхожда учрежденията из Княжеството, за да напътства и поучава неграмотните власти. Човек трябва само да прочете неговите правилници, за да види с каква подробност и яснота се описват функциите на отделните финансови ведомства, като ковчежници, данъчни власти, Сметна палата, Б.н.банка, земеделски каси и т.н. От особено значение са бележките му по изработване и прилагането на държавния бюджет и тия по нашата парична система, които могат да служат за образец на държавническа и стопанска далновидност.

От не по-малко значение е и борбата, която г-н Тенев е водил за отстояване финансовите интереси на държавата срещу чужди домогвания: превръщането на Б.н.банка в акц[ионерно] д[ружест]во, основаването на чуждестранни спекулативни банки, отпускане на чуждестранни заеми при уронващи държавния престиж условия и пр. Не по-малки са били усилията му в страната за въвеждането на златния еталон и премахването на ажиото между златните и сребърните пари чрез спиране сеченето на сребърни монети, за попълване бюджетни дефицити, за заздравяването на държавните финанси чрез редовно гласуван параграф по параграф бюджет и въвеждането на предварителен контрол върху разходите и пр., и пр. Незабравимо впечатление оставят произнесените от г-н Тенев речи в Народното събрание и в качеството му на министър на финансите по финансовото положение на страната, които излъчват не само компетентност и искреност, но и чувство на истинско родолюбие.

Той е един от редките финансови министри, които не се поддават на компромиси, партизанство и угодничество. Със силно развито чувство на отговорност той работи за запазване на финансовия морал на народа и за повдигане авторитета и кредита на държавата, изхождайки единствено от здравите принципи на финансите и икономиката. Неговите доклади върху финансовата организация на западните и съседните нам страни, направени върху проучвания на самото място, могат да служат като образец и в наше време. Общото впечатление, което човек добива от мемоарите на г-н М. Тенев, е, че тоя мастит българин е успял да създаде една нашенска финансова система, като е държал винаги сметка за специфичните по време и място условия на страната ни, благодарение на което изграденото от г-н М. Тенев дело продължава и до днес да служи за основа на българските държавни финанси.

Голямото дело, което ни остави г-н Тенев, е плод не само на широки познания, на честна мисъл, праволинейна и неуморна дейност, но и на една безкрайна любов към Родината.

Същият д-р К. Неделчев в деня на отпразнуването 85-годишнината от рождението ми написал и дал за отпечатване в брой 6475 на в. „Зора“ от 15.I.1941 г. следната статия:

Един рядък юбилей

Г-н М. Тенев след 22-годишна неуморна държавническа дейност се оттегли огорчен и с разнебитено здраве още преди 40 години от управлението на нашата страна, без обаче да прекъсва досега да следи развитието на нашия финансов и стопански живот. Днес тоя мастит старец празнува 85-ия си рожден ден. Ние сме честити на тоя ден да видим публикувани и мемоарите му.

Мемоарите на г-н М. Тенев – обхващащи близо 700 страници голям формат – са жива и обективна документация за финансовото, паричното и банковото градителство на България от Освобождението до края на миналото столетие – дело на организаторските способности на г-н М. Тенев. Последният започва своята кариера като митнически чиновник и в продължение на 22 години се изкачва последователно по йерархическата стълба на Финансовото ведомство, за да достигне поста управител на Българската народна банка и тоя на министър на финансите. Цялата тая своя дейност г-н М. Тенев чрез публикуване на своите мемоари прави днес достояние на българската общественост.

Г-н М. Тенев е един от тия малко българи, които провеждат открито и смело на дело своите разбирания и знания при пълното съзнание за отговорност и при безстрашната готовност за самопожертвуване. Не лична амбиция и властолюбие по незнайни пътища на интриги и компромиси, а родолюбие и чувство на обществен дълг по прямия път на откритите дела са били ръководното начало на тоя голям българин. Какъвто е характерът, такива са и делата на г-н М. Тенев. Едва 22-годишен, той се залавя със строителство на българските държавни финанси. В младото Княжество цари хаос и невежество. От малкото образовани българчета, които руските окупационни власти подготвят за ръководен чиновнически кадър, един по един младежите се изхлузват, за да се отдадат на партизанство и политика. Младият М. Тенев обаче остава и се залавя неуморно за работа. В едно кратко време той успява да постави основата на нашето Финансово ведомство. За тази цел той отива и няколко пъти в чужбина, за да прави проучвания. В изграждането на българските служби той обаче винаги държи сметка за нашите условия и възможности. Най-голямата пречка той среща в липсата на подготвен персонал. Във всички служби е трябвало да се почне отначало. Тенев денонощно пише правилници и окръжни, много от които и до днес лежат в основата на нашето финансово и банково ведомство. Човек не може да не се учуди, четейки тия правилници отпреди 60 години, на голямата компетентност и на ясния и спретнат език на техния автор. В книгата на г-н Тенев са публикувани повечето от тия правилници, окръжни, доклади и бележки, засягащи организационната му дейност из областта на бюджета, отчетността, данъците, финансовата контрола, парите, Народната банка, земеделските каси и т.н., повечето от които не са загубили своята стойност и до днес. Няма финансов или стопански ресор, който да не е почувствал благотворното влияние на организационния дух на г-н М. Тенев, който успява навсякъде да наложи своите здрави разбирания и широки познания. Той знае, че без уравновесен и добре контролиран бюджет няма здрави финанси, няма тъй необходимите за преуспяването на България чужди кредити.

Не по-малки са заслугите на г-н М. Тенев и в областта на парите и кредита. Той се бори най-ожесточено за въвеждане на златния еталон и се противопоставя най-енергично против обръщането на Б.н.банка в акционерно дружество. Като администратор и управител на Б.н.банка той издигна последната като най-мощен кредитен институт на страната, който, от една страна, става резервоар на всички свободни парични средства, а от друга страна, главен източник на евтин и лесно-достъпен кредит за широките стопански слоеве. Само с тая банкова политика бе възможно създаването на българска индустрия, търговия, занятия и строителство.

Бащински грижи г-н М. Тенев полага и към българското чиновничество, което той желае да е просветено, честно, трудолюбиво, но и добре платено и справедливо третирано. Той знае от личен опит, че българската държава се крепи на чиновничеството.

Книгата на г-н М. Тенев е един величествен паметник за държавническото строителство на безименни български чиновници.

Вглеждайки се в миналото, делото и личността на г-н М. Тенев ще бъдат задълго една пътеводна звезда за подрастващите български поколения, а неговата книга – един светъл завет за черпене на поука и сили за всеотдайно служене на народ и държава.

Окуражен от ласкавите отзиви на д-р Неделчев, реших да изпратя по един екземпляр от изложението си на Н. В. Царя, на всички живи бивши министри, бивши живи председатели и подпредседатели на Народното събрание, бивши живи и сегашни управители, подуправители, администратори, директори и висши служащи в Б.н.банка, на управителя и началници при Българската земеделска и кооперативна банка, на членовете от Управителния съвет на Фондовата борса, на председателите и на секретарите на Съюзите на индустриалците и акционерните дружества, на Върховната сметна палата, на видни икономисти, финансисти, редактори на списания и вестници, професори, познати бивши и настоящи народни представители и пр.

Честит бях да бъда удостоен с многобройни ласкави отзиви от учреждения и лица с писма, във вестници и списания, от които предавам само следните.

На 17 февруари 1941 г. изпратих на Н. В. Царя чрез г-н П. Груев[245] първия отпечатан екземпляр, придружен със следното писмо:

До Негово Величество Борис III, царя на българите.

Ваше Величество,

По желанието и настояването на мнозина от по-младите наши икономисти и държавни служители след дълги колебания се реших през последните две години, при разстроено здраве и напреднала възраст, да приготвя и преди няколко дни се напечата едно обстойно изложение за 22-годишната ми дейност след Освобождението на България (от 1878 до 1900 г.), през което време прослужих 6 години на разни

[245] Груев, Павел Симеонов (1879, Копривщица – 1945, София) – завършва право в Гренобъл; дългогодишен сътрудник на царете Фердинанд и Борис, от 1940 г. началник на царската канцелария, по-късно на личния кабинет на цар Борис; екзекутиран по присъда от „народния“ съд; баща на видния журналист Стефан Груев (б.р.).

длъжности във Финансовото министерство, 14 години като администратор и управител на Българската народна банка и около 2 години като финансов министър. Това ми изложение „*Живот и дейност*“ съдържа главно постепенното устройство и развитие на финансовото и банково дело и затрудненията, които държавата е срещала и трябвало да преодолее – много малко познати на младото поколение, особено [на] младите служащи във финансовите и банкови учреждения.

Понеже здравето не ми позволява да поднеса лично на *Ваше Величество* един екземпляр от изложението ми, позволявам си да Ви го изпратя чрез многоуважаемия Ви началник г-н Груев.

Благоволете, *Ваше Величество*, да приемете заедно с верноподаническите ми чувства и моите искрени пожелания за здраве и дълготрайство.

(п) М. Тенев

На 24 февруари получих от г-н Груева следния отговор:

Многоуважаеми г-н Тенев,

Имам честта да Ви съобщя, че получих и поднесох на високото му предназначение луксозния екземпляр от Вашата книга „Живот и дейност“, която ми изпратихте на 17-и т.м. Негово Величество Царят прояви много жив интерес към Вашия капитален труд, ценно изложение на постепенното устройство и развитие на нашето финансово и банково дело в първите десетилетия след Освобождението ни.

Трогнат от това Ваше внимание, Негово Величество ме натовари да Ви предам Неговата искрена благодарност, като същевременно Ви изпраща Своите поздрави и благопожелания.

Ползвам се от този случай, за да Ви благодаря и аз лично за любезността Ви да ми изпратите и на мен Вашата тъй интересна книга.

Моля Ви, господин Тенев, да приемете уверение в най-отличната ми към Вас почит.

(п) П. Груев

Редакцията на в. „Зора“ в броя си от 15 януари 1941 г. пише:

85 години от рождението на Михаил Тенев

Михаил Тенев е роден на 15.I.1856 г. в Казанлък. След завършването на Пловдивската гимназия заминал за Женева, където получил висшето си образование. Завръщайки се в България, последователно е заемал длъжностите: преводчик в III гренадерска дивизия, чиновник в канцеларията при главното окупационно управление, чиновник в първото българско финансово м[инистерст]во, управител на митница, фин[ансов] инспектор, н[ачални]к на отдела за бюджета, администратор и управител на Б.н.банка и финансов м[инистъ]р.

Днес в 10.30 ч. при интимна обстановка в дома му на ул. „Оборище“ 19 ще бъде честван 85-годишнината от рождението на Михаил Тенев.

Книгата, която е написал – „Живот и дейност“, е неговият най-хубав паметник, който той оставя още приживе.

Редакцията на в. „Слово“[246] в броя си № 5557 от 18 януари 1941 г. на уводно място обнародва следното:

[246] „Слово“ (София, 1922–1944) – „всекидневник за политика, стопанство и културен живот“, т.нар. професорски вестник, под редакцията на проф. Никола Милев, Йордан Мечкаров и др. (б.р.).

Михаил Тенев

Щастливо доживя до своята 85-годишнина един от строителите на съвременна България, маститият наш финансист г-н Михаил Тенев. Той е роден на 15 януари 1856 г. в гр. Казанлък. След като завършил Пловдивската гимназия, младият и ученолюбив българин заминал за Женева, където имал намерение да получи висше образование. Всички по-будни български младежи по онова време, които следваха в странство, не виждаха пред себе си почти никакви перспективи. Много големи таланти между тях заглъхнаха в търговските кантори на своите бащи. Учителството беше единственото поприще, за което се готвеха младежите на българската интелигенция.

На 1877 г. Цар Освободителят обяви война на Турция и историята с гръмотевични удари откри пред българската младеж широки друмища. Всички побързаха да се завърнат в своята родина, предчувствайки скорошното освобождение на България. Михаил Тенев също напусна Женева и се върна в отечеството, за да бъде полезен в тези сублимни моменти. Щом пристигнал в България, русите го назначили за преводчик в щаба на III гренадерска дивизия. Тъй започна държавната служба на Михаил Тенев. След подписването на мира той постъпил на служба при Временното окупационно управление на княз Дондуков-Корсаков. По свое влечение и способности Михаил Тенев посвещава живота си на българските финанси. По лестницата[247] на йерархията той започва от най-ниските стъпала: подначалник, управител на митница, финансов инспектор и началник-отделение при Финансовото министерство. Той работи в това ведомство неуморно и с преданост, защото знае, че само добрите финанси могат да направят добра държава. В това отношение Михаил Тенев справедливо може да бъде наречен един от строителите на България.

Без никакви традиции, несковани от никаква рутина, тружениците на нашето Финансово ведомство започват да заемат от чужбина всичко това, което намират за полезно и разумно. Трудът на Михаил Тенев е вложен в основата на нашата данъчна и финансова сграда. В продължение на своята дълга служба той е бил дясна ръка на много финансови министри и със своите качества достигна най-високите постове на йерархията. Той бе назначен за администратор, а после за управител на Б.н.банка, а в кабинета на Д. Греков беше и финансов министър.

Всички, които са следили дейността му отблизо, говорят с възхищение за неговото трудолюбие, виждайки в лицето му добър и справедлив началник, честен и предан служител на България. Ние от сърце приветстваме уважаемия г-н Михаил Тенев с неговата 85-годишнина и му пожелаваме здраве, за да види България щастлива и благоденстваща.

На 18 януари 1941 г. получих от бившия министър-председател г-н проф. Александър Цанков[248] следното писмо:

Многоуважаеми г-н Михаил Тенев,

Макар с малко закъснение, за което моля да бъда извинен, поднасям Ви и аз моите сърдечни поздрави по случай 85-годишния Ви рожден ден.

[247] Лестница (рус.) – стълба, стълбица (б.р.).

[248] Цанков, проф. Александър Цолов (1879, Оряхово – 1959, Буенос Айрес, Аржентина) – завършва гимназия в Русе, учи право в Софийския университет и икономика в Мюнхен, Бреслау (Вроцлав) и Берлин; икономист, служител в БНБ, професор в Софийския университет; изтъкнат политически, държавен и обществен деец: партиен водач, председател на Народното събрание, депутат, министър-председател, министър (б.р.).

Прелиствайки току-що получения сборник „Михаил Тенев“, аз се удивлявам от дългия и плодотворен път, който Вие сте изминали. Човек може само да Ви облажава и благородно да завижда на Вашата творческа сила, резултатно проявена!

Благодарение на интелигентни хора като Вас България след Освобождението можа да бъде изградена и подредена между добре устроените малки държави. Заслугите на генерацията, към която и Вие принадлежите, е очевидна.

Между многобройните Ви почитатели моля Ви, многоуважаеми г-н Тенев, да причислите и мен и да приемете моите искрени благопожелания за добро здраве и бодри сили.

(п) Ваш предан Александър Цанков

На 18 януари 1941 г. получих от бившия министър-председател г-н Никола Мушанов[249] следното писмо:

Уважаеми г-н Тенев,

Получих обемистия том, в който описвате Вашия живот и Вашата дейност. Капитален труд, единствен по рода си. Благодаря Ви.

Аз се учудвам на постоянството, което сте имали, толкова дълго време да описвате и събирате толкова факти и данни, които ще останат ценен принос в развитието на българската държава, специално в отраслите, в които сте боравили като деец и сътрудник. Вие давате добър урок на младите. Честитя Ви юбилея и пожелавам да живеете още дълго време, за да се радвате на извършеното от Вас дело.

(п) С приятелски поздрав Н. Мушанов

От бившия министър на финансите г-н М. Ряcков[250] на 18 януари 1941 г. получих следното писмо:

Многоуважаеми г-н Тенев,

Получих с голяма радост и благодарност Вашата книга „Живот и дейност“, която, вярвайте ми, ще чета с особен интерес и която ще служи за пример на подражение за мен и поколението ми.

Аз Ви поздравлявам искрено за този великолепен труд и Ви желая от все сърце да продължите в пълно здраве и постоянна свежест Вашето полезно и широко обществено дело.

(п) С дълбока почит, Ваш предан М. Ряcков

На 17 януари 1941 г. министърът на вътрешните работи и народното здраве г-н П. Д. Габровски[251] ми пише:

[249] Мушанов, Никола Стойков (1872, Дряново – 1951, София) – завършва право в Екс-ан-Прованс (Франция); съдия, прокурор, адвокат; изтъкнат политически, държавен и обществен деец: партиен водач, депутат, министър-председател, многократно министър; съден от „народния“ съд (б.р.).

[250] Ряcков, Марко Илиев (1883, Габрово – 1972, София) – учи в Априловската гимназия, в Търговското училище в Свищов, завършва икономика във Висшия търговски институт в Антверпен (Белгия); виден финансист и банкер, управител на БНБ (4 февруари – 21 април 1935), министър на финансите (вж. от него: Ряcков, Марко. Спомени и документи. София: БНБ, 2007, 344 с.), (б.р.).

[251] Габровски, Петър Димитров (1898, Разград – 1945, София) – учи в Търново, завършва Школата за запасни офицери и право в Софийския университет, специализира във Виена; адвокат; политически, държавен и обществен деец: депутат, министър; екзекутиран по присъда от „народния“ съд (б.р.).

Уважаеми г-н Тенев,

Получих с радост книгата Ви „Живот и дейност“ и Ви благодаря.

Ползвам се от случая да Ви поздравя за 85-годишнината Ви и да изкажа възхищенията си от Вашата дългогодишна и тъй плодовита и народополезна дейност.

(п) С почит П. Д. Габровски

Бившият министър проф. П. Стайнов[252] на 18 януари 1941 г. ми пише:

Уважаеми г-н Тенев,

Получих вчера книгата Ви „Живот и дейност“, която сте имали любезността да ми изпратите. Благодаря Ви много за вниманието. Но Ви благодаря също така и за наслаждата, която ми дадохте с възможността да прочета Вашия труд. Уверявам Ви, че като се зачетох в тази история на българското финансово законодателство, аз не забелязах как съм прекарал цели часове, за да проследя чрез Вашите изложения и чрез документите, които Вие излагате, как е била създадена българската държава и нейните финансови институти.

Това ще бъде едно от най-интересните помагала за всички, които в бъдеще има да изучават историята на новата българска администрация и на българските финанси, и се надявам, че Вашият труд ще бъде надлежно оценен от всички, които боравят с тези въпроси. Лично аз, макар и да съм се занимавал до известна степен с изучавания по изграждането на българската администрация, намерих много неща във Вашата книга, които досега не бяха известни на българските изследователи в тази област; срещнах осветления и събития, които ни представят въпросите под нова светлина и ни обясняват неща, които досега ни изглеждаха тъмни.

Сърадвам Ви за този Ваш труд и още веднаж Ви изказвам заедно с моите чувства на уважение благопожелания още дълги години да живеете всред тази България, в чието изграждане Вие сте взели такова деятелно участие.

(п) П. Стайнов

Г-н Коста Бояджиев[253], бивш министър и управител на Българската народна банка, на 9 април 1941 г. ми пише:

Многоуважаеми г-н Тенев,

Току-що привърших четенето на Вашите спомени, колкото интересни, толкова и поучителни.

„Живот и дейност“ е най-ярката история за развитието на нашето финансово и банково дело от Освобождението на страната до закрепването ѝ като самостоятелна държава. И едва ли друг с по-голяма вещина и по-голямо умение би могъл да опише дългия и труден път, докато се стигне до основното организиране на банковото и финансово дело в страната – предпоставка за стопанския и културен напредък на същата.

[252] Стайнов, проф. Петко Стоянов (1890, Казанлък – 1972, София) – учи в Стара Загора, следва право в Гренобъл, завършва в Париж, където по-късно защитава и докторат; дългогодишен преподавател в Софийския университет, дипломат; изтъкнат политически, държавен и обществен деец: най-дългогодишният депутат до 9 септември 1944 г., министър, вкл. в правителството на Отечествения фронт (б.р.).

[253] Бояджиев, Коста Иванов (1884, Пазарджик – 1950, София) – завършва агрономство в Брюксел; специалист по банково дело, управител на БНБ (21 септември 1924 – 16 януари 1926), оглавява и други банкови институции; министър; брат на поета Димитър Бояджиев (б.р.).

„Живот и дейност“ ще остане – убеден съм – най-доброто помагало за всички млади, които биха искали да знаят, да се поучат и да се калят в борбата за живот и за благоденствие на родината ни.

Изказвайки Ви възхищението си от труда Ви, аз Ви моля, многоуважаеми г-н Тенев, да приемете със сърдечната ми благодарност за оказаното ми от Вас внимание моите най-добри благопожелания за спокойни и щастливи старини, окриляни от съзнанието на добре изпълнен дълг към народ и родина.

(п) Бояджиев

Инж. Д. Василев[254], министър на о[бществените] с[гради,] п[ътищата] и благоустройството на 18 януари 1941 г. ми пише:

Уважаеми г-н Тенев,

По случай Вашата щастлива 85-годишнина с чувство на особено уважение към Вашата ползотворна дейност Ви поднасям моите сърдечни благопожелания.

Същевременно се ползвам от случая да Ви благодаря за интересната и поучителна Ваша книга „Живот и дейност“, която бяхте така любезен да ми изпратите.

Моля, уважаеми г-н Тенев, приемете уверения в моите отлични почитания.

(п) Инж. Д. Василев

Г-н Христо Калфов[255], бивш министър, председател на Народното събрание, в писмото си от 6.XII.1941 г. ми пише:

Уважаеми г-н Тенев,

С голяма благодарност приех скъпия дар, с който ме удостоихте – много ценния Ви труд за българския държавен и политически живот, съчинението Ви под надслов „Живот и дейност“.

Много проблеми, с които сте се занимавали тъй подробно и компетентно и които са един благотворен източник за задълбочени културни занимания на изследвачите на нашето политическо и държавно минало, лично аз чета с голяма радост.

Моля Бога да Ви даде здраве да можете още дълго време да се радвате на плодовете на положения Ваш труд.

Председател на Народното събрание (п) Хр. Калфов

Вестникът[256], издаван от Ученолюбивата дружина „Искра“ в Казанлък, в броя си № 393 от 15 януари 1941 г. пише:

Михаил Тенев

На 15 т.м. нашият съгражданин и почетен член на У[ченолюбивата] д[ружина] „Искра“ г-н Михаил Тенев, отдавна живеещ в София, навършва 85 години. Роден в града ни през 1856 г., закърмен като ученик от просветните идеи за слу-

[254] Василев Иванов, инж. Димитър (1883, Шумен – 1945, София) – завършва Педагогическото училище в Шумен и технически науки в Мюнхен; инженер; министър; екзекутиран по присъда от „народния“ съд (б.р.).
[255] Калфов, Христо Димов (1883, Калофер – 1945, София) – завършва Военното училище в София и Военната академия в Торино (Италия); полковник от българската армия; политически и държавен деец: партиен водач, председател на Народното събрание, министър; екзекутиран по присъда от „народния“ съд (б.р.).
[256] *Вестникът* – вестник „Искра“ (Казанлък, 1924–1941) – „двуседмичник за културни и стопански въпроси“ (б.р.).

жене народу от основателя на „Искра“, даскал Йордан Стателов, той завършва с подкрепа на Казанлъшкото читалище науките си в Женева и се отдава в служене народу.

През Освободителната руско-турска война той служи при руското командване. След Освобождението на България служи много години като финансов чиновник, управител на Българската народна банка и най-сетне като министър на финансите. След като напуща държавната служба, отдава се на индустрия и търговия и в тия области проявява завидно творчество.

Г-н Михаил Тенев е родолюбива и творческа личност. Вред, където е работил, отварял е пътища, създавал е нови културни блага и всичките му дела са пропити с народничество. Неговите дела по финансовото изграждане на България се ценят високо от познавачите.

И Казанлък, и казанлъчани са видели много добрини от него. Той винаги се е интересувал от родния град и неговите културни работници и ги е подпомагал всякак. Главно нему се дължи дълго съществувалата и принесла много заслуги на родния град Казанлъшка дружина „Розова долина“ в София. Тая дружина събра и издаде под негово ръководство и с негова подкрепа трите тома „Казанлък в миналото и днес“, които са голямо културно богатство за града ни. Те станаха образец и за подобни почини в други градове. Г-н Тенев е подпомагал винаги любимата му У[ченолюбива] д[ружина] „Искра“ със съвети, пари и книги – подари си цялата библиотека от 5500 тома ценни книги на нея.

И в тая дълбока вече старост г-н Тенев продължава да работи за българската просвета. Той е написал и отпечатал тия дни своята обширна (около 90 печ. коли) [книга] спомени. Вярваме, че те ще бъдат една рудница за проучаване културното [и] стопанско минало на нашия град и България.

Ние поздравляваме г-на Тенева по случай неговата 85-годишнина и му пожелаваме бодрост, сили и здраве да празнува век!

Бившият началник на Отдела за държавните дългове при Финансовото министерство, г-н д-р Никола Стоянов[257], на 19 януари 1941 г. ми пише:

Многоуважаеми г-н Михаил Тенев,

С радост прочетох във вестниците за щастливото Ви отпразнуване в интимен кръг на 85-годишнината от рождението Ви. Моля Ви да приемете по тоя случай и моите сърдечни поздравления, както и моите най-добри пожелания за дълготрайство и бодрост, за да продължите още дълги години Вашата примерна народополезна дейност.

Благодаря Ви сърдечно за голямото внимание, с което ме удостоихте с изпращането ми на Вашия огромен труд, описващ Вашия живот и Вашата досегашна огромна народополезна дейност.

[257] Стоянов Митов, Никола (1874, Дойран – 1967, София) – завършва Първа софийска мъжка гимназия и математика в Софийския университет и в университета в Тулуза със степен „лисансие“, специализира математическа физика в Гьотинген; учител, преподавател по астрономия в Софийския университет, финансист, първият ръководител на Отдела за финансовия изучвания на БНБ, дългогодишен директор на Дирекцията на държавните дългове и главен редактор на „Списание на Българското икономическо дружество“, представител на държавата в управлението на Софийската фондова борса; член-основател и председател на Македонския научен институт; автор на редица научни трудове (б.р.).

Тоя огромен сборник не само ще ми бъде „добър спомен“, защото дългогодишната ми съвместна работа с Вас в председателствания от Вас управителен съвет на Фондовата борса внедри у мене голяма почит към Вас и най-добри спомени за Вашия проницателен ум и благ характер, познаващ и преди това Вашата творческа дейност, но той ще ми бъде и най-добрият учител по историята и изграждането на финансова България.

С дълбока към Вас почит:

(п) Н. Стоянов

Същият д-р Н. Стоянов като редактор на „Списанието на Българското икономическо дружество“[258] в кн. 1-ва от януари 1941 г. пише следното:

На 15 януари т.г. г-н Михаил Тенев, член-основател и почетен член на Дружеството ни, отпразнува в интимен кръг 85-годишнината от рождението си. По тоя случай той бе поздравен писмено и от Дружеството.

За тоя щастлив свой празник г-н Михаил Тенев е успял да напише и отпечата под горното заглавие своята обширна биография в един дебел том от 669 страници голям формат, обгръщаща неговия живот и дългогодишната му ползотворна обществена и служебна дейност.

Тоя огромен сборник е най-добрият учител по историята за изграждането на финансова България. Авторът разделя биографията си на пет периода, а именно: а) Детство, образование и първа служба през Освободителната война и руското окупационно управление в България; б) Чиновник в Българското финансово министерство от 5 юли 1879 г. до 14 август 1885 г.; в) Администратор и управител на Българската народна банка от 15 август 1885 г. до 18 януари 1899 г.; г) Министър на финансите от 19 януари 1899 г. до 1 октомври 1900 г.; и д) Свободен гражданин от 1 октомври 1900 година досега.

Книгата е написана на лек и увлекателен език, чете се с интерес. Авторът е описал твърде подробно цялата своя обществена и служебна дейност, като я е свързал с всичките по-важни политически събития, развили се в България през това време. В книгата са отпечатани на съответно място и свързани с биографията и всички доклади, изложения, законопредложения, бюджетопроекти, наредби, правилници, упътвания и прочие, дело също на г-н Тенев или изработени под негово ръководство, както и свързани с неговата дейност законопроекти. Въобще всичко, което е във връзка с развитието и уредбата на Министерството на финансите, на Българската народна банка, на държавната и финансова политика през това време и отчасти и на Сметната палата, се съдържа в тоя огромен сборник.

За тоя свой труд г-н Михаил Тенев заслужава особена благодарност.

Управителят на Българската земеделска и кооперативна банка г-н Ст. Фетваджиев[259] на 16 януари 1941 г. ми пише:

Уважаеми г-н Тенев,

Получих Вашата книга и Ви благодаря. Полезната Ви и дълготрайна обществена деятелност ще служи за пример на всички, които работят в областта на

[258] За дружеството и неговия орган вж. бел. 538 в първия том на това издание (б.р.).

[259] Фетваджиев, Стефан Иванов (1883, Калофер – ?) – кооперативен деятел, служител в Министерството на финансите, банкер (б.р.).

нашето стопанство, а делата Ви са заслужена награда за големия труд, който Вие сте положили, и ще бъдат пример за един достойно изпълнен дълг.

Като Ви благодаря още един път, моля Ви да приемете отличните ми към Вас почитания.

(п) Ст. Фетваджиев

Г-н д-р Иван Златаров[260], бивш дългогодишен главен секретар на Софийската търговско-индустриална камара и неуморим редактор повече от 40 години на списание „Народно стопанство“[261], в кн. II–III от 1941 г. пише:

Михаил Тенев

„Живот и дейност“

На 15 януари т.г. отпразнува щастливо своята 85-годишнина един от най-видните строители на нова България, многоуважаемият г-н Михаил Тенев. Той е роден на 15 януари 1856 г. в гр. Казанлък. Неговата рядка интелигентност и голяма жажда към наука са го подтикнали още преди Освобождението ни да замине за Женева, за да се учи и завърши своето образование. Нашето освобождение завари г-н Тенева в Женева и той напуска Швейцария и се завръща в освободеното си отечество, за да се отдаде с рядка любов и преданост да му служи и му служи и до ден-днешен. Г-н Тенев по лестницата на йерархия от подначалник на митница сполучи да стигне до най-високата служба – дълги години управител на Българската народна банка и министър на финансите. Неговото извънредно трудолюбие, неговата интелигентност, неговият организаторски талант и пламенна дейност заслужено го поставят в първите редове на строителите на съвременна България.

Обнародваното „изложение“ – „Живот и дейност“, отпечатано в 669 страници голям формат, съдържа ценни данни по прямата негова служебна дейност и са от голяма историческа ценност по организирането на новата държава и нейните държавни финансови и банкови институти. Изложението съдържа следните глави: А. Детство, образование и първа служба. Б. Чиновник при първото българско финансово министерство. В. Основаване на Българската народна банка. Г. Финансов министър. По монетния въпрос, земеделските банки, стабилизацията и изравнение заплатите по разните ведомства, котировката на държавните и банкови заеми, опити за преобразуване на Българската народна банка в акционерна и предложения за учредяване на частни иностранни банки и дружества в България.

Целият този материал, напечатан в това изложение, ни дава пълна картина как камък по камък се е градила финансовата и банкова сграда на днешна България и с каква всеотдайна любов се е работило, както и какъв колосален труд е вложил г-н Тенев, за да бъде според силите си полезен на отечеството си, затуй, вярваме, няма никога да се забравят неговите големи заслуги. Нека отбележим тук между скоби, че ако Българската народна банка, с която днес с право се гордеем, не стана акционерна и не мина в ръцете на чужденците, както се е искало от

[260] Златаров, д-р Иван (1865, Ямбол – ?) – завършва икономически и административни науки в Белгия; икономист, стопански деец, главен редактор на списание „Народно стопанство“; кмет на Бургас, областен управител на Видин (б.р.).

[261] „Народно стопанство“ (София, 1904–1943) – „популярно списание за търговия, индустрия и занаяти“ (б.р.).

някои наши държавници, и ако нашите държавни железопътни линии и морски пристанища се построиха изключително от българи и с български капитали, в това немалка заслуга има г-н Михаил Тенев като управител на същата Банка. Той улесни с кредит българските предприемачи, като им откри широк кредит и им даде възможност да довършат благополучно строежа на железниците и морските пристанища във Варна и Бургас.

В предговора на изложението ето г-н Тенев какво казва между другото по своята дейност:

„През всичкото време на 22-годишната ми служба винаги съм се старал да бъда добър работник, усърден изпълнител на възлаганите ми завидни длъжности и поръчения, примерен, строг и справедлив началник, незаразен от партизански борби и страсти, които за нещастие се породиха и овладяха страната още от първата година на свободна България, водùм от принципа, че държавната служба е несъвместима с партизанството, и с единствената амбиция и желание да помогна и аз по силите си с нещо за уредбата на новосъздаденото Княжество. Дали съм изпълнил от малко-малко това си желание с положените усилия, от обнародваното изложение служащите по Финансовото ведомство и Народната банка, за които главно го предназначавам, както и просветените интересуващи се за историческото развитие и устройство на държавата читатели, ще си направят своята преценка.“

Колкото рядка скромност, толкова и благородство се съдържа в горните думи на маститя старец г-н Михаил Тенев.

Да, г-н М. Тенев, скромен по природа, честен и идеален служител на своето отечество, с неуморим труд и любов, като трудолюбивата мравка, тих и благороден в отношенията си, ни остави един рядък пример как трябва да се служи на народ и държава.

Дано Всевишният Бог му даде здраве и живот, за да отпразнува 100-годишнината си, за да види по-щастлива, по-велика България, на която той тъй предано и със синовна любов ù служи.

На 25 март 1941 г. бившият управител на Б.н.банка г-н д-р Б. К. Дамянов[262] в брой 9 на „Финансов вестник“[263] пише следното:

На 15 януари т.г. бившият управител на Б.н.банка и бивш министър на финансите г-н Михаил Тенев отпразнува 85-годишнината си от своето рождение.

Г-н Тенев е издал мемоарите си в една обемиста книга под наслов „М. Тенев. Живот и дейност“, съдържаща 669 страници голям формат.

Книгата е подразделена на пет части: а) детинство, образование и първа служба през Освободителната война и руското окупационно управление в България; б) чиновник във финансовото министерство от 5 юли 1879 до 14 август 1885 г.; в) администратор и управител на Българската народна банка от 15 август 1885 до 18 януари 1899 г.; г) министър на финансите от 19 януари 1899 до 1 октомври 1900 г.; и д) свободен гражданин от 1 октомври 1900 г. досега.

[262] Дамянов, д-р Боян К. (1873, Свищов – 1943) – завършва с докторат политическа икономия в Лайпциг; банков специалист, управител на БНБ (16 юли 1920 – 30 септември 1922), сред основателите на Института на заклетите експерт-счетоводители и редактор на неговото списание (б.р.).

[263] „Финансов вестник“ (София, 1909–1947) – издание на Акционерното дружество „Финансов живот“, излиза три пъти месечно (б.р.).

Тези пет периода на своята биография г-н Тенев излага с една голяма последователност. В предговора си г-н Тенев между другото казва:

„Щастлив се считах, че бях от първите млади българи, които се удостоиха да бъдат назначени за държавни чиновници и да започнат завидната по това време, но почти неизвестна в началото, строителна работа в неорганизираното още държавно управление“. „Прослужих непрекъснато цели 22 години на родината в най-бурната епоха, прекарана от България.“

Това си изложение г-н Тенев е направил с предназначение главно за служащите по Финансовото ведомство и Б.н.банка, но така също и за просветените, интересуващи се за историческото развитие и устройство на държавата читатели, на които предоставя да си направят своята преценка.

Г-н Тенев си е дал труд да възпроизведе цялата преписка, която е водил по заеми и разни възложени му мисии, за да се видят затрудненията и кризите, които са прекарали дълги години държавата, съкровището и Народната банка. Г-н Тенев в миналото, когато се е замисляло Б.н.банка да бъде преобразувана в акционерна, е бил против даването на подобна форма на същата, а тя да си останела в онази форма, дадена ѝ със закон от 17 януари 1885 г., т.е. чисто държавна банка. И в по-ново време (1927 г.), когато по препоръка на Финансовия комитет при Обществото на народите се проектираше Б.н.банка да се преобразува в акционерна, той пак дигна глас против това. Благодарение на него, на пишущия, който в ред статии във „Фин[ансов] в[естни]к“ и другаде [изразяваше мнението си по този въпрос], както и на някои други патриоти българи, не можа да се посегне на Б.н.банка.

По необходимост г-н Тенев е навлязъл в своето изложение и в по-ново време. Така напр[имер] той изтъква, че след Голямата война, през април 1922 г., министър Турлаков прокарал през Народното събрание „закон за увеличение капитала на Б.н.банка“ от 100 на 200 милиона лева, а със законопроекта на финансовия министър П. Тодоров се е прокарало капиталът да бъде увеличен от 200 на 500 милиона лева. Това последно увеличение г-н Тенев намира за лукс (с. 391)[264], като за това се е мотивирал в държания от него реферат пред Българското икономическо дружество.

Накрай ще кажем, че г-н Тенев с издаването на тази много полезна книга принася изобщо голяма услуга на стопанската ни история и литература и че тя заслужава да бъде прегледана от всички, които се интересуват от засегнатите въпроси. Ние го поздравляваме сърдечно за този му труд и му пожелаваме крепко здраве и бодрост, като забрави преследванията, на които тъй незаслужено е бил подвергнат и за които той споменава в книгата си.

Същият д-р Б. К. Дамянов в брой 11–12 от 25 април 1941 г. на „Финансов вестник“ пише:

Малко история

Из книгата на г-н Михаил Тенев „Живот и дейност“

Ние вече дадохме един отзив[265] за излязлата нова книга „Живот и дейност“, автобиография от г-н Михаил Тенев, бивш министър на финансите и бивш управител на Б.н.банка. Но книга като г-н Михаил-Теневата заслужава да получи втори път внимание.

[264] *С. 391* – съответният пасаж се намира на с. 473–474 в първия том на това издание (б.р.).

[265] Статията от д-р Б. К. Дамянов, бивш управител на БНБ, в брой 9 от 25 март 1941 г. (б.а.).

Живота и дейността на г-н Михаил Тенев ние бихме ги сравнили с живота и дейността на Жозеф Кайо[266] във Франция. След като е минал през всички йерархически стъпала на Финансовото ведомство, бившият финансов инспектор г-н Михаил Тенев, подобно на бившия финансов инспектор Кайо, се издига до поста министър на финансите. Като началник на Министерството, като управител на Б.н.банка и като министър г-н Тенев се проявява, подобно на Кайо, с *реформаторска дейност*. Нему не липсва и *организаторски размах*. Подобно на Кайо най-после нему не липсва и *перото на общественик*. В неговия живот има и друго, което напомня за Кайо: преследванията на *партизанската действителност*. Най-после, пак подобно на Кайо, той пак продължава да се интересува от *стопанския живот на страната*. В неговата книга освен история ние ще намерим ценни констатации и мнения за най-последни събития. Очевидно той всичко следи и всичко преценява. Ние пожелаваме на г-н Тенева още дълъг живот, защото очевидно един живот като неговия, тъй светъл пример за трудолюбие и ревностно отношение към дълга, продължава да бъде полезен на нашата жадуваща за добри примери общественост.

Естествено, при един толкова интересен и богат към проявления живот книгата на г-н Тенева, пълно отражение на събития, дела, реформи и пр. във финансовата история на страната, е книга, която извънредно много би обогатила културата на нашите млади финансисти, достойни приемници на своите стари учители.

Книга като г-н Теневата няма какво повече да бъде описвана, тя трябва да бъде прочетена.

Много работи в книгата на г-н Тенева ни направиха впечатление. Тук ще предадем един от изложените епизоди, който ни направи впечатление със здравия усет на г-н Тенева към нещата. Г-н Тенев е командирован по работа в Лондон. При голямата нужда на съкровището от пари явява се в София да предложи заем някой си Клерк. Тогавашният министър г-н Салабашев приема условията и телеграфира на г-н Тенева да сътрудничи на Клерк при отпечатването на облигациите. Г-н Тенев научава, че условията на заема са много тежки. Залагат се жп линии. При това сведенията, които г-н Тенев събира за фирмата Клерк, са неблагоприятни. И г-н Тенев решава да предпази правителството от тази авантюра.

Г-н Тенев телеграфира на г-н Салабашев: „Досега Клерк избягва среща. Съмнявам се в сериозността му. Сведенията, добити чрез Креди Лионе, потвърждават писмото ми, изпратено завчера.“

През това време Клерк, без да се обади на г-н Тенева, без да му съобщи договора за заема и без да му поиска мнението по текста на облигациите, поръчва последните в Лондонската печатница „Бредбъри“. Това г-н Тенев научава частно.

Веднага г-н Тенев предупреждава печатницата за последствията от тая своеволна поръчка и телеграфира за стореното на г-н Салабашев.

Съдържанието на облигацията, изработено от Клерк, е наистина интересно: „Да бъде известно на всички, които ще видят настоящата облигация, че по силата на издадения от българското правителство заем от 17/29 декември 1887 г., отнасящото се до него решение на Министерския съвет от 23 юни/5 юли 1889 г., долуподписаният Ив. Салабашев (...), съм оторизиран да издам облигации, представляващи един заем от лири стерлинги по условията, изложени на гърба. (...)

[266] Кайо, Жозеф (*Joseph-Marie-Auguste Caillaux*, 1863–1944) – френски политически и държавен деец, министър-председател, неколкократно министър на финансите (б.р.).

Да бъде известно, прочее, че подписаният Ив. Салабашев (...) обявявам чрез настоящото и пр.“

До това време г-н Тенев не е получил никакви подробности от г-н Салабашева освен сухото нареждане да сътрудничи при изработване текста на облигацията.

Чак след като г-н Тенев събира редица сведения за съмнителната личност на Клерк и телеграфира на г-н Салабашева, едва тогава получава от него телеграма с някои подробности, която обаче завършва така: „Считам за нужно да Ви явя, че това трябва да се държи в голяма тайна, та заради това Ви моля да не казвате никому нищо по тоя заем. Освен това умолявате се да ми явите писмено какво направихте по съставянето и пр. на новите облигации“. Очевидно желанието на г-н Салабашева е било да се внимава този заем да не пропадне, а чувството на г-н Тенева – че този заем трябва да се осуети, защото е най-малко несериозен.

По-нататък г-н Тенев телеграфира: „Относително съдържанието на облигацията Клерк заяви, че имал абсолютно право и власт да я състави сам. Следователно не мога да взема никакво участие. Бредбъри съобщи, че представил на Клерк втора коректура от текста. Моля разрешение да се върна.“ В отговор г-н Тенев получава следната телеграма: „Не тръгвайте, догдето не уредите с Клерк въпроса за съдържанието на облигацията“.

Най-после Клерк сам разрешава въпроса. Г-н Тенев получава от Клерк следното писмо: „Понеже вчера отсъствах от Лондон, писмото, което ми изпратихте вчера, се получи едвам тая заран, а понеже в същото време получих от Негово Превъзходителство министъра на финансите телеграма, че се готвите да тръгнете за София, при тия обстоятелства аз Ви съобщавам за получаването на писмото Ви, без да правя апел за Вашия конкурс“. Оказва се накрая, че Клерк, един авантюрист, като е търсил през това време да отстъпи заема другиму и като не е намерил такъв случай, сам се отказал от правата си по договора.

Правителството е било заблудено за качествата на Клерк от участието на секретаря му Чиръл, тогавашен кореспондент на в. „Таймс“, обаче г-н Тенев сам събрал сведения за Клерк и му станало ясно, че правителството греши.

Г-н Т. Недков[267], бивш пълномощен министър във Виена, на 18 януари 1941 г. ми пише:

Любезний и многоуважаемий г-н Тенев,

Сърдечно трогнат и много поласкан от любезното Ви внимание, с което ме удостоихте, като ми изпратихте Вашия ценен за всеки мислещ българин труд, бързам да Ви изкажа моята дълбока благодарност заедно с чувствата на истинска адмирация, които той буди у всеки любящ своята родина. Аз можах само една малка част да прочета през тая нощ, но вече от самия предговор можах да заключа за значението, поуката и историческия развой на една от най-важните отрасли на нашата материална и духовна култура, в която Вие, господин Тенев, с усърдие, постоянство, честна мисъл и чувство на голям родолюбец сте оставили дълбоки напътствени бразди. И в това отношение трудът Ви, който отразява с историческа достоверност дейността на един верен и предан син на България в трудния период на нейното

[267] Недков, д-р Тодор (1869, Свищов – 1950, София) – завършва консерватория в Киев и политически науки в Париж; консул, дипломатически агент и пълномощен министър в Скопие, Битоля, Одрин, Солун, Букурещ, Берн, Будапеща и Виена; първият председател на първия „Ротари клуб“ в България; баща на художничката Вера Недкова (б.р.).

организиране и превъзмогване, е приживе издигнат паметник, който завинаги ще увековечи името Ви като един от най-видните строители на обединена България.

Моля най-топло Всевишния да Ви дари с драгоценно здраве и да подкрепи силите Ви, за да се радвате, заобиколен от Вашите мили близки, още дълги, дълги години на плодовете на Вашия честен и примерен труд.

С дълбоко уважение и сърдечно предани чувства:

(п.) Т. Недков

Д-р Васил Николчов, секретар на Индустриалния съвет[268], на 28 януари 1941 г. ми пише:

Уважаеми г-н Тенев,

Благодаря Ви най-сърдечно за голямото внимание, с което сте ме удостоили чрез изпращането на Вашия ценен във всяко отношение труд, който се явява като корона на Вашата дългогодишна народополезна дейност.

Не съм успял още да го прочета внимателно, но един бегъл преглед е достатъчен да покаже, че тоя Ваш труд е една богата съкровищница, от която бъдещите историци ще черпят материал при изучаване стопанското изграждане на Третото българско царство и при отдаване заслужена почит на строителите, в първите редове на които сте щастливи да се числите.

Пожелавам Ви здраве и бодрост, за да можете да се радвате по-дълго време на плодовете от Вашия достойно изпълнен дълг към отечеството ни.

С почитание:

(п) Д-р В. Николчов

Г-н Георги К. Серафимов[269], главен секретар на Министерския съвет, на 22 януари 1941 г. ми пише:

Уважаеми г-н Тенев,

Извънредно много съм трогнат от особеното внимание към мене с изпращането на тъй ценния Ви труд „Живот и дейност“.

Към най-искрената си благодарност и признателност позволете ми да изкажа особените си чувства на дълбоко уважение, което храня към Вас не само като приятел на покойния ми баща, но и като всеизвестен ратник и деец за издигането и благоденствието на България.

Моля приемете, многоуважаеми господин Тенев, израза на дълбоката ми към Вас почит.

(п) Георги Серафимов

Г-н Димитър Ив. Шишманов[270], главен секретар на Министерството на външните работи, на 19 януари 1942 г. ми пише:

[268] Индустриален съвет – основан през 1909 г. със задачата да се грижи за привилегиите на промишлените предприятия в България (б.р.).

[269] Серафимов, Георги Константинов – по-късно временно управляващ създадената през март 1941 г. Дирекция на националната пропаганда и учредител на Фондацията „Българско дело“, с която се полагат основите на българския държавен кино- и фотоархив (б.р.).

[270] Шишманов, Димитър Иванов (1889, София – 1945, София) – завършва гимназия в София и право в Женева; юрист, дипломат, писател, политически и държавен деец: министър; екзекутиран по присъда от „народния“ съд; син на изтъкнатия държавник и интелектуалец проф. Иван Шишманов (б.р.).

Високоуважаеми г-н Тенев,

Дълбоко трогнат от честта, която ми направихте, като ми пратихте Вашите спомени, моля Ви да приемете най-искрената ми благодарност. Книгата Ви е един великолепен паметник на Вашия толкова пълен с полезен труд живот и на онова минало на България, на което тя дължи днешните си успехи.

(п) Д. Шишманов

Г-н Кочо М. Сарафов[271], син на бившия министър на финансите, ми изпрати на 17 февруари 1941 г. от името на майка си г-жа Яна М. Сарафова следното писмо:

Многоуважаеми г-н Тенев,

От името на мама бързам да Ви изкажа нейната искрена благодарност за вниманието, което оказахте към нея, като ù изпратихте Вашия труд, но същевременно няма да скрия от Вас, че и аз лично се много зарадвах, че получихме тая Ваша книга, която представлява един голям интерес за мене. С най-голямо внимание не само ще я прочета, но ще я проуча даже. Защото ако не за всичко, то за една част от изложените в нея събития съм и аз съвременник и страшно се интересувам да прочета осветленията, които им давате.

Като се ползвам от случая да Ви пожелая от все сърце още дълги години добро здраве и бодрост, благодаря от името на всички ни за изпратената книга и оставам с най-искрени чувства.

(п) М. Сарафов

Г-н Методи Константинов, председател на Управителния съвет на Сконтова банка[272], бивш директор на Русенския клон на Б.н.банка, на 11 юли 1941 г. ми пише:

Високоуважаеми г-н Тенев,

Трогнат съм извънредно много от вниманието, с което ме удостоявате, като ми подарявате Вашата книга „Живот и дейност“, и Ви сърдечно благодаря за неоценимия Ви подарък.

Извънредно хубавият отзвук, даден за Вашия труд във в. „Финансов живот“[273], ме бе заинтересувал и аз бях решил да се запозная с него.

Но преди да получа Вашето животоописание, Вашият добър приятел и мой мил сват г-н М. Георгиев ми го бе дал и аз го бях прегледал набързо.

Аз не зная на кое повече да се възхищавам и удивлявам: дали на извършеното от Вас за финансовото и банково устройство на България в първите години на нейното създаване; дали на предаността и усърдието, с което сте изпълнявали всички Ваши длъжности; или на огромния труд, който сте положили, за да изложите всичко извършено от Вас в продължение на повече от половин век тъй системно, ясно и документирано.

---

[271] Сарафов, Константин (Кочо) Михайлов (1883, София – 1970, София) – дипломат от кариерата, син на изтъкнатия революционер, държавник, просветен деец и дипломат Михаил Сарафов (б.р.).

[272] Сконтова банка – Българска сконтова банка, акционерно дружество със седалище в София, учредена през 1914 г., национализирана през 1947 г. по Закона за банките (б.р.).

[273] „*Финансов живот*“ – вероятно „Финансов вестник“ (б.р.).

Аз съм Ви много признателен, че с Вашия дар Вие ми давате възможност да черпя поука от Вашия възвишен живот и да се вдъхновявам от Вас в моите скромни дела.

С искрена почит:

(п) М. Константинов

Проф. д-р Ст. Ангелов[274], ректор на Университета, на 20 февруари 1942 г. ми пише:

Многоуважаеми г-н Тенев,

Вашият обемист и извънредно интересен труд за живота и дейността Ви получих и сърдечно благодаря за вниманието.

Книгата прочетох с удоволствие. Тя е история не само на Вашия живот, но и на България от Освобождението насам. Вашите заслуги при формирането управлението на държавата ни и специално при създаването и уредбата на финансовата служба и Б.н.банка са неоценими. Изминатият от Вас път е за нашите млади финансисти отлична програма и бляскав пример за подражение.

Пожелавам Ви здраве и бодрост, за да може още дълги години да се радвате на постигнатите резултати от Вашата дейност и на обединена и честита България, за издигането на която Вие толкова много сте направили.

Приемете отличните ми почитания.

Ваш: д-р Ст. Ангелов

Д-р П. Косев[275], подуправител на Б.н.банка, на 22 януари 1941 г. ми пише:

Уважаеми г-н Тенев,

По случай 85-ата Ви годишнина моля да приемете най-сърдечните ми поздрави и пожелания за добро здраве и дълголетие, за да продължите дейността си и бъдете за пример в развитието на нашето народно стопанство.

Позволявам си да добавя, че като министър на финансите, управител и администратор на Народната банка Вие имате голям дял в трудната задача по създаването и правилното насочване на нашата зараждаща се финансова политика и организация в периода непосредствено след Освобождението ни, който период е така сполучливо описан във Вашата много интересна книга „Живот и дейност“, за която също моля да приемете голямата ми благодарност.

С тия пожелания оставам с израза на отличната ми към Вас почит:

(п) Д-р П. Косев

Г-н Стефан Цачев[276], бивш администратор при Б.н.банка, на 22 януари 1941 г. ми пише:

---

[274] Ангелов Хаджидобрев, проф. д-р Стефан (1878, Котел – 1964, София) – завършва ветеринарна медицина в Берлин; ветеринарен лекар, един от основателите на микробиологията в България; първият декан на Ветеринарно-медицинския факултет в София, ректор на Софийския университет, директор на Института по микробиология; академик (б.р.).

[275] Косев, д-р Петър (1882 – неизв.) – завършва висше търговско образование в Анверс (Белгия). Работи в Института на заклетите експерт-счетоводители. От 1924 г. до 1944 г. е администратор, директор и член на Управителния съвет на БНБ, а през 1935–1944 г. е подуправител на Банката. Осъден на 10 години затвор от „народния“ съд (б.съст.).

[276] Цачев, Стефан – член на Проверителния съвет на БНБ в годините на Първата световна война; след това администратор и член на Управителния съвет на БНБ (б.съст.).

Високоуважаемий г-н Михаил Тенев,

С чувство на сърдечна благодарност и признателност Ви честитя 85-годишния рожден ден.

Рядко България е раждала такива достойни синове като Вас, който целия си живот, младини и сили посветихте за изграждането ѝ в стопанско, финансово и културно отношение.

С умиление си спомням назидателните съвети, идеалните грижи и необикновената справедливост, с които Вие обсипвахте чиновниците при Б.н.банка, също тъй както и българските търговци, промишленици и банкери.

Никога обаче авторитетът на първия български кредитен институт – Б.н.банка, не бе тъй достойно тачен както във външния, така и във вътрешния банков свят, както при Вашето управление на Б.н.банка.

Без съмнение това се дължи преди всичко на Вашите отлични познания в банковото дело, на Вашия такт и умение да държите здраво и непоколебимо кормилото на Б.н.банка.

Историкът (ако би имало такъв по банковото дело) ще прецени с признателност неоценимите Ви заслуги за България и българския народ.

Дай Бог да Ви дари дълголетие, крепко здраве и живот.

На многая лета!

Вашият всегда признателен:

(п) Ст. Цачев

Крум Н. Мутафов[277], бивш администратор при Б.н.банка, на 22 януари 1941 г. ми пише:

Уважаеми г-н Тенев,

Приех пратения ми от Вас екземпляр от обемистата Ви книга „Живот и дейност“ и бързам да Ви изразя моята най-голяма благодарност за вниманието, което сте показали към мене с това.

Аз Ви се радвам горещо, загдето сте могли да достигнете тази си преклонна възраст, без да сте изгубили Вашата енергия за работа, тъй добре известна на всички ония, които са имали щастието да Ви познават и да работят под Ваше ръководство при строежа на българската държава, в който строеж Вие имате едно голямо участие.

Пожелавам Ви от все сърце живот и здраве, за да се радвате на всичко извършено досега от Вас, както и да можете да напътствате с Вашите съвети младите дейци в областта на стопанската и финансова дейност, в която се тъй бляскаво проявихте в миналото.

Ваш предан:

(п) К. Мутафов

[277] Мутафов, Крум Н. – финансист, сред ръководителите на Пловдивското македоно-одринско дружество; масон, един от основателите на „Ротари клуб“ в България (б.р.); администратор и член на Управителния съвет на БНБ (1908–1912), (б.съст.).

Г-н д-р Асен Хр. Чакалов[278], подуправител на Българската земеделска и кооперативна банка, на 18 януари 1942 г. ми пише:

Многоуважаеми г-н Тенев,

Твърде приятно съм изненадан от вниманието, с което съм удостоен, като ми изпращате Вашия капитален труд „Живот и дейност“.

Аз, който съм имал възможността да проуча историята на Българската народна банка и нашите финанси, познавам добре Вашата голяма и народополезна дейност в областта на българското стопанство. Тъкмо затова книгата Ви, която чета с голямо удоволствие, ще ми даде възможност още по-отблизо да проследя Вашият живот и дейност.

Като Ви пожелавам здраве и бодрост, моля Ви да приемете моята благодарност и искрени уважения.

С почит:

(п) Д-р Асен Хр. Чакалов

Г-н д-р Т. Обрешков[279], началник-отдела „Инспекторат“ при Б.н.банка, във в. „Зора“, бр. 6769 от 14.I.1942 г., пише:

„Живот и дейност“

Така е озаглавена книгата на Михаил Тенев, която излезе от печат на 15 януари 1941 г. – рождения ден на 85-годишния ѝ автор.

Действително дълъг живот и голяма дейност. Първото не е още особено явление, но второто – голямата дейност на Михаил Тенев през неговия дълъг живот, е рядко качество, с което той заслужено може да се гордее.

Отдавна знаех, че Михаил Тенев готви един труд, дори някои глави ми бяха известни, но не допусках, че на тази възраст авторът ще поднесе на нашата стопанска литература толкова ценна и обемиста книга. С нейното издаване Михаил Тенев завинаги записа своето име между най-големите наши стопановеди; той изпъква като голям човек на делото.

Книгата на Михаил Тенев е история на неговия живот и история на нашето банково и държавно-финансово дело през първите две десетилетия от Освобождението на България. В този си обемист труд авторът изнася най-изчерпателно много събития, които засега от малцина се знаят и които в недалечно бъдеще

[278] Чакалов, д-р Асен Христов (1899, София – 1985) – син на известния финансист Христо Чакалов; завършва право в Софийския университет, специализира финансови и икономически науки в Университета в Мюнхен (с докторат през 1924 г.); през втората половина на 20-те години ръководи Отделението за финансови проучвания на БНБ; в началото на 30-те години със спечелена стипендия от Рокфелеровата фондация специализира финанси и банково дело в Банк ъф Ингланд и във Федералния резерв на САЩ; през 1933 г. участва като финансов експерт на българската делегация на Световната стопанска конференция в Лондон; в 1940 г. е включен като финансов експерт на българската делегация при преговорите и подготовката на Крайовската спогодба с Румъния за връщането на Южна Добруджа; в периода 1940–1944 г. последователно е администратор и член на Управителния съвет, подуправител и управител (1944 г.) на БЗКБ. Съден от „народния“ съд. През 1947 г. е назначен за съветник по въпросите на националния доход към Държавната планова комисия; по-късно работи като старши научен сътрудник в Икономическия институт при БАН; учен с международен принос в областта на изследването на националния доход и други макроикономически показатели (б.съст.).

[279] Обрешков, д-р Тодор – дългогодишен служител в отдел „Инспекторат“ в БНБ, а през годините на Втората световна война – началник на същия отдел; член на Контролната комисия на Софийската фондова борса като представител на БНБ (б.съст.).

ще се забравят в тяхната подробност, причина и същина. В това отношение спомените на Михаил Тенев ще останат завинаги ценен принос в нашата държавно-финансова и банкова литература. Те ни дават много материал и указания за изучаване на ред събития и случки и мнозина ще намерят в този дълбок извор обилен подтик и съдържание за научни изследвания.

Известна част от съдържанието на „Живот и дейност“ може да се види на някои читатели претрупана с обикновени и познати неща. Такива изглеждат те днес, но за онова време, когато всичко в България се е започвало от самото начало, при напълно неподготвен и неук чиновнически персонал, делото на Михаил Тенев е голям подвиг и точно като такъв трябва да се възприеме. Затова именно не виждам излишна претрупаност в обемистия труд на Михаил Тенев. Напротив, подробностите, в които той ни представя службите във Финансовото министерство и Народната банка, са много ценни и необходими за всеки, който иска основно да се запознае с тяхното развитие и цялостна история.

Михаил Тенев е надарен не само с много познания, енергия и постоянство, но и с много решителност. Той никога не се е страхувал да си каже мнението, да го изложи ясно, рязко и категорично пред тези, от които е зависела неговата кариера, макар и да е било в пълен разрез с тяхните разбирания. Това е особено ценно качество, от което мнозина трябва да почерпят поука.

Колко неуморим е бил Михаил Тенев на млади години, колко е бил упорит в своята работа, ни показва неговият труд, който е започнал да пише на вече преклонна възраст – след 80-годишнината си.

Стопанските и научни среди в България дължат голяма признателност и благодарност на своя патриарх в държавно-финансовото и банково дело.

Г-н Ст. Красев[280], бивш директор на Плевенския банков клон, на 15 януари 1941 г. ми пише:

Многоуважаеми г-н Тенев,

С голямо удоволствие прочетох тая сутрин известието във в. „Зора“ с обнародване и лика Ви, че днес отпразнувате 85 години от рождението Ви. Дълбока душевна радост почувствах, че Бог Ви е дарувал с пълно здраве да доживеете тая възраст още тъй бодър и жизнерадостен.

Това радостно душевно чувство ме дълбоко обзе тутакси, спомняйки си, благодарение на личното ми запознаване посредством покойния Д. Петков, кмета на София, още през 1889 г., при когото служих контрольор в общината, че след падането на Стамболовия режим Вие бяхте тъй любезен и благосклонен да ме назначите при първа моя молба за книговодител от най-долното стъпало на банковата йерархия по мое желание, за да не се ощетят очакващите повишение чиновници.

Оправдал със своето усърдие и акуратност Вашето доверие, след 4-годишно прослужване бях повишен за шеф на бюро, без да бях престъпил прага на кабинета Ви да аспирирам за даденото ми повишение. А след излизането Ви от банката, назначен за министър на финансите, при въвеждането на счетоводните

[280] Красев, Стефан Пеев (?, Карлово – 1942, София) – финансист, дългогодишен служител в БНБ, директор на банка „Напредък“; женен за една от племенниците на Васил Левски (б.р.).

реформи, също тъй неочаквано и незаисквано от мен бях назначен за счетоводител на Банката. Скоро след това, през 1911 г., бях повишен за гл[авен] контрольор, а през 1918 г. назначен за директор на Плевенския банков клон, а сега вече от 1938 г. пенсиониран след прослужените от мен 37 години и 4 месеца държавна служба.

Аз не съм престанал да си спомням за Вас и само при посещението в дома ми преди няколко дни от добре познатия Ви Д. Неделчев, мой бивш колега, радушно си спомних за Вас, изказвайки желание да Ви видя наедно с него, когато той намери за добре да ме доведе в дома Ви.

Аз Ви съм крайно признателен и в тоя момент счетох за уместно да Ви напомня за извършеното от Вас благодеяние, именно в тоя момент на Вашето тържествено отпразнуване 85-годишнината от Вашето рождение. Нека Бог бъде милостив да запази здравето Ви както досега, бодър, весел и здрав още за много години. Амин!

(п) Ст. Красев

Г-н Тодор Близнаков[281], секретар на Пловдивската търговско-индустриална камара, на 25.I.1941 г. ми пише:

Многоуважаеми г-н Тенев,

С голямо задоволство узнах от последния брой на в. „Искра“ за Вашия юбилей, който Вие сте празнували преди няколко дни. Искрено прося извинение, че поради несвоевременно уведомление за същия не Ви поздравих своевременно по този повод. Ето защо сега, макар и със закъснение и известно лесно обяснимо смущение, сторвам това с двойно по-голяма ревност и радост. Стискам Ви по този повод ръката, целувам старческата Ви десница и Ви пожелавам още дълги години да се радвате на спокойни старини, да доживеете една истинска дълбока старост, достигаща до столетие. Лично аз Ви ценя и като човек, и като стопански деятел, и като един от малцината стопановеди в първите години на нашия свободен живот, и като личен мой благодетел и покровител в трудните дни на следването ми в Германия.

За голяма моя изненада днес след завръщането ми в Камарата заварих Вашата автобиография със съответното мило посвещение от Ваша страна. Трогнат съм извънредно много от проявеното Ви по такъв начин внимание спрямо мен и Ви благодаря сърдечно за това. Ще си дам труд, ще отделя време, за да прочета този Ваш огромен труд, озаглавен „Живот и дейност“, за да се опозная отблизо не само с Вашия личен живот, който не ми е чужд, но и с развитието на ония банкови и финансови въпроси, които Вие преди половина век сте поставили на разглеждане и раздвижвали. Водùм от максимата, че историята, миналото е основата на по-нататъшното познание, аз се надявам да почерпя добра поука за себе си от този Ваш труд.

Сърдечно Ваш и признателен:

(п) Т. Близнаков

[281] Близнаков, Тодор (1890, Казанлък – 1967) – завършва средно педагогическо училище в Казанлък, завършва стопански науки в Германия с докторат на тема „Българската розова култура и розово-маслена индустрия“; учител, стопански деец, дългогодишен главен секретар на Пловдивската търговско-индустриална камара; автор на редица икономически изследвания, сред които особено ценен е трудът му „Изграждането на индустрията в Пловдив от Освобождението до нейната национализация“ (б.съст.).

Г-н Георги Боршуков[282], мой съгражданин, редактор на в. „Дъга“[283], в брой 46 на вестника от 9.II.1942 г. пише:

Писания, които възкресяват миналото

Книгата „Живот и дейност“

на бившия финансов министър г-н М. Тенев

Книгата „Живот и дейност“, излязла преди една година по случай 85-годишнината на нейния автор – бившия финансов министър, управител на БНБ и висш чиновник по митническото и финансовото ведомство г-н Михаил Тенев.

В своята обемиста книга, на 669 страници голям формат, г-н Тенев ни дава своите спомени, а заедно с тях и множество документи за изграждането на нашия държавен апарат от Освобождението до нови дни. Като чиновник непосредствено след Освобождението той ни описва развитието на нашата митническа служба, първите наивни опити за създаване на митнически тарифи. След това, преминал на друга служба, г-н Тенев показва как в нашата млада държава първоначалното примитивно сметководство постепенно отстъпва място на модерната отчетност и на онова изобретение на човечеството, без което сега не може и едно обикновено домакинство: бюджетът. Издигнал се до постовете администратор и управител на Българската народна банка и финансов министър, авторът ни дава цялата история на създаването и изграждането на Българската народна банка, развитието на нашата монетна политика, данъчна система и историята и перипетиите на първите наши държавни заеми.

Ценната книга на г-н Тенев, написана в неговата вече преклонна възраст, ни дава не само грамаден суров материал, не само придружаващите всяко развитие интересни случки и събития, но и възгледите на автора по големите финансови и стопански въпроси на нашата държава. Човек може да е съгласен с тия възгледи или да не е съгласен с тях, но той трябва да признава тяхната сила, както и богатството на натрупаните в книгата факти и документи.

Макар и книгата на Михаил Тенев да изглежда много специална, всъщност тя ни дава обща идея за българското политическо развитие след Освобождението, тъй като авторът не е отделил своите специални въпроси от общото развитие.

Ние виждаме в книгата „Живот и дейност“ отбелязани всичките големи политически събития на онова време, а заедно с тях и големите личности, които са изглеждали като техни двигатели.

Дирекцията на Българското общозастрахователно дружество „Орел“ ме поздрави за 85-годишния ми юбилей на 15 януари 1941 г. със следния адрес:

Многоуважаеми Г-н Михаил Тенев,

Колкото рядка, толкова и приятна чест е за управата на Българското Общо Застрахователно Дружество „Орел“ в София да поднесе почитателните си честит-

[282] Боршуков, Георги Енев (1903, Казанлък – 1975, ?) – следва инженерство във Виена, завършва право в Софийския университет, специализира в Париж; уредник, редактор и главен редактор на редица вестници преди и след 9 септември 1944 г., професор по журналистика в Софийския университет; автор на множество научни трудове, най-важният сред които е „История на българската журналистика“ (б.р.).

[283] Вестник „Дъга“ (София, 1934–1944) – „информационен следпразничен вестник“, под редакцията на Георги Боршуков и Петър Лунгов (б.р.).

ки на своя основател и бивш председател по случай навършване на 85-годишната Ви възраст.

Изминатият от Вас житейски път е преизпълнен с безупречна обществена дейност по високите и отговорни върхове, а частният Ви живот – с добри дела на истински християнин.

[В] частно[ст] за стореното от Вас за издигането и преуспяването на Дружество „Орел“ ние ще пазим вечна признателност за своевременно даваните ни мъдри съвети и напътствия.

Ние молим Бога да съхрани още за дълги години Вашите жизнени сили, за да дочакате да видите закръглени националните ни граници, за които цял живот сте ратували.

На всички, които с писма и чрез печата ме удостоиха с ценните си за мен ласкави отзиви за 22-годишната ми дейност в услуга на Родината, изказвам моята най-сърдечна и искрена благодарност.

София, 30 декември 1942 г.

М. Тенев

Михаил Тенев като студент в Женева,
1875–1876 г.
Столична библиотека

Михаил Тенев през първото десетилетие
на XX век
Столична библиотека

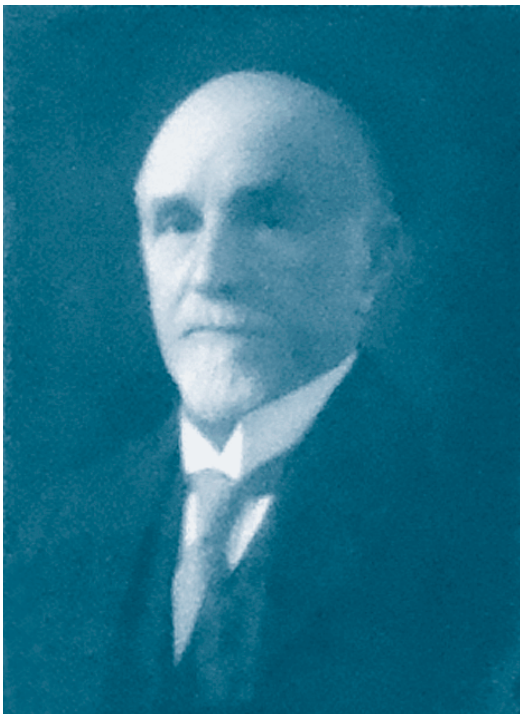

Михаил Тенев в края на 30-те години на XX век
Столична библиотека

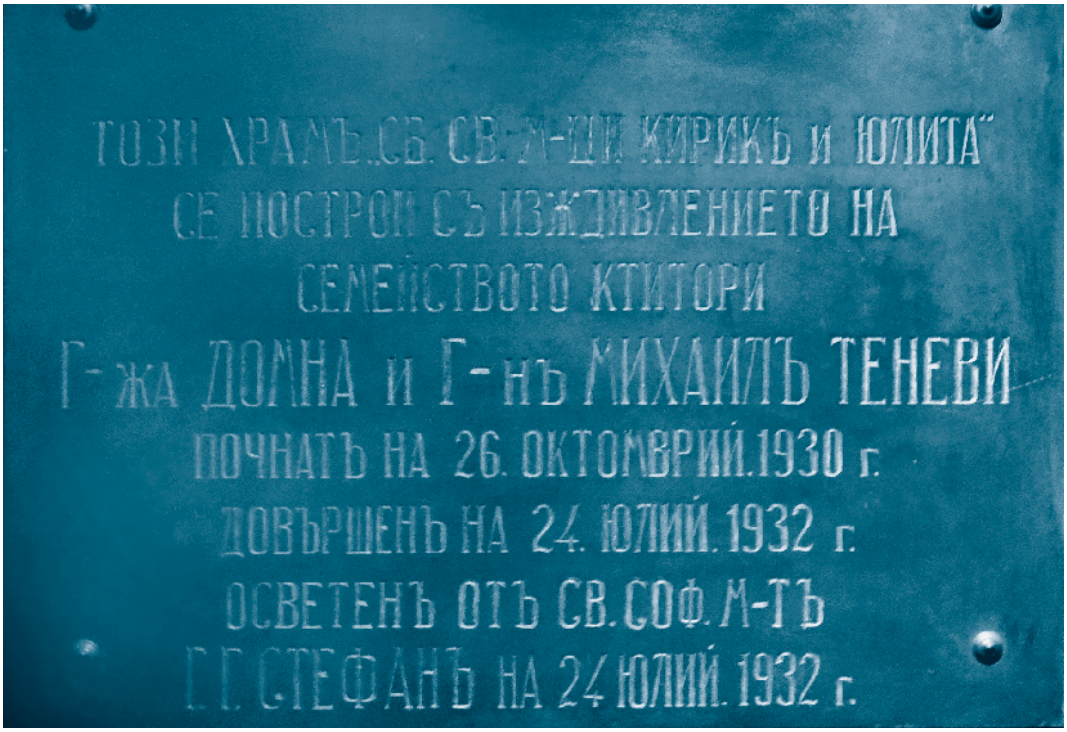

Портрет на Михаил Тенев, маслени бои върху платно. Художник Димо Сотиров
ЦДА, ф. 762К,
колекция „Портрети“, оп. 1, а.е. 51

Ктиторски портрети на Михаил Тенев и съпругата му Домна и паметна плоча в църквата „Св. Св. Кирик и Юлита“ в Банкя

Храмът „Св. Св. Кирик и Юлита“ в Банкя

Михаил Тенев в градината на вилата си в Банкя
Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“

Местността Тенев баир в Банкя, където по-късно е построена правителствената резиденция

Служители на Министерството на финансите и на Върховната сметна палата, 80-те години на XIX век. От ляво на дясно: М. Тенев, Йов Титоров (трети), Георги Странски (пети), Н. Странски (шести)
Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“

Тържествено откриване на новопостроената жп гара в Търново, 8 октомври 1900 г. Първи ред от ляво на дясно: Джеймс Баучер, д-р В. Радославов (пети), ген.-майор Ст. Паприков (в средата), Д. Тончев, инж. Ст. Сарафов, Ив. Грозев, Ст. Симеонов, А. Балкански, П. Пешев, митрополит Василий (първи отдясно), ген. Д. Николаев (втори отдясно) и М. Тенев (трети отдясно)
Национална библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“

М. Тенев в двора на вилата си в Банкя
Национална библиотека
„Св. Св. Кирил и Методий“

Семейна гробница на родовете Чапрашикови – Теневи – Паница на Централните софийски гробища, където е погребан М. Тенев

Почивната станция на Съюза на банковите чиновници, построена в Банкя със спомоществователството на Михаил Тенев. Горе – в строеж, 1932 г., с екипа от архитекти, долу – общ изглед, края на 30-те години на XX век

Архив на БНБ

ДОКУМЕНТИ

№ 1

УКАЗ НА КНЯЗ АЛЕКСАНДЪР I ЗА НАЗНАЧАВАНЕТО НА М. ТЕНЕВ ЗА НАЧАЛНИК НА СЧЕТОВОДНОТО ОТДЕЛЕНИЕ ПРИ МИНИСТЕРСТВОТО НА ФИНАНСИТЕ

София, 27 февруари 1881 година

Указ

№ 162

НИЙ АЛЕКСАНДР I.
С БОЖИЯ МИЛОСТ И НАРОДНАТА ВОЛЯ
КНЯЗ НА БЪЛГАРИЯ

По предложението на Нашия Минист[ъ]р на *Финансите*, представено Нам с докладът му от *24 Февруарий* под *№ 6*

Постановихме и Постановявами:

I. Да назначим младший инспектор при Министерството на Финансите Г-на М. Тенева за Началник на счетното Отделение при същото Министерство, понеже бившия Началник на това Отделение Н. Н. Бракалов ся назначи за член делопроизводител в[ъв] Върховната Сметна Палата.

II. Да назначим старший помощник в Контролното Отделение при Министерството на Финансите Г-на М. Цветкова за младший инспектор при същото Министерство вместо Г-на М. Тенева.

[...]

IV. Горните лица ще почнат да получават платите си от деньт стъпването им на служба.

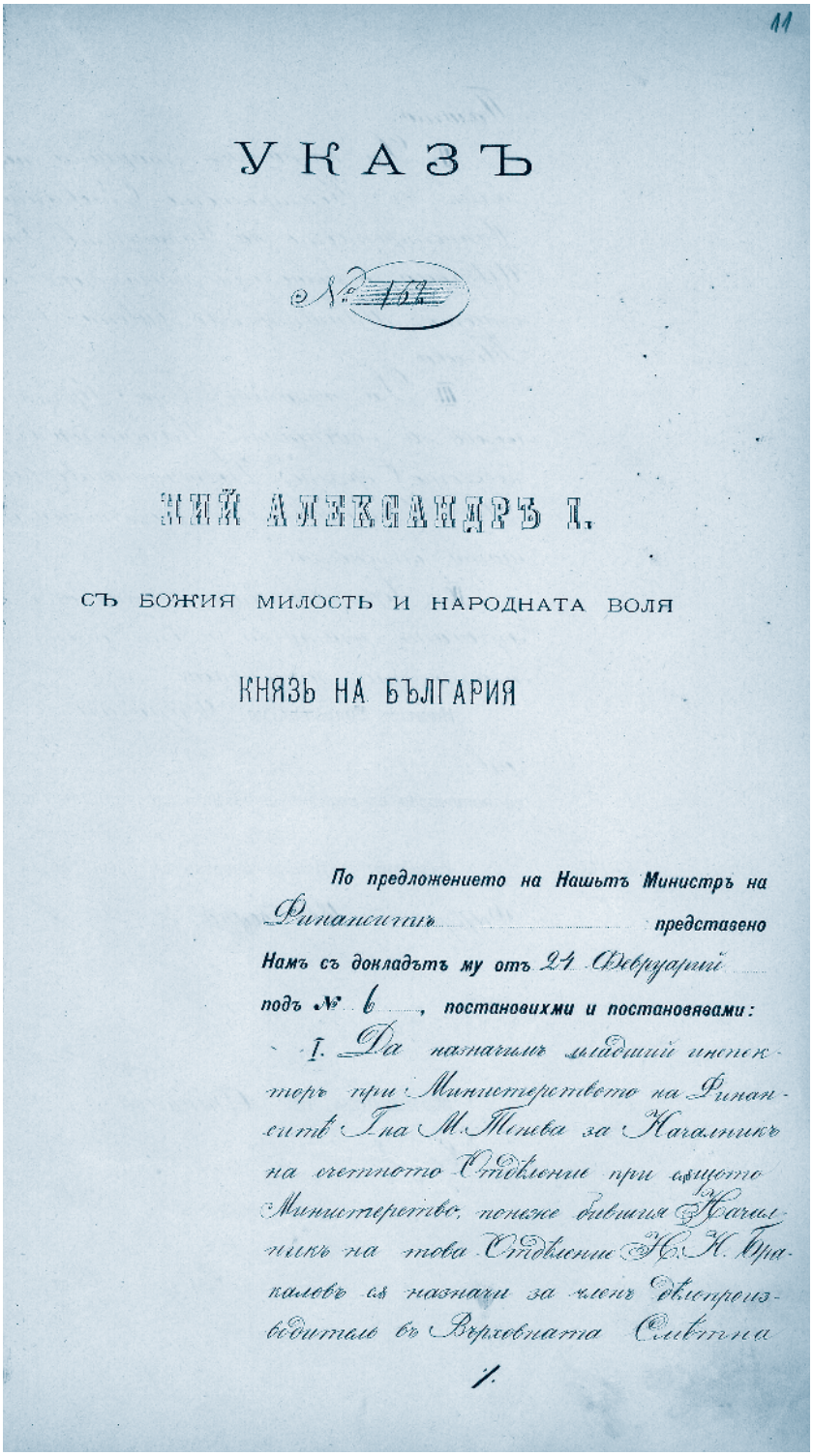
Нашът Минист[ъ]р на Финансите са натоварва с испълнението на настоящият Указ.

Издаден в Наший Дворец в София на *27 Февруарий* 1881 година.

Александр

Минист[ъ]р на Финансите: (под[пис]) *[---]*

ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 50, л. 11. Оригинал. Бланка. Ръкопис.

11

УКАЗЪ

№ 167

НИЙ АЛЕКСАНДЪРЪ I.

СЪ БОЖИЯ МИЛОСТЬ И НАРОДНАТА ВОЛЯ

КНЯЗЬ НА БЪЛГАРИЯ

По предложението на Нашьтъ Министръ на Финанситѣ представено Намъ съ докладътъ му отъ 24 Февруарий подъ № 6, постановихми и постановяваме:

I. Да назначимъ дидший инспекторъ при Министерството на Финанситѣ Гна М. Тенева за Началникъ на счетното Отдѣление при сжщото Министерство, понеже бившия Началникъ на това Отдѣление Н. К. Цаналовъ се назначи за членъ Двигопроизводитель въ Върховната Сѣмтна

1.

№ 2

УКАЗ НА КНЯЗ АЛЕКСАНДЪР I ЗА ПРЕУСТРОЙСТВОТО НА СЧЕТОВОДНОТО ОТДЕЛЕНИЕ ПРИ МИНИСТЕРСТВОТО НА ФИНАНСИТЕ И ЗА ПРЕНАЗНАЧАВАНЕТО НА М. ТЕНЕВ ЗА НАЧАЛНИК НА СЪЩОТО ОТДЕЛЕНИЕ

София, 31 декември 1881 година

Указ

НИЙ АЛЕКСАНДР I.
С БОЖИЯ МИЛОСТ И НАРОДНАТА ВОЛЯ
КНЯЗ НА БЪЛГАРИЯ

По предложението на НАШИЯ Минист[ъ]р на Финансите, представено НАМ с доклада му от 29 Декемврий под № 147

ПОСТАНОВИХМЕ И ПОСТАНОВЯВАМИ:

I. Личния[т] състав на служащите в счетното Отделение при Финансовото Министерство да се реорганизира от 1 Януария 1882 година по следующий начин:

1^е Един Началник- Отделения.

2^е Двама Старши Подначалника, от които един ще завежда приходите, а другия[т] расходите на Княжеството.

3^е Двама тяхни Помощници.

4^е Един Бухгалтер, който ще издава паричните искания за всички подведомственни учреждения на Финансовото Министерство.

5^е Един Подбухгалтер.

6^е Един Старши Контрольор.

7^е Пет Младши Контрольора.

8^е Четири Книговодители.

9^е Един Архивар.

10^е Един Помощник- Архивара.

II. Да утвърдим: за Началник на Отделението сегашния Началник Г-на М. Тенева; за Старши Подначалници Контрольорите А. Войников и I. Наумов; а за техни Помощници Подначалника К. Босилкова и Подбухгалтера Попова; за Бухгалтер сегашния Бухгалтер Г-на К. Николаев, а за негов Помощник Младшия Подначалник Г[-н] Георгия Блъсков; за Старши Контрольор Подбухгалтера Г[-на] I. Урумова; за Младши Контрольори Подбухгалтерите Г-да Вълчова, Гладичова и Бошкова; за Книговодители Подбухгалтера, Регистратора и Архивара при Министерството Г-да Парушев, Сахатчиев и Босилков и Помощник на Варненския Ковчежник Г. Караганов. За Архивар сегашния Архивар при същото Отделение Г[-н] Николай Станчев, а за Помощник Архивара Старшия писар по Финансовата част при Софийския Окръжен Управител Г[-н] Б. Гаврилов.

III. Всичките горепоменати лица да получават от 1 Януария 1882 година предвидените заплати в расходния бюджет на Княжеството за идущата Финансова година.

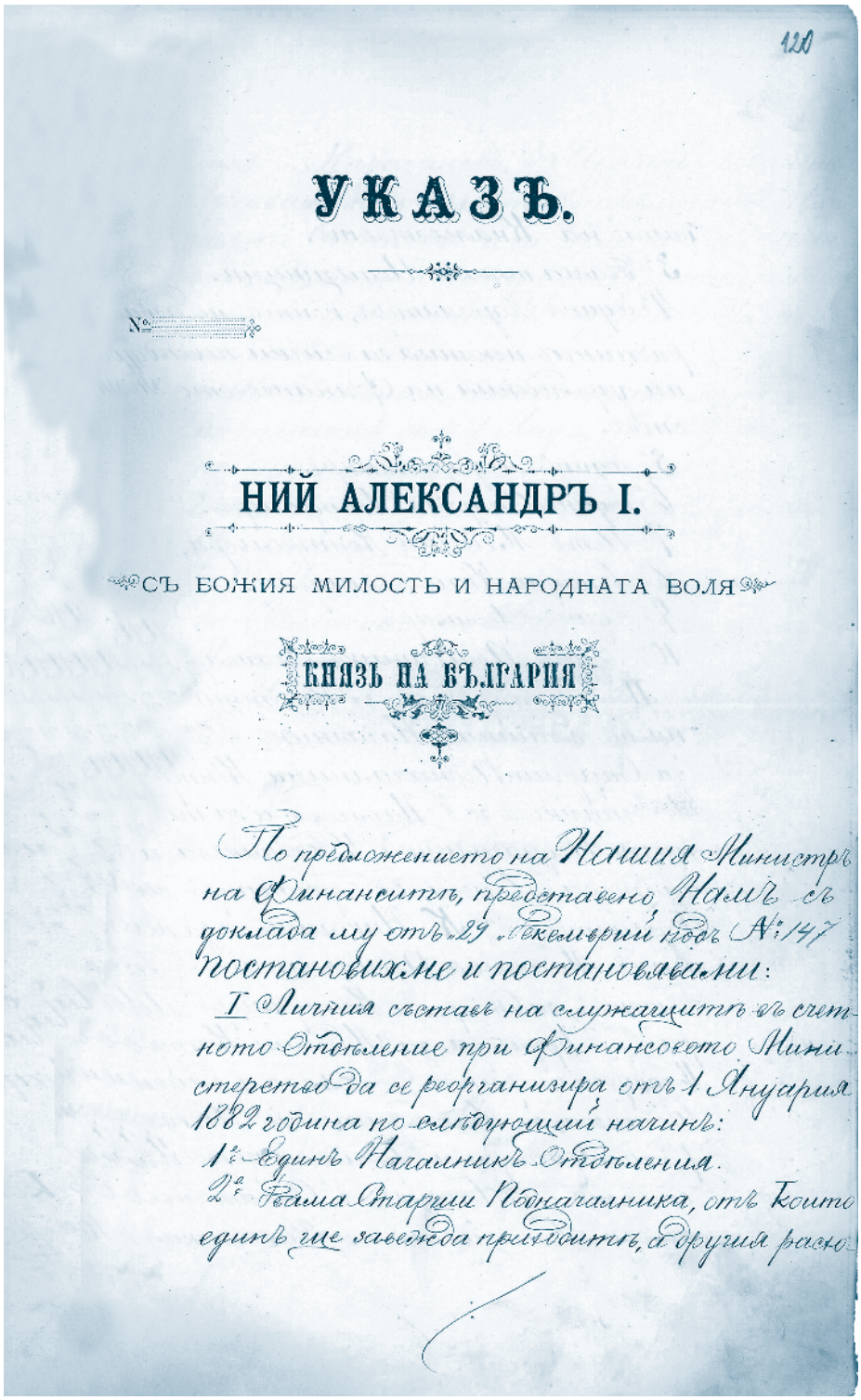
IV. Испълнението на настоящия указ да възложим на НАШИЯ Финансов Минист[ъ]р.

Издаден в НАШИЯ Дворец в София на 31 Декемврия 1881 година.

Александр

Минист[ъ]р на Финансите: Георги Желязкович

ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 50, л. 120–121. Оригинал. Бланка. Ръкопис.

120

УКАЗЪ.

№

НИЙ АЛЕКСАНДРЪ I.

СЪ БОЖИЯ МИЛОСТЬ И НАРОДНАТА ВОЛЯ

КНЯЗЬ НА БЪЛГАРИЯ

По предложението на Нашия Министръ на Финансите, представено Намъ съ доклада му отъ 29 Декември 1881 год. № 147 постановихме и постановяваме:

I Личния съставъ на служащите въ Счетното Отделение при Финансовото Министерство да се реорганизира отъ 1 Януария 1882 година по слѣдующий начинъ:

1. Единъ Началникъ Отделения.
2. Четыри Старши Подначалника, отъ които единъ ще заведува приходитѣ, а другия раско-

№ 3

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ ДНЕВНИТЕ РАЗХОДИ НА ДИРЕКТОРА НА БНБ ИВ. ЕВСТ. ГЕШОВ И НА НАЧАЛНИКА НА СЧЕТОВОДНОТО ОТДЕЛЕНИЕ В МИНИСТЕРСТВОТО НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ, КОМАНДИРОВАНИ В БЕЛГИЯ ЗА ПРОУЧВАНЕ УСТРОЙСТВОТО НА БАНКОВИТЕ И ФИНАНСОВИТЕ ИНСТИТУЦИИ

София, 5 март 1885 година

Протокол

от

Заседанието

на

Министерский Съвет

от

5 Март 1885 год.

№ 13

Заседанието се откри часът на 4 1/2 след пладне.

Присъстствуваха:

Минист[ъ]ра на Финансите и Председател на Министерский Съвет Г-н П. Каравелов. Минист[ъ]р на Външните дела и Исповеданията Г-н И. Цанов, Минист[ъ]ра на Народното Просвещение Г-н Р. Каролев, Минист[ъ]ра на Вътрешните дела Г-н Н. Сукнаров, Минист[ъ]ра на Правосъдието Г-н В. Радославов и Управляющий Военното Министерство Полковник Вейнмарн.

Слушаха:

[...]

III. Писменния доклад на Г-на Минист[ъ]ра на Финансите от 2 Март 1885 г. под № 5341;

Постановиха:

„Да се плащат по 40 лева дневни пари на Директора на Българската Народна Банка, Г-на Ив. Ев. Гешова, и на Началника на Счетното Отделение при Министерството на Финансите Г-на М. Тенева, които се командироват в Белгия от страна на Министерството на Финансите, за да се запознаят по-отблизо с устройството на някоя добре организирана банка, както и да изучят устройството на Белгийската Сметна Палата, Ковчежничеството и други някои финансови въпроси.“

[...]

Заседанието се закри часът на 6 1/2 след пладне.

[Подписи на присъстващите]

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 364, л. 1 и 4. Оригинал. Ръкопис.

Протоколъ
отъ
Заседанието
на
Министерский Съвѣтъ
отъ
5 Мартъ 1885 год.

№ 13

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

Заседанието се открича въ 4½ часъ сл. пладне.

Присѫтствуваха:

Министра на Финанситѣ и Председателъ на Министерский Съвѣтъ Г-нъ П. Каравеловъ, Министра на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла и Исповѣданията Г-нъ И. Ивановъ, Министра на Народното Просвѣщение Г-нъ Д. Каролевъ, Министра на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла Г-нъ Н. Сукаровъ, Министра на Правосѫдието Г-нъ К. Радославовъ и Управляющий Военното Министерство Полковникъ Вейнаръ.

Слушаха:

Устния докладъ отъ Г. Г. Министритѣ на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла и на Правосѫдието, относително Дѣлото по спорното мѣсто помежду Правителството, отъ една страна, и Търновский жителъ Г-нъ С. Стайзолова, отъ друга;

Постановиха:

„Съгласно рѣшението на супер-арбитра Г-на П. Р. Славейкова отъ 23 февруарий 85 г., избранъ за такъвъ отъ страна на арбитритѣ Г. Г. Георги Тишевъ, Г. Алтъновъ, Тодоръ Ивановъ и Иовъ Тимковъ, и въз ос-

№ 4

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА КОМАНДИРОВАНЕ НА АДМИНИСТРАТОРА НА БНБ М. ТЕНЕВ ВЪВ ВИЕНА ЗА ПРОУЧВАНЕ ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ВЪНШЕН ДЪРЖАВЕН ЗАЕМ И ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ДНЕВНИТЕ МУ РАЗХОДИ

София, 20 септември 1886 година

Протокол

№ 46

Днес на двадесетий Септемврий хилядо осемстотин осемдесет и шеста година Министерский Съвет в състав: Г[-н] В. Радославов, Минист[ъ]р на Вътрешните Дела и Председател на Министерский Съвет, Г[-н] Г. Д. Начевич, Минист[ъ]р на Външните Дела и Исповеданията, Г[-н] Т. Иванчов, Минист[ъ]р на Народното Просвещение, Г[-н] Ив. Евст. Гешов, Минист[ъ]р на Финансите, Г[-н] К. Стоилов, Минист[ъ]р на Правосъдието, и Г[-н] Полковник Николаев, Минист[ъ]р на войната.

Постанови

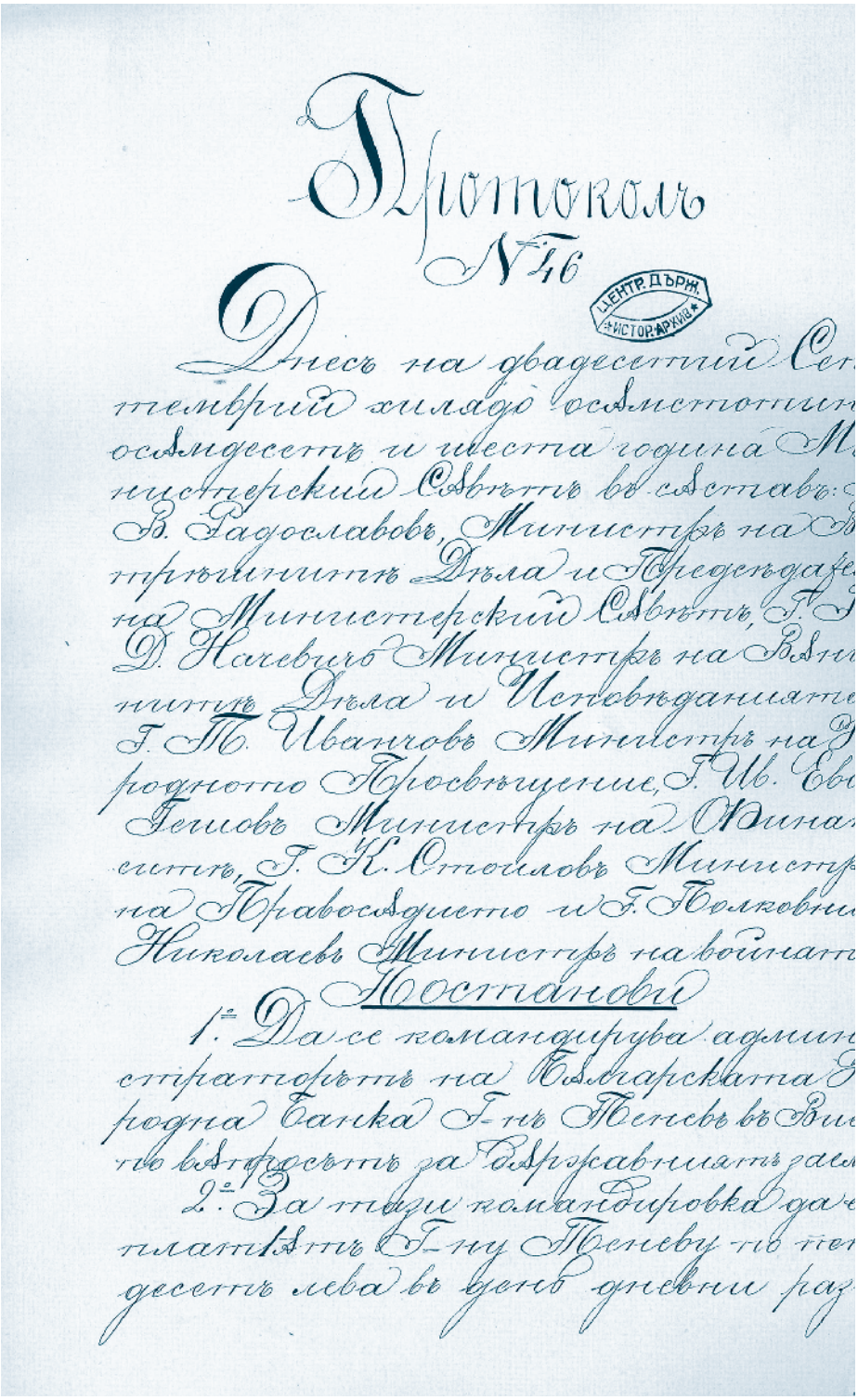
1°. Да се командирува администраторът на Българската Народна Банка Г-н Тенев в[ъв] Виена по въпросът за държавният заем.

2°. За тази командировка да се платят Г-ну Теневу по петдесет лева в ден дневни разноски.

[...]

[Подписи на присъстващите]

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 474, л. 1–2. Оригинал. Ръкопис.

Протоколъ
№ 16

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

Днесь на двадесетий Сеп
темврий хиляда осемстотинин
осемдесетъ и шеста година М
нистерский Съвѣтъ въ съставъ:
В. Радославовъ, Министръ на В
трѣшнитѣ Дѣла и Председатель
на Министерский Съвѣтъ, Г. Т
Д. Начевичъ Министръ на Вѣн
нитѣ Дѣла и Исповѣданията
Г. Т. Ивановъ Министръ на Н
родното Просвѣщение, Г. Ив. Ев
Гешовъ Министръ на Финан
ситѣ, Г. К. Стоиловъ Министр
на Правосѫдието и Г. Толковни
Николаевъ Министръ на войната

Постановиха

1. Да се командирува админи
стиратора на Българската Т
родна Банка Г-нъ Тенчевъ въ Вид
нѣ въ свѣтостъ за разправлението зае
2. За тази командировка да се
платятъ Г-ну Тенчеву пѣ пет
десетъ лева въ день дневни раз

№ 5

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ПРЕКРАТЯВАНЕ КОМАНДИРОВКАТА НА М. ТЕНЕВ ВЪВ ВИЕНА ВЪВ ВРЪЗКА С ПРОУЧВАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИТЕ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ВЪНШЕН ДЪРЖАВЕН ЗАЕМ

София, 24 октомври 1886 година

Протокол[284]

от

Заседанието на Министерский Съвет от 24 Октомврий 1886 год. в гр. Търново

№ 56

Заседанието се откри часът на десет преди пладне.

Присъстствуваха:

Господин Минист[ъ]р-Председател и Минист[ъ]р на Вътрешните Дела В. Радославов, Г[-да] Министрите: Г. Д. Начевич на Външните Дела и Исповеданията, Т. Иванчов на Народното Просвещение, Ив. Евст. Гешов на Финансите, К. Стоилов на Правосъдието и Полковник Николаев на войната.

Слушаха:

[...]

XXVI. Устният доклад от Г-на Минист[ъ]ра на Ф[инан]сите;

Постановиха:

[...]

Б. Испратеният в[ъв] Виена Г. Тенев да се повика назад; ако би че той е получил благоприятен отговор от Сименса, то нека му отговори, че занапреж той (Сименс) ще се споразумева направо с Правителството.

[...]

Заседанието се закри часът на 11 1/2 преди пладне.

[Подпис] *В. Радославов*

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 484, л. 1, 9–10. Оригинал. Ръкопис.

[284] Протоколът е подписан само от министър-председателя и министър на вътрешните дела д-р Васил Радославов (б.съст.).

л. 1

Протоколъ

отъ

Заседанието на Министерский Съветъ отъ 24 Октомврий 1886 год. въ гр. Търново.

№ 56

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

Заседанието се откри часътъ на десетъ преди пладне.

Присъствуваха

Господинъ Министръ-Председатель Министръ на Вътрешнитѣ Дѣла Б. Радославовъ, Г.Г. Министритѣ: Г. Д. Начевичъ на Външнитѣ Дѣла и Исповѣданията, Т. Ивановъ на Народното Просвѣщение, Ив. Евст. Гешовъ на Финанситѣ, К. Стоиловъ на Правосъдието и Полковникъ Николаевъ на войната.

Слушаха

1. Докладътъ отъ Военното Министерство отъ 13/10/86 г. № 10542;

Постановиха

Позволява се исканата поправка въ доклада № 10127, като се замѣни сумата 300 съ 350 лева.

№ 6

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА КОМАНДИРОВАНЕ В ЛОНДОН НА ГЛАВНИЯ СЕКРЕТАР НА МИНИСТЕРСТВОТО НА ФИНАНСИТЕ ХР. БЕЛЧЕВ И АДМИНИСТРАТОРА НА БНБ М. ТЕНЕВ ЗА УРЕЖДАНЕ НА ФИНАНСОВИТЕ ВЪПРОСИ ВЪВ ВРЪЗКА С ДОГОВОРЕНОТО ОТКУПУВАНЕ НА ЖП ЛИНИЯТА РУСЕ–ВАРНА

София, 21 юни 1888 година

Протокол

за

Заседанието

на

Министерский Съвет

от 21ий Юний 1888 год.

№ 39

Заседанието се откри часът на 6 след пладне.

Присъствуваха:

Ст. Стамболов, ПРЕДСЕДАТЕЛ НА Министерский Съвет и Минист[ъ]р на Вътрешните Дела, Д-р Г. Странски, Минист[ъ]р на Външните дела и Исповеданията, Г. Живков, Минист[ъ]р на Народното Просвещение, Г. Д. Начович, Минист[ъ]р на Финансите, и К. Стоилов, Минист[ъ]р на Правосъдието.

Слушаха:

[...]

V. Докладът от същото Министерство от 21/6 [18]88 г. № 4221;

Постановиха:

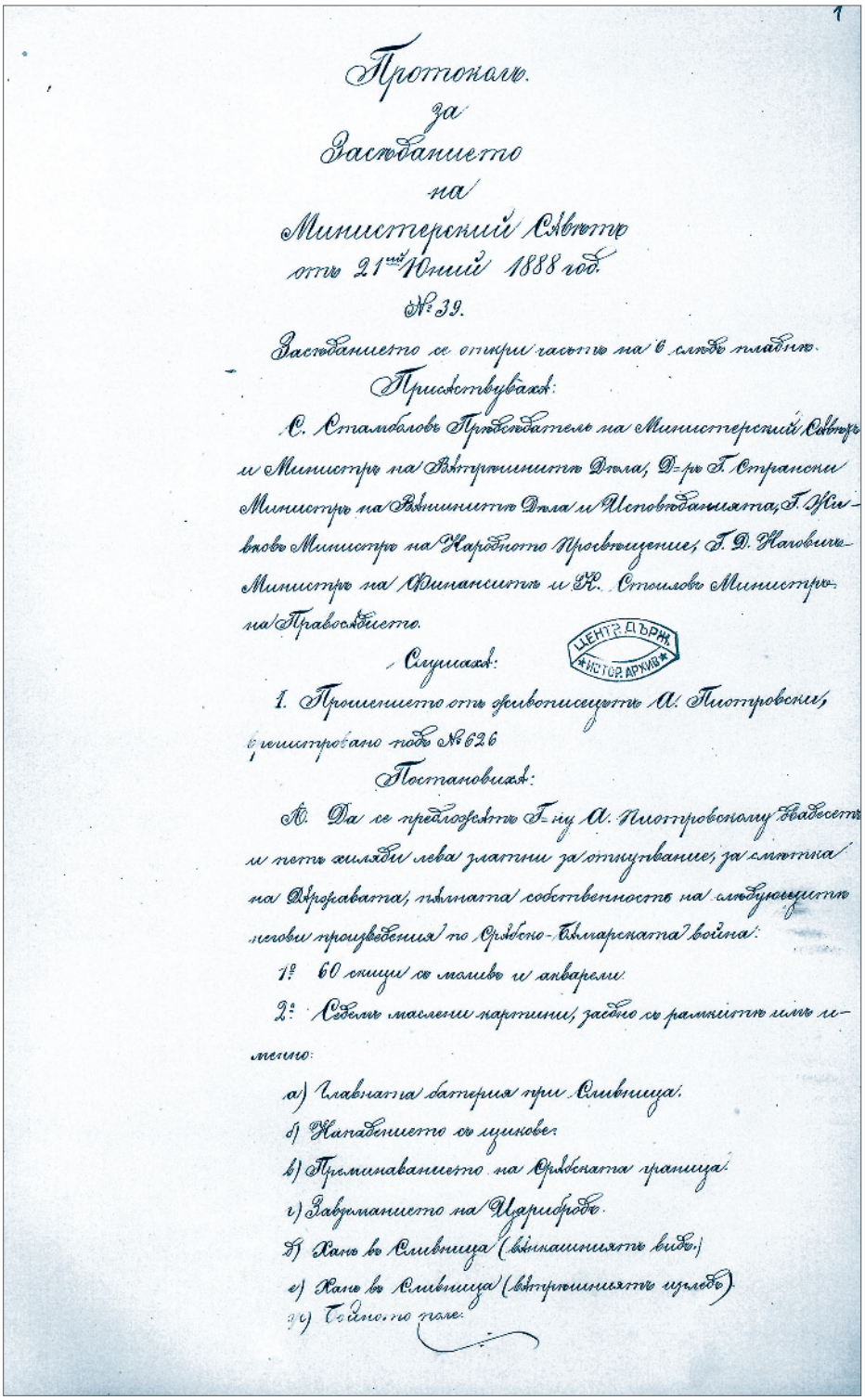
„Да се командироват в Лондон Главният Секретар на Финансовото Министерство Г-н Хр. Белчов и Администраторът на Българската Народна Банка Г-н М. Тенев, за да уредят финанциално-техническата част по договореното откупуване Русе–Варненската железница. Г-н Минист[ъ]р на Финансите да им даде нуждните за тази цел наставления.“

[...]

Заседанието се закри часът на 7 1/2 след пладне.

[Подписи на присъстващите]

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 616, л. 1–2. Оригинал. Ръкопис.

1

Протоколъ
за
Заседанието
на
Министерский Съвѣтъ
отъ 21ви Юний 1888 год.
№ 39.

Заседанието се открыва часътъ на 6 слѣдъ пладнѣ.

Присѫтвуваха:

С. Стамболовъ Предсѣдатель на Министерский Съвѣтъ и Министръ на Вѫтрѣшнитѣ Дѣла, Д-ръ Т. Странски Министръ на Вѫнѣшнитѣ Дѣла и Исповѣданията, Г. Живковъ Министръ на Народното Просвѣщение, Т. Д. Ивановичъ Министръ на Финансиитѣ и Хр. Стоиловъ Министръ на Правосѫдието.

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

Слушаха:

1. Прошението отъ живописецътъ А. Пиотровски, региструвано подъ №626

Постановиха:

А. Да се предложатъ Г-ну А. Пиотровскому 6 хиляди и пѣть хиляди лева златни за отстѫпване, за смѣтка на Държавата, цѣлата собственость на слѣдующитѣ негови произведения по Сръбско-Българската война:

1. 60 скици съ моливъ и акварели
2. Осемь маслени картини, заедно съ рамкитѣ имъ а именно:

а) Главната батерия при Сливница.
б) Нападението съ щикове.
в) Преминаването на Сръбската граница.
г) Завземанието на Царибродъ.
д) Хаю въ Сливница (вѣнкашнятъ видъ.)
е) Хаю въ Сливница (вѫтрѣшнятъ изгледъ)
ж) Бойното поле.

№ 7

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОДОБРЯВАНЕ НА ПРОЕКТА НА ДОГОВОР МЕЖДУ БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО И БАНКОВАТА КЪЩА „РОБАРТС, ЛЪБОК И КО“ В ЛОНДОН ЗА ПРЕДОСТАВЯНЕ ЗАЕМ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ ЗА ОТКУПУВАНЕ НА ЖП ЛИНИЯТА РУСЕ–ВАРНА И С РЕШЕНИЕ ЗА УПЪЛНОМОЩАВАНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ДЕЛЕГАТИ ХР. БЕЛЧЕВ И М. ТЕНЕВ ДА СКЛЮЧАТ ДОГОВОРА

София, 9 септември 1888 година

Протокол

за

Заседанието

на

Министерский Съвет

от 9ий Септемврий 1888 год.

№ 59

Заседанието се откри часът на 4 часа след пладне.

Присъствуваха:

Г-да Ст. Стамболов, Председател на Министерский Съвет и Минист[ъ]р на Вътрешните Дела, Д-р Г. Странски, Минист[ъ]р на Външните дела и Исповеданията, Г. Живков, Минист[ъ]р на Народното Просвещение, и Г. Д. Начович, Минист[ъ]р на Финансите.

Слушаха:

[...]

II. Проекта на контракт, който е приготвен от Лондонските банкери Робартс, Лъббок и *Cie*, за да се сключи между тях, от една страна, и българските делегати, Г-да Х. Белчев и М. Тенев, от друга, относително разменяването акциите и облигациите на Дружеството за железницата Русчук–Варна срещу нови облигации, издадени от Българското Правителство;

Постановиха:

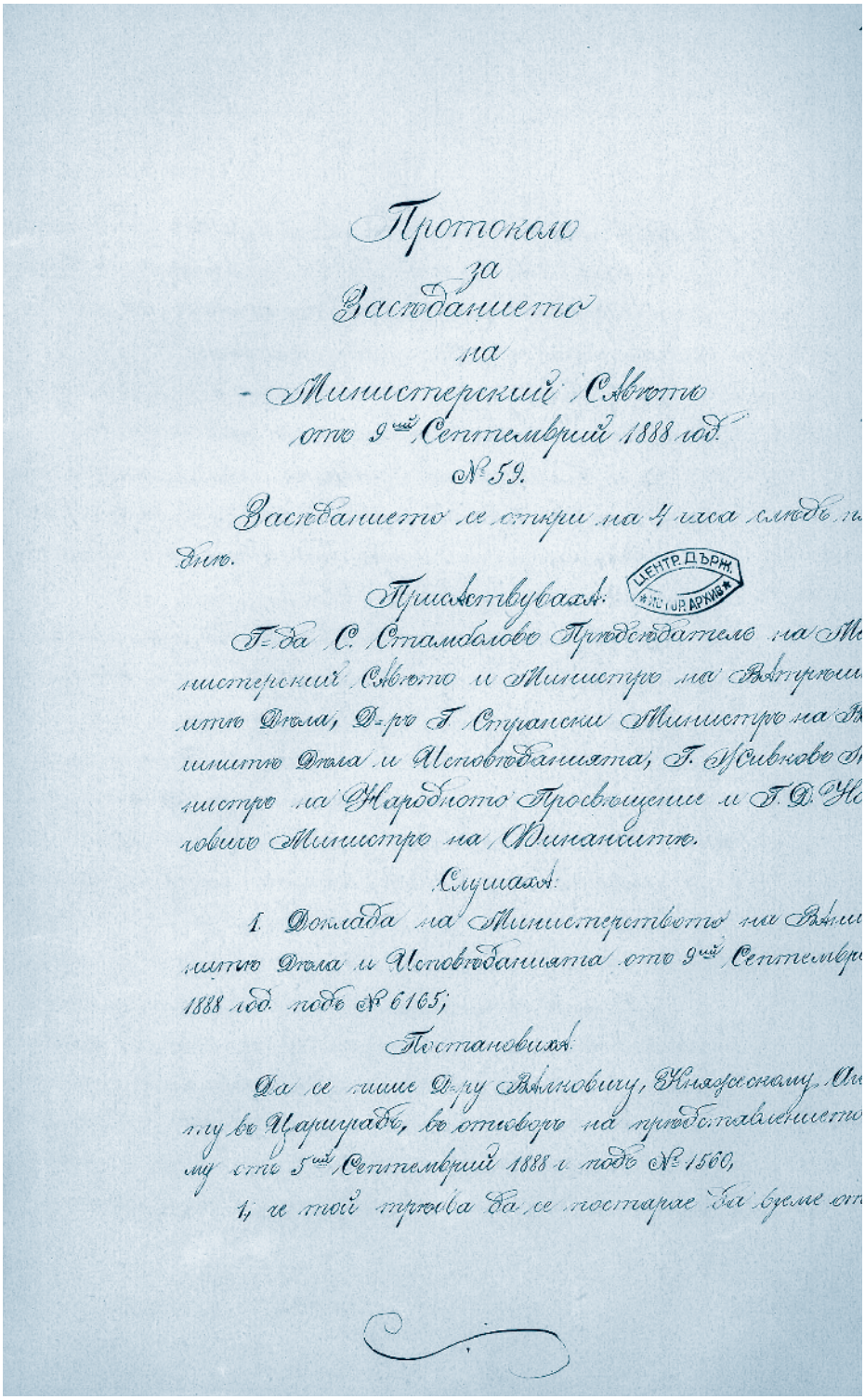
Приема се проектът на контракт, който е приготвен от Лондонските банкери Робартс, Лъббок и Cie, за да се сключи между поименованите банкери, от една страна, и българските делегати, Г-да Хр. Белчев и М. Тенев, от друга, относително разменяването акциите и облигациите на Дружеството за железницата Русчук–Варна срещу нови облигаций, издадени от Българското Правителство, проект, испратен Г-ну Министру на Финансите от казаните делегати с писмо от 8ий Септемврий 1888 г. под № 43.

[...]

Заседанието се закри часът в 6 1/2 след пладне.

[Подписи на присъстващите]

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 636, л. 1, 3. Оригинал. Ръкопис.

Протоколо
за
Заседанието
на
Министерский Съвѣтъ
отъ 9-ий Септемврий 1888 год.
№ 59.

Заседанието се откри на 4 часа слѣдъ пл
дне.

Присѫтствуваха:

Г-да С. Стамболовъ Председатель на Ми
нистерский Съвѣтъ и Министръ на Вѫтрѣшн
нитѣ Дѣла, Д-ръ Г. Стоиански Министръ на Ф
нишнитѣ Дѣла и Исповѣданията, Г. Мутковъ М
нистръ на Народното Просвѣщение и Г. Д. Но
ловъ Министръ на Земледѣлието.

Слушаха:

1. Доклада на Министерството на Вѫтр
нитѣ Дѣла и Исповѣданията отъ 9-ий Септември
1888 год. подъ № 6165;

Постановиха:

Да се пише Д-ру Вѣлковичу, Княжескому Аг
ту въ Цариградъ, въ отговоръ на представлението
му отъ 5-ий Септемврий 1888 г. подъ № 1560,

1, че той трѣбва да се постарае бързо да бѫде от

№ 8

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ПРЕКРАТЯВАНЕ КОМАНДИРОВКАТА В АНГЛИЯ НА ВРЕМЕННО УПРАВЛЯВАЩИЯ БНБ М. ТЕНЕВ, ЗА ДА ОСВЕДОМИ БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО ЗА ХОДА НА ПРЕГОВОРИТЕ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ВЪНШЕН ЗАЕМ НА СТОЛИЧНОТО ОБЩИНСКО УПРАВЛЕНИЕ

София, 6 юли 1889 година

Протокол

за

Заседанието

на

Министерский Съвет

от 6ий Юлий 1889 год.

№ 53

Заседанието се откри на 6 часа после пладне.

Присъствуваха:

Г[-н] Д-р Г. Странски, Минист[ъ]р на Външните работи и Исповеданията, Г[-н] Г. Живков, Минист[ъ]р на Народното Просвещение, Г[-н] Ив. Салабашев, Минист[ъ]р на Финансите, и Г[-н] Полковник С. Муткуров, Минист[ъ]р на Войната.

Слушаха:

[...]

V. Доклада на същото Министерство от 6/7 [18]89 г. № 26724;

Постановиха:

Разрешава се Г-ну Теневу да се завърне в София из Англия, за да даде сведения по заема на столичното общинско управление.

[...]

Заседанието се закри на 8 часа после пладне.

[Подписи] *Д-р Г. Странски*

Ив. Салабашев

С. Муткуров

Г. Живков

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 718, л. 1–2. Оригинал. Ръкопис.

1. 1/2

Протоколъ
за
Заседанието
на
Министерский Съветъ
отъ 6-ий Юлий 1889 год.
№ 53.

Заседанието се отвори на 2 часа подъ пладне.

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

Присѫтствуваха:

Г. Д-ръ К. Стояновъ Министръ на Вѫтрешнитѣ Работи и Исповѣданията; Г. Г. Живковъ Министръ на Народното Просвѣщение; Г. Ив. Салабашевъ Министръ на Финансиитѣ и Г. Тодоровичъ К. Муткуровъ Министръ на Войната.

Слушаха:

1. Доклада на Министерството на Вѫтрешнитѣ Работи и Исповѣданията отъ 1/7 89 г. № 5100;

Постановиха:

Разглеждайки ходатайството 200 лева на свещеническата вдовица Иванка П. Данаилова, която сума да се

№ 9

УКАЗ НА КНЯЗ ФЕРДИНАНД ЗА НАЗНАЧАВАНЕ НА МИНИСТРИТЕ В ПРАВИТЕЛСТВОТО С МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ Д. ГРЕКОВ, В КОЕТО М. ТЕНЕВ ЗАЕМА ДЛЪЖНОСТТА МИНИСТЪР НА ФИНАНСИТЕ

София, 19 януари 1899 година

Препис

Указ

№ 3

Ний Фердинанд I[ий]

С Божия милост и народната воля

Княз на България

По предложението на Нашия Минист[ъ]р-председател Д. Греков, представено Нам с Доклада му от 18ий Януарий т.г. под № 40

Постановихме и Постановяваме:

I. Да назначим Минист[ъ]р-председателя Д. Греков и за Минист[ъ]р на Външните Дела и исповеданията, Д-р В. Радославов за Минист[ъ]р на Вътрешните Работи, Т. Иванчов за Минист[ъ]р на Народното Просвещение, М. Тенев за Минист[ъ]р на Финансите, П. Пешев за Минист[ъ]р на Правосъдието, Полковника от Генералний Щаб Ст. Паприков за Минист[ъ]р на Войната, Гр. Д. Начович за Минист[ъ]р на Търговията и Земледелието и Д. Тончев за Минист[ъ]р на Обществените Сгради, Пътищата и Съобщенията.

II. Испълнението на настоящий указ възлагаме на Нашия Минист[ъ]р-Председател.

Издаден в Нашия Дворец в Столица София на 19ий Януарий 1899 година.

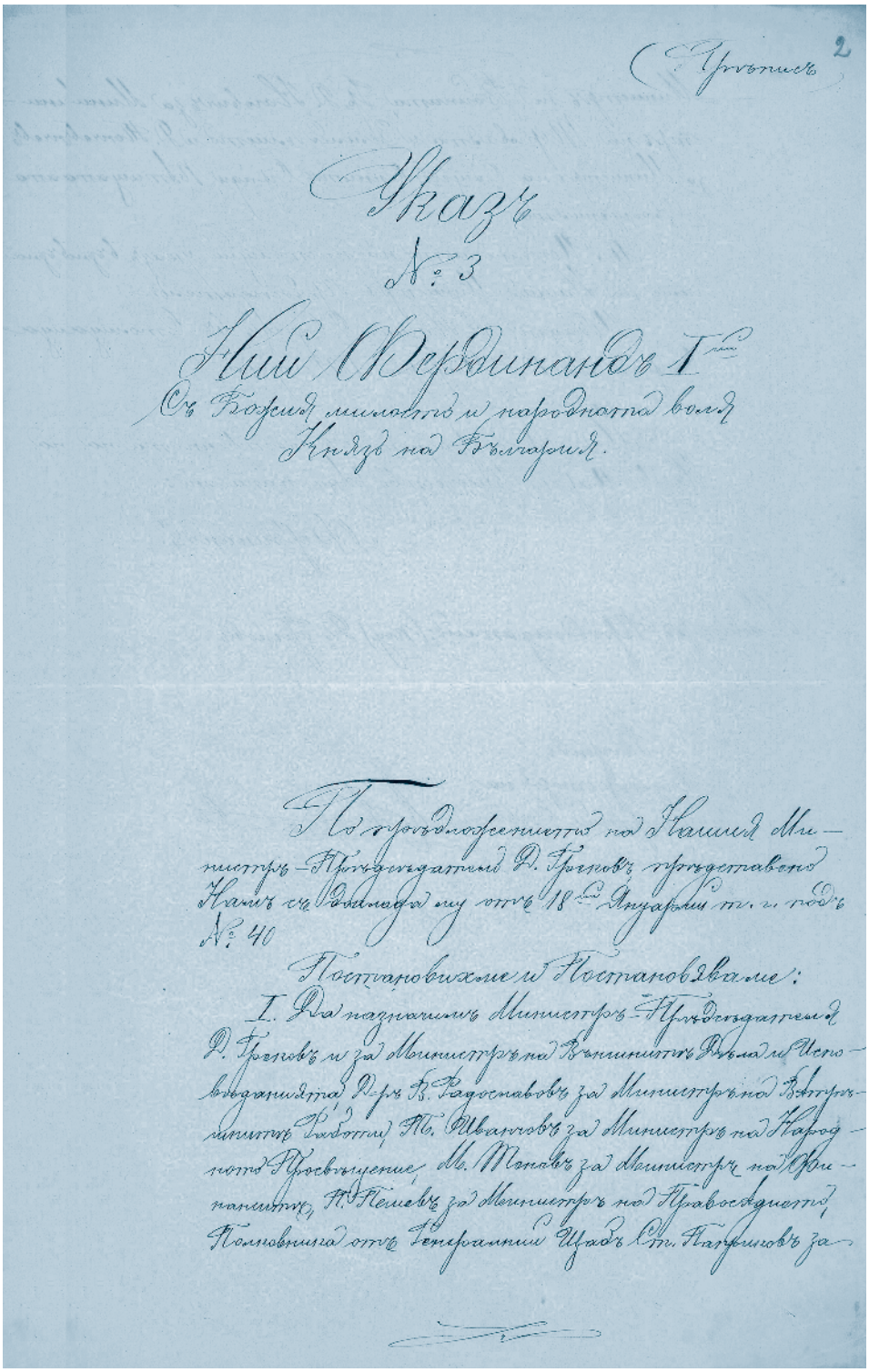
Фердинанд

Минист[ъ]р-Председател: (под[пис]) *Д. Греков*

Вярно:

Подсекретар на Министерский Съвет: *К. Апостолов*

ЦДА, ф. 159К, оп. 1, а.е. 267, л. 2. Препис. Ръкопис.

Приложение 2

Указъ
№ 3

Азъ Фердинандъ I-ви
Съ Божия милость и народната воля
Князъ на България.

По предложението на Нашия Министръ-Председателя Д. Греновъ, представено Нашето съ Височайшо разпореждане отъ 18-ий Януарий т. г. подъ № 40

Постановихме и Постановяваме:

I. Да назначимъ Министръ-Председателя Д. Греновъ и за Министръ на Външните Работи и Изповѣданията Д-ръ К. Радославовъ за Министръ на Вътрешните Работи К. Ивановъ за Министръ на Народното Просвѣщение М. Тотевъ за Министръ на Финансите, Н. Пеневъ за Министръ на Правосъдието, Полковника отъ Генералния Щабъ Ст. Паприковъ за-

№ 10

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА УПЪЛНОМОЩАВАНЕ НА МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ ДА ПОДПИШЕ ОТ ИМЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО ДОГОВОРА С ГРУПА ЕВРОПЕЙСКИ БАНКИ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА 5-ПРОЦЕНТЕН ВЪНШЕН ДЪРЖАВЕН ЗАЕМ В РАЗМЕР НА 260 МЛН. ЛВ.

София, 20 март 1899 година

Протокол
за
Заседанието
на
Министерский Съвет
от 20ий Март 1899 година
№ 16

Заседанието се отвори в 4 часът подир пладне.

Присъстствуваха:

Г-н Гр. Д. Начович – Председателствующий Министерский Съвет и Минист[ъ]р на Търговията и Земледелието, Г[-н] Т. Иванчов – Минист[ъ]р на Народното Просвещение, Г[-н] М. Тенев – Минист[ъ]р на Финансите, Г[-н] П. Пешев – Минист[ъ]р на Правосъдието, Г[-н] Полковник Ст. Паприков – Минист[ъ]р на Войната, и Г[-н] Д. Тончев – Минист[ъ]р на Общественните Сгради, Пътищата и Съобщенията.

Слушаха:

I. Устния доклад на Господина Минист[ъ]ра на Финансите;

Постановиха:

Министерский Съвет натоварва и упълномощава Г-на Минист[ъ]ра на Финансите М. Тенева да подпише от името на Българското Правителство одобрения в днешното заседание на Съвета контракт, сключен с *Banque Internationale de Paris, Banque de Paris et des Pays-Bas, La Wiener Bank-Verein, Länderbank, La Deutsche Vereinbank à Frankfort, La Mitteldeutsche Creditbank* и Българската Народна Банка, относително останалите от заема 1892 г. две опции на сумма номинална 48,800,000 лева и създаването един нов 5% [---] заем от 260,000,000 лева номинални за конвертирането на старите 6% заеми от 1888, 1889 и 1892 год., исплащането на висящите държавни дългове и довършване строящите се линии и пристанища.

Съвета упълномощава същий Минист[ъ]р да подпише разменяваните между поменатите банки и Българското Правителство писма, касающи се до направените от същите банки аванси.

[...]

Заседанието се затвори в 8 часът подир пладне.

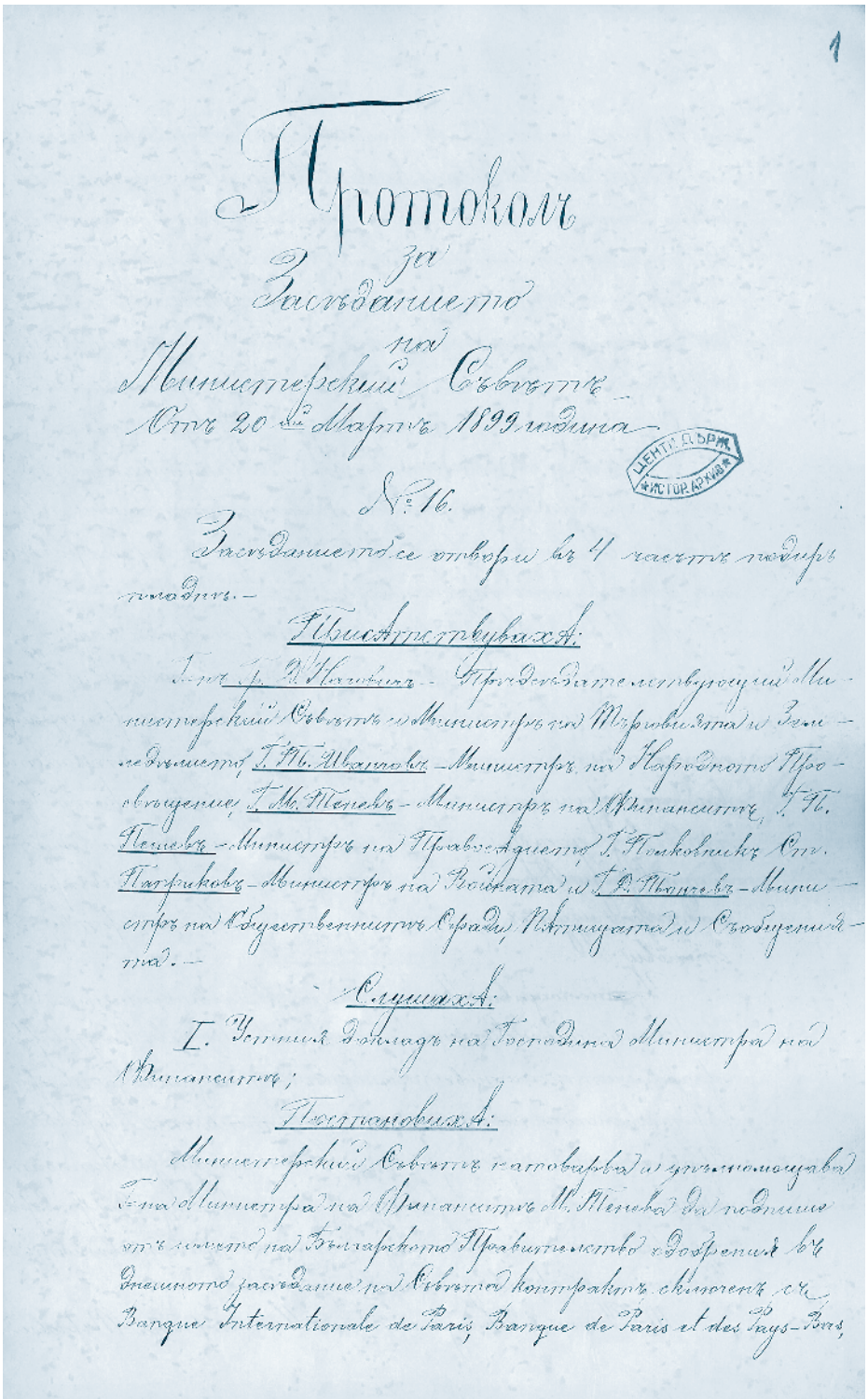
Председателствующий:

Министри: [подписи]

М. Тенев
Д. Тончев
Т. Иванчов
Гр. Д. Начович
Ст. Паприков
П. Пешев

Вярно:
Подсекретар: *К. Апостолов*

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 1464, л. 1, 5. Оригинал. Ръкопис.

1

Протоколъ
за
Заседанието
на
Министерский Съвѣтъ
отъ 20 Мартъ 1899 година

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

№ 16.

Заседанието се отвори въ 4 часътъ подъ председ.

Присъствуваха:

Г-нъ Г. Д. Начовичъ – Председателствующий Министерский Съвѣтъ и Министръ на Търговията и Земледѣлието, Г. Ѳ. Ивановъ – Министръ на Народното Просвѣщение, Г. М. Теневъ – Министръ на Финансите, Г. Ѳ. Теневъ – Министръ на Правосъдието, Г. Поликовичъ Ст. Патрикиевъ – Министръ на Войната и Г. Д. Ивановъ – Министръ на Обществените Сгради, Пътищата и Съобщенията.

Липсваха:

I. Устната докладъ на Господина Министра на Финансите;

Постановиха:

Министерский Съвѣтъ потвърди и упълномощава Г-на Министра на Финансите М. Тенева да поиска отъ името на Българското Правителство одобрение въ Общото заседание на Съвѣта на контролните съвѣти въ Banque Internationale de Paris, Banque de Paris et des Pays-Bas,

№ 11

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ НА ДНЕВНИТЕ РАЗХОДИ НА МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ, КОМАНДИРОВАН ВЪВ ВИЕНА И БЕРЛИН ВЪВ ВРЪЗКА С ПРЕГОВОРИТЕ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ВЪНШЕН ДЪРЖАВЕН ЗАЕМ

София, 27 септември 1899 година

Протокол

за

Заседанието

на

Министерский Съвет

от 27ий Септемврий 1899 год.

№ 74

Заседанието се отвори в 10 часът преди пладне.

Присъстваха:

Г[-да] Гр. Д. Греков – Председателствующий Министерский Съвет и Минист[ъ]р на Външните Работи и Исповеданията, Т. Иванчов – Минист[ъ]р на Народното Просвещение, М. Тенев – Минист[ъ]р на Финансите, П. Пешев – Минист[ъ]р на Правосъдието, Гр. Д. Начович – Минист[ъ]р на Търговията и Земледелието, и Д. Тончев – Минист[ъ]р на Обществените Сгради, Пътищата и Съобщенията.

Слушаха:

[...]

III. Устния доклад на Г[осподи]на Председателя на Министерский Съвет и Минист[ъ]р на Външните Работи и Исповеданията;

Постановиха:

Разрешава се да се отпустнат на Минист[ъ]ра на Финансите, Г-н М. Тенев, за хождението му в[ъв] Виена и Берлин дневни пари по 150 лева и пътни според представената от него сметка.

Заседанието се затвори в 11 часът преди пладне.

Минист[ъ]р-Председател:

Министри:

Вярно:

Подсекретар: *К. Апостол*ов

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 1523, л. 1. Препис. Ръкопис.

л. 1

Протоколъ
за
Засѣданието
на
Министерский Съвѣтъ
отъ 27 Септемврий 1899 год.

№ 74.

Засѣданието се отвори въ 10 часътъ преди
пладнѣ.-

Присѫтствуваха:

Г. Г. Д. Грековъ – Председатель на Министерский Съвѣтъ и Министръ на Вѣнкшнитѣ Работи и Изповѣданията, Т. Ивановъ – Министръ на Народното Просвѣщение, М. Теневъ – Министръ на Финансиитѣ, П. Пешевъ – Министръ на Правосѫдието, Гр. Д. Начовичъ – Министръ на Търговията и Земледѣлието и Д. Тончевъ – Министръ на Общественитѣ Сгради, Пѫтищата и Съобщенията.

Слушаха:

I. Докладътъ на Министерството на Финансиитѣ отъ 16 Августъ 1899 год. подъ №7752;

Постановиха:

Въ допълнение на VIII-то постановление на Министерский Съвѣтъ отъ 4/VIII т. г., протоколъ №53, одобрява се да се отпише глобата наложена на Председателя на Върховната Сметна Палата Г. Пешевъ и Съвѣтника при сѫщата Палата Хр. Бакаловъ, понеже тѣ не сѫ дали съгласие за невзиранието на тая-тѣрнитѣ заповѣди, по поводъ на които е наложена глобата.

II. Устния докладъ на г-нъ Председателя на Министер-

№ 12

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА УПЪЛНОМОЩАВАНЕ НА МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ ДА ПОДПИШЕ ОТ ИМЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО ДОГОВОРА С ГРУПА ЕВРОПЕЙСКИ БАНКИ ЗА ИЗДАВАНЕ НА ДЪРЖАВНИ СЪКРОВИЩНИ БОНОВЕ В РАЗМЕР НА 30 МЛН. ЛВ.

София, 20 декември 1899 година

Протокол
за
Заседанието
на
Министерский Съвет
от 20ий Декемврий 1899 год.
№ 96

Заседанието се отвори в 5 часът подир пладне.

Присъстваха:

Г-н Т. Иванчов – Председател на Министерский Съвет и Минист[ъ]р на Външните Работи и Исповеданията, Г[-н] Д-р В. Радославов – Минист[ъ]р на Вътрешните Работи, Г[-н] Д-р Д. К. Вачов – Минист[ъ]р на Народното Просвещение, Г[-н] М. Тенев – Минист[ъ]р на Финансите, Г[-н] П. Пешев – Минист[ъ]р на Правосъдието, и Г[-н] Д. Тончев – Минист[ъ]р на Обществените Сгради, Пътищата и Съобщенията.

Слушаха:

I. Устния доклад на Господина Минист[ъ]ра на Финансите;

Постановиха:

Министерский Съвет натоварва и упълномощава Г-на Минист[ъ]ра на Финансите М. Тенева да подпише от името на Българското Правителство одобрения в днешното заседание на Съвета контракт, заедно с приложенията му, сключен с *La Banque Internationale de Paris, La Banque de Paris et des Pays-Bas à Paris, La Banque Impériale Royale Priviligiée des Pays Autrichiens à Vienne, La Bank à Berlin, La Wiener Bank-Verein a Vienne, La Deutsche Vereinbank à Frankfurt-sur-Mein u La Mitteldeutsche Creditbank à Berlin*, относително издаването на съкровищни бонове на сумма 30,000,000 (тридесет милиона) лева златни, съгласно закона за изменение на закона за издаване съкровищни бонове от 22ий Февруарий 1897 година.

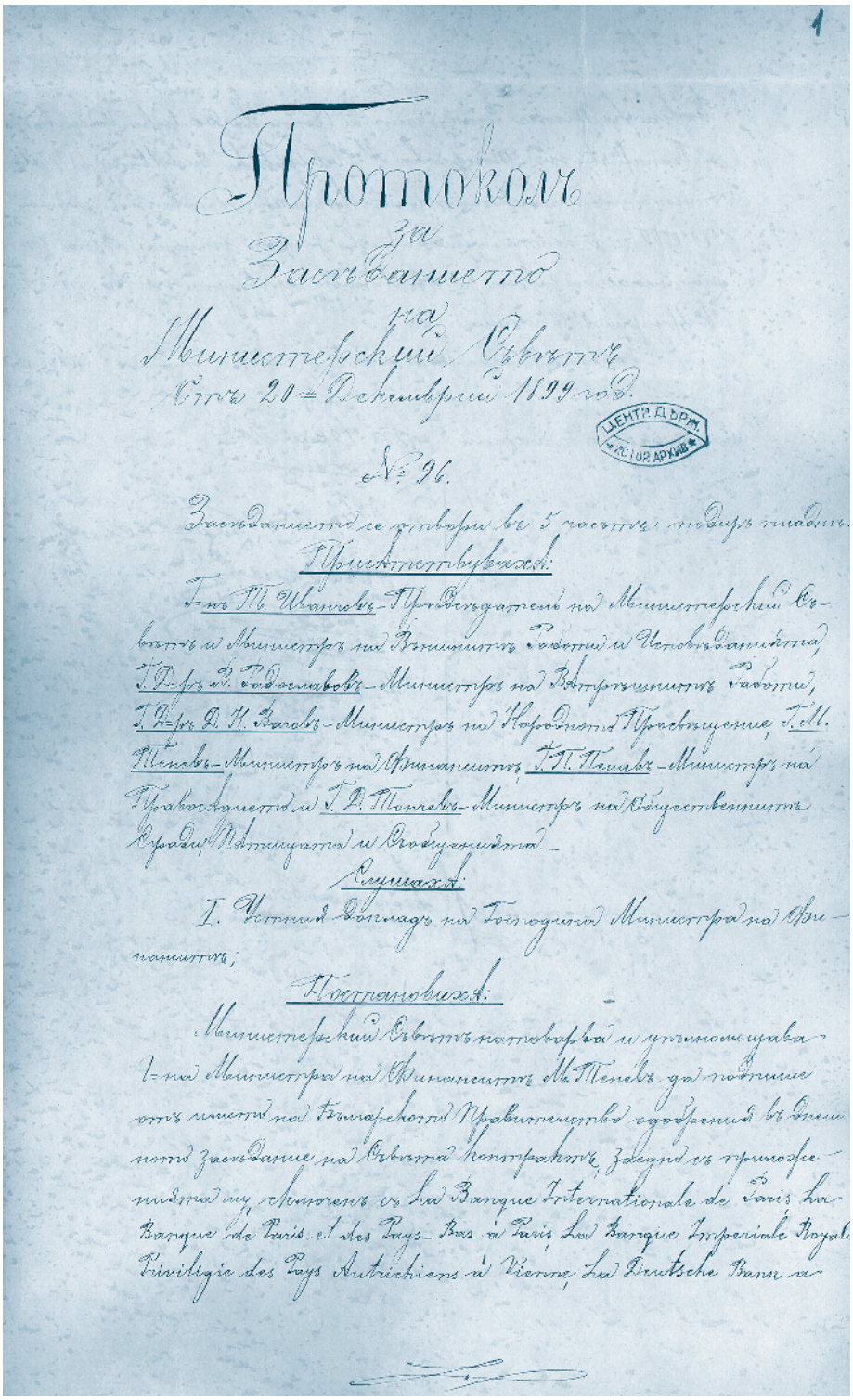
Заседанието се затвори в 7 часът подир пладне.

Минист[ъ]р-Председател: [подпис] *Т. Иванчов*

Министри: [подписи] *В. Радославов*
Д. К. Вачов
М. Тенев
П. Пешев
Д. Тончев

Вярно:
Подсекретар: *К. Апостолов*

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 1547, л. 1. Оригинал. Ръкопис.

1

Протоколъ
за
Заседанието
на
Министерский Съвѣтъ
отъ 20-и Декември 1899 г.

ЦЕНТР. Д. ВРИ
№ IX. 102 АРХИВ

№ 96.

Заседанието се открыва въ 5 часътъ подъ председ.

Присѫтствуваха:

Г-нъ П. Ивановъ – Предсѣдатель на Министерский Съвѣтъ и Министръ на Вѣншнитѣ работи и Изповѣданията,
Г-нъ Д. Тодоровъ – Министръ на Вѣтрѣшнитѣ работи,
Г-нъ Д. К. Хаджи – Министръ на Народното Просвѣщение, Г. М. Тенювъ – Министръ на Финансиитѣ, Г. П. Панчовъ – Министръ на Правосѫдието и Г. Д. Тончевъ – Министръ на Общественитѣ Сгради, Пѫтищата и Земледѣлието.

Отсѫствуваха:

І. Костовъ Богдановъ – Помощникъ Министра на Финансиитѣ;

Постановиха:

Министерский Съвѣтъ потвърждава и утвърждава права Г-на Министра на Финансиитѣ М. Тенювъ да подпише отъ името на Българското Правителство одобрения въ днешното заседание на Съвѣта контрактъ, задно и приложението му споразумѣние съ the Banque Internationale de Paris the Banque de Paris et des Pays-Bas à Paris Le Banque Impériale Royale Privilégiée des Pays Autrichiens à Vienne Die Deutsche Bank in

№ 13

ПИСМО ОТ МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ ДО ФЛИГЕЛ-АДЮТАНТА НА КНЯЗ ФЕРДИНАНД КАПИТАН НИКОЛА РАДЕВ С МОЛБА ЗА АУДИЕНЦИЯ ПРИ КНЯЗ ФИЛИП[285], ГОСТ НА КНЯЗ ФЕРДИНАНД

София, 25 декември 1899 година

МИНИСТ[Ъ]Р
НА
ФИНАНСИТЕ

София, *25 декември* 1899 г.

25.XII.1899

Уважаемий Господин Капитан Радев,

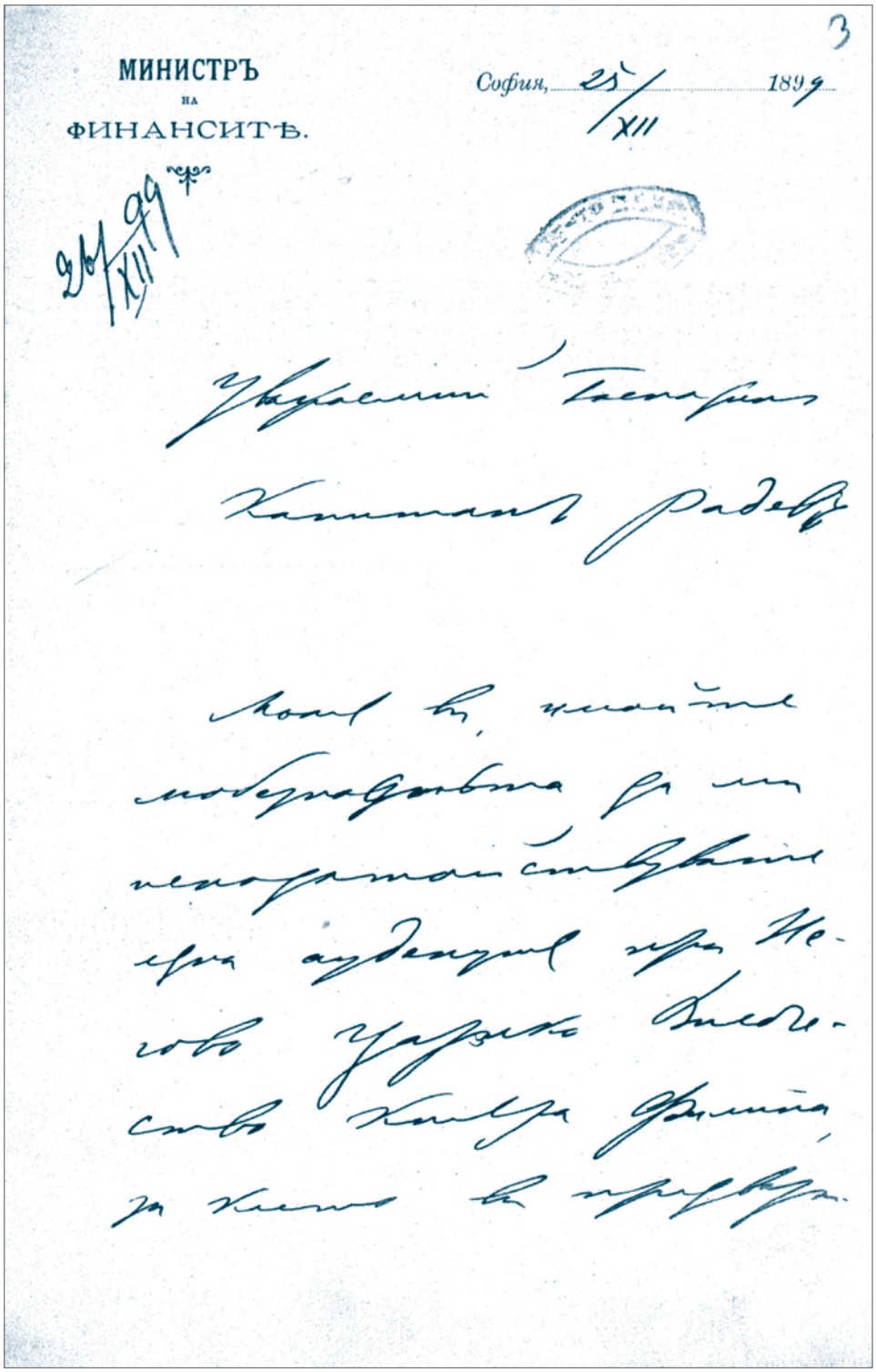
Моля ви, имайте любезността да ми исходатайствувате една ауд[и]енция при Негово Царско Височество Княза Филипа, за което ви предварително благодаря.

С[ъс] сърдечен поздрав

Ваш
М. Тенев

ЦДА, ф. 129К, оп. 1, а.е. 1451, л. 3. Оригинал. Ръкопис.

[285] *Княз Филип* – Фердинанд Филип Мария Август Рафаел, принц Сакскобургготски (1844–1921) – най-големият брат на княз Фердинанд, чест гост в София и според някои твърдения посредник при сключването на българските външни държавни заеми; изтъкнат нумизмат, притежавал богата колекция древноримски, византийски и други монети от Изтока и автор на публикации за тях, член на Белгийското нумизматично дружество (б.р.).

3

МИНИСТРЪ
НА
ФИНАНСИТѢ.

София, 25/XII 1899

29/XII 99

Уважаеми Господин
Капитанъ Радевъ

моля Ви, щомъ
получавате ли
телеграмата сѫщата
ера адресирана до Не-
гово Царско Вели-
чество Царя Фердинанда,
за Чиято Ви прѣдава.

№ 14

ПИСМО ОТ МИНИСТЪРА НА ФИНАНСИТЕ М. ТЕНЕВ ДО СТАРОЗАГОРСКИЯ МИТРОПОЛИТ МЕТОДИЙ КУСЕВИЧ ЗА НЕВЪЗМОЖНОСТТА МИНИСТЕРСКИЯТ СЪВЕТ И БНБ ДА ПРЕДОСТАВЯТ ПАРИЧНА ПОМОЩ НА БЛАГОТВОРИТЕЛНИЯ КОМИТЕТ „СВ. ЙОАН МИЛОСТИВИЙ“

София, 15 април 1900 година

МИНИСТ[Ъ]Р
НА
ФИНАНСИТЕ

София, *15 април 1900 г.*

Ваше Високопреосвещенство,

Получих на време писмата ви от 10 март и 4 того. Ако не отговорих до сега, причината е, че исках предварително да узная дали не ще бъде възможно да се направи нещо за подкрепление на започнатото от вас грамадно дело в[ъв] важността и ползата на което всички сме убедени, и преуспяването на което всички желаят.

Едва след празниците Министерский Съвет се занима с въпроса, но при всичкото си желание да намери някое средство за подпомагание, не вижда за сега никаква възможност, защото нито има в бюджета предвидено тая година сумма за подобни помощи, нито пък финансовото положение позволява на държавата да [в]зима каквито и да били ангажименти. Ще трябва прочее тоя въпрос да се отложи за идущата година. Настоявах няколко пъти и днес пак говорих Г[осподи]ну Караджову да не отказват да ви отпуснат поне исканата сумма по ипотека; но и от там никакъв благоприятен резултат понеже банковия[т] управителен съвет е постановил през текущата година да не прави ипотеки, по[ради] нямание средства, а при подобно решение управлението не иска да допусне изключение.

Съжалявам крайно, гдето не мога да ви съобщя по-утешителна новина, и гдето ще бъдите принудени да поограничите развитието на делото.

Благоволете, Ваше Високопреосвещенство, да приемете дълбоките почитания на вашия

М. Тенев

ЦДА, ф. 420К, оп. 2, а.е. 1859, л. 1–2. Оригинал. Ръкопис.

МИНИСТРЪ
НА
ФИНАНСИТѢ.

София, 17/11 1887 1

Вашe Високопревосходителство,

Комисията на Ваше разпореждане, съставена от 10 души, в 4 часа днес следобед, приключи работата си, за която беше натоварена. Тя се запозна с предложенията на управителния съвет на Българската земеделска банка, с които той иска да се направят промени в устава на банката, за да подпомогне

№ 15

ПИСМО ОТ ПОДПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА XI-ОТО ОБИКНОВЕНО НАРОДНО СЪБРАНИЕ ДО МИНИСТЪРА НА ПРАВОСЪДИЕТО СЪС СЪОБЩЕНИЕ ЗА РЕШЕНИЕТО НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ ДА БЪДАТ ПРЕДАДЕНИ ЗА СЪДЕНЕ ОТ ДЪРЖАВЕН СЪД БИВШИЯТ МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛ Т. ИВАНЧОВ И БИВШИТЕ МИНИСТРИ Д. ТОНЧЕВ, М. ТЕНЕВ И Д-Р В. РАДОСЛАВОВ

София, 25 август 1901 година

XI-[о]то обикновенно
Народното събрание
№ 1631
Август 25 ден, *1901* г.
Г[р.] СОФИЯ.

До Господина
Минист[ъ]ра на Правосъдието.

Имам честь да Ви съобщя, Господине Министре, за надлежно от Ваша страна разпореждане че *XI*-то Обикновенно Народно Събрание, първа извънредна сесия, в *XXXVI*-то си заседание, от вчера, 24-й того, съгласно чл. 155-й от Конституцията и чл. 7 от Закона за съдене министрите и въз основание Доклада на Парламентарната Комисия

Р е ш и:

Предава за съдене от Държавен Съд:

I. Бившия Минист[ъ]р-Председател Тодор Иванчов
1) за нарушение на Конституцията;
2) за измяна на Отечеството и на Княза,
3) за вреда причинена на Княжеството за лична полза;

II. Бившия Минист[ъ]р на Обществените Сгради, Пътищата и Съобщенията Димитра Тончев:
1) за нарушение на Конституцията;
2) за измяна на Отечеството и на Княза, и
3) за вреда причинена на Княжеството за лична полза;

III. Бившия Минист[ъ]р на Финансите Михаил Тенев:
1) за нарушение на Конституцията, и
2) за вреда причинена на Княжеството за лична полза; и

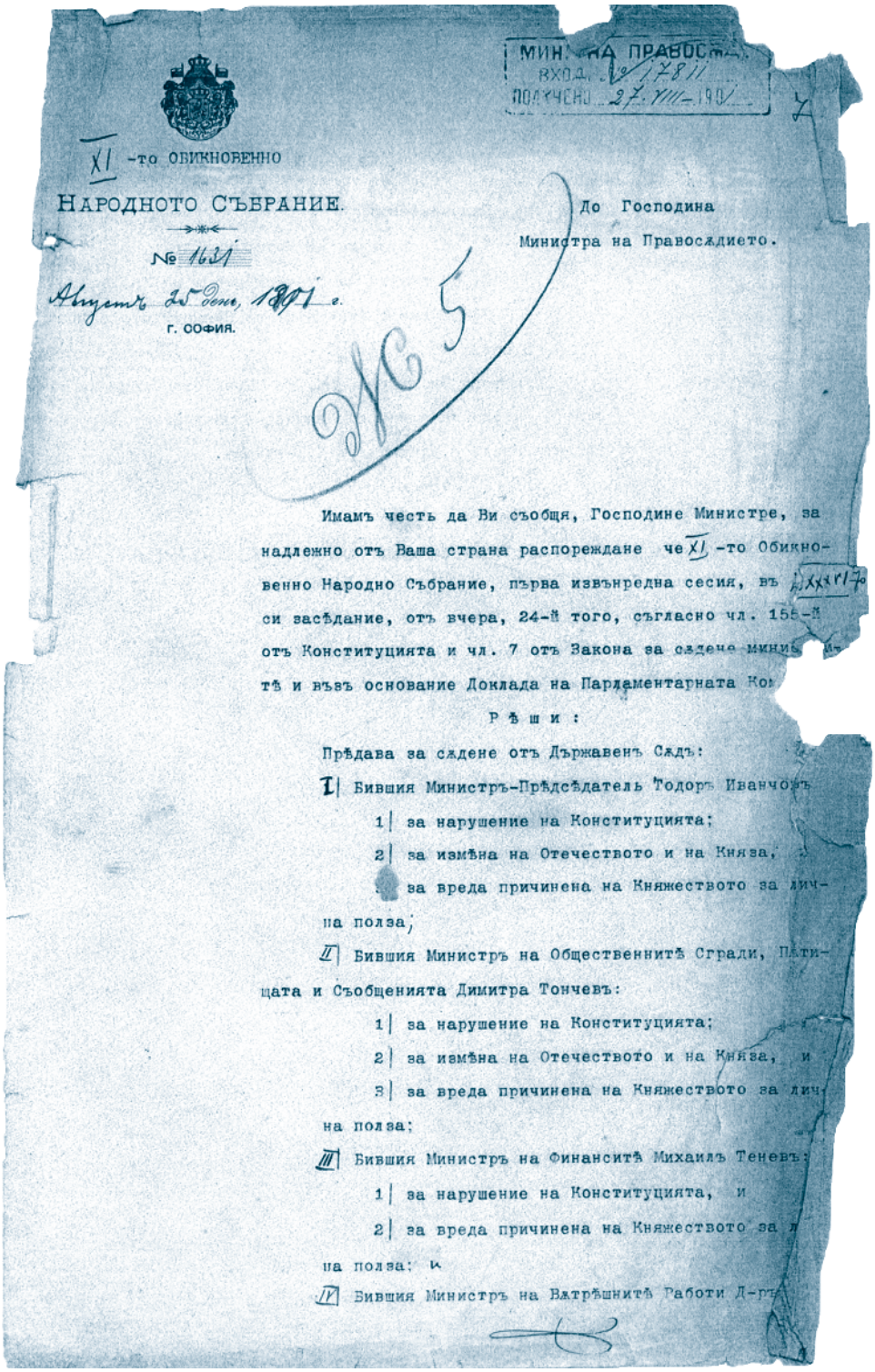
IV. Бившия Минист[ъ]р на Вътрешните Работи Д-р Васил Радославов:
1) за нарушение на Конституцията;
2) за измяна на Отечеството и на Княза, и
3) за вреда причинена на Княжеството за лична полза.

При това Ви съобщавам, че Народното Събрание в същото заседание избра за Държавен Обвинител народния представител г[-н] Александр П. Малинов.

Подпредседател: *[подпис]*

Началник на Канцеларията: *[подпис]*

ЦДА, ф. 242К, оп. 5, а. е. 1, л. 7. Оригинал. Машинопис.

МИН. НА ПРАВОСЪ...
ВХОД. № 17811
ПОЛУЧЕНО 27. VIII 1901

XI -то ОБИКНОВЕННО
НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ.

№ 1631
Августъ 25 день, 1901 г.
г. СОФИЯ.

До Господина
Министра на Правосъдието.

№ 5

Имамъ честь да Ви съобщя, Господине Министре, за надлежно отъ Ваша страна распореждане че XI -то Обикновенно Народно Събрание, първа извънредна сесия, въ XXXVII си засѣдание, отъ вчера, 24-й того, съгласно чл. 155-й отъ Конституцията и чл. 7 отъ Закона за сждене минис... тѣ и възъ основание Доклада на Пардаментарната Ко...

Рѣши:

Прѣдава за сждене отъ Държавенъ Сждъ:

I| Бившия Министръ-Прѣдсѣдатель Тодоръ Иванчовъ

1| за нарушение на Конституцията;

2| за измѣна на Отечеството и на Княза, и

3| за вреда причинена на Княжеството за лич-на полза;

II| Бившия Министръ на Общественнитѣ Сгради, Пати-щата и Съобщенията Димитра Тончевъ:

1| за нарушение на Конституцията;

2| за измѣна на Отечеството и на Княза, и

3| за вреда причинена на Княжеството за лич-на полза;

III| Бившия Министръ на Финанситѣ Михаилъ Теневъ:

1| за нарушение на Конституцията, и

2| за вреда причинена на Княжеството за л... на полза: и

IV| Бившия Министръ на Вътрѣшнитѣ Работи Д-ръ...

№ 16

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕ ВЪЗНАГРАЖДЕНИЕТО НА АДВОКАТИТЕ ХР. ФИЛИПОВ И ИВ. СЛАВОВ ЗА РАБОТАТА ИМ КАТО ЗАЩИТНИЦИ ПО ГРАЖДАНСКИЯ ИСК НА ДЪРЖАВАТА ПРЕД ДЪРЖАВНИЯ СЪД ЗА СЪДЕНЕ НА БИВШИТЕ МИНИСТРИ Т. ИВАНЧОВ, Д-Р В. РАДОСЛАВОВ, М. ТЕНЕВ И Д. ТОНЧЕВ

София, 27 февруари 1903 година

Протокол
за
Заседанието
на
Министерский Съвет
от 27ий Февруарий 1903 година
№ 11

Заседанието се отвори в 5 часът подир пладне в стаята на Г-да Министрите при Народното Събрание.

Присъстваха:

Г[-да] Г. Д-р Ст. Данев – Председател на Министерский Съвет и Минист[ъ]р на Външните Работи и на Исповеданията, А. Людсканов – Минист[ъ]р на Вътрешните Работи, Д-р А. Радев – Минист[ъ]р на Народното Просвещение, М. К. Сарафов –Минист[ъ]р на Финансите, Хр. Тодоров – Минист[ъ]р на Правосъдието, Генерал-Майор Ст. Паприков – Минист[ъ]р на Войната, П. Абрашев – Минист[ъ]р на Търговията и Земледелието, и Д. К. Попов – Минист[ъ]р на Обществените Сгради, Пътищата и Съобщенията.

Слушаха:

I. Устния доклад на Г[осподи]на Председателя на Министерский Съвет и Минист[ъ]р на Външните Работи и на Исповеданията;

Постановиха:

Удобрява се да се назначат Софийските адвокати Г[-да] Хр. Филипов и Ив. Славов за защитници по гражданския иск на държавата пред Държавния Съд по съдението на бившите Министри: Т. Иванчов, Д-р В. Радославов, М. Тенев и Д. Тончев, с възнаграждение по 5000 лева на всеки един.

[...]

Заседанието се закри в 6 часът подир пладне.

Минист[ъ]р-Председател: [подпис] *С. Данев*
Минист[ъ]р на Вътрешните Работи: [подпис] *А. Людсканов*
Минист[ъ]р на Народното Просвещение: [подпис] *А. Радев*
Минист[ъ]р на Финансите: [подпис] *М. К. Сарафов*
Минист[ъ]р на Правосъдието: [подпис] *Хр. Тодоров*
Минист[ъ]р на Войната: [подпис] *Генерал-Майор Ст. Паприков*
Минист[ъ]р на Търговията и Земледелието: [подпис] *П. Абрашев*
Минист[ъ]р на Обществените Сгради, Пътищата и Съобщенията: [подпис] *Д. К. Попов*

Вярно:
Секретар: *К. Апостолов*

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 1808, л. 1. Оригинал. Ръкопис.

л. 1 / 2

Протоколъ
за
Засѣданието
на
Министерскій Съвѣтъ
отъ 27 Февруарий 1903 година

№ 11

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

Засѣданието се отвори въ 5 часътъ подиръ пладнѣ въ стаята на Г-да Министрите при Народното Събрание.

Присѫтствуваха:

Г. Г. Д-ръ Ст. Даневъ – Председатель на Министерскій Съвѣтъ и Министръ на Вѫншнитѣ Работи и на Изповѣданията, А. Людскановъ – Министръ на Вѫтрѣшнитѣ Работи, Д-ръ А. Тадевъ – Министръ на Народното Просвѣщение, М. К. Сарафовъ – Министръ на Финансите, Хр. Молловъ – Министръ на Правосѫдието, Генералъ-Майоръ Ст. Паприковъ – Министръ на Войната, П. Абрашевъ – Министръ на Търговията и Земледѣлието и Д. К. Поповъ – Министръ на Обществените Сгради, Пѫтищата и Благоустройството. –

Слушаха:

I. Устния докладъ на Г-на Председателя на Министерскія Съвѣтъ и Министръ на Вѫншнитѣ Работи и на Изповѣданията;

Постановиха:

Удобрява се да се назначатъ Софійскитѣ адвокати Г. Г. Хр. Ѳрмиловъ и Ив. Славовъ за защитници по гражданскія искъ на Дѣржавата предъ Дѣржавнія Съдъ по обвинението на бившитѣ Министри: М. Ивановъ, Д-ръ В. Радославовъ, М. Тошевъ и Д. Тончевъ, съ възнаграждение по 5000 лева на всѣкій единъ.

№ 17

ПРИСЪДА НА ДЪРЖАВНИЯ СЪД ПО ОБВИНЕНИЕТО НА БИВШИТЕ МИНИСТРИ Т. ИВАНЧОВ, Д-Р В. РАДОСЛАВОВ, М. ТЕНЕВ И Д. ТОНЧЕВ

София, 30 юни 1903 година

ПРИСЪДА
НА
ДЪРЖАВНИЯ СЪД
по
ОБВИНЕНИЕТО НА БИВШИТЕ МИНИСТРИ
ОТ КАБИНЕТА НА
Т. Иванчов – Д-р В. Радославов.

Издание на
ГЕОРГИ ИВ. КАПЧЕВ,
Секретар на Държ. Обвинител.
СОФИЯ
придворна печатница бр. прошекови.
1903.

ПРИСЪДА.

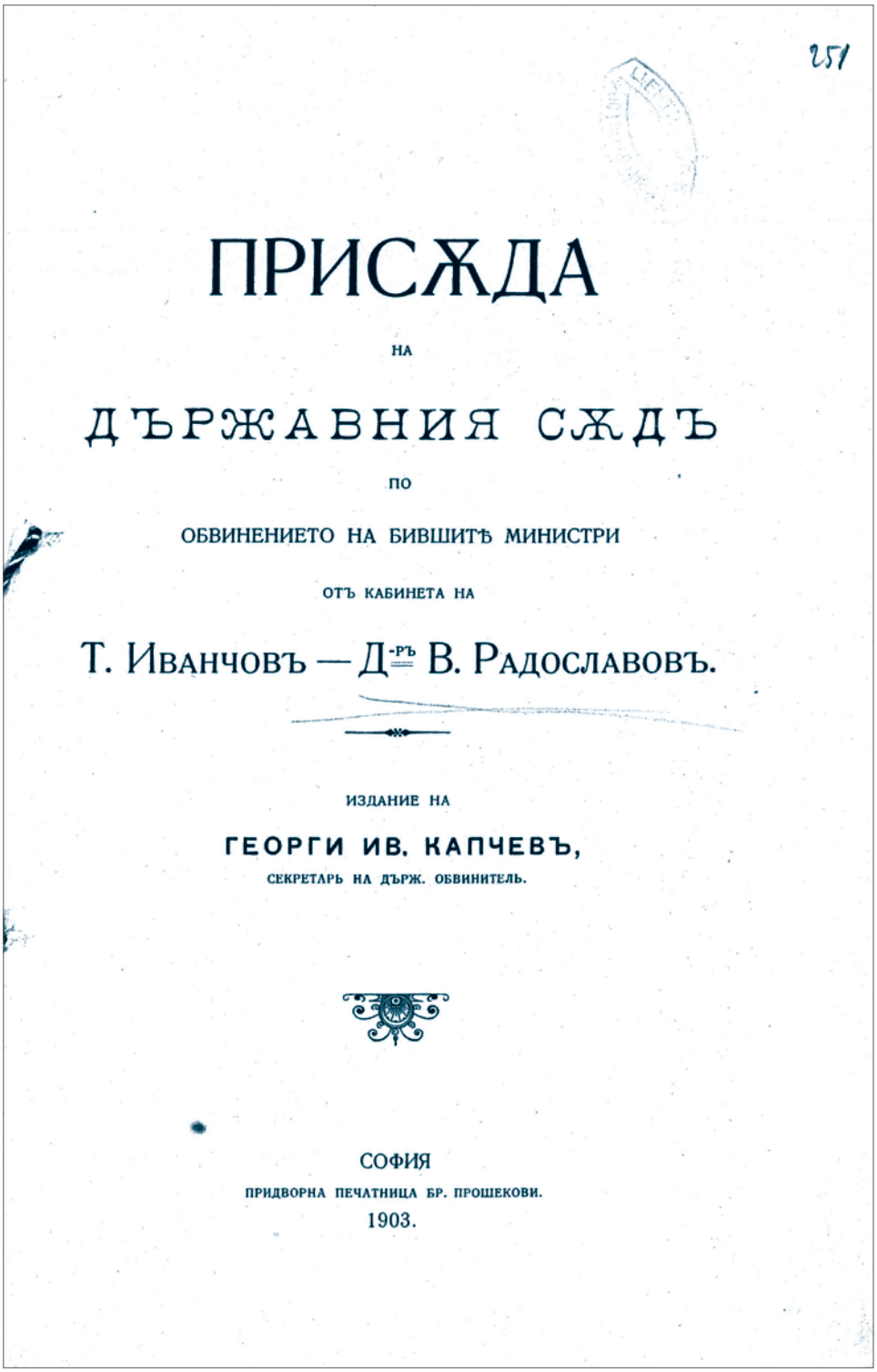
Гр. София, 30 Юний 1903 год.

В ИМЕТО НА

НЕГОВО ЦАРСКО ВИСОЧЕСТВО БЪЛГАРСКИЙ КНЯЗ ФЕРДИНАНД I.

Държавний Съд в следния състав:

Председател:	Хр. Д. Павлов,	I Председ.	на	Върхов.	Касац.	Съд,
	В. Маринов,	Председател	на	Върхов.	Касацион.	Съд,
	А. Каблешков,	„	„	„	„	
	Ф. Филчев,	„	„	„	„	
	Владимир Петков,	Председ.	на	Пловд.	Апелат.	Съд,
	Атанас Хитов,	Член	на	Върхов.	Касац.	Съд,
	Димит[ъ]р Тошков,	„	„	„	„	„
	Атанас М. Тошев,	„	„	„	„	„
	Иван Иванов,	„	„	„	„	„
	Доси Икономов,	„	„	„	„	„
	Д-р Г. Каракулаков,	„	„	„	„	„
	Савва Кисов,	„	„	„	„	„
	Кирилл Кириллов	„	„	„	„	„
Членове:	Лазар Горанов,	„	„	„	„	„
	Михаил Заяков,	Председ.	на	Търновския	Окр.	Съд,
	Д-р М. Басарски,	„	„	Хасковския	„	„
	Хараламби Ангелов,	„	„	Ловчанския	„	„
	Т. Даракиев,	„	„	Сливенския	„	„
	А. Генчев,	„	„	Плевенския	„	„
	Д. Данчев,	„	„	Варненския	„	„
	Ив. Павлов,	„	„	Бургаския	„	„
	М. Москов,	„	„	Т.-Пазардж.	„	„
	Хр. Георгиев,	„	„	Кюстендил.	„	„
	П. Томов,	„	„	Видинския	„	„
	Ст. Киряков,	„	„	Ст.-Загор.	„	„

251

ПРИСЖДА

НА

ДЪРЖАВНИЯ СЖДЪ

ПО

ОБВИНЕНИЕТО НА БИВШИТѢ МИНИСТРИ

ОТЪ КАБИНЕТА НА

Т. Иванчовъ — Д-РЪ В. Радославовъ.

ИЗДАНИЕ НА

ГЕОРГИ ИВ. КАПЧЕВЪ,

СЕКРЕТАРЬ НА ДЪРЖ. ОБВИНИТЕЛЬ.

СОФИЯ

ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА БР. ПРОШЕКОВИ.

1903.

при секретарите: Васил Ж. Перфанов, Никола Хр. Бояджиев, Пет[ъ]р А. Макавеев и Васил П. Иванов, секретари на Върхов. Касационен Съд, и в присъствието на Държавния Обвинител, А. Малинов и Запасния Държавен Обвинител, Д-р А. Ходжов, разгледа в съдебните заседания от 1 Февруарий до 17 Май т.г. углавното дело под № 1/1902 год., заведено по обвинението на Тодор Иванчов, Д-р В. Радославов, Д. Тончев и Михаил Тенев, бивши министри в нарушение на Конституцията и причиняване вреда на държавата за личен интерес.

В съдебното заседание присъстствуваха обвиняемите: Тодор Иванчов, Д-р В. Радославов, Д. Тончев и Михаил Тенев, с защитниците си адвокати: Д-р С. Иванчов, Д-р К. Серафимов, Иов Титоров, Д-р Н. Генадиев, Д-р П. Табурнов, Ахил Мавриди, Христо Ив. Попов, Илия Д. Вълчев, Ф. Сочински и М. Мавродиев.

Поверенници на държавата, като граждански истец адвокатите: Ив. Славов и Хр. Филипов и свидетелите.

Обстоятелствата на делото са:

По повод на два доклада на бюджетарната комисия, касателно покупката на вагоните и прибирането на десятъчните храни прочетени в заседанието от 16-й Май 1901 год. на XI-[о]то Обикновенно Народно Събрание 1-ва Извънредна Сесия, 45 души Народни Представители, на основание чл. 156 от Конституцията и чл. 1 от Закона за съдене министрите, внесли в същото заседание на Народното Събрание предложение, с което искат да бъдат дадени под съд всичките министри от кабинета на Т. Иванчов – Радославов, освен военния минист[ъ]р, едни от тях за нарушение на Конституцията, други за същото престъпление още и за причиняване вреда на Княжеството за личен интерес.

На 19-й Май същата година Народното Събрание уважило това предложение на народните, представители и избрало из средата си една 12-членна комисия, по доклада на която, първата Извънредна Сесия на XI Обикновенно Народно Събрание, на 24 Август 1901 г. решила да се дадат под съд: 1) бившия М-р Председател Т. Иванчов за нарушение на Конституцията, за измяна на Отечеството и на Княза и за вреда причинена на Княжеството за личен интерес; 2) Д. Тончев, бивши Министър на Общите Сгради, Пътищата и Съобщенията и Д-р Васил Радославов, бивши Министър на Вътрешните Работи, за същите престъпления и 3) Михаил Тенев, бивши Министър на Финансите, за същите престъпления, освен за измяна на Отечеството и на Княза. Съгласно това решение на Нар. Събрание и въз основание чл. 10 от Закона за съдене министрите, била назначена особена следствена комисия за извършване предварително следствие, която след свършване на следствието изпратила делото на Държав. Обвинител и последния го внесъл в Държав. Съд с обвинителен акт, носещ дата 18-й Октомврий 1902 год., чрез който предава на съд бившите министри:

[…]

II. По строение на държавните хамбари, покупка на железниците, наемване на шлеповете, чергите и пр.

1) Че Михаил Тенев, Тодор Иванчов, Димитър Тончев и Д-р В. Радославов, в качеството си на бивши министри са взели решение да се построят и са построили дървени хамбари, при все, че са знаяли, че за постройката им е нямало отреден кредит в бюджета;

2) Че същите обвиняеми, освен Мих. Тенев, са взели решение да се купят и са купили по доброволно съгласие за 401,501 лв. железни хамбари, които нито са били нуждни за складирането на десятъчните храни, нито пък за купуване е имало предвидено в бюджета кредит;

3) Че и четворицата обвиняеми взели решение, което турили в изпълнение, да се назначат надзиратели и стражари, които не са били предвидени от закона за десятъка върху земните произведения и за които, без да разполагат с кредит са изразходвали 376,246 лева и 45 ст.;

4) Че Д-р В. Радославов и Михаил Тенев са си служили, както с горепоменатите чиновници, така и въобще с чиновниците по прибирането на десятъчните храни, не толкова по описването и прибирането на десятъчни храни, колкото за партийни цели и по нея причина са ги назначили не измежду най-способните лица, които са искали служба, но преимуществено измежду адептите на либералната партия;

5) Че Тодор Иванчов и Мих. Тенев, когато предвидения в чл. 126 от Конституцията кредит от 1,000,000 лева е бил ангажиран вече, за което ги е известила Върховната Сметна Палата, са изтеглили от ковчежничеството, с разрешение на Министерския Съвет, под разписка, първия 500,000 лева, втория 1,000,000 лева и са ги изразходвали за разни неща, за които е нямало отредени кредити в бюджета; отговорността за това закононарушение пада и върху останалите двама обвиняеми;

6) Че обвиняемият Мих. Тенев, без търг, по доброволно съгласие, без да е имал на разположение, санкционирано от Короната, постановление на Министерския Съвет и без да е разполагал с отреден за тази цел в бюджета кредит, е взел под наем за складиране на десятъчните храни частни магазии за една сума от 152,000 лева;

7) Че същия М. Тенев, при същите условия е купил кантари за 31,326 лв. По този пункт отговорността падала и върху Т. Иванчова и Д-р В. Радославов, тъй като и двамата били участвували в решението на Министерския Съвет от 2 септември 1900 г., с което е одобрена сделката на обвиняемия Тенев;

8) Че обвиняемите, освен Д-р В. Радославов, са взели решение, което са турили в изпълнение, по доброволно съгласие, да наемат от Кушева шлепове за складирането на десятъчните храни, без да има особенна нужда от тия шлепове и без да разполагат с кредит за наемането им;

9) Че от същите обвиняеми, включително и Д-р В. Радославов, е било взето решение да се бетонират хамбарите, като Т. Иванчов е възложил тая работа не върху наддавачите, които по-спешно и по-евтино я биха извършили;

[…]

От всички разкрити факти, Държавния Обвинител, като намира : I) че четворицата обвиняеми, в качеството си на бивши министри, съзнателно, систематически са нарушавали и не са зачитали предписанията на чл. 1 и 40 от закона за публичните търгове, чл. чл. 59, 61, 75 и 77 от закона за отчетността по бюджета, ония разпореждания от закона за десятъка, които уреждат въпроса за назначението на чиновническия персонал; II) че с нарушението на тия закони, обвиняемите косвено са нарушили чл. чл. 43 и 44 от Конституцията; III) че същите са изразходвали, без да имат отреден кредит от Народното Събрание за разни неща 3,000,000 лева, с което пряко са нарушили чл. чл. 119, 120 и 126 от Конституцията и IV) че трима от обвиняемите, именно: Дим. Тончев, Д-р В. Радославов и Мих. Тенев, в указаните погоре случаи, са нарушавали законите в страната, бидейки водени от лични интереси – ходатайствува пред Държавния Съд да признае и четворицата обвиняеми за виновни в нарушение на Конституцията и специално трима от тях: Д. Тончев, В. Радославов и Мих. Тенев, в причиняване вреда на Княжеството за личен интерес – деяния, наказуеми по чл. чл. 2 и 3 от закона за наказанията, които се налагат за престъпленията предвидени в чл. 155 от Конституцията.

[…]

VIII. По захарната фабрика в София. Въз основание на установените факти, както са изложени в обвинителния акт по премията на захарната фабрика в София, Държавния Обвинители ходатайствува пред Държавния Съд да признае Т. Иванчов и М. Тенев за виновни в това, че в качеството си на министри през 1900 год. са ангажирали държавата да плаща премия от 5 лева за всеки 1000 kg цвекло изработено в захар в продължение на 20 години – целия концесионен срок, когато, според по-първото решение на Министерския Съвет и според чл. 3 от закона за покровителството на местната индустрия, държавата се е задължавала да плаща до тогава само тая премия, до когато това би намерила за добре да прави, с което са нарушили чл. 3 от закона за насърдчение местната индустрия, в свързка с чл. чл. 43, 44, 119 и 120 от Конституцията, като ги накаже и за това нарушение на Конституцията.

Финансовий Министър, като представители на държавата, с[ъс] заявление до Държавния Съд, е заявил граждански иск срещу подсъдимите Т. Иванчов, Д-р В. Радославов, Д. Тончев и М. Тенев и иска те да бъдат осъдени да заплатят на държавата следующите вреди и загуби: 1) Радославов да заплати на държавата 5 лева, за дадени от него, като министър на

Вътрешните Работи, частни телеграми, без да е заплатил законните такси, а също да заплати на държавата 553,797 лева 77 ст. за вреда, причинена чрез противозаконното си намесване в работите на строящето се Варненско пристанище, като е станал причина да се спре работението на същото държавно пристанище; 2) Четирмата подсъдими да заплатят солидарно на държавата, заедно с лихвите, 1,746,227 лева 54 стот. произходящи от заплащане на надзиратели и конни стражари непредвидени в закона за десятъка и непотребни за приспособлението му и пр. 3) Подсъдимите Т. Иванчов и Д. Тончев да заплатят заедно с лихвите 51.875 лева, за вреди произходящи на държавата от разликата между покупната цена на старите вагони и цената им, предвидена от фирмата Шолмаер и Малер. 4) Да се признае правото на държавата да събере от подсъдимите, като вреди и загуби на държавата, произходящи от противозаконните действия на подсъдимите по бетонирането на хамбарите и по постройката на Варненското пристанище, – онези суми, на които държавата би била евентуално в бъдаще осъдена от съдилищата да брои на предприемачите по бетона и пристанището.

Държавния Съд, след като изслуша доклада на делото; показанията на свидетелите, обвинителната реч на Държавните Обвинители, обясненията на подсъдимите и техните защитници, ония на поверенниците на държавата, като граждански истец и последнята дума на подсъдимите, за разрешение на делото, взе пред вид следующето:

[…]

Съдът, на основание чл. чл. 18 от Закона за съдение на министрите, 460 а, 465, 466, 470, 617, 632 от углавното съдопроизводство, чл. 2 забележка а, от Закона за наказанията, които се налагат за престъпленията, предвидени в чл. 155 от Конституцията, в свързка с чл. 61, п. 1 от Наказателния закон

ПРИСЪДИ:

Признава подсъдимия Д-р Васил Радославов, бивши Министър на Вътрешните Работи в кабинетите на Д. Греков и Т. Иванчов, през 1899–1900 год., за виновен в нарушение членове 3, 43, 73, 82, 86 от Конституцията чрез противозаконно разтуряне на селски и градски общински съвети и окръжни съвети, чрез противозаконно назначаване временни комисии, чрез противозаконно изменяване помещенията и центровете на избирателните секции, чрез незаконно поставяне официални кандидатури и извършване насилия по изборите, чрез противозаконно интерниране на български граждани, чрез противозаконно запрещаване митинги, чрез противозаконно доставяне без търг железни хамбари и чрез незаконно отпущание субсидия на Дойче Леванте Линие из сумите на земледелческите каси, за които деяния осъжда същия на осем месеца тъмничен затвор и лишение от граждански и политически права за винаги.

Признава подсъдимите Тодор Иванчов и Димитр Тончев, бивши министри от същите кабинети, за виновни в нарушение чл. 43 от Конституцията чрез това, че са противозаконно, без търг доставили железни хамбари и противозаконно отпуснали субсидия на Дайч Левант Линие из сумите на Земледелческите Каси, за което ги осъжда по на осем месеца тъмничен затвор и на лишение от политически и граждански права за винаги.

По силата на чл. 19-й от закона за съдене на министрите, да се ходатайствува пред Народното Събрание и Държавния Глава за съвършеното помилване на подсъдимите Д-р В. Радославов, Тод. Иванчов и Дим. Тончев от наложеното им наказание.

Признава Д-р В. Радославов за невиновен и го оправдава по обвинението му в нарушение на Конституцията чрез незаконно назначаване на чиновници.

Признава подсъдимия Т. Иванчов, бивши мин.-преседател за невиновен по обвинението му в нарушение на Конституцията чрез запрещаване митинги и го оправдава по това му обвинение.

Признава подсъдимите Д-р В. Радославов, Т. Иванчов и Дим. Тончев за невиновни и ги оправдава по обвинението им в нарушение на Конституцията чрез разходване без кредит около 3 (три) милиона лева държавни пари по построяване дървени, купуване железни хамбари

и др. неща по десятъка, чрез доставяне без търг същите предмети и чрез определяне премия на захарната фабрика в София.

Подсъдимите Д-р В. Радославов, Т. Иванчов и Д. Тончев освобождава от наказание по обвинението им в причиняване вреда на държавата за лична полза по недоказаност, че са действували за своя лична полза по Варненското пристанище, по доставката на старите вагони и по бетониране хамбарите, следствие отсътствие на държавно престъпление предвидено в чл. 155 от Конституцията.

Подсъдимият Д-р В. Радославов се освобождава от наказание по обвинението му в причиняване вреда на Соф. Градска Община, поради отсътствие вреда на държавата.

Признава подсъдимия Мих. Тенев, бивши министър на Финансите в същите кабинети, за невиновен по обвинението му в нарушение на Конституцията и причиняване вреда на държавата за лична полза и го освобождава от всяка углавна и гражданска отговорности по това дело.

Гражданският иск на държавата срещу подсъдимите Д-р В. Радославов, Тод. Иванчов и Дим. Тончев по политическите престъпления, по кредитите и по приспособление закона за десятъка се отхвърля като неоснователен, а по доставката на вагоните, по бетонирането хамбарите и Варненското пристанище се остава без разглеждане.

Съдебните разноски станали по настоящето дело се възлагат върху признатите за виновни подсъдими, както следва:

а) върху подсъдимия Д-р В. Радославов 3,779.-35 лева.

б) върху подсъдимите Д-р В. Радославов, Тод. Иванчов и Д. Тончев солидарно 578.-90 л., които има да внесат в хазната.

Останалите съдебни разноски, станали по това дело, остават в тяжест на хазната.

(Подписали съдиите.)

ЦДА, ф. 242К, оп. 5, а.е. 1, л. 251. Печатно издание.

№ 18

ТЕЛЕГРАМА ОТ ЦАР ФЕРДИНАНД ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА СОФИЙСКАТА ФОНДОВА БОРСА М. ТЕНЕВ ВЪВ ВРЪЗКА СЪС ЗАПОЧВАНЕ НА ДЕЙНОСТТА НА БОРСАТА И С ПОЖЕЛАНИЯ ЗА НЕЙНАТА УСПЕШНА ДЕЙНОСТ

София, 22 януари 1918 година

Телеграма

№ 275

41 думи Подадена на *22 януари 1918 г.*

Тенев Председател на Фондовата Борса

С о ф и я

Вам и на всички членове на Софийската Фондова Борса благодаря сърдечно за изказаните Ми чувства по случай откриването на Борсата, като пожелавам най-голям успех на тази нова институция за стопанския напредък на страната.

Ц А Р Я Т.

ЦДА, ф.3К, оп. 12, а.е. 1096, л. 1. Оригинал. Бланка. Машинопис.

№ 52.

ТЕЛЕГРАМА

Прѣдадена

Разредъ

Подадена

Служебни забѣлѣжки

Теневъ Прѣдсѣдатель на Фондовата Борса

София.

Вамъ и на всички членове на Софийската Фондова Борса благодаря сърдечно за изказанитѣ ми чувства по случай откриването на Борсата, като пожелавамъ най-голѣмъ успѣхъ на тази нова институция за стопанския напрѣдъкъ на страната.

ЦАРЬТЪ?

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

№ 19

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА НАЗНАЧАВАНЕ НА КОМИСИЯ ЗА ВЛИЗАНЕ В ПРЕГОВОРИ С М. ТЕНЕВ ЗА ОТЧУЖДАВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ МУ ИМОТ В С. БАНКЯ ЗА НУЖДИТЕ НА ДЪРЖАВНАТА МИНЕРАЛНА БАНЯ

София, 10 януари 1925 година

Протокол

за

заседанието на Министерския Съвет от 10 Януарий 1925 година.

№ 2.

Заседанието се отвори в 10 часа.

Присъстваха:

Г.Г. Генерал-Майор ИВ. ВЪЛКОВ, Председателствующ Министерския Съвет, Министър на Войната; ИВ. РУСЕВ, Министър на Вътрешните Работи и Народното Здраве; П. ТОДОРОВ, Министър на Финансите; ЦВ. БОБОШЕВСКИ, Министър на Правосъдието; Д. ХРИСТОВ, Министър на Търговията, Промишлеността и Труда; Я. МОЛЛОВ, Министър на Земледелието и Държавните Имоти и Р. МАДЖАРОВ, Министър на Железниците, Пощите и Телеграфите.

Слушаха:

[...]

Доклада на Министерството на Търговията, Промишлеността и Труда (Отд[еление] за мините) от 20 Декемврий 1924 година под № 12106;

Постановиха:

Разрешава се на Министра на Търговията, Промишлеността и Труда, да назначи комисия, която да влезе в преговори с[ъс] Софийския жител, М. Тенев, за отчуждаване недвижимия му имот от около 320 декара, находящ се в с[ело] Банки, Софийска околия, за нуждите на Държавната минерална баня в същото село.

[...]

Заседанието се затвори в 13 часа.

Председателствующ Министерския Съвет,

Министър на Войната, Генерал-Майор: *Ив. Вълков*

Министър на Вътрешните Работи и Народното Здраве: *Ив. Русев*

Министър на Финансите: *П. Тодоров*

Министър на Правосъдието: *Цв. Бобошевски*

Министър на Търговията, Промишлеността и Труда: *Д. Христов*

Министър иа Земледелието и Държавиите Имоти: *Я. Моллов*

Министър на Железниците, Пощите и Телеграфите: *Р. Маджаров*

Вярно,
Секретар на Министерския Съвет:

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 4985, л. 1, 5, 6 гр., 7. Оригинал. Машинопис.

1

П Р О Т О К О Л Ъ

за

ЦЕНТР. ДЪРЖ. ИСТОР. АРХИВ

заседанието на Министерския Съветъ отъ 10 Януарий 1925 година .

№ 2.

Заседанието се отвори въ 10 часа.

П р и с ъ т с т в у в а х а:

Г.Г. Генералъ-Майоръ ИВ.ВЪЛКОВЪ, Председателствующъ М
инистерския Съветъ,Министъръ на Войната; ИВ.РУСЕВЪ, Министъръ на
Вътрешнитѣ Работи и Народното Здраве; П.ТОДОРОВЪ, Министъръ на
нанситѣ; ЦВ.БОБОШЕВСКИ, Министъръ на Правосъдието; Д.ХРИСТОВЪ,М
инистъръ на Търговията,Промишлеността и Труда; Я.МОЛЛОВЪ,Минист
на Земледѣлието и Държавнитѣ Имоти и Р.МАДЖАРОВЪ, Министъръ на
лѣзницитѣ,Пощитѣ и Телеграфитѣ.

С л у ш а х а :

I. Устния докладъ на г-на Председателствующия Министе
ския Съветъ, Министъръ на Войната;

П о с т а н о в и х а:

Одобрява се да се понесатъ отъ Държавата направенитѣ
носки по погребението на покойния Теодоръ И.Теодоровъ,бившъ Ми
истъръ-Председатель и Министъръ на Финанситѣ.

II.Устния докладъ на г-на Министра на Правосъдието;

П о с т а н о в и х а:

Одобрява се да се понесатъ отъ Държавата направенитѣ

- /// -

№ 20

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОТЧУЖДАВАНЕ НА ОБЩО ОСНОВАНИЕ НА НЕДВИЖИМИЯ ИМОТ НА М. ТЕНЕВ В С. БАНКЯ

София, 10 декември 1925 година

Протокол

за

заседанието на Министерския Съвет от 10 декември 1925 година.

№ 135.

Заседанието се отвори в 10 часа.

Присъстваха:

г.г. АЛ. ЦАНКОВ, Председател на Министерския Съвет, Министър на Народното Просвещение; ИВ. РУСЕВ, Министър на Вътрешните Работи, и Народното Здраве; П. ТОДОРОВ, Министър на Финансите; ЦВ. БОБОШЕВСКИ, Министър на Правосъдието; Генерал-Лейтенант ИВ. ВЪЛКОВ, Министър на Войната; ДИМ. ХРИСТОВ, Министър на Търговията, Промишлеността и Труда; Я. МОЛЛОВ, Министър на Земледелието и Държавните Имоти и Я. СТОЯНЧОВ, Министър на Обществените Сгради, Пътищата и Благоустройството.

Слушаха:

[…]

II. Доклада на Министерството на Търговията, Промишлеността и Труда (Отд[елението] за Мините) № 8276 от 8 декември 1925;

Постановиха:

„Одобрява се, щото отчуждаването на недвижимия имот на Михаил Тенев, от София, находящ се в землището на с. Банки, Софийско, за нуждите на държавната минерална баня в същото село, да стане на общо основание, съгласно наредбите на закона за отчуждаване частни недвижими имоти за държавна и обществена полза.“

[…]

Заседанието се затвори в 12 часа.

Председател на Министерския Съвет, Министър на Народното Просвещение:

Министър на Вътрешните Работи и Народното Здраве:

Министър на Финансите:

Министър на Правосъдието:

Министър на Войната, Генерал-Лейтенант:

Министър на Търговията, Промишлеността и Труда:

Министър на Земледелието и Държавните Имоти:

Министър на Обществените Сгради, Пътищата и Благоустройството:

Вярно,
Секретар на Министерския Съвет:

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а. е. 5120, л. 1–2. Оригинал. Машинопис.

1

П Р О Т О К О Л Ъ

ЦЕНТЪР ДЪРЖ. АРХИВ

за

заседанието на Министерския Съветъ отъ 10 декемврий 1925 година.

№ 135.

Заседанието се отвори въ 10 часа.

П р и с ъ т с т в у в а х а:

г.г.АЛ.ЦАНКОВЪ,Председатель на Министерския Съветъ,Министъръ на Народното Просвѣщение;ИВ.РУСЕВЪ,Министъръ на Вѫтрешнитѣ Работи и Народното Здраве:П.ТОДОРОВЪ,Министъръ на Финанситѣ;ЦВ.БОБОШЕВСКИ, Министъръ на Правосъдието;Генералъ-Лейтенантъ ИВ.ВЪЛКОВЪ,Министъръ на Войната;ДИМ.ХРИСТОВЪ,Министъръ на Търговията,Промишлеността и Труда;Я.МОЛЛОВЪ,Министъръ на Земледѣлието и Държавнитѣ Имоти и ЯСТО ЯНЧОВЪ,Министъръ на Общественитѣ Сгради,Пѫтищата и Благоустройството.

С л у ш а х а:

I.Устния докладъ на г.Министра на Финанситѣ:

П о с т а н о в и х а:

"Одобрява се следното постановление на Управителния Съветъ на Българската Народна Банка,държано въ заседанието му на 8 декемврий 1925,протоколъ № 155:

"Българската Народна Банка да заплати лири английски /50/петдесеть за пѫтни разноски на представителя на Фирмата Брадбери Уйл-

- /// -

№ 21

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ОТКУПУВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ ИМОТ НА М. ТЕНЕВ В С. БАНКЯ СРЕЩУ ОБЩА СУМА ОТ 8 678 200 ЛВ.

София, 20 май 1929 година

Протокол
№ 46.

Заседание на Министерския съвет, 20 май 1929.

Заседанието се отвори в 10 часа.

Присъстваха:

г.г. А. ЛЯПЧЕВ, Председател на Министерския съвет, Министър на вътрешните работи и народното здраве; АТ. БУРОВ, Министър на външните работи и на изповеданията; В. НАЙДЕНОВ, Министър на народното просвещение; ВЛ. МОЛЛОВ, Министър на финансите; Д-р Т. КУЛЕВ, Министър на правосъдието; Генерал-Майор Н. БАКЪРДЖИЕВ, Министър на войната; ЦВ. БОБОШЕВСКИ, Министър на търговията, промишлеността и труда; ДИМ. ХРИСТОВ, Министър на земледелието и държавните имоти; СЛ. ВАСИЛЕВ, Министър на обществените сгради, пътищата и благоустройството и Р. МАДЖАРОВ, Министър на железниците, пощите и телеграфите.

Слушаха:

[...]

XI. Доклада на Министерството на търговията, промишлеността и труда (отд[еление] за мините) № 2427 от 20 май 1929;

Постановиха:

„Одобрява се да се откупи недвижимия[т] имот (собственост на г. Михаил Тенев, от София), находящ се в землището на Банки, Софийско, за нуждите на държавната минерална баня и на курорта в селото, срещу глобална сума 8 678 200 (осем милиона, шестотин седемдесет осем хиляди и двеста) лева.

Квартал № 20-Г, подарен от г[-н] Тенев за санаториум на военните, да се замени с квартал № 20-С.

Господин Тенев се освобождава от плащане на всички държавни мита и общински такси по прехвърляне този имот върху Държавата.“

[...]

Заседанието се затвори в 13 часа.

Председател на Министерския съвет,
Министър на вътрешните работи и народното здраве: *Андрей Ляпчев*
Министър на външните работи и на изповеданията: *Атанас Буров*
Министър на народното просвещение: *Н. Найденов*
Министър на финансите: *Владимир Моллов*
Министър на правосъдието: *Д-р Т. Кулев*
Министър на войната, Генерал-Майор: *Н. Бакърджиев*
Министър на търговията, промишлеността и труда: *Цв. Бобошевски*
Министър на земледелието и държавните имоти: *Димитър Христов*
Министър на обществените сгради, пътищата и благоустройството: *Сл. Василев*
Министър на железниците, пощите и телеграфите: *Р. Маджаров*

ВЯРНО,

Секретар на Министерския съвет:

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а. е. 5437, л. 1, 3–4. Оригинал. Машинопис.

П Р О Т О К О Л Ъ

№ 46.

Заседание на Министерския съветъ,20 май 1929.

Заседанието се отвори въ 10 часа.

П р и с ъ т с т в у в а х а:

г.г.А.ЛЯПЧЕВЪ,Председатель на Министерския съветъ,Министъръ на вътрешнитѣ работи и народното здраве; АТ.БУРОВЪ,Министъръ на външнитѣ работи и на изповѣданията; Н.НАЙДЕНОВЪ,Министъръ на народното просвѣщение; ВЛ.МОЛЛОВЪ,Министъръ на финанситѣ; Д-ръ Т.КУЛЕВЪ,Министъръ на правосъдието; Генералъ-Майоръ Н.ВАКЪРДЖИЕВЪ Министъръ на войната; ЦВ.БОБОШЕВСКИ,Министъръ на търговията,промишлеността и труда; ДИМ.ХРИСТОВЪ,Министъръ на земледѣлието и държавнитѣ имоти; СЛ.ВАСИЛЕВЪ,Министъръ на общественитѣ сгради, пътищата и благоустройството и Р.МАДЖАРОВЪ,Министъръ на желѣзницитѣ,пощитѣ и телеграфитѣ.

С Л У Ш А Х А:

I. Доклада на Министерството на финанситѣ /отд.за бюджета и отчетността/ № 1993 отъ 18 май 1929;

П о с т а н о в и х а:

"На основание чл.3 отъ Закона за бюджета на държавата за 1929-1930 финансова година,споредъ който чл.14 отъ Закона за бюджета на разнитѣ фондове за 1927-1928 финансова година остава въ сила и действие и презъ 1929-1930 финансова година,одобрява се

- /// -

№ 22

МОТИВИ КЪМ ПРОЕКТА НА ЗАКОН ЗА ОТКУПУВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ ИМОТ НА М. ТЕНЕВ В С. БАНКЯ С ПРИЛОЖЕН ТЕКСТ НА ПРОЕКТА

София, 10 юни 1929 година

Мотиви

към законопроекта за откупуване за нуждите на държавната минерална баня „Банки“ недвижимия имот – собственост на Михаил Тенев от гр. София, находящ се в землището на с. Банки – Софийско.

Г. г. народни представители,

В непосредствена близост до държавната минерална баня „Банкя“ се намира имот на М. Тенев от гр. София, заемащ пространство около 320.000 кв. м., залесен почти изцяло с плодни и борови дръвчета и представляващ единственото залесено място в околността на банята, която с малки изключения е почти гола и обезлесена.

Хубавата банска постройка, изобилността на минералната вода и голямата ѝ лечебност са създали, между населението вътре и вън от страната отлично реноме за този бански курорт, а близостта му пък до София, мекият климат зиме и прохладният такъв лете и отчасти съществуващите удобства, създадени с постройките на много и красиви вили, ресторанти и пр., правят курорта да бъде добре и редовно посещаван от населението на София през цялата зима, а през лятото независимо от жителите на града София се стичат масово желаещи от разните крайща на страната да прекарат лятото.

Като за един такъв модерен курорт, какъвто представлява Банки, при наличността на маса посетители, са необходими паркове и места за разходки, каквито именно и липсват, защото създадената пред баните цветна градина, красиво подредена, е малка да побере желаещата за разходка публика, а и насажденията от разните дръвчета са малки, така че липсват удобни и сенчести места за почивка през летните горещини. Имот[ът] на Михаил Тенев, добре залесен и грижливо отглеждан повече от 26 години, действително представлява един отличен естествен парк, с който се допълва празнотата от такъв за курорта Банки, и присъединен към общата площ на банската околност, ще придаде на последната простор, а на посетителите на курорта място, приятно за разходка и почивка. Независимо от това и за в бъдеще, както се развива курорт[ът,] ще наложи непременно нуждата от места с подходяща околност за формиране по-нататъшните нужди на обществения курорт, като курсалони[286], хотели, променади[287], места за спорт и пр., и пр. Съзнавайки отдавна необходимостьта на курорта от това място, Министерството на търговията и пр. е правило на няколко пъти постъпки за отчуждаване на същото, но все бюджетни причини са спъвали тази инициатива на Министерството. С[ъс] сериозността на въпроса се е занимавал и съвет[ът] по мините при Министерството, който е решил да стане отчуждението на този имот за курорта, а с[ъс] същия въпрос е бил сезиран и Министерския[т] съвет, който с XXVI-[о]то и II-[ро]то си постановление от 10 януарий 1925 година и 11 декември 1925 год. е решил да се назначи комисия за влизането в преговори с М. Тенев за отчуждение за недвижимия му имот в с. Банки, за нуждите на държавния курорт. Въз основа на това, назначавани са били на два пъти комисии за водене преговори с М. Т[е]нев, а именно, през март и юлий 1925 год., чи[и]то преговори поради неотстъпчивостьта в цената на собственика на мястото М. Тенев, не са стигнали до никакви конкретни резултати. С второто споменато по-горе решение на Министерския съвет, се е постановило да се пристъпи към

[286] Курсалон (нем.) – сграда за водолечебни процедури (б.р.).

[287] Променада (фр.) – място за разходка, голяма пешеходна алея, булевард (б.р.).

Мотиви

къмъ законопроекта за откупуване за нуждитѣ на държавната минерална баня „Банки“ недвижимия имотъ-собственость на Михаилъ Теневъ отъ гр. София, находящъ се въ землището на с. Банки—Софийско.

Г. г. народни представители,

Въ непосрѣдствена близость до държавната минерална баня „Банкя“ се намира имот на М. Теневъ отъ гр. София, заемащъ пространство около 320.000 кв. м., залѣсенъ почти изцѣло съ плодни и борови дръвчета и представляващъ единственото залѣсено мѣсто въ околностьта на банята, която съ малки изключения е почти гола и обезлесена.

Хубавата банска постройка, изобилностьта на минералната вода и голѣмата ѝ лечебность сж създали между населението вътре и вънъ отъ страната отлично реноме за този бански курортъ, а близостьта му пъкъ до София, мекиятъ климатъ зиме и прохладниятъ такъвъ лѣтѣ и отчасти сжществуващитѣ удобства създадени съ постройкитѣ на много и красиви вили, ресторанти и пр. правятъ курорта да бѫде добре и редовно посещаванъ отъ населението на София презъ цѣлата зима, а презъ лѣтото независимо отъ жителитѣ на града София се спичатъ масово желающи отъ разнитѣ крайща на страната да прекаратъ лѣтото.

Като за единъ такъвъ модеренъ курортъ какъвто представлява Банки, при наличностьта на маса посетители, сж необходими паркове и мѣста за разходки, каквито именно и липсватъ, защото създадената предъ банитѣ цвѣтна градина, красиво подредена е малка да побере желающата за разходка публика, а и насажденията отъ разнитѣ дръвчета сж малки, така че липсватъ удобни и сѣнчести мѣста за почивка презъ лѣтнитѣ горещини. Имота на Михаилъ Теневъ добре залесенъ и прижливо отглежданъ повече отъ 26 години действително представлява единъ отличенъ естественъ паркъ съ който се допълва празнотата отъ такъвъ за курорта Банки, и присъединенъ къмъ общата площь на банската околность, ще придаде на последната просторъ, а на посетителитѣ на курорта мѣсто, приятно за разходка и почивка. Независимо отъ това и за въ бѫдеще, както се развива курорта ще се наложи непремѣнно нуждата отъ мѣста съ подходяща околность за формиране по-нататъшнитѣ нужди на обществениятъ курортъ, като курсалони, хотели, променади, мѣста за спортъ и пр. и пр. Съзнавайки отдавна необходимостьта на курорта отъ това мѣсто Министерството на търговията и пр. е правило на нѣколко пѫти постѫпки за отчуждаване на сжщото, но все бюджетни причини сж спъвали тази инициатива на Министерството. Съ сериозностьта на въпроса се е занималъ и съвета по минитѣ при Министерството, който е решилъ да стане отчуждението на този имотъ за курорта, а съ сжщия въпросъ е билъ сезиранъ и Министерския съветъ, който съ XXVI-то и II-то си постановление отъ 10 януарий 1925 година и 11 декемврий 1925 год. е решилъ да се назначи комисия за влизането въ преговори съ М. Теневъ за отчуждение за недвижимия му имотъ въ с. Банки, за нуждитѣ на държавния курортъ. Възъ основа на това, назначавани сж били на два пѫти комисии за водене преговори съ М. Таневъ, а именно, презъ мартъ и юлий 1925 год. чийто преговори поради неотстѫпчивостьта въ цената на собственика на мѣстото М. Теневъ, не сж стигнали до никакви конкретни резултати. Съ второто споменато по-горе решение на Министерския съветъ, се е постановило да се пристѫпи къмъ отчуждаване на имота по закона за държавнитѣ и обществени нужди. Министерството, обаче, като прецени условията и практиката при които ставатъ отчужденията по този законъ, намѣри че по него има голѣма вѣроятность при преценката на мѣстата отъ вещи лица и пр. да се получи много по-висока цена, не пристѫпи къмъ този видъ отчуждения, като се чакаше и искаше отъ самия собственикъ на мѣстото да направи по приемливо предложение за откупуване на имота. Сжщиятъ съ заявлението си отъ месецъ априлъ 1929 г. се съгласява най-после да отстѫпи имота за сумата опредѣлена отъ първата комисия отъ вещи и длъжностни лица, а именно, за 8.678.200 л. Съ този последенъ въпросъ е билъ наново сезиранъ Министерския съветъ и последния съ XI-то си постановление отъ 20 май 1929 год. е одобрилъ да се откупи недвижимия имотъ на М. Теневъ отъ София, находящъ се въ землището на с. Банки, Софийско, за нуждитѣ на държавната баня и курортъ въ сжщото село, срещу глобалната сума 8.678.200 лв. като кварталъ № 20 — Г отъ сжщото мѣсто отъ около 7.000 кв. м. подаренъ отъ М. Теневъ за санаториумъ на военнитѣ да се замѣни съ кварталъ № 20 — Ц отъ около 6.100 кв. м. много по ценень, който е билъ оставенъ отъ самия собственикъ за неговитѣ лични нужди и не е билъ предлаганъ на откупуване.

Горното като излагамъ, честь имамъ, да Ви помоля г. г. Народни представители, да прегледате и гласувате въ настоящата сесия на XXII-то обикновено Народно събрание, приложеното тукъ законодателно предложение.

Управляющъ Министерството, Министъръ на правосждието: **Д-ръ Т. Кулевъ**

отчуждаване на имота по закона за държавните и обществени нужди. Министерството, обаче, като прецени условията и практиката, при които стават отчужденията по този закон, намери, че по него има голяма вероятност при преценката на местата от вещи лица и пр. да се получи много по-висока цена, не пристъпи към този вид отчуждения, като се чакаше и искаше от самия собственик на мястото да направи по-приемливо предложение за откупуване на имота. Същият с[ъс] заявлението си от месец април 1929 г. се съгласява най-после да отстъпи имота за сумата, определена от първата комисия от вещи и длъжностни лица, а именно, за 8.678.200 л[ева]. С този последен въпрос е бил наново сезиран Министерския[т] съвет и последния[т] с XI-[о]то си постановление от 20 май 1929 год. е одобрил да се откупи недвижимия[т] имот на М. Тенев от София, находящ се в землището на с. Банки, Софийско, за нуждите на държавната баня и курорт в същото село, срещу глобалната сума 8.678.200 л[ева,] като квартал № 20-Г от същото място от около 7.000 кв. м., подарен от М. Тенев за санаториум на военните, да се замени с квартал № 20-Ц от около 6.100 кв. м., много по-ценен, който е бил оставен от самия собственик за неговите лични нужди и не е бил предлаган на откупуване.

Горното като излагам, чест имам, да Ви помоля г.г. Народни представители, да прегледате и гласувате в настоящата сесия на XXII-[ро]то обикновено Народно събрание, приложеното тук законодателно предложение.

Управляющ Министерството, Министър на правосъдието: *Д-р Т. Кулев.*

Закон

за откупуване недвижимия имот – собственост на М. Тенев от гр. София,
находящ се в землището на с. Банки, Софийско,
за нуждите на държавната минерална баня и курорт при същото село.

Чл. 1. Одобрява се да се откупи за нуждите на държавната минерална баня и курорт „Банки“, целия недвижим имот, собственост на Михаил Тенев от гр. София, според приложената тахиметрична снимка[288], находящ се в землището на с. Банки, Софийско, и непосредствено до самата минерална баня, за глобалната сума 8.678.200 лева, (осем милиона шестотин седемдесет осем хиляди и двеста лева), като се изключват кварталите от същото място, означ[е]ни на снимката с букви А, В и Г. Квартал Г, който е подарен от Михаил Тенев за санаториум на военните, се заменя с квартал Б по същата снимка, който квартал по-рано притежателя[т] на мястото е бил оставил за свои собственни нужди и не е бил предлаган за откупуване.

Чл. 2. Определената в чл. 1 цена се разбира свободна от всички държавни мита и общински такси при прехвърляние имота: върху държавата.

Чл. 3. Сумите за изплащание на указаното по-горе място на Михаил Тенев, ще се вземат от бюджета на Министерството на търговията, промишлеността и труда за фин[ансовата] 1929/[19]30 година, както и от сумите, които ще се предвидят за същата цел в бъдащите бюджетни упражнения, по същото Министерство.

ЦДА, ф. 173К, оп. 4, а. е. 1374, л. 2. Препис. Машинопис.

[288] Тахиметрична снимка (геод.) – вид геодезична снимка за определяне на разстояния и височини между две точки (б.р.).

№ 23

ПИСМО ОТ М. ТЕНЕВ ДО МИНИСТЪРА НА ТЪРГОВИЯТА, ПРОМИШЛЕНОСТТА И ТРУДА С РАЗЯСНЕНИЯ ВЪВ ВРЪЗКА С МОТИВИТЕ И ПРОЕКТА НА ЗАКОН ЗА ОТКУПУВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ МУ ИМОТ В С. БАНКЯ

София, 17 юни 1929 година

До Господина
Министера на Търговията, промишленността и труда

СОФИЯ.

Уважаемий Господин Министре,

В мотивите и законопроекта, внесени в Народното Събрание за откупване недвижимия ми имот в с. Банки забелязвам две точки, които може да породят отпосле недоразумения.

1. В началото на мотивите е казано, че имота ми заема пространство около 320.000 кв.м., когато той е около 290.000 кв.м.

2. В чл. 3 на законопроекта е казано, че сумите за изплащането на мястото ще се вземат от бюджета на Министерството на Търговията за финансовата 1929/30 година, както и от сумите, които ще се предвидят за същата цел в бъдащите бюджетни упражнения на същото Министерство. От моето заявление от 12. Април т.г., с което направих последнята отстъпка, за да се тури край на въпроса, се разбира, че сумата трябва да ми се изплати напълно при сключването и оформяването на зделката.

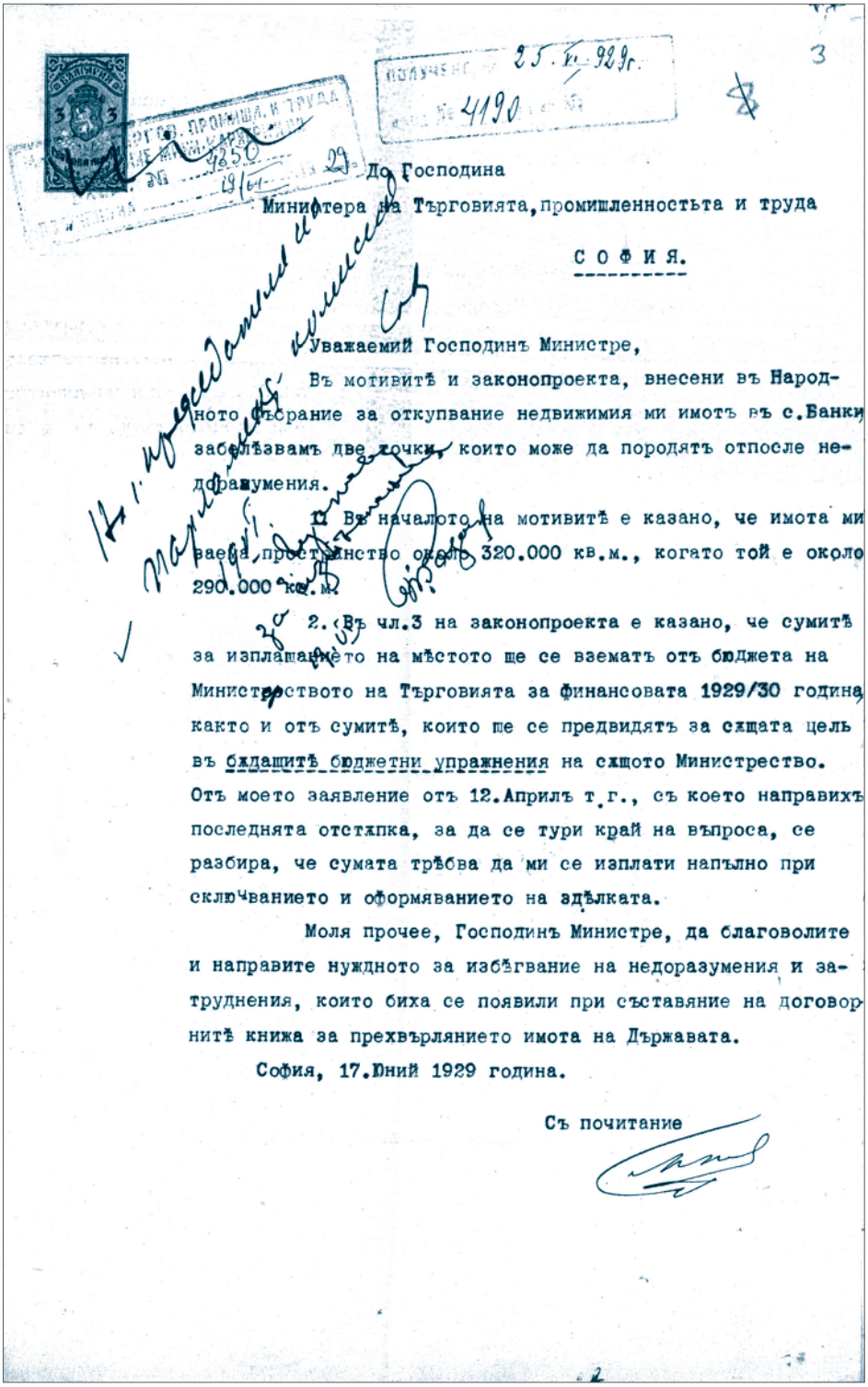
Моля прочее, Господин Министре, да благоволите и направите нуждното за избягване на недоразумения и затруднения, които биха се появили при съставяне на договорните книжа за прехвърлянието имота на Държавата.

София, 17. Юний 1929 година.

С почитание: [подпис] *М. Тенев*

[Върху документа – резолюции:] *На г[-н] председателя на Парламент. комисия*
19.VI. [подпис]
Г[-н] Гунев
за изпълнение
19.VI. [подпис]

ЦДА, ф. 173К, оп. 4, а. е. 1374, л. 3. Оригинал. Машинопис.

3

ПОЛУЧЕНО 25. VI. 929г. № 4190

До Господина
Министера на Търговията, промишлеността и труда
С О Ф И Я.

Уважаемий Господинъ Министре,

Въ мотивитѣ и законопроекта, внесени въ Народното Събрание за откупване недвижимия ми имотъ въ с.Банки забѣлѣзвамъ две точки, които може да породятъ отпосле недоразумения.

1. Въ началото на мотивитѣ е казано, че имота ми заема пространство около 320.000 кв.м., когато той е около 290.000 кв.м.

2. Въ чл.3 на законопроекта е казано, че сумитѣ за изплащането на мѣстото ще се взематъ отъ бюджета на Министерството на Търговията за финансовата 1929/30 година, както и отъ сумитѣ, които ще се предвидятъ за сѫщата цель въ бъдащитѣ бюджетни упражнения на сѫщото Министерство. Отъ моето заявление отъ 12.Априлъ т.г., съ което направихъ последнята отстѫпка, за да се тури край на въпроса, се разбира, че сумата трѣбва да ми се изплати напълно при сключването и оформяването на здѣлката.

Моля прочее, Господинъ Министре, да благоволите и направите нуждното за избѣгване на недоразумения и затруднения, които биха се появили при съставяне на договорнитѣ книжа за прехвърлянието имота на Държавата.

София, 17.Юний 1929 година.

Съ почитание

№ 24

ЗАЯВЛЕНИЕ ОТ М. ТЕНЕВ ДО ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ С РАЗЯСНЕНИЯ ПО НЕОСНОВАТЕЛНИТЕ ИСКАНИЯ НА ОБЩИНСКОТО УПРАВЛЕНИЕ В С. БАНКЯ ВЪВ ВРЪЗКА С ОТКУПУВАНЕТО ОТ ДЪРЖАВАТА НА НЕДВИЖИМИЯ МУ ИМОТ В СЪЩОТО СЕЛО

София, 5 март 1930 година

До Господина Председателя
на Народното Събрание

ЗАЯВЛЕНИЕ
От Михаил Тенев,
София, ул. Шипка № 6

Уважаемий Господин Председателю,

Научавам се, че по повод на внесения законопроект за откупване на притежаваното от мене имение в чертата на село Банки, Софийско, за нуждите на курорта и Държавната Минерална Баня в същото село, който е вече гласуван на първо четене от п. Народно Събрание, Банкянското Селско Общинско Управление с писмо № 325 от 26.11.[19]30 година, адресирано до Вас, е повдигнало следните три въпроса: 1) За общинското мито 2%, което претендира да бъде платено на общината при извършване на предметната продажба. 2) Че в същия ми имот се намирали общинските гробища с пространство от около 8 декара, и 3) Че Банкенското Черковно Настоятелство владеело в границите на продаваемото място около 10 декара, за които притежавало нотарялен акт № 30/1917 година.

За избегване на недоразуменията считам за нуждно да дам следните обяснения:

Въпроса за общинското мито не ме интересува, тъй като при уговаряне цената на имота, Държавата е поела върху си всички разноски по прехвърляне на собственост и как ще погледне на предявените претенции от село Банки, това е за мен безразлично;

По втория въпрос. Заявявам, че в един край на имението ми до самата зграда на Военната Почивна станция, без ограда и определени граници, по настоящем временно и с мое позволение се намират селски гробища, които заемат не повече от 500 кв.м. Тези гробища отдавна е решено да бъдат изместени вън от строителната черта на селото и курорта и място за тази цел е вече определено. Това изместване ще стане още през тази година, както по мое настоявание, тъй също и по решение на хигиенические власти.

По третият въпрос. Черковното Настоятелство в село Банки съвсем неоснователно и незаконно се стреми да завладее от имота ми около 6 декара и си беше позволило да загради около дъсченото параклисче известно пространство, и да се снабди по реда на обстоятелствена проверка с нотарялен акт. Това ме застави да предява иск за собственност пред VII Софийский Мировий Съдия, по който е образувано гр[ажданско] дело № 213/[19]29 година, което дело е още висящо в първата инстанция и съвсем не е решено в полза на Черковното Настоятелство, както невярно съобщава Банкянската Община в казаното по-горе писмо.

За да подкрепя твърдението си в пунктове 2 и 3 и за да се види, че съвсем са неуместни и неоснователни възраженията, които се правят от Банкянското селско Общинско Управление, тук прилагам крепостните актове №№ 83/1900 и 350/1899 година, с които по покупко-продажба съм придобил продаваемият имот и който владея от тогава до днес като собственик.

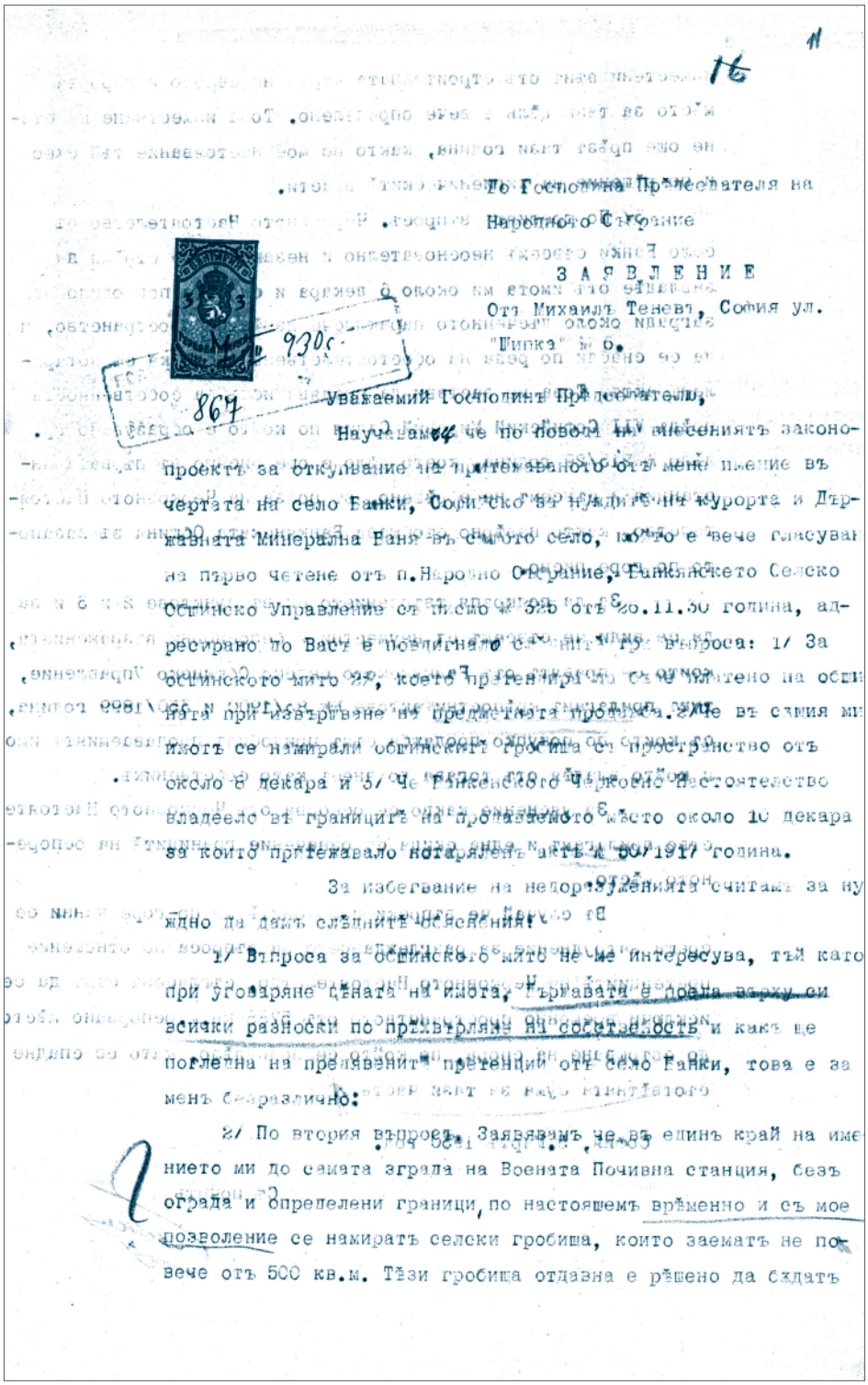
За уяснение какво се оспорва от Черковното Настоятелство прилагам и една скица с означение границите на оспореното място.

В случай че въпреки изложените по-горе данни се среща затруднение за разглеждането на въпроса по отношение претенциите на Черковното Настоятелство, съгласен съм да се изключи временно пространството от 5788 кв.м. оспорвано място до свършване на спора, по който се води дело, като се [при]спадне съответната сума за тази част.

София, 5. Март 1930 год.

С почит
М. Тенев

ЦДА, ф. 173К, оп. 4, а.е. 1374, л. 11. Оригинал. Машинопис.

16

До Господина Председателя на
Народното Събрание

ЗАЯВЛЕНИЕ

От Михаилъ Теневъ, София ул.
"Шипка" 6.

930с

867

Уважаемий Господине Председателю,

Научавамъ се по повода на внесенията законопроектъ за откупуване на притежаваното отъ мене имение въ чертата на село Банки, Софийско за нуждите на курорта и Държавната Минерална Баня въ сѫщото село, което е вече гласувано на първо четене отъ н.Народно Събрание, Банското Селско Общинско Управление съ писмо № 3?5 отъ 20.11.30 година, адресирано по Васъ е повдигнало 3 въпроса: 1/ За общинското мито 2?, което претендира да се плаща на общината при извършване на предвидената продажба. Азъ въ сѫщия мигъ имотъ се намирали общинските гробища съ пространство отъ около 8 декара и 3/ Че Банското Черковно Настоятелство владѣело въ границите на продаваемото място около 10 декара за които притежавало нотариаленъ актъ № 50/1917 година.

За избѣгване на недоразуменията считамъ за нуждно да дамъ слѣднитѣ обяснения:

1/ Въпроса за общинското мито не ме интересува, тъй като при уговаряне цѣната на имота, тя ще бѫде върху ѝ всички разноски по прехвърляне на собственость и какъ ще поглѣдна на предявенитѣ претенции отъ село Банки, това е за менъ безразлично.

2/ По втория въпросъ. Заявявамъ че въ единъ край на имението ми до самата сграда на Воената Почивна станция, безъ ограда и опредѣлени граници, по настоящемъ врѣменно и съ мое позволение се намиратъ селски гробища, които заематъ не повече отъ 500 кв.м. Тѣзи гробища отдавна е рѣшено да сѫдатъ

№ 25

ЗАЯВЛЕНИЕ ОТ М. ТЕНЕВ ДО МИНИСТЪРА НА ТЪРГОВИЯТА, ПРОМИШЛЕНОСТТА И ТРУДА С ИСКАНЕ ЗА УСКОРЯВАНЕ ПРИЕМАНЕТО НА ЗАКОНА ЗА ОТКУПУВАНЕ НА НЕДВИЖИМИЯ МУ ИМОТ В С. БАНКЯ

София, 10 май 1930 година

До Господина
Министъра на Търговията, Промишл. и труда

Заявление.
от Михаил Тенев, живущ ул. Шипка № 6

Уважаемий Господин Министре,

Законопроекта за откупуване местата ми в курорт Банки мина на първо четение в Народното събрание преди повече от 1 ½ месеца и от тогава до сега още не е разглеждан от Комисията по Министерството на Търговията. Понеже остават само няколко дена до закриването на Народното Събрание и ако не се ускори разглеждането на законопроекта в Комисията не ще може да бъде гласуван в тази сесия, то Ви моля да направите потребното за по-скорошното му прекарване в споменатата Комисия. Въпроса за откупуване на мястото ми се протака вече повече от шест години, нещо което уврежда интересите ми, ето защо при всичкото ми желание да бъде отчуждено мястото от Държавата, аз съм принуден да Ви заявя, че ако през тази сесия не бъде прекаран закона в камарата, аз ще се смятам свободен от ангажимента поет от мен за отстъпване по доброволно съгласие мястото и ще започна разпродаването му на частни лица.

Понеже Комисията е отложила разглеждането на законопроекта за уяснение на въпроса по спора ни с Черковното Настоятелство на с. Банки за неизлишно считам да заявя повторно, че за да не спира тоя спор прокарването на закона, аз съм съгласен спорното място с Настоятелството да се изключи от пространството, което ще се отчужди.

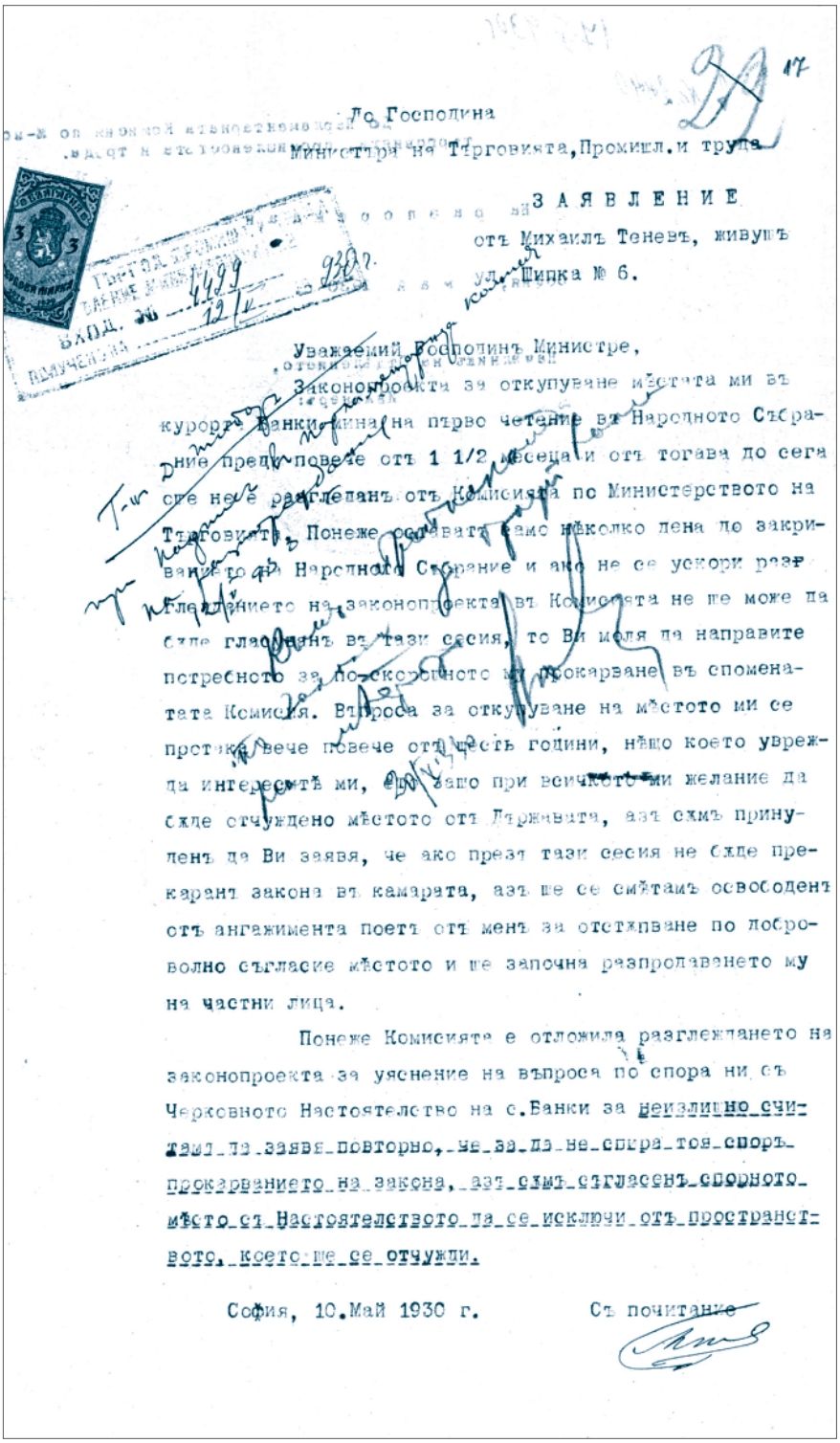
София, 10. Май 1930 г.

С почитание
[подпис] *М. Тенев*

[Върху документа – резолюция:] *Г-н Д. Тодоров*
При Подпис в Парламентарна Комисия
На разпореждане
12/V [1]930

Към Протоколите по закона за [---]
20/V [1]930

ЦДА, ф. 173К, оп. 4, а. е. 1374, л. 17. Оригинал. Машинопис.

До Господина
Министъра на Търговията, Промишл. и труда

ЗАЯВЛЕНИЕ

отъ Михаилъ Теневъ, живущъ
ул. Шипка № 6.

Уважаеми Господинъ Министре,

Законопроекта за откупуване мѣстата ми въ курорта Банки-Мина на първо четение въ Народното Събрание преди повече отъ 1 1/2 месеца и отъ тогава до сега още не е разглежданъ отъ Комисията по Министерството на Търговията. Понеже остават само нѣколко дена до закриването на Народното Събрание и ако не се ускори разглеждането на законопроекта въ Комисията не ще може да бъде гласуванъ въ тази сесия, то Ви моля да направите потрѣбното за по-скорошното му прокарване въ споменатата Комисия. Въпроса за откупуване на мѣстото ми се протака вече повече отъ шесть години, нѣщо което увреждa интереситѣ ми, защото при всичкото ми желание да бъде отчуждено мѣстото отъ Държавата, азъ съмъ принуденъ да Ви заявя, че ако презъ тази сесия не бъде прекаранъ закона въ камарата, азъ ще се смѣтамъ освободенъ отъ ангажимента поетъ отъ менъ за отстѣпване по доброволно съгласие мѣстото и ще започна разпродаването му на частни лица.

Понеже Комисията е отложила разглеждането на законопроекта за уясняване на въпроса по спора ни съ Черковното Настоятелство на с. Банки за неизлишно считамъ да заявя повторно, че за да не спира тоя споръ прокарването на закона, азъ съмъ отстъпилъ спорното мѣсто отъ Настоятелството да се изключи отъ пространството, което ще се отчужди.

София, 10. Май 1930 г. Съ почитание

№ 26

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА УПРАВИТЕЛНИЯ КОМИТЕТ НА ВЗАИМОСПОМАГАТЕЛНАТА КАСА „УТЕХА“ НА СЛУЖИТЕЛИТЕ ПРИ БНБ С РЕШЕНИЕ ЗА ПРИЕМАНЕ НА ДАРЕНОТО ОТ М. ТЕНЕВ МЯСТО ОТ 5 ХИЛ. КВ. М В С. БАНКЯ ЗА ПОСТРОЯВАНЕ НА ПОЧИВНА СТАНЦИЯ

София, 17 декември 1930 година

Протокол

№ 28

Заседание на 17 декември 1930 г.

Заседават: Кирил Гунев, Стефан Димитров, Димитър Киселов, Константин Ковачев, Боян Милинтев и Веселин Кунчев.

1°. Управителният комитет сложи на разглеждане въпроса за приемане дарението на Михаил Тенев в село Банкя. След изслушване на тоя доклад комитетът

Реши:

Упълномощава се председателя на каса „Утеха“ Кирил Николов Гунев от София, ул. „Гурко“ № 4, да приеме с благодарност от Михаил Тенев х. Колев от София, ул. „Шипка” № [6], от името и за сметка на Взаимно-спомагателната каса „Утеха“ на служителите при Българската народна банка, в дарение на едно урегулирано празно място от 5000 квадратни метра пространство в с. Банкя (част от място на квартал № 56 по регулационен план на с. Банкя), очертано по скицата № II 270, находящо се в землището на с. Банкя, Софийска околия, местността „Равнището“, при стари съседи (целия имот): Спас Пеев, река, Дамян Стойков и братя Миленкови при сегашни съседи на парцела Стефан Стоянов от две страни, дарителя Михаил Тенев и от четвъртата страна новопрекарана улица успоредно на железопътната линия, оценено според сегашната му действителна цена, по 50 лева на квадратен метър, всичко на стойност 250 000 лева, което място същият дарител притежава с крепостен акт № 391 по дело № 746 от 7 август 1902 г., извършен от I нотариус при Софийския окръжен съд. Председателят Кирил Николов Гунев да приеме горното дарение, при условие че Взаимно-спомагателната каса „Утеха“ на служителите при Българската народна банка ще построи върху подареното място почивна станция, която завинаги да носи името на дарителя Михаил Тенев х. Колев и от която ще се ползват членовете на касата и техните семейства, както и всички бивши служители при Българската народна банка с не по-малко от 10 години банкова служба, а също и семействата им.

Настоящият протокол подлежи на утвърждение от Управителния съвет на Българската народна банка съгласно чл. 17 от правилника на Взаимно-спомагателната каса „Утеха“ на служителите при Българската народна банка.

2°. Докладваха се писмата вх. № 3147 и 3202 на Русенския банков клон, с които ни се предлага да купим една вила за нуждите на каса „Утеха“ в село Долна баня. Управителният комитет отказа купуването на горепоменатата вила.

Председател: *Кирил Гунев*
Членове: *Стефан Димитров*
Димитър Киселов
Константин Ковачев
Боян Милинтев
Веселин Кунчев
Секретар: *[---]*

Пункт 1 от горния протокол е утвърден от Управителния съвет на Бълг. нар. банка с протоколно решение от 25 декември 1930 г., протокол № 30.

ЦДА, ф. 722К, оп. 2, а.е. 3, л. 38–39. Оригинал. Ръкопис.

Протоколъ
№ 28.

Заседание на 17 декември 1930 г.

Заседавать: Кирилъ Гуневъ, Стефанъ Димитровъ, Димитръ Киселовъ, Константинъ Ковачевъ, Боянъ Минчевъ и Веселинъ Кунчевъ.

1°. – Управителниятъ комитетъ слоси на разглеждане въпроса за приемане дарението отъ Михаилъ Теневъ въ полза на Банкя. Следъ изслушване на тоя докладъ комитетътъ

Реши:

Упълномощава се председателя на каса. Утехá, Кирилъ Николовъ Гуневъ отъ София, ул. „Бурко № 24, да приеме съ благодарность отъ Михаилъ Теневъ х. Колевъ отъ София, ул. „Шипка № , отъ името и за смѣтка на Взаимно-спомагателната каса. Утехá на сегурителитъ при Българската народна банка, въ дарение едно урегулирано празно мѣсто отъ 5,000 квадратни метра пространство въ с. Банкя [часть отъ мѣсто на кварталъ № 56 по регулационенъ планъ на с. Банкя], очертано по скицата № II 270, находяще се въ землището на с. Банкя, Софийска околия, мѣст=

№ 27

ПРОТОКОЛ ОТ ЗАСЕДАНИЕ НА МИНИСТЕРСКИЯ СЪВЕТ С РЕШЕНИЕ ЗА ВНАСЯНЕ В НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ НА ПРОЕКТА НА ЗАКОН ЗА ОТКУПУВАНЕ ОТ ДЪРЖАВАТА НА НЕДВИЖИМИЯ ИМОТ НА М. ТЕНЕВ В С. БАНКЯ

София, 24 март 1931 година

Протокол

№ 21

Заседание на Министерския Съвет, 24 Март 1931.

Заседанието се отвори в 9 часа.

Присъстваха:

г.г. А. ЛЯПЧЕВ, Председател на Министерския Съвет, министър на Вътрешните Работи и Народното Здраве; АТ. БУРОВ, Министър на Външните Работи и Изповеданията; АЛ. ЦАНКОВ, Министър на Народното Просвещение; ВЛ. МОЛЛОВ, Министър на Финансите; К. МИЛАНОВ, Министър на Правосъдието; Генерал-Лейтенант АЛ. КИСЬОВ, Министър на Войната; ДИМ. МИШАЙКОВ, Министър на Търговията, Промишленността и Труда; ГР. ВАСИЛЕВ, Министър на Земледелието и Държавните Имоти; Г. ДАНАИЛОВ, Министър на Обществените Сгради, Пътищата и Благоустройството и П. СТАЙНОВ, Министър на Железниците, Пощите и Телеграфите.

СЛУШАХА:

[...]

V. Доклада на Министерството на Търговията, Промишленността и Труда (Отд[еление] за Мините) № 1327 от 24 Март 1931;

Постановиха:

Одобрява се да се внесе, за разглеждане и гласуване, в настоящата сесия на Народното Събрание тук приложения[т] Законопроект за откупуване от Държавата недвижимия имот собственост на М. Тенев, от София, находящ се в землището на Банки, Софийско.

[...]

Заседанието се затвори в 13 часа.

Председател на Министерския Съвет, Министър на Вътрешните работи и Народното Здраве: *Андрей Ляпчев*
Министър на Външните Работи и Изповеданията: *Атанас Буров*
Министър на Народното Просвещение: *Александър Цанков*
Министър на Финансите: *Владимир Моллов*
Министър на Правосъдието: *К. Миланов*
Министър на Войната, Генерал-Лейтенант: *Ал. Кисьов*
Министър на Търговията, Промишленността и Труда: *Димитър Мишайков*
Министър на Земледелието и Държавните Имоти: *Гр. Василев*
Министър на Обществените Сгради, Пътищата и Благоустройството: *Г. Данаилов*
Министър на Железниците, Пощите и Телеграфите: *П. Стайнов*

ВЯРНО,
Секретар на Министерския съвет:

ЦДА, ф. 284К, оп. 1, а.е. 5607, л. 1 и 7. Оригинал. Машинопис.

1

П Р О Т О К О Л Ъ

№ 21.

ЦЕНТЪР ПЪРВА ИСТОР.АРХИВ

Заседание на Министерския Съветъ,24 Мартъ 1931.

Заседанието се отвори въ 9 часа.

П р и с ъ т с т в у в а х а:

г.г. А.ЛЯПЧЕВЪ,Председатель на Министерския Съветъ,мини
стъръ на Вътрешнитѣ Работи и Народното Здраве; АТ.БУРОВЪ,Министъ
на Външнитѣ Работи и Изповѣданията; АЛ.ЦАНКОВЪ,Министъръ на Наро
дното Просвѣщение; ВЛ.МОЛЛОВЪ,Министъръ на Финанситѣ; К.МИЛАНОВЪ
Министъръ на Правосъдието; Генералъ-Лейтенантъ АЛ.КИСЬОВЪ,Мини-
стъръ на Войната; ДИМ.МИШАЙКОВЪ,Министъръ на Търговията,Промишле
ността и Труда; ГР.ВАСИЛЕВЪ,Министъръ на Земледѣлието и Държавни
тѣ Имоти; Г.ДАНАИЛОВЪ,Министъръ на Обществените Сгради,Пътищата
и Благоустройството и П.СТАЙНОВЪ,Министъръ на Желѣзниците,Поштѣ
и Телеграфитѣ.

С Л У Ш А Х А:

I. Доклада на Министерството на Вътрешнитѣ Работи и
Народното Здраве /Отд.Статистика/ № 3211 отъ 20 Мартъ 1931;

П о с т а н о в и х а:

Одобрява се да се внесе,за разглеждане и гласуване,въ
настоящата сесия на Народното Събрание тукъ приложения Законопро-
ектъ за допълнение на Закона за снабдяване Дели-Ормана съ вода.-

- /// -

№ 28

ГРАМОТА ОТ ОБЩОТО СЪБРАНИЕ НА ЧИТАЛИЩЕ „М. ТЕНЕВ“ ПРИ ФАБРИКА „ИЗИДА“ ЗА ОБЯВЯВАНЕ НА ПОЕТА Л. БОБЕВСКИ ЗА ПОЧЕТЕН ЧЛЕН НА ЧИТАЛИЩЕТО

София, 21 април 1939 година

ЧИТАЛИЩЕ „МИХАИЛ ТЕНЕВ“ при ф[абри]ка „ИЗИДА“

Господину
Любомир Бобевски[289]

Общото събрание от 21 Април 1939 г. протокол № 9 от същата дата реши заради ценните Ви заслуги към читалището ни да Ви провъзгласи за

ПОЧЕТЕН ЧЛЕН

С особенна радост и чувство на благодарност Ви поздравяваме и се надеваме, че не ще бъдем лишени и в бъдаще от ценната Ви подкрепа и напътствия.

Секретар: *[Подпис]* Председател: *[Подпис]*
Членове: *[Подписи]*

Печат

ЦДА, ф. 128К, оп. 2, а.е. 12, л. 1. Оригинал. Ръкопис.

[289] Бобевски, Любомир Хаджиниколов (1878, Тетевен – 1960, София) – най-популярният български поет в първите десетилетия на XX век, автор на текста на прословутия военен химн „Съюзници, разбойници“. Изтъкнатият класицист и литературен критик проф. Александър Балабанов пише за него: „Никой поет и никой българин не е имал такъв успех и такава слава не е добил, както Любомир Бобевски“ (б.р.).

1

Читалище „Михаилъ Теневъ" при ф-ка „Изида"

Господину

Любомиръ Бодевски

Общото събрание отъ 21 Априлъ 1939 г. протоколъ № 9 отъ същата дата рѣши заради цѣнните Ви заслуги къмъ читалището ни да Ви провъзгласи за

ПОЧЕТЕНЪ ЧЛЕНЪ

Съ особенна радость и чувство на благодарность Ви поздравляваме и се надеваме че не ще бъдемъ лишени и въ бъдаще отъ цѣнната Ви подкрепа и напѫтствия.

Секретарь: Председатель:

Членове:

№ 29

ПИСМО ОТ МИНИСТЪРА НА ВЪТРЕШНИТЕ РАБОТИ И НАРОДНОТО ЗДРАВЕ П. ГАБРОВСКИ ДО М. ТЕНЕВ С ИЗКАЗАНА БЛАГОДАРНОСТ ЗА ПОДАРЕНАТА МУ КНИГА „ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ“ И С ПОЗДРАВЛЕНИЯ ПО СЛУЧАЙ 85-АТА ГОДИШНИНА НА НЕЙНИЯ АВТОР

София, 17 януари 1941 година

София 17. януарий 1941.

Уважаеми Г-н Тенев,

Получих с радост книгата Ви „Живот и дейност“ и Ви благодаря.

Ползувам се от случая да Ви поздравя за 85-годишнината Ви и да изкажа възхищенията си от Вашата дългогодишна и тъй плодовита и народополезна дейност.

С почит

ЦДА, ф. 538К, оп. 2, а.е. 230, л. 1. Препис. Машинопис.

София 17. януарий 1941.

Уважаеми Г-нъ Теневъ,

Получихъ съ радостъ книгата Ви "Животъ и Дейность" и Ви благодаря.

Ползувамъ се отъ случая да Ви поздравя за 85 годишнината Ви и да изкажа възхищенията си отъ Вашата дългогодишна и тъй плодовита и народополезна дейность.

Съ почитъ

№ 30

ТЕЛЕГРАМА ОТ ЧЛЕНА НА РЕГЕНТСТВОТО ПРОФ. Б. ФИЛОВ ДО ЕЛИСАВЕТА ЧАПРАШИКОВА ВЪВ ВРЪЗКА СЪС СМЪРТТА НА НЕЙНИЯ БАЩА М. ТЕНЕВ

[---]рово, 8 октомври 1943 година

Елисавета Чапрашикова

Оборище 19

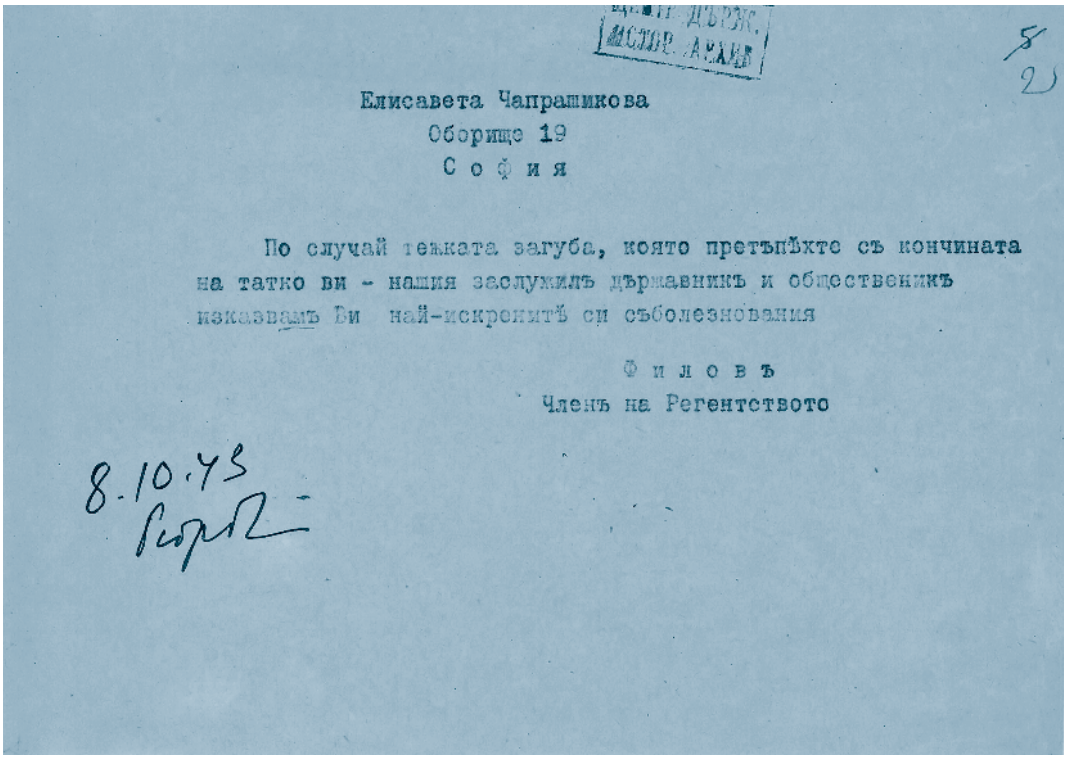
С о ф и я

По случай тежката загуба, която претърпяхте с кончината на татко ви – нашия заслужил държавник и общественник, изказвам Ви най-искрените си съболезнования.

Ф и л о в

Член на Регентството

ЦДА, ф. 3К, оп. 12, а.е. 2784, л. 2. Оригинал. Машинопис.

Елисавета Чапрашикова
Оборище 19
С о ф и я

По случай тежката загуба, която претърпѣхте съ кончината на татко ви - нашия заслужилъ държавникъ и общественикъ изказвамъ Ви най-искренитѣ си съболезнования

Ф и л о в ъ
Членъ на Регентството

8.10.43

№ 31

ТЕЛЕГРАМА ОТ ЧЛЕНА НА РЕГЕНТСТВОТО ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ Н. МИХОВ ДО ЕЛИСАВЕТА ЧАПРАШИКОВА ВЪВ ВРЪЗКА СЪС СМЪРТТА НА НЕЙНИЯ БАЩА М. ТЕНЕВ

София, 8 октомври 1943 година

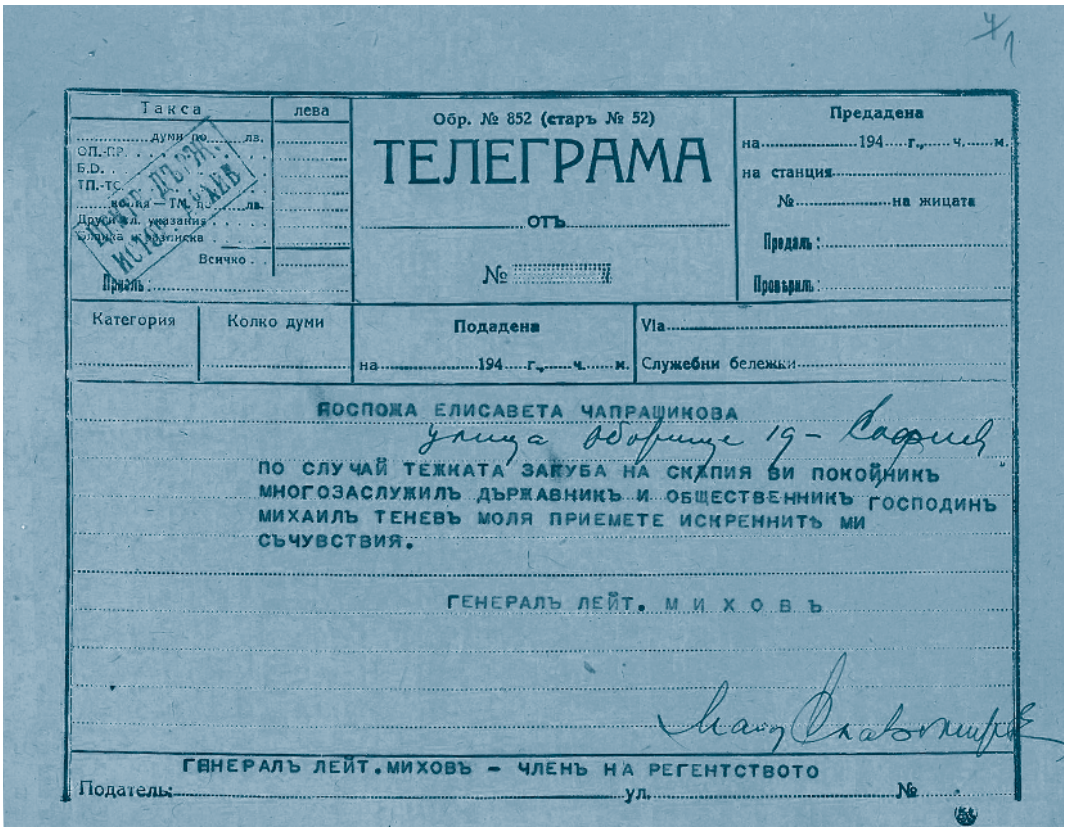
ГОСПОЖА ЕЛИСАВЕТА ЧАПРАШИКОВА
улица Оборище 19 – София
ПО СЛУЧАЙ ТЕЖКАТА ЗАГУБА НА СКЪПИЯ ВИ ПОКОЙНИК МНОГОЗАСЛУЖИЛ ДЪРЖАВНИК И ОБЩЕСТВЕННИК ГОСПОДИН МИХАИЛ ТЕНЕВ МОЛЯ ПРИЕМЕТЕ ИСКРЕНИТЕ МИ СЪЧУВСТВИЯ.

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТ. М И Х О В (П)

Майор Славомиров

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТ. МИХОВ – ЧЛЕН НА РЕГЕНТСТВОТО

ЦДА, ф. 3К, оп. 12, а.е. 2784, л. 1. Оригинал. Бланка. Машинопис и ръкопис.

Такса | лева

Обр. № 852 (старъ № 52)

ТЕЛЕГРАМА

отъ

№

Предадена
на 194 г., ч., м.
на станция
№ на жицата
Продалъ:
Провѣрилъ:

Категория | Колко думи

Подадена
на 194 г., ч., м.

Via
Служебни бележки

ГОСПОЖА ЕЛИСАВЕТА ЧАПРАШИКОВА
улица Оборище 19 - София

ПО СЛУЧАЙ ТЕЖКАТА ЗАГУБА НА СКЪПИЯ ВИ ПОКОЙНИКЪ МНОГОЗАСЛУЖИЛЪ ДЪРЖАВНИКЪ И ОБЩЕСТВЕНИКЪ ГОСПОДИНЪ МИХАИЛЪ ТЕНЕВЪ МОЛЯ ПРИЕМЕТЕ ИСКРЕННИТЪ МИ СЪЧУВСТВИЯ.

ГЕНЕРАЛЪ ЛЕЙТ. М И Х О В Ъ

ГЕНЕРАЛЪ ЛЕЙТ. МИХОВЪ - ЧЛЕНЪ НА РЕГЕНТСТВОТО

Подателъ: ул. №

№ 32

ИЗЛОЖЕНИЕ НА ИНЖ. КР. ИЛЧЕВ ВЪВ ВРЪЗКА С ПОСТРОЯВАНЕТО НА ПОЧИВНАТА СТАНЦИЯ НА ВЗАИМОСПОМАГАТЕЛНАТА КАСА „УТЕХА“ НА СЛУЖИТЕЛИТЕ ПРИ БНБ ВЪРХУ ДАРЕНОТО ОТ М. ТЕНЕВ МЯСТО ОТ 5 ХИЛ. КВ. М В С. БАНКЯ

София, 1991 година

Построяване почивната станция в банкя

на взаимоспомагателната каса „УТЕХА“
на служителите при Бълг. народна банка

Преди 60 години, в 1931 г., ръководството на взаимоспомагателната каса „Утеха“ на служителите при Българска народна банка възложи на арх. Христо Пешев – началник на архитектурния отдел на банката, съвместно с техника Стоян Димитров да изготвят проект и тържни книжа за построяване на почивна станция в с. Банкя.

В началото на 1932 г. бе произведен търг за построяване сградата на почивната станция. Изграждането бе възложено на строителната фирма инж. Никола Сарафов и техника Боян Момчилов.

През пролетта на 1932 г. започнаха изкопните работи. Съгласно поемните условия изготвянето на статическите изчисления и планове на сградата бе задължение на предприемачите и се изработваха от инж. Никола Сарафов. Още в началото на изкопните работи за контролен инженер бях назначен аз – Кръстю Илчев. До онова време нямаше държавна контролна служба за проверка и одобрение на статическите изчисления и планове за железобетонните конструкции. Затова по предложение на арх. Христо Пешев, тази задача беше възложена на мен. Тогава банковите служители бяха едни от най-добре заплатените чиновници в страната, докато новопостъпилите млади инженери в Министерството на обществените сгради, пътищата и благоустройството получаваха 3000 до 3500 лв. месечна заплата, на мен като банков инженер за извършване на контрол по строежа бе определено месечно възнаграждение 4500 лв. Извън това бе предвидено допълнително да ми се заплати сумата 20 000 лв. за извънредния труд, който щях да положа за проверка на статическите изчисления и плановете на сградата. Още при проверката на първата партида установих,че статическите изчисления и планове не са изработени съобразно принципите на статиката и конструкциите не са оразмерени съгласно изискванията на теорията за ж[елезо]-б[етонните] конструкции. По този повод се срещнах с инж. Сарафов и му изложих виждането си. Инж. Сарафов беше уважаван колега – добър инженер с дългогодишна практика в областта на строителството и дългогодишен председател на БИАД (Българско инженерно-архитектурно дружество на ул. „Раковски“ № 108 – сега Научно-технически съюз). Естествено беше той да не приеме забележките на един млад инженер като мен. Заяви, че статическите изчисления и планове са изработени добре от него и отказа да прави каквито и да било корекции по тях. Наложи се да говоря с арх. Пешев, на когото съобщих, че при тази ситуация се отказвам от проверката и одобрението на статическите изчисления и планове. Той не прие отказа ми и заяви, че за разрешаване на спора ще покани за арбитър главния директор на Рилския водопровод – наш известен добър статик-конструктор, чието име вече не си спомням. За разрешаването на този спор се събрахме инж. Сарафов, арх. Пешев, главният директор на Рилския водопровод, председателят на взаимоспомагателната каса „Утеха“ при Банката – г-н Кръчмаров, и аз. В началото думата бе дадена на мен. Представих една система от конструкцията на сградата, която бях решил по два различни начина: единият графичен, а другият чисто аналитичен. Получените резултати, сравнени с тези от решението на инж. Сарафов, даваха големи разлики. Стана ясно, че съкратеният метод

(1)

ПОСТРОЯВАНЕ ПОЧИВНАТА СТАНЦИЯ В БАНКЯ

на взаимоспомагателната каса" **УТЕХА** "

на служителите при Бълг.народна банка

Преди 60 години, в 1931 г.,ръководството на взаимоспомагателната каса "Утеха" на служителите при Българска народна банка възложи на арх. Христо Пешев - началник на архитектурния отдел на банката, съвместно с техника Стоян Димитров да изготвят проект и тръжни книжа за построяване на почивна станция в с. Банкя.

В началото на 1932 г.бе произведен търг за построяване сградата на почивната станция.Изграждането бе възложено на строителната фирма инж.Никола Сарафов и техника Боян Момчилов.

През пролетта на 1932 г.започнаха изкопните работи.Съгласно поемните условия изготвянето на статическите изчисления и планове на сградата бе задължение на предприемачите и се изработваха от инж.Никола Сарафов. Още в началото на изкопните работи за контролен инженер бях назначен аз - Кръстю Илчев. По онова време нямаше държавна контролна служба за проверка и одобрение на статическите изчисления и планове за железобетонните конструкции. Затова, по предложение на арх.Христо Пешев, тази задача беше възложена на мен.Тогава банковите служители бяха едни от най-добре заплатените чиновници в страната. Докато новопостъпилите млади инженери в министерството но обществените сгради, пътищата и благоустройството получаваха 3000 до 3500 лв. месечна заплата, на мен като банков инженер за извършване на контрол по строежа бе определено месечно възнаграждени 4500 лв. Извън това бе предвидено допълнително да ми се заплати сумата 20.000 лева за извънредния труд,който щях да положа за проверка на статическите изчисления и плановете на сградата. Още при проверката на първата партида установих,че статическите изчисления и планове не са изработени съобразно принципите на статиката и конструкциите не са оразмерени съгласно изискванията на теорията за ж.б.конструкции.По този повод се срещнах с инж. Сарафов и му изложих вижда-

с коефициенти, по който работеше инж. Сарафов, дава крайно неточни резултати. След мен думата бе дадена на инж. Сарафов, който вместо върху мен изля гнева си върху арх. Пешев: „При такива поемни условия за строеж така щеше да работи който и да е бил на моето място.“ Поемните условия предвиждаха железобетонът да се заплаща на кубически метър, включващ в себе си кофража, бетона и желязото. Стремежът на колегата Сарафов е бил да увеличи бетона за сметка на желязото. Арх. Пешев ми възложи да преработя конструктивните планове съобразно моето виждане, което доведе до чувствително поевтиняване на конструкциите на сградата, защото обемът на ж[елезо]-б[етонните] конструкции бе чувствително намален. Така завърши този спор. Това бе от решаващо значение – колегата Сарафов започна да се отнася с уважение към мен, а освен това спечелих напълно доверието на арх. Пешев. И когато три години по-късно се постави въпросът, кой да бъде главен контролен инженер по строежа на БНБ – Централно управление в София и контрола на железобетонните конструкции, въпреки че кандидатите бяха твърде много, изборът падна върху мен.

Мястото, върху което е построена почивната станция, се намира на север от новата минерална баня, непосредствено до малката градина, в която има павилънче с минерална вода. Планът на сградата е оригинално решен. Всяка стая има тристранно остъклена веранда. Постройката има подковообразна форма. В челната ù част, която се намира на изток, има двуметрови железобетонни тераси, излизащи конзолно от постройката. Оригинален е видът на сградата особено вечерно време, когато са осветени верандите на стаите. След построяването на сградата местното население нарече почивната станция „КОРАБЪТ“.

Строителните работи се извършваха без всякаква механизация. Забъркването, полагането и трамбоването на бетона се извършваше ръчно. Пясъкът и чакълът се доставяха от поречието на реката при с. Иваняне. Майсторите бяха предимно от Трънския край. Сградата беше завършена окончателно през есента на 1933 г. Тогава стана и предаването ù на взаимоспомагателната каса, председател на която беше главният инспектор на Българската народна банка, Централно управление, г-н Кръчмаров. При предаването на постройката бе отслужен молебен. Трикольорната лента бе прерязана от управителя на Централно управление на банката г-н Момчилов.

Преди пет години отидох в сградата заедно със съпругата си. Постройката отдавна беше превърната в детски санаториум-интернат, където децата паралелно с лечението се обучаваха, както в училище. Директорката ни прие радушно, разведе ни из сградата и ни каза, че тя е в сравнително много добро състояние, при все че са минали вече около 50 години от построяването ù.

Като професионалист останах много доволен от горното изказване, което недвусмислено подчертаваше, че навремето целият колектив действително се е трудил съзнателно и е извършил много добра строителна работа.

Инж. Кръстю Илчев

Специализиран архив на БНБ. Копие.

РЕЧНИК

А

ажио (*итал.*) разлика в повече (свръхстойност) на действителната над номиналната стойност при обмяна на монети, банкноти и ценни книжа

алпари (*лат.*) при среден пазарен лихвен процент

алталък (*тур.*) сребърна монета от 6 гроша

андосирам (ценни книжа), (*фр.*) прехвърлям, джиросвам

анонимно дружество – акционерно дружество, което емитира акции на приносител, т.е. безименни, анонимни акции

антрепозит (*фр.*) склад за стоки, облагани с акциз

асигноване (*англ.*) разпределяне

Б

беглик (*тур.*) данък върху овцете

берия (*тур.*) такса; пари, които общината, църквата или други институции събират от населението

бешлик/черек (*тур.*) сребърна монета от 5 пари

бондхолдер (*англ.*) притежател/държател на дългови ценни книжа

бухгалтер (*рус.*) счетоводител

В

вергия (*тур.*) данък върху недвижимо имущество

въззив (*юр.*) обжалване, жалба

Г

гологан (*рум.*) стара медна монета, равностойна на 3 парала (гроша), циркулирали в Молдова и Влашко преди 1867 г.

грош (*лат.*) първоначално „гросо“ – сребърна монета, по различно време основна парична единица в редица държави, приели венецианската монетна система – Франция, Чехия, Нидерлания, Германия, Полша, Литва, Русия, Австрия; в Османската империя носи името „куруш“ (който съществува и днес като подразделение на турската лира), а в България грошът е в обращение почти до края на 80-те години на XIX век и се използва като сметководна парична единица, а наименованието му и днес е нарицателно за оскъдно количество пари

Д

даждие (*тур.*) данък

датска специя (риксдалер специя) наименованието през XIX век на риксдалера, основна парична единица в Дания от XVII век; съдържа 25.5 г сребро; през 1873 г. Дания и Швеция подписват договор за създаването на Скандинавския валутен съюз и преминават към нова валута – крона

делегация (*фр.*, *фин.*) делегирани бюджетни средства, т.е. второстепенни разпоредители по бюджетни кредити

депеша (*фр.*) телеграма

джиро (*итал.*) надпис за прехвърляне на ценни книжа

дирекля (*тур.*) турското наименование на испанското песо – сребърна монета от около 25 грама с диаметър 40 мм с изображение върху обратната ù страна на стълбовете (дирекя, *тур.*) на Херкулес (Гибралтар); равнява се на 8 реала

дукат (*итал.*, от *лат. ducatus* – херцогство) – златна монета, която се сече във Венеция след 1284 г.; теглото ù е 3.5 грама, а златното съдържание 986/1000, което остава почти неизменно до края на съществуването на Венецианската република (1797 г.); използва се широко в търговията в цяла Европа до края на Първата световна война

Е

екатеринка вж. катеринка

екзерсис (*фр.*) упражнение

емляк (*тур.*) данък върху недвижимите имоти

З

задължително (*остар.*) документ за поето задължение

И

иджар (*тур.*) данък върху доходите от недвижими имоти

иждивявам (*остар.*) изразходвам, похарчвам

ирмилик (*тур.*) монета от 20 пари (при демонетизацията в България през 80-те години на XIX век 1 грош = 20 стотинки, а 1 пара = 1/2 стотинка)

иностранен (*рус.*) чуждестранен

К

кайме (*тур.*) банкнота

камбио (*итал. cambio*) полици, чекове, купони, банкноти и други ценни книжа в чуждестранна валута, платими в чужди държави, а продавани на местния пазар

карнѐ (*фр.*) тефтер, бележник

катеринка, катенка (*рус.*) руска банкнота от 100 рубли с портрет на Екатерина Велика, емисии 1898 г. и 1910 г.

креанс(а) (*фр.*) парично вземане

кушлия (*тур.*, от *kuş*, орел) вероятно общото наименование в Османската империя на намиращите се тогава в обращение американски сребърни монети – т.нар. стар американски четвърт долар, сечен в периода 1796–1838 г., на чието лице е изобразен орел

куртие (*фр.*) търговски или борсов посредник, брокер

М

магазин (*фр.*) (митнически) склад, магазия

магазинер (*фр.*) управител на (митнически) склад

мангър (*тур.*) дребна медна монета

манифест (*фр.*) тук: опис

маршѐ (*фр.*) пазар

меджидия (*тур.*) сребърна монета от 20 пиастра, или куруша (*тур.*, *kuruş/gurûş*, *бълг.*, грош, производно от *лат.*, *grossus*), равни на 80 пари или 240 акчета

мимо (*остар.*) въпреки

минц (наричан също тек минц или двоен минц), (от *нем. Münze* – монета) популярно название на австрийските златни монети независимо от номинала или емисията им

митарствен (*остар.*) митнически

монетар вид касова книга, опис на монетите

Н

наполеон френска златна монета от 20 франка с общо тегло 6.4516 г и златно съдържание от 5.801 г, сечена от 1803 до 1914 г., с лика на Наполеон Бонапарт или на следващите крале при реставрацията на монархията във Франция

негосирам, негоцирам (*фр.*) търгувам на едро; преговарям

номоне (*тур.*) проба от снопите за установяване на плодородието и добива от дадена селскостопанска земя

О

обвезателство (*рус.*) полица

обязаност (*рус.*) задължение

октроа (*фр.*) косвен общински данък върху оборота при вноса на храни (главно брашно и хляб)

особен (*остар.*) отделен

ответствен (*рус.*) отговорен

П

пиастър (сребърен пиастър/куруш) основна парична единица в Османската империя до 1881 г.

пиаца (*итал.*) фондова борса

подлог (*остар.*) измама, мошеничество

полуимпериал руска златна монета, сечена от 1755 г. с различна стойност и тегло; през 70-те години на XIX век е равна по тегло и състав на френската монета от 20 франка (5.807 г чисто злато)

помимо (*рус.*) независимо от

посторонен (*рус.*) страничен

прелиминарен (*фр.*) предварителен

префект (*фр*.) представител на централната изпълнителна власт в департамент или район във Франция

промулгиране (*лат*., *юр*.) обнародване

Р

рата (*лат*.) част; норма; вноска; тарифа

рента (*фр*.) държавен облигационен заем; доход от имот или капитал; доходност

С

серчим (*тур*.) данък върху свинете

стежание (*рус*., *остар*.) имот

сват (*тур*.) пасище

ссилавам се (*рус*.) позовавам се

статут (*лат*.) устав

сток (*англ*.) наличност, запас

странен (*остар*.) чуждестранен

странство (*остар*.) чужбина

счотен, счетен (*рус*.) счетоводен

съдържание (*рус*.) поддържане, издръжка

Т

теметуат (*тур*.) данък върху занятието (върху дохода от селскостопанска, занаятчийска, търговска и промишлена дейност)

тимбри (от *лат*.) обгербване; специфичен начин за събиране на приходи в държавния бюджет

титри (*фр*.) облигации; ценни книжа

тоже (*рус*.) също

тюрма (*рус*.) затвор

Ф

ферм (*фр*.) безусловно

фиоринт (наричан също флорин) сребърна австрийска монета от втората половина на XIX век, сечена в различни деноминации (т.е. номинална стойност) и размери

ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАИМЕНОВАНИЯ

А

Австрия I 75, 87, 89, 233, 274, 288, 365, 366, 367, 397, 399, 438; II 86, 90, 95, 96, 125, 140, 155, 156, 165, 167, 170, 179, 211, 242, 250, 251, 297

Австро-Унгария I 199, 251, 365; II 242

Алжирия (Алжир) II 38, 54, 56, 60, 61

Америка I 129, 146, 198, 332, 344, 365, 366, 367, 470

Амстердам I 229

Анверс II 249

Англия I 75, 76, 87, 140, 198, 232, 233, 238, 244, 246, 247, 251, 254, 274, 290, 296, 333, 342, 344, 365, 366, 367, 438, 470; II 85, 86, 88, 90, 93, 95, 96, 125, 140, 153, 165, 167, 170, 179, 188, 211, 233, 237, 251, 254, 348

Аржентина I 251

Б

Балкански полуостров, Балкани I 356, 366, 367; II 140

Балканът (Стара планина) I 28, 30

Балчик I 43; II 113

Банкя II 327, 328, 329, 331–332, 374, 376, 378, 380, 384–392, 402

Белгия I 73, 75, 76, 87, 89, 90, 93, 94, 112–114, 122, 123, 138, 139, 198, 232, 265, 364–367, 404, 420, 424, 438, 442; II 85, 86, 88, 92, 94, 95, 124, 125, 129, 133, 134, 135, 140, 157, 164, 167, 179, 186–189, 198, 200, 203– 205, 208, 210, 211, 213, 215, 233, 242–244, 252, 311, 338

Белград I 42, 422; II 17, 128

Белово I 42, 185, 199, 212, 214

Белоградчик II 114

Берковица I 42; II 104

Берлин I 37, 129, 139–142, 146, 153, 155–161, 164, 174, 176, 190, 194, 207, 228–231, 234, 245–247, 252, 258, 324, 463; II 305, 318, 354

Берн II 159, 188

Болоня II 241

Босилеград I 43

Бохот I 29

Браила II 249

Брюксел I 161, 232, 438; II 205, 213, 214, 215

Будапеща, Пеща I 25, 128, 180, 204

Букурещ I 27, 40, 128, 416, 422; II 128, 188

Бургас I 144, 152, 166, 210, 230, 350, 389; II 249, 271, 311, 312

България, Княжество България, Княжеството I 30, 33, 35, 37, 39, 41, 42, 47, 49, 50, 55, 57, 59, 61, 63, 73, 76, 77, 84, 85, 86, 87, 91, 93, 95, 96, 98, 99, 103, 105–109, 112, 118, 134, 135, 137, 148–150, 164, 192, 193, 209, 210, 211, 215, 220, 254, 277, 279, 287, 304, 308, 311, 314, 340, 347, 356–359, 362, 364, 369, 370–374, 379, 383, 385, 389, 393, 396, 397, 399, 401, 407, 423, 427, 428, 431, 432, 435, 436, 437, 442–444, 447, 450, 453, 457, 458, 462; II 11, 21, 75–83, 86, 87, 90–92, 94, 96, 104, 108, 113–115, 117, 118, 122, 125, 127, 128, 131, 136, 138, 139, 140, 144, 148, 149, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 176, 179, 180, 185–188, 227, 233, 234–236, 242–245, 247, 249, 252–256, 258–263, 266, 267, 269, 271– 273, 278, 288, 292–295, 297, 299, 300–307, 309–313, 316–321, 350, 405, 406

Бяла, Русенско I 29

Бяла, Варненско II 113

В

Вакарел I 35, 41, 42, 118, 130, 144, 152

Варна I 34, 42, 43–45, 127, 131, 132, 150, 163, 166, 172, 210, 229, 230, 305, 324, 325, 350, 380, 381, 413, 428–430, 433; II 109, 110, 113, 117, 146, 188, 219, 222, 268, 271, 312, 346

Варненско II 172

Ветрен I 35, 42

Видин I 30, 377; II 114, 249, 277, 294

Видинско II 128, 172

Виена I 25, 128–130, 152, 158, 175–180, 185, 192, 193, 198, 201, 202, 204, 206, 207, 209, 215, 221, 222, 237, 238, 245–248, 253, 274,

275, 324, 325, 357, 432, 433, 463; II 296, 297, 315, 340, 342, 354

Враца I 48; II 104

Врачански окръг II 117

Врачанско II 172

Г

Габрово I 28, 30, 31, 43; II 114

Галац I 103

Гебедже (Белослав) I 210

Гент II 204, 208, 209

Генуа I 467

Германия I 87, 89, 130, 141, 142, 160, 174–177, 198, 228, 229, 234, 251, 273, 274, 365–367, 427, 438, 449, 470; II 85, 86, 88, 90, 95, 96, 124, 125, 150, 165–167, 170, 200, 211, 238, 239, 240, 241, 251, 292, 297, 300, 322, 405

Горна Митрополия I 29

Горна Оряховица I 172, 210

Горна Студена I 29

Гърция I 75, 168, 249, 251, 288, 329, 333, 364, 365, 397, 463; II 139, 171, 252, 259

Гюргево I 26

Д

Дания I 75, 89, 365; II 93, 125, 134, 135, 139, 140

Дармщат I 140

Девня I 210

Добрич I 43; II 113

Долна баня II 390

Дрезден I 249

Дряново I 28

Дунав I 25, 27, 32, 38, 40, 42, 103; II 80, 272

Дупнишко I 347

Дуранкулак II 268

Е

Еврикур I 58, II 22

Европа I 128, 161, 164, 172, 211, 226, 250, 254, 274, 290, 295, 332, 342, 377, 453; II 38, 94, 178, 187, 188, 292

Елена I 43, 52; II 16, 113

Ески Джумая (Търговище) II 104

Етрополе II 113

Ж

Женева I 17, 24, 26, 27, 176; II 160, 304, 305, 309, 311, 317, 325

З

Зимнич I 28

Златица II 114

Златишка околия II 114

И

Иваняне, Софийско II 404

Изтокът II 234, 258, 260

Източна Румелия I 35, 38, 41, 42, 45, 47, 225, 355

Испания I 75, 251, 365, 366, 367; II 140, 252

Италия I 75, 76, 87, 89, 94, 174, 251, 265, 288, 313, 332, 352, 364–367, 398, 399, 438, 439, 454; II 85, 86, 88, 90, 95, 96, 125, 134, 135, 140, 156, 165, 167, 170, 179, 200, 211, 233, 240–242, 251–253, 257, 278, 280

Ихтиман I 35, 42

К

Казанлък I 17, 21, 24, 26, 28, 30, 31, 72; II 304, 305, 308, 309, 311

Кап (Кейптаун) I 250

Каспичан I 166, 229, 230

Китай I 344

Кишинев I 27

Клисура I 42

Кочериново I 43

Крайова II 249

Красен, Добричко I 305; II 268

Кремона II 241

Кубанка I 32

Кула II 114

Кутловица (Монтана) I 42

Къркклисе (Лозенград, Кърклареli) I 31

Кьолн II 300

Кюстендил I 43, 166, 172, 210, 215, 229, 230

Кюстендилско I 347; II 172

Л

Лиеж II 213

Ловеч II 109, 113

Ловчанско II 172

Лом I 42; II 114, 277

Ломско II 172

Лондон I 133, 134, 139, 140, 143–147, 150–153, 155–161, 175, 233, 250, 325, 397, 427, 428, 430, 431, 477, 478; II 300, 314, 315, 344, 346

Люлебургас I 31

Лясковец I 22

М

Македония I 35, 38, 41, 50, 472

Марсилия I 58; II 22

Милано II 241

Монтелупо II 241

Мустафа паша (Свиленград) I 31, 185, 193, 199, 212, 214

Мюнхен I 129

Н

Ниш I 42; II 17

Нова Загора I 172, 182, 193, 199, 210, 211, 215, 227, 237, 324

Норвегия I 75, 365–367; II 139, 140

Ню Йорк I 477

О

Одрин I 28, 30–32

Одринско I 35, 38

Олтеница I 27

Ориент I 140, 273

Орхание (Ботевград) I 118; II 113

Орханийска околия II 114

Оршова I 25

Осман пазар (Омуртаг) II 104

П

Париж I 58, 63, 146, 158, 160, 176, 177, 179, 191, 192, 205, 208, 223, 228, 235, 245, 246, 248, 249, 252, 324, 325, 354, 355, 405; II 21, 22, 43, 45, 62, 65, 187, 252, 300

Перник I 210

Петербург, Санкт Петербург I 31, 101, 171, 231, 369, 405

Петрохан I 42

Пирдоп I 43; II 113

Плевен I 29, 30, 31, 118, 166, 230; II 113, 249

Плевенско II 172

Пловдив I 23, 25, 28, 33–35, 48, 110, 120, 127, 163, 171, 193, 242, 271, 378, 379, 380, 406, 413, 443; II 20, 219, 237

Пловдивско I 347

Португалия I 75, 87, 365, 366, 367, 397; II 158, 252

Провадия II 104

Прусия I 75, 234, 427

Р

Радомир I 210

Разград II 114

Разградско II 172

Рахово (Оряхово) II 113

Раховски окръг II 117, 119

Раховско II 172

Реймс I 325

Рилски манастир I 43

Родосто (Текирдаг) I 31

Роман I 210, 212

Румъния I 44, 75, 76, 83, 87, 89, 93, 115, 137, 173, 232, 239, 249, 251, 274, 294, 332, 333, 340, 341, 344, 345, 359, 360, 363, 365, 367–369, 386, 393, 394, 398, 399, 424, 439, 440, 463, 472; II 88, 91, 92, 125, 129, 139, 140, 161, 162, 164, 171, 178, 200, 233, 244, 252, 253, 259

Русе I 25, 42, 104, 127, 131–133, 140, 150, 163, 166, 172, 210, 212, 213, 215, 223, 225–227, 229, 280, 282, 324, 380, 413, 426, 428,

430, 433, 434, 443; II 20, 109, 110, 112, 114, 188, 219, 277, 292, 294

Русенски окръг II 117, 172

Русенско II 128, 172

Русия I 31, 32, 37, 44, 75, 103, 111, 158, 165, 173, 232, 239, 251, 274, 325, 332, 352, 356, 365–367, 397, 459; II 19, 140, 153–155, 167, 179, 242, 250

С

Сан Стефано I 32, 33

Саранбей (Септември) I 172, 182, 193, 210, 211, 227; II 17

Свищов I 28, 29, 48, 242, 271; II 114, 294

Свищовско II 172

Северна България I 30, 347, 374; II 267

Севлиево II 113

Севлиевско II 172

Сибир, Източен II 139

Силистра II 113, 277

Силистренско II 172

Сливен II 249

Сливенско I 347

Софийска околия I 117

Софийски окръг 172

Софийско II 104, 172

София I 18, 20, 35, 36, 41, 42, 45, 46, 48, 53, 63, 67, 98, 101, 104, 108, 110, 113, 118, 121, 122, 126, 129, 130, 133, 140, 142–144, 146, 150, 152, 156–158, 161, 165, 166, 172, 177–181, 184, 185, 192, 193, 195, 201, 204, 205, 210, 222, 223, 230, 232, 233, 238, 245, 246, 249, 253, 255, 262, 283, 289, 294, 320, 322, 324, 325, 385, 387, 414, 418, 430, 433, 443, 450, 460, 463, 473; II 11–21, 98, 104, 122, 146, 147, 186, 187, 204, 219, 232, 233, 276, 281, 283, 285–287, 290, 294, 296, 297, 303, 307–309, 311, 314, 315, 321, 323, 324, 334, 336, 338, 340, 342, 344, 346, 348, 350, 352, 354, 356, 358, 360, 362, 364, 366, 369, 371, 372, 374, 376, 378, 380, 382–384, 386, 388, 390, 392, 394, 396, 400, 402, 404

Средна Европа I 164

Стара Загора I 28, 31, 193

Стреза I 176

Сърбия I 26, 42, 44, 75, 87, 89, 131, 134, 138, 168, 232, 249, 251, 274, 333, 356, 359, 363, 365, 367–369, 386, 394, 398, 399, 424, 439, 463, 469; II 129, 139, 140, 163, 164, 171, 233, 252, 253, 259

Т

Татар Пазарджик I 35, 42

Татар-Пазарджишко I 347

Тенев баир, местност II 329

Тетевен II 113

Тича, Сливенско I 43

Тракия I 50, 472

Трансваал I 244, 246, 250, 254, 274, 290, 296, 342

Троян I 43; II 113

Трън I 43

Трънско II 172

Тръстеник, Плевенско I 305; II 268

Трявна I 43

Туркестан II 139

Турция I 26, 28, 35, 37, 38, 42, 43, 132, 225, 358, 359, 365, 367, 368–370, 398, 399, 443; II 243, 252, 253, 305

Търново I 22, 25, 28, 31, 166, 172, 185, 193, 199, 210, 212, 213, 214, 215, 230, 377, 389; II 109, 110, 114, 249, 294, 330, 342

Търново Сеймен (Симеоновград) I 31, 185, 193, 199, 212, 214

Търновски окръг II 117, 172

Търновско II 128, 172

У

Узункьопрю I 31

Ф

Финландия II 155

Франкфурт I 129, 175–177, 234, 292

Франция I 53, 58, 75, 76, 87, 89, 90, 91, 93, 94, 99, 109, 123, 138, 173, 175, 194, 198, 217, 224, 232, 235, 238, 243, 251, 274, 313, 333, 344, 352, 354, 364, 365–367, 424, 438, 442, 454, 456, 470; II 21–23, 34, 37–71,

77–79, 81, 85–90, 92, 93, 95, 96, 124, 125, 129, 131–135, 140, 149, 150, 156–158, 161, 164–167, 169, 179, 187, 188, 198, 200, 203, 211, 233, 252, 253, 278–280, 314

Х

Харманли I 31

Хасково I 31, 379

Холандия I 94, 228, 366, 367, 398; II 125, 134, 135, 189, 252

Ц

Цариброд (Димитровград, Сърбия) I 43, 118, 130, 144, 150, 152

Цариград I 27, 42, 45, 158, 159, 161, 187, 422, 435, 443, 453, 458, 464; II 128, 184, 188, 253

Цюрих I 248

Цюрихски кантон II 159

Ч

Черна гора I 26

Черно море I 38

Чирпан I 26, 182, 193, 199, 211, 215, 237, 324, 379

Чифут Куюсу (Йовково) I 43

Чорлу I 30, 31

Ш

Шабла I 305; II 268

Швейцария I 25, 87, 138, 364–367, 449, 454, 470; II 139, 159, 160, 164, 179, 188, 233, 252, 253, 311

Швеция I 75, 76, 94, 365–367; II 140

Шипка (връх) I 28, 30

Шотландия II 238, 248

Шумен I 166, 172, 210, 212, 230, 434; II 114, 146, 147

Шуменско II 107, 117, 172

Щ

Щутгарт I 177

Ю

Южна Америка I 164, 365

Южна България I 47, 193, 209, 211, 215, 347, 370, 373, 374, 379, 444; II 267

Я

Ямбол I 144, 152, 185, 193, 212, 214

Яш II 249

ПОКАЗАЛЕЦ НА ИНСТИТУЦИИ И СТОПАНСКИ СУБЕКТИ*

А

Австро-Унгарска емисионна банка, *Österreichisch-Ungarischen Bank*, Австрийската банка, Австрийската емисионна банка I 128, 345, 438, 445; II 246, 257

АЕГ, Берлинска електрическа компания I 228

Акционерно дружество „Бяло море“ II 296

Акционерно дружество „Финансов живот“ II 312

Александровска (Софийска) болница I 25, 48, 405; II 177

Алианс Франсез II 290

Англо-български съд в Лондон I 221

Англо-остерайхише банк, *Anglo-Oesterreichische Bank* I 233

Англо-форин банк, *Anglo-foreign banks*, британски отвъдморски банки, *British Overseas Bank, Anglo-Foreign Banking Co Ltd* I 140, 143, 151–152, 156, 233, 430–434

Арбитражен съд в Хага I 110

Б

Балканска банка I 435

Балканска зора, вестник I **415**

Банк д'Итали, Италианската банка, Национална банка на Кралство Италия, *Banca d'Italia, Banca Nazionale nel regno d'Italia* I 345, **438**, **454**–455; II 246, 257, 259

Банк дьо креди бюлгар I 440–442

Банк дьо Пари е де Пеи-Ба, Банк дьо Пари, Банката на Париж и Нидерландия, Нидерландската банка, Парижката нидерландска банка, *Banque de Paris et des Pays-Bas, Paribas* I 101, 157, **179**, 210, 223, 227, 235, 248, 258, 292, 323, 355–356; II 352, 356

Банк дьо Франс, *Banque de France*, Френската банка, Френската емисионна банка I 135, 288, 345, 438, 445, 454, 470–471; II 62, 70, 245–246, 253, 257, 260

Банк Ентернасионал дьо Пари, *Banque Internationale de Paris, BIP*, Международната банка в Париж, Парижката интернационална/международна банка, Интернационалната банка I 179, 184, 196, 208, 214, 223–224, 235, 248, 258, 268, 292, 320, 325–326; II 352, 356

Банк ъф Америка I 477

Банк ъф Ингланд, Английската банка, Банк д'Англетер, *Bank of England* I 123, **133**, 135, 156, 345, 438, 445, 470; II 88, 153, 245–246, 257, 320

Банка „Български кредит“ I 440

Банка комерчиале I 227

Банка на Индия I 144

Банка на Неапол, *Banco Nazionale di Napoli, Banco di Napoli* I 455

Банка „Напредък“ II 321

Банка на Сицилия, *Banco di Sicilia* I 455

Банкова къща „Арнолд и Блайхрьодер“ I 234

Банкова къща „Блайхрьодер“ I 234, 235

Банкова къща „Братя Арнолд“ I 234

Банкова къща „Вертхайм & Гомперц“ I 228–**229**

Банкова къща „Глин, Милс & *Co*“, Глин, Халифакс и Милс, *Glyn, Mills & Co*, *Vere, Glyn & Hallifax, Williams & Glyn's Bank* I 156

Банкова къща „Кристобал де Мурието и Ко“, *Cristobal de Murrieta and Co* I 449, 470

Банкова къща „Робартс, Лъбок и Ко“, Робартс, Лъбок, *Robarts, Lubbock & Co* I 133, 156, 157, 426, 428–434; II 346

Баринге банк, Баринг Брадърс, *Baring Brothers* I 146, 156, 235, 441, 444, 449, 470

* Поради честото им споменаване показалецът не включва Народното събрание (Събранието, Камарата), БНБ (Банката, Държавната банка), Министерството на финансите (Финансовото министерство, Министерството, Държавното съкровище, Съкровището) и Министерския съвет (българското правителство, Правителството, министерство). Номерата на страниците, съдържащи бележки за съответните институции/стопански субекти, са в получерен шрифт (б.р.).

Белгийска народна банка, Банк Насионал Белж, *Banque Nationale Belge, Banque Nationale de Belgique, Belgische Nationalbank, Nationale Bank van België* I 112–114, 122–123, **438**, 445; II 189, 204, 209, 212–213, 215, 219, 246, 248, 257–258

Берлинска борса, Германската (фондова) борса, Германското тържище I 142, 158, 160, 164, 234, 427

Болница „Царица Йоанна“ II 14

Борса Евронекст (Брюксел) I 438

Бреслауер Дисконтобанк, Бреславска банка, *Breslauer Diskontobank* I 121, **183**, 211, 258–259, 262

Букурещки университет I 405

Българска генерална банка, *Banque générale Bulgare*, Генералната банка I 417, 448–449; II 12, 16

Българска земеделска банка (БЗБ) I 83, 335, 416–**418**, 420, 472, 474–476, 478–479

Българска земеделска и кооперативна банка (БЗКБ) I **418**, **420**, 476, 479; II 303, 310, 320

Българска инвестиционна банка I 477

Българска ипотекарна банка I **477**– 479

Българска кооперативна банка I 300, 420, 476, 479

Българска кредитна банка I 129, 227

Българска привилегирована земска банка I 456–457

Българска сконтова банка II 317

Българска търговска банка, Тургбанк I 128, 227; II 296

Българска търговско-индустриална камара II 297

Българска централна кооперативна банка (БЦКБ) I 418, 420, 475–**476**, 478

Българско акционерно керамическо дружество „Изида“, фабрика II 286, 290, 297, 394

Българско акционерно минно дружество „Бъдеще“ II 296

Българско икономическо дружество I 169, **468**; II 309–310, 313

Българско инженерно-архитектурно дружество, БИАД II 402

Българско общозастрахователно дружество „Орел“, Общо застрахователно дружество II 297, 323–324

В

Варненска гимназия II 182

Венелинова библиотека I 23

Взаимни кредитни дружества II 215

Взаимоспомагателна каса „Утеха“ на служителите на БНБ II 390, 402

Винарско училище II 182

Винер Банкферайн, *Wiener Bankverein, La Wiener Bank-Verein* I **128**–129, 151–152, 185, 195–196, 198, 212, 217, 233–234, 242, 248, 357; II 283, 296–297, 352, 356

Висше училище по право в Гент II 204

Висше училище в София, вж. **Софийски университет**

Вносна централа „Българска търговия“ II 300

Военна академия в Торино II 308

Военно училище в София I 323, 405; II 16, 308

Военномедицински лицей в Цариград I 405

Временно руско (окупационно) управление в България I 28, 32–35, 210; II 127, 302, 304–305, 310

Върховен касационен съд I 23, 33, 48, 53, 92, 121, 171, 190; II 82, 368

Върховен съд I 39, 53, 121

Г

Генерален щаб на Българската армия I 323

Генерална ипотекарна банка I 435; II 12

Германо-българска кредитна банка I 129

Германска ипотекарна банка I 234

Германско правителство I 156, 158, 230–231

Главно класно училище в Казанлък I 22

Государствен петербургски монетен двор I 368

Государственный коммерческий банк I 101

Гръцка народна емисионна банка, Гръцката банка, *National Bank of Greece*, *Bank of Greece* I 112–**113**, 120, 129, 189, 287–288, 345, 445, 471; II 246, 257, 259

Д

Данатбанк, *Danatbank* I 121, 228

Дармщатербанк, Дармщатска банка, *Darmstädter Nationalbank Berlin*, *Darmstädter Bank* I 121, 129, 160, 183, 228, 234

Датската банка, *Danmarks Nationalbank* I 445; II **246**

Дет пюблик отоман вж. **Управление на външния дълг на Османската империя**

Дирекция (отдел) на държавните дългове II 309

Дирекция на националната пропаганда II 316

Дирекция на общите сгради II 182

Дисконтогезелшафт, *Disconto-Gesellschaft*, Дисконтобанк, Дисконто I **157**, 160, 176, 180–181, 234–235, 258–259

Дойче Леванте Линие II 370

Дойче Ферайнсбанк, *Deutsche Vereinsbank, La Deutsche Vereinbank à Frankfurt-sur-Mein, La Deutsche Vereinbank à Frankfort* I 128, **234**, 292; II 352, 356

Дойчебанк, *Deutsche Bank* (Дойче унд Дисконтобанк, Де Ди Банк) I 121, **129**, 139, 141–142, 154, 156, **157**–162, 175–181, 185, 195– 196, 198, 201, 205, 227, 229, 233–235, 245–246, 248–250, 252–253, 292, 356–357, 427, 447, 463–464; II 297

Дрезднербанк, *Dresdner Bank* I 121, **128**, 129, 141, 142, 160, 175, 176, 194, 202, 227, 234, 427

Дружества за общински кредит II 213

Дружество „Гирдап“ I 434

Дружество „Лев“ – циментова фабрика II 300

Дружество „Напредък“ I 434

Дружество на притежателите на облигации от 6-процентния български държавен заем от 1888 г. за придобиване от държавата на жп линията Русе–Варна, Дружество Варна, Дружество Русе–Варна, Русе-Варненската компания I **428**–431, 433

Дружество на съединените тютюневи фабрики II 298

Дъга, вестник II 323

Държавен вестник I 59, 67, 84, 107–108, 114, 127, 264, 357, 370, 372, 387, 411, 417, 450, 479; II 64, 76, 143, 148, 183, 216

Държавен съвет II 21, **52**, 58, 61, 63–64, 73, 84, 111, 134, 188

Държавен съд II 261–263, 281, 362–371

Държавна печатница I 279, 283, 300, 315–316, 335, 424

Държавна планова комисия II 320

Държавни железници I 315–316, 335

Държавни мини „Перник“ I 279, 315–317, 335

Е

Европейска система на централните банки (ЕСЦБ) I 83, 112–113, 133, 438

Европейска централна банка (ЕЦБ) I 135

Експресбанк I 235

Ж

Железарско училище в Самоков I 467

Железопътни линии в България I 42, 48, 103, 104, 118, 128–133, 140, 148, 149, 151, 152, 166, 168, 172, 182–188, 193, 195, 196, 198, 199, 206, 209–215, 219, 223–231, 234–237, 242, 245, 249, 253, 268, 270, 271, 273, 278, 279, 280, 282, 283, 290, 298, 304, 324, 327, 335, 342, 343, 351, 356, 357, 374, 383, 426, 428, 434, 472; II 17, 149, 184, 188, 233, 269, 271, 277, 296, 312, 314, 344, 346, 352, 368

Женевска община II 160

З

Заводи „Сименс“ I 141

Застрахователно дружество „България“ II 296

Земеделски каси I 67, **83**, 99, 104, 112, 114, 116–117, 121, 131, 142, 162–163, 165, 169, 177–181, 183, 186, 190, 217–218, 222, 239, 242–243, 270, 279, 282, 293–294, 298–299, 327, 331, 336, 351, 355, 397, 400, 403–404, 406–409, 412–420, 436, 444, 446, 455, 458, 461; II 121, 242, 301–302, 311, 370

Земеделско-търговско-промишлени каси I 407–412

Земска банка I 456

Зора, вестник II **300**, 302, 304, 320–321

И

Икономически институт при БАН I 468; II 320

Инвестиционна компания „Блеър и Ко“, Блеър и сие Форин Корпорейшън, Блеър I **477**–478

Индустриален съвет II 316

Индустрибанк, *IKB Deutsche Industriebank*, *Industriekreditbank*, *IKB*, *Deutsche Industriebank*, *Bafio* (*Bank für Deutsche Industrieobligationen*, *Bank for German Industry Obligations*) I **234**

Институт на заклетите експерт-счетоводители II 312, 318

Искра, вестник II **308**, 322

Испанската банка, *Banco de España* I 445; II 246

К

Казанлъшка дружба (дружина) „Розова долина“ I 18; II 309

Киевска кантора на Русский государственный банк I **459**, 472

Киевската банка I **459**

Киевский земельный банк I 459

Киевский промышленный банк I 459

Киевский частный коммерческий банк I 459

Клонове на БНБ I 113, 378–380, 382, 385, 387, 389, 400–401, 418, 443–444, 448, 460
варненски I 109, 127, 163, 377, 381, 413, 460; II 222–224, 229
плевенски II 321–322
пловдивски I 120, 127, 163, 378, 381, 413, 460; II 223
русенски I 109, 127, 163, 377, 381, 413, 460; II 219, 221, 226, 317, 390
търновски I 389, 460

Кожухарско дружество II 290

Командитно дружество „Гранитоид“ II 296

Комерцбанк, Комерц унд Приватбанк, *Commerzbank* I 128, 234

Компания на Източните железници, Дружество за експлоатация на Източните железници I 128, **182**, 183, 185, 193, 195, 199, 209, 215, 226, 231, 234, 282, 383

Контоар д’есконт, Контоар насионал д’есконт, *Comptoire national d’escompte* I 145, 196, **235**, 437, 441, 449, 470

Корабостроителна фабрика „Ла Жиронд“ I **217**, 242

Кралско статистическо дружество (на Обединеното кралство) I 157

Креди агрикол I 139

Креди Лионе, *Crédit Lyonnais* I **139**, 147, 156–157, 176, 180–181, 201–205, 222–223, 231, 235–236, 238, 282, 321; II 296, 314

Креди мобилие, *Crédit mobilier* I 121, **176**, 435, 437, 452

Креди фонсие дьо Бюлгари, Банк дьо Бюлгари, *Crédit foncier de Bulgarie* I **435**, 437, 448, 449, 452–456

Креди фонсие дьо Франс, *Crédit foncier de France* I 176, 439, **453**, 456; II 260

Кредитанщалт, *Creditanstalt Bankverein*, *Credit Anstalt*, *KfW*, *Kreditanstalt für Wiederaufbau* I 128, **233**, 234

Л

Лендербанк, *Länderbank*, *Laender Bank*, *Österreichischen Länderbank,* Банк Емпериал Роайал Привилежие де Пеи Отришиен, *Banque Impériale, Royale, Privilégiée des Pays Autrichiens, La Banque Impériale Royale Priviligiée des Pays Autrichiens à Vienne* I 128, **130**, 151, 154–155, 160, 166–167, 172–175, 177–185, 194–196, 198, 201, 206–209, 212–214, 217, 220, 223, 227–229, 233, 235, 242, 246, 249, 258, 268, 292, 307, 321, 327, 356–357, 400, 440, 442, 449; II 234, 283, 356

Лондонска (фондова) борса I 133, 143, 181, 233, 426–427, 430–431, 433–434

М

Македонски научен институт II 309

Марица, вестник I **80**, II 176

Медицинско училище в Букурещ, **Букурещко медицинско училище** I 25, 405

Министерства (български)
военно, на войната I 55, 60, 71, 74, 76, 81, 317; II 14, 72, 138, 140, 142–146, 265
външно, на външните дела и изповеданията I 424
на вътрешните дела/работи, на вътрешните работи и изповеданията, вътрешно I 14, 60, 74, 414, 422–424; II 111, 113, 115–117, 120, 128–129, 177, 181
на общите/обществените сгради, пъти-

щата и благоустройството I 74, 258, 422; II 270, 308, 402
на правосъдието I 60, 74, 424; II 82, 84
на просвещението/народното просвещение I 74, 258, 424
на търговията/търговията и земеделието, земеделието и търговията I 161, 167, 171, 416–418

Мир, вестник II 281–282, 284

Мителдойче Кредитбанк, ***Mitteldeutsche Creditbank/Credit-Bank*** I **234**, 292; II 352, 356

Митници в България I 51, 79; II 22, 39, 79–81, 97, 128, 177, 179
в т.ч.
балчишка II 79
буйновска II 79
вакарелска I 17, 41–42, 322; II 79
варненска I 44; II 177
видинска II 79
габровска II 79
дунавски II 80
кулска II 79
кюстендилска II 79
ломска II 79
никополска II 79
пирдопска II 79
раховска II 79
русенска II 79, 177
самоковска II 79, 177
свищовска II 79
силистренска II 79
софийска II 177
тичанска II 79
троянска II 79
тутраканска II 79
царибродска II 79
чифуткьойска II 79

Митници във Франция II 38–42

Михайловска артилерийска академия в Петербург I 405

Мюнхенско презастрахователно дружество II 297

Н

Народен съд II 296, 303, 306, 308, 316, 318, 320

Народна банка Југославије I 135

Народна банка Краљевине Југославије I 135

Народно осигурително дружество „Балкан“ II 290, 297

Народно стопанство, списание II **311**

Националбанк фюр Дойчланд, ***National-bank für Deutschland, Norddeutsche(n) Bank, Deutsche(n) Orient-Bank/orientbank*** I 121, **228**–230, 234, 236

Национален археологически музей, Буюк джамия II 15

Национална банка на Сардиния I 454

Независимост, вестник II 266

Николаевска генералщабна академия в Петербург I 232

Николаевска класическа гимназия в Одеса I 239

Нова източна банкова корпорация, ***New Oriental Banking Corporation*** I **144**

Новини, вестник II **238**

Нойе фрайе пресе, виенски вестник I 427

Норвежката банка, ***Norges Bank*** I 445

О

Общество на народите I 403; II 313

Одеско търговско училище I 32

Окръжна палата II 13

Окръжни и/или околийски ковчежничества в България I 50–51, 58, 63–65, 67, 70, 78, 84, 89, 257, 264, 362, 387
в т.ч.
варненско I 78, 380
видинско I 78; II 128
ломско II 105, 107
плевенско II 107
пловдивско I 380
разградско II 107
раховско II 106
русенско I 78, 380; II 108, 128
свищовско II 106, 107
силистренско II 107
софийско I 78, 380; II 108, 128
търновско I 78; II 128

Ориенталбанк I 145

Оръжейни заводи „Круп“ I 129, **194**, 217, 242

Оръжейни заводи „Щаер Манлихер“ I **217**, 242

Отечество, вестник I **80**; II 176

Отоманска имперска/императорска банка, Отоманска банка, Отоман банк, Банк Отоман, *Osmanlı Bankası* I 135, 154, **157**–161, 174, 179, 194, 208, 225, 232, 249, 358, 435–436, 443–445, 448, 453, 458, 460, 463, 472; II 234–235, 249, 292

П

Парижка земеделска банка I 439

Парижка национална банка, *Banque Nationale de Paris* I 179, 235

Парижка фондова борса, Френското тържище, Парижката борса I 164, 175, 223–226, 243, 247

Педагогическо училище в Казанлък II 322

Педагогическо училище в Шумен II 308

Пестер унгарише комерциал банк, *Pester Ungarische Commercial Bank*, *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank* I **234**

Петербургски монетен двор, Санкт-Петербургский монетный двор I **361**

Петербургско артилерийско училище I 405

Печатница „Братя Прошекови“ II 366

Печатница „Бредбъри, Уилкинсън & *Co*“, *Bradbury Wilkinson* I **144**–145, 147, 149–151; II 314

Пловдив, вестник II **237**

Пловдивска гимназия I 17, 22–**23**, *24*, 26, 255, 415–416; II 304–305

Пловдивска търговско-индустриална камара II 322

Пловдивски апелативен съд I 23

Пловдивски панаир I 45, 191

Пловдивско гръцко училище I 21

Популярни банки I **113**–114, 407, 420; II 211–213, 241

Португалската банка, *Banco de Portugal* I 445; II 246

Потребително дружество „Рошделски честни пионери“ (Англия) II **237**

Преглед, вестник I **167**

Привилегована народна банка Краљевине Србије I 135

Пристанища в България I 166, 168, 172, 187, 210, 218, 228–230, 240, 242, 244, 245, 253, 269, 271, 280–282, 285, 290, 295, 296, 298, 342, 343, 350, 351, 357, 389, 472; II 233, 258, 269, 271, 277, 289, 312, 352, 370, 371

Пруска ипотекарна банка I **439**

Пруски консорциум I 157

Пруски ландтаг II 151

Пряпорец, вестник II 285

Първо класно училище в София II 19

Р

Райхсбанк, *Reichsbank*, Германската банка I **154**, 159, 438, 445, 454, 471; II 246, 257

Регентски съвет II **254**

Режим на пълномощията I 16, 40, 52; II 127

Рокфелерова фондация II 320

Ротари клуб II 315, 319

Ротшилдови банки I 156, **235**

Румънска акционерна банка I 446

Румънска народна банка, *Banca Națională a României* I **83**, 116, 189, 341, 345–346, 439, 445–446, 448, 461, 471; II 188, 246–247, 249, 259

Руски государствен банк, Русский государственный банк/Госбанк, Държавен банк, Руската народна банка, централната банка на Русия, Руската емисионна банка I **101**, 323, 345, 356, 445, 459; II 245, 257

Руски государствен съвет I **320**

Руско правителство I 33, 35, 103, 130, 142, 154, 217, 235, 238, 242, 320–321, 323, 344, 350, 355–356, 361, 427; II 156, 167, 188, 250

С

Свищовски окръжен съд II 127

Свобода, вестник II 233–**234**, 235, 243, 248

Свободен университет (УНСС) I 110

Секидневний новинар, вестник I **27**

Сиротска каса I 83, **117**

Скандинавски валутен съюз I 359

Слово, вестник II **304**

Сметни палати,
в т.ч.
английска I 94, 123

Белгийска върховна I 94, 112, 114, 122; II 188–191, 198–200, 204, 209, 212–213, 215, 219, 248, 257, 338
Българска върховна, Палатата, Сметната палата I **48**–50, 53, 62–66, 70–72, 80–81, 88–96, 110, 112–113, 122–127, 138–139, 165, 190, 232, 256–266, 284, 309–311, 313, 315, 317, 319, 327, 331, 335, 337, 382, 392, 405, 413–414, 418, 421–423, 425, 438, 471; II 52, 58–69, 71–74, 76–77, 81, 83, 85, 94–95, 97–100, 123, 127–128, 137, 139, 143–145, 172, 175, 177, 181, 189–203, 255, 273, 275, 301, 303, 310, 330, 334, 352, 369
германска I 94, 123
други I 94, 123
италианска I 94, 123
румънска I 94, 123
френска Контролна II 22, 33, 35, 39, 43, 52, 54–58, 61, 63, 65– 66, 69–71, 74, 81, 94, 123
холандска I 94
шведска I 94, 123

Сосиете де депо е конт куран I **441**, 449

Сосиете женерал, *Société Générale* I 176, 185, **235**–236

Софийска класическа гимназия II 177

Софийска търговско-индустриална камара I 419; II 311

Софийска фондова борса II 298, 303, 309–310, 320, 372

Софийски апелативен съд I 23

Софийски окръжен съд II 177, 289–290, 390

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ I 312, 320, 415–416, 468, 474; II 299, 305–307, 309, 318, 320, 323

Списание на Българското икономическо дружество I 468; II 309–310

Средец, вестник I **80**; II 176, 178–184, 186–187

Сръбска акционерна банка I 446

Сръбска народна банка, Народне банке Србије I **135**, 189, 398, 439, 445–446, 455, 461, 471; II 246,–249, 256, 259

Стамбул, цариградски вестник II 235

Статистическо бюро в София I 321; II 127–128, 181

Стопанско училище, Професионална гимназия по облекло „Княгиня Мария-Луиза“ II 20

Странски и Михайловски, фирма II 289

Съюз на акционерните дружества II 303

Съюз на банковите чиновници II 332

Съюз на запасните офицери I 323

Съюз на индустриалците в България II 297, 303

Т

Таймс, лондонски вестник I 151; II 315

Техническо училище за шосета и мостове в Букурещ I 405

Техническо училище, Софийска гимназия по строителство, архитектура и геодезия „Христо Ботев“ II 13

Търговска къща „Лазàр Брадърс и сие“, Лазàр, *Lazard Brothers & Co* I **477**–478

Търговско дружество, Шумен I 434

Търговско училище в Букурещ II 188

Търговско училище в Москва I 382

Търговско училище в Свищов I 360; II 306

Търновска конституция, вестник I **71**–72, 81, 87, 169, 421; II 122, 138, 140, 148, 175, 178, 180, 184–186

Търновска болница II 182

У

Университет в Мюнхен II 320

Университет за национално и световно стопанство вж. **Свободен университет**

УниКредит I 233, 455

УниКредит Булбанк II 15

Управление на външния дълг на Османската империя, Съвет на публичния дълг, *Dette publique*, Дет пюблик, Дет пюблик отоман, *Administration de la Dette Publique Ottomane, Dette publique* I 194, **208**–209, 217, 223–226, 231, 234–235, 242, 282, 296–297, 342, 344, 435

Ученолюбива дружина „Искра“ I 24; II 308–309, 322

Училище „Софроний“ II 13

Ф

Федерален резерв на САЩ II 320

Финансов вестник II **312**–313, 317

Финансов комитет при Обществото на народите I 403; II 313

Финансова къща „Йосиф-Евзел Гинцбург“ I 103, 449

Финансово-икономически преглед, списание I **353**

Фирма „Шолмаер и Малер“ II 370

Фондация „Българско дело“ II 316

Франко-белгийска и балканска банка, Балканската банка I 435; II 296–297

Френска банка за индустрия и търговия I 179

Френска банка за Южна Африка I 179

Френска ипотечна банка за земеделски кредит I 439

Френски касационен съд, Касацията I 62

Френско-българска ипотекарна банка, *Crédit foncier franco-bulgare* I **435**

Френско-египетска банка I 179

Ц

Царска зоологическа градина I **42**

Централна банка на Прусия, *Preußische Bank* I 154

Централна каса (в Париж), главно ковчежничество на департамент Сена I 138; II 62, 65, 69–70, 252

Ч

Читалище, списание I **23**

Ш

Шведска народна банка, Шведската банка, *Sveriges Riksbank/Riksbanken* I 445; II 246, 258–259

Ю

Южно-русский промышленный банк I 459

Юнион женерал, *Société d'Union Générale* I 130; II 234

Юнкерско пехотно училище в Одеса I 405

Юридически преглед, вестник I **167**

A

Albert de Barry Bank I 129

Allgemeine Deutsche Creditanstalt I 128

Amsterdamsche Bank I 229

Amsterdamsche Kredietvereniging I 229

Anglo-Bulgarien Bank I 452

Anglo-Deutsche Bank I 128

Anglo-International Bank I 156

B

Banca Comerciala Romana I 129

Banca Romana I 438, 454

Banque d'Athènes I 128

Banque générale des chemins de fer et de l'industrie I **449**, 470

Berliner Handels-Gesellschaft I 128

Bohemian Discount Bank I 128

Bohemian Union Bank I 129

C

Caisse d'épargne, финансова група I 439

Chambre syndicale des agents de change, Compagnie des agents de change I **224**

Commerzialbank I 128

Coutts & Co I 133

Croatian Länderbank I 128

D

Deutsche Effecten-und Wechselbank I 128

Deutsche Handels- und Kreditbank, Handels- und Kreditbank I 128

Dresdner Kleinwort Wasserstein, Dresdner Kleinwort I 128

E

Eastern Trust Banking Corporation I 146

G

Greek Credit Bank I 128

H

Handelstrust West N. V. I 128

Hope & Ko I 146

Hungarian General Bank I 128

J

J. P. Morgan & Co I 128

K

Kontinentale Bank I 128

L

La Bank à Berlin II 356

Lone Star Funds I 234

M

Martins Bank I 156

N

National Commercial Bank of Scotland I 133

R

Rheinisch-Westfälische Bank I 129

Royal Bank of Scotland I 133, 156

Ruffer & Sons I 156

S

Siemens & Halske I 129

Societa Bancara Romana I 128

Société générale du Crédit Mobilier I 176

Société Nationale de construction et d'hipothèque de Bulgarie I 450

Süddeutsche Bank I 129

W

Wasserstein Perella Group Inc. I 128

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА*

А

Абрашев, Петър II 364

Аврамов, Гавраил I 103

Адженов (Хаджиенов), Иван Попалексов I **27**, 28

Адлер, д-р Вилхелм Ритер фон I **185**, 198, 199, 206, 292; II 296

Айнорън, банкер I 181

Алабин, Пьотър Владимирович I 34

Александър I, Батенберг, български княз I 23, ***40***, 47, 53, 57, 111, 122, 127, 128, 162, 404, 405, 406; II 15, 21, 86, 144, 183, 254, 334, 336

Александър II, Цар Освободител, руски император I 23, 31, *32*, **33**, 233; II 305

Алтънов, Георги I **36**, 45, 448

Алтънов, Тодор Иваницов I **45**

Ангелов, ревизор **II** 108

Ангелов, Александър П., депутат II 266

Ангелов, проф. д-р Стефан II **318**

Ангелов, Хараламби, юрист II 366

Ангелов, Христо I **381**, 413

Андонови, братя II 16

Андримон, Леон II **213**, 236

Анев, Димитър (Димитрий) I **360**

Аното, Габриел I 224, 225, 226

Анучин, ген. Дмитрий Гаврилович I ***32***

Апостолов, К. II 350, 352, 354, 356, 364

Ардженти I **140**

Арие, Нисим, семейство I **41**

Арнолд, братя I 234

Астарджиев, Андрей I *44*, **45**

Б

Бакалов, Жечо Атанасов I ***323***

Бакалов, Христо I 262, 266

Бакърджиев, ген. Никола II 378

Балабанов, Александър II 394

Балабанов, Марко Димитриев I 23, 37, ***39***, 40, 87, 168; II 148, 294

Балкански, А. II *330*

Бамбергер, Лудвиг I **129**

Баринг, Джон I **146**

Баринг, Франсис I **146**

Баркли, братя I 182

Басарски, д-р М. II 366

Бастиан, В. II **187**

Бауер, д-р Мориц I **128**, 129, 185, 195, 196, 198, 202, 203, 212, 213, 245, 248, 249, 324, 357; II 283

Баучер, Джеймс II *330*

Бахмет(и)ев, Георгий (Юрий) Петрович I ***321***, 322

Белинов, Иван Иванов I **219**, 220, 286–288, 312, 313, 331, 339, 355, 356

Белчев, Христо Минчев I 17, **45**, 100, 121, 133, *381*, 413, 428, 432, 435; II 344, 346

Белчева, Мара I 45

Бенковски, Георги (Гаврил Хлътев) I **26**

Берже, Леон I **194**

Беринг, Йохан I **146**

Бесен, финансист II **279**

Бисмарк, Ото фон I *140*, **141**, 142, 234

Бишовсхайм, Рафаел I **179**

Благоев, адвокат I 457

Благоев, Димитър Николов I **23**

Благоев, Христо II 286

Блайхрьодер, Гершон I **234**

Блайхрьодер, Самуел I **234**

Блейк вж. **Уоластън Блейк, Хенри**

Блеър, Джон I **477**

Близнаков, Тодор II **322**

Блъсков, Георги II 336

Бобевски, Любомир II **394**

Бобеков, Павел Станьов I *27*

Бобошевски, Цвятко II 374–378

Богуцки, Фьодор Кононович I **29**

Боев, проф. Бончо I **169**, 452, 468, 469, 470, 472

* Номерата на страниците, в които са дадени кратки биографични бележки за съответните лица, са в получерен шрифт, а в курсив – страниците, където са поместени техни снимки (б.р.).

Божилов, Добри I 425, 426
Болио вж. **Льороа-Болио,** Пол
Бондели, Едуар-Албер дьо I **181**
Бонту, Пол-Йожен I 130; II **234**
Бончев, Христо I **172**, 194, 322, 335; II 283
Борис III, Сакскобургготски, български цар I 151, 479; II 303–304
Боршуков, Георги Енев II **323**
Босилков, К. II 336
Бошков, финансист II 336
Бояджиев, Димитър, поет II 307
Бояджиев, Коста Иванов II **307**, 308
Бояджиев, Никола Хр. II 368
Бракалов, Иван Недялков I **48**, 50, 72, 113, 176, 381, 413, 460; II 285
Бракалов, Н. Н. II 334
Бредбъри, Хенри, и печатница I **144**; II 314, 315
Бул, Джордж II 89
Бурмов, Тодор Стоянов I 17, 37, **39**, 40, 52, 58, 62, 104, *106*, 109, 405, 420; II 294
Буров, Атанас I 37; II **296**, 378, 392
Буров, Иван II **296**
Бурови, братя II **296**
Бух, Константин Андреевич I **33**, 101, 102, 322, 359
Бюфон, граф Жорж-Луи Льоклерк дьо I **23**

В

Вакаро, Карло Алберто I **191**, *192*, 208
Василев, Григор II 392
Василев, инж. Димитър II **308**
Василев, Сл. II 378
Василий, митрополит II *330*
Вачов, Д. К. II 356
Веженов, Стоян I 262
Вейнмарн, полковник II 338
Векилски, Георги II 114
Вел(и)ев, Филип I **22**
Величков, Константин I 405; II 17
Вернаца, Георги I **194**
Вертхайм, Абрахам I **229**
Вертхайм, Абрахам Карел I *228*, **229**
Верше, директор I 26
Веселовски, Константин Степанович II **156**, 157, 167, 188
Вивиен, Александър II **22**
Вигано, Франческо II **240**
Вин, Едуар II **165**–167
Винсънт, Едгар I **157**, 158, 160, 161
Вите, граф Сергей Юлиевич I **290**, *291*, 397
Вишнеградски, Иван Алексеевич I **356**, *441*
Виър, Джоузеф I **156**
Владикин (Никола Йонков Димитракев) I **312**
Войников, А., финансист II 336
Воленборг, Леон II **236**, 240
Волов, Панайот Вичев (Петър Ванков) I **26**
Вълков, ген. Иван II 374, 376
Вълкович, Георги II **188**
Вълчанов, юрист II 177
Вълчев, Ж. Н. I 100, 460
Вълчев, Илия Димитров I **62**, 63, 100; II 368
Вълчов, финансист II 336

Г

Габровски, Никола Христов I ***334***
Габровски, Петър Димитров II **306**, 307, 396
Гаврилов, Б., чиновник II 336
Гаврилов, Ганчо II 297
Гвинер, Артур фон I **179**, 180, 196, 198, 205, 245, 246
Генадиев, д-р Никола Иванов I **255**, 265, 286, 301, 415, 417, 419; II 266, 296, 368
Генадиев, Павел Иванов I **415**
Генадиев, Харитон Иванов I **415–416**
Генчев, А., юрист II 366
Георгиев, Гешо II 283, 288
Георгиев, М. II 317
Георгиев, Михалаки I **45**, *99*, 322, 382, 457
Георгиев, Т., депутат I 323
Георгиев, Хр., юрист II 366
Герджиков, Ив., финансист I 460

Геров, Костадин II **19**
Геров, Найден I 23, 37; II 19, ***294***
Гец I 456–459
Гешов, Иван Евстратиев I 17, **45**, 80, 82, 87, 110, *111*, 112–114, 121, 122, 127, 134, 167–183, 185, 204, 205, 210, 213, 220, 223, 227, 231, 234, 238, 278, 281, 322, 356, 357, 393, 396, 399, 400, 401, 405, 406, 416, 456, 459, 460; II 176, 187, 188, 261, 274, 338–342
Гешов, Иван Стефанов I **223**
Гинсбург (барон Гораций Осипович Гинцбург) I ***103***, 104, 111, 470
Гинцбург, Йосиф-Евзел, и банка I 103, 449, 470
Гладичов, финансист II 336
Глин, Ричард I **156**
Голдштейн, Гершко II 146
Гомперц, Бернард Леон I **228**, 229
Гомперц, Леон I 228, 229
Горанов, Лазар, юрист II 366
Горанов, Тодор, архитект II 14
Горбанов, Петко Василев I ***23***
Готие, Жули-Ели I 441
Гохвилд, капитан I 29
Гранитски, Анастас Поппетров/Петрович I **22**
Греков, Георги I 109
Греков, Димитър Панайотов I **39**, 40, 109, 188, *191*, 193, 194, 195, 198, 199, 200–204, 207, 245–247, 249, 256, 272, 273, 356; II 262, 305, 350, 354, 370
Гресер, Пьотър Аполонович I ***33***, 34
Грозев, Ив. II *330*
Груев, ген. Петър Димитров I **405**
Груев, Георги I **169**
Груев, Павел Симеонов II **303**, 304
Груев, Стефан II 303
Грюнангер, Фридрих I 233
Грюнберг I 157, 158
Губиделников-син, Георги I 227
Гудев, Петър II 281
Гузенкур I 453
Гунев, Кирил II 384, 390
Гунев, Никола I 25
Гурко, граф Йосиф Владимирович I ***28***
Гутман, Ойген I ***128***, 129, 164, 165, 175, 176

Д

Давидов, Александър Петрович I **104**
Дамянов, д-р Боян К. II **312**, 313
Данаилов, проф. Георги Тодоров I 83, ***468***, 469, 473; II 392
Данев, д-р Стоян Петров I ***110***, 169, 219, 221, 227, 241, 267, 272, 273, 323, 331, 332, 342, 354–356, 403; II 184, 364
Даниилов/Данилов, Михаил Павлович I **29**, 31, 32
Данов, Христо Груев I ***25***, 80; II 176
Данфер-Рошро, Йожен I 437
Данчев, Д., юрист II 366
Даракиев, Т., юрист II 366
Даскалов, Кръстю I 314
Даскалов, Петър Николов II **266**
Де Смет, Алфред I 448, 449, 453
Денкоглу, Иван Николаевич II **19**, *20*
Джевънс, Уилям Стенли II **89**, 164
Димитров, Стефан, финансист II 390
Димитров, Стоян, техник II 402
Димов, Димитър, кмет II 21
Димчов, депутат I 323
Домонтович, Михаил Алексеевич I **34**, *35*, 36
Дондуков-Корсаков, княз Александър I 17, **33**, 34–38, 40, 52, 82, 83, 101, 102, 322, 434; II 12, 294, 305
Донон, Пиер-Арман I 441
Драндаров, Стефан I 45
Дренков, депутат, земеделец I 331
Дринов, Марин I **34**, 35, 37, 40, *52*; II 294
Друмев, Васил вж. **Климент**, митрополит
Дуков, Лазар I ***169***; II 266
Духнева, Елисавета Михалова I 21
Душанов, Димитър Тачев I **22**
Дънов, Петър I 45
Дюрастел I 194, 232

Е

Еленица II 21
Енчев, П. I 460

Ердик, Жан вж. **Кейе, Емен**

Ерентраут I 36

Ернрот, Йохан Казимир Густавович I **47**, 52, *361*

Ефел, Гюстав I 196

Ж

Желев, Желю I 48

Желязкович, Георги Константинов I 17, ***47***, 53, 58, 63, 103, 105, 106, 109, 110, 361, 363; II 187, 188, 336

Жермен, Анри I 139

Живков, Георги Атанасов I 17, **155**, 161, 162, 406, 435, 452; II 254, 344, 346, 348

Жоза, Жул II 22, 23

З

Зарзов, финансист I 306, 322

Заяков, Михаил II 366

Златаров, д-р Иван II **311**

Златарски, Александър Николов I **110**, *262*

Златарски, Никола I **110**

Златарски, проф. Васил Николов I **110**

Златарски, проф. Георги Николов I 110, **416**

Златин, Иван Пенчов II **297**

Золотарьов, Василий Григориевич I **34**

Золотович, Владислав Димитров I **382**, 403, 460

И

Иванов, Асен I ***417***

Иванов, Васил П., юрист II 368

Иванов, Георги П. I 262

Иванов, Д. П. I 44, 45, 99, 353, 354, 452

Иванов, Иван (Иваница) А. I **109**, *381*, 413, 460

Иванов, Иван, юрист II 366

Иванов, Николай Ив. I 29

Иванчов, Димитър I 25

Иванчов, д-р С., юрист II 368

Иванчов, Тодор I 25, 289, **321**, 323, 324, 325, 334, 355, 405, 464; II 261–263, 269, 273, 276, 278, 340, 342, 350, 352, 354, 356, 362–371

Икономов, Доси II 366

Икономов, П. I 83, 381

Икономов, Тодор Поппетров I 23, **39**; II *294*

Илчев, инж. Кръстю II 402, 404

Иречек, Константин I 35

Исмаил бей, хаджи I **33**

К

Каблешков, Антон Стоянов I **171**; II 366

Каблешков, Тодор Лулчев I **26**

Кайо, Жозеф II **314**

Калинков, Георги Иванович I **45**

Калинков, Е. I 45

Калинков, Петър Иванович I **45**

Калфов, Христо Димов II **308**

Калчов, депутат I 314

Канкрин, Егор Францевич II **251**

Кантакузин, княз Михаил Алексеевич I ***71***, 72; II 142, 148

Капчев, Георги Ив. II 366

Кара Димитър II 17

Каравелов, Петко Стойчев I 17, **36–37**, 37, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 52, 62, 70, 71, 72, 100, 105, 111, 112, 118, 121, 168, 262, 263, 265, 312–314, 331, 332–335, 349, 352–357, 360, 361, 364, 369, *404*–406; II 262, 338

Караганов, Г. II 336

Караджов, Стефан I **32**, 34, 36, 48, 67, 84, 85, 99, 100, 110, 113, 133, 134–137, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 169, 171, 189, 221, 381, 403, 413, *460*; II 122, 184, 283, 285, 289, 360

Каракулаков, д-р Г. II 366

Карамфилович, Димитър (Димче) Петрушев I **44**, 50

Карбоньор, Лудовиг (Лудвиг) I ***101***, 102, 103

Каролев, Райчо II 338

Картогензис I 450, 452, 453

Каула I 187, 199

Кауфман, Паул I **194**

Квитницки, Ераст Ксенофонтович I 29

Квитницки, Леонид Ксенофонтович I **29**

Кейе, Емен (Жан Ердик) I **53**, 58, 62, 63, 77, 88, 105; II 21, 131, 134, 136, 187

Келифаров, Иван I 28
Кирилов, Кирил, юрист II 366
Киряков, Ст., юрист II 366
Киселов, Димитър II 390
Кисов, Сава II 366
Кисьов, Ал. II 392
Клатнов, Шиню I 25
Клерк I 144–152, 357; II 314–315
Климент, митрополит Търновски (Васил Друмев) I *404*, **405**
Кличиян, Александър II **297**
Кобеко, Дмитрий Фомич I ***320***–323
Ковачев, Йосиф Антонов I 52, **53**
Ковачев, Константин II 390
Коен, Леон II 16
Кожухаров, Д., депутат I 323
Колонтай, Александра I 34
Колрус, д-р Рудолф II **297**
Константинов, Методи II **317**, 318
Константинов, Никола Христов I 311–**312**
Косев, д-р Петър II **318**
Котелников, Виктор Иванович II **144**
Краев, Атанас П. I ***263***
Крапчев, Данаил II 285, 300
Красев, Стефан Пеев II **321**, 322
Круп, Алфред I **194**
Круп, Фридрих I **194**
Кръчмаров, служител в БНБ II 402, 404
Кудер, френски финансист II 21
Кулев, д-р Тодор II 378, 382
Кумани, Алексей Михайлович I **104**
Кунчев, Веселин II 390
Куртоа-син, Алфонс I **426**
Кушев, М., търговец II 271, 272
Къри, Бъртранд I 156
Кьосеиванов, д-р Георги Иванов I ***479***
Кюлман, д-р Рихард фон I ***187***, 199
Кюхелбекер, Михаил Вилхелмович I **34**, *36*
Кючуков, Хубан II 297

Л

Лазàр, семейство I **477**
Лазаров, Никола, архитект II 13
Ландау, Якоб (и банка) I **228**, 229, *230*, 234, 236, 432
Леви, Давичон II 16
Левски, Васил I 52, 171; II 321
Лейсак, барон Жилбер дьо I **224**
Лефтеров, Хараламби I 45
Ломбардо, банкер I 325
Лоран, проф. Иполит II **204**, 208, 209, 213, 236
Лукиянов, Сергей Иванович I ***33***, 39
Лунгов, Петър II 323
Луцати, Луиджи 236, 240
Лъбок, Джон, лорд Ейвбъри, и банка I 133; II 346
Лъмли, Редфорд I **150**
Льороа-Болио, Пол II **166**, 167, 250
Любовски, банкер I 459
Людсканов, Александър Кочов I **221**, *267*, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 331, 334, 349, 355, 356; II 364
Ляпчев, Андрей Тасев I 403, ***465***, 466, 476; II 285, 378, 392

М

Мавриди, Ахил II 368
Мавродиев, М., юрист II 368
Маврокордатос I 140
Маджаров, Рашко II 374, 378
Майер, Херман, архитект II 21
Макавеев, Петър А. II 368
МакКулох (Мак Гюлок), Джон Рамзи II **166**
Маларс, Огюст Шоран дьо II **188**, 204
Малеев, Малей Лулчев/Лулчов I **23**
Малинов, Александър I 357; II 280, 281, 296, 362, 368
Манолов, Йордан вж. **Стателов, Йордан**
Манушев, Антон I **169**, *171*, 416, 449; II 243, 260, 261
Маринов, В., юрист II 366
Мария-Луиза Бурбон-Пармска, българска княгиня I **192**
Марков, Д., адвокат I 456, 457

Машар, финансов инспектор II 21
Ме, Ернест I 195, **196**, 197, 198, 200, 202, 320, 325, 326, 328, 329
Мевисен, Густав I 121
Мерасчиев, Киро I **26**
Мечкаров, Йордан II 304
Мидхат паша I 52
Мил, Джон Стюарт II **166**
Миланов, К., министър II 392
Миланова, Елена II 16
Милев, проф. Никола II 304
Миленкови, братя II 390
Милинтев, Боян II 390
Милс, Уилям I **156**
Мимиди, Георги II **286**
Михайлов, Михаил I **460**
Михайлович, Исидор (Исидор Василев Михайлиди) I **109**
Михайловски, Никола Стоянов I **22**, 52
Михалкович, Ната II 21
Михалов, Иван I 26
Михов, ген. Никола II 400
Мишайков, Димитър II 392
Мозли, акционер I 140
Моллов, проф. Владимир I 403, **474**, 475, 477; II 378, 392
Моллов, Янаки II 374, 376
Момчилов, Боян II 402
Момчилов, Никола II 404
Моне, Жан I **477**
Моравенов, Гаврил Атанасов I 52–**53**
Моравец, К. I 198, 202
Москов, М., юрист II 366
Муриета, семейство и банка I **449**, 470
Мусницки, капитан I 72
Мутафов, Крум Н. II **319**
Муткуров, ген. Сава Атанасов I **405**–***406***; II 254, 348
Мушанов, Никола Стойков II **306**
Мънзов, Иван Иванов I **44**
Мюлеман, статистик II 159

Н

Найденов, Никола II 378
Наполеон Бонапарт I 135
Наумов, Йордан (Юрдан) I 47, 112, 382, 413; II 336
Начович, Григор(ий) Димитров I 17, **27**, 39–41, 46, 53, 58, 63, 67, 100, 105–110, 133, 139, 162, 166, 192, 193, 195, 197, 202, 206, 237, 320, 378–380, 387, 406, 413–415, 440, 443, 448, 452; II 21, 110, 116, 261, 294, 340–354
Неделчев, Димитър II 299, 322
Неделчев, Кирил Димитров II **299**–303
Недков, д-р Тодор II **315**, 316
Недкова, Вера II 315
Нейков, Любен, архитект II 14
Нейчов, Вълко (Лука) Вълков I **274**
Никифоров, майор Константин Попконстантинов I ***405***
Николаев, ген. Данаил II *330*
Николаев, К. II 336
Николай Николаевич, руски княз I 104
Николчов, Васил II 316
Нобле, Обаре I 435–437, 440, 448, 449, 452–453, 455–456
Нойсер, проф. д-р Алберт I ***206***
Нотнагел, д-р Карл I ***206***

О

Обрешков, д-р Тодор II **320**
Обри, Морис I 441
Опенхайм, Абрахам I 121
Орошаков, Гаврил Ламбов I ***405***
Осман паша I ***30***
Остерзетцер, Кир I 172

П

Павлов, Ив., юрист II 366
Павлов, Христо Димитров I **23**, 24; II 366
Палеолог, Жорж-Морис I ***321***
Палмер, банкер I 196, 207, 245
Панайодов, Константин Панчев I *238*, **239**
Панафийо, Андре дьо I ***201***
Паниер, Антоан Лоран I 235

Паница, Александър Константинов II **299**
Паница, Борис Константинов II **299**
Паница, братя II **296**
Паница, Георги II 296
Паница, майор Коста II 299
Паница, Никола(ки) II 296
Паница, Сава II 296
Паница, семейство II 331
Панов, майор Олимпий Спиридонов I **405**, *406*
Паприков, генерал Стефан Георгиев I ***323***, 355; II *330*, 350, 352, 364
Параскевова, Стилияна I 62
Паренсов, Пьотър Дмитриевич I **27**, *40*
Парето, Вилфредо II **166**
Парио вж. **Парето, Вилфредо**
Паркус, банкер I 121, 122, 129, 140
Парушев, книговодител II 336
Парушев, Ст. I 51, 55, 57
Пасаров, Георги II **289–290**, 291
Паяков, Лазар Станчев I 81, 335, 354, ***464***; II 291, 293
Пеев, Спас II 390
Пеев-Плачков, Иван II 281
Пелтан, Камий II **279**
Пенчович, хаджи Иванчо (Иванчо Хаджипенчович) I **52**–*53*
Перейре, Емили I **176**
Перейре, Исак I **176**
Перфанов, Васил Ж. II 368
Петерс, банкер I 181
Петков, Владимир, юрист II 366
Петков, Димитър Николов I ***143***; II 15, 281, 285, 321
Петков, Никола Димитров I 143
Петров Стоянов, ген. Рачо I 172, ***323***, 335, 355, 406; II 281
Петров, хаджи Боню/Боне I ***171***
Пешев, Петър II *330*, 352–356, 402, 404
Пешев, Христо, архитект II 402
Пешов, Тодораки II *21*
Пиперов, Никола I **232**
Поляков, Лазар Соломонович I **103**, 459
Поляков, Самуил Соломонович I ***103***, 104, 111
Поляков, Яков Соломонович I **103**
Полякови I **103**
Поляковци I 106
поп Василев, Михалчо I 21
Попов, Димитър Кръстев I ***110***, 112, 113, 232; II 229, 336, 364
Попов, Христо Ив., юрист I **72**; II 368
Попович, Христо I 45; II 188

Р

Радев, д-р Александър А. I 355; II 364
Радев, капитан Никола II 358
Радев, Ю., банков служител I 460
Радомиров, Петко Кръстьов I **23**
Радославов, д-р Васил Христов I 17, **122**, 126, 127, 324, 355, 370, 405, 406; II *261*–263, 269–271, 273, 276, 278, *330*, 338, 340, 342, 350, 356, 362–371
Райнов Хаджидачов, Божил I **300**; II 266
Райфайзен, Фридрих Вилхелм II **236**, 239
Рали, банкер I 140
Ранков Костов, Коста I ***300***, 301, 302, 323, 347; II 266
Робартс, Ейбрахам, и банка I 133; II 346
Рогал-Качура, митнически чиновник I 36
Романов-Холщайн-Готорп, династия I 33
Ротшилд, Анселм фон I 233
Ротшилд, Майер Амшел I **235**
Ротшилд, Саломон Майер фон I 233
Ротшилд, семейство I 156, 233, 234, **235**
Русев, ген. Иван II 374, 376
Рясков, Марко Илиев II **306**

С

Салабашев, Иван Петров I 17, **18**, 99, 144–153, 166, 167, 173, 185, 205, 238, 357, 381–384, 387, 389, 390, 392, 396, 400, 402, 403, 413, 414, 426, 427, 429, 430–432; II 314, 315, 348
Самев, Никола I **22**
Сарафов, инж. Никола II 402–404
Сарафов, инж. Ст. II *330*
Сарафов, Константин (Кочо) II **317**

Сарафов, Михаил Константинов I 17, *66*, **67**, 108, 109, 110, 221, 238, 239, 241, 273, 289, 322, 335, 339, 354–356; II 116, 289, 290, 317, 364

Сарафова, Яна Михайлова II 317

Сахатчиев, архивар II 336

Се, Леон II **240**

Се(й), Жан-Батист II **240**

Сейд, чуждестранен специалист II 187

Секиари, Параскев I 140, 143, 152

Серафимов, Георги Константинов II **316**

Серафимов, д-р К. II 368

Сименс, д-р Георг фон I 129, **141**, 154, 155, 160, 161, 164, 165, 174–176, 181, 195, 196, 198, 205, 245–249, 252, 326, 328, 329, 427, 432, 433

Симеонов, Ст. II *330*

Скилици, банкер I 140

Славейков, Иван Петков I 355

Славейков, Пенчо Петков I 45

Славейков, Петко Рачов I 23, *38*, **39**, 71, 405; II 294

Славиди, Димитър I **23**

Славков, Панайот I ***416***

Славов, Ив., юрист II 364, 368

Славомиров, майор II 400

Смит, Адам II **88–89**, 90, 164, 165

Соболев, ген. Леонид Николаевич I **32**, 58

Сотиров, Димо II 326

Сочински, Ф., юрист II 368

Стайнов, проф. Петко II **307**, 392

Стамболов, Стефан Николов I 26, **39**, 45, 135, 143, 150, *151*–153, 161, 167, 219, 220, 391, 392, 405, 406, 416, 430, 432, 433; II 254, 286, 290, 321

Станчев, Николай II 336

Стателов, Йордан Манолов I ***22***, 25; II 309

Стефанеску, професор II 188

Стойков, Дамян II 390

Стоилов Константинов, д-р Константин I 17, **18**, 39, 45, 167, 172, *184*, 188, 191, 193, 195, 209, 210, 214, 219–221, 231, 233, 234, 236, 268–270, 279, 281, 282, 320, 356, 372, 374, 376, 396, 405, 406; II 262, 281, 340–344

Стойчев, Никола I **48**; II 188

Стоянов, Никола II **309**, 310

Стоянов, Стефан II 390

Стоянов, х. Мано II 16

Стоянов, Христо, софиянец II 16

Стоянов, Христо Тодоров I **121**, 405

Стоянчов, Янко II 376

Странски, д-р Георги Иванов I **405**, *406*; II *330*, 344, 346, 348

Странски, Никола II *330*

Струве, Аманд Егорович I **104**

Струзберг, Бетел-Хенри II **234**

Сукнаров, Никола II 338

Съселов, Димитър II 296

Сюлейман Хюсни паша I **30**, *31*

Т

Табурнов, д-р П. II 368

Таджер, Сабадучо I 35; II 16

Таджер, Соломон II 16

Такев, Михаил I 356, 357; II 284

Ташев, Манолаки II 16, 21

Ташева, Марица II 21

Тенева, Домна (Донка) II **299**, *327*

Теневи, семейство II *331*

Теодоров, Теодор Иванов I 17, **18**, 183–186, 221, 231, 238, 247, 281, 322, 335, 349, 356, 357, 465; II 274, 280–282, 284, 285, 289–291, 293

Теодоров, Юрдан вж. **Тодоров, Юрдан**

Теохаров, Георги Тодоров II **127**

Титоров, Йов II *330*, 368

Тишев, Георги Йорданов I **52**; II 117

Тод, Джон II **180**

Тодоров, Д. II 388

Тодоров, Петко Ю. I 52

Тодоров, Петър I 83, 139, **467**, 468; II 313, 374–376

Тодоров, Христо II 364

Тодоров/Теодоров, Юрдан (Юрдан Хаджипетков Хаджитодоров) I **52**, 355; II 282, 293

Томов, П., юрист II 366

Тонард, чуждестранен специалист II 187

Тончев, Димитър Стоянов I ***237***, 324, 334; II *330*, 350–356, 362–371
Торс, банкер I 181
Тошев, Атанас М. II 366
Тошков, Димитър II 366
Трайкович, Димитър II ***16***, 19, 21
Трайкович, Тръстина II 21
Трифонов, Гаки II 16
Тричков, Спас I **165**, 382, 413, 425, 448
Турлаков, Марко I 354, **466**, 467; II 313
Тухолка, Лев Фьодорович I **34**, 36, 322
Тъпчилещов, Стоян Н. I 262
Тюлев, д-р Иван Димов I **171**
Тюфекчиев, Наум II 188

У

Узунов, Иван I 25
Уоластън Блейк, Хенри I **133**, 429, 430
Урумов, Ю., финансист I 110
Утин, Евгений Исаакович I **104**
Утин, Николай Исаакович I ***104***
Утиновци I 106

Ф

Фанта, Рихард II **296**, 297
Фердинанд I, български княз/цар I 72, 150, **151**, 191, 206, 209, 222, 236, 256, 267, 270, 321, 325; II 254, 303, 350, 358
Фетваджиев, Стефан Иванов II **310**, 311
Фетваджиев, Христо Атанасов I **171**
Филаретов, Сава II 16, **19**, *21*
Филаретова, Йорданка I 169; II **16**, *20*
Филип, принц Сакскобургготски II **358**
Филипов, Хр., юрист II 364, 368
Филиповски, Николай Иванович I **29**, 31
Филов, Богдан II 398
Филчев, Ф., юрист II 366
Франгя, Антон II **184**, 187, 188, 189
Фредерикс, банкер I 184
Фрер-Орбан, Юбер II **213**

Х

Хаджи Анкови II 16
Хаджи Колев, Теню I 21
Хаджиенов, Иван Николов I **104**, *105*, 355
Хаджиенов, Иван Попалексов вж. **Аджеенов, Иван Попалексов**
Хаджикалчов, Константин I **312**
Хаджикоцев (х. Коцев), Димитър I ***169***; II 16, 21
Хаджикоцева (х. Коцева), Мариола II 21
Хаджиниколов, Евстати II 296
Хаджипенчович, хаджи Иванчо вж. **Пенчович, хаджи Иванчо**
Хаканов, Георги Константинов I **25**
Хаканов, Константин I 25
Халифакс, Томас I **156**
Хан, фон, банкер I 130, 177, 179, 180
Ханземан, Адолф фон I **157**
Ханземан, Давид I **157**
Харовер, Т. II 188
Хасан ефенди, ходжа I 22
Хауке, Юлия фон I 40
Херлиц, А. I 452
Хесен-Дармщат, принц Александър фон I 40
Хирш, барон Мориц I ***132***, 182
Хиршовци II **234**
Хитов, Атанас, юрист II 366
Хитрово, Михаил Александрович I **104**
Хогде, Доминик I 46, 47, 53, 63; II 126, 187
Ходжов, д-р А. II 368
Хранов, А., финансист I 413
Христов, Велико I 144
Христов, Димитър I **419**; II 374, 376, 378
Хун, посредник I 156, 158, 159

Ц

Цанков, Александър II **305**–306, 376, 392
Цанков, Драган Кириаков I 34, 37, ***39***, 40, 46, 48, 52, 53, 63, 67, 105, 405; II 108, 183, 294
Цанов, Илия II 338
Цачев, Стефан II **318**, 319
Цветков, М., финансист II 334
Цимерман, диригент II 20
Цонаков, Евстати I 262
Цонев, Иван, финансист I 417

Ч

Чайковски, ген. Митрофан Петрович I *29*, 31
Чакалов, д-р Асен Христов II **320**
Чакалов, Христо II 320
Чапрашиков, Иван II **299**
Чапрашиков, Крум II **299**
Чапрашикова, Анна II **299**
Чапрашикова, Елисавета II **299**, 398–401
Чапрашикови, семейство II *331*
Черкаски, княз Владимир Александрович I **28**, 32, 34, 36, *37*, 38, 40
Черни, търговски съветник I 104
Чиръл, Игнасиъс Валънтайн I ***145***, 146, 148, 151; II 315
Чоканов, Н., финансист I 452
Чомаков, д-р Стоян I ***406***

Ш

Шефер, Йожен-Фредерик-Жул I **46**
Шиваров, Георги I 300; II 266
Шишманов, Димитър Иванов II **316**
Шишманов, д-р Асен Страцимиров I **48**
Шишманов, проф. Иван II 316
Шойлеков, Г. П., финансист I 99
Шолц, Адолф Хайнрих Вилхелм II **151**
Шулце-Делич, Херман II **236**, 238–240
Шушни, банкер I 181, 292

Я

Яблански, Димитър Марков I **233**

D

De Colonion I 426

МИХАИЛ ТЕНЕВ
ЖИВОТ И ДЕЙНОСТ
В ДВА ТОМА
ТОМ ВТОРИ

Българска
Второ допълнено издание
Съставител Христо Яновски

Издателска и предпечатна подготовка: отдел „Печатни издания“ на БНБ
Формат 1/16/70x100
Печатни коли 27
Печат: Полиграфически комбинат „Д. Благоев“
ISBN 978-954-8579-49-0

„Прослужих непрекъснато цели 22 години на родината в най-бурната епоха, прекарана от България: като преводчик през Освободителната война (...); като подначалник, управител на митница, финансов инспектор и началник-отделение при Финансовото министерство; като администратор и управител на Българската народна банка, и достигнах, макар против волята си, най-високия йерархически пост на български финансов министър.

През дългогодишната си служба във Финансовото министерство и Народната банка работих при всички политически режими и всички титулярни и управляващи финансови министри с разни характери и убеждения (...), които ми са оказвали пълното си доверие и са ми предоставяли пълна свобода на действие, ако и взглядовете и принципите на някои от тях по някои въпроси да не са били винаги еднакви с моите."

Михаил Тенев